

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН**

**ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ АЛЬ-ФАРАБИ
ФИЛОСОФИЯ ЖӘНЕ САЯСАТТАНУ ФАКУЛЬТЕТІ
ФАКУЛЬТЕТ ФИЛОСОФИИ И ПОЛИТОЛОГИИ
KAZAK NATIONAL UNIVERSITY AFTER AL-FARABY
DEPARTMENT OF PHILOSOPHY AND POLITICAL SCIENCE**

**ҚАЗАҚСТАН-ШЫҒЫС-БАТЫС:
МӘДЕНИ-БІЛІМ БЕРУ СҰХБАТЫ**

**«КАЗАХСТАН-ВОСТОК-ЗАПАД:
КУЛЬТУРНО - ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ДИАЛОГ»**

**МАТЕРИАЛЫ
МЕЖДУНАРОДНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ «МИР НАУКИ», ПРИУРОЧЕННОЙ К 20-
ЛЕТИЮ ГОСУДАРСТВЕННЫХ СИМВОЛОВ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
23-26 АПРЕЛЯ 2012Г.**

Алматы, 2012

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН**

**ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ АЛЬ-ФАРАБИ
ФИЛОСОФИЯ ЖӘНЕ САЯСАТТАНУ ФАКУЛЬТЕТІ
ФАКУЛЬТЕТ ФИЛОСОФИИ И ПОЛИТОЛОГИИ
KAZAK NATIONAL UNIVERSITY AFTER AL-FARABY
DEPARTMENT OF PHILOSOPHY AND POLITICAL SCIENCE**

**ҚАЗАҚСТАН-ШЫҒЫС-БАТЫС:
МӘДЕНИ-БІЛІМ БЕРУ СҰХБАТЫ**

**«КАЗАХСТАН-ВОСТОК-ЗАПАД:
КУЛЬТУРНО - ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ДИАЛОГ»**

**МАТЕРИАЛЫ
МЕЖДУНАРОДНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ «МИР НАУКИ», ПРИУРОЧЕННОЙ К 20-
ЛЕТИЮ ГОСУДАРСТВЕННЫХ СИМВОЛОВ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН**

Алматы. 23-26 апреля 2012 года

Алматы, 2012

*Рекомендовано к изданию Ученым советом
факультета философии и политологии КазНУ им. аль-Фараби*

Председатель редакционной комиссии:

Масалимова А.Р. – д.филос.н., профессор, декан факультета философии и политологии

Заместители председателя редакционной комиссии:

Исмагамбетова З.Н. – д.филос.н., профессор, заместитель декана по научно-инновационной работе и международным связям факультета философии и политологии

Кылышбаева Б.Н. – д.с.н., профессор, председатель НИРС факультета философии и политологии

Шагырбаева М.Д. – к.пед.н., председатель СМУ факультета философии и политологии

Члены редакционной комиссии:

Курманалиева А.Д. – д.филос.н., профессор кафедры религиоведения и культурологии

Габитов Т.Х. – д.филос.н., профессор кафедры религиоведения и культурологии

Мукашева А.Б. – д.пед.н., доцент кафедры общей и этнической педагогики

Отарбаева А.Б. – к.пед.н., ст. преподаватель кафедры общей и этнической педагогики

Абдигалиева Г.К. – д.филос.н., профессор кафедры философии

Едильбаева С.Ж. – д.филос.н., профессор кафедры философии

Садыкова А.Т. – ст. преподаватель кафедры общей и этнической психологии

Ахметова Д.Б. – ст. преподаватель кафедры общей и этнической психологии

Балапанова А.С. – д.полит.н., профессор кафедры политологии

Ким Л.М. – к.филос.н., доцент кафедры политологии

Сарыбаева И.С. – к.с.н., ст. преподаватель кафедры социологии

В сборнике представлены доклады и выступления участников Международной научной конференции молодых ученых «МИР НАУКИ», факультета философии и политологии КазНУ им. аль-Фараби, под руководством декана ФФиП д.филос. наук, профессором А.Р. Масалимовой и заместителя декана ФФиП по научно-инновационной работе и международным связям, д.филос.н., профессором З.Н Исмагамбетовой. В работе конференции приняли участие молодые ученые из различных ВУЗов Казахстана. Данном сборнике содержатся статьи и доклады по проблемам философии, социологии, культурологии, психологии и педагогики.

Мир науки: Материалы международной конференции молодых ученых «МИР НАУКИ», приуроченной к 20-летию Государственных символов Республики Казахстан, «Казахстан-Восток-Запад: культурно - образовательный диалог». – Алматы: **«» 2012.-стр**

ISBN

КазНУ им. аль-Фараби,
Факультет философии и политологии
2012

*Абдрахманова Б.Ж.,
Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ,
Философия және саясаттану
факультетінің «философия»
мамандығының 2 курс
магистранты*

ФИЛОСОФИЯ ТАРИХЫНДАҒЫ ҚҰНДЫЛЫҚТАР МӘСЕЛЕСІ

Философиялық ойлар тарихын қарасақ, құндылықтар, қоршаған ортаның құбылыстары мен объектілерімен адамзаттық, субъективтік, мәдени мағынада ұштасып жатыды. Ауқымырақ айтқанда, құндылықтар әлемі, ең алдымен, мәдениет әлемі, адамның рухани іс-әрекеттілігі, оның адамгершілік саналылығы мен оның ұстанымдарының бағасы, яғни, тұлғаның рухани байлығы осылардың барлығымен өлшенеді.

Құндылықтық стимулдар тұлғаны алға тартады, оның сана - сезімінің құрылымына әсер етіп қана қоймай, тұлғаның өзін - өзі жасауында орасан зор қызмет атқарады. Дүниеге деген адамзаттың қатынасы сонда, адамдар қоршаған орта құбылыстары, заттары, үрдістерге, өзгелерге және өзіне бейжай қарай алмайды, ол үнемі құндылықтық өлшеммен, яғни белгілі бір позиция тұрғысынан қаралады, мысалы, Ақиқат пен жалған, жақсылық пен жамандық, ақ пен қара, әдемілік пен тұрпайылық және т.т. Олай болса, адамзаттың дүниеге деген көзқарасы шынайылықты философиялық тану тұрғысында негізгі мәселелердің бірі болуы заңды. «Игілік дегеніміз не?» сияқты және өзге де сұрақтар философияның басты назарында болған. Әсіресе, бұл қатарлы сұрақтар қоғамның мәдени дәстүрлері мен моральдық заңдылықтарының жойылып кету мен деградацияға ұшырау кезеңдерінде маңызды болған.

Әуелі философия тарихын қарасақ, «Игілік дегеніміз не?» сұрағын алғаш қойған Платон болған. «Мемлекет» атты бірінші кітабында, Сократтың сөйлеуінде ол дауға түскен бір қатысушы Кефалға : «Мағыналы жағдайда нені сен ең басты игілік деп санар едің» [1]. Әрі қарай Платон, әділеттілік, Ақиқат, сұлулық, идеалды мемлекет сияқты өз құндылықтар тұжырымдамасын көрсетіп кетеді.

Платон әлемді «заттар әлемі» және «құндылықтар әлемі» деп екігі бөліп қарастыра келе, дүниеде жоғары игіліктер болып саналатын - әділет, Ақиқат, ғажайып сияқты жоғары құндылықтарға ештеңе де тең келе алмайды. Философ философия тарихында адам сұлулық, әділеттілік, т.б құндылықтар ұғымын түсіну үшін оның табиғатын әрі түпкі көзін білу қажет деп көрсетеді. Платон, сыртқы әлемнің өзгергіштігі мен салыстырмалылығын айта келе, жоғары құндылықтар мәселесін әлдеқайда әлемнен тыс, эмпирикалықтан тыс постулаттармен болатынын сипаттайды.

Философия тарихында Платон алғаш болып, адамзаттық құндылықтардың онтологиялық дәрежесі туралы сұрақты қойды. Бұл, біз білетіндей, құндылықтардың абсолютті, өзгермейтін құндылықтар негізінің объективті – идеалистік тұжырымдамасы.

Сондай – ақ айта кету керек, құндылықтар мәселесі тек антика кезеңінде ғана емес, одан кейінгі Орта ғасыр философиясында, Жаңа Заман философиясында, ХІХ ғасырдың орта кезеңіне дейін философиялық сараптаудың дара объектісіне айналмаған болатын. Құндылықтар, соның ішінде, этикалық, эстетикалық, діни сипаттаулар шынайы болмысты ұғыммен бірге философтардың өзі қарастырды. Ал классикалық философияда болса, құндылықтар болмыстан ажыратылып қарастырылмады, сондықтан аксиология жеке дара философиялық дисциплина бола қоймаған еді. Аксиология, философиялық зерттеудің жеке саласы ретінде дейді, - М.А. Киссель, - болмыс ұғымы екі элементке ажырағанда пайда болады: шынайылық пен құндылық адамзат армандары мен ұмтылыстарының объектісі тәрізді.

Аксиологияның негізгі мақсаты – құндылықтың болмыс құрылымында болуы және оның шынайлықтағы «фактілеріне» деген қатынасын қарастыру [2].

Құндылықтарды философиялық сараптаудың дара объектісі ретінде зерттеу, оның болмыстан бөлек ажыратылып қарастырылуы Еуропалық классикалық философияның шегінен тыс әр түрлі философиялық бағыттармен байланысты болды. Олардың ішінде, натуралистік психологизм, трансцендентализм, персоналистік онтологизм, тарихи – мәдени релятивизм және социологизм.

Аталған бағыттардың ішіндегі, философиялық көзқарас бойынша, біздің ойымызшыа, жаңакантылдар философиясының шеңберіндегі трансцендентализм. Жаңакантылдардағы құндылықтарды зерттеу мәдениет мәселесімен бірге контекстте қаралады.

Айта кету керек, құндылықтар сияқты мәдениетті философиялық зерттеудің негізі батыс классикалық философиясының құрамында болмады, оның бастауы классикалық емес философияның аясында дамыды. Адамзат мәдениетінің негізі мен табиғатының философиялық мәнін түсіну мен құндылықтар ұғымы мағынасының толық ашылуында жаңакантылдардың еңбегі зор. Олардың теорияларында құндылықтарды зерттеу екі басты бағыт бойынша – дүниетанымдық және логикалық - әдіснемелік.

Алғаш рет құндылықтарды дүниетанымдық тұрғыдан зерттеуде (В. Виндельбанд, Э. Кассирер және т.б) құндылық ұғымын философиялық сараптаудың жеке дара субъектісі ретінде қарастырады. Осы ұғым арқылы бір бірінен байланыссыз әрі автономды философиялық дисциплиналарды: таным теориясы, этика, эстетика және т.б. бірыңғай жүйеде қарастыруға мүмкіндік туды. Өйткені адам іс әрекеттілігінің аталмыш салалардағы еңбегі қашан да мәдени сипатта болмақ, ал оның мағыналылығы құндылықтық бояумен бағаланады.

Жаңакантылдарда құндылықтар мен мәдениетті зерттеу идеалистік позиция тұрғысында қарастырылады, яғни, Канттың сыни идеализмі жаңакантылдар концепцияларында дүниетанымдық және логикалық - әдіснемелік негіз ретінде көрініс береді. Осы тұрғыда дүниетанымдық негізде жаңакантылдарда құндылықтардың негізі, олардың адамзат әлеміндегі орны мен рөлі, онтологиялық дәрежесі және т.б кеңінен зерттелді.

Құндылықтарды әдіснемелік зерттеу (Г. Риккерт және т.б) адам іс- әрекетінің табиғат ғылым мен мәдениет ұғымдарын бөліп қарау және ғылым мен мәдениеттің онтологиялық дәрежесі контекстіндегі адамның таным таным әрекетіндегі құндылықтардың рөлін анықтауға бағытталған болатын.

Жаңакантылдардағы құндылықтарды зерттеу табиғат пен мәдениетті қарама қарсы қоюға негізделеді. Бұл қарама қайшылық Г. Риккертпен кеңірек, абстрактілі түрде, бір жақ пен екінші жақты анықтау саласында баяндалады. Г. Риккерт бойынша, «табиғат өздігінен пайда болған, өздігінен дамығаннан шыққанның барлығы болып табылады. Табиғатқа қарама қарсы тікелей адам қолымен жасалған табиғат, сәйкесінше ол оның мақсаттары үшін бағаланған, немесе ол одан да ерте болған оның саналы түрде құндылықтармен байланыстырған » [3].

Жоғарыда айтып өткендей, Платон адамзаттық құндылықтар табиғатын заттар әлемі мен идеялар әлемін қарама қарсы қою контекстінде қарастырды, әрі құндылықтарды жоғары идеялар әлеміне жатқызды. Ары қарай платондық заттар әлемі мен идеялар әлемі туралы қарама қайшылық батыс классикалық философиясында материя мен рухты қарама қарсы қарастыру ретінде трансформацияланды. Әдіснемелік қатынас бойынша, бұл қайшылық табиғат туралы ғылым мен рух туралы ғылым қайшылығында көрініс табады. Айта кету керек, бұл ғылымдарды қарама қарсы қою Еуропаның Жаңа заманында көрініс табады.

Классикалық емес бағыттар тәрізді, жаңакантылдар бағытында материя мен рухты қарама қарсы қарастыруда, алдыңғы шепті табиғат пен мәдениет алады. Негізі табиғат пен мәдениетті қарама қарсы қарастырудың бастауы неміс классикалық философиясындағы ақылдың фундаменталды негізінен пайда болды. Бұл ереже, біз білетіндей, трансценденталды философияда Кантпен талдап шығарылған болатын.

Жаңақантшылдар ақылдың жасампаз негізін мәдениет ұғымымен байланыстырады, оның астында, В. Виндельбанд ойынша, «адамзат санасы, ақыл ойдың күші қосындысы бар». Басқаша айтқанда, жаңақантшылдардың ойынша, мәдениет ақыл мен шығармашылық категорияларының құндылықтық призмасы арқылы қарастырылады. Өйткені, Виндельбанд айтып өткендей, «мәдениеттің негізі саналы шығармашылықтың тереңінде философ тани алатындай болу қажет» [4].

Осы ара – қатынастан шыға отырып, жаңақантшылдар трансценденталды философия мен мәдениет философиясының арасында тығыз байланыс орнатады. Осылайша, трансценденталды синтездің механизмі мен құрылымы изоморфты, ол механизм мен құрылымға сәйкес тудырушы, адам белсенділігінің шығармашылығы мәдениеттің негізін құрайды. «Трансценденталды философияның пәндік бірлігі мәдениет философиясында негізделеді».

Жаңақантшылдар табиғат пен мәдениетті қарастырғанда оның дәлме - дәл бейнеленуін материя мен рухты, жан мен тәнді қарама қарсы қарастырудан гөрі, адамның ақылы мен шығармашылығында дұрыс тұжырымдаланады деген пікірді айтады. Ал материя мен рухтың ұғымы Еуропалық философиялық ойларда ХІХ өзгеріске ұшырап, ол табиғат пен психикалық ретінде көрініс табады.

Сәйкесінше, осылай рухты түсіну «рух туралы ғылымды» адамзат білімінің психикалық саланы зерттеу сферасы ретінде қарастырылды. Алайда, Г. Риккерт бойынша, «рух туралы ғылым» «табиғат туралы ғылымға» қарама қайшы бола алмайды, өйткені «рух туралы ғылым» жаратылыстанудық ғылыми және ғылыми емес білімге сәйкес келмейді, тіпті оны түсінудегі әдіснамелік білімге де сәйкес емес. Г. Риккерттің пікірінше, «рух туралы ғылым» жаратылыстанудың объектісін де әдісін де құрайды. Сондықтан, ең дұрысы, бұл терминді мүлдем жоққа шығару қажет.

Риккерт «рух туралы ғылым» терминінің орнына жаратылыстанудық емес ғылымдарға «мәдениет туралы ғылым» терминін ұсынады. Оның ойынша, әдіснамелік негізде, табиғат пен мәдениетті ғылымды бөліп қарастыруда екі негізгі топты құрайды. Бұл топтарға ұғымдар қалыптасуының екі априорлы процедурасы сәйкес келеді, олар арқылы материал тікелей белгілі бір формаға ие болады.

Бірінші типке - «генерализацияланған ұғымдар білімі» - мағлұматтың алуан түрлілігінен жалпылық категориясына жататын қайталанғыш сәттер іріктеледі.

Екінші типке, «индивидуализацияланған ұғымдар білімі» - қарастырылатын ұғымның индивидуалды құрылымы талқыланады, ал ұғымның өзі «индивидуумның асимптомикалық анықтамасына жақын» болып келеді. Бірінші әдіс жаратылыстанудық, екінші тарихи ғылымдарға жатады. Соңғысының пәні ретінде Риккерт, мәдениетті тәжірибенің ерекше саласы ретінде, онда бірыңғай құбылыстар құндылықтарға қатысты.

Нақ осы құндылықтар арқылы табиғат пен мәдениеттің жіғаралығы ажыратылады, сәйкесінше, жаратылыстанудық ғылымдар мен мәдениет туралы ғылым туындайды. Риккерттің пайымдауынша, «мәдениеттің қандай да бір құбылысы болмасын, адам жасампаздығының құндылықтық көрінісін табамыз» [5]. Ал табиғаттың құбылыстарына келсек, ол «өздігінен пайда болып, дамыған бола тұрып, құндылықтарға қатысты». Құндылықтар мәдениет объектісі болғанмен де, мәдениеттің құндылықтық объектілері жоқ десе де болды, мүмкін болр ма еді, алайда, құндылықтарды материалды құндылықтармен сәйкестендіре алмайсыз, оларды «игілік» деп атап жатамыз. Игіліктің осылай айтылуы, платондық игілік ұғымымен жанаспайды, өйткені ол игілікті идеялар әлемінің жоғарғы элементі ретінде қарастырады.

Игіліктің идеалды негізі ретінде түсіндірілуі қазіргі заман философиясында зат, мәдениеттің объектісі болып құндылық түрінде көрсетіледі. Алайда құндылықтар әр түрлі: олардың бірі адамның жоғарғы рухани қажеттіліктерімен байланысты болса, қайсібірі тікелей материалды қажеттіліктерімен байланысты. Сондықтан мәдени мағыналылығы жағынан құндылықтар өзара құндылықтық иерархиялы жүйесін құрайды. Осы иерархияда объект ретінде құндылық бейнеленсе, оның мәдени мағынасы да жоғары болмақ. Ал, керісінше, объект

құндылығынан айырылып қалса, ол мәдениеттің объектісі бола алмайды. Сондықтан да, «мәдениеттің объектісінен қандай да бір құндылықты алып тастаса, ол жай ғана табиғаттың бір бөлігі болып ғана қалады» .

Құндылықтар өздігінен рухани құндылықтарды тудырады, олар материалдық объектілерді мәдениеттен шектейді. Құндылықтар адамзат әлемінің кез келген затына мән – мағына, субъективті мазмұн береді. Сол себепті адамзат әлемін түсіну адамзат белсенділігінің нәтижесі ретінде, құндылықты анықтайтын мәдениет ретінде сипатталады.

Бұл констатацияда мәдениет пен құндылықты түсінудегі идеализм мен материализм арасында айырмашылық жоқ. Айырмашылық мәдени әрекеттілік пен әлемге деген құндылықтық қатынасты талқылағанда туындайды.

Мәдениеттің идеалистік құндылықтарының дүниетанымдық негізі Ақылмен байланысты. Ақылдың гипостаздық рөлі адам шығармашылығының бастауы болып саналады. Ақылдың гипостаздық соңғы формасы гегельдің концепциясында спекулятивтік ақылға айналады. Біздің білуімізше, Гегель өзінің абсолюттік идеализм концепциясымен мәдениетті түсінуде, оның логикалық даму сәтінен бастап, оның универсалды жоспарына метафизикалық сипат жасауды абсолютті табиғат пен ақылдың субстанциясы дамуымен сәйкестендіреді.

Осы орайда Канттың сыни идеализмі өзінің алдына қарапайым ғана мақсат қояды. Ол мәдениеттің барлық формаларын – ғылым, мораль, дін, құқық және т.б қамтуға тырыспайды.

Алайда, сыни идеализм мәдениеттің бірыңғайлық мәселесінен алшақ емес. Э. Кассирердің ойынша, «сыни идеализм өзінің ұстамдылығына қарамастан, мәдениеттің универсумын құрайтын кезеңдер мен үрдістерге шынайылық пен бірлік жетпейді деген пікірден аулақ, ол тек фразменттермен бытыраңқы» [6].

Сонда жаңакантшылдар, соның ішінде, Э. Кассирер мәдениеттің бірлігін қалай пайымдайды? «Ол (бірлік) мәлімет емес, ол статикада емес өзінің дамуында ғана ашылатын идея немесе идеал. Оны жасауға болады және осы жасампаздықта мәдениеттің ең асыл мағынасы мен өнегелі құндылықтары шығады» [7].

Біз білетіндей, XIX аяғы –XX басында еуропа мәдениеті дағдарысқа ұшырайды. Ол кезеңде көптеген ойшылдар бұл мәдениет өзінің біртұтастығын, бірлігін әр түрлі шашыраңқы фрагменттерге бөлініп, жойып барады. Альберт Швейцер сияқты ойшылдар, «мәдениеттің өзін - өзі жоюуы» тәрізді үрдіс белең жайды. Ал оның себебі мәдениеттің рухани және этикалық идеалдарының күйрегені деп түсіндіреді.

Мәдениеттің күйреуінің «себептілер» қатарына Швейцер философияны да қосты. «Философия біздің мәдениетіміз орнатылған идеалдар үшін күресу қажеттігін айту керек... Ол жалпы ортақ мәдениет идеалдары үшін адамдардың назарын аударта білу қажет... Өкініштісі сол, қорғаушымыз дер кезінде оятпады, сондықтан біз мәдениетіміз үшін күресе алмай қалдық» [8].

Осы орайда, мәдениет ұғымының мәнін жоғалтып алмау үшін, философия бұл ұғымның негізгі сипаттаулары болатын мәдениеттің біртұтастығын сақтап қалу қажет. Жаңакантшылдар философиясындағы осындай негіздеуді Виндельбанд, Кассирер, Риккерт және т.б еуропалық философияның еңбегі де бар шығар. Осы орайда, Кассирердің өмірінің қызықты бір сәтін мысалға келтірейік. 1933 жылы ол пошта арқылы «Сіздің қолыңызды алғым келеді, Альберт Швейцер» деген аппақ ашық хат алған болатын.

Жаңакантшылдар мәдениеттің бірлігі мен біртұтастылығын негіздеуде неміс классикалық философиясының, соның ішінде, Канттың сыни идеализмінен бастау алады. Бұл негіздеуде аса маңызды ұғым құндылықтар болып табылады. Осылайша құндылықтар философиялық концепциясының негіздері пайда болды.

Мәдениеттің біртұтастылығын негіздеу шарасы мына сұрақтарға жауап іздеді: жалпы мәдениет дегеніміз не, соның ішінде, рухани мәдениет? Мәдени қызметтің мақсаты неде, оның міндеті мен мағынасы қанда й?

Жоғарыда айтып өткендей, жаңакантшылдар мәдениетті ақылдың негізімен, шығармашылығымен және құндылықтар қызметімен байланыстырады. «Мәдениет өзіндік дамуында тек абстрактілік емес, энергиясы мен тенденция арқылы түсіндірілетін вербалды және адамгершілік қызметінің біртұтастығы. Дәл осы үрдіс (дамудың) эмпирикалық әлемді тудыру мәдениетті тулыру болып табылады және ол оның негізгі сипаттамасы болып табылады.

Мәдениеттің әр түрлі формаларында сол саланың қызметкерлері жұмыс жасайды. Бұл формалардың принципіалды айырмашылықтарын және олардың сәйкес еместіктерін көрсетеді. Ал олардың бірегейлігін көрсетіп беру тек философтардың қолынан келеді. «Мәдениеттің формаларынан бастап... философия артқа жүгініп, оның формаларын құрайтын элементтерді сұрауы тиіс, оның рухани бастауының типін, және оның адамның рухани қызметінің пайда болуына қандай формалар әсер етті».

Мәдениет тарихында осы мәселемен алғаш айналысқан лингвист Вильгельм фон Гумбольдт. Оның пікірінше, лингвистикалық немесе басқа да қызметте тіл аяқталған өнім ретінде қарастырылмауға тиіс. Ол өнім немес белсенділік болып қаралғанда ғана, оның мағыналығы артады. Бұл әдісті жинақтай келе, Гумбольдт мәдениеттің өзге де формалары туралы жазады: «Философия үшін қарапайым экзистенциядан алынған бұл құбылыстар жеткілікті емес. Ол ғылымның жеке салаларындағы экзистенцияны тануға тиіс, сонда ғана ол жеткілікті түрді толықсиды. Бұл мүмкіндік мәдениетті философиялық танудың бастауы болып табылады. Белсенділіктің нәтижесі рухани жұмыстың жаңаруына әсер етеді, бұл әлемге, дінге, өнерге де тікелей қатысты. Жеке адам рухани шығармашылығының индивидуалдылығын, қайталанбастығын тек философия ғана түсіне алады» [9].

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Платон «Мемлекет».
2. Киссель М.А. Идеалы разума и тайна бытия: С-пб.: Изд- во Политехн. Ун-та, 2011
3. Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре. // Культурология XX век. Антология.- М.,
4. Полищук В.И. Культурология: Учебное пособие. – М.: Гардарика, 1998
5. Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре. // Культурология XX век. Антология.- М.,
6. Кассирер, Э. Избранное. Опыт о человеке. — М.: Гардарика, 1998.
7. Сонда.
8. Швейцер Культура и этика М. : "Прогресс", 1998.
9. Гумбольдт фон В. Избранные труды по языкознанию. - М. , 1984

*Абилденова Д.,
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ,
«мәдениеттану» бөлімінің
1 курс магистранты*

ТІЛ - БЕЛГІЛЕР ЖҮЙЕСІ РЕТІНДЕ

Фуконың тұжырымдауы бойынша белгілерді сөйлететін және өз мәнін ашуға көмектесетін білімдер мен әдістер жиынтығын герменевтика деп атайды; ал белгілер дегеніміз не, қайда туындайды, олардың бірігу жолдары мен заңдылықтарын анықтауға мүмкіндік беретін білімдер мен әдістер жиынтығын семиология деп атайды [1]. Ал Барт семиологияны идеология туралы ғылым деп, адамдар өзінің әлеуметтік-идеологиялық қызметі барысында барлық заттар әлемін коммуникация элементтеріне айналдыратыныдығын ерекше атап өтеді [2]. Буржуазиялық идеология мен мәдениетті сынай отырып, жалған сананы жоюға талпыныс жасады. Ол үшін семиология ғылымының ерекшеліктерін қарастырып, жалған сананы қалыптастыратын

идеологоялық сөздердің жасалу жолын түсіндіру арқылы осы идеологиялық тілмен күресу жолын ұсынды. «Жалпы халықтық» сөздің қолданысқа түсердің алдындағы түрлі мағыналық контекстерден қалған іздерін анықтау, яғни бөлшектеу арқылы жалған сананы әшкерелеу. Бір сөздің түрлі әлеуметтік мағыналарға ие болуы өз кезегінде ұлттық тілдің бірте бірте жойылуына алып келеді. Осыған байланысты қазіргі біздің қоғамда белең алған түрлі сөздердің өзгерістерден өтуі, тілдік девиацияларға ұшырауын зерттеуді қажет етеді. Бұл өзгерістердің жалпы қандай әсер беріп, қандай нәтижеге алып келетіні белгісіз. Осы мәселені ғылыми тұрғыдан талдап, қолданыстағы тілдің адамдар санасына әсер ету шеңберін анықтау қажет.

Ежелден қалған мұра ретінде тіл заттардың белгісі ретінде құндылыққа ие болады. Жер бетінде құдай белгі ретінде көрінетін заттар мен ежелгі ойшылдар мен жазбалар құдайылық шапағатпен жазған құтқару кітаптарындағы анық сөздер арасында ешқандай айырмашылық жоқ. Текстермен арақатынастың және заттармен арақатынастың – табиғаты бір: екеуінен де адамдар белгілерді табады. Алайда, құдай адамдардың даналығын дамыту үшін табиғатты талдауды қажет ететін пішіндермен толтырды (дәл осы мағынада таным сәуегейлік – *divinatio* болу керек), ал ежелгі адамдар талдауын берген уақытта, кейінгі адамдарға тек қабылдау ғана қалады. Олардың қабылдауы жеткілікті болар еді, егер олардың тілін, текстерін оқып үйренуге, олардың айтқандарын түсінуге деген қажеттілік болмаса. Ежелгінің мұрасы, табиғат секілді, - бұл талдауды қажет ететін кең кеңістік; себебі екеуінде де белгілерді сөйлету керек. Басқаша айтқанда *Divinatio* және *Eguditio* – бұл бір герменевтика. Алайда ол ұқсас фигуралар бойынша жүзеге асса да екі түрлі деңгейде болады (және табиғатты сөйлетеді); екінші жағдайда қозғалыссыз кескіннен анық сөзге қарай қозғалады (әрекетсіз тілдерге өмірді қайтарады) [1].

XVI ғасырдың соңына дейін ұқсастық категориясы батыс мәдениетінің шеңберінде конструктивті орында болды. Осы ұқсастық текстердің талдануы мен талқылануын анықтап; көрінетін және көрінбейтін заттарды тануға мүмкіндік беретін рәміздер ойынын ұйымдастырды және оларды елестету өнерін басқарды. Елестету – мереке немесе белгі ретінде болсын – қайталау болды: өмір театры немесе әлем айнасы – міне осылай әрбір тіл аталды, міне осылай ол өзі туралы хабарлап, бекітіп отырды. Мишель Фуко заттар мен сөздер еңбегінде ұқсастықтың төрт түрге бөлінетінін сипаттап береді. Бір зат екінші затқа қалай ұқсайтынын анықтауға бола ма?

Жиынтық (*convenientia*) – кеңістіктегі «жақынның жақынға» қатынасымен байланысты ұқсастық, заттардың қосылуы мен бір тәртіпке келтірілгендігін білдіреді. Осы себептен де олар өздері орналасқан әлемге қарағанда заттардың өзіне жатады. Әлем - бұл барлық заттардың бір жерге жинақталуы.

Ұқсастықтың екінші түрі қарсыластық (*aemulatio*) деп аталады, орынға байланысты шектеулерден еркін, қашықтықта әрекет ететін ұқсастық түрі. Бұл жерде мысалы кеңістіктегі бөлшектену мен шынжыр үзіліп кеткен жағдайда және бір-бірінен қашықтықта өздерінің ұқсастық сипаттарын ешбір байланыссыз көрсеткендегі жағдай. Қарсыластықта айнадағы бейнеден бір бөлік бар: қарсыластық арқылы әлемде шашыраған заттар, ұқсастық бойынша бір-бірімен түгенделуге түседі.

Ұқсастықтың үшінші түрі – аналогия. Бұл грек ғылымы мен ортағасырлық ойға белгілі ұғым; бірақ оның қолданысы өзгерді. Біз айтып тұрған аналогияда жинақталу мен қарсыластық бірлескен. Қарсыластық сияқты аналогия кеңістікте таң қалдырарлық ұқсастықтардың тоғысуын қамтамасыз етеді; алайда жинақталу сияқты заттардың өзара жинақталуы, оны байланысы мен қосылулары туралы айтады. Оның құдыреті ұлы, өйткені ол қарастыратын ұқсастықтар – көрінетін заттардың өздігінен ұқсастығы көлемді емес, тек қана қатынастардың жіңішке (тонкий) ұқсастықтары. Осылайша жеңілдетілген аналогия бір сәттен аналогия туыстықтың анықталмаған санын анықтауы мүмкін. Аналогия арқылы әлемнің кез-келген пішіндері жақындаса алады. Бірақ бұл түрлі бағытта айғыздалған кеңістікте ерекше нүкте бар. Бұл нүкте – адам; ол аспанмен де, жануарлармен де және өсімдіктермен де, сол сияқты аспанмен, металлдармен, сталактиттармен де пропорционалды түрде орналасқан.

Ұқсастықтың төртінші түрі симпатия. Бұл жерде ешқандай жол алдын-ала анықталмаған, ешқандай рет жазылмаған. Симпатия әлемнің барлық түкпірлерінде әрекет етеді. Бір сәтте ол үлкен кеңістікке жетеді: найзағай секілді симпатия алыстан түседі – ол басқаратын планетадан адамға. Симпатия мен оған сәйкес антипатияның әрдайым тепе-теңдігі заттардың ұқсастығын қамтамасыз етіп отырады. Осы тепе-теңдік арқылы заттардың өсуі, дамуы, араласуы, жоғалуы, бірақ шексіз қалпына келуі, қысқаша айтқанда өмір сүруі түсіндіріледі. [1]

Әлем құпияларын ашуды қажет ететін белгілерге толы, және де бұл табылған ұқсастықтар мен туыстықтар ұқсастудың түрлері болып табылады. Білу – талдауды білдіреді, көрінетін белгіден заттарда жасырылған, айтылмай қалған сөзге өтуді білдіреді.

Сөйлем – бұл бір мағына беретін ұқсастықпен байланысты белгілер қазынасы.

Таңбалар мен сөздер арасында бақылау мен қабылданған бедел арасындағыдай немесе ақиқаттылық пен дәстүрлінің арасындағыдай ешқандай айырмашылық жоқ. Барлық жерде белгі мен ұқсастықтың өзара арақатынасы жүреді, сондықтан да оқи алатынға ұлы және бір тұтас тексті құрайтындай табиғат пен сөз шексіз тоғыса алады.

Тіл ұқсастықтар мен белгілерді ұлы орналастырылуының бір бөлігін құрайды. Сондықтан да ол табиғатқа тиесілі зат секілді зерттелуі тиіс.

Тіл – бұл бөлшектелген, іштей сынған және түрін өзгерткен, бастапқы мөлдірлігін жоғалтқан табиғат; бұл – өзінде, бірақ бетінде нені білдіретінін анықтауға болатын белгілерге толы құпия.

Тіл адамдарға алғаш құдаймен берілген бастапқы үлгісінде заттардың ұқсағандықтан мөлдір және анық белгісі болды. Атаулар өздері білдіретін заттармен байланысты болды. Бұл ұқсастық үлгісі арқылы жүзеге асырылатын. Адамдарға жаза ретінде бұл мөлдірлік Вавилонда төмендетілген болатын. Тілдер бөлшектеніп және бір-бірімен сәйкес болмай қалды, осындай деңгейде тілдің пайда болуының алғышарты болған заттармен ұқсастығы да жоғалды. Бізге белгілі барлық тілдерде енді сол жоғалған ұқсастыққа сүйеніп, және артынан қалдырған кеңістікте сөйлейміз.

Бірақ тіл ол білдіретін заттармен енді ұқсамаса да, бұл оның әлемнен бөлінгендігін білдірмейді; ақиқаттың табылып немесе айтылатын кеңістіктің бір бөлігін құрап, басқа пішінде болса да сыр тұнған орын болудан қалған жоқ. Әрине ол бастапқы күйдегі табиғат емес, бірақ ол мүмкіндіктері тек кейбір бақытты жандарға белгілі белгісіз құрал болып табылады. Бәлкім ол өз күнәларын жуып жатқан және ақиқат сөзге құлақ аса бастаған әлемнің бейнесі болар.

Клод Дюренның айтуы бойынша еврейлер, христиандар, самаритяндар, халдейлер, сириялықтар, мысырлықтар, пунилықтар, карфагендіктер, арабтар, сарациндар, түріктер, маврлар, парсылар, татарлар оңнан солға қарай жазады, олар осылай бірінші аспанның күнделікті қозғалысы мен жүрісіне сай және Аристотельдің пікірі бойынша ол бірлікке жақын келеді; гректер, грузиндер, марониттер, якобиттер, коптылар, цервиандер, познандықтар және латындықтар мен барлық еуропалықтар солдан оңға қарай жазады, олар екінші аспанның күнделікті қозғалысы мен жүрісіне сай, жеті планетаның жиынтығына ереді; үндістер, кафандықтар, қытайлар, жапондар жоғарыдан төменге қарай жазады, бұл табиғаттың заңына сай, яғни адамдардың басы жоғарыда, ал аяғы төменде; ал мексикандықтар болса «жоғарыда аталғандарға» қарағанда біресе төменнен жоғары, біресе күннің жыл бойы Зодиак бойынша жүрісі сызатын серіппе сызықтармен жазады [3].

Тілдің белгілер жүйесі ретінде қалыптасу тарихын үш кезеңге бөлуге болады:

Қайта өрлеу кезеңіндегі (XVI ғасыр) — тілдің әлі тәуелсіз белгілер жүйесіне айналмаған кезі. Тіл табиғат заттары арасында араласып, олармен ұштасып жатты. XVI ғасырдан бастап тіл мәдениетке жат құбылыс бола бастады. Тіл кітап пен қағаз беттерінде берілген заттармен немесе оларда жасырынға белгі болып көрінді. Осы белгілер талқылауды қажет етті. Ал бұл талқылау екінші тілдің туындауына себепкер болды да белгілердің бастапқы түп мәніне көңіл бөлінбеді. Бірақ сол ғасырдан бастап мәдениет қамтитын құбылыстардың орталығында болды.

Сондықтан да әдебиет көбірек талқылау пәніне айнала бастады, сонымен қатар бұған мәндер теориясы негізінде талқылауға келмейтіні себеп болды.

Классикалық (XVII—XVIII ғ.ғ.) — Тіл автономды белгілер жүйесіне айнала бастайды және ойлау мен білімге сәйкес бола бастайды. Осы кезеңде тілдің грамматикасы басқа ғылымдарды және мәдениетті түсінуге мүмкіндік беретін кілтке айналды.

Қазіргі заманғы (XIX ғасырдың басынан) — Тіл – қарапайым таным объектісіне айналды. Ол ресим элементтер жүйесіне айналып, өз-өзіне тұйықталады және дәстүр мен ойлау тәсілін қамтитын өз тарихына ие болады. Сонымен қатар XIX ғасырдан бастап әдебиет тілді оның болмысында өзектілендіреді; бірақ ол Қайта Өрлеу кезіндегідей емес, себебі негіздеме мен шегіне жететін бастапқы сөз бұл уақытта жойылды. Осы кезеңнен бастап тілдің бастауы да соңы да жоқ бола бастады.

Осы құбылыстың көрінісі ретінде Сервантестің «Дон Кихот» шығармасын айтуға болады. «Дон Кихот» - жаңа заманның алғаш туындыларының бірі, өйткені бұл шығармада ұқсастық пен айырмашылықтың қатал заңы белгілер мен баламалармен шексіз бұрмалап, кемсітеді; ұқсастық осы кезде ессіздік пен қиял кезеңіне аяқ басады. Балама мен белгінің арасы алшақтағаннан бастап, тәжірибеде екі кейіпкердің тоғысу жағдайы болуы мүмкін. Естен ауысқан, бірақ науқас ретінде емес, қалыпты жағдайдан ауытқыған, мәдениеттің қажеттіліктен пайда болған көрінісі ретінде түсініледі және батыс өркениетінің тәжірибесінде ерекше ұқсастыққа ие кейіпкерге айналды. Бұл кейіпкер заттарды басқа зат ретінде қабылдап, өз достарын танымай, бейтаныс адамдарды таниды; ол бетперделерді шешемін деп ойлайды, алайда ол керісінше кигізеді. Ол барлық құндылықтарды мен өлшемдерді төкереді, себебі оған әр сәт сайын әлдебір белгілердің шифрін ашатындай көрінеді. XVIII ғасырдың соңына дейін естен ауысқан адам мәдениеттің тұрғысынан оған белгісіз айырмашылық шеңберінде ғана ол Ажыратушы болып танылды; барлық жерден ол тек ұқсастықтар мен ұқсастық белгілерін көреді; ол үшін барлық белгілер бір біріне ұқсас және барлық ұқсастықтар белгі ретінде маңызды болып келеді. Ал мәдениет кеңістігінің екінші жағында өзінің жақын әрі симметриялы орналасуына байланысты ақын болады, ол белгілі және күнделікті болжанатын айырмашылықтардан заттар ұқсастығының жасырын үлгілерін және бұлдыр баламаларын тауып отырады. Жалпыға белгілі белгілерден ол басқа сөзді, тереңірек, заттарды ұқсату кезінде сөздер анық көрініп тұратын мәнін көреді [1].

XX ғасырда француз психоаналитигі Ж.Лакан бейсана тіл сияқты құрылымға ие және бейсаналық – өзгенің сөзі деген тезистерді ұсынады. Оның тұжырымдауы бойынша тілдің және оның механизмдерінің лингвистикалық анализі бейсаналық үрдістердің құрылымын анықтауға мүмкіндік береді. Лаканның бейсаналы тіл сияқты құрылымдалған деген тезисінің мәні онда ерекше бейсаналық элементтердің барын және оларды адам зерделей бермейді, бірақ психикалық үрдістер барысында маңызды орын алатындығын білдіреді. Бейсаналықты тілге, сөз құрылымдарына жатқызу Лаканның психикалық ауруларды түсіну негізінде жатыр. Ауру – ол үшін өмір сүрудің өзгеше түрі ғана, нақтырақ айтатын болсақ өзге рәміздік тілдік әлем [4].

Орыс тілінің мысалында тілдің билік қолындағы идеология құралы екендігін қарастырып көрейік. Орыс тілі алғаш күрделі реформаға ұшыраған кезі Петр I патшаның тұсында 1708 жылы және 1710 жылы болды. Петр I Еуропа тәжірибесін мұқият зерттеп, зайырлы мемлекетке айналдыру үшін алфавитке байланысты да реформа жасауы саяси идеологияның «ижица» әрпінің қолдануының өзіндік мәні бар, бұл әріпті шіркеуде көп қолданған, алфавиттің соңғы әрпі бола тұрып ол жазалау, ұру деген мәндерді білдірді. Петр I реформа арқылы бұл әріпті алып тастаса да ол 1917 жылға дейін қолданыста болды. Ол алып тастаған бірқатар әріптер шіркеу діндарларының қысымымен қайта қалыпқа келтірілді. Алфавиттегі болмашы өзгерістердің өзі идеологиялық ықпалдың еркінен босап шыға алмады. Бахтиннің айтуы бойынша әрбір нақты тілдегі сөз қоғамдық-тарихи түрлі-тілділікке қатысты болады және «әлеуметтік тілдер» белгілі бір әлеуметтік ұжымның «идеологиялық дүниетаным шеңберінің» көрінісі [5]. Реформадан кейін алып тасталған әріптерді жазуда қолдану және

қолданбау арқылы байлар мен қарапайым шаруалар және сауаттылар мен сауатсыздар арасындағы айырмашылық белгісі болып есептелді. Бертін келе тіл идеологиялық ықпалдан арылған жоқ. Кеңестік кезеңде де тілдің идеологиялық бояуы барын бірқатар зерттеушілер көрсеткен болатын. Соның бірі ретінде П.Серионың «ағаш тіл»* деген ұғымы, яғни социалистік Еуропадағы жалған ұрандау тілінің шынайылықты жасырып, бұқара халықтың санасына ықпал ету және белгілі бір әрекеттерге итермелеу әдістерін жіктеп, талдап береді. Сонымен қатар Серио өз зерттеулерінде «ағаш тіл» терминімен қатар Қытайдың «қорғасын тілі», Польша, Сербия, Словакия елдерінің «жаңа тілі» деген ұғымдарды атап өтеді [6]. «Жаңа тіл» ұғымы Дж.Оруэллдың «1984» романында басты ұғымдардың бірі болды. Қазіргі кездегі идеологияға байланысты «жаңа тілдің» құрылуының бір көрінісі ретінде феминизм ағымы өкілдерінің ағылшын тіліндегі ер адамға қатысты сөздерді өзгертуге деген талпыныстарын айтуға болады.

Тілдің белгілер жүйесі ретінде қалыптасу кезеңдерін қарастыра отырып «бастапқы» тілдің қаншалықты өзгеріске ұшырайтындығын және әр заман санасына байланысты тіл бірліктерінің қолданудың өзіндік мақсаттары бар екендігін аңғарамыз.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук. Пер. с фр. В. П. Визгина и Н. С. Автономовой. СПб. А-сэд. 1994 г. – 408 с
2. Барт Р. Система моды: статьи по семиотике культуры. Пер. с фр., вступ. ст. и сост. С.Н. Зенкина. - М.: Издательство им. Сабашниковых, 2003. – 512 с.
3. Дюре К. Об истории языков – Кельн, 1613
4. Лакан Ж. Функция и поле речи и языка в психоанализе. — М: Гнозис, 1995 г. – 192с.
5. Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики. М.: Худ. литература, 1975г. – 504 с.
6. Серио П. Деревянный язык, язык другого и свой язык. Поиски настоящей речи в социалистической Европе 1980-х годов (Политическая лингвистика. - Вып. 5 (25). - Екатеринбург, 2008. - С. 160-167)

*Агдарбекова З.,
КазНУ им. аль-Фараби,
магистрант 1 курса, политология
Научный руководитель:
д.полит.н., профессор Кушкумбаев С.К.*

ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКАЯ СТРАТЕГИЯ ЯПОНИИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Япония на настоящий момент представляет собой крупный экономический, финансовый и политический центр мира, обладающий потенциалом, достаточным для решения стратегических задач в глобальном масштабе. Основными целями внешнеполитического курса Японии являются обеспечение национальной безопасности, активное участие в мировой политике, сохранение лидирующей роли в Азиатско-Тихоокеанском регионе, а также в мировом экономическом сообществе.

Поражение во Второй мировой войне коренным образом изменило ориентацию японской дипломатии. Страна, на тот момент, потеряла свою военную и дипломатическую независимость, а главным приоритетом политики стало поддержания альянса с США, несмотря на отдельные разногласия в позициях стран в экономике. В тоже время, с целью предотвратить возврат к политике изоляционизма, Япония начинает предпринимать активные попытки сохранить дружественные (хотя и необязательно близкие) отношения со всеми странами мира.

В результате становления Японии в качестве экономического гиганта возникла необходимость, подкрепляемая давлением как со стороны японской общественности, так и мирового сообщества, активизации роли страны на мировой арене. В конце 80-х начале 90-х гг. многие японцы стали задумываться о роли своей страны в формирующемся новом мировом порядке, что послужило толчком к развитию взаимоотношений с различными регионами и странами мира [1].

Сегодня Токио осознает, что прежнего подхода и опоры только на международный имидж миролюбивого, к тому же экономически сильного государства уже недостаточно. Страна восходящего солнца стремится играть более существенную геополитическую роль в мире. Поэтому Япония все чаще концентрирует внимание на процессе многоформатного сотрудничества, в том числе со странами Центральной Азии в целом и Казахстаном в частности. Тем более что в условиях поэтапного вовлечения центральноазиатского региона в мировые глобализационные процессы необходимо развивать связи с его странами в практических плоскостях отношений [2]. В основе интереса Японии к государствам Центральной Азии лежит, во-первых, заинтересованность в обеспечении контроля над нефтегазовым потенциалом региона с целью поддержания стабильности мирового энергетического рынка, а также создание дополнительных возможностей для японских компаний на внешних рынках, во-вторых, использование в перспективе транзитно-коммуникационного потенциала региона, и, в-третьих, обеспечение политической поддержки Японии на международном уровне.

Среди государств бывшего СССР крупнейший политический и торгово-экономический партнер Японии после России - Казахстан. Это обусловлено размером казахстанской экономики и ее значительным перспективным потенциалом, особенно в энергетической сфере, благоприятным инвестиционным климатом в стране, внутривнутриполитической стабильностью, а также более заметной ролью этого государства на международной арене в сравнении с другими независимыми постсоветскими странами [3].

Появление независимых государств на территории бывшего Советского союза, и особенно в Центральной Азии, безусловно привлекло внимание японской общественности, однако быстрой реакции со стороны правящих кругов не последовало. Так, посольство Японии в Республике Казахстан было открыто только в январе 1993 года, а президент Н.А.Назарбаев посетил страну с официальным визитом в апреле 1994 г. Япония не имела четкой концепции взаимодействия, когда начала строить двусторонние отношения с Казахстаном. Как отмечал японский профессор Т. Уяма «Японская политика в [центральноазиатском] регионе зависит от случая и личного влияния дипломатов» [1, С.170].

В первые годы развитие взаимоотношений Японии с Казахстан осуществлялось преимущественно в рамках оказания экономической и гуманитарной помощи, содействия нераспространению ядерного оружия и финансирования разовых проектов. 1 января 1993 года Комитет помощи развитию Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР) включил все пять государств Центральной Азии (Казахстан, Узбекистан, Киргизию, Таджикистан и Туркменистан) в число развивающихся стран. Это открыло для них возможность получать так называемую «официальную помощь развитию», которая является одним из каналов, по которым поступает финансово-экономическая помощь Японии. Активность Токио в этом направлении была вызвана тем, что, претендуя на роль лидера Азии и руководствуясь стратегией «обеспечения процветания», Япония стремилась вовлечь государства региона в сферу своего влияния и первой из крупных промышленно развитых стран стать официальным донором для стран Центральной Азии [3, С.177-178].

Стратегия «обеспечения процветания», в которой основное место отводится «официальной помощи развитию», предусматривает идею содействия развитию других государств и сотрудничества с ними в рамках мировой экономики.

Главной задачей этой стратегии является «обретение друзей, которые понимают и поддерживают японскую позицию». Соответственно, Токио уделяет особое внимание

построению отношений и приобретению политического веса в государствах - реципиентах этой помощи. Помощь правительства по линии ОПР сосредотачивается в основном на социальных нуждах стран-реципиентов, а именно: обучение должностных лиц, реализация мер по качественному улучшению институтов, необходимых для демократизации и осуществления перехода к рыночной экономике, развитие инфраструктуры (в особенности транспорта и связи), поддержка здравоохранения и образования, защита окружающей среды. Основными сферами инвестиционного сотрудничества в Казахстане были названы нефтегазовая отрасль, а также металлургия, энергетика и инфраструктура [1, С.180]. Оказание «официальной помощи развитию», в данном случае, в большей степени связано с повышением международного престижа Японии путем инвестирования в развитие других стран.

К концу 1990-х гг. произошел несомненный рост интереса к Казахстану в японских деловых кругах. В июле 1997 года бывший глава японского правительства Хашимото провозгласил в Японии новую дипломатическую концепцию «Евразийская дипломатия», в которой выделил три направления политики своей страны по отношению к центральноазиатскому региону. Во-первых, политический диалог для углубления доверия и взаимопонимания. Во-вторых, экономическое сотрудничество и сотрудничество в области освоения природных ресурсов для обеспечения процветания в регионе. В-третьих, сохранение мира в регионе посредством нераспространения ядерного оружия, демократизации и стабилизации. Также было отмечено, что поддержка со стороны Японии должна стать важным фактором активизации внутрорегионального сотрудничества в создании систем транспортного, коммуникационного и энергетического обеспечения, а также в освоении энергетических ресурсов в регионе [4].

В целом, новый вектор в отношениях Японии и Казахстана, а также окончание неопределенности японской политики и стратегии в отношении всего центральноазиатского региона обозначился сравнительно недавно. Связаны эти изменения были с визитом в августе 2006 года премьер-министра Японии Д. Коидзуми в Казахстан, после которого Токио начал предпринимать конкретные политические и экономические шаги [5]. Были ясно определены приоритетные области политического, экономического и гуманитарного сотрудничества.

В последние годы Токио все больше внимания уделяет каспийской нефти. Отчасти это связано со стабильно высокими мировыми ценами на энергоресурсы, что резко повысило рентабельность добычи углеводородов и стимулировало приток инвестиций, в том числе из Японии, в добычу и транспортировку.

В целях снижения своей зависимости от ближневосточной нефти, Япония осуществляет диверсификацию путей поставок энергоресурсов. Одним из вариантов решения данной проблемы является использование энергетического потенциала Каспийского региона. По оценкам японских специалистов, Каспийский шельф занимает третье или четвертое место в мире по потенциальным запасам нефти. Однако большинство маршрутов транспортировки нефти с Каспия являются неудобными для дальнейшей ретранспортировки в Японию. Японская национальная нефтяная компания (ЯННК) и INPEX (США) заинтересованы в экспорте каспийской нефти через Иран, но это не решает проблему зависимости от стран Персидского залива. Некоторые эксперты говорят о возможности строительства казахстанско-китайского трубопровода. Возможность строительства газопровода Туркменистан-Казахстан-Китай-Япония давно рассматривает японская компания Митцубиси наряду с Китайской национальной нефтегазовой корпорацией. Однако, излишняя протяженность, связанная с географической удаленностью, порождает вопросы о рентабельности данного проекта.

Как одна из наиболее развитых индустриальных стран мира, Япония представляет для Казахстана огромный интерес в качестве торгово-экономического партнера и инвестора. Экономическое сотрудничество осуществляется по трем направлениям: торговля, инвестиции, экономическая помощь.

«Для наших стран важно развивать экономические отношения, построенные на взаимовыгодных условиях. Эта точка зрения подтвердилась и в ходе заседания совместной комиссии правительственного и частного секторов Японии и Казахстана по экономическому сотрудничеству. Изначально внимание Японских бизнесменов больше всего привлекала сырьевая отрасль Казахстана, т.е. разработка месторождений. Теперь важное значение придается расширению взаимоотношений не только в сырьевой, но также и в обрабатывающей и сельскохозяйственной отраслях с использованием передовых технологий японских компаний. В настоящее время казахстанская компания "Казатомпром" совместно с японскими компаниями "Марубени корпорейшн" и "Сумитомо корпорейшн" реализует проекты по разработке урана, а с компанией "Тошиба" - по добыче редкоземельных металлов.

Объем японских инвестиций в Казахстан в 2010 году составил 603,3 млн. дол. США, а общий объем инвестиций за годы независимости равен примерно 3 млрд. 401,3 млн. дол. США» [6].

Безусловно, говорить о четко сформулированной внешнеполитической стратегии Японии по отношению к Казахстану пока рано. Япония признает геополитическую важность центральноазиатского региона, однако не имеет в его границах национальных интересов в их классическом смысле, таких как жизненно важные экономические интересы или необходимость поддержания безопасности в регионе непосредственной близости. Нельзя сказать и том, что потенциал двустороннего взаимодействия между Японией и РК полностью используется. Казахстан богат энергетическими ресурсами, Япония располагает высокими технологиями. Путем совмещения этих двух факторов можно достичь новых отношений между нашими странами. В связи с чем, необходимо двигаться в новом ключе – создание многоаспектного формата взаимовыгодного сотрудничества двух стран.

Список использованной литературы

1. Uyama T. Japanese Policies in Relations to Kazakhstan: Is There a “Strategy”? // *Thinking Strategically. The Major Powers, Kazakhstan and the Central Asian Nexus*. Ed. by R.Legvold. – Cambridge (Mass.). London: The MIT Press, 2003, pp.165-186.
2. Нургазиев М. Новый трек японской дипломатии в Центральной Азии: проблемы и перспективы // *Центральная Азия и Кавказ*. – 2007, №6(54). – С.146-151
3. Политика и интересы Японии / Политика и интересы мировых держав в Казахстане / под ред. Б.К. Султанова. – Алматы: Дайк-Пресс, 2002. – С.179
4. Yuasa T. Japan’s Multilateral Approach toward Central Asia. – pp.65-84
5. Лаумулин М.Т. Стратегия Японии в Евразии // *Казахстан-Спектр*. – 2007. – 1(39). – С.24-34
6. «Казахстан-Япония: 20 лет спустя» - Интервью с Чрезвычайным и Полномочным послом Японии в Республике Казахстан г-ном Юдзо Харада // *Деловой Казахстан*. - №3(300). – 2012, 27 января

*Айматова Г.Т.,
эл-Фараби атындағы ҚазҰУ,
«Әлеуметтік педагогика және
өзін-өзі тану» мамандығының
I курс магистранты*

«ӨЗІН-ӨЗІ ТАНУ» КУРСЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ РУХАНИ-АДАМГЕРШІЛІК ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ШАРТЫ РЕТІНДЕ

Қоғамның әлеуметтік-экономикалық дамуының қай кезеңі болмасын, ондағы тұлғаның әлеуметтік, рухани, дене және шығармашылық дамуының үйлесімді болуы, тұлғаның өз мүмкіндіктері мен өзін-өзі жан-жақты танып білуіне шартталған. Бұдан біз «өзін-өзі тану» ұғымы тарихи және адам өмірі үшін маңызды категория екенін түсінеміз. Тұлғаның өзін-өзі тану үдерісін, өз мүмкіндіктерін жан-жақты ашу мәселелерін ерте кезден-ақ ғалымдар қарастыра бастаған. Оған ұлы философ, ойшыл Сократтың: «Өзгені тану үшін өзінді-өзің таны» деген пәлсәпәлық ойы, К.Яспердің «адамның рухани және кеңістіктік болмысының толықтық мәселесіне» байланысты көзқарастары дәлел болады. Аталған мәселенің қазіргі таңға дейін маңыздылығын жоғалтпауы керісінше бұл мәселе еліміздің үкімет басшылығы тарапынан кең ауқымда қарастырылуы «өзін-өзі тану» категориясының зерттелу өзектілігін нақтылай түседі.

Мысалы: 2002 жылы еліміздің бірінші ханымы Сара Назарбаева өсіп келе жатқан ұрпақты рухани-адамгершілік тұрғыда дамыту бойынша «Өзін-өзі тану» атты кең, ауқымды білім беру бағдарламасын ұсынды. Автордың пікірінше «Әр баланың қабілетін ашуы, өзіне жол табуы, өзінің күш-жігеріне сенуі өзінің өмірдегі орнын анықтау үшін өте маңызды! Әлемде махаббат пен мейірімділік аурасын жасай отырып, қарапайымдылық пен махаббат жүректен жүрекке жетуі тиіс».

«Өзін-өзі тану» пәні жастардың бойында махаббат, адамгершілік, мейірімділік сияқты жалпы адамзаттық құндылықтарды қалыптастырады, оларды рухани-адамгершіліктің нәрімен сусындатады. Өзін-өзі тану – адамның өзіне терең мән берудің алғашқы қадамы.

Тұлғаның өзін-өзі тану мәселесі көптеген ғалымдардың зерттеу объектілеріне айналған. Абай Құнанбаевтың философиялық ойларын қарастыратын болсақ, он бесінші сөзінде: «адам ата-анадан туғанда есті болмайды: естіп, көріп, ұстап, татып білсе, дүниедегі жақсы жаманды таниды. Сондықтан білгені, көргені көп адам есті болады. ...Егер де есті кісілердің қатарында болғын келсе, күнінде бір рет, болмаса жұмысында бір рет, ең болмаса, айына бір рет қалай өмір сүріп жатқандығы жөнінде өзіңнен өзің есеп ал! Сен өзіңнің білім алуың үшін, бұл дүние немесе ол дүниедегі өмірің үшін қандай да бір пайдалы іс атқардың ба, кейін өкініп қалмайсың ба?» - деп ақыл-кеңес айтады [1].

Британдық педагог, философ Джон Локк адамгершілік нормалар мен мінез-құлық ережелері оған ішкі қажеттілік болғанда ғана адамның ізгілігін қамтамасыз ете алады деп атап көрсетті. Балаға деген адамгершілік қарым-қатынасты ол тәрбие құралын таңдауды анықтайтын, негізгі қағидат ретінде қарастырды: «Бала - өзіндік құндылығы бар тіршілік иесі, сондықтан да өзін құрметтеуді талап етеді». Д.Локктың пікірі бойынша: ...барлық рақымшылдық пен барлық қадір-қасиеттің негізі – адамның ақыл-ойы қолдамаған кезде өз тілеген қанағаттандырудан бас тартуына қабілеттілігі болып табылады. Бұл қабілетті егер оған ерте жастан жаттықса, баланы бесігінен бастап өз тілеген басып отыруға және оның өз әуестіктеріне ермектеріне баулып отырса, жеңіл және қарапайым болатын әдет арқылы жетілдіру қажет етеді деп қорытынды жасаған [2].

Бұл күндері жеке тұлғаның өзін-өзі тәрбиелеу мен өзін жетілдіру мәселесі жайлы теорияларды К.А.Абульханова-Славская, А.А.Вербидский, Ю.М.Орлов, В.Г.Романенко, И.И.Чеснокова және т.б., өзін-өзі бағалаудың ерекшеліктері, тұлғалардың өзара қарым-

қатынасы туралы мәселелерін Н.Е.Анкудинова, А.И.Липкина, В.С.Магун, Е.И. Савонько, В.Ф.Сафин және т.б. ғалымдардың еңбектерінен көруге болады.

Қазіргі таңда «Өзін-өзі тану» бағдарламасы аясында өзін-өзі тану теориясының педагогикалық-психологиялық мәселелерін С.А.Назарбаева, У.И.Ауталипова, Г.М.Қасымова, Х.Т.Шерьязданова, М.Ж. Жадрина, А.С. Сейтақов, Р.О. Изғұттынова, Ұ.М. Әбдіғапбарова, Ж.Ж. Әкімбаева, Ғ.З. Байжасарова, Б.А. Әрінова, Ж.Б. Қажығалиева, т.б. ғалымдар зерттеуде.

Тұлғаның өзін-өзі тану мәселесінің маңыздылығы мен қоғам үшін бұл мәселені зерттеу мәнділігінің жоғары болуы мемлекетіміздің тәрбие және білім кеңістігінде «өзін-өзі тану» курсының пайда болуына ықпал етті.

«Өзін-өзі тану» курсы жеке пән ретінде оқу жоспарына ендіру қажеттілігі туралы идеяны өзектендіру тұлғаға рухани-адамгершілік тәрбие берудің негізіне талдау жасауды талап етеді. Осыған орай К.Ж.Қожахметованың тұжырымдамасында аталған мәселеге жаңа тұғырлар призмасы арқылы рухани-адамгершілік тәрбие негізін қайта саралауға талпыныс жасалынды. Бұл тұжырымдамада:

- рухани-адамгершілік тәрбие үдерісінің өзіндік негізі және оның басқа әлеуметтік-білім беру үдерістерінен айырмашылығы;
- әлеуметтендірудің көптеген факторлары жүйесіндегі рухани-адамгершілік тәрбие үдерісінің орны мен қызметтері;
- технологиялық ережелер мен заңдарға айналған рухани-адамгершілік тәрбиенің құралдары қарастырылған [6].

Жас ұрпаққа тәрбие мен білім беруде уақыт талабына сай болу С.А.Назарбаеваның «Өзін-өзі тану» атты білім жобасының негізінде оқу жоспарына жаңа пәннің енгізілу қажеттілігін айқын аңғартып отыр.

«Өзін-өзі тану» - мектепке дейінгі дайындық пен мемлекеттік білім берудегі экспериментальды пәннің аты, ол пән ретінде Қазақстан Республикасының барлық обылыстары бойынша эксперименталдық алаңдарда, мектепке дейінгі мекемелерде, мектептің 1-11 сынып аралығында және жоғары кәсіби білім беру де өтіледі [3].

«Өзін-өзі тану» пәнінің басты мақсаттары: рухани-адамгершілік білім беру, дамыту арқылы адамның төмендегідей түйінді құзіреттілікте үйлесімді қалыптасуына ықпал ету:

- өзінің өмірлік позициясын анықтау;
- әр түрлі мәселелерді адамгершілік нормаларға сәйкес сындарлы шешу;
- өзіне, адамдарға және қоршаған әлемге ізгілікті қарым-қатынас жасау;
- адамдарға қолдан келгенше көмек беру, туыстарына және жақындарына қамқорлық көрсету;
- өзімен өзі үндестікте өмір сүру; ойы, сөзі және іс-әрекеттерінде шынайы болу;
- жасампаздық белсенділік, азаматтық, отансүйгіштік және толеранттық таныту;
- адамгершілік тұрғысынан таңдауға даярлығын таныту және өз ойы, сөзі мен ісіне жауапты болу;
- қоғамға қызмет ету дағдыларын іс жүзінде дамыту [4].

2006-2007 оқу жылында ҚР-ң Білім және ғылым министірлігінің 12-қазан 2005-жылғы №679 бұйрығына сәйкес оқу-әдістемелік кешенін дайындау және сынақтан өткізу жоспарға сәйкес жүргізілді.

«Өзін өзі тану» курсының пән ретінде мемлекетіміздің білім кеңістігіне енгізілуінің алғы шарты «өзін-өзі тану» курсының нәтижелі болуымен сипатталған экспериментке негізделген, яғни, өзін-өзі тану курсының қоғам үшін қажеттілігін нақтылау мақсатында мемлекетіміздің бірнеше мектептерінде эксперимент ұйымдастырылған. Аталған эксперименттің нәтижелі болуы «өзін-өзі тану» курсының пайда болуына ықпал еткен.

Экспериментке жауаптылар - мектеп директорлары, облБЖИ мен облБД мамандары.

Тәжірибелік-эксперимент жұмысы төмендегідей кезеңдерден өткен:

1. Іздеу кезеңі

- а) «Өзін-өзі тану» курсының теориялық аспектілерін қарастыру.
- ә) тәжірибелік-эксперименттік жұмыстың бағдарламасын даярлау.
- б) алғашқы әдістемелік және диагностикалық материалдар жасау.
- в) «Өзін-өзі тану» курсы енгізу үшін қажетті ұйымдастырушылық жағдайларды құру.

2. Эксперименттік кезеңі

- а) 1-4 сыныптарда «өзін-өзі тану» курсы сынақтан өткізу.
- ә) бастауыш сынып жағдайында өзін-өзі тану курсы енгізудің ерекшеліктерін анықтау.
- б) аралық нәтижелерді қорытындылау.

3. Қорытынды кезең

- а) бастауыш мектеп жағдайында «өзін-өзі тану» курсы педагогикалық және әдістемелік қамтамасыздандыру критерийлерін, нұсқаулықтарын, қорытындыларын жасау.
- ә) озық педагогикалық тәжірибені қорытындылау.
- б) негізгі мектеп жағдайында «өзін-өзі тану» курсы сынақтан өткізу кезеңіне өту.

Уақыты бойынша ұзақ және қамтуы бойынша кең эксперимент балалар мен студенттік жастарда рухани-адамгершілік білім берудің оң тәжірибесі жинақталғанын көрсетті. Эксперимент жылдарында өте бай жұмыс тәжірибесі жиналды, әдістемелік қоржын жинақталды, мемлекеттік және педагогикалық құрылымдармен, кең қауымдастықпен табысты және өте тығыз қарым-қатынас орнады. Негізгі алаңдар тәжірибесінен педагогтар, өзін-өзі тану арқылы оқушыларда ең жақсы сапалы және шығармашылық қабілеттер дамытынына, өзінің ішкі жан дүниесін ұғу арқылы өзін-өзі оң тану қалыптасатына көз жеткізді. Балалар ар-намысты бағалауға, жаңашылдыққа ашық болуға, ұлттық және жалпы адамдық мәдениетті дамытуға үйренеді, материалдық игілікке ғана емес, рухани байлыққа да ұмтылады.

Аймақтардағы эксперименттің нәтижелерін талдау мынаны байқатты: өзін-өзі тану бағдарламасы:

- мектепке дейінгі мекемелердегі, мектептердегі, жоғары оқу орындарындағы дайындық құрылымында өзіндік орынды иеленді, ол оқу пәндері мазмұнындағы адамгершілік тәрбие берудегі кемшіл тұстарды толықтырады, дамытып оқытудың жоғалып бара жатқан гуманистік қуатын қалпына келтіреді;
- әлем туралы, айналадағы адам туралы, өзі туралы ойланатын жеке тұлғаны қалыптастырады; өмірден алшақ кетпейтін модельдік жағдайлар ойластырып, басқа оқу пәндерінде жүзеге асыру көзделмеген, өзін-өзі тану арқылы әлеуметтік бейімделу дағдыларын бойға сіңіреді;
- білім беру ұйымдарындағы қазіргі оқу-тәрбие қызметі жүйесіндегі жетіспеушіліктердің орнын толтырады;
- жас ұрпақтың әлеуетін дамытудағы білім берудің жаңа міндеттерін жете түсінуге мүмкіндік ашады;
- оқытудағы дәстүрлі және жаңа көзқарастардың мазмұнын қайта ой елегінен өткізуге, педагогикалық теорияның жаңа ұстанымдары жүйесін нақтылауға, дидактикалық талаптарға қойылатын жаңа өлшемдерді ұсынуға ықпал етеді;
- тұлғаның балалық, жасөспірімдік, жеткіншектік жас ерекшеліктеріне орай үйлесімді дамуының сабақтастығын қамтамасыз ететін нақты концептуалды шешімді қажет етеді [5].

Эксперимент нәтижесі «Өзін-өзі тану» бірізді бағдарламасын жасаудың қажеттілігін көрсетті.

Өзін-өзі тану эксперименті оқу бағдарламасы әлеуметтік-гуманитарлық және жаратылыстану білімдерінің жетістіктеріне сүйенеді. Бағдарлама рухани-адамгершілік құндылықтар жүйесі ретінде мына мәселелерді қамтиды:

- ақиқатқа жетуге ұмтылу;
- өзінің «Менін» тану арқылы адамның биік мәртебесін игеру;
- әлемді үздіксіз танып, білуге ұмтылу;
- табиғатпен, айналадағы адамдермен үйлесімді қарым-қатынас орнықтыру;
- махабаттың адам өміріндегі ең мәнді сезім екенін ұғындыру;
- мінез-құлықтағы әдептілікті қалыптастыру;
- азаматтық пен отансүйгіштік.

Өзін-өзі тану пәні бойынша жеке тұлғаға бағдарланған білім беру процесі:

– балаға құндылық тұрғысынан қарауды, оның қажеттіліктері, қызығушылықтары мен мүмкіндіктерін барынша есепке алуды;

– тұлғаның өзін-өзі тануы мен өзін-өзі жетілдіруіне арналған жағымды жағдайлар тудыруды;

– дамыта оқытудың әдістері мен формаларының әр түрлілігін, пәннің мазмұнын адамгершілік таңдау жасау мен ойлануға арналған өмірлік мысалдармен және жағдаяттармен толықтыруды;

– оқушылардың тұлғалық, рухани өсуінің ішкі динамикасына көңіл бөлуді;

– білім беру процесі субъектілерінің тілектестік диалогын ұйымдастыруды;

– мектеп, отбасы, қауымдастықтың өзара бірлесіп, тығыз байланыста әрекет етуін;

– білім мекемелерінде ізгілік, сүйіспеншілік, әділдік және өзара түсініктік атмосферасын құруды қарастырады.

«Өзін - өзі тану» курсының білім беру жүйесіндегі орны жеке тұлғаның бойында рухани–адамгершілік қасиеттердің қалыптасып, дамуын қамтамасыз ету мен адамзаттың табиғатпен үйлесімділікке дамуын сезінумен айқындалады.

Жас ұрпақтың рухани-адамгершілігін дамытуда, оның бойында жалпы адамзаттық құндылықтарды қалыптастыруда «Өзін-өзі тану» курсының маңызы ерекше екенін қазіргі заманға дейін бұл мәселенің зерттелуіне қоғам сұранысының жоғарылығымен сипаттауымызға болады. Бұл курс тұлғаға рухани-адамгершілік тәрбие берудің негізі, қарым–қатынас жасау мен дүниетанудың құралы, баланың зердесі мен шығармашылығын дамытудың арнасы.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Мұхтар Әуезов энциклопедиясы Алматы, «Атамұра» баспасы, 2011ж.
2. Локк Д. Избранные философские произведения. Т.3. – М.; 1988.
3. «Өзін-өзі тану» курсының тақырыптық жоспары. Алматы, 2005
4. Білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты Алматы: «Бәбек» ҰҒПББСО, 2010
5. Өзін-өзі тану пәнінің оқу бағдарламасы, 1-11 сыныптар. Алматы: «Бәбек» ҰҒПББСО, 2010
6. Педагогические (этнопедагогические) основы нравственно-духовного воспитания учащейся молодежи (концепция К.Ж.Кожаметовой).

ПОЛИТКОРРЕКТНОСТЬ КАК ПОЛИТИЧЕСКАЯ И ЦЕННОСТНАЯ ОРИЕНТАЦИЯ

Есть шутка:

- Как политкорректнее назвать бездельника?
- Философом.

Термин «политкорректность» один из самых неоднозначных в сегодняшнем мире. При том факте, что практически все люди если не четко формулируют данное понятие, то четко понимают, как будет политкорректнее говорить. Есть теории, согласно которым данный термин восходит еще к девятнадцатому веку, кто-то считает его недавним изобретением, появившимся аккурат после Второй Мировой войны. Большинство авторов считает, что политкорректность может проявляться только в языке, связана только с языком, и большой интерес теперь представляет для филологов. Выпускаются целые словари на Западе, состоящие исключительно из «политкорректных» терминов, проводятся целые конференции, посвященные данной проблематике, защищаются научные работы в области анализа нового, политкорректного языка. Не будет открытием тот факт, что при фактически отсутствующем четком законодательстве, регулирующем употребление слов в обществе, в США, ряде развитых европейских стран человек может стать жертвой судебного преследования за неполиткорректное высказывание или мысль. По большому счету, это оправдано. Конечно, человеку, оскорбляющему достоинство, чувства другой личности как минимум инкриминируется статья о хулиганстве. Проявления шовинизма, расизма должны быть наказуемы, никто не хочет терпеть к себе такого отношения. Проблеме политкорректности посвящены не только философские, филологические исследования. Политкорректность рассматривается во многих фильмах (и причем западных), песнях, например, в широко известных комедиях «Не грози Южному Централу, попивая сок у себя в квартале», «Плохой Санта», в творчестве рэпера Эминема. Но поле боя за политкорректность, как показывает практика, не только язык, но и определенные действия (а они должны быть политкорректны) и, как ни парадоксально, даже мысль может быть оценена с точки зрения политической корректности. Взять хотя бы режиссера фон Триера, когда он стал объектом общественного негодования, сказав, что стал понимать Гитлера. С точки зрения морали, конечно, некрасиво, но ведь это мысль, причем антисемитских высказываний с его стороны не прозвучало. Или такая дилемма в Британии: ставить ли на Рождество елки на улицах, или это оскорбит чувства мусульман, атеистов? Самой социально защищенной фигурой в США является неработающая черная лесбиянка, которая в прошлом была мужчиной (она получает от государства пособие в шесть с половиной тысяч долларов в месяц). Фильм гарантировано получит кинематографическую премию, если он будет посвящен проблеме гендерного, этнического неравенства. Но, пожалуй, иронизировать в таком духе можно сколь угодно долго, и фактов привести огромное количество.

Существует огромное множество определений термина «политкорректность». Одно из них приведу из «Новейшего политологического словаря»: «тактичное, общественно приемлемое отношение к различным политическим и общественным группам, исключаяющее всякую возможность дискриминации, оскорбления национальных чувств, ущемления достоинства, прав и свобод отдельных лиц или социальных групп по политическим, расовым, религиозным и прочим признакам» [1, с.189]. Авторство термина в данном словаре приписывается К. Декроу, президенту Национальной организации женщин США, которая в

1975 году заявила, что ее организация придерживается «интеллектуально и политически корректного (politically correct) курса». В политическую практику термин вошел в начале 90-х гг. XX в. Подчеркну, что вышеприведенное определение лишь одна из трактовок, и история происхождения термина не единственная. Очень доступное объяснение политкорректности дает Александр Беленький в книге «Бокс. Большие чемпионы» [2]. Суть политкорректности такова: не произносите публично слова «нигер», «голубой», «узкоглазый». Избегай говорить этих слов в обществе, на работе. Рознь и несправедливость должна отсутствовать на рабочем месте. Про дом же ничего не говорится, равно как и про возможные клубы для избранных (вроде стрелковых обществ, показанных кинодокументалистом Майклом Муром, где царят шовинистические настроения, замешанные на ортодоксальном христианстве). Истинной любовью к сексуальным меньшинствам никто не проникся, равно как и к евреям, афроамериканцам, мексиканцам. Тут ситуация, подобная филологическому диссонансу Фаины Раневской. Политкорректность есть новая ценностная ориентация, созданная западным обществом. Невозможно добиться успеха в политике, бизнесе, спорте, искусстве, ни будучи политкорректным. Наравне с идеями толерантности, эта новая политическая, ценностная ориентация является предметом идеологического экспорта в развивающиеся страны. Без соблюдения этой ценностной ориентации человек в современном обществе обречен стать изгоем, аутсайдером, а то и получить наказание. Не соблюдающего принципы политкорректности ждет тихая жизнь, как у героя фильма «Гран Торино».

Но так ли нова политкорректность для стран постсоветского пространства? Нет. У нас был термин «самоцензура». Нет, конечно, Хрущев апологетом сегодняшней политкорректности за свои слова в адрес художников не стал бы. Но не бывает политкорректности универсальной. Политкорректность в США сформировалась в условиях определенного языка, социально-экономических условий и культурного наследия. Российские аналитики с издевкой комментируют политкорректные высказывания дикторов западных каналов, выступления европейских политиков, когда СССР не так давно сам создавал политкорректные, мягкие формулировки для вторжения в Афганистан или страны Восточной Европы, не говоря уже о разности формулировок Запада и России в отношении деятельности кавказских и арабских республик. Политкорректность в искусстве, своеобразная несколько, была в СССР. Главные герои, например, пролетарии. Соблюдение национальной квоты в какой-либо группе. Печально, где-то и неприятно и низко, но существуют версии, что солдаты, вознесшие флаг на рейхстаг, были вымышлены, и как раз таки с соблюдением политкорректности – грузин и русский. А если вспомнить кино: не может быть хороших «белых» как Верещагин, за что (и не только) фильм «Белое солнце пустыни» долго пролежал на полке. Известно, что комедии Гайдая перекраивались из-за их непolitкорректности (фраза «ваш муж тайно посещает синагогу» так и не вошла в «Бриллиантовую руку»). «Еврейский вопрос» наравне с анекдотами из кавказской жизни не существуют в СССР иронизировали в свое время сатирики Ильф и Петров.

Политкорректность не новое явление как ценностная ориентация. Она имеет в определенном смысле лубочный, декоративный характер. Взять, например, Казахстан независимый. Политкорректно наличие двух ведущих разных этнических принадлежностей в телеэфире. Образцово-показательно, политкорректно, если светлый славянин или славянка декламирует Абая без акцента, играет на домбре, выражает свои мысли на государственном языке. Но это не гарант того, что население имеет возможность, или появляется мотивация учить языки. Можно реально не улучшать языковую, культурную ситуацию в стране, а соблюдать правила политкорректности. Шествия на Наурыз носят характер первомайских гуляний времен коммунизма: внешняя игра на стабильность. Сравните с политкорректными парадами на День независимости США: присутствие коренных народов Америки на нем нелепо – праздник независимости, получается, от них, от их воли?

Если взять язык, то политкорректность призвана очистить его в первую очередь от сексизмов. Вот как пишет Шаров в статье «На темной стороне политкорректности»: «Гендерно-

нейтральный язык – детище феминизма, тщательно разработанная концепция новояза, который должен быть лишен всех прежних недостатков гендерной дискриминации. Главная задача внедрения такого языка – изгнать из речи "мужское доминирование..." [3]. Известный философ, писатель с мировым именем Умберто Эко так пишет в своей статье «О политкорректности»: «Я считаю, что выражение «политическая корректность» в наше время употребляется политически некорректно: лингвистические новаторства привели к появлению лингвистических двусмысленностей» [4, с.168]. Сам Эко с сомнением высказывается в этом популярном ныне перекраивании языка, считая, что ломать устоявшиеся правила речи бессмысленно, и политкорректность не решает реальных проблем неравенства, несправедливости и т.д. «Вместо того чтоб совершенствовать общество, совершенствуют лексику. Когда общество принимается звать неходячих не «инвалидами», а «альтернативно развитыми» (*diversamente abili*), вместо того чтобы строить для них пандусы, понятно: лицемерно расправившись с прежним термином, провели косметический ремонт в языке, но не ремонт лестницы» [4, с.171]. В какой-то степени проявлением политкорректности у нас можно назвать хаотичный, огульный перевод на казахский язык русских (которые зачастую сами являются заимствованиями) слов, появление телепередач и дискуссий по поводу формирования новых терминов. Можно упражняться в переводе наименований горюче-смазочных материалов, но количество нефтеперерабатывающих заводов не растёт, следовательно, количество топлива не увеличится. В республике идет бессистемная «реставрация» национального вклада в науку, искусство. Хотя это естественный процесс, имеющий место не только у нас, пусть и вызывающий недоумение. «В Интернете есть сайт организации S.T.U.P.I.D (Scientific and Technical University for Politically Intelligent Development — Научно-технический университет политически разумного развития), где сообщается: в кампусе этого учебного заведения размещены «знаки дорожного движения на пяти языках, и вытисненные для ощупывания, по Брайлю», и что там читают лекции о вкладе австралийских аборигенов и алеутских индейцев в квантовую механику; там изучают вопросы, как может влиять малый рост (тех, кто *vertically challenged* — «вертикально озадачен») на способность людей к научным открытиям, на примерах Ньютона, Галилея и Эйнштейна, а также исследуют феминистскую космологию, противопоставившую маскулинной и эякуляторной концепции Большого Взрыва (Big Bang) теорию длительного вынашивания (*Gentle Nurturing*) нашей с вами Вселенной (пожалуйста, называйте ее в женском роде, очень просим не говорить «универс» или «космос»)» [4, с.176].

Политкорректность как политическая ориентация особенно отчетливо проявляет себя в индустрии кино. Помимо выступлений государственных деятелей, не менее мощным оружием политкорректности выступает «политически грамотное» кино. Наиболее яркий тому пример – стандартные голливудские фильмы, и набирающие в последнее время силу российские сериалы и фильмы. Такое современное кино создает на экране новые мифы, иллюзию. И речь не идет просто о соблюдении расовой квоты. Зачастую есть политическая составляющая в фильме, идеологическая. Забавно, но говорят, что после просмотра «Трои» люди верят, что в Троянской войне победили американцы. Нелепым выглядит наличие командира-американца в фильме «Последний самурай». Фильм «Рембо» потерял свою политически корректную ценность после развала СССР, и совсем обесценился после начала военных действий США в Афганистане в 2001 году. Все просто: на экране нет реальности, есть ее видимость, и политически правильные союзники, и враги. Вот что пишет, анализируя политическую составляющую кино, Славой Жижек: «Если мы на самом деле хотим изменить нашу социальную реальность, то первым делом нужно изменить наши фантазии, которые делают нас пригодными для этой самой реальности. Поскольку герой «Аватара» этого не делает, его субъективная позиция сводится к тому, что Лакан, вслед за де Садом, называет жизнью «одураченного своим фантазмом [*le dupe de son fantasme*]» [5, с.78]. Да, «Аватар» великолепный фильм, да, он политически корректный. Но он несет политическую ценность Запада, и это в нем явственно чувствуется. В нем своя, американская политкорректность, которая где-нибудь в Ираке или Сербии будет

встречена с прохладой (вспомним недавнюю премьеру фильма Анжелины Джоли на Балканах). «Техническое великолепие лишь служит лишь для того, чтобы скрыть тот фундаментальный консерватизм, на котором построен фильм. За очевидным набором политкорректных тем (честный белый парень становится на сторону экологически правильных аборигенов, идет против военно-промышленного комплекса оккупантов-империалистов) несложно увидеть множество жестоких расистских мотивов, которые вращаются вокруг сюжета о «человеке, который будет королем»: инвалид, отверженный Землей, оказывается достаточно хорошим парнем, чтобы обрести руку и сердце местной красавицы-принцессы и помочь ее народу выиграть решающую битву. Более того, идиллический портрет голубокожих аборигенов совершенно ослепляет нас, и мы не замечаем их деспотичной иерархии, без которой не обойтись, ведь у них есть принцесса. Урок фильма, таким образом, очевиден: единственный выбор для аборигенов таков, что либо люди их спасут, либо уничтожат. Как в одном, так и в другом случае они оказываются игрушкой в человеческих руках. Иными словами, они могут выбрать либо роль несчастной жертвы империалистической реальности, либо отведенную им роль в фантазии белого человека» [5, с80]. Реальная жизнь и существующие в ней конфликты совсем иные. Они проходят совсем по другому сценарию, там нельзя сразу дать политически корректную оценку действиям. Жижек приводит такой факт, что сразу после выхода фильма «Аватар» случилось событие, почти идентичное сценарию фильма. Земли на юге индийского штата Орисса, населенного племенем кондх, были проданы горнодобывающим компаниям, которые планируют разрабатывать их огромные запасы бокситов. Реакцией на этот проект стало вооруженное восстание маоистов (наксалитов). Армия партизан ведет полуголодный образ жизни. Эти племена ведут борьбу, жестокую борьбу, за жизнь, в которой им было еще до разработок отказано в минимально достойной жизни. «Где в этой истории фильм Кэмерона? Нигде: в Ориссе нет никаких высокородных принцесс, ожидающих, когда бледнолицый герой придет, соблазнит их и поможет народу. Там есть только маоисты, поднимающие на борьбу голодающих крестьян. Так что, возможно, настоящий аватар это и есть сам «Аватар», фильм, замещающий реальность» [5, с.80].

Подводя итог, приходим к выводу, что формирование политкорректности не есть зло, каким его представляют в российской литературе. Но нужно знать, что требуется взвешенная политика в прививании подобной ценностной ориентации, с учетом традиций региона, языка. Скажем, и тут без иронии, казахский язык, наверно один из самых политкорректных – родовых окончаний нет, так что у нас феминистки не обнаружат сексизмов в языке. Главное, также, понимать, что социальные проблемы имеют более глубинные корни, связанные с религией, экономикой, и тут нужно привлечение широкого ряда специалистов. Не возможно «завезти» политкорректность в надежде, что она даст всходы. Что касается языка, то каждый говорящий должен отдавать себе отчет в том, что говорит. Вежливость, уважение собеседника и окружающих как составляющие этикета и культуры речи существуют давно. Закончим рациональной, светлой мыслью Эко: «...следует помнить о главном и фундаментальном принципе — гуманности и цивилизности, и не допускать в своем речевом обиходе высказываний, способных уязвить других людей, таких же как мы» [4, с.182].

Список использованной литературы:

1. Новейший политологический словарь/ авт.-сост. Д. Е. Погорельый, В. Ю. Фесенко, К. В. Филиппов. - Ростов н/Д : Феникс, 2010. - 318 с. - (Словари).
2. Бокс: Большие чемпионы: Второй после президента; рекем по плохому парню/А. Г. Беленький. – М.: ООО «Агентство «КРПА Олимп»: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Издательство Астарель», 2004. – 587, [5] с.
3. http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=117&Itemid=52
4. Полный назад! «Горячие войны» и популизм в СМИ /Умберто Эко; [пер. с итал. Е. Костюкович]. — М.: Эксмо, 2007. — 592 с

5. Аватар: упражнение в политически корректной идеологии. С. Жижек. – "Лаканалия". – 2010. – № 4. – С. 77-80.

*Ақберген Е.,
КазНУ им. аль-Фараби,
специальность «философия»
магистрант 2 курса*

СОВРЕМЕННОЕ КИНО КАК ФЕНОМЕН ПОПУЛЯРНОЙ КУЛЬТУРЫ

Кино, несмотря на свою сравнительно молодую историю, стало одним из самых популярных видов искусств. Культурный досуг современного человека трудно себе представить без просмотра фильмов, особенно развлекательного характера, так называемых «легких жанров».

В соответствии с запросами зрителей коммерческий кинематограф предлагает широкий набор фильмов разного жанра. Кино как массовое явление характеризуется чертами демократичности. Оно адресовано всем людям без различия классов, наций, уровня бедности и богатства.

Создавая свои образы и сюжеты, кино стремилось учитывать различные стремления публики, такие как потребность в постоянном самоутверждении, стремление к лидерству, любовь к фантастическим мирам и вымышленным образам, а также способность представлять себя на месте экранного героя. Картины, захватывающие лидерство, каждый раз являются идеальным примером в завлека-тельно-отвлекающем смысле. Концентрация зрительских чувств на любовных переживаниях имеет своего рода терапевтический смысл, позволяет перевести в дозволенное русло все те негативные эмоции, которые накапливались в реальной жизни. Потребность в сильных эмоциональных потрясениях — будь то на детективной или на любовной почве — присуща зрителям изначально.

Кино обязано иметь широкую аудиторию, чтобы соответствовать условиям рынка. Однако массовый характер кинокартины не означает, что она не может быть сложной по содержанию. Фильмы имеют потрясающий успех у массовой аудитории только тогда, когда создатели произведения отвечают на реальные, достойные уважения потребности публики, т. е. чутко схватывают любое актуальное настроение и передают его с помощью «своего» языка. Поэтому не стоит сильно занижать требования медиарынка.[1]

На сегодняшний день мы можем наблюдать такую картину: фильмы, на первый взгляд не несущие глубокой смысловой нагрузки, подвергаются пристальному рассмотрению со стороны специалистов в разных областях знания, в том числе социогуманитарном.

В результате анализа, исследователи находят в популярных лентах целую россыпь философских идей, начиная от буддизма с античностью, и заканчивая постмодернизмом.

Как это не странно на первый взгляд, но объектом рефлексии современных мыслителей становятся ленты наподобие «Терминатор», «Вспомнить все», «День независимости», «Звездные войны», «Шестой день». Как можно заметить, это преимущественно (научно) - фантастические фильмы.

Анализируются на предмет нахождения в них философских концептов и представители телевизионного жанра, младшего брата кино: популярный телесериал «Доктор Хаус» и мультсериал «Симпсоны».

Но безусловным лидером по количеству посвященных работ является культовый фильм «Матрица». Два полноценных сборника статей и эссе, преимущественно за авторством американских исследователей. Прямая отсылка к философии содержится и в самом фильме, ведь главный герой хранит дома книгу Жана Бодрийера «Симулякры и симуляция». Но идейная

основа фильма не только постмодернизм, но и солипсизм, экзистенциализм, марксизм, феминизм, буддизм, нигилизм. Эти разнообразные философские направления встречаются в «Матрице» в разных пропорциях, но основными ингредиентами являются солипсизм и постмодернизм.[2]

Очень сильны и религиозные мотивы в «Матрице». Идеи христианства отчетливо прослеживаются во взаимоотношении главного героя с окружающими его персонажами. Нео, главный герой, сравнивается (является) Иисусом, избранным. Ему уготована миссия по спасению человечества, даже пускай ценой самопожертвования. В именах и поступках его окружения можно увидеть отсылки на библейских персонажей.[3].

Вышеперечисленные фильмы нельзя отнести к интеллектуальному кино, за исключением разве что «Матрицы», которая является уникальным явлением в кинематографе, и изначально позиционировала себя не как простой боевик, а «философский фильм».

И даже если эти ленты относятся к массовому искусству, то нам нельзя забывать, что в современную эпоху деление на элитарную и массовую культуру если и не исчерпало себя полностью, то, по крайней мере, требует иного осмысления, иных способов демаркации.

«На мой взгляд, научная фантастика гораздо ближе к философии, чем принято считать. Поэтому для меня концепция произведения и его содержание гораздо важнее формы, в которую оно заключено. Уверен, что и вы убедитесь в этом, прочитав следующие главы. Если вы интересуетесь идеями научной фантастики, уверяю вас, что фильмы так же хороши, как и научно-фантастическая проза. А в некоторых отношениях даже лучше. Философия абстрактна, а отвлеченные понятия трудны для понимания. Кинематограф делает идеи и концепции зримыми, что облегчает изучение этой науки... А правда состоит в том, что многие неприятельные фантастические фильмы содержат такой комплекс философских проблем, что оставляют элитное кино, якобы искусственное в них, далеко позади. Тот критик, который считает «Вспомнить все » плохим фильмом, потому что в нем много беспричинной, немотивированной жестокости, страдает философским слабоумием: он не смог бы распознать философскую проблему, даже если бы съел ее на обед. Философия окружает нас везде, мы сталкиваемся с ней каждый божий день. И находим ее, пусть в несколько искаженном виде, в популярных, далеко не бесспорных с художественной точки зрения картинах».[4]

Вышеприведенная цитата исчерпывающе характеризует современный подход к популярному кинематографу. Конечно, можно выразить сомнение в том, что, действительно ли создатели подобных фильмов вкладывают в них комплекс глубоких философских идей, или же философы, социологи, психологи и остальные исследователи просто-напросто упражняются в виртуозной интерпретации, находят «отсутствующие смыслы» в «пустышках»? Ведь таким образом можно оправдать самые грубые, низменные, примитивные образцы популярной культуры.

Может, поэтому, некоторые мыслители не разделяют того энтузиазма по отношению к интеллектуальной значимости некоторых нашумевших фильмов, считая их несколько переоцененными. Упомянутый Бодрийяр дал достаточно критичную оценку «Матрице», якобы претендующей на отношение к его теории. Приблизительно в том же ключе высказался и популярный философ-постмодернист Славой Жижек.

Но, как бы то ни было: сознательно ли авторы фильмов вносят философские и религиозные идеи в свои детища, или же это происходит помимо их воли, бессознательно, а ученые находят философские концепты по причине автономности кинотекста, смысл которого создается непосредственно самим читателем, факт повышенного внимания к этим образцам популярной культуры остается фактом.

Так чем же обусловлен этот повышенный интерес к популярному кинематографу? Возможно, ответ кроется в следующей гипотезе.

XX век ознаменовался тезисом «смерти философии», крушением метанарраций. Классическая философия легла мертвым грузом в университетах, не давая более ответов на все

поступающие и поступающие вопросы со стороны ужаса противоречий современной жизни. Разом произошла девальвация общечеловеческих ценностей. И философия стала всего-навсего памятником былого интеллектуального величия человечества. О «смерти философии», «смерти классической рациональности», «смерти классической науки» было сказано и написано много.

И в то же самое время, во второй половине XX века, бурным темпом развиваются специализированные культурные исследования, не ставящие перед собой задачи дать всеобщую, универсальную картину культурного многообразия, но зато пролившие свет на доселе неизученные или мало изученные феномены. Эти исследования, конечно, были далеки от классической философии (науки) по ряду параметров, таких как: широта научных интересов, значимость для научной картины мира, степень теоретической рефлексии, академичность стиля и т.д.

В первую очередь здесь стоит упомянуть британские культурные исследования, ныне получившие широкое распространение во многих странах, преимущественно англоязычных. Своё начало британские культурные исследования берут с Бирмингемского центра медиа-исследований, культурных исследований.

Культурные исследования известны своим эклектическим характером (в частности, в области методологии) и специфическими политическими акцентами. Культурные исследования являются и академическим проектом, и социально-политическим движением; это интеллектуальная и политическая идеология в марксистско-пост-структуралистском смысле: письмо, текст рассматриваются в их рамках как форма политической практики. Культурные исследования основываются на представлении о том, что современный мир - это тотальная множественность - классовая, расовая, этническая, культурная (принцип "мультикультурализма" - "multiculturalism"). Это направление исследований вовлекло в свою орбиту множество ранее не изучавшихся, маргинальных объектов и феноменов - например, телевизионные новости, этнические меньшинства, поп-музыка, различные типы сексуального поведения и идентичности, семиотика современных торговых центров (моллов), комиксы о Супермене, фильмы ужасов, реклама, урбанистическая утопия Диснейленда, "феномен Барби" и т.д.[5]

И вот, современные исследователи в области кино, а в частности фантастического кино, являясь наследниками культурных исследований, совершают необычную вещь. Изучая культуру обыденного, повседневного, маргинального, находят в этом обыденном и «низком» ту самую «умершую философию». И пускай это философия в нефилософских формах, и нет в ней более строгости изложения, и не является она оппозицией по отношению к обыденному сознанию, зато она снова жива. Быть может, такое «несерьезное философствование» и есть условие жизни философии в нашу непростую эпоху.

В работах посвященных современному кино не только обретают вторую жизнь философские идеи прошлого, но и воплощаются мысли созвучной нашей информационной эпохи.

Рефлектируя над простыми с виду вещами, рассматривая популярное кино с позиций различных философских течений и школ, осуществляется Ренессанс философии. Философия снова актуальна, снова способна дать ответы на жизненно важные вопросы.

Таким образом, современное кино в контексте изучения массовой культуры уже не просто продукт для пассивного потребления, как это считалось на заре исследований массовой культуры, а эпоха, **вновь** схваченная мыслью.

Список использованной литературы:

1. Кириллова Н.Б. Медиакультура: от модерна к постмодерну. М.: Академический проект, 2005. 448 с.

2. Прими красную таблетку: Наука, философия и религия в «Матрице» / Под ред. Гленна Йеффета; [Пер. с англ. Т. Давыдова]. — М.: Ультра.Культура, 2003. — 312 с.
3. «Матрица» как философия: Эссе / Пер. с англ. О. Турухиной. — Екатеринбург: У-Фактория, 2005. — 384 с.
4. Роулэндс М. Философ на краю Вселенной: НФ-философия, или Голливуд идет на помощь: философские проблемы в научно-фантастических фильмах / Марк Роулэндс; пер. с англ. Н. Лебедевой, А. Ефаловой. — М.: ООО «Издательский дом «София», 2005. — 272 с.
5. Постмодернизм. Энциклопедия / Сост. и научн. ред.: А.А. Грицанов, М.А. Можейко; Отв. секретарь и ред. А.И. Мерцалова. - Мн.: Интерпрессервис: Книжный Дом, 2001. - 1040 с.

*Аккулиева А.Е.,
ал-Фараби атындағы ҚазҰУ,
«философия»мамандығының
1 курс магистранты*

ГЕНДЕРЛІК ЗЕРТТЕУЛЕРДІ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ТҮРҒЫДАН ТАЛДАУ

Соңғы жылдары Қазақстан Республикасының әлеуметтік философиясында және саясатында гендерлік зерттеулер мен гендерлік саясат өзекті мәселелердің біріне айналды. Қоғамның гендерлік стратификациясы бүгінгі күні дүниетанымдық философияның теоретикалық проблемасы болды [1, 48 б.].

Көптеген жылдар бойы гендерлік мәселе қозғалған жоқ және тіпті гендерлік проблемалар болмаған да сияқты. Ғасырлар бойы философтар, тарихшылар мәдениеттанушылар дүниетанымның дамуын белгілі индивидтердің еңбегі деді. Тарихтың, мәдениеттің дамуында ерлер де әйелдер де болғанын ешқандай философ не болмаса тарихшы теріске шығармайды. Осыған орай феминистер ХХ ғасырдан бастап үлкен мәселені қозғады. Феминизм өкілдері әлеуметтік философияның алдында үлкен масштабты «гендер» түсінігін орнатты. Алғаш «гендер» ұғымын ғылыми айналымға 1968 жылы американдық психолог Роберт Столлер енгізген. Гендерлік көзқарас әйелдер мен ерлер арасындағы биологиялық ерекшеліктерге емес, мәдени және әлеуметтік мән беретін айырмашылық идеясына негізделген. Әйелдер мен ерлердің теңдік мәселесі – өте күрделі, таусылмас талас тақырыбы. Сонымен, гендер – дегенміз - бұл ерлер мен әйелдердің мінез-құлқын, сондай-ақ олардың арасындағы әлеуметтік өзара қарым-қатынасты айқындайтын, олардың әлеуметтік және мәдени нормалары мен рөлдерінің жиынтығы. "Gender" сөзі ағылшын тілінен аударғанда жыныс (еркек, әйел) дегенді білдіреді. Ал, гендерлік саясат - қоғамдық өмірдің барлық салаларында ерлер мен әйелдердің теңдігіне қол жеткізуге бағытталған мемлекеттік және қоғамдық қызмет.

Елбасы әйелдердің өмірлік маңызды салаларда жұмыс істейтіндіктеріне назар аударды. Статистикаға жүгінсек, бүгінгі таңда барлық педагогтардың 73 пайызы, дәрігерлер мен медицина қызметкерлерінің 87 пайызы әйелдер болып табылады. Барлық бюджеттік сала қызметкерлерінің 60 пайызы әйелдердің үлесінде. Мемлекеттік басқарудың барлық жүйесі көп жағдайда олардың кәсібилігінің арқасында жұмыс істеп тұр.

2000 жылғы қыркүйекте өткен Мыңжылдық саммитінде әлемнің көптеген елдерінің лидерлері Біріккен Ұлттар Ұйымының Мыңжылдық декларациясын қабылдады, оның сегіз мақсатының бірі гендерлік теңдікті қолдау болып айқындалған. Бұл мәселеге БҰҰ Бас ассамблеясының "Әйелдер 2000 жылы: әйелдер мен ерлер арасындағы теңдік, ХХІ ғасырдағы даму және әлем" атты 23-ші арнайы сессиясы арналды. Осы сессияға қатысушы үкіметтерге әйелдердің өмірдің барлық салалары мен барлық деңгейлеріне тең қол жеткізуін және толық ауқымда қатысуын қамтамасыз ету жөнінде шаралар қабылдауды ұсынды. Осы мақсатта Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2003 жылғы 27 қарашадағы N 1190 қаулысымен бекітілген

«Қазақстан Республикасындағы гендерлік саясат тұжырымдамасы» қабылданды. Тұжырымдама Қазақстандағы гендерлік саясаттың негізгі қағидаттарын, басымдықтары мен міндеттерін белгілейді. Гендерлік саясаттың негізгі қағидаттары Қазақстан Республикасының Конституциясымен кепілдік берілген әйелдер мен ерлердің тең құқығы мен еркіндігін белгілейді [2,146.].

Қазақстандағы гендерлік саясаттың міндеттеріне әйелдер мен ерлердің билік құрылымдарында теңдестірілген қатысуына қол жеткізу, экономикалық тәуелсіздіктің барлық тең мүмкіндіктерін қамтамасыз ету, өз бизнесін дамыту және қызмет бабында ілгерілеу, отбасында құқықтар мен міндеттерді тең жүзеге асыру үшін жағдайлар жасау, жыныстық белгісі бойынша зорлықтан еркін болу жатқызылады.

Ерлер мен әйелдер арасындағы теңдікке, соның ішінде шешім қабылдау деңгейінде қол жеткізу үшін хабардарлық пен қоғамдық стереотипті жеңіп шығу үлкен рөл ойнайды. Бұл мәселеде бұқаралық ақпарат құралдары негізгі рөл ойнайды.

Гендерлік саясат дегенде адамдардың түсінігі әр түрлі. Қазақ «екі жарты бір бүтін» деген. Әйел денедегі жүрек болса, еркек сол денедегі ақыл іспетті. Жүрек ақылсыз, ақыл жүрексіз өмір сүре алмайды. Жүректі ақылдан жоғары, яки ақыл жүректен артық деп айту мүмкін емес. Екеуі де өз міндеттерін атқарған кезде ғана дене дұрыс қызметін жалғастыра алады. Ендеше, әйел еркектен жоғары немесе төмен деу, жалпы алғанда дұрыс айтылған пікір емес. Гендер мәселесіне жан-жақты қарау қажет. Көбі гендерлік саясатты әйелден еркек жасау деп түсінеді. Гендерлік саясат дегеніміз, әйелдерді ерлермен тең дәрежеде билікке тарту, ана мен балаға айрықша әлеуметтік жағдай жасау, отбасындағы зорлық-зомбылықтың алдын алу сияқты мәселелерді шешу боп табылады. Елбасымыздың "гендерлік теңдікке қол жеткізудің 2006-2016 жылдарға арналған стратегиясы" Жарлығы бойынша ерлер мен әйелдерді қоғамның барлық саласында теңестіру қарастырылып отыр [3].

Қазіргі таңда нәзік жандылар отбасылық жауапкершілікті арқалаумен қатар, мемлекетіміздің өркендеуіне де өзіндік үлестерін қосуда. «Бір қолымен әлемді, бір қолымен бесікті тербеткен» әйелдер қоғам дамуының тетігі болып табылатын кез келген салада аянбай еңбек етеді.

Сонымен қатар, мемлекет басшысы әйелдердің мемлекеттік басқарудың шешім қабылдау деңгейіндегі үлесінің өте аз екендігін тілге тиек етті. Бүгінде Үкімет құрамында 3 министр әйел болса, бірде -бір облыс әкімі жоқ. Облыс әкімдерінің 5 орынбасары және 3 аудан әкімі ғана әйелдер. Осы мәселелерді шешуге Президент Үкіметке, Президент әкімшілігімен, Ұлттық комиссиямен және «Нұр Отан» партиясымен бірлесе отырып әйелдерді шешімдер қабылдау деңгейіне дейін жылжыту жөнінен 2016 жылға дейінгі кезеңге арналған нақты жоспарлар жасауды тапсырды.

Қазақстанда гендерлік теңдіктің даму тарихы ұзақ емес. Гендерлік теңдік тарихы Қазақстан Республикасында әйел азаматтарына қатысты тіркелген қылмыстың есебі енгізілуімен, 2000 жылдан басталды десек болады. Әйел адамзатына қатысты зорлық көрсету азаматтың құқықтары мен бостандықтарын өрескел бұзу болып табылады. Әйел адамзаты жер шары халқының жартысын құрайды, олардың түйінді мәселелері зор әлеуметтік маңыздылыққа ие.

Қазақстан Республикасы тәуелсіздік жылдарында ерлер мен әйелдер құқықтары мен бостандықтарын қорғау саласында біршама дамуға ие болды. Қазақстан Республикасы Президенті ерлер мен әйелдер арасындағы теңдік мәселесіне зор көңіл бөліп, әділ, нақты гендерлік саясат жүргізудің бастамашысы болып табылады. Қазіргі уақытта бүкіл жер шары бойынша тарихи қалыптасқан ер азаматтарының әйел азаматтарынан үстем болуы өзгерістерге ұшырап отыр. Өнеркәсіптік дамыған және әлеуметтік бағытталған мемлекеттерде құқықтары мен мүмкіндіктері сұрақтарында әйел азаматтары біршама теңдікке жетті.

Әйел адамның күнделікті өмірдегі амандығы бүкіл қоғамға зор жағымды әсер етіп, және адамзаттың дамуының көрсеткіші болып табылады. Бірнеше ғасырлар бойы адамзаттың

санасында қалыптасқан азаматтық қоғамдағы әйел адамзатының екінші дәрежедегі ролі мәселенің түйіні болып табылады. Өкінішке орай, бұл мәселе бойынша біршама даму орын алып отырса да, біздің қоғамда ер азаматы мен әйел азаматы арасында теңсіздік сақталып отыр.

Әйел мен еркек тең бе? Жаратылысынан тең емес. Оны бәріміз білеміз. Бірақ осы бір тақырып әлімсақтан бері сауалды мәселе болып келеді. Күні кешеге дейін төмен етекті саналып келген әйел заты бүгінде қоғамдық мәселелерді шешуге, тіпті, елдік, ұлттық саясатқа араласып келеді. Қазір әйелдің ролі ерекше. Бұрын орны тек отбасы мен ошақ қасы саналып келген әйелдің бүгінгі бейнесі әмбебап механизмге құрылған дерлік. Себебі, қазіргі заман әйелі отбасы мен қоғам арасына әдемі байланыс орнатып, бәрінен гармониялық үйлесім тапқысы келеді. Астары айтпай-ақ түсінікті. Жабайы капиталистік идеяға негізделген қоғам соған үндейді. Біз білетін қазіргі әйел бейнесінің қыры көп. Айталық, әйел - саясаткер, әйел - көлік жүргізуші, әйел - бала тәрбиелеуші, әйел - үй күтуші, әйел - заңгер, әйел - экономист, әйел...

«Қазақ елі Тәуелсіздігіміздің 20 жылы ішінде ғаламат табыстарға жетіп, дамудың даңғыл жолына түсті. Аз уақытта алаш жұрты әлеуеті артқан, дәулеті тасқан, іргесі берік, беделі зор, айбынды елге айналды. Елбасымыз өз сөзінде «Шығыс халықтарының арасында, жалпы мұсылман әлемінде әйел затын ерекше бағалайтын, қарындасын қатты қадірлейтін халықтың бірі де бірегейі-біздің қазақ» деген болатын. Осындай қолдаулар мен биіктерге қол жеткізген «Қазақстан іскер әйелдері»-еліміздің әр өңірінде көшбасшы әйелдер ұйымын құруда.

Соңғы елу жылда әйелдер дүние жүзінде отбасы, қоғам және мемлекет тұрғысында теңдік пен әділеттілік бағытында елеулі табыстарға қол жеткізді. Сонымен бірге әлемнің көптеген елдерінде әйелдердің жай-күйі һәм мәртебесі сол мемлекеттегі басқарудың әлеуметтік-саяси құрылымына, мәдени салт-дәстүрлер мен діндерге, ауыл шаруашылығы мен технологиялық үрдісті жүргізуге байланысты болып келеді. Сондықтан ЕҚЫҰ сынды гуманитарлық мәселелермен айналысатын ұйымның мақсаты жалпыға ортақ талаптар негізінде гендерлік теңдікті үйлесімді дамытудың тиімді жолдарын іздестіру болып табылады.

Елімізде гендерлік саясат Үкіметіміз қол қойған халықаралық актілері мен құжаттары, мәселен, БҰҰ-ның әйелдерді кемсітуге арналған кез-келген зорлық түріне қарсы қабылданған Конвенциясын, «Әйелдердің саяси құқығы» туралы заңды, тағы да басқа құжаттары негізінде іске асырылуда. Үкімет қаулысымен «Қазақстан Республикасы әйелдерінің жағдайын жақсартуға арналған Жоспар» бекітілді. Сондай-ақ, Гендерлік саясат тұжырымдамасы әзірленіп, басшылыққа алынды. Біздің мемлекетіміздің тарихында алғашқы рет Гендерлік теңдік стратегиясы қабылданып, ел билігінің әйелдердің жағдайын жақсартуға деген саяси ерік білдіруін аңғартты және мемлекетіміздің әлеуметтік саясатында жаңа белесті ашты. Бүгінде мұндай стратегиялық құжатқа аздаған мемлекеттер ғана ие.

Алайда, әйелдердің ерлер тарапынан зорлық-зомбылық көру жағдайлары да кездесіп тұрады. Мысалы, облыс орталығындағы «Үміт» дағдарыс орталығының мәліметінше, 2009 жылы осы дағдарыс орталығына аталмыш мәселемен 1489 адам шағым айтып барған. Оның 1250-і - әйел адамдар. Осындай келеңсіз жайттар қоғамда неғұрлым азырақ орын алса екен дейміз.

Әрине, ел өміріне соңғы кездері дендеп енген гендерлік саясатқа жұртшылықтың көзқарасы мен пікірі сан алуан, түсінбеушіліктер көп.

Халыққа гендерлік саясатты кеңінен түсіндіру шараларын жүргізу жұмыстарының нәтиже бере бастағанын да айта кеткен жөн. Бұл саясат халыққа біршама түсіндірілді. Әрине, Қазақстан дүниежүзілік қауымдастыққа еніп отырғандықтан бұл да бір маңызды бағыттардың бірі болды. Елімізде әйелдер қауымына деген қамқорлық пен көмек мемлекетіміздің қолдауымен ұдайы жасалып келеді. Парламент Мәжілісі депутаттарының бастамасымен дайындалған «Ерлер мен әйелдердің тең мүмкіндіктері және тең құқықтарының мемлекеттік кепілдігі туралы» Заңының қабылдануы біздің қоғамымыздың әрмен қарай демократиялануының нақты көрінісі деуге болады.

Гендер ұғымы 20-ғасырдың 80-жылдарынан бастап, ғылыми қолданысқа жүйелі түрде еніп, зерттеле бастады. Оған саяси-әлеуметтік даму жағдайлары яғни қоғамдық қарым-қатынастардың өзгеруі, таным теориясының жаңа бағыттарға ие болып, сан алуан идеялардың кеңінен таралуы себеп болды. Гендерлік саясаттың шынайы мағынасы жұртшылыққа кеңінен түсіндірілмегендіктен ерлер қауымында ол-әйелдердің үстемдігін көздейтін саясат деп шошынатын біржақты түсінік бар. Ал оның түп-төркініне, халқымыздың салт-дәстүрге бай мәдени тарихы арқылы көз жіберсек, ежелден қазақ халқының қыз баланы сыйлап, төрден орын ұсынуы, ұзатылған қызға берілетін жасаулар, төркіндеп келетін қызға айрықша құрмет көрсету т.с.с. үшін арнайы заң шығарылмағанмен, сол заманда әйел адамға көрсетілген шексіз, шетсіз құрметтер екені анық. Ол-гендерлік теңдіктің ежелден ұлттық ментали-тетімізге тән екенін көрсетеді. Ал қиы қашқан мәселеде қисынды уәж айтып, бірі ақылы, бірі өжеттігі, ерен мінез-құлқымен еліне қорған болған қаншама қазақ аруларының есімі тарих бетінде өшпестей із қалдырды. Әйел аналарымыздың есімдерімен аталатын әулие-әмбиелер ше?! Егерде олар ерлермен тең қимылдамаса осыншама даңққа бөленер ме еді?! Гендерлік саясатты Ана рөлімен бере бастау-Ата дәрежесін төмендету емес, теңдік категориясы ерлер мен әйелдерге бірдей сипатталады [4, 56 б].

«Гендерлік стратегияның мән-мақсатын қоғам әлі мойындап, қолдай қойған жоқ. Елімізде ер-азаматтар «гендер...» деген сөз айтыла бас-тағаннан «әйелдер үйде бала туып, оны тәрбиелеп отыруға тиіс» деп жауап береді,- деді «Азаматтық Альянс» қоғамдық бірлестігінің төр-айымы Жақсыгүл Маханбетова.- Өздеріңіз білесіздер, Қазақстанға гендерлік саясат термині Еуропа елдерінен келген. Жаһандану заманында Қазақстан әлем елдерінің халықаралық қауымдастығына мүше болғаннан кейін оған белгілі бір талаптар қойылады және ол қағидалар орындалуы тиіс. Сондықтан гендерлік стратегияны ұнатыңыз, ұнатпаңыз, ол елімізде қолданысқа енді. Ол дегеніңіз, белгілі бір мәселелер төңірегінде қоғамдық пікірталастар тудырып, заң қабылдануға және оны жүзеге асыруға әрекет ететін құжат. Бағдарлама - ерлер мен әйелдердің репродуктивті денсаулығын нығайту, отбасын нығайту және бала тәрбиесі, гендерлік білім, қоғамдық-саяси өмірге әйелдердің белсене араласуы, қоғамдағы зорлық-зомбылықты болдырмау, экономикадағы гендерлік теңдік және гендерлік сананы қалыптастыру тәрізді маңызды бөлімдерден тұрады. Сөйтіп, гендерлік саясаттың басты мақсаты-қоғамдағы әйелдердің де, ерлердің де осы мәселені бірдей шешуге атсалысуы [5, 12 б].

Статистика бойынша 18-50 жас аралығындағы ер мен әйелдің саны сәйкес емес. Ер адамдар көбіне өз денсаулығын күтпей, ішімдік ішу, нашакорлық, қылмысқа бой ұру, апатты оқиғаларға жиі ұрынуларынан өмірден ерте кетеді немесе мүгедектер қатарына қосылуда. Оларға түрмеде отырған ер-азаматтарды қосыңыз. Қоғамдағы әрбір төрт әйелдің біреуі-жалғызбасты. Ол әйел баласын жалғыз тәрбиелейді, ал, негізінде ер адам өз ұрпағы, отбасы үшін денсаулығын күтуге тиіс еді. Бір сөзбен айтқанда ұрпақты сақтап қалу үшін ер кісілер бала тәрбиесіне араласқаны абзал. Еліміз білікті де білімді мамандарды даярлап шығарып жатыр. Оның 50 пайыздан астамы әйел жыныстылар болса, ғылыммен айналысатын әйелдердің саны ерлермен салыстырғанда анағұрлым артық. Демек, білімді, білгір әйелдер ресурсын елдің болашағы үшін тиімді пайдалану орынды болмақ. Міне, гендерлік саясаттағы ең басты құндылықтар осы, сондықтан гендерлік саясатты өмірге енгізбес бұрын, оның ережесін оқып, әркім өз саласына қатысты мағлұматтармен танысса нұр үстіне нұр.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Гендерная стратификация общества в этнокультурном и культурно-историческом измерениях//Кодар З.М//Алматы, 2010. – 256 с.
2. Из истории гендерных исследований: теория и практика феминизма // «Высшая школа Казахстана». - 2005. - № 4. - С. 78-83.

3. Гендерные модели национальной идентификации // «Балаубаевские чтения - 2»: Материалы региональной научно-практической конференции (2004) – Караганда, 2004. – С. 182-185.

4. Гендерные модели в традиционной культуре казахов // «Достояние нации». - 2005. - № 2 - С. 88-90.(в соавторстве с К.Ж.Кожаметовой).

5. Основные этапы развития гендерных разработок в науке // «Мировая образовательная политика в контексте трансформации системы образования»: Материалы междунар. научно-практ. конф. – Алматы-Москва, 2006. - С. 269-274.

*Альжанова Л.С.,
Аймаганбетова О.Х.,
Ермекбаева М.К.
КазНУ им. аль-Фараби*

ФОРМИРОВАНИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕИ ПОСРЕДСТВОМ ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ ЛИЧНОСТИ

Развитие духовного и социально-культурного потенциала является одним из стратегических направлений любого современного государства, позволяющего сформировать систему основных базисных ценностей через национальную идею государственной политики, дающей основные требования к личностно-развивающей среде, личностному пространству, образу жизни.

Национальная идея – это множество идей называемых менталитетом, мировоззрением, или просто идеологией народа, если национальная идея существует, то ее содержание можно выразить в определенной форме, например, художественной, публицистической или в строго научной форме. Поэтому, мы видим, что заложенные мысли в национальную идеологию выражаются повсеместно в таких формах как правовые акты, статьи в газетах и журналах, сайты, гимны, песни, сказки, анекдоты, стихи, кинофильмы, спортивные рекорды и т.д. ()

Более того, важно отметить, что Национальная идея, обосновывает цель вечного продолжения рода каждого человека, т.е. она дает смысл жизни и состоит она из глобальных ценностей человека, которые должны лежать в ее основе. Иными словами, это те общие истины, актуальные во все времена. К примеру, помощи ближнему своему. Это означает проявление социальной ответственности. Почитание своих предков - знание своей истории, как рода, так и народа, культуру в которой воспитывались родители. Осознавая временную разницу, нынешнее поколение может самостоятельно сформировать те нравственные ценности, которыми будет воспитывать своих детей.

Это и подтверждает Абдигалиева Г.К., д. филос. н., профессор, КазНУ им. Аль-Фараби. В ее статье «Ценности традиционной казахской культуры» говорится, что «в истории любого народа в осмыслении прошлого закладывается основа и перспективы развития будущего. В условиях современной глобализации возникает и укрепляется позиция, которая рассматривает сохранения культурного своеобразия, идентичности как высшее проявление цивилизации. В духовной истории прошлого казахского народа заложены глубинные истоки духовности и нравственности.

Вместе с тем, современные жизненные реалии обнаруживают серьезные противоречия. Отсутствие единого содержания ценностно-смыслового ориентира (идеала) и потребности личности в дифференциации окружающей действительности по степени значимости; приоритетности высоких технологий, требующих новой информационной инфраструктуры, проецирующийся на структуру социальных ценностей и создающей новое ценностно-ориентационное содержание в разных возрастных и социальных группах. Трудности

обнаруживаются и в формировании системы ценностей, учитывающей как традиции, идущие из глубины веков, так и те подлинно новые обретения, которые, конечно же, при всех перегибах и издержках были во времена перестройки и после нее.

То есть, речь идет о формировании национальной идеи ценностных компонентов, которая через систему воспитания и социализации стала бы достоянием всех граждан, обретая ценностно-содержательную основу самосознания. Разделяя убеждение, что условия социокультурного окружения представляют собой основной источник становления ценностных предпочтений личности; мы утверждаем, что ценностные ориентации, обеспечивая побудительный компонент мотивационной направленности, способность дифференцировать условия своего окружения по степени значимости и субъектную позицию личности, являются также показателем ее социальной зрелости.

Наиболее важным возрастным периодом становления ценностных ориентаций как структурного содержания личностного сознания, является юношеский период, так как он обусловлен самоопределением в профессиональном и личностном аспекте. Использование нами в данном случае понятия «становление», а не «развитие» или «формирование» обусловлено его содержательной характеристикой, отражающей «возникновение, образование чего-нибудь в процессе развития».

Следует отметить, что ценностные ориентации, являющиеся одним из содержательных компонентов современной науки: философии, социологии, психологии, экономики, рассматриваемые как в небольших статьях постановочного плана, так и в крупных монографиях, вызывают различное трактование природы ценностных представлений.

Терминологическое изучение значения «ценностные ориентации» позволяет определить их как особое субъективное, индивидуализированное и мотивированное историческое отражение групповых ценностей (социологический аспект); «обобщенную концепцию природы, определяющую поведение людей» (К.Клакхон); «комплекс строго определенных принципов, детерминирующих различные человеческие поступки» (Ф.Клакхон, Ф.Стробдек).

Психологический аспект ценностных ориентаций обозначен важнейшими элементами внутренней структуры личности, закрепленными жизненным опытом индивида, всей совокупностью его переживаний (Б.Г.Ананьев, С.Л.Рубинштейн, Б.Ф.Ломов и другие).

Многими исследователями рассмотрены вопросы ценностно-смыслового структурного содержания психики личности, определяющими в качестве условий ее формирования внешние и внутренние детерминирующие факторы. «Основой» разграничения типов ценностей исследователями предлагаются: 1) критерии, обуславливающие выбор целей деятельности и допустимые способы их достижения (М.Рокич); 2) иерархическое уровневое содержание структуры личности: абстрактные ценности, ценности-свойства и ценности-способы поведения (С.С.Бубнова); 3) функциональную составляющую ценностного ориентирования (Э.В.Соколов); 4) базальный и социальный аспект (В.П.Тугаринов, О.Г.Дробницкий, Б.Г.Ерасов); 5) побудительный компонент (Б.Г.Ананьев, Д.Н.Узнадзе, Л.И.Божович, В.Н.Мясищев).

Изучение ценностной проблематики современными российскими и казахстанскими исследователями обнаруживает: актуальность переосмысления устоявшихся парадигм и переориентацию человеческих сообществ и культур от старых ценностей к новым (А.К.Абишева); кризис духовной сферы (Н.В.Астраханцева); выработку каждым этносом системы ценностей, представленной категориями общечеловеческой значимости (С.П.Иванов); отсутствие единого проблемного поля ценностной проблематики (Е.Аубакиров); порождение ценностного кризиса, развивающегося вслед за крушением тоталитарной идеологии (Г.Т.Кульжанова); понимание ценностных ориентаций как действенного по своему происхождению образования, основанного одновременно на индивидуальном и социальном опыте (М.С.Яницкий); потерю системой общественных ценностей своего «терминального» значения (Е.Н.Кубарев); оригинальную типологию ценностей, включающую ценности: политического строя; исторического, природного, научно-познавательного и религиозно-

конфессионального содержания; художественно-эстетические, этические и этнические предпочтения (Ю.Г.Вешнинский).

Формирование национальной идеи неразрывно связано с ценностными ориентациями личности. Несмотря на высокое количество и качество исследований в этой области в современном Казахстане, на сегодняшний день проблема содержания ценностной смысловой сферы в условиях адаптации к новой социальной ситуации очевидна. Вопрос национальной идеи, объединяющей все народы Казахстана, является сейчас наиболее актуальным из всех вопросов текущего момента. Сейчас мы находимся на переломном этапе истории. В этой связи мы можем свидетельствовать о необходимости дальнейших активных действий в данном направлении посредством проведения мероприятий, направленных на воспитание «творческих» лидеров и мотивации молодого поколения на достижение больших результатов, создавая условия для их успешного развития.

Список использованной литературы:

1. Абишева, А.К. Проблема ценностного смысла в философии и психоанализ / А.К. Абишева. — Алматы: «Гылым», 2002. — С. 244.
2. Богдан С.И. Психологические факторы становления ценностных ориентаций личности :на примере студенческой молодежи Казахстана: автореф.дис. /Богдан С.И. — Новосибирск., 2008. — С. 195.
3. Здравомыслов, А.Г. Потребности, интересы, ценности/ А.Г.Здравомыслов.- М., 1986.-С. 221.
4. Национальная идея // Казахстанская правда. 2001. 20 января. С. 1.
5. Тусупбекова Л., Курятов В., Нестеренко С. Концепция процветания и благополучия. – Общенациональная ежедневная газета «Казахстанская правда» от 18.01.2008г №12-13

*Амренова А.,
КазНУ им. аль-Фараби,
магистрант 2 курса
Толегенова А.А.,
доктор PhD по психологии*

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ЧУВСТВА ОДИНОЧЕСТВА И ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ УСТОЙЧИВОСТИ РАЗВЕДЕННЫХ ЖЕНЩИН.

Изучение разведенных женщин становится все более востребованным с каждым годом. По статистике количество разводов в Казахстане увеличивается. Обратимся к статистическим данным:

Брачное состояние	Мужчины		Женщины	
	1989	1999	1989	1999
Никогда не состоявшие в браке	27,3	30,4	18,8	21,6
Состоящие в браке	66,8	62,3	60,4	55,6
Вдовы	2,1	2,9	14,3	14,7
Разведенные	3,4	4,4	6,1	8,2

Табл.1 Статистические данные.

Статистический ежегодник Казахстана 2000: Стат. сб./Аагенство РК по статистике. Под ред. А.А. Смаилова.-Алматы, 2000. с 433 [1]

Количество разведенных, плавно увеличивается за период с 1989 по 1999 года. По данным статистического агентства, в январе-декабре 2010 года казахстанцами было заключено 146 443 брака против 140 386 браков годом ранее. При этом в 2010 году в республике было зафиксировано 41 617 разводов против 39 257 разводов годом ранее. Таким образом, почти каждый третий заключенный брак в Казахстане заканчивается разводом [2,3].

Актуальность этой темы состоит в том, что разведенные женщины это малоизученный сегмент населения, который нуждается в помощи специалистов в связи с тем, что развод откладывает отпечаток в личности женщины. В результате может сформироваться эмоциональная неустойчивость и дезадаптивность к окружающему ее миру, более острое ощущение одиночества, что в свою очередь значительно затрудняет ее успешность в жизнедеятельности в целом. Помощь нужна для адекватной адаптации женщины в обществе в после разводный период. Одной из наших целей является разработка тренинга для адаптации разведенных женщин и реабилитации их в обществе как личности.

Проанализировав литературные источники, было выявлено ряд теоретических положений. Так, эмоциональная устойчивость - неподверженность эмоциональных состояний и процессов деструктивным влияниям внутренних и внешних условий. Эмоциональная устойчивость - интегральное свойство психики, выражающееся в способности преодолевать состояние излишнего эмоционального возбуждения при выполнении сложной деятельности [4].

Эмоциональная устойчивость уменьшает отрицательное влияние сильных эмоциональных воздействий, предупреждает крайний стресс, способствует проявлению готовности к действиям в напряженных ситуациях. Это один из психологических факторов надежности, эффективности и успеха деятельности в экстремальной обстановке. Благодаря эмоциональной устойчивости, как качеству личности, в экстремальных условиях, обеспечивается переход психики на новый уровень активности: такая перестройка побудительных, регуляторных и исполнительских функций, которая позволяет хранить и далее увеличить эффективность деятельности [4].

Эмоциональная устойчивость – черта, которая выражает сохранение организованного поведения, ситуативной целенаправленности в обычных и стрессовых ситуациях. Эмоционально устойчивый человек характеризуется зрелостью и отличной адаптацией; отсутствием большой напряженности, беспокойства, а так же склонностью к лидерству, общительности. Противоположная эмоциональной устойчивости – эмоциональная неустойчивость - нейротизм выражается в чрезвычайной нервности, неустойчивости и плохой адаптации, склонности к быстрой смене настроений (лабильности), чувстве виновности и беспокойства, озабоченности, депрессивных реакциях, рассеянности внимания, неустойчивости в стрессовых ситуациях. Нейротизму соответствует эмоциональность и импульсивность; неровность в контактах с людьми, изменчивость интересов, неуверенность в себе, выраженная чувствительность, впечатлительность, склонность к раздражительности. Нейротическая личность, характеризуется неадекватно сильными реакциями по отношению к вызывающим их стимулам. У лиц, с высокими показателями по шкале нейротизма, в неблагоприятных стрессовых ситуациях может развиваться невроз [4].

Проявления у женщин эмоциональной устойчивости или неустойчивости и ощущения одиночества (процесс формирования) так же зависит и от сочетания многих социальных факторов. Таких, как наличие или отсутствие квартиры на период развода, так как иногда получается, так что женщина остается без жилья. Наличие работы позволяет обеспечить материальную сторону нового витка в жизни. Так как таким образом женщина сможет обеспечивать себя и детей (при наличии) и оставаться независимой. Влияние оказывает и то, насколько была женщина подготовлена к процессу развода. Было ли это решения для нее неожиданностью или же она предполагала подобный вариант развития семейных отношений. Если взаимоотношения в семье на протяжении долгого времени были напряженными и сложными, то в этой ситуации процесс после- разводного периода происходит менее тяжело. И как в результате создается меньше основ для проявлений и появлений признаков

эмоциональной неустойчивости. Важным фактором является наличие или отсутствие детей, их количество и возраст. Возраст женщины и возраст детей (или ребенка). Возраст женщины оказывает влияние на то, как она будет дальше устраивать свою жизнь, а также есть ли возможность повторного брака. К таким же факторам можно отнести и наличие или отсутствие поклонника на период развода и в после- разводный период.

Одиночество относится к одной из самых сложных и трудноразрешимых проблем в нашем обществе на современном этапе его развития. Одиночество присутствует в нашей жизни и является ее неотъемлемой частью. Одиночество - это одна из сложных психологических проблем современного человека. На возникновение ощущения одиночества влияют не только внешние социально- экономические факторы, но и личностные. Исследование личностных факторов позволяет расширить целостное представление об изучаемом феномене. Многостороннее изучение женского одиночества дает нам возможность разрабатывать оптимальные стратегии его преодоления, адекватные для современной социальной ситуации.

В теоретическом плане проблемы одиночества имеет давние традиции. На протяжении многих столетий одиночество изучалось в рамках философии, социологии, психологии в совершенно разных направлениях, аспектах. Определенные трудности изучения одиночества связаны с многообразием и противоречивостью трактовок этого понятия. Проблемой одиночества занимались и продолжают изучать зарубежные и отечественные ученые.

Зарубежные исследователи феномена одиночества обращаются к изучению черт характера, личностных качеств одиноких людей, возрастных особенностей; к выделению составляющих феномена (когнитивной, эмоциональной и поведенческой), сопутствующих состоянию одиночества, к определению степени его тяжести, а также к составлению различных типологий и шкал одиночества. К примеру, экзистенциалисты А.Камю, Ж.-П.Сартр, М.Хайдеггер, К.Ясперс видят истоки одиночества в самой природе человека. Последователи гуманистической психологии Г.Олпорт и К.Роджерс феномен одиночества понимают как конфликт между «истинным» и «социально желательным» «Я»[5]. В.Франкл предполагал, что человек погружается в состояние одиночества, утратив определенные ценности и смысл жизни. По мнению сторонников социологического подхода: К.Боумена, Д.Рисмена, П.Слейтера, переживание одиночества обусловлено действием социальных факторов и является нормативным показателем[6].

Представители неофрейдизма: Г.Зилбург, Г.Салливан, Ф.Фромм-Рейхман, Э.Фромм абсолютизируют влияние внутриличностных факторов (черт характера, внутренних конфликтов и др.) на возникновение и проявление одиночества [7,8,9].

Оригинальная модель одиночества предложена У.Садлером. В ней изучаемый феномен определяется через внутренний мир личности, или мир «Я», как динамический процесс, обусловленный переживаниями индивида в контексте жизненных отношений и связей человека: утрата основополагающих связей, личностно значимых для человека, ведет к переживанию чувства одиночества [10].

Виды одиночества, описываемые в литературе:

1) Временное одиночество - наиболее распространенная форма этого состояния, относящаяся к кратковременным приступам одиночества. Оно реже наступает в результате значительных стрессовых событий в жизни, таких, как смерть близкого человека или разрыв каких-либо отношений(при этом одинокий индивид после короткого периода дистресса смиряется со своей потерей и преодолевает одиночество).

2) Постоянное одиночество – развивается тогда, когда в течении длительного времени индивид не может установить удовлетворяющие его психосоциальные связи.

3) Эмоциональное одиночество - представляется результатом отсутствия тесной привязанности к какому-либо лицу или разрыва подобных эмоциональных связей, если таковые уже были. Такое одиночество может возникнуть при эмоциональной холодности родителей и окружающих взрослых, отвержении со стороны сверстников.

4) Поведенческое одиночество - проявляется при конфликте, потери связи с окружающими, отсутствии доступного круга социального общения (отсутствие значимых дружеских связей, общности), невключенности в референтную группу. Такое одиночество может иметь как активную (стремление, избегание), так и пассивную форм[11]

В нашем исследовании мы рассматриваем этот процесс (после-разводный период и адаптация) с точки зрения влияния эмоциональной устойчивости/неустойчивости на ощущение одиночества. Основанием для этого послужило наше пилотажное исследование, цель которого, заключалась в выявлении психологических особенностей формирования одиночества и его связи с эмоциональной неустойчивостью у разведенных женщин.

Объектом нашего исследования выступали психологические особенности разведенных женщин.

Предмет-уровень эмоциональной устойчивости и чувство одиночества разведенных женщин. Выдвигаемые нами гипотезы пилотажного исследования: Низкий уровень эмоциональной устойчивости способствует формированию чувства одиночества у разведенных женщин.

Частные гипотезы:

1. эмоциональная неустойчивость связана с чувством одиночества у разведенных женщин;
2. эмоциональная неустойчивость не связана с чувством одиночества у разведенных женщин.

Были использованы следующие методы исследования:

- 1) Методика диагностики уровня субъективного ощущения одиночества Д. Рассела и М. Фергюсона.
- 2) Личностный опросник Айзенка.

Методика диагностики уровня субъективного ощущения одиночества Д. Рассела и М. Фергюсона: Методика состоит из 20 утверждений. Испытуемые должны последовательно рассмотреть каждое и оценить с точки зрения частоты их проявления применительно к их жизни при помощи четырех вариантов ответов: «часто», «иногда», «редко», «никогда». Методика позволяет выявить уровень субъективного ощущения одиночества.

Личностный опросник Айзенка: 101 вопрос, которые направлены на выявление у испытуемого экстраверсии – интроверсии, нейротизма- стабильности, психотизма, а так же на выявление искренности достоверности ответов испытуемого. При обработки результатов данные сравниваются при помощи «ключа» обработки.

Характеристика групп испытуемых:

Испытуемые пилотажного исследования были уравновешены по следующим признакам:

- по семейному положению;
- в возрасте от 28 до 45.

Исследование проводилось в городах Алматы и Жезказган (Карагандинская область) и проводилось с апреля по май 2011 года. Все испытуемые состоят в разводе не менее 1 года.

По итогам нашего пилотажного исследования мы получили следующие результаты: По результатам личностного опросника Айзенка, было выявлено, что у 70% испытуемых доминирует показатель нейротизм (эмоциональная неустойчивость) по сравнению с 30% испытуемых у которых были выявлены обратные показатели. У 50% испытуемых была выявлена интровертированность по сравнению с экстравертностью (20%), остальные 30% имеют предрасположенность к экстраверсии. Средние показатели по шкале психотизм показали все 100% испытуемых.

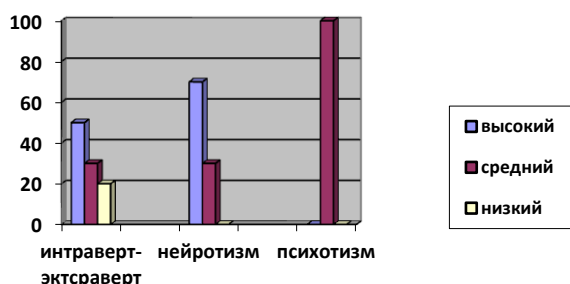

Рисунок 1. Результаты по личностному опроснику Айзенка.

По результатам методики диагностики уровня субъективного одиночества Д.Рассела и М.Фергюсона, было выявлено, что у 20% всей выборки высокий уровень субъективного ощущения одиночества. Средний уровень субъективного одиночества показали 50% выборки, и лишь у 30% нашей выборки низкий уровень субъективного ощущения одиночества. В этой выборке по методике диагностики уровня субъективного ощущения одиночества Д. Рассела и М. Фергюсона средний балл составил 25,1. Этот показатель свидетельствует о том, что в большинстве случаев уровень субъективного ощущения одиночества в данной группе средний.

Методика диагностики уровня субъективного ощущения одиночества Д.Рассела и М. Фергюсона

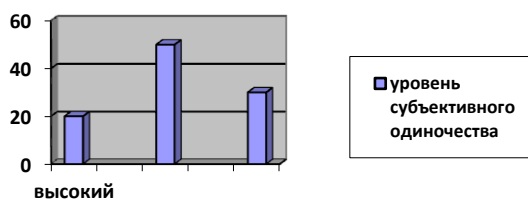

Рисунок 2. Результаты по методике диагностики уровня субъективного ощущения одиночества Д.Рассела и М.Фергюсона.

Показатели уровня эмоциональной устойчивости по личностному опроснику Айзенка и методике субъективного ощущения одиночества по опроснику Д.Рассела и М.Фергюсона были обработаны при помощи компьютерной математической программы SPSS-15, при помощи коэффициента корреляции Пирсона, при $p=0,05$ и $0,01$.

Высокий уровень чувства одиночества отрицательно коррелирует на уровне $p=0,01$ с экстраверсией, что свидетельствует о закрытости и интровертированности разведенных женщин с высоким уровнем чувства одиночества.

Также низкий уровень чувства одиночества отрицательно коррелирует на уровне $p=0,01$ с эмоциональной устойчивостью, что свидетельствует о том, что у женщин с низким уровнем чувства одиночества, т.е. у тех у кого оно почти отсутствует, присутствует высокий уровень эмоциональной устойчивости.

По результатам пилотажного исследования было выявлено, что эмоциональная устойчивость как значимый параметр в стабильности психологического состояния личности, может выступать как критерий определяющий наличие того или иного уровня внутреннего чувства одиночества у разведенных женщин.

Акцент нашего исследования, как уже говорилось, делается на эмоциональную устойчивость/неустойчивость в связи с тем, что она может выступать как один из факторов определяющий развитие семейных отношений, что также играет существенную роль в

самореализации женщины как личности. А также эмоциональная устойчивость является показателем психологической стабильности личности.

Таким образом, по результатам пилотажного исследования, разведенные женщины по-разному справляются с ситуацией, в которой они оказались. Некоторым женщинам удается справиться со всеми проблемами, которые вытекают из бракоразводного процесса. Они открывают в себе новые качества, о которых раньше не подозревали; новообразования, способности. Другим же найти правильный выход и справиться с проблемами дается не сразу. Такие результаты зависят от множества личностных и социальных факторов. В нашей работе мы рассматриваем этот процесс с точки зрения влияния эмоциональной устойчивости/неустойчивости на ощущение одиночества.

Список использованной литературы:

- 1) Статистический ежегодник Казахстана 2000: Стат. сб./Аагенство РК по статистике. Под ред. А.А. Смаилова.-Алматы, 2000. с 433
- 2) <http://www.stat.kz/publishing/20111/%D0%9A%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%85%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%20%D0%B2%20%D1%86%D0%B8%D1%84%D1%80%D0%B0%D1%85%20%D1%80%D1%83%D1%81.pdf>
- 3) <http://mexus.ru/osnovnye-problemy-ps007.html>
- 4) <http://psylist.net/stimulat/epq.htm>
- 5) Бубер М. Проблема человека. Перспективы. - СПб., 1998. - 114 с.(32)
- 6) Песаран М., Слейтер Ф. Проблемы человекознания. - М., 1997. - 245 с.
- 7) Фромм Э. Иметь или быть? - М.: Прогресс, 1990. - 240 с.
- 8) Зилбург Г. Архивы неврологии и психиатрии. - М., 1936. - 452 с.
- 9) Салливан Г. С. Интерперсональная теория в психиатрии. - М., 1985. - 235 с.101
- 10) Садлер У.А., Джонсон Т.Б. От одиночества к аномии //Лабиринты одиночества / Под ред. Н.Е. Покровского. - М.: Прогресс, 1989. - С. 25-27.
- 11) Миускович Б. Одиночество: междисциплинарный подход //Лабиринты одиночества / Под ред. Н.Е. Покровского. - М.: Прогресс, 1989. - С. 64-65

*Арипжанова Ұ.,
эл-Фараби атындағы ҚазҰУ,
мәдениеттану бөлімінің
Ікурс магистранты*

СӘНДІК ҚОЛДАНБАЛЫ ӨНЕРДІҢ ҰЛТТЫҚ СИПАТЫ

Қазақ халқы – кең байтақ республика жеріндегі ертеден қалыптасқан қолданбалы сәндік қолөнердің тікелей мұрагері. Сәндік өнер қазақ халқының өмір тіршілігімен дамып, жасасып келе жатқан өнердің бір түрі. Ерте заманнан әр бір ұлттың өзінше өмір сүру қалыбы, тұрмыс-тұрқы, әдет-ғұрыптық өзгешелігі, түсінік-пайымдары бар екені белгілі. Көне дәуірден ақпарат беретін археологиялық қазба жұмыстары қазір мұражайларда сақталған. Ертеде жазу, сызу болмағандықтан көшпенділер өздерінің күнделікті тұрмыс-тіршілігін тастар мен қолөнер бұйымдарына бейнелеп отырған. Ежелден қалған қолөнер туындылары ата-бабаларымыздың өткен өмірінен көп мағлұмат береді. Елімізде археологиялық жазба жұмыстары кезінде табылған көне қолөнер туындыларының барлығында дерлік ою-өрнек бейнеленген. Әр кезеңнің даму процесіне орай, шеберлердің қолөнер бұйымдарын бейнелеуде стильдік ерекшеліктері өзгеріп отырған. Ою-өрнектің тілімен айтқанда, әлі де ашылмай жатқан құпия сырлар көп, яғни оюдың тотемдік және магиялық мағынасы әлі де ғылыми түрде толық дәлелденбеген. Қазір ою-

өрнектер символдық мәнін жоғалтып, көбінесе тұрмыс-тіршілікте эстетикалық тұрғыдан ғана пайдаланылып келеді [1].

Қай халық болсын өзінің ұлтының өнері мен дәстүрін аса бір ыждағаттылықпен дамытуға тырысады, оны жаңа дәуір, заман талабына сай етіп ыңғайлануына ат салысады. Сәндік бұйымдардың барлығы қазақ халқының үй жиһаздарында кездеседі. Шебер, білгір, іскер қазақ халқы сәндік бұйымдарды әдемі, сұлу етіп жасап тарта білген. Сәндік қолданбалы бұйымдардан шексіз халық мәдениетінің ұлан-ғасыр байлығын, халықтың көңіл-күйін, ақжарқын көңілінің кіршіксіз пәктігін, нәзіктілігін, қонаққа деген жылы ықыласын аңғаруға болады. Сәндік қолданбалы өнерді бұрын тек мұражайлардан көрсек, қазір әрбір қазақ үйінен кездестіруге болады. Қазақ халқы сәндік бұйым жасағанда олардың бояу түстерін қолданудың әдіс-тәсіл, жолдарын, өзіндік түрлі мағыналарын білген. Сәндік бұйымдардың мағыналық ұғымдары болған. Мысалы, ақ түс – әділеттілік, шындық, заңдылық, дұрыс жолдың, қара түс – жердің, берекенің, жасыл түс – көктемнің, қызыл түс – күннің, оттың, сары түс – даналықтың, білімділіктің, көк түс – ашық аспанның нышанын білдірген [2].

Халқымыздың қолданбалы өнері ұлттық сана-сезімнің қалыптасуына қашанда ерекше ықпал етті. Ұлттық санадағы осы алтын қорымыз асыл қазына ретінде саналып, үнемі жаңғыру, жақсару үстінде болды. Мәдениет ежелден ұрпақтан-ұрпаққа беріліп келе жатқан дүние. Қазақ халқының мәдениеті мен тұрмысын, өткені мен бүгінгісін жүйелі түрде этнографиялық тұрғыда зерттеу Ұлы Отан соғысынан кейін Қазақ ССР ғылым академиясы құрамында этнографиялық бөлімнің қалыптасуына байланысты жүргізілді. Қазақстанның әр өңірінде мекендейтін қазақ халқының материалдық мәдениетін, шаруашылық мәдениетін, жалпы мәдениетін және тұрмысын зерттеу негізінде И.В. Захаров, В.В. Вастров, Р.Д. Хаджиева сияқты этнографтар айналысқан. Сонымен қатар, XIX ғасырдың екінші жартысында Шоқан Уалиханов, Мұса Шорманов, Мұхамед Салық Бабажанов, Құдабай Қостанаев сияқты қазақ авторлары өмірді этнографиялық тұрғыда қарап зерттеп, еңбектер жазды.

Қазақтың дәстүрлі мәдениетін өнертанулық және мәдениеттанымдық тұрғыдан зерттеген ғалымдардың қатарына Б.Р. Қазыханова, С.Н. Ақатаев, Ж.Ж. Молдабеков, Т.Х. Ғабитов, Г.Ш. Елеуқенова, Ғ. Ақпанбет, Ж. Алтаев, Ғ. Есім, І. Ерғалиев, Б. Байжігітов, А.И. Мухамбетова, Қ.Ш. Нұрланова, О.Сегізбаев, Г.К. Шалабаева, С.Е. Нұрмұратов, К.Мұратаев т.б. есімдерін атауға болады. Бұл ғалымдардың еңбектері халқымыздың мәдени құндылықтар жүйелерін өзіндік мәселелерде көтерудің жарқын ізденістері болып табылады.

Қазақ халқының сәндік-қолданбалы өнері олардың көшпелі және жартылай көшпелі тұрмыс жағдайы негізінде мал шаруашылығы өнімдерін өңдеумен байланысты болды. Мысалы, әйелдер қой жүнінен жіп иіріп, ол жіптен өрмек тоқып, шекпен, шалбар сияқты сырт киімдер, қапшық, қоржын, аяққап, киіз үйдің түрлі бауларын жасаған. Қой жүнінен киіз үйге жабатын түрлі түрлі киіз басылады, киізге ою салып сәнді текемет жасады, шиден бас киім, т.б. заттар дайындады. Әшекейлеу – бояу, нақыштау, сәндеу – дамудың сатысындағы халықтың барлығында кездеседі. Ұлттық ою-өрнектің ең бір көп кездесетіні дәстүрлі киімдер мен оның сәндік әшекейлері екені күмәнсіз екендігін айта аламыз. Ұлттық ою-өрнек пен таңба ежелгі тас дәуірінен бірге қалыптасып, дамып келе жатқан негізгі көркемдік жүйе, ол екеуі тұтас қабылдаудың, түйсіктің нәтижесінде пайда болған белгі. Таңбалар әріп емес, олар дүниетанымдық белгі болумен бірге, оның астарында күрделі әлеуметтік дәстүр нышандары көрініс тапқан. «Таңбаны көшпелі қазақтың кеңістікті меңгеру барысындағы, нақтылы табиғат көріністерінің немесе ондағы белгілі бір бейне бөлшектерінің кескіндік белгісі ғана емес, көзбен бақылауға көне бермейтін субъективті қатынастардың арасында қалыптасқан, шыңдалған және уақыт аралығында сипаттық нышандары тұрақталып, олардың арасында объективті белгіге айналған құбылыс категориялар бейнесінің рәмізді көрінісі» деп профессор Б. Байжігітов орынды қарастырған [3].

Халқымыздың қай қолөнер саласын алсақ та, ою-өрнектің өзіндік ерекшелігі белгілі бір тәртіппен орналасқан заңдылық жүйесі ежелгі нұсқаларында құстың, гүлдің, жануарлардың

түрін тұспалдайтын бөлшектерде сақталғандығын зерделедік. Көне түркілердің түсінігінде құс – көктің, балық – судың, ағаш – жердің тіршілік нышаны болып көрініс табады. Ол қазақ ою-өрнегінің мақұлық аты, нәубет аты, ғарыш аты, тік сызықты, нышандық, танымдық т.б. сарындарының мазмұнын сөзсіз кеңейте түсті. Сәндік-қолданбалы өнерде киімге алғаш сәндік және магиялық (сиқырлық) сипат бергені зооморфтық ою-өрнектер көшпелілер дүниесімен, ежелгі мифологиямен, алғашқы қауымдық кезең өнерімен байланысты туындағандығын айтуға болады. Қазақ ою-өрнектерінің жиі қолданылатын жүзден астам бізге белгілі түрі мен нұсқасы бар екені мәлім. Халықтың астарлап, тұспалдай сөйлей білуі музыкадан да, ою-өрнектен де, жалпы дәстүрлі өнерден жақсы көрініс тапқандығы, киім безендіруде оның көркемдік тілі бояу түсі, ырғақ, таңба, сызықтар пластикасымен анықталды. Ұлттық әйел киімінің негізгі көркемдік шешімі мен эмоционалды-мазмұны рухани әлеуметтік ортада қалыптасқан оның көркемдік безендірілу мәнері мен түсініктері жүйесін қалыптастырды деп тұжырымдаймыз [4].

Өнер тарихы дегеніміздің өзі – адамзат тарихы. Адамзат ес жиып, өскеннен бері өнермен бірге өмір сүріп келеді. Бізге белгісіздеу көрінген өнердің бастапқы белгілері ондаған мың жыл бұрын байқала бастаған. Қазақстанның қолданбалы өнері бағзы заманнан бері көптеген жиһангерлер мен коллекция жинаушылардың ғана емес, ғалым-этнографтар, археологтар және мәдениеттанушылардың назарындағы зерттеу нысаны болып келген.

Қазақ халқының сәндік бұйымдарын қазіргі таңда шетел халықтары да танып, көңіл аударып жатыр. Сәнді бұйымдардың нақышы келіп, әдемі жасалынғандығы таң қалдыруда. Халық шеберлерінің әшекейлеген сәндік-қолданбалы өнерінің пішінімен қатар, оның боялған түсі де үлкен көңіл аударғанды талап етеді.

Бұрынғы ұлттық сәндік-қолданбалы өнерді әрі қарай жетілдіріп, дамыту мақсатымен қазіргі кезде Қазақстанда бірқатар өндіріс орындары жұмыс істейді. Шығыс Қазақстан шеберлік тігін фабрикасы (Өскемен), Алматы «Тұскиіз» фабрикасы, Алматы кілем тоқу фабрикасы және т.б. Тарихи жазба ескерткіштер мен археологиялық деректерге қарағанда, Қазақстан жерінде қолөнер кәсібі бұдан екі жарым мың жыл бұрын, әрбір дәуірде өзінің өшпес ізін қалдырып, талай тайпалардың шығармашылығы арқылы қалыптасып, мәдени мұраға айналған.

Қол өнердің халық қажетін өтейтін тамаша үлгілері көп. Солардың табылмай, танылмай жатқан түрлері де баршылық. Айталық, қазақ халқында өрмек тоқу, алуан түрлі кілем, бау, басқұр, алаша, қоржын, аяққап тоқу мен текемет басып, сырмақ сыру, тұс киіз жасау сияқты өнері кең тараған. Міне осындай мұраны көне деп қарамай, оны байырғы байлығымыз деп бағалап, халқымыздың тұрмыс қажетін өтеуге тиімді пайдалануымыз керек [5].

Сәндік өнер – түрлі ұлттың, халықтардың өнері сияқты қазақ еліне де тегіс тараған өнер. Әр ұлттың өрнегінің өзіне тән ерекшеліктері бар. Халықтың қолданбалы сәндік өнерін игеру – адамды еңбек сүйгіштікке, әсемдікке талпындырып, халқының мәдени мұрасын қадірлеуге, сыйлауға, ұмытпауға баулиды. Сәндік қол өнер адамның еңбекке іскерлігін, шеберлік пен ой-өрісін ғана байытпайды, оның адамгершілігін, дүниеге көзқарасын қалыптастырып, рухани сезімін байытады. «Еңбек – өнер өрісі, өнер – өмір жемісі» дегендей, еңбек пен өнер қосарланып бірге жүреді. Өнердің қай түрі болмасын шаршамай талаптанып, еңбек етуді қажет етеді.

Сәндік қолданбалы өнердің әлеуметтік маңызы, оның әлеуметтік ролін атқаратынында ғана емес, сонымен бірге оның өзі, мәнісі жағынан алғанда, біздің өзімізден бөлектеніп шығарылған әлеуметтік сезім болып табылады [6].

«Өсер халықтың қанаты – оның өнері» дейді халық даналығында. Халқымыздың болашағын ойлайтын, туған елінің өркениетті мәдениетін дамытуға өз үлесін қосатын азамат тәрбиелеуде сан алуан өнер түрлерінің тәлім-тәрбиелік ықпалы зор. Альберх Дюрер айтқандай, «Перед тобой различные искусства, выбери из них одно, которое должно пойти тебе на пользу, изучи его, не унывай и не теряй терпения из-за трудностей, пока ты не достигнешь того, что оно станет доставлять тебе радость».

Қай халықта және қашанда болмасын мұқтаждықты жою, баршылықты молайта түсу, халықтың тұрмысын жақсарту, қолөнер бұйымдарын тиімді, қолайлы, сәнді етіп пайдалану әр халықтың бәріне бірдей ортақ мүдде, ортақ арман еді. Соның нәтижесінде біздің ата-бабаларымыз кейінгі ұрпақ үшін көптеген қолөнер мұраларын қалдырды. Олар біздің өміріміздің зейнетті болуы үшін күрескенде неше түрлі азапты от пен судың тар жол, тайғақ кешулерінен өтті. Сөйте жүріп өз елінің тарихында мәңгілік өнер өрнектерінің мұрасын қалдырды. Сол мұралардың бірегейі қазақтың сәндік-қолданбалы өнері [7].

Өнер – халық тарихының шежіресі. Өнерде өмір, тіршілік құбылыстары, адамның күйініші – сүйініші, қуанышы мен қайғысы бейнеленеді. Нағыз әсем өнер ғана адам жанына рухани азық бола алады, адамның эстетикалық сезімін оятып, ізгілік, парасаттылық қасиеттерін қалыптастырады.

Әрбір халықтың өткенінің егжей-тегжейін, өсіп-өркендеуін, мәдени деңгейін әділ саралап, ақиқатын бүгінгі ұрпақ зердесіне ұялатып, таным-түйсігіне ғажайып жол ашатын ғұмырнама – халық мұрасы. Өнер адамды жан-жақты дамуға, әсемділікті танып білуге шақырады. Даламыз қандай байтақ болса, өнер саласы, оның мәдени тарихы жан-жақты дамыған. Әр өрнектің өзіндік сәндік ерекшеліктері бар. Халық шеберлері асқан шыдамдылықпен халық өнерін биік белестерден көрсете білді. Ата-бабамыздан келе жатқан қазақ халқының қол өнерінің бір галереясы – киіз үй. Қазақ халқының сәндік-қолданбалы өнеріне киіз үйдің алатын орыны ерекше. Киіз-үй көшпенді қазақтардың жинамалы баспанасы. Қарапайым құрылысының арқасында ол бір орыннан екінші орынға жеңіл көшіріледі. Киіз үйдің ішкі жабдықтары - қазақтың қолөнер көрмесі. Ол ою-өрнекке бай текемет, сырмақ, ши, алаша, бау, басқұрма, аяққап сияқты айшықты бұйымдармен безендіріледі. Бұл бұйымдар киіз үйді нағыз сәндік –қолданбалы өнер туындысының жауһарына айналдырады. Киіз үй тек қана біздің қазақ халқында ғана емес, сонымен қатар басқа да ұлттардың тұрмысында қолданылды. Әр халықтың ғасырлар бойы жинақтап қалыптастырған мәдениеті мен өнері сол елдің өзіндік ерекшеліктерін көрсетеді. Соған байланысты ол халықтың қаншама дамыған ел екендігін, қолданбалы сәндік қолөнерін білеміз. Қазақ халқы өзінің қолөнерін жан-жақты дамытып, оны басқа көрші елдерге таратуға тырысады. Сол арқылы басқа халықтар біздің өнеріміздің ою-өрнегінің ерекшеліктерін, зергерлігін, шеберлігін оның басқа елдермен салыстырғанда ұлттық нақыштың қайталанбас ерекшеліктерін көруге болады. Ұлттық өнер халықтың рухани әлемі, ұлттық бейнесі, өмір тіршілігі. Ұлттық өнер талай ұрпақтың ақыл-ойы іскерлігі, шеберлігі, ізденісі халықтың тұрмысын, өмірге деген көзқарасын, танымын айқын көрсете біледі. Халқымыздың сәндік қолданбалы өнерінде дархан халқымыздың парасаттылығын, ақын жүрегін, өнерге деген қызығушылық, дархан дала рухының бейнесін аңғарамыз. Өнердегі композициялық заңдылықты, шарттылықты, өмірдің өзінен алынған нақтылық көрініс бар екенін байқаймыз.

Заман талабы халық мұраларына қашанда қырағы көзқарастың, ізгі қамқорлықтың қажет екенін пайымдайды. Оны қорғауды, зерттеуді, нәтижесін ұрпақ игілігіне ұсынуды алға тартып келеді. Елдік қамқорлықтан қағажу көріп, шеттеліп қалған халық мұрасына деген көзқарасты түбірімен өзгертіп, рухани кемелдік тұрғысынан нақты шаралар белгілеу, оны нақты іске асыру – уақыт талабы, ұрпақ міндеті. Тәрбиелік мәні бар алуан түрлі халық мұраларымен таныстыру, бұрынғысы мен бүгінгісін салыстырып, құрметтеуге баулу – бүгінгі шәкірттерді ертеңгі еңбекқор, жан-жақты жетілген, ұлттық өнерді сүйетін азамат етіп тәрбиелейді. Қолөнер – ғасырлар бойы дамып, жетіліп, уақыт сынынан сүрінбей өтіп, қаланып келе жатқан халық шығармашылығының сарқылмас қайнар көзі, халық мәдениетінің айнасы. Әр ұлттың өзіндік жері мен суы, тілі мен мәдени ошағы, музыкасы мен поэзиясы, қолөнері мен тарихына сай мінез-құлқы да болады. Ал оны мақтан етіп зерделей білу, ұлттық сезімді ояту – сіз бен біздің міндетіміз.

Әрбір азаматтың ата-тегін, елінің тарихын, ана тілін білуі, ұлтын сүюі қасиетті парызы, ал ұлтының әдет-ғұрпын, салт-дәстүрін, мәдениетін, өнерін өмір бойы сақтап, ұстануы, дамытуы ата-баба рухы алдындағы мәңгілік борышы мен міндеті.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1 Өмірбекова М.Ш. Қазақ халқының дәстүрлі өнері. – Алматы: «Алматыкітап» ААҚ, 2004. – 5б.
- 2 Ахметжанова К. Қазақ халқы колөнерінің мәдениеттанулық негіздері: филос.ғыл. канд. ...дисс.: 24.00.02. – Алматы, 2000. – 58б.
- 3 Байжігітов Б. Қазақ өнерінің эстетикалық табиғаты. (Қазақтың дәстүрлі творчествосы мен бейнелеу өнерінің негізінде): филос. ғыл. канд. ... дисс. - Алматы, 1994. - 123 б.
- 4 Жиенбекова А.А. Қазақ ұлттық киімі мәдени феномен ретінде: филос. ғыл. канд. ...автореф.: 24.00.01. - Алматы, 2007. – 21 б.
- 5 Тәжімұратов Ә. Шебердің қолы ортақ. – Алматы: «Қазақстан», 1977. - 9б.
- 6 Ривкин Б. Өнердің ықшам тарихы: Антик өнері, орысшадан ауд. – Алматы: Өнер, 1988. – 360б.
- 7 Ф. Ниязбекқызы. Сәндік қолданбалы өнер хақында // Ұлағат, 2002. - №4, 15б.

*Асылтаева Э.Б.,
ал-Фараби атындағы ҚазҰУ
саясаттану кафедрасының
Ph.D докторанты
Ғылыми жетекші:
с.ғ.д., профессор Балапанова А.С.*

ҚОҒАМДЫҚ ҒЫЛЫМДАРДАҒЫ «БІРЕГЕЙЛІК» ТҮСІНІГІ: ҰҚСАСТЫҚТАРЫ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

«Бірегейлік» ұғымы (орта ғасырлардағы латын тілінен аударғанда – ұқсастық, бірдей болу) жалпы ортақ түсінікте ұқсас болуды, бір нәрсенің бір нәрсеге сәйкес болуын білдіреді /1/. Ол философия, әлеуметтану, психология, мәдениантропология сияқты әлеуметтік-гуманитарлық ғылымдардың категориясы ретінде көрініс табады. Әдетте, бұл ұғым индивидтер мен топтарды салыстырмалы тұрақты, «өздеріне өздері сәйкес болатын» біртұтастық ретінде сипаттауда қолданылады.

Дегенмен де, «бірегейлік» ұғымы барлық ғылымдарда ортақ мағына бергенмен, әр ғылым бұл түсінікке қатысты өздерінің интерпретациясын, басқалардан өзгеше анықтамасын береді.

Осылайша, философия «бірегейлік бұл бір заттың құрамында болмайды (яғни, индивидке бастапқыдан бірегейлік тән болмайды), ол қарым-қатынасты білдіреді деп тұжырымайды. Яғни ол тек әлеуметтік өзара әрекет барысында ғана қалыптасады, бекітіледі (немесе керісінше, қайта қалыптасып, трансформацияланады). Нақты айтатын болсақ, бірегейлік сөзін индивидтер ғана анықтайды, өйткені субъектілік қасиет тек индивидтерге тән, яғни өздеріне қатысты немесе мүлдем қатысы жоқ белгілі бір белгілерді қолдану мүмкіндігіне тек индивидтер ие. Ал бірегейлік түсінігін топтарға тиісті қолдану тек ол сөздің ауыспалы мағынасында, бейнелеу мағынада қолдануға болады» /2/.

Сонымен қатар, «белгі» ұғымы семиотика атты белгілер туралы ғылымның ерекше бір тарауы ретінде семантика позициясынан қарастырылады, яғни қандай да болсын бір объект белгі арқылы басқа объектімен анықталады, белгіленеді, қолданысқа ие болады, сонымен қатар

репрезентацияланады. «Екі объектінің арасында, яғни белгі немесе мағына сияқты объектілердің рөлінде, семиозис процесі барысында затты белгілеу жұмысы орнығады» /2/.

Егер де индивидтердің бірдейлігі қазіргі заманға дейін олардың ата-тегі немесе белгілі бір әлеуметтік тапқа тиістілігі арқылы анықталған болса, (индивидтер бұл қасиетті өзгерту билігіне ие болған жоқ), сәйкесінше, демек өзін-өзі сәйкестендіру мәселесі көтерілмеген, ал қазіргі кезеңде, немесе модерн заманында бірегейлік мәселесі тек қоғамдық мүдденің құралы ғана емес, сонымен қатар, біршама өзекті бола бастады.

Қазіргі заман адамының бірдейлігі «индивидтер өздерін белгілі бір топпен, өмір сүру салтымен, құндылықтармен сәйкестендіретін ұқсастықтарды іріктей отырып, нақты өмір сүру салтына саналы бағытталуына байланысты болады». Қазіргі замандағы күрделі әлеуметтік ағзаларда бірегейлік көптеген сипаттамаларға ие. Әлеуметтену процесі барысында, түрлі өмірлік жағдайларда адам көптеген рөлдерді ойнауды үйренеді, яғни бірнеше бірегейліктерге ие болады.

Бірегейлік құрылымында философия оның екі деңгейін бөліп көрсетеді: индивидуалды және әлеуметтік.

Егер де персоналды бірегейлік «индивидтің бірегейлік қасиеті туралы ақпарат беретін сипаттамалардың жиынтығын» білдіретін болса, әлеуметтік бірегейлік – индивидті қоршайтын әлеуметтік ортаның күтімдері мен нормаларының сәйкестенуінің (ұқсастыруының) нәтижесі болып табылады» /2/.

Осы орайда бірегейліктің бұл екі деңгейін (персоналды бірегейлікті ішкі, ал әлеуметтікті сыртқы ретінде түсіндіре отырып) бөліп қарастыруға болмайды. Себебі, «индивидтің жеке және өзінен алшақтамайтын өзі туралы ойы әлеуметтік нормалардың иентериоризациясының* нәтижесі болып табылады. Сонымен қатар, индивидтің жеке нормалары әлеуметтік интеракция барысында немесе өзінің еркінен тыс қоршаған ортада қалыптасқан нормалар мен рөлдермен үйлеспей қалуы мүмкін» /2/.

Әлеуметтік бірегейлікте, сәйкестену негіздеріне қатысты, бірегейліктің төмендегідей түрлерін бөліп қарастырса болады:

- кәсіби (инженер, педагог, дәрігер, бизнесмен және т.б.);
- этностық (қазақ, орыс, татар және т.б.);
- аймақтық (қазақстандық, Сібір азаматы, Қиыр Шығыс азаматы және т.б.);
- саяси (демократ, либерал, коммунист, ұлтшыл, фашист және т.б.).

Дегенмен, тұлға құрылымында этностық бірегейліктің орны ауыса беруі мүмкін екенін естен шығармау керек.

Кейбір жағдайда этностық бірегейлік аса маңызды рөлге ие болмайды, немесе мүлдем көрініс таппайды (басқаша айтқанда, «этностық индеферентизм» пайда болады), дегенмен басқа жағдайда индивидтің басқа бірдейлігін шеттете отырып, басымдыққа ие бола бастайды. Бұл ірі индустриалды мегаполис жағдайында ашық көрініс табады. Этностық бірегейлікті қарқындату кейбір национал-патриоттар тұжырымдайтындай, «терең индивидуалды санада ұйықтап жатқан» қасиеттің жандануымен емес, белгілі бір жүріс-тұрыс түрімен сипатталатын жағдаймен (соның ішінде, этностық көрсеткіш бойынша ұжымдық ынтымақтастық жағдайымен) байланысты болады. Этностық бірегейліктің шешуші көрінісі «заттық» көрсеткіштерінің жиынында (фенотиптік сипаттамалар, тіл, мәдени ерекшеліктер, дін) емес, осы көрсеткіштерінің әлеуметтік коммуникация процесінде бекітілетін мағыналарда айқындалады» /2/.

Этностық феноменін анықтауда ғалымдар арасында, соның ішінде философтардың бірлік жоқ екенін көзден таса қалдырмау қажет. Дегенмен кейбір қауымдастықтарға тән

* Интериоризация (лат.тілінен interior – ішкі) – сырттан ішке өту; ой іс-әрекетінің қалыптасуын және қарым-қатынастың заттары мен әлеуметтік формаларын игеру арқылы сананың ішкі жоспарын білдіретін психологиялық түсінік.

болатын этностық ретінде санауға мүмкіндік беретін немесе этностықтың болуын меңзейтін сипаттамаларды бөліп қарастырса болады.

Бұл, біріншіден, ортақ территориялық немесе тарихи шығу тегі, ортақ бірегей тілдің болуы, мәдениеттің материалды және рухани құндылықтары туралы пікірдің топ мүшелері арасында бір-бірінен алшақ болуы.

Екіншіден, халық туралы ойдың бір құрамдас бөлігі ретінде қабылданатын, мемлекеттілік сияқты саяси тұрғыдағы Отан мен ерекше институттар туралы ой-пікірлер.

Үшіншіден, ерекше болу сезімі, яғни, топ мүшелерінің белгілі бір нәрсеге тиісті болуын түсінуі, осыған негізделген ынтымақтастық пен ортақ істің формалары /3/.

Тұрмыстық тілде этностық бірегейлікті ұлттық бірегейлікпен жиі шатастырады. Бірақ та, Жаңа философиялық энциклопедияда жазылғандай, оларды ажырату жөн: белгілі бір ұлттың мүшесі ретінде индивидтің өзіндік санасы этностан жорғары негізде (үнділіктер, канадалықтар, австриялықтар, филиппиндіктер, швейцарлықтар, индонезиялықтар, белгиялықтар, американдықтар және т.б.) қалыптасады. Ұлттық бірегейлік белгілі бір саяси (ұлттық мемлекет) және мәдени (ұлттық мәдениет) қауымдастықпен өзіндік сәйкес болуын білдіреді. Өйткені қазіргі кезеңдегі көптеген мемлекеттер полиэтностық болып табылады, ал ұлттық бірегейліктің азаматтық-саяси өлшемі этностық өлшемнен жоғары болады /4/.

Тархи философиясында, сонымен қатар әлеуметтік философияда «өркениетті бірегейлік» термині бекітілген. Ол индивидтің, этнос пен мемлекеттің белгілі бір өркениетке сәйкес болуын білдіреді, және әдетінше Н.Я. Данилевский мен А. Тойнбидің қолданылатын сөздерінде немесе О. Шпенглердің «жоғарғы мәдениеттерінде» көрініс табады.

«Бұл белгілі бір географиялық ареалға байланысты болатын және нәтижесінде «адамзаттың» ерекше бейнесін құрайтын дін, идеология, әлеуметтік тәжірибелер мен мәдени стильдердің тасымалдаушысы ретінде қабылданатын қауымдастық. Дегенмен ол әмбебаптылыққа, әлемдік маңыздылыққа ие болуға талаптанады» /4/.

Сонымен қатар, аса маңызды бір жайға назар аударған дұрыс. Бұл – «бірегейлік» ұғымы мен «даралық» («өзінің бірегейлігінің ерекшелігі», «индивидуалдылық», «тұлға») түсінігінің арасындағы түрлі пәндік контекстте, және «түрлілік», «өзгешелік», «аутенттілік» және т.б. туралы еуропалық дәстүрдегі қалыптасқан дискурс арасындағы тығыз байланыстың» болуы /5/.

Қазіргі кезеңде бірегейліктің түрлі, автономды, сонымен қатар бір-біріне сәйкес үш түсінігі қалыптасқан:

а) неоклассикалық қисында;

б) философияда (бірінші кезекте неоклассика мен ең бастысы постклассика түсінігінде);

в) әлеуметтік-гуманитарлы ғылымдарда (психология, әлеуметтану, антропология, мәдениеттану).

«Бірегейлік» түсінігінің өзі өткен ғасырдың 20-30-шы жылдары ғылыми айналымға енгенмен, 60-шы жылдары ғана көптеген мәдени-бағдарлы дискурстардың ішінде орталық дискурс болып табылды.

1980-ші жылдан бастап бұл түсінікті әмбебаптау, пәнаралық «кедергілерді» жою тенденциясы байқала бастады. Бірегейлік мәселесін әмбебаптауға түрткі берген, оның философия және ғылыми пәндер шекарасынан тыс шығаруға септігін тигізген ғалым – америкалық психолог, психоанализ саласының маманы Э. Эриксон. Өзінің «Бірегейлік: жастық шақ пен дағдарыс» атты кітабында (1969 ж.) ол былай деп жазады: «...Біздің заманымызда бірегейлікті зерттеу Фрейд заманында сексуалдылықты зерттеу сияқты стратегиялық міндеттердің бірі болып табылады». Дегенмен, біз «бірегейлік» ұғымын түрлі әлеуметтік-гуманитарлы ғылымдардағы түсіндірмесі мен қолдануына талдау жасамайынша, арық қарай зерттеу жүргізе алмаймыз.

Осылайша, қисында Г. Фрег пен Б. Расселден басталатын дәстүр қалыптасқан. Ол бойынша «бірегейлік» термині есім мен объекттіні (әр түрлі нұсқада: денотат (есімнің (белгінің) заттық маңызы), десигнат (тілдік белгінің мазмұндық жағы), заттық мағына,

реферант (сөз немесе белгі қатысты болатын зат)) сәйкестендіретін белгілеу тұрғыда (ат беру), қарасатыру контекстінде пайдаланылады /6/.

Яғни, қисында бірегейлікті силлогизмнің шынайылығын өзгертпей, бірі екіншісінің орнына қолдана беретін екі немесе одан да көп элементтер арасындағы қатынас етіп қабылдау қалыптасқан.

Дегенмен, бірегейлік теориясы психологияға көп әсерін тигізді. Терминнің өзін де Супер-Эго қалыптастырудағы интериоризация іс-әрекетінің механизмін түсіндіру үшін З. Фрейд енгізген. А.Ребер құрастырған «Үлкен психологиялық түсіндірме сөздікте» бірегейлік теориясы типтік бірегейлік теориясы ретінде түсіндіріледі. Ол түрлі психикалық оқиғалар мен психикалық жағдайлар физиологиялық (дәлірек физикалық) жағдайда қалыптасқан адам миының белгілі бір күйде болуымен байланыстырады. Сонымен қатар, бұл теория бір орында тұрмады, арық қарай дами бастады. Келесі түсіндірме төмендегідей көрініс тапты: егер де екі адамның санасында ортақ нәрсе болса (мысалы, екеуі де судың ылғалды екенін білсе, немесе итті көз алдыраңа елестетсе, психологияны түсіну армандары болса), ол екі адамның белгілі бір физикалық жағдайы да бірдей болады деген қорытынды жасайды. «Осы түсіндірме сөздігін құрастырушы мен автор осы анықтамаға байланысты теория типтік бірегейлік теориясы деп аталанғанына назар аударыңыз, өйткені мұнда санадағы оқиғалардың түрі физикалық оқиғалардың түріне сәйкес келеді делінген. Бұл ұғымның берілген кең емес, тар мағынасында біз бірегейліктің белгілік теориясымен танысамыз. Ол жоғары аталған анықтамаға қарағанда жұмсақтау айтылады. Тар мағынадағы анықтамаға сәйкес, бірегейліктің белгілік теориясында сананың белгілі бір, индивидуалды жағдайы (белгілік) бірегейлікті білдіреді» /7/.

Көптеген психолог-теоретиктер жетік дамыған бірегейліктің қалыптасуы алдында орын алған түрлі примитивті бірегейліктердің жойылуында ғана жүреді деген көзқарасты ұстанады.

Тұлғаны зерттеуде бірегейлік ұғымы тұрақты Мен адам түсінігінде, индивидтің өзі туралы ойының ішкі және субъективті көзқарасы ретінде түсіндіріледі. Термин осы мағынада қолданылған жағдайда, мысалға, жыныстық-жастық немесе жыныстық-рөлдік, нәсілдік немесе топтық және т.б. бірегейліктер нақтыланып түсіндіріледі.

Тұлғаның негізгі психологиялық, әлеуметтік-тарихи және экзистенциялық сипаттамаларының жиынтығын қарастыра отырып, неопсихоаналитикалық концепцияның авторы Э. Эриксон ғылыми айналымға «психоәлеуметтік бірегейлік» ұғымын енгізді. Э.Эриксонның түсінігі бойынша, «индивидуалды Мен түсінігінің өзіндік ұқсастығы мен біртұтастығының субъективті сезімі мен бір уақыттағы объективті бақыланып отырған сапасы индивидтің әлем мен адам бейнесінің басқалардан алшақтанатын ұқсастық пен тұтастыққа деген сенімімен тығыз байланысты» болады деп тұжырымдайды. Тұлғаның өмірлік өзегі мен психоәлеуметтік теңдігінің басты индикаторы бола отырып, психоәлеуметтік бірегейлік келесіні білдіреді: а) сыртқы ортаны қабылдау процесіндегі субъектінің ішкі ұқсастықтары, уақыт пен кеңістіктегі өзінің Мен түсінігінің тұрақты болуы мен үздіксіз орын алуы жайлы сезімі; б) осы Мен-нің кейбір адами қауымдастыққа енуі, дүниеге деген көзқарасының жеке және қалыптасқан әлеуметтік түрінің сәйкес болуы» /8/.

Бірегейлік мәселелесінің әлеуметтік түсіндірмесі психологиялық интерпретациямен, дәлірек әлеуметтік-психологиялық түсіндірмемен өте ұқсас келгенмен, біраз айырмашылықтар орын алады. Әлеуметтік психологтарының пікірі бойынша, индивидуалды өзіндік сананың аспектілері әлеуметтік категориялар маңызды орын алатын контексттерді иеленіп, әлеуметтік бірегейліктің мазмұнын құрайтын әлеуметтік категорияларға өтуі және олармен сәйкестенуінде көрініс табады (мысалы, өмірлік жол, гендер, дін, іс-әрекет). Мұнымен жақсы немесе жаман мәртебе беретін баға өте тығыз байланысты.

Осы процестерді зерттей отырып, ғалымдар бірегейліктің әлеуметтік болашағын анықтауға, ал ол арқылы ішкі топтағы жүріс-тұрысты түсіндіруге тырысты. Осылайша, Браун (1978) жалақыдағы айырмашылықты сақтап қалуға ниеттенген кәсіби топтарды сипаттады. Джилз бен Джонсон (1981) этнолингвистік топтардың жүріс-тұрысын зерттеді. Жақында ғана

осы әдіс жайлылық (топтың қысымымен бақарылатын жүріс-тұрыс), кішігірім топтардың әсері мен топтардың поляризациясы сияқты ішкі топтағы процестерді түсіндіруде сәтті қолданылды /9/.

Сонымен қатар, жайлылықтың екі түрі ажыратылады:

а) интериоризация – топтың пікірі қабылданады және оның ішкі процесі болып табылады;

б) бағыну – ішкі шамырқану орын алғанымен, сырттай көріністе ынтымақтастықтың болуы.

Әлеуметтану ғылымындағы бірегейлік – бұл «бір адамға мүмкіндігінше ұқсау ниетінде сол адамның жүріс-тұрысын өзгертпей қабылдау немесе көшіру» /10/.

Ал осыдан шығатын жәйт, әлеуметтану ғылымында «мінсіз түр мен таза түр» (ideal type or pure type) сияқты ұғымдардың болуы орынды. Олар елестетілген құбылысты абстрактілі немесе «таза» (демек, «мінсіз») формада талдау мен түсіндіру мақсатында құбылыстарды ортақ немесе жеке түсіну (идеализациялау)».

Бұл түсінікті енгізгені үшін әлеуметтану М.Веберге басын изеу қажет, дегенмен ол ғалымның қатаң сыншылары да бар. Мысалға алатын болсақ, Т.Парсонс, Уинч және т.б.

«Бірегейлік» ұғымының ортақ жалпы анықтамасын негізге алатын мәдениеттану ғылымы адамдардың бір-біріне ұқсау мен белгілі бір мәдени категориямен (тұлғалық қасиеттер, топтық нормалар, құндылықтар мен т.с.с.) сәйкестендіру ретінде, нақты мәдениет ішінде адамның өзіндік сезімі ретінде бірегейлік мәселесін бөліп көрсетеді.

Саясаттану ғылымында бірегейлік деп ерекше өзгешеліктерді түсінеді. Мысалға, басқалардан өзгешелейтін мәдени, тілдік және т.б. сипаттамалардың болуы. Сонымен қатар, осындай ерекшеліктер топтар мүшелерінің бір-бірімен ынтымақтасуына септігін тигізеді, араларын біріктіруші, байланыстырушы буын болып табылады.

Бірегейлік ең басты түрлері ретінде саясаттану төмендегі түрлерін бөліп көрсетеді:

азаматтық, бұл бірегейлік азаматтың белгілі-бір мемлекетке тиісті екенін сезінуде көрініс табады;

этностық немесе ұлттық – бұл белгілі-бір этносқа тиісті болу сезімі, оның тілімен, дәстүрімен, мәдени ерекшеліктерімен байланыста болу («ұлттық рух» түсінігіне жақын);

діни, яғни, қандай да болсын конфессия немесе деноминацияның адептісі болу, белгілі-бір діни ілімнің жақтаушысы болу (бұл әрқашан ортақ қбылданған ұлттық-діни дәстүрлер туралы ой-пікірмен санаса бермейді, кейде тек сыртқы кейіпті ғана танытуы мүмкін);

мемлекеттік, мемлекеттің ішкі және сыртқы дамуына сәйкес болатын, мемлекеттілік үлгісін жүзеге асыру барысында мемлекеттің барлық элементтері тәуелсіздік көрсеткіштерімен сәйкес болуын көрсетеді;

ұлттық-мемлекеттік, мемлекеттің өзі өзіне немесе тәуелсіздік алу барысында субъект болып табылған мемлекетқұрушы ұлттың рухани мүддесіне сәйкес болуының көрінісі;

өркениетті – ұлттық - мемлекеттік бірегейліктің біртұтасты-ғындағы бірегейліктің жоғарғы деңгейі мен бірлігі (мысалы, «Қытай – бұл өзін мемлекет ретінде таныстыратын өркениет»), сонымен қатар, қазіргі кезеңдегі өркениетті құрайтын мемлекет тобына мүше болу (мысалға, латынамерикалық, еуразиялық өркениеттер және т.б.).

«Бірегейлік» түсінігіне осындай қысқаша ғана шолу жасау бізге келесідегідей қорытынды жасауға мүмкіндік береді:

- біріншіден, бұл термин бойынша пікірлер көп болғанмен, түрлі болғанымен, бәріне ортақ, жалпы ой-пікірлер баршылық. Осы барлығына ортақ болып табылатын пікірлерді біз Қазақстан этностарының азаматтық бірегейлік аспектілерін зерттеуде негізге аламыз;

- екіншіден, мұндай шолу жасамағанда «этностық бірегейлік», «әлеуметтік бірегейлік», «азаматтық бірегейлік» сияқты терминдерді ажыратып, олардың өздеріне тән ерекшеліктерін анықтай алмас едік.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Большой энциклопедический словарь. – М.: Науч. изд-во «Большая Российская энциклопедия» - Санкт-Петербург «Норинт», 2004. – С. 434.
2. Новая философская энциклопедия: В четырех томах. - Том 2. – М.: «Мысль», 2001. - С. 78-79.
3. Новая философская энциклопедия: В четырех томах. - Том 4. - М.: «Мысль», 2001. - С. 482-483.
4. Новая философская энциклопедия: В четырех томах. - Том 2. - С. 79.
5. Всемирная энциклопедия: Философия. – М.: АСТ, Мн.: Харвест, Современный литератор, 2001. – С. 382.
6. Большой толковый психологический словарь. – Т. 1 (А-О); Пер. с англ. / Ребер Артур. – ООО «Издательство АСТ»; «Издательство «Вече»», 2001. – С. 294.
7. Культурология. XX век. Энциклопедия. – Т. 1 (А-Л). – Санкт-Петербург: Университетская книга. – 1998. – С. 239.
8. Большой толковый социологический словарь (Collins. – Т. 1 (А-О): Пер. с англ. / Джерри Дэвид, Джерри Джулия. – М.: Вече, АСТ, 1999. – С. 226-227; Т. 2 (П-Я). – С. 228-230.
9. Хоруженко К.М. Культурология. Энциклопедический словарь. – Ростов-на-Дону: Изд-во «Феникс», 1997. – С. 160-161.
10. Казахская политологическая энциклопедия. - Алматы, 1998. – С. 114-115.

*Ахметова Д.Б.,
докторант, отделения психология
Ким А.М.
д.психол.н., профессор
КазНУ им. аль-Фараби*

ПРОБЛЕМА ИННОВАЦИОННОГО ОБРАЗОВАНИЯ В СОВРЕМЕННОЙ ПСИХОЛОГИИ

В настоящее время развитие образования есть неотъемлемый элемент развития всей страны в целом. Качественное развитие образования несомненно является залогом успешности всего населения. Рассматривая человека в рамках системного подхода[1] можно утверждать, что профессиональное образование является тем этапом в жизни человека, в ходе которого происходит его полноценное развитие как субъекта деятельности.

Ранее считалось, что любой процесс обучения упирается в формирование знаний, умений и навыков (ЗУН). На сегодняшний день этого недостаточно, т.к. общество и современное экономическая ситуация в образовании диктуют свои правила.

На сегодняшний день все больше и больше требуются не узкоспециализированные работники, которые владеют некоторым набором ЗУН, а те, кто обладает определенными личностными качествами и проявляют эффективное поведение в процессе разрешения проблем профессиональной деятельности. Соответственно меняются и сами подходы в процессе обучения. Вот почему в высшей школе происходит перестройка процесса обучения, и появляется все больше и больше различные инновационные подходы и течения. [2]

Одним из наиболее популярных подходов является компетентностный подход. Компетенции – это некие способности, потенциальные возможности личности, необходимые для качественного выполнения определенной работы. Будущие специалисты, которые обучаются в высшей школе, должны освоить определенный набор многофункциональных и междисциплинарных компетенций.

Таким образом, получается, что современный процесс обучения отходит от «формирования ЗУН» к «развитию полноценного, активного, компетентного, конкурентоспособного и востребованного специалиста». Процесс обучения есть процесс, который предполагает активное взаимодействие как минимум двух людей (преподаватель и студент). Процесс обучения является основой для построения межличностного общения и совместной деятельности как между преподавателем и студентом, так и с группой студентов. Для успешного построения совместной деятельности необходимы умения, навыки и способности, которые позволят управлять своим поведением, выстраивать партнерские отношения и повышать готовность к эффективному взаимодействию[3]. Совокупность знаний, умений, навыков, способностей, позволяющая адекватно решать задачи эмоциональной регуляции в процессе субъект-субъектного взаимодействия, определяется как эмоциональная компетентность. Основу эмоциональной компетентности составляет эмоциональный интеллект как способность человека к осознанию, принятию и регуляции эмоциональных состояний и чувств других людей и себя самого. Другими словами, эмоциональная компетентность есть некий атрибут эмоционального интеллекта, который присущ всем, но в разной мере. Согласно многим западным исследователям (К.Чернисс, Д. Гоулмэн, Р.Эммирлинг, К.Коуан, М.Адлер) Эмоциональный интеллект есть способность личности осознавать, понимать, использовать свои эмоции и управлять ими в конструктивном русле. [4]

Данное умение базируется на понимании своих и чужих эмоции и управлении ими.[5]

Эмоциональный интеллект – необходимая личностная способность, которая может формироваться прижизненно и может быть развита с помощью специальных методов.[4]

В современной психологии эмоциональный интеллект есть одно из центральных понятий, вокруг которого ведутся сотни исследований. Его актуальность и широкоизвестность возникла за счет того, что эмоциональный интеллект применим практически во всех областях: в бизнесе, в спорте, в индустриях, в детско-родительских отношениях, в переговорах и т.д.

Если допустить, что процесс обучения (образования) есть аналог бизнеса, то преподаватель выступает в качестве продавца, а студенты в качестве клиента. Таким образом, по правилам бизнес стратегии, у каждого преподавателя есть свой предмет и свое направление (товар). По правилам хорошего маркетинга с целью привлечения клиента, нужно как следует распространить товар. Так оно и будет, если товар будет не только хорошего качества, но и весьма интересным и увлекательным. Получается, чтобы превратить свой предмет в нечто очень интересное и действительно качественное, нужно как следует его преподнести. Здесь и происходит приложение эмоционального интеллекта (что мы иногда склонны называть «понимающий преподаватель») к процессу обучения. Образование в рамках постсоветского пространства, к сожалению не всегда отвечает запросам общества. Используя эмоциональный интеллект (навыки эмоционального интеллекта) в процессе обучения преподаватель имеет шанс действительно добиться большего:

- Легче создавать контакт со студентами
- Превратить процесс обучения в коллективное конструктивное взаимодействие
- Эффективная передача знаний
- Заинтересованность и позитивное отношение со стороны студентов

Согласно Дж. Сегал и М.Смит [6] базируясь на основных 4 способностях ЭИ можно вывести ключевые навыки для развития ЭИ:

1. Осознание эмоций – способность осознавать свои эмоции и последствия их влияния на наше поведение.
2. Самоуправление – способность контролировать свое состояние, умение подавлять импульсивные и неконструктивные чувства и гнев. Умение адаптироваться при изменяющихся обстоятельствах.
3. Социальное самосознание (способность понимать эмоции, состояния, нужды и убеждения других людей).

4. Умение выстраивать конструктивные отношения с другими (путем позитивного общения; вдохновлять других и влиять положительно на других; умение работать в команде)

Важно принимать во внимание тот факт, что есть разница между знанием этих основных навыков и умением их использования на практике в реальной жизнедеятельности.

Таким образом, по мнению авторов, основываясь на вышеназванных основных способностях, каждый может выстроить пять способов развития собственного эмоционального интеллект.[6]

1. Умение быстро справляться со стрессом. Данный навык необходим в первую очередь, ибо в любой сложившейся сложной ситуации преподавателю важно оставаться в гармоничном, сосредоточенном и организованном состоянии. Для этого следует научиться осознавать собственные эмоциональные реакции на проблемные ситуации и найти необходимую технику для восстановления баланса (например, дыхательные упражнения).

2. Установление связи с собственными эмоциями. Эмоциональное осознание, понимание себя и других. К данному навыку относится умение определять свои эмоции или как люди привыкли говорить «быть в ладу с собой». Необходимо четко различать и идентифицировать какие конкретно эмоции испытывает человек в данный момент, т.к. это является залогом понимания эмоционального состояния других людей. Здесь в качестве рекомендации авторы говорят об ясном осознании отдельных эмоций или сильных чувств, которые также могут и заменять друг друга в течении определенного времени.

3. Невербальное общение. Умение преподавателя вести хорошую лекцию опирается не только на том материале, который он излагает, но и на том КАК он это делает. Одна из наиболее сложнейших задач для преподавателей это удержать внимание большой аудитории. Используя некоторые техники невербального общения преподаватель может передавать материал эффективным образом. используя только жесты можно спросить студентов: «Вы меня слушаете?» или «Поняли ли Вы новый материал?», точно также при помощи жестов студенты могут дать ответ преподавателю.

Невербальное общение происходит за счет:

- мимики лица;
- взгляда;
- тона в голосе;
- поз и жестов;
- прикосновений;
- выдержки пауз;

Невербальная коммуникация очень важна т.к. она обеспечивает интерес, доверие, восхищение и желание со стороны слушателей, ровно как и наоборот, может вызвать страх, смущение, недоверие и равнодушие.

4. Чувство юмора и креативность. В силу своей сложности процесс обучения иногда может включать в себя проблемные ситуации, где вовремя использованный юмор, смех или творческий подход улучшат выстраивание совместной деятельности, межличностного общения да и весь процесс в целом. Юмор, смех являются своего рода симультанными расслабляющими и одновременно обеспечивающими энергией методами.

5. Позитивное решение конфликтных ситуации. Конфликты и разногласия не самые лучшие помощники в ходе процесса обучения, но они неизбежны. Умение конструктивно решать конфликтные ситуации укрепляют доверие между людьми, тем самым улучшая их межличностное общение или же совместную деятельность. В качестве практических упражнений можно использовать проигрывания различных кейс-стадий, в ходе которых можно предпринять тот или иной подход в его разрешении.

Таким образом, с точки зрения современной психологии, на сегодняшний день эмоциональный интеллект играет немаловажную роль в трудовой деятельности

преподавателя. Подготовка высококомпетентных специалистов в современной высшей школе требует усовершенствования процесса обучения с точки зрения эмоциональной компетентности преподавателей.

Задачами дальнейшего исследования являются:

- Более глубокое изучение системы компетенций преподавателя современной высшей школы
- разработка тренинговых технологий формирования необходимых компетенций, которые связаны с эмоциональным интеллектом для преподавателей высших школ.

Список использованной литературы:

1. Ким А.М. Понимание как общепсихологический феномен. Дис.д.психол.н, Алматы:КазНУ им. Аль-Фараби, 2002-2003. – 300 с.(рукопись)
2. Корж Н.В. Компетентностный подход как новая парадигма в образовании при подготовке специалистов//Материалы конференции –Пенза, 2011
3. Никитина Т.А., Шаталина М.А. «Технология успешной управленческой деятельности:коучинг» - С,2010
4. Cherniss, C., Goleman, D., Emmerling, R. J., Cowan, K., & Adler, M (1998). Bringing Emotional Intelligence to the Workplace. *New Brunswick, NJ: Consortium for Research on Emotional Intelligence in Organizations, Rutgers University*
5. Люсин Д.В. Современные представления об эмоциональном интеллекте.
6. 7J.Segal, M. Smith 5 key skills for raising your EI, <http://helpguide.org/>

*Әлиев Ш.Ш.,
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ,
философия кафедрасының
PhD докторанты*

БИЛІК МӘСЕЛЕСІ ЖӘНЕ АҚПАРАТТЫҚ ҚОҒАМДАҒЫ БАСҚАРУ

XXI ғасыр – ақпарат ғасыры болып табылады, адамзат қауымы дамудың жаңа сатысына - ақпараттық қоғамға аяқ басты. Біз күе болып отырған қазіргі заманға зерттеушілер түрлі анықтама беруде: біріншілері «жаһандану ғасыры» деп атаса, екіншілері «постмодернистік», үшіншілері «ақпараттық» қоғам деп баға беруде. Бір анығы, біз «ақпараттық жарылысқа» негізделген ақпараттанған қоғамда өмір сүріп жатырмыз. Қаласақ та, қаламасақ та заман ағымы осылай. Бүгінгі жаһанданған әлемдегі технологиялық инновацияның шарықтаған заманында: интернет, спутниктік байланыс арқылы мәтін, аудио, видеоекпараттардың тез арада әлемге таралуы, олардың географиялық, экономикалық, рухани аймақ шекарасынан ары шығып кетуі осының айғағы. Бұл процестердің қоғамдық сананың қалыптасуы мен өзгерісіне тигізер әсері мол. Осы тұста азаматтардың ақпараттық сауатты болуы маңызды. Сол себепті, қандай қоғамда өмір сүріп жатырмыз, оның болашақтағы салдарлары қандай болады, оның негізгі қырларын түсіну – бүгінгі таңда әлеуметтік-философиялық талдаудың маңызды міндеттері болып калуда.

Сонымен бірге, жаңа билік қарым-қатынасы саяси биліктің механизмдеріне әсер ететін ақпараттық қоғамның жаңа мәдени формаларының туындауына негіз болуда, олар – медиамәдениет, ақпараттық мәдениет, желілік мәдениет т.б.

Заманауи саяси билік бұрынғы қоғамдық дамудың үрдістерінен арылып, жаңаша мәнге ие болуда. Бүгінгі таңда жеке тұлға мен қоғамға үлкен әсерін тигізетін БАҚ пен Интернет арқылы саяси билік жаңа идеологиялық ақпараттық-коммуникативтік ресурсқа ие болуда. Уақыттың жылдам өзгеруі, күн санап қоғамымызға еніп жатқан жаңашылдықтар сәйкесінше,

саяси билік пен басқарудың жаңа түрлерін қажетсінуде. Ақпараттық желілер барлық сала мен билік құрылымдарын бір-бірімен араластырып жіберуде.

«Ақпараттық қоғам» идеясы алғаш рет өткен ғасырдағы 60-жылдардың аяғы мен 70-жылдардың басында бірқатар ғалымдардың, атап айтқанда, Д.Белл мен О.Тоффлердің зерттеулерінде көрініс тапты. Олар адамзат өркениеті аграрлық және индустриялық даму кезеңдерінен кейін жаңа ақпараттық кезеңге қадам басады деп есептеген. Ақпараттық қоғамның тұжырымдамасын зерттеушілер «технологиялық жаңашылдықтар түбегейлі мәдени және әлеуметтік өзгерістер туғызады, әлем мүлдем өзгеше болады» деген дәйектермен келтіреді. Зерттеушілер атап өткендей, «жаһандық ақпараттық қоғам» термині ең алдымен саяси, экономикалық және мәдени-әлеуметтік тұрғыдан алғанда, ақпарат пен білімнің рөлі үздіксіз артып отыруына байланысты дамитын аса ауқымды біртұтас ақпарат индустриясы деген ұғымнан тұрады. Бұл құбылыс жаһандық компьютер желілерінің, бірінші кезекте интернеттің пайда болуымен тығыз байланысты. Осылардың дүниеге келуі және бүкіл әлемде басталып кеткен нарықты ырықтандыру нәтижесінде, коммуникациялық қызмет түрлерінің арзандауы ақпараттық саланың күрт дамуының және оның әлеуметтік рөлі арта түсуінің негізгі екі факторы болып табылады.

Ақпараттық қоғам теориясы туралы, электронды қоғамның әлемдік тәжірибесі туралы Й. Масуда, О. Тоффлер, Г. Бехманн, Д. Белл, К. Акер, Дж., Б. Хак, Б. Лоудер, А. Макинтош сияқты көптеген шетелдік зерттеушілердің еңбектерінде кеңінен қарастырылған.

Белгілі американ футурологы Элвин Тоффлер біздің дәуірімізге тән негізгі белгілерді сипаттай отырып, мынадай баға береді: «Интерактивтілік, мобильділік, өзара байланыс мүмкіндігі, қайтымдылық, жаһандану секілді белгілер. Осылардың барлығы ендігі таңда жаңа биліктің – ақпараттық биліктің маңыздылығын көрсетеді» [1,42].

Басқару мәдениетінде рационалды бастау, білім, заманауи концепциялар, ғылыми технология ерекше маңызға ие. Заманауи білімсіз қоғамды реформалауға, мемлекеттік реттеуді сауатты жүзеге асыру бүгінгі жағдайда мүмкін емес. Халықтың ақпараттануы мемлекет үшін қауіпті болмайды, керсінше егер ақпарат уақытылы және толыққанды жететін болса, онда ол мемлекет үшін де, қарапайым халық үшін де пайдалы, игілікті болады.

Бүгінгі таңда ақпаратқа негізделген қоғамда басқару мәселесі өз өзектілігін жойған жоқ және ол болашақта жаңаша қарқын алуы мүмкін.

Бәрімізге белгілі ағылшынның «менеджмент» (басқару) сөзі өзінің бастауын латынның «манус - қол» деген сөзінен алған. Алғашқы кезде ол жануарларды басқаруға және жылқы малына бас білдіру өнерін білдірді. Содан кейін ғана бұл сөз адам іс-әрекеті шеңберіне ауысып, адамдар мен ұйымдарды басқарудың тәжірибесі мен ғылым аймағын білдіре бастады. Басқару – бұл мақсатқа жету, қоғамның міндеттерін, пайдалы қорытынды алуға бағытталған, белгілі әдіс-тәсіл мен әрекеттердің көмегімен тиімді ұйымдастыру. Ерекше басқару болып жатқан әрекеттердің мәнін танудан, жаңа идеяларды ұсынумен, ақыл-ойға негізделген басқарудың деңгейімен анықталады. Инновациялық мақсат пен міндеттерді, бірегей әдістерді қолданбай басқару процесі тиімді болмайды. Негізінде басқарудың төрт негізгі қызметі бар: жоспарлау, ұйымдастыру, мотивация және бақылау. Бүгінгі күні персоналды басқару мәселесі қоғамдағы ең өзекті сұрақтардың біріне айналуда. Әрбір басқарудың негізінде адами фактор тұруы қажет. Мысал ретінде жапон менеджментін айтуға болады. Жапонияның басқару мәдениеті классикалық европалық менеджмент тұжырымдамасы мен жапон дәстүршілдігінің қосындысынан құралған. Олар өздерінің төл тұжырымдамасын жасап шығарды. Жаңа технологияның барлығы адамның еңбекке деген мотивациясын оятуға негізделген. Жапон өндірісі жұмысшы үшін келісім, қауіпсіздікке негізделген. Бұл өндірісті ұйымдастыруда техникалық жағына аса көп мән беретін американдық басқаруға қарағанда әлдеқайда тиімді.

Ақпараттық қоғамдағы басқару бірнеше мағынаға ие:

1. Қоғамдық пікірге, саясат пен мәдениетке, кәсіпкерлік іс-әрекетке ықпал ететін әлеуметтік және экономикалық институт ретінде.

2. Рухани өндіріс және медиаөнімдерді (газет, журнал, кітап, фильм, телебағдарлама, DVD, CD тауарлары) саласындағы басқару ісімен айналысатын адамдар тобы.

3. Ақпаратты өндіру мен тұтыну процестерін, медиа техникалық-ұйымдастырушылық және әлеуметтік-экономикалық.

Саяси биліктің қоғамда жүзеге асуында әр түрлі құралдарды қамтамасыз етіп, пайдаланады. Ғылыми әдебиеттерде олар биліктің ресурстары деп аталады. Биліктің ресурстарын жалпы мынандай түрлерге бөлуге болады:

- экономикалық (материалдық қажеттіліктер)
- әлеуметтік (статусты өзгертуге арналған құралдар)
- күш ресурстары (әскер, қару-жарақ, полиция)
- ақпараттық (білім және ақпараттық құралдар)
- демографиялық (адам- ең негізгі әлеуметтік құрал).

Осы ресурстардың ішінде қазіргі уақытта Э.Тоффлердің пікірінше білім мен ақпараттық құралдар әлемде ерекше маңызға ие бола бастады.

Ақпараттық қоғам алаңында ақпарат пен білімге негізделген жаңа биліктің түрі басымдыққа ие болып келеді. Жаңа биліктің негізгі сипаты болып – білімнің синтезі ретіндегі интеллект, ақпарат пен коммуникация, әлеуметтік-мәдени құндылықтардың рухани күші басымдыққа ие болуда. Қоғам неғұрлым интеллектуалды қоғамға айналған сайын, ондағы қоғамдық пікір мен әлеуметтік психиканың ерекшеліктерін ескермей, сол қоғамдағы басқару қиынырақ болады.

Соңғы жылдары адами, қаржылық, материалдық ресурстармен қатар басқару процесінің маңызды ресурстарының бірі ақпарат саналып отыр. Бүгінгі қалыптасып келе жатқан жаңа өркениеттің – ақпараттық өркениетте ақпарат стратегиялық маңызға ие болып отыр. Ақпаратты өндіру мен тұтыну қоғам өмірінің барлық саласындағы даму мен тиімді басқарудың негізіне айналып отыр. Қазіргі заманғы талап бойынша, ақпаратқа ие болу мүмкіндігі қоғамның барлық мүшелері үшін өмірлік маңызға ие құндылыққа айналып отыр. «Әлем дегеніміз бір ұзын кабель болып шыққандай! Ақпарат – білім алу емес, ақпарат – білуге мәжбүрлеу болып табылады» [2, 187 б.].

Ақпараттандыру адамзаттың жаһандық сарқылмас қорына айналып, ақпарат билеген үздіксіз қозғалысқа ие дәуірге аяқ басты. Бұл дәуірде басқару құбылысы құлақ естіп, көз көрмеген дәрежедегі мүмкіндікке ие. Ақпараттандыру, басқару мен ұйымдастыру жаңа өркениеттік дәуірде прогреске жетелейтін зор локоматив секілді мемлекеттердің дамуында қозғаушы күш қызметін атқаруда.

Ақпараттық қоғам төмендегідей ерекшеліктермен сипатталады: ақпараттық-технологиялық жарылыс тудырған қоғамның жаңа түрі; білім қоғамы; ақпарат алмасуда уақыт, кеңістік, саяси шекаралар деген ұғымдардың әсері жоқ жаһандық қоғам. Ақпараттық қоғам құру 1980 жылдардың аяғында барлық дамыған елдердің стратегиялық мақсаттарының біріне айналды. Үлкен сегіздік елдері 2000 жылы шілденің 22-сінде қабылдаған «Ғаламдық ақпараттық қоғамның Окинавалық Хартиясында»: “Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар ХХІ ғасырдағы қоғамның қалыптасуына ықпал ететін аса маңызды факторлардың бірі болып табылады» [3] деп тұжырымдалды.

Әлеуметтік басқаруда ақпарат объект пен субъект басқарудағы байланыстырушы буын қызметін атқарып, басқару іс-әрекетін дайындауды қамтамасыз етуде, басқарушылық шешім мен оның қорытындысын сипаттауда үлкен мәнге ие.

Егер басқарушы тұрғысынан қарайтын болсақ, ақпарат бұл жерде «қандай да бір мәліметтердің, деректердің, қатынастардың, оқиғалардың қосындысы және қолдануға жарайтын жинақталған, жүйеленген» түрі ретінде болады [4, 7 б.]. Бірақ басқару аймағында барша ақпаратпен емес, тек басқару іс-әрекеттерін ұйымдастыру мен жүзеге асыруға қатысты басқарушылық ақпаратпен ғана өзара қарым-қатынас жүзеге асырылады.

Жалпы, ақпараттық саладағы проблемалардың зерттелуі мен ғылыми формасы және ақпараттық қауіпсіздіктің жүйесін дамыту мен құруында мемлекеттің өзіне ғылыми талаптарды орынды қалыптастыру қажет. Бұл жағдайда мемлекеттің алдында қоғамның даму бағдарламаларын жүзеге асыру, бұқаралық санада мемлекетті позитивті жағынан көрсетуде белсенді ақпараттық саясат жүргізген жөн болар. Отанға деген сүйіспеншілік, тұрақтылық, патриотизм секілді көңіл күйлерді орнықтыратын материалдарды жиі беру керек. Ақпарат құралдары бір Отан, бір мемлекеттік тіл, бір ұлттық саясатты насихаттаушы біріккен күш, бірліктің ұйытқысына айналса ғана жекелеген қаржы немесе саяси топтардың қолшоқпары болу қауіпінен құтылады, тәуелсіз Қазақстан алдында тұрған басты міндет те осы.

XXI ғасырда Қазақстанда жаңа басқару мәдениеті қалыптасуда. Оның негізгі мәні: ақпарат, білім, ғылыми жобалау, әлеуметтік модельдеу. Осының арқасында медиамәдениет қоғам мен мемлекет, индивид пен билік арасындағы делдал қызметін атқаруда.

Қазіргі кезде қазақстандық қоғамның барлық саласында ақпараттандыру процесі қызу жүруде, оның ішінде саясат саласында да жаңа ақпараттық-коммуникативтік технологияларды қолдана отырып, мемлекеттік қызмет пен әкімшілік-басқару істерін әлемдік стандарттарға сай модернизациялауға барынша күш салынып жатыр. Қазақстан әлемдік өркениет көшінен қалмай, жаңа ақпараттық-коммуникациялық технологияларды игеріп, оны саяси жүйе мен жалпы қоғам өмірінде кеңінен қолданса ақпараттық ғасырдағы тұрақты даму жолына түспек. Заманауи әлемдік саяси тәжірибеде бұл жауапты міндетті электрондық үкімет жемісті жүзеге асыруда. Жоғарыда көрсетілген өзекті мәселелер осы зерттеу тақырыбын таңдауымызға әсер етті. Тақырып өте маңызды, ол мемлекеттік басқаруды жетілдіруге ықпал ететін өткір мәселелермен тығыз байланысты.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Тоффлер Э. Метаморфозы власти. М., 2002 жыл.
2. Құлсариева А.Т. Аударма – өркениет феномені: Философия ғылымдарының докторы ғылыми дәрежесін алу үшін даярланған диссертация. - Қазақстан Республикасы, Алматы, 2006. - 212 б.
3. Электрондық дерек көзі: <http://www.russianlaw.net/law/acts/28htm>.
4. Друкер П. Эффективный управляющий. М.: 2006.

*Бағашаров Қ.,
ал-Фараби атындағы ҚазҰУ,
Халықаралық қатынастар
маманы, PhD докторанты,
дінтанушы*

МӘДЕНИ ЖӘНЕ БІЛІМ ДИАЛОГЫН ҚҰРУ ЖОЛЫНДА Ф. ГҮЛЕН ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ЗИЯЛЫЛАРЫ

Қазіргі заман қызыл сөзден гөрі нақты іс пен нәтиженің бағаланатын уақыты. Қоғамға шешенсіп сөз толғағаннан гөрі келелі, түйіні тарқамаған мәселелерге шешім айтар адам қажет.

Түріктен шыққан ойшыл, ағартушы Мұхаммед Фетхуллах Гүлен өзінің ұтымды ойымен, нәтижелі еңбектерімен көптің назарына іліккен ғалымдардың бірі. Оны әлемдегі аузы дуалы ғалымдардың қатарына қосып отырған қасиеті жоғарыда айтылғандай өзінің тұжырымдарын нақты іске асыра білуі. Тек Ислам дінінің ғана емес, күллі адамзаттың проблемаларына өзіндік шешім ұсынып жүрген ғалым әлемнің жүзден астам елінде қызмет етіп келе жатқан түрік лицейлерінің ашылуына мұрындық болды. Оның ойынша, дүниеде кездесер кез келген жамандықты білімді, тәрбиелі, арлы ұрпақ тәрбиелеу арқылы ғана тоқтата аламыз. Ал қоғамда

мораль үстемдік құрып, адамгершілік құндылықтар бағалануы үшін ең алдымен біз дін Исламның өміршең қағидаларына мұқтажбыз.

Ф. Гүлен заманға сай білім алуды қолдай отырып былай дейді: «Білімге талпынып, алған білімі арқылы басқаларға да пайдасын тигізсе, шынайы адам деген сол. Білім алуға талапсыз пендені адам қатарына қосудың өзі қиын. Егер білімді адам өз-өзін әрқашан жетілдіріп, жаңартып отырмаса, басқаларға үлгі бола білмесе, ол онда адам деген атқа лайық бола алмайды» [6].

Заң ғылымдарының докторы, профессор Леонид Сюкияйнен «Заманауи төрткүл дүниедегі сұхбат өнегесі: Фетхуллах Гүлен» атты мақаласында былай дейді:

«Түрік ғалымы Ислам дініндегі ғылым мен діннің тығыз байланыста екенін ашып түсіндіреді. Исламның негізгі қағидасы рухани дамумен қатар, жаратылысты зерттеуге үндеуі. Шынтуайтында Ислам діні саясатқа араласпайды. Бірақ кейбір саяси ағымдар өздерінің мүдделерін көздеп, бірінші мақсатты соған қояды. Сондықтан жиһадты өз нәпсісімен күрес деп түсінбей, керісінше оны саясатқа араластырып, ең соңында мұсылмандарға пайда әкелудің орнына Исламның атына кір келтіреді. Фетхуллах Гүленнің ойынша, қазіргі замандағы мұсылмандардың бүкіл қиындықтары мен проблемалардың шешуі бірақ жолы бар – білімді дамыту мен Ислам ғылымын қайта өркендету.

Фетхуллах Гюлен заманауи қарым-қатынастар мен сұхбаттың (диалогтың) маңыздылығын айрықша баса айтуда. Ислам тарихында кездестірген мәдениеттер мен өркениеттердің ең үздік жетістіктерін әрдайым қабылдап сіңіргендігін айтып ескертуде. Бүгін де ислам әлемі басқа мемлекеттердің оң тәжірибелерін тиімді пайдалануы тиіс. Диалог бүгінгі таңда осы заманның императивіне, яғни талабына айналды» [2].

Түрлі дін өкілдері арасында диалогқа көпір іздеп жүрген Ф. Гүлен диалог пен өзара келісімге келудің түпкі мақсаты жайды былай дейді:

«Түрлі дін өкілдерінің арасындағы диалогтың мақсаты – рухани бірлік пен келісімді жүзеге асырып, сонымен қатар діннің жан-жақты бесаспаптық қасиетін қолдау болып табылады. Дін барлық сенім түрлерін қамтиды, әрі оларды табыстыра отырып үлкен талпыныспен алға жылжиды. Олар өз пайғамбарлары арқылы сүйіспеншілік, өзара сыйластық, сабырлық, кешірімділік, мейірімділік, адам құқығы, бейбітшілік, бауырмашылдық және еркіндікті ұлықтайды» [5].

Ғалымның айтуынша, өзге дін өкілдеріне төзімділік таныту әрі шынайы діндер арасы диалог тек болашаққа тән идеал емес, ол толық мұсылмандықтың белгісі, дін негізі осыны талап етеді [1, б.193-94].

«Білімге талпынып, алған білімі арқылы басқаларға пайда тигізсе, шынайы адам – сол. Білім алуға талапсыз пендені адам қатарына қосудың өзі қиын. Егер білімді адам өзін-өзі әрқашан жетілдіріп, жаңартып отырмаса, басқаларға үлгі көрсете алмаса, онда ол адам деген атқа лайық бола алмайды» деп түсінетін ғалым осы орайда 140 шақты елде мектептер ашып, оқу-ағарту бағытындағы жұмыстарға бағыт-бағдар сілтеуде. Ғалымның түрлі мәдениеттерді өзара тәжірибе алмасуға шақырып, заманауи тәрбие беру жүйесін құрғанына қазақ зиялылары да оң бағаларын беріп, тілеулестігін білдірген.

Осы тұрғыда 2010 жылы Қазақстан Республикасы Байланыс және ақпарат министрлігі, Ақпарат және мұрағат комитетінің бағдарламасы бойынша, Мәлік Отарбаевтың құрастыруымен шыққан «Сана сәулетшісі» атты жинақтың мәні зор. Жинақта қазақтың қарымды қаламгерлері мен сөз зергерлері Гүлен туындыларының тереңіне бойлап, оның адамдық һәм гуманистік идеясына, парасат биігіндегі пәлсафалық ойларына, әдебиет пен мәдениет, діл мен дін, адам мен қоғам өмірі туралы көзқарастарын зерделеп, бағамдайды.

Филология ғылымдарының докторы, академик Дандай Ысқақұлы әсіресе білім ошақтарындағы дұрыс тәрбие берілуіне назар аудартып былай дейді:

«Тәрбие дұрыс болса, адам қоғамы да дұрыс өмір сүреді. Дұрыс болмаса, бұзылады. «Тәрбие – тал бесіктен» дейді халық. Кезінде М.Әуезовтің «ел боламын десең бесігінді түзе,

халық боламын десең қалпыңды түзе» дегені де сондықтан. А.Байтұрсынов «Еліңнің ертеңін бүгінгі мектептен көресің» деген екен. Ұлт педагогы М.Жұмабаев «Тәрбиеден мақсұт – адамды һәм сол адамның ұлтын, асса барлық адамзат дүниесін бақытты қылу. Ұлт мүшесі әрбір адам бақытты болса, ұлт бақытты, адамзат дүниесінің мүшесі әрбір ұлт бақытты болса, адамзат дүниесі бақытты», – деп жазған [3]. Түрік әлемінің шығысында осыдан бір ғасырдай бұрын айтылған осы бір ойлар күні бүгінге дейін өзінің құнын жойған жоқ. Түркі әлемінен шыққан ұлылардың ұлы пікірлерімен үндесіп жатқан Фетхуллах Гүленнің идеялары бұл мәселенің уақыт өткен сайын өткірлене түскендігін айқындайды» [4, б.115-116].

«Бала тәрбиесі мен ұстаздық ең қасиетті мамандық болғаны секілді, бір мемлекетке немесе халыққа ең пайдалы іс ағартушылық арқылы ғана жүзеге аспақ» дейді Ф.Гүлен бір сөзінде. Абай шығыстың қайнарынан сусындай отырып, орыстың да оқуынан мақұрым қалып қоймауды үндеген. Ф.Гүлен де қазіргі мұсылманның жан-жақты, ғылымда үздік болу керек екенін айтады. Адамның көкейіне дінді ғылыммен байытып, ғылымды дінмен орнықтыру Ф.Гүлен идеясының негізі. Бетпе-бет келіп отырған бүгінгі күннің проблемаларына Құран мен сүннеттен ем іздеген ғалым Құранды жиырма бірінші ғасыр адамдарының ойлау жүйесімен түсіндіріп, дінді жаңаша түсіндіру жолын ұсынады.

Бұл туралы жазушы Смағұл Елубай: «Құранға тәпсір-түсіндірме пайғамбардың көзі тірісінде-ақ басталған. Бұл Алла елшісінің салған жолы. Құран – қысқаша ишаралар және сырлы баяндар жиынтығы. Оны адамдар санасына жеткізу, озып туған ғұламалар мен ғалымдардың міндеті болып жалғасып келеді. Пайғамбар алауынан алған жарықты әлемнің түкпір-түкпіріне жеткізуге асыққан жүгірушілердің бірі – бүгінгі күннің ғұламасы Фетхуллах Гүлен. Құраннан қуат алған Абайды, Шәкәрімді, Кердеріні оқып жатырмыз. Сол секілді Ф.Гүлен де біз үшін жақын адам, оқылуға лайықты кісі» дегенді айтады [4, б.163-164].

Әлемде бейбітшілік пен мораль үстемдік құрған қоғам орнауы үшін әр топ өзінің идеяларын алға тартып, батыс пен шығыс болып, христиан мен мұсылман болып теке-тіреске дейін барғанда, Ф.Гүлен адамзаттың ортақ құндылықтарын насихаттап, өзара төзімділікке шақырып, Исламның бейбітшілік діні екенін көрсетті. Дінаралық, мәдениет пен білім диалогына үндеді. Мұны ол Құранның өзінен алды. Себебі Құран кітабымыз діндер арасында өзара ынтымақ болуға ишарат етеді. Ғалым халықтар арасындағы айырмашылықтан гөрі ортақ ерекшеліктердің көп екенін алға тартады. Грекия православ шіркеуінің патриархы Ворфаломейдің: «Өзінің сабырлылық пен өзара түсіністік тұрғысындағы баяндамаларымен Ф.Гүлен баршамызға үлгі болып табылады, ал ең ұлық идеяларымен ол күллі адамзатқа үлгі» деп айтуы да тегін емес. Гүленнің бастамасымен қолға алынған түрік лицейлерінің жүзден астам мемлекеттегі қызметкерлері мен осы тәрбиенің басқа да жақта дін Исламға қызмет етіп жүрген азаматтары мұсылманның нағыз бейнесін таныта біліп, Исламның құндылықтарын көрсетіп, жиырма бірінші ғасыр мұсылмандарының білімді, адамгершілігі мол, тұтас адамзаттың қамын жеген ер екенін байқатты.

Жалпы алғанда мәдениеттер мен білім диалогын құруда Ф.Гүлен бастамасымен қолға алынған істер өзінің оң нәтижесін беруде. Батыстықтар ХХІ ғасырда өркениеттер қақтығысы орын алуы мүмкін деп дабыралап болжам жасап жатқан тұста, мұсылман ғалымдарының білімге көңіл бөліп, мәдениетаралық сұқбаттастыққа көпір іздеп, бейбіт өмір үшін аянбай еңбек етіп жүргені шынында да атап өтуге тұрарлық.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ali Unal, Advocate of Dialogue: Fethullah Gulen. Fairfax; The fountain, 2000) p. 193-94
2. Мағжан Жұмабаев. Шығармалар, 2-3 том, Алматы, 1996. 224 бет.
3. «Сана сәулетшісі» (Қазақ зиялыларының Фетхуллах Гүлен жайлы ой-толғамдары), Алматы: Ан Арыс баспасы, 2010. – 536 б. Құрастырушы: Мәлік Отарбаев.
4. <http://kz.fgulen.com>

5. Ф. Гүлен «Ғұмырлық өлшемдер», Алматы: «Көкжиек-Б» баспасы, 2008. – 240 б.

*Байдлаева А. Қ.,
Қ.А. Иасауи атындағы ХҚТУ
саясаттану және әлеуметтану
кафедрасының 2-курс магистранты
Ғылыми жетекшісі:
филос.ғ.к.. доцент Асқар Л.Ә.*

БИЛІК ИНСТИТУТТАРЫ МЕН ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУ АРАҚАТЫНАСЫ

Билік – субъект үшін өз еркін жүзеге асыру және басқа адамдарға олардың еркінен не келісімінен тыс ықпал ету мүмкіндігі, ал үстемдік жүргізу – тәртіп жағдайындағы билік құру [1]. Билік институттары қоғамдық ұйымдасудың және әлеуметтік тәртіпті ұстап тұрудың негізгі, шешуші буындарының бірі болып табылады. Осы институттар тобының атқаратын қызметтеріне нормативті актілерді қабылдау, олардың орындалуын қамтамасыз ету және оларды бұзғаны үшін жазалау санкцияларын қолдану жатады. Билік көзінің еркін жүзеге асыруды қамтамасыз ету үшін ресурстардың сан түрі қолданылады. Солардың бірі – мәжбүрлеу, яғни адамды өзіне қатысты сыртқы жағдайларға бағындыру [2]. Мәжбүрлеудің түрлі формалары бар: экономикалық, экономикадан тыс, идеологиялық және технологиялық.

Шын мәнінде, билік институттары билік субъектілерінің өздерін қоса алғандағы қоғамның барлық мүшелері қабылдап, бағынуға тиіс «ойын шарттарын» белгілейді. Басқарушы элитаның қолында орасан ресурстар шоғырланған: материалды, биліктік, физикалық және т.б. Қолында билігі барлардың осы ресурстарды қалай пайдаланатынынан, және жалпы саяси және әлеуметтік институттардың тиімділігіне қоғамның экономикалық дамуы тәуелді болады. Жеке меншіктің қорғалуы, кәсіпкерлік белсенділікті қолдайтын заңдарды қабылдау айырбас және өндіріс салаларындағы қожалық етуші субъектілердің іс-әрекеттерін ынталандыра түседі, яғни қоғамның экономикалық тұрғыда алға жылжуына ықпал етеді. Сыбайлас жемқорлық, билік құзыреттерін шектен тыс өз пайдасына қолдану, билеуші элитаның меншікті иелерінен озбырлықпен тартып алуы, керісінше, экономикалық дамуды тежеп отырады. Мұндай жағдайларда кәсіпкерлік іс-әрекетпен айналысу тым қауіпті болады.

Билікке түрлі анықтама беруге болады. Бұл еңбекте билік жеке адам немесе топ үшін өз еркін жүзеге асыру, басқа адамдарға олардың еркі мен келісімнен тыс ықпал ету қабілеті мен мүмкіндігі ретінде қарастырылады. Мұндай тәсіл М.Вебердің тұжырымдамасына сай келеді. Тәртіп жағдайындағы билікті ол үстемдік ету деп атайды. «Үстемдік ету деп белгілі адамдар тобының арнайы (немесе барлық) бұйрықтарға бағынуын кезіктіру мүмкіндігі аталады» [1]. Үстемдік етуді әлеуметтік тәртіпті қолдауға бағытталуымен ақтауға болады. Бұл тұрғыда басқа жеке адамдардың, бағынушылардың бар болуы, яғни қолданыстағы биліктің заңдылығын мойындау маңызды болып табылады. Яғни, әлеуметтік қарым-қатынастар жеке адамдардың легитимді тәртіптің орын алуына бейім болуына байланысты мүмкін болады.

М.Вебер легитимді үстемдіктің үш кемелденген түрін бөліп көрсеткен болатын: дәстүрлі, харизматикалық және легалды. Аталған үшеуінің де негізінде бағыну түрткілері, немесе негіздері жатыр. Дәстүрлі үстемдік жағдайында жеке адам дәстүрге және ежелден келе жатқан тәртіптердің заңдылығына сеніп, бағынады.

Харизматикалық үстемдік бағынушылардың билеушінің харизмасына деген сеніміне және эмоционалдық адалдығына негізделеді. Легалды үстемдік жағдайында «адамдар оның жарлықтарының ресми заңдылығына сай және оның аясында заң жүзінде белгіленген объективті жекеленбеген тәртіпке (және осы тәртіппен белгіленген басшыларға) бағынады» [1]. В.В.Радаев биліктің келесідей элементтерін бөліп көрсетеді:

- оқиғаларды ұғындыру және даму мақсаттарын алға тарту құқығы;
- ресурстарды, дайын өнімді, табысты тарқатуда айрықша ұстанымдар;
- ерекше ресурс ретінде ақпаратқа қолжетімділікке бақылау жүргізу;
- іс-әрекет шарттарын белгілеу, оның кейбір түрлеріне тыйым салу мүмкіндігі;
- адамдарға жеке ықпал ету қабілеті [2, 82 б.].

Кез-келген қоғамда билік белгілі ресурстарды қолдануға тиісті болады, онсыз билеуші әлеуметтік субъектінің еркі жүзеге асырылып, мүддесі орындалмайды. Қолданылатын құралдар ретінде, мысалы, сендіруді, дәстүрлерді, аңыздарды, қорқынышты, зорлық-зомбылықты келтіруге болады. Мәжбүрлеуді де билік ресурстарының біріне жатқызуға болады.

В.В. Радаев бойынша мәжбүрлеу «адамның оған қатысты сыртқы жағдайларға баламасыз бағынуы» [2, 65 б.]. Ол мәжбүрлеудің төрт формасын бөліп көрсетеді:

1) экономикадан тыс – адамның басқа адамдарға, әкімшілік, әскери немесе басқа органдарға тікелей тәуелділігін көрсетеді. Бұл орайда күштеп бағындыру жағдайында жеке адамның физикалық немесе психикалық денсаулығы ғана емес, өмір мен өлім жайында әңгіме қозғалуы мүмкін. Құқықтық мәжбүрлеу қолданыстағы жазалау қаупіне (мысалы, түрмеге қамауға) орай заңға, ресми жарлықтарға бағынуды білдіреді.

2) экономикалық мәжбүрлеу – жеке адамның өз болмысының материалды шарттарына біржақты тәуелділігі. Адамның негізгі қажеттіліктерінің бір бөлігі қанағаттандырылмауы мүмкін, сондықтан аштық пен кедейшіліктен құтылу үшін адам кез-келген шартқа келісуге мәжбүр болады.

3) технологиялық мәжбүрлеу – адамның еңбек жағдайлары мен өндіріске біржақты тәуелділігі. Мұндай жағдай тар кәсіби біліктіліктің, белгілі жұмыс орнына үйреншіктіліктің, жұмысқа қатысты баламалардың болмауының, т.б. салдары болуы мүмкін. Мұндай мәселеге, мысалы, бірқатар себептерге байланысты жұмыс орнын ауыстыра алмайтын жас аналар жиі тап болып жатады: жұмысқа орналасу қиындығы (жұмыс берушілердің осы әлеуметтік топтың өкілдерін жұмысқа қабылдауды қаламайтындығы), жұмыс орнының үйге немесе бала-бақшаға жақын орналасуы, жұмыс уақыты кестесінің еркіндігі, т.б. Нәтижесінде олар нақты жұмыс орнына тәуелді болып қалады.

4) идеологиялық – адамның діни немесе идеологиялық көзқарастарға бейімдігін білдіреді, осыған байланысты оны басқару жеңіл болып қалады. Мысалы, жеке адам қандай да бір іс-әрекетке Жаратушының қаһарынан қорқып, немесе референттік топтан шығып қалу қаупіне байланысты баруға мәжбүр болуы мүмкін. Мұндай мәжбүрлеу көбіне түрлі квазидіни қауымдастықтарда (секталарда) қолданылады, бұл кезде адам сол сектаның мүшесі болу үшін, және сол арқылы өз жанын «құтқарып қалу» үшін өз меншігі мен қаржысын секта қорына тапсыруға мәжбүр болады.

Әлеуметтануда «әлеуметтік институттар» ұғымын түсіндіруде көптеген анықтамалар қолданылады. Бұл еңбек аясында «институт» терминінің астында топтық және жеке қажеттіліктерді қанағаттандыру немесе топ мүшелерінің мінез-құлқын реттеу үшін белгілі қоғамдық тұрғыда маңызы бар қызметтерін атқаруы үшін белгілі адамдар құзыреттерге ие болатын мекемелер жүйесі білдіріледі. Билік институттары (немесе саяси институттар) ретінде саяси партияларды, үкіметті, сотты, полицияны және т.б. атауға болады.

Институттар келесі элементтерді қамтиды: мақсат, қызметтер қатары, құралдар және мекемелер мен ықпалшаралар (санкциялар) [3, 96-98 б.]. Билік институттары жайлы айтқанда, мақсат ретінде кең мағынада қоғамдық тәртіпті ұстап тұруды, қоғамдық жүйенің табысты қызмет етуін атап өтуге болады. Институттардың осы тобының орындайтын қызметтеріне заңнамалық актілерді қабылдау (заңшығарушы билік институттары), оларды орындауды қамтамасыз ету (атқарушы билік), оларды бұзған жағдайда жазалау шараларын белгілеу (сот билігі) жатады. Материалды құралдар – бұл, мысалы, үкіметтің немесе облыс әкімшілігінің орналасқан ғимараты, және де биліктің атрибуттары болып табылатын түрлі заттар немесе институт қызметін атқару үшін қажетті құралдар (депутат үшін заң жобасының мәтіні).

Институционалды қызметтерді атқаратын тұлғаларға және қауымдастықтың басқа да мүшелеріне қатысты қолданылатын ықпалшаралар сол институттардың өкілдерімен жүзеге асырылады.

Экономикалық билік дегенміз – экономикалық ресурстардың үстінен жүргізілетін бақылау, түрлі материалды құндылықтарға қатысты меншік. Қоғамдық дамудың қарапайым, салыстырмалы түрде жайлы кезеңдерінде экономикалық билік биліктің басқа түрлерінен басым болады, өйткені «экономикалық бақылау - жай ғана адам өмірінің басқаларымен ешқандай байланыста болмайтын бір саласын бақылау ғана емес, - бұл біздің мақсаттарға жету құралдарын бақылауда ұстау.

Экономикалық билікпен әлеуметтік билік тығыз байланыста болады. Егер экономикалық билік материалды игіліктердің бөлінісін білдірсе, әлеуметтік билік - әлеуметтік құрылымдағы орынның, мәртебелердің, лауазымдардың, артықшылықтар мен артықшылықтарды тарату. Заманауи мемлекеттер әлеуметтік саясаттың көмегімен халықтың қалың қабаттарының әлеуметтік мәртебесіне ықпал етіп, сол арқылы қолдау мен жылы ниеттік білдіре алады. Бүгінгі таңда көптеген мемлекеттер үшін экономикалық және әлеуметтік биліктерді барынша бөліп, ажырату, әлеуметтік билікті демократияландыру тән. Кәсіпорындардағы билікке қатысты бұл меншік иесінің жұмысшыны жұмысқа алу және жұмыстан шығару, өз бетімен оның айлық жалақысының мөлшерін белгілеу, лауазымдарды көтеру не төмендету, еңбек жағдайларын өзгерту және т.б. құқықтарынан айыру ретінде көрінеді. Барлық әлеуметтік мәселелер заңнамамен және ұжымдық еңбек келісім шарттарымен реттеліп, кәсіби одақтардың, өндірістік кеңестердің, жұмыс күшін жалдау бойынша мемлекеттік және қоғамдық бюролардың, соттың және басқа да мемлекеттік және қоғамдық мекемелердің қатысуымен шешіледі.

Дегенімен мұнда кереғар үдерістер де орын алуы мүмкін. Билік институттарының өзара әрекеттесу мәселесі аса өзекті. Көпшілік биліктер арасында экономикалық билікті, өндіріс құралдарының және басқа да қоғамдық байлықтардың меншік иелерінің билігін ең маңызды деп санайды. Әр нәрсенің құны мен ақшалай бағасы бар нарықтық қоғамда БАҚ-ның басым көпшілігі ірі меншік иелеріне тиесілі. Қаржы сайлау компанияларын жүргізуге және сайлау нәтижелеріне қатты ықпал етеді, саясаткерлерді параға жығу кеңінен қолданылады. Экономикалық биліктің ірі меншік иелерінің қолдарында шоғырлануы плутократияның – байбатшалардың шағын тобының тікелей саяси басқаруының орын алу қаупіне жол ашады. Заманауи батыстық демократияларда ірі капиталдың үстемдігі меншік иелері, орта таптың саяси ықпалы, демократиялық мемлекет пен қоғамдастықтың арасындағы бәсекелестікпен тежеледі. Экономикалық биліктің мықты ықпалын сезіне отырып, саяси билік жеткілікті деңгейде дербес және оның үстінен басымдыққа ие болып, оны өз мақсаттарына бағындыра алады. Белгілі жағдайларда ақпараттық билік те қоғамға басыңқы ықпал ете алады.

Билік институттарының экономиканың дамуына деген ықпалының бағыты мен деңгейін біржақты анықтау өте күрделі мәселе болып табылады. Бұл мәселеге қатысты түрлі көзқарастар бар. Солардың біріне сай, нақты осы саяси және экономикалық институттар экономикалық өсім мен халықтың барлық топтарындағы әл-ауқат деңгейінің жоғарылауының ұзақмерзімді беталыстарын детерминдейді [4]. Қарама-қайшы көзқарас та бар – мысалы, Дж.Скотт қоғам мен экономиканың қайта ұйымдасуының мемлекет жүргізген ең ауқымды жобалары сәтсіздікке ұшырағандығына тарихи дәлелдеме келтіреді [5].

Дегенімен, мен билік институттарының экономикалық өсімге ықпал ететінін мойындайтын зерттеушілермен келісер едім. Бұл пікірдің дәлелі ретінде келесі деректі келтіруге болады: жоғарыда айтылғандай, саяси институттардың негізгі қызметі болып, сәйкес заңдарды қабылдау және олардың орындалуын қамтамасыз ету есебінен әлеуметтік тәртіпті қолдап тұру табылады. Бұл экономика саласына да қатысты. Осылайша, шаруашылық саладағы жеке адамдардың мінез-құлқы, көбіне, биліктің іс-әрекетіне тәуелді болады: жеке кәсіпкерлікке рұқсат бар ма, жоқ па, жеке меншік қалай қорғалады, экономикалық агенттер құқықтық тұрғыда қорғала ма, т.б. Осыған орай, Д.Норт экономикалық өсім өнімділіктің артуы есебінен

іске асады деп көрсеткен болатын. Сонда өнімділіктің өсіміне технологиялық өзгерістермен қатар, институционалды ауысулар – яғни, меншік құқығының ерекшеліктеріне және оның қорғалуына қатысты саяси немесе экономикалық институттардағы өзгерістер септігін тигізуі мүмкін [6].

Дегенімен, мемлекет пен биліктің басқа да институттары экономиканың дамуына және тиімді қызмет атқаруына септігін тигізіп қана қоймай, кедергі келтіруі де мүмкін. Бұған байланысты Д.Норт мемлекеттің қалыптасуы мәжбүрлеу күшінің біртекті таратылуына соқтырып, өнімділікке қалай ықпал ететініне тәуелсіз мәжбүрлеу күшін көбірек иемденген адамдардың заңды өз мүдделері тұрғысынан, түсіндіріп, қолдануына мүмкіндік жасайды деп атап өтеді. Басқаша айтқанда, қолында билігі барлардың мүдделеріне жауап беретін заңдар қабылданып, орындалады [6].

Сонымен, билік институттарының экономикаға ықпал етуінің ықтималды бағыттарының бірі – олардың экономикалық өсімге септігін тигізуі.

Д.Норттың айтуынша, меншік құқықтарын орнатып, қорғайтын дамыған институционалды құрылым келісімдерді жасау үшін қолайлы жағдай жасайды. Қазіргі келісімдік құқық орын алатын заманауи батыстық қоғамдарда, өзара міндеттемелер мен кепілдемелер жүйелері, заңдарды өмірде қолданудың тиімді механизмдері саудадан түсетін табысқа байланысты өнімділікті арттырып, нәтижесінде, қоғамдар неғұрлым тезірек өсу және даму мүмкіндігіне ие болады. Осылайша, меншік құқықтарын қамтамасыз ету адамдарға келісім жасасу барысында өздерін сенімді, әрі батыл сезінуге мүмкіндік береді. Д.Норттың пікірінше, бұл, бірінші кезекте, келісімнің үшінші қатысушысы – мемлекеттің атсалысуының арқасында мүмкін болады. Мемлекет болса, өз кезегінде, меншік құқықтары мен келісімдердің орындалуын қамтамасыз етеді [6].

Сонымен қатар, билік институттары экономикалық өсімді тежеуі де мүмкін. Д.Норттың пайымдауынша, саяси жүйелерге экономикалық құлдыруға соқтыратын тиімсіз меншік құқықтарын жасақтау да тән болады.

Осылайша, билік институттары қоғамдағы мінез-құлықтың, соның ішінде экономика саласындағы ресми шарттарын белгілейді. Осылайша, саяси институттардың ақылға сай және тиімді қызмет атқаруы, оның мүшелерінің ресми тәртіптерді сақтап бағуы экономикалық дамуға жетелейді. Мәселен, мемлекетпен белгіленген және қолдау көрсетілетін меншік құқықтары келісім-шарттарды жасасуға жағдай жасап, экономикалық операциялардың табыстылығын жоғарылатады, яғни, қоғамға даму және кемелдену мүмкіндігін береді. Бұдан бөлек, бюрократиялық аппараттың Вебердің кемелденген бюрократиясына сай келуі де экономикалық өсімге ықпал етеді.

Сонымен қатар, мемлекет пен биліктің басқа да институттары экономиканың тиімді қызмет атқаруы мен дамуына ықпал етіп қана қоймай, кедергі жасауы да мүмкін. Мұндай кері әсердің ықтималдылығы мен қауіптілігі сол, ең алдымен, билік субъектілерінің барлығы дерлік белгілі тұлғалар ортасына «қажетті» заңдар орнатуға шексіз дерлік қабілетіне ие бола отырып, бір қожайындық етуші жеке адамдарға көмек көрсетіп, басқа біреулеріне кедергі жасауы мүмкін.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Харизматическое господство [Электронный ресурс] // Социологические исследования. 1988. №5. Режим доступа: <http://socioworld.narod.ru/text/history/web_gosp.html>.
2. Радаев В. В. Экономическая социология. Курс лекций: Учеб. пособие. М.: Аспект Пресс, 1997.
3. Щепанский Я. Элементарные понятия социологии / Пер. с пол. М. М. Гуренко. М.: Прогресс, 1969.
4. Материалы Интернет-конференции "Россия: варианты институционального развития" [Электронный ресурс]. Режим доступа: <<http://www.ecsocman.edu.ru/db/msg/293992/print.html>>.

5. Скотт Дж. Благими намерениями государства. Почему и как проваливались проекты улучшения условий человеческой жизни. М.: Университетская книга, 2005.
6. Норт Д. Институты и экономический рост: историческое введение [Электронный ресурс] // Тезис. 1993. Т.1. Режим доступа: <http://www.ecsocman.edu.ru/images/pubs/2004/08/04/0000171925/2_1_4north.pdf>.
7. Эванс П., Раух Дж. Бюрократия и экономический рост: межстрановой анализ воздействия "веберианизации" государственного аппарата на экономический рост [Электронный ресурс] // Экономическая социология. 2006. Т.7. №1. Режим доступа: <<http://ecsoc.msses.ru>>.
8. Курбатова М. В., Левин С. Н., Апарина Н. Ф. Взаимодействия власти и бизнеса на муниципальном уровне: практики, сложившиеся в Кемеровской области. [Электронный ресурс] // Экономическая социология. 2005. Т.6. №2. Режим доступа: <<http://ecsoc.msses.ru>>.
9. Заславская Т. Н., Шабанова М. А. Социальные механизмы трансформации неправовых практик // Общественные науки и современность. 2001. №5. 5-24 б.
10. Меньшиков В.В. Власть и властные отношения :Теоретико-методологический аспект. Краснодар, 2005.
11. Общая и прикладная политология. МГСУ, М., 1997.
12. Осипова Е.В. Современные концепции власти // Технология власти (философско-политический анализ) М., 1995.
13. Парсонс Т. Система современных обществ. М., 1998.

*Байдаулетов С.Т.,
эл-Фараби атындағы ҚазҰУ,
«философия»мамандығының
I курс магистранты
Ғылыми жетекшісі:
филос. ғ. д., профессор Алтаев Ж.А.*

СҰХБАТ ЖӘНЕ ТОЛЕРАНТТЫЛЫҚ: ИСЛАМ ДҮНИЕТАНЫМЫ НЕГІЗІНДЕ

Қазақтардың өзіндік ерекшелік пен сипатқа ие болған елді басқару формалары, экономикалық жүйесі, рухани қажеттілігін қанағаттандырарлық өнері, заңдары мен мінез-құлықтық кодекстері болған. Ұзақ дәуірлер бойы жазба мәдениеті мардымсыз дамыған қазақтардың (өйткені көшпенді тұрмыс кешу мектептер ұстауға мүмкіндік бермеді) ауызекі шығармашылық дәстүрі күшті дамыған. Әсіресе жас ұрпақты тәрбиелейтін үлгі-насихат жырлары, мақал-мәтелдері қандай мол, әрі қандай терең еді десеңізші! Бұлар тек құрғақ ақыл-кеңес емес, нәрлі де мазмұнды ғибраттар. Бұлар праволық нормалар мен моральдық, саяси, мінез-құлық, т.б. тәртіптерді де өз ішіне жан-жақты қамтиды [1].

Герменевтикаға философиялық бағыт берген неміс ойшылы Гадамер. Негізгі идеяларын “Ақиқат және әдіс” атаулы еңбегінде мазмұндайды. Философияны Гадамер мәтінді түсінудің амалы деп біледі. Философия объективті дүниемен айналыспайды, тіпті оны білмейді.

Герменевтикалық әдіс әртүрлі мәтіндерді, ескерткіштерді, мәдени өмірдегі оқиғаларды түсіндірумен шектелмейді, олардың мағынасын ашуға көмектеседі. Біздер, өз заманымыздың мәдениетін білеміз, түсінікті деп ойлаймыз. Шындығында, қазіргі мәдениет мыңдаған жылдардағы адамзат тарихының нәтижесі. Оның түп-тамыры көне тарихта, аңыздарда. Адам өмірінің барысында тәжірибе жинақтайды. Ол тәжірибенің көбі өткен ұрпақтардың еншісі. Өткен ұрпақтың тәжірибесін бүгінгіге, бүгіннен келешекке жеткізу кітаптар-мәтіндер, «тіл» арқылы іске асады. Болмыс – дейді Гадамер адамнан тәуелсіз субстанция – тіл. Адамдар тіл

арқылы көмкерілген дүниемен, яғни тілге түсірілген дүниемен істес болады. Біздер тілдің «ішінде өмір сүреміз» және саналы өмірімізде одан бір минутқа шыға алмаймыз – дейді Гадамер [2]

Тілдің көмегімен заттарды атаймыз, онсыз зат жоқ. Осыдан, философияның лингвистикалық табиғаты диалог (сұхбат) арқылы ашылады.

Сұхбат адамдардың бір бірімен пікір алысуымен шектелмейді, ол мәтінмен интерпретатордың арасында «орналасқан».

Зерттеуші, интерпретатор тарихи және әдеби мәтіндерге сұрақ қоя білуі керек, сонда ғана өткен мен бүгінгінің арасындағы сұхбат «сұрақ-жауап» формасында іске асады.

Герменевтер сұхбатты әлеуметтік қатынастың тәжірибесі ретінде бағалайды.

Осы орайда, толеранттылық жайында да айта кетсек:

Толеранттылық (ағылш. tolerance — төзімділік, көнбістік) — басқа ойға, көзқарасқа, наным-сенімге, іс-әрекетке, әдет-ғұрыпқа, сезім-күйге, идеяларға төзімділік, жұмсақтық көрсете білу қасиеті. Толеранттылық — адам құқығы мен бостандығы, плюрализммен қатар негізі демократиялық принциптердің бірі болып есептеледі. Толеранттылық — қоғамның жалпы және саяси мәдениетінің деңгейінің көрсеткіші. [3]

Ислам дүниетанымында сұхбат пен толеранттылықты ұштастырушы көптеген теориялар бар екені мәлім. Алайда ислам дінінің келіп шығуына алдын назар аударғанымыз жөн.

Қазақ даласына ислам діні VII ғасырдың басында арабтардың Орта Азияны бағындыруы нәтижесінде кіре бастады. Шындығын айтқанда, ислам діні Қазақстанға күштеп енгізілген жоқ. Қазақстанда сол дәуірде қалыптаса бастаған феодалдық қатынастарға ислам дінінің кері әсері болмай, қайта ол феодалдық қарым-қатынастарды жандандыра түсетінін көре білген феодалдық үстем тап иелері ислам дінін қуана қарсы алды. Өйткені бұрыннан келе жатқан шаман діні феодалдардың талап-тілегін, мақсат-мүддесін қанағаттандыра алмады. Ал ислам діні болса халықты рухани жағынан болсын, саяси жағынан болсын мығым ұстай алатын мемлекеттік дін бола алды. Осындай тиімді жақтарына қарамастан қазақ тайпалары өзінің бұрыннан келе жатқан шаман дінін, ата-баба аруағын қастерлеуді ұстанып, ислам діні қағидаларына мән бермеді. Академик Бартольд В. В.: «XIII ғасырдың басында мұсылман Хорезм билеушілері мұсылман емес Сырдариядағы және Торғай облысындағы қыпшақтармен соғысуына тура келді,» — деп жазуына қарағанда, сол кездерде қазақ тайпаларының басым көпшілігі әлі мұсылмандық жолға түсіп, ислам дінін қабылдамаған сияқты. Рубиханның жазуына қарағанда, қажет десеңіз XVI ғасырдың өзінде де қазақтар пұтқа табынушылар деп танылып, оларға қарсы «ғазуат» соғысына шығуды талап еткен. Өйткені шарифат заңдарын араб миссионерлері үндеп, үгіттеп, насихат жүргізгендеріне қарамастан, халық ата-баба аруағына, тәңірге, жұлдыз-айға ұзақ уақыт бойы сиынды. Ата-баба аруағына сиыну бәлекеттен сақтап, өздеріне бақыт, молшылық, жақсылықтар әкеледі, мал басының аман болуына, өсіп-өнуіне көмектеседі деп, сол үшін олар аруақты разы етуге тырысты. «Аруақ аттаған оңбас» деп аруақты ұмытпады...

Әбу Ханифа жол салған суниттік ағым басқаларына қарағанда көнімпаз, басқа халықтардың әдет-ғұрып заңдарына бой ұсынғыш болуы себепті қазақ тайпаларына да өте тиімді болды. Сондықтан да қазақтардың әдет-ғұрпы өз кезегінде ислам діні шарифат заңдарын кері итеріп тастамай, қайта феодалдық қарым-қатынастың жандануына игі әсер ететін шарифат заңдарын қабылдап алды. Сөйтіп, екі наным ұзақ мезгіл бойы бір-біріне зиян келтірмей, қатар өмір сүрді. Сол себепті де қазақтардың әдет-ғұрпы көбіне өзінің бұрынғы болмысын сақтап қалды. Билер қазақтардың қоғамдық маңызы зор мәселелерінің көпшілігін ежелден келе жатқан бұрынғы ата-бабалары әдет-ғұрып заңдары бойынша талқылап шешті. Ал өз кезегінде араб миссионерлері де қазақ тайпаларының тілін, әдет-ғұрпын, сенімдерін, праволық нормаларын, мәдени жетістіктерін лақтырып тастамай, санасуына тура келді. Бұлардың бәрін исламға қайшы келмейтіндей етіп, қырын жатқызуға тырысты.

Біздің қазақ халқы –мұсылман, діні – ислам екендігі үнемі Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев биік мінбелерден тектен текке айтып жүргені жоқ. Сан ғасырлар бойы исламдық жолды ұстанған

ата-бабаларымыз осы дінге лайықтап өз әдет-ғұрып, салт-дәстүрін, наным-сенімін қалыптастырған, әрі оны ұрпақтан ұрпаққа жалғастырып отырған.

Өкінішке орай, кешегі «қызыл империя» ата-бабаларымыз қасиеттеген, түпкі табиғи болмысына айналдырған ислам дінін мансұқтап, ұрпақтарына құбыжық еткен атеистік тәрбие сәл болмағанда алтын дінгеінен ажыратып, мәңгүрт ете жаздады. Құдайға шүкір, қазір тәуелсіздігіміз өз қолымызда, егеменді елміз. Халқымыз ислам дінімен қайта қауышып, көпшілік имандылыққа бой ұруда.

Қазіргі жаһандану дәуірінде «бәле қайда? Бассаң аяқ астында» дегендей, бізді сақтануға шақыратын мәселелер жетерлік. Еліміздегі экономикалық қиындық көптеген келеңсіз жайттердің бой көтеруіне жол ашып берді. Бір формациядан екінші формацияға өту, әрине, көптеген қиындықтарды қоса әкеледі. Бұл қиындықтардан рухани біртұтастық қиналдырмай алып шығаруы хақ. Ал, рухани күйзеліске ұшырау, әртүрлі жіктерге бөлініп, дағдарысқа ұшыратады. Қазіргі Қазақстан халқы рухани дағдарыстарды басынан кешіруде. Алпауыт империялар ең алдымен жаһандану дәуірінде кез келген елдің рухани бірлігіне нұқсан келтіруді тектен текке көздемейді. Рухани тұтастығынан айырылған елді өнбіс етіп алу ежелден келе жатқан дәстүр. Әсіресе, ұйқыдан енді оянған нәрестедей қазақ халқын азғыру, соңына ерту оңайдың оңайы. Тәуелсіздігімізден бергі он жыл ішінде жарты миллиондай қара көздеріміз басқа діннің шылауында кетуі осыны айғақтайды. Дәл осылайша үнсіз кете беретін болсақ, алдағы 15-20 жыл ішінде қазақтың тең жартысы өзге діндерге өтуі ғажап емес.

Сондықтан да, әлі де кеш емес, мемлекеттік тұрғыдан маңыз беріп, дін саясатына ерекше көңіл бөлу, мемлекеттің басым көпшілігі мұсылмандардың (Қазақстан Республикасында қазір мұсылмандар ресми дерек бойынша 70%) мүддесін, ауыз бірлігін сақтайтын заңдар қабылдау, исламдық этикалы мектептер мен жоғарғы оқу орындарында оқыту, миссионерлік іс-әрекеттерге тыйым салу қажет. «Иегово куәлері» үстіміздегі жылы Украинада конференция өткізіп, оған Қазақстаннан барған 500 делегаттың 350-і өзіміздің қара көздер екені көп нәрсені білдірсе керек. Қаншама қара көздеріміз «кришна» дініне еніп, мінез-құлықтары адамдық сипаттан алшақтап кеткенін де жақсы білеміз. Ислам дінін үгіт-насихат етушілерден гөрі өзге, дінімізге жат діндерді насихаттаушылар көп. Олар қалалардағы көше-көшелерді, тіпті ауыл-ауылдарды аралап, тегін діни кітаптарын таратып, жұртты азғыртып жүр. Қайта, міне осы миссионерлердің өздері адам құқығын бұзып, отбастарымызға ылаң салуда. Қазір Республикамызда үш жүз елуден астам діни секталар мен ағымдар білгенін істеп жатыр. Олардың қатарында исламдық ағымдар мен «Ахмади» секілді теріс жолдағы ағымдар да бар.

Біздің қазақ сан ғасырлар бойы ислам дінінің «Имам Ағзам» деп аталатын Ханифилік жолды ғана ұстанып келген. Бұл жол нағыз демократиялық, суниттік жол. Ханифилер өзінің көнімпаздығымен, ізгілікті сипаттарымен ерекшеленеді. Мұны жақсы біле білген ата-бабаларымыз осы ағымды YIII ғасырдан бері нық ұстап, арасына жік түсірмей келген еді.

Ислам дінінің берік орынға қоймау себебін біз республикамыздағы жалпақшешейлік діни саясаттан көреміз. Көпұлтты Ресейде зайырлы мемлекет бола тұра, заңдарында ежелден келе жатқан христиан дінін құрметтеп, оған басымдылық беретінін айдан анық жазып көрсетеді. Ал, біздерде әлемдегі барша дін, ағым, секталарға есік ашық.

Ағамыз қазақ «ел боламын десең, бесігіңді түзе» деген. Бала шыр етіп жарық дүниеге келген күннен имандылықты бойына сіңіру, мектепте де жоғарғы оқу орындарында да мұны талассыз жүргізіп отыру бүгінгі күннің өзекті мәселесі.

Бұл көкейкесті мәселелерді шешуге мемлекетіміз де, діни басқарамыз да, бүкіл мұсылмандар да атсалысып, бір жағадан бас, бір жеңнен қол шығару керек. Қазақстанды мекендейтін мұсылмандар 70% астам. Әрине, бұл үлкен күш. Бәріміз осы күшті біріктірсек, адамгершілік, әділеттілік, имандық жолын тез қалпына келтірер едік. Мемлекетімізде халықтар татулығы нығайып, нағыз азаматтық қоғам құру жеңілдер еді. Өйткені, құқықтық-демократиялық мемлекеттің қайнар көзі де осы исламда, ата-баба қағида-ережелерінде жатыр. Парламентіміз заңдарды құрастырып, бекітіп, қабылдап отырғанда бұларды көзінен таса

қалдырмаулары тиіс. Барша өркениетті елдер өздерінің түп-тамырларына, өткеніне сүйенеді. Жапония да, АҚШ та, Қытай да, Ағылшындар да, Немістер де, Үнділер де дәл солай, қазіргі заңдары өткенінен нәр алған. Ал, біздердің заңымыз сырттан әкелінгендіктен, қаншама сұлу, әдемі көрінгенімен дінімізге, руханиятымызға сіңбейді. Сол үшін де заңдарымыз көпшілік көңілінен шықпай жүр. Оған бірер мысалдар келтіре кетейін: біріншіден, ата-бабаларымыз кез келген іс-әрекет, ой-ниетті адал-арамға, жақсы-жаманға, обал-сауапқа, дұрыс-бұрысқа бөлген. Бірін—жақсы, екіншісін—күнә дейді. Күнә нәрселер адам баласына зиян келтіреді. Сондықтан да ондай іс-әрекеттер қылмыс, жөнсіз жасалып, кез келген қоғам мүшесі ондай әрекеттерден аулақ жүрген; екіншіден, күнә жасаушылар болмауын қоғамның өзі қадағалап, бола қалған жағдайда оның шығу себебін анықтап, оның жайылып кетпеу жағы қарастырылады; үшіншіден, күнә жасаушы міндетті түрде жазасын тартуы, жасаған күнәсіне өкініш білдіруі, екінші рет істемеуге шешім қабылдауы және қылмыс пен күнәнің кешірілуі көзде тұтылады; төртіншіден, мұны жүзеге асырушы билер, ақсақалдар және билік басындағылар жақсы біліп қана қоймай, оларды жаман жолдан қайтарып, имандылыққа жетелеген; бесіншіден, кез келген қылмысты іс, дау-дамай жариялы түрде, халық алдында өткен. Сөйтіп, жазаның әділдігі өзгелер алдында анықталып, оның үстіне өзгелерге сабақ, үлгі (сот шешімдері) болған. Өкінішке орай, осындай нағыз демократиялық принциптер құқық қорғау органдары қызметкерлерінде жеткіліксіз. Ал осы принциптерді мықты ұстанған мұсылман елдерінде түрмелер бос, қаңырап тұр. Айтылған кінәраттар нәтижесінде республикамызда түрмелердің толы болуы, біздерде салауаттық пен имандылықтың жоқтығын көрсетеді. Елімізде жүргізіліп жатқан құқықтық реформалар нәтижелі болуы—имандылық пен әділеттілікте жатыр. Ал, имандылық пен әділеттілік тек ислам діні мен ата-бабаларымыздың біздерге қасиеттеп қалдырған әдет-ғұрып, салт-дәстүрлерінде жатыр. Мұны мықтап қолға алмасақ, бармақ тістеуге де шамамыз келмей қалары анық.

Қазақтардың ең бір қадірлеп-құрметтейтін дәстүрі — өлген ата-баба аруақтарына табыну. Өлген ата-баба аруаққа айналып, тірілердің зор құрметіне ие болады. Олар тірі ұрпақтарының әдет-ғұрып заңдарын, кәде-қаумет, салттарын сақтап жүрулерін талап етеді. Ата-баба аруағына асы болғандарға олар әр түрлі ауруларды мал-жанына әкеледі, құрғақшылыққа душар етіп, бірде-бір тамшы жаңбыр жаудырмайды, қажет болса, әйелдерді бала табудан махрұм етіп, ұрпағын өсірмейді деп ойлайды. Сол себепті де қазақтар ата-баба аруағын разы етуге тырысады, олар жолына малдарын құрбандыққа шалып, үнемі есте ұстап, оларға жалбарынып отырады. Өлімін күтіп, төрінен көрі жақын қалған қарттарды аса құрмет тұтып, ақсақал, отағасы деп сыйлайды. Оның себебін бұл қарттар өлгендер мен тірілер арасындағы байланыстырғыш деп қарағандықтан ғой дейміз. Сондықтан да қазақтар ата-анасын өте құрмет етеді. Өлгендеріне шаң жуытпайды, аруаққа айналдырады. Әрине, мұндай құрметке кез келген қарт ие бола бермейді. Әр рудан оза шауып, ақыл-парасатымен, істеген ісімен ел құрметіне бөленгендер ғана үлкен құрметке ие болады. Мұндай дуалы ауызды адамдар көзі тірісінде-ақ әулиеге, өлгеннен соң аруаққа айналған. Мұндай адамдардың сөзін де жыр қылып айтып, қабірін де құрметтеген. Дегенмен де, әркімнің өз ата-бабасы өзіне жақын, әрбір отбасы – ошақ қасының өзіне қас аруақтары болып, оларға жалбарынған. Әрине, «ата-баба аруағын» құдайға тенеуге болмайды. Оларды Алламен екі ортадағы жебеуші деуге болады. Біреуге наразы болып ашуланғанда «аруақ атсын», «аруақ ұрсын» деп қарғайды [5].

Қорыта келгенде, Ислам дінінің қасиетті кітабы «Құран Кәрім» өткен мен қазіргі уақыт сабақтастығын жүзеге асырды, онда көптеген халықтардың тарихы мен тағдыры тоғысты, терең тарихи тамырлары, уақыт пен кеңістік аясындағы әр түрлі халықтар тұрмысындағы ұқсастықтары ашылып, адам қоғамның пайда болуының алыс-жақын түп-тамырлары зерттелді: Құранның уақыт өтсе де, маңызы кемімейтін қасиеті де осында. Ислам діні көптеген халықтардың рухани табиғатына сай келді. 1500 жылғы ислам тарихы, Мұхаммед пайғамбардың өмірі, оған дейінгі пайғамбарлар тарихы осыған дәлел. Исламның терең тарихы бар Көне Қазақстан жеріне келуі мәдениеттің дамуына, қоғамымыздың өзіндік санасы мен руханилығы игі ықпал еткені баршаға аян.

Мұсылман мәдениетінің артықшылығы тең рухани салада ғана көрініс тапқан жоқ. Дін – наным-сенімге, этикаға, философияға және Қазақстандағы ғылым мен мәдениетті дамытуға зор ықпалын тигізді. Сонымен қатар қазақ жеріне ислам дінінің таралуын қазақ халқына тигізген оң әсерлерін қазақтың төл салт-дәстүрімен байланысуы, қазақ халқының отбасылық өмірінде ислам уағыздарының адамгершілікке толы қасиеттер мен тәлім-тәрбиенің ұқсастығының молдығын барынша ашып көрсеттім деген ойдамын.

Атамыз қазақ «ел боламын десең, бесігіңді түзе» деген. Бала шыр етіп , жарық дүниеге келген күннен имандылықта бойына сіңіру, мектепте де, жоғарғы оқу орындарында да мұны талассыз жүргізіп отыру бүгінгі күннің өзекті мәселесі екенін айтқым келеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Гумилев Л.Н. Көне түріктер. – Алматы, 1994. – 6-б.
2. Гадамер Х.-Г. Философия и литература // Философские науки, 1989. – №2. Алтын Қазына. - Алматы, 1999. – 650-б.
3. 2011 – Шығарма: «Ислам өркениеті және Қазақстан».
4. Қазақстан Республикасының ПУАЖ-ы, 2004 ж., N 2, 23-құжат.

*Баймұльтдинова А.Ш.,
КазНУ им. аль-Фараби,
магистрант 1 курса,
специальность «Философия»*

РОЛЬ ИНТЕРНЕТ – СООБЩЕСТВ В РЕАЛИЗАЦИИ ОСНОВНЫХ СОЦИАЛЬНЫХ ПОТРЕБНОСТЕЙ

Для современного российского общества, входящего в постиндустриальную эру, особую актуальность имеет проблема ценностных ориентаций людей, связанных с многообразием их социальных потребностей. Поиск новой ценностной парадигмы, являющейся объектом исследования ряда ученых [11], порождает интерес к роли в реализации этих потребностей новых форм социальных объединений, а именно интернет -сообществ.

Первая из реализуемых с их помощью потребностей – в *общении*, считающемся полноценным лишь в случае диалога как двунаправленной коммуникации, подразумевающей ответ и ответственность [10, с. 222]. Такая коммуникация складывалась в древнегреческом полисе – месте, «где люди встречаются друг с другом как равные с равными, признавая в то же время свое разнообразие и полагая его сохранение важнейшей целью этой встречи» [2, с. 118]. Также в античном обществе была заложена ценность диалога как «некой исследовательской программы» с целью «познания самого себя, чужой души, божества, добродетели» [10, с. 222-227].

В пришедшем ему на смену мире иерархии, монолога, линейной логики истинными сообществами становились в первую очередь объединения интеллектуалов. Так, по Ю. Хабермасу, сфера публичного, под которой он понимает гражданское общество, зарождалась в салонах и кофейнях крупных европейских городов [5, с. 405].

XX век вынес свои требования к процессу коммуникации. Озвучены они были в работах К.-О. Аппеля и Ю. Хабермаса. По мнению философов, идеальный коммуникативный процесс предполагает:

1) рациональную аргументацию («дискуссии предназначены, прежде всего, для того, чтобы *производить* верные, убедительные за счет своих внутренних свойств аргументы» [12, с. 137]);

2) признание каждого как равноправного партнера по дискуссии («все существа, способные к языковой коммуникации, должны быть признаны личностями, так как они во всех своих поступках и высказываниях являются виртуальными партнерами по дискуссии, и в неограниченном оправдании мышления не может быть отказано ни одному из партнеров по дискуссии и ни одной из его виртуальных реплик в дискуссии» [1]);

3) стремление к консенсусу («логическая значимость аргументов не может быть доказана, если в принципе не предполагается сообщество мыслителей, способных к интересубъективному взаимопониманию и формированию консенсуса» [Там же]).

На мой взгляд, Интернет ориентирован на единение и полноценную коммуникацию. По С. В. Бондаренко, «социальные группы сетевых сообществ являются элементами социальной структуры киберпространства» [4], то есть сообществами внутри сообщества. Соответственно, каждый пользователь сети связан с любым другим, так как избрал аналогичный канал коммуникации.

Здесь также хочется привести типологию социальных объединений Э. Берна. По его мнению, существуют рабочие, боевые и процессуальные группы. Первые заняты конструктивной деятельностью, вторые – сохранением своей структуры при внешнем давлении, третьи – при внутреннем брожении [3, с. 44-45]. Большая часть интернет -сообществ является рабочими группами. Это добровольные организации, члены которых лично заинтересованы в совместном производстве чего-либо (будь то тематическая подборка информации или ряд социальных контактов), а значит, и друг в друге, и в комфортном процессе коммуникации.

Ориентированность на полноценное общение подчеркивают и развитые в Интернете институты модерации, и так называемые *FAQ*. Под первой подразумевается наделение одного или нескольких пользователей ресурса более широкими правами (запрещать нарушителям правил сайта его посещение, стирать и редактировать сообщения, не соответствующие теме сообщества, и т.д.). *FAQ* (акроним от англ. *Frequently Asked Questions* – часто задаваемые вопросы) – набор регулярно задаваемых вопросов о принципах работы сайта, в том числе связанных с правилами общения, и ответов на них. Публикуется так, чтобы его мог прочитать любой пользователь.

В Интернете диалоговость проявляет себя и технологически. Так, на принципе диалога каждого с каждым работают древовидные комментарии на востребованном сайте для формирования сообществ *Livejournal.com*.

Следующая потребность, которую удовлетворяют сетевые сообщества, – в *структуриации*. Э. Берн отмечает, что человеку присущ «структурный голод» – дискомфорт, испытываемый во время продолжительных периодов без какой-либо занятости. Многие люди не способны самостоятельно структурировать свое время, вот почему «наиболее высокооплачиваемые люди в нашем обществе – те, кто умеет развлекать других и структурировать время тех, кто не может сделать этого сам» [Там же, с. 316-317]. Большую роль здесь играют медиа, а также лидеры различных социальных объединений. По мнению психолога, членство в группе дает возможность структурировать промежутки времени [Там же, с. 318].

Интернет - сообщества удовлетворяют потребность в структуриации, так как зачастую являются референтными группами. Принадлежа к ним виртуально, индивид использует их для «сравнительной оценки своего собственного положения или поведения» [8]. Транслируемые группой ценности выступают эталоном и потому влияют на его жизнь, в том числе реальную.

Интернет - сообщества предлагают и иные способы структуриации жизни пользователей. Среди них «проповедничество» как выражение и распространение определенных идей, сторонником которых является автор, и которые разделяет его аудитория; «группы поддержки», когда индивиды объединяются вокруг одной информационной площадки и отчитываются в аналогичной деятельности (например, занятия спортом); «мастер-классы» – уроки от экспертов в той или иной сфере.

Перейдем к третьей значимой потребности, которую удовлетворяют интернет - сообщества, – в *самоидентификации*. Теоретик информационного общества М. Кастельс отмечает, что сегодня «поиск идентичности, коллективной или индивидуальной, приписанной или сконструированной, становится фундаментальным источником социальных значений» [9]. Ю. Хабермас подчеркивал, что процесс ее формирования является социальным, протекающим в диалоге, во взаимодействии с «другими». Атрибуты идентичности могут передаваться как традиционными способами (например, от поколения к поколению), так и иметь исторические особенности [7, с. 135].

Рассмотрим, как на самоидентификацию влияет вхождение в интернет-сообщество. На ряде сайтов членство в одном из них играет роль визитной карточки. Так, в наиболее востребованной в России и Казахстане социальной сети *Vkontakte.ru* существует множество сообществ, практически не содержащих полезной информации, однако своими названиями характеризующих участников (например, «Группа для тех, кто ненавидит, когда из салфетницы хочешь достать одну салфетку, а достаются все» включает 21 000 участников).

Названия сообществ, в которых состоит индивид, публикуются на его странице и таким образом вырисовывают, пусть и не в серьезной форме, его личность. Подобный способ самопрезентации популярен среди подростков и молодежи, однако подборка сообществ, в которых состоит индивид, публикуется в профилях пользователей иных сайтов и таким же образом характеризует их.

Характеризовать может не только тематика сообществ, но и обеспечиваемый ими круг общения. Так, основой социальной сети *Google+* являются *Circles*, или «Круги», – группы людей с общими свойствами, например: коллеги, друзья, семья. Безусловно, у разных людей наличествуют разные группы контактов (у кого-то отсутствуют друзья из вуза, у кого-то – из армии), что также дает представление об их личности.

Одной из последних тенденций в Интернете является отказ от анонимности, а значит, от необходимости выстраивать искусственные идентичности. По мнению М. Цукерберга, у нас одна аутентичная личность и все меньше людей будут сохранять отдельные виртуальные образы [6]. Неслучайно многие интернет-сайты предполагают возможность комментирования через зарегистрированный в одной из социальных сетей аккаунт, используя собственные имя и фамилию. Таким образом, современные медиа не столько стимулируют виртуальную реальность, сколько являются создателями «реальной виртуальности». Транслируемая ими информация так достоверно имитирует действительность, что пользователи «начинают считать электронные имиджи более истинными и важными для своей жизни, чем то, что они видят в повседневном окружении» [7, с. 168].

Подобная ситуация имеет свои риски. Они связаны с все большей привязкой реальной жизни индивидов (дружеские контакты, привычки, работа и т.д.) к определенным техническим ресурсам. Между тем, на сегодняшний день имеются прецеденты, когда в определенной стране был закрыт доступ к отдельным сайтам или сети Интернет в целом. В случае же если сайт, на котором сформировано сообщество, по какой-либо причине неожиданно прекратит свою работу, его членами будет утеряно множество контактов, а, следовательно, и возможность комфортного общения и наблюдения за референтными группами, и элементы собственного имиджа.

Список использованной литературы:

1. Аппель К.-О. Трансформация философии: соображение по разрешению парадоксов [Электронный ресурс] /пер. с нем. В. А. Куренного, Б. М. Скуратова // Полка букиниста: библиотека. URL: http://society.polbu.ru/appel_philotransform/ch28_i.html
2. Бауман З. Индивидуализированное общество / пер. с англ.; под ред. В. Л. Иноземцева. М.: Логос, 2002. 390 с.

3. Берн Э. Лидер и группа: о структуре и динамике организаций и групп / пер. с англ. А. А. Грузберга. М.: Эксмо, 2009. 512 с.
4. Бондаренко С. В. Социальная система киберпространства как новая социальная общность [Электронный ресурс] //Киберпсихология: блог. URL: <http://cyberpsy.ru/2011/05/bondarenko-s-v-socialnaya-sistema-kiberprostranstva-kaknovaya-socialnaya-obshhnost>
5. Гидденс Э. Социология / пер. с англ.; науч. ред. В. А. Ядов; общ. ред. Л. С. Гурьевой, Л. Н. Посилевича. М.: Едиториал УРСС, 2005. 703 с.
6. Джарвис Дж. *Facebook* и тайна вашей личности [Электронный ресурс]. URL: <http://slon.ru/blogs/jarvis/post/543510>
7. Землянова Л. М. Гуманитарная миссия современной глобализирующейся коммуникативистики. М.: Изд-во Московского ун-та, 2010. 272 с.
8. Ильин В. В. Поведение потребителей [Электронный ресурс] // Энциклопедия маркетинга. URL: <http://www.marketing.spb.ru/read/m7/8.htm>
9. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура [Электронный ресурс] / пер. с англ.; под науч. ред. О. И. Шкаратана // Гумер: библиотека. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/kastel/intro2.php
10. Назарчук А. В. Теория коммуникации в современной философии. М.: Прогресс - Традиция, 2009. 320 с.
11. Фролова И. В. Ценности современного российского общества: на пути к новой парадигме // Экономика и управление: научно-практический журнал. 2010. № 1. С. 53-58.
12. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / пер. с нем.; под ред. Д. В. Скляднева. СПб.: Наука, 2001. 380 с.

*Барақбаева Т.,
ал-Фараби атындағы ҚазҰУ,
«философия» мамандығының
1 курс магистранты*

МҰСТАФА ШОҚАЙДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-САЯСИ КӨЗҚАРАСТАРЫ

Мұстафа Шоқайды жалпы біз, кейінгі ұрпақ енді танып жатырмыз. Егер біреу бізге "М.Шоқай кім?" деген сұрақ қойса ойланбай жауап бере алмайсыз. Ойланып жауап айтқанның өзінде де мардымды, қанағаттанарлық ештеңе айта алмаймыз. Бұл қайраткердің тағдыры әр заманда әркімдердің басында болуы мүмкін жағдай. Мұстафа Шоқайдың болашақ ұрпақ үшін жасаған дүниелері, жазған еңбектері осы күнге дейін еленбей келгені анық. Ол заманда көзі ашық, көкірегі ояу бір жан болса бәрі жабылып басып жаншып, көзін құртып, соңында өңшең ақымақтар өздері қалады. Осындай заманның бел ортасында өмірін арпалыспен өткізген қайраткер соңында көп еңбек қалдырған. Бірақ, сол еңбегі еленбей еш қалғаны, сол заманнан қалған қара дақ екені белгілі. Әліде кеш емес енді жетілген өскелең ұрпақ бұл ұлы тұлғаның, елі үшін еңіреп ұрпағының тағдырын тәлкекке айналдырмау жолында жүргенін ескеруіміз керек. Мұстафаның өзі айтқандай, адам тағдырын, ұлт тағдырын энтмологиялық коллекцияға (мысалы, көбелек коллекциясы) айналдыруға болмайды. Бізге қайраткер тағдырының жасанды, жалған сөздермен өрнектелген немесе "түк айтпайтын" бейнесі емес, жанды және мұң мен шер, сенім мен үміт арқалаған дүниесі керек. Жалған түр жасап, жасандылықтың жетегінде кетіп, "Кешегі есіл ер, қайран Мұстафа!" деп, өтірік-шын елжірегеннен гөрі асыл азамат ісінің, жасаған еңбектерінің еленуін ойластырып "Бүгінгі Мұстафа Шоқайдың бейнесін жасағанымыз жөн болар! Әрбір ізденушінің бұл әрекеті ұлкен кісілікті ісі болар еді [1].

Енді, Мұстафа Шоқай кім? – деген сұраққа келсек.

Мұстафа Шоқай - Алаш қозғалысының қайраткері, Түркістан өлкесі халықтарының азаттық күресі жетекшілерінің бірі, публицист. Қызылорда облысының Шиелі ауданы Сұлутөбе ауылында Сыр өңірі қазақтары арасындағы беделді кісі Шоқайдың отбасында дүниеге келген.

Тумасынан талантты, зерек Мұстафа Шоқай оқу, жазу-сызуды өз анасынан бес жасқа толмай жатып үйренген. Сұлутөбе станциясындағы орыс мектебінде бастауыш білім алып, 1902 жылы Ташкенттегі гимназияға түседі. Ол гимназияны 1910 жылы үздік бітіріп шығады. 1910 жылы Санкт-Петербург университетінің заң факультетіне оқуға түскен болашақ қайраткер, оны 1917 жылы бітіреді. Студент бола жүріп қоғамдық өмірге белсене араласып, түркі-мұсылман студент жастарының қозғалысына қатысады. Балқан соғысына байланысты 1912 жылы Санкт-Петербурдағы қазақ, татар, өзбек, башқұрт және әзірбайжан студент-жастары арасында Түркияны қолдау қозғалысы өріс алған кезде оның арасында Мұстафа Шоқай да болады [1].

Ол 1915 жылы түркі-мұсылман халықтарының азаттық қозғалысына іріткі салу мақсатында орталық билік орындары құрған «Сират-ул-мустақим» («Тура жол») партиясына алғаш қарсылық танытқандар қатарында болып, студент жастар тобымен бірлесе отырып, зиялы қауым өкілдеріне «Сират-ул-мустақим» партиясын қолдамау жөнінде үндеу тастады. Бұл үндеу сол кезде татар тілінде жарық көріп тұрған «Сөз» газетінде жарияланды. 1916 жылы Ә. Бөкейхановтың ұсынысымен Мемлекеттік думадағы Мұсылман фракциясы жанындағы бюроға мүше болып, онда хатшылық қызмет атқарды. Түркістандағы көтерілістің себеп-салдарын тексеруге Мемлекеттік Дума Ташкентке арнайы комиссия аттандырғанда, оның құрамында депутаттар А. Керенский, Тевкелевтермен бірге Мұсылман фракциясы жанындағы бюро мүшелері Ш. Мұхамедияров пен Мұстафа Шоқай болды. Жергілікті халықтың жағдайымен терең танысу мақсатында Мұстафа Шоқай Ташкент, Самарқанд пен Әндіжанда болып, жергілікті жағдаймен танысып болып жатқан жағдайларды анықтап білді. Петроградқа оралғаннан кейін өзі жинаған материалдар негізінде 1916 жылғы көтеріліс кезінде билік орындарының Түркістан халқын аяусыз қуғын-сүргінге ұшыратқаны, өте аяусыз азаптағаны туралы Мемлекеттік Думада Мұсылман фракциясы атынан жасалатын мәлімдеме мәтінін әзірледі. 1917 жылы Ақпан революциясы нәтижесінде патша өкіметінің құлауын зор қуанышпен қарсы алып, қалыптасқан саяси ахуал Ресей империясында ұлттық езгінің тауқыметін тартқан түркі-мұсылман халықтарының бостандыққа жетуіне мүмкіндіктер туғызады деп сенді [2].

Мұстафа – ар мен намыстан, иман мен тазалықтан, батырлық пен ерліктен құралған айрықша қайталанбас тұлға. Адам – ол пенде, дегенменде, жүрегі таза ар мен намыстан, тазалықтан құралған жан имандылықтан асып, ардан безе алмайды. Данышпан Абайдың "... Ең болмаса айында бір, өзіңнен өзің есеп ал" деген сөзінің астарында осы иман мен ар қажеттігі айтылады. Мұстафа осы айтылған ар – намыс, имандылықтың шынайы мысалы. Тіпті М. Шоқай және Алаш зиялылары - қазақ үшін тазалық пен ұлтқа қызмет етудің жиынтық аты болып қалды десек қателеспеспіз. Осынау бейбіт заманда иман мен арды жиі ұмытатындар көп – ақ. Ал біреулер оны өмір салтына айналдырған. Пендешілікке салынып қу дүниенің артында құл болады. Бұл айтылған мысал жас пен кәрінің, үлкен мен кішінің санасында орын алған. Әрине бұл мысалға әркім әртүрлі көзқараспен қарайды. Біреу болашағымды қалыптастыру деп ойлайды, біреу, біреуден асып түсу деп ойлайды. Ал, Мұстафа Шоқай заманында мұндай нәпсінің адамдары көп – ақ өмір сүрді, тіпті олармен күресуге күш жетпеген шығар мүмкін [2].

Жалпы Мұстафа Шоқайдың 1918 жылы елден амалсыз кетуіне түрткі – иманды нәпсінің жеңуі деп айтсақ қаталескендік емес. Алаш тағдырының жолы бір. Осылай елді жайлаған алауыздықпен Мұстафа Шоқай сырт мемлекетте жүріп күресті. Үндеу салуды тоқтатпады, жалындаған сөзімен жазуды тоқтатпады. Ар – намысты ұмытқан арсыздардың әрекетін әшкерелеп, мысалдарға арқау қылудан тайсалмады [1].

Иман мен нәпсінің майданына "Жас Түркістанда" басылған (1936-1937) М. Шоқай естеліктеріндегі өмірлік негізі бар қилы тағдырларды мысалға келтіруге болады.

1917 бәрі жаппай билікке таласқан заманда аңқау да, пысық та, игі жақсыларда билік басына келді.

Бұл жөнінде М.Шоқай былай дейді: "Сауатсыз қарулы, ұрда, жық солдаттар тілмаштармен бірге ауылдарды аралап, жергілікті ұйымдардың жұмыс жағдайын тексере бастады. Мұның бәрі дүние жинаудың қамы еді. Бұрынғы жасалатын зорлық мұнымен салыстырғанда түк емес еді. Олар халықты ашықтан-ашық талады. Жұрт қатты қорықты, тек бас амандығын ойлады, баріне көнді. Әрине мұндай зорлық жасаудың басында нәпсімен дүниенің жолында жүрген ашкөз шалақ белсенділер тұр еді, олар өз қандастарын аямады. Көрінгеннің табан асты тепкісіне салып берді.

Байлық пен билік үшін өздерінің кім екенін ұмытты, адалдық принципі олар үшін жат нәрсе. Бұның бәріне қазақ оқығандары бей – жай қарап отыра алмады, іштей де, сырттай да күресті. Солардың бірі – Мұстафа Шоқай. Осы келеңсіздіктер жанын жаралап амалсыз елден кетіп сыртта жүрседе елі үшін күрескен азаматтымызды осы уақытқа дейін неге кінәләп келді? Неге атын өшіріп, тұншықтырып жаншып тастауға тырысты. Оның себебі белгілі еді. Мұстафа Шоқай қазақ оқығандарының бірі болды, елінің қамын ойлап езгіден құтқаруға жанын салды, ал бұл билік жүргізген басшылыққа ашықтан ашық қарсы шығу еді. Оқымаған қара халық көзі ашық, көкірегі ояу жанның соңынан ерсе өз мүдделерін қорғай алуынан олар қорықты [1]. Осылайша өз тұлғамызды өзімізге қаралаудан еш шаршамады. Осы таңға дейін Мұстафа Шоқай осылайша жаман түсінікте қалыптасып келді.

Осындай мәселелер бүгінгі таңда да кең етек алған. Халық аузы айтып жүргендей, түрлі дәрежедегі әкім-қаралардың жанында алаяқтардың, имансыздардың, әсіре ұлтсыздардың жүруін немен түсіндіреміз? Олардың сенгені не? Бұлар болашақтан не күтеді? Қорқыныштары не? Қандай іс жасасада бұлар бір қауым ел болып ұйымдасып жасайды, алынбас қамалдай болып қорғанады. Ал, Мұстафа Шоқай өмір сүрген заманда да сондай тобырлар болдыма? Олар не істеді, кімді қинады, нені жасырды, кімдерден қорықты, кімдерден қорғанды? Әрине оған жауап белгілі, қазақ оқығандарымен, қазақ зиялыларынан.

Бұл салаға да білім-білік қандай керек болса, иман-ар да сондай керек. "Әрбір ел өз тарихын арғы-бергісін таразылап, елдік мүддесіне сай жазады". Біздіңше, бұл – құптарлық. Өткенді зерделеп ой елегінен өткізсек ойымыз Мұстафа Шоқай еңбектерімен ұштасады [2]. Өз замандастарымен өзін салыстыра ой таразылайды. М.Шоқайдың объективтілігі сонда, ол әйтеуір қаралауды көздемейді, сөгіп, жамандамайды барды бар күйінде айтады.

Ақты ақ, қараны қара деген жан. Мұстафа Алаш зиялыларының көзі тірісінде бұрмаланған тарихи фактіні қалпына келтірген.

Қайраткердің: "Ар-намысы кем ұлт – өспеген ұлт" дегеніне қалай қараймыз? Мұстафа Шоқай сөзі, елшілдігі, принципшілдігі бізге не айтады?

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1) «Мұстафа Шоқай». Таңдамалы: - Алматы: Қайнар. – 1 том. 1998.]
- 2) «Мұстафа Шоқай». Таңдамалы: - Алматы: Қайнар. – 2 том. 1999.

*Барменишинов С.Б.,
КазНУ им. аль-Фараби,
магистрант кафедрaы политологии
Научный руководитель:
к.филос.н., доцент Ким Л.М.*

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ МЕЖЭТНИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ В КЫРГЫЗСТАНЕ

Распад СССР по-новому высветил процессы этнического самосознания на территории Кыргызстана. На нынешнем этапе развития кыргызской государственности наблюдаются

тенденции ксенофобии и интолерантного отношения к представителям некоренных этнических групп, постоянно или временно проживающих на территории Кыргызской Республики. Данные проблемы обусловлены тем, что формирование этнической идентичности происходит под воздействием различных факторов, таких, как язык, религия, историческая память, средства массовой информации и, наконец, противопоставление другим этническим группам, которое следует рассмотреть подробнее. Процесс формирования и поддержания этнической идентичности невозможен вне дихотомии «мы» - «они». Формируемый этнос в процессе подобного противопоставления наделяется положительными чертами, в то время как «другой» этнос - нейтральными или негативными. Выгодное позиционирование положительных черт на фоне нейтральности или негативизма «других» этносов создает предпосылки для формирования этнической идентичности.

Процесс формирования этнической идентичности как противопоставление «мы» - «они» («свой» - «чужой») может иметь две формы: для первой формы характерно противопоставление «мы» - «другие», для второй - «мы»-«чужие», где «чужие» являются максимально негативной частью «других» этнических групп. «Другие» просто отличаются от формируемого этноса, «они» не такие как «мы». Но «чужие» - это «враги», они создают проблемы для «нас». Этнические различия сами по себе уже содержат потенциальную возможность появления враждебности и агрессивных действий. Поэтому для процесса формирования и поддержания этнической идентичности доминирующих этносов путем противопоставления «чужим» этническим группам характерен целый ряд негативных социальных явлений, таких, как бытовой расизм, этническая дискриминация и социальное исключение [1]. В целом, национальная идентичность этнического типа основана на приоритете одной этнической общности над другой. Она достигается в государстве за счет реализации условий легального, легитимного развития и защиты одной этнической группы, что может привести к конфликтам на межэтнической почве в многонациональном государстве.

Причины, вызывающие обострение межнациональных отношений, состоят в следующем.

Во-первых, культурные и языковые различия, несмотря на тенденции к ассимиляции, поглощению одних народов другими, обнаруживают особую стойкость даже в развитых обществах. Формирование «массового общества» не привело к полному преодолению этнических различий, скорее наоборот — содействовало возрождению национального самосознания в «почти ассимилированных» группах и создало предпосылки к использованию этнического фактора в качестве платформы для выдвижения групповых требований.

Во-вторых, возрождение этничности в развитых странах сопровождалось появлением новых политических лидеров меньшинств, которые добиваются большей доли политической власти в центре и той или иной формы автономии на местном уровне. Они расторгают прежние идейно-политические союзы, нередко подвергают сомнению законность существующей системы государств, отстаивая право на самоопределение меньшинства как равноправного члена международной политической системы, как нации среди наций.

В-третьих, во всех многонациональных странах имеются элементы длительно существующего социально-экономического неравенства различных этносов, именно на этой почве возникает вопрос о статусе и групповых правах меньшинств. Часто экономическое и социальное неравенство сочетается с языковыми и культурными различиями. В этом случае классовый и этнический конфликты дополняют друг друга и создают мощный толчок к переменам.

В-четвертых, изменения национального состава населения вследствие миграционных процессов и/или различий в темпах роста отдельных групп нарушают сложившееся этническое разделение труда, обостряя межгрупповое соперничество.

В-пятых, ускорение социально-экономического развития особенно на ранних стадиях индустриализации, скорее усиливает, нежели ослабляет, этническое обособление, обостряет соперничество за ресурсы, распределение благ и привилегий [2].

По данным переписи населения и жилищного фонда 2009 г., в стране проживает более 100 этнических групп, 6 из них имеют численность более 40 тыс. человек, в том числе: кыргызы-71%, узбеки-14,3%, русские- 7,8%, дунгане-1,1%, уйгуры- 0,9%, таджики-0,9%, и представители ряда других этнических групп, чья численность составила-4,9%(данные переписи населения и жилищного фонда КР 2009 года) [3].

Анализ динамики народонаселения Кыргызстана позволяет разделить проживающие здесь народы на три категории.

Первая объединяет те народы, численность которых по сравнению с данными переписью населения 1999 года возросла. Это кыргызы (рост на 676641 чел. или на 5,1%), узбеки(103455 чел. или 0,5 %).

Вторая группа включает в себя те народы, численность которых значительно снизилась за последние 10 лет. Это русские (снижение на 183618 чел. или на 4,7 %), украинцы (28518 чел. или на 0,6 %), татары (14 014 чел. или на 0,3%), казахи (9459 чел. или на 0,3%) и т.д.

Третья группа включает в себя представителей тех народов, чья численность осталось стабильной либо изменилась незначительно. Это дунгане, уйгуры, таджики, турки, корейцы, азербайджанцы и т.д.

По данным переписи населения и жилищного фонда 2009 года, численность постоянного населения республики (с учетом временно отсутствующих) составила 5 млн. 363 тыс. человек, численность наличного населения (с учетом временно проживающих) - 5 млн. 108 тыс. человек.

За десятилетний период (1999-2009гг.) численность постоянного населения Кыргызстана увеличилась на 540 тыс. человек. Таким образом, ежегодный среднегодовой прирост численности населения составлял 54 тыс. человек, или 1,1%.

Характерной чертой расселения этнических общностей на территории Кыргызстана является то, что практически все они проживают компактными группами.

Этнополитическая ситуация в новых суверенных государствах, образованных на месте бывшего СССР, к сожалению, характеризуется обострением этнических проблем. Процесс суверенизации сопровождался возникновением и развитием национальных движений, многие из которых способствовали эскалации межэтнической напряженности. Наиболее ярким ее проявлением на территории Кыргызстана стал Ошский конфликт 1990 и 2010 гг. В сочетании с социально-экономическим кризисом переходного периода все это резко повысило роль и значение этнической сферы общественного развития, национальной политики государства и деятельности общественных организаций, созданных для решения этнических проблем и гармонизации межэтнического взаимодействия.

Характерной чертой первых лет независимости стала актуализация национального самосознания всех этносов, населяющих республику. Данное обстоятельство проявилось в процессах активного формирования национальных общественных организаций, ставивших своей целью защиту интересов этнических групп и обеспечение их языковой и культурной идентичности. Вместе с тем, следует отметить отсутствие реальной поляризации общественных объединений по национальному признаку, как, к примеру, это было в прибалтийских республиках, где имело место острое противостояние “Национальный фронт” – “Интерфронт”. Русскоязычные формирования Кыргызстана – “Славянский фонд” и другие были изначально включены в единую структуру демократических движений (ДДК) в качестве ассоциированных членов.

Дестабилизации межэтнической ситуации в республике в начале 90-х гг., как и в других регионах бывшего СССР, в значительной степени способствовала политизация культурно-языковых проблем, объективной основой которой были известные различия в этнокультурном и этнопсихологическом образе жизни европейских и азиатских народов, оседлых и кочевых культур. Эти различия проявились на севере республики – между кыргызами и русскоязычным населением, на юге – между кыргызами и узбеками. Обострению межэтнической ситуации в Кыргызстане в значительной степени способствовал принятый в 1989 г. закон о

государственном языке республики, которым был провозглашен язык титульной (киргизской) нации [5].

Реализация закона о государственном языке предполагала постепенный, до 1998 г., переход на киргизский язык во всех учреждениях и организациях, вузах и школах и т. д. Однако на практике этот процесс был значительно ускорен. Политизация проблемы языка, введение его в сферы государственного управления, делопроизводства, науки, культуры, образования, – все это вольно или невольно создавало преимущества киргизам – носителям государственного языка и ущемляло интересы представителей других этнических групп. Это, безусловно, способствовало поляризации интересов представителей киргизского и других этносов страны и ухудшению межэтнических отношений. Результатом этого обострения межэтнической ситуации, происходившего на фоне кризисных явлений во всех сферах жизнедеятельности республики, явился массовый выезд русскоязычного, главным образом славянского, населения. Фактором, способствующим такой миграционной активности, явились также трагические события в Ошской области 1990 года.

Начиная с 1992 г. в Кыргызстане наблюдается спад межэтнической напряженности. В первую очередь остудили многие горячие головы национал-патриотов жертвы Ошской трагедии. Во-вторых, вследствие эмиграции русскоязычного населения республика лишилась десятков тысяч квалифицированных специалистов, работавших в различных областях экономики, прежде всего на промышленных предприятиях, в строительстве, энергетическом комплексе и других жизненно важных сферах. В результате миграций был нанесен невосполнимый ущерб народному хозяйству. Эти и ряд других причин способствовали изменению межэтнического климата в республике.

7 декабря 1993 г. Руководители 11 национальных общественных организаций обратились к президенту Кыргызской Республики с предложением созвать Курултай (съезд) народа Кыргызстана для обсуждения общих проблем и поиска путей выхода из кризисного состояния в интересах дальнейшего укрепления межнационального согласия в стране. Действительно, 1993 год был одним из труднейших для суверенного Кыргызстана: была введена собственная валюта, страна перешла на самостоятельную денежно-кредитную политику, в этот год достигла максимума волна миграционного оттока населения из республики и т. д. Президент А. Акаев поддержал эту инициативу, утвердив своим указом организационный комитет по проведению Курултая народа Кыргызстана для рассмотрения вопросов укрепления межнационального согласия и дружбы между народами Кыргызской Республики. Состоявшийся 22 января 1994 г. первый Курултай народа Кыргызстана принял решение о создании Ассамблеи народа Кыргызстана – массовой общественной организации, призванной выражать интересы этносов, образующих народ Кыргызстана, обеспечивать общенародную солидарность в Кыргызской Республике. Президентским указом Ассамблее народа Кыргызстана был придан официальный статус консультативно-совещательного Совета при президенте Кыргызской Республики по вопросам межнациональных отношений и национальной политики.

Важнейшей составляющей развития Кыргызстана как многонационального государства является социокультурная интеграция общества, предусматривающая развитие и взаимопроникновение культур, традиций, религий различных этнических общностей. Огромная роль в решении этой задачи принадлежит формированию государственной национальной политики и привлечению к ней представителей национальных меньшинств.

В марте 1998 г. в рамках подготовки к принятию закона Кыргызской Республики “О присоединении к Рамочной Конвенции о защите национальных меньшинств” в г. Бишкеке состоялся круглый стол “Конституционно-правовое положение национальных меньшинств в Кыргызстане”, на котором присутствовали также представители национально-культурных центров из Узбекистана. На заседании отмечалось, что Рамочная конвенция о защите национальных меньшинств, подписанная в рамках Совета Европы 1 февраля 1995 г., является первым многосторонним обязательным правовым актом, посвященным защите национальных

меньшинств в целом. Конвенция запрещает любую дискриминацию, основанную на принадлежности к национальному меньшинству. Вместе с тем Конвенция предоставляет особые права национальным меньшинствам, в частности, в том, что касается прав на сохранение и развитие их религии, языка, традиций и культурного наследия. Согласно Конвенции государства-участники должны создать необходимые условия для эффективного участия лиц, принадлежащих к национальным меньшинствам, в культурной, социальной и экономической жизни и ведении государственных дел. Кроме того, республика подписала “Конвенцию об обеспечении прав лиц, принадлежащих к национальным меньшинствам” в рамках соглашения Содружества Независимых Государств от 19 июля 1994 г. По инициативе ряда депутатов во главе с депутатом Законодательного собрания Жогорку Кенеша А. Сабировым был также подготовлен Закон о национальных меньшинствах Киргизской Республики, где учитываются основные положения, закрепленные в ряде международных документов, а также Конституции Кыргызской Республики. Однако Жогорку Кенеша в силу ряда причин так и не смог ратифицировать европейскую конвенцию [4].

Необходимо отметить, что руководство Киргизстана стало предпринимать шаги и для удержания русскоязычного населения. В 1992 г. были введены коррективы в реализацию государственной языковой политики и разрешено вести документацию на русском языке в населенных пунктах, на предприятиях и в организациях, где “русскоязычные” составляют 70 % и более. Осенью 1992 г. был открыт Кыргызско-Российский (Славянский) Университет. Уголовный кодекс республики дополнен новой статьей об уголовной наказуемости национальной дискриминации граждан, которая сейчас представлена на утверждение парламенту. В результате выборов 1995 г. мэром столицы Кыргызстана – г. Бишкека – стал русский Б. И. Силаев. Летом 2000 г. принят закон об официальном (русском) языке, согласно которому русский язык получил практически все права наряду с государственным языком.

Второй по численности этнос Кыргызстана – это узбеки, проживающие в основном в южных областях. Они сосредоточены в основном в крупных городах, исторически являющихся центрами торговли и ремесла, а также религиозными центрами. После Ошского конфликта между киргизами и узбеками в 1990 г. на юге республики, в особенности в Ошской области, усилились миграционные процессы. Это как внутренняя (отток сельского населения в города), так и внешняя миграция – отток (в особенности русскоязычного населения) в другие республики и переселение кыргызов из других республик в Кыргызскую Республику. Основные причины такого поворота событий связаны с создавшейся экономической и социально-политической ситуацией в регионе. Результаты социологических исследований, проведенных Центром социальных исследований Национальной Академии Наук на юге республики в 1993-2000 гг., показывают, что недовольство узбекской общины вызывает, в частности, незначительное представительство узбеков в структурах власти и управления. Не менее остро стоят вопросы образования узбекского населения региона. Поэтому центральным направлением государственной национальной политики является забота о социально – культурном и духовном развитии этносов [6].

Исследование этнических конфликтов показывает определенную закономерность – чем дальше в и глубже в прошлое идут корни этнических противоречий, тем сам конфликт интенсивнее и глубже. По нашему мнению, для более успешного решения проблем межэтнического взаимодействия в Кыргызстане необходимо: укрепить законодательную базу, ужесточить санкции за проявления шовинизма, принять меры по обеспечению представительства этнических меньшинств во всех органах государственной власти, включая верхний эшелон, расширить полномочия местных органов власти и самоуправления, создать государственный орган по национальным вопросам, решающий проблемы межнациональных отношений; в том числе на межгосударственном уровне, решить проблемы трудоустройства, создание дополнительных рабочих мест.

Список использованной литературы:

1. Тишков В.А. Наука и жизнь. Разговоры с этнографами. 2008
2. Межэтнические конфликты в странах зарубежного Востока. М., 1991.
3. www.stat.kg
4. Фукалов А. Функционирование системы поддержки этнического развития и оптимизации межнациональных отношений в Киргизской Республике // Этнический мир. 1998. №1
5. Закон Киргизской ССР от 23 сентября 1989 года «О государственном языке Киргизской ССР».
6. Мадумаров А. Ответы читателям // «Асаба». 1999 г. 28 декабря.

***Бекболатова А.,
ал-Фараби атындагы ҚазҰУ,
«философия» мамандығының
1 курс магистранты***

ФИЛОСОФТАРДЫҢ ЖӘНЕ ФИЛОСОФИЯНЫҢ ҚОҒАМДАҒЫ ОРНЫ

Мақаламды «ғылыми материализм» бағытының өкілі, танымал американдық философ Ричард Рортидің «философия» туралы ойларынан бастағым келеді. Оның ойынша, философтар «мәңгілікті» танып білуден үміттері үзілгеннен кейін болашақтың бейнелеріне көңіл бөле бастады. Ал философия – мәңгі, өзгермейтін әлемге қашу әрекетінен бастау алады. Философтар, уақыт факторын шындап қабылдағанынан бастап қана, әлемнің болашағына деген алаңдаушылығын танытты [1,1б.].

Ганс Блумбергтің пайымдауынша, мәңгілікке деген қызығушылық Орта ғасыр соңынан бастау алып, Дж. Бруно және Фр. Бэкон аралығындағы кезең, уақыт факторын байсалдылықпен қабылдаған заман – деп түсіндіреді.

Мүмкін оның-кі дұрыста шығар, бірақ Ричард Рорти бойынша бұл қызығушылықтың сана-сезім сахнасынан ығыстырылуы ХІХ ғ.-да айқын сезініледі. Осы кезде Гегель, уақытты сырттан, өздігінен берілетін, тарихи процесстен тыс құбылыс деген тұжырымға күмәнмен қарап, керсінше оны даму жолындағы өзгермелі процесс деп түсінген. Кейіннен Дарвиннің идеясы негізінде, адамдар өздерін басқа табиғат құбылыстарымен бірлігін сезініп, өтпелі тіршілік иелері екендігін түсінгендіктен, бұрын қалыптасқан философиялық негізгі мәселе «мен кіммін?» деген сұрақтан «мен кім болуым керек?» деген бағытқа ауысты. Бұл философиялық бағыттың өзгерілуі, философтардың сана –сезімдерін өзгертпей қоймады. Егер Платон мен Кант өз кезеңдерінің мәдениет пен қоғам түсініктеріне сыртқы позициядан қарап, - өзгермейтін, шарасыз ақиқат деп таныса, кейіннен философтар бұл бағыттан бірте-бірте бас тартты. Біз, Маркстың «философтардың рөлі- өткен мен болашақ аралығындағы үстемдіктерді түсіндіріп қана қойуында емес, болашақты өткеннен өзгешелек етуге жағдайын жасау, белгілі бір септігін тигізуінде»-деген тұжырымдамасымен толық келісуіміз қажет. Рортидің ойынша, философтар абыздар мен даналардың қызметтеріне талаптанбауы тиіс, себебі абыздар белгілі бір бағдарламасын анықтап жатқанда, философтар, юристер мен инженерлер секілді алдымен клиенттеріне не қажет екеннің анықтайды [2,5б.]. Платонның философиясы – шынайы өмірден алшақтап, саясаттан жоғары болуға тырысса, Гегель мен Дарвин кезеңі, уақыт факторын шынайы қабылдағандықтан – философияның соңы немесе философияның ақыры ретінде бейнеленеді. Бірақтан, белгілі бір бағыттың соңы, философияның аяқталғанның білдірмейді. Қоғамдық және мәдени өзгерістер болып жатқан кезде, философия да үнемі өзгерісте болады.

Джон Дьюи, өзінің еңбектерінің бірінде, Платон мен Кант кезеңдеріне сай, «философтар - заңдылықтардың тарихтан тыс шараларын білетін ойшыл – дана» деген тұжырымдамаларды

біржолата қалдырып, философияны – мираспен берілген, дәстүрлі институттар мен олармен үйлеспейтін, заманаға сай қазіргі тенденциялар арасындағы қақтығыстардан жетіліп шығатын құбылыс ретінде қабылдауымыз қажет дейді. Гегельдің – «өмір формалары өзің-өзі тауысқанда, философия сұрдың үстінен сұр түспен сүрет сала бастайды» - деген сөзің Дьюи былай түсінеді, философия – қоғам мен мәдениет дамуының нәтижелеріне өзінің ықпалын қалдырады, басқаша айтқанда, философия өзгерістердің нәтижелеріне бағытталған реакция. Ол, Гегельдің тарихшылдық принципін – философтарды қоғамдағы авангардтар болуына талаптанбай, өткен мен болашақ аралығындағы делдалдық рөлімен қанағаттануға шақыру деп түсінеді. Философтардың мақсаты – ескі мен жаңа наным-сенімдерді қарсы қоймай, керсінше біріктіріп үйлестіру. Философтар, юристер мен инженерлер секілді белгілі бір жағдайларда туындалатын, белгілі мәселелерді шешуге пайдалы болуы тиіс (өткеннің тілі болашақтың қажеттіліктерімен қақтығысып қалған кезеңдері туындалатын мәселелер). Егер, Дж. Дьюи, философтардың рөлің – болашаққа арналған тиісті орынды қалыптастыру үшін, өткенді қопаратын қара жұмысшылармен теңестірсе, Рорти оған замананы жөндейтін және болашақты болжайтын пайғамбарлық қызметін қосады.

Рортидің ойынша өздерін антифундаменталистік бағытқа жатқызатын философтар, қалдықты қопаратындар мен болашақты болжайтындарға қарағанда өздерін революционер ретінде көбірек көреді, кейіннен өкінішке орай олар авангардтарға айнала бастайды. Олар, утопиялық үміттеріміздің орныға бастағанынша, мәдениет пен қоғам-радикалды өзгерістерге мұқтаж деген ойларды тастап, философтарды – осы өзгерістерді жүзеге асыратын адамдар деп түсіндіреді. Осындай радикалдылыққа құмарлық, фундаментализмнің басқа шығарылған түрі. Олардың ойларына, философиялық тұжырымдар өзгермегеніңше ештеңе өзгермейді. Рорти бойынша, мұндай бірден барлығын жаңарту, не барлығы өзгермегеніңше ештеңе өзгермейді-деген позициялар қазіргі кезеңдегі құтылу керек болып тұрған тұжырымдамалардың бірі. Бұл философтардың тек философиялық проблемаларымен шектелуінен байқалады, бірақ та философиялық мәселелер аспаннан түсірілген қатаң тізбе ретінде, атадан балаға берілетін мұра емес қой. Рорти, өздерінің дисциплиналарының автономдылығын мақтан еткен философтар, схоластиканың қайта жаңғыру қаупін тудырады – дейді. Рортидің ойынша философтар үш нәрседен аулақ болуы тиіс; олар схоластика, авангардизм және шовинизм. Үшіншісі, философтардың белгілі бір ұлт не дін, өзіне сай, өзіндік тәжірибелер мен ұлттық құндылықтарды айқындайтын өзгеше философияның болуына мұқтаж деген ойларынан туындайды. Сол елдің құндылықтарын айқындайтын жазушылары мен әдебиеттанушылары болғанда, философтардың соған ұқсас қызметті атқаруы мағынасыз болғаны-деп түсіндіреді. Философтар - космополиттік тұрғыдан, халық-аралық көпірлерді орнатуға жарамды. Бірақ космополитизмді тек мәдени әр-алуандылық дәрежесімен шектелген түрі негізінде емес, бүкіл әлемділік демократия бейнесінде орнықтыру қажет дейді Рорти. Мұндай, демократияны қоғамдық күшпен не мәжбүрлілікпен орнату керек деп түсінгеніміз дұрыс емес, себебі егер философтардың өзіндік бір ерекше қызметі болса – ол сендіру қызметі. Егер, бұрын мәңгілік жайлы көп ойлап, болашақ жайлы аз ойланған кезеңде, философтарды ақиқаттың қызметшісі деп анықтасақ. Қазір, ақиқат жайлы аз айтып, шындыққа жанасымдылық жайлы көбірек айтатын болғандықтан, ақиқаттың жеңіп шығуынан қарағанда күштің әділетті болуын көбірек қалайтын сияқтымыз және Рортидің ойынша бұл өзгерістердің болуы дұрыс, себебі ақиқат мәңгі және өзгермесіз болғандықтан ақиқатқа жеткеніне кәміл сенімде бола алмайсың, ал шындық – еркіндік сияқты уақытша, кездей және берік емес болып келеді, бірақтан біз шындыққа қол жеткізгенімізді біле аламыз. Шынында да, біз бағалайтын еркіндік – ол бір-бірімізге деген адалдылықтың еркіндігі. Бірте-бірте сенімділік пен бір қалыптылыққа деген үміттер жоғалып, екпінді интеллектуалды әлемде философтарды осындай еркінділіктің, яғни демократияның қызметшісі деп анықтасақ болады. Философтар тек болжамдарды ғана ұсынады және бұл болжамдар адам санасында өмірге деген сезімталдылықты қалыптастырғанда, белгілі бір құндылыққа ие болады-дейді Рорти [3,276 б.].

Келесі талқылағым келіп отырған философ – ол Карл Поппер, постпозитивизм бағытының өкілі. Оның статьяларының ішіндегі, «мен философияны қалай қабылдамаймын» - деген бөлімінде келесі критерияларды келтіреді;

1 - біріншіден философияның қызметіне өткен қателерді жою кірмейді, бірақтан кейде қателерді жою - даярлаушы жұмыс есебінде қажетті.

2- философияны, әлемнің рационалды, ерекше түрде бейнеленген өнер туындыларының көрмесі ретінде қабылдамайды, себебі ұлы философтардың көздеген мақсаты эстетикалық құндылықтар емес, олар алдымен ақиқат ізденушілер еді,

3 - философия белгілі бір сөздерді не ұғымдардың экспликациясы не анализі ретінде түсінбеймін, себебі сөздер мен түсініктер белгілі бір теориялар мен тұжырымдамаларды жеткізетін құрал ғана. Философтардың қызметі сөз мағыналарына анализ жасау емес, оладың мақсаты – қызықты және фундаментальды ақиқаттарды іздеу, яғни шынайы теорияларды табу.

4 - философия ақылдылықтың анықтама құралы емес.

5 - философия – іс-әрекеттері арқылы өзінің шатақтарынан құтылатын интеллектуалды терапия ретінде қабылдамайды.

6 - философия ешқашанда нақтылық пен дәлділікке ұмтылған емес, нақтылық пен дәлділік интеллектуалды құндылықтарды білдіретін қасиет емес.

7 - философияны белгілі бір заман рухына жету құралы ретінде түсінбеймін. Әрине, философияны, басқа да ғылымдардағыдай «мода» түсінігі бар, бірақ ақиқатты шындап іздеушілер модаға мән бермей, керсінше оған қарсы тұрып, күресе біледі [4,101б.].

Карл Поппердің ойынша, барлық адамдар - философтар, себебі олар өмір мен өлімге деген өздерінің белгілі бір көз-қарастарын ұстанады. Кейбіреулер, өмірді – шектеулі болғандығынан түкке тұрымсыз деп біледі,біреулер бұған қарсы егер өмір мәңгі болса құндылығын жоғалтар еді деген ойда

Келесі қысқаша, тоқталғым келіп отырған философ, неопозитивизм бағытының өкілі, Бертран Рассел. Оның ойынша, философия – нақты білімі, әрі мүмкін емес заттардың үстінен жүргізілетін ой-тұжырымдамалар. Егер ғылым – біздің білетіндеріміз болса, философия – әзір, біздің білмейтіндеріміз. Рассел бойынша философтардың қызметі әлемді өзгерту емес, Маркс айтқандай, керсінше әлемді танып білу. Философияның қазіргі әлемде алатын орны ерекше. Ол басқа ғылымдардың аумағына кірмейтін,көптеген және өте маңызды мәселелердің бар екенің түсінуге көмек береді, және ол сәлде болса адамдарды интеллектуалды жағынан кішіпейіл, көптеген шешілген мәселелердің дұрыс емес екендігін және ғылымда қысқа жолдың жоғын айқындайды [5,3б.]. Келесі көрнекті қайраткер, кеңес заманының белгілі философы Мераб Мамардашвили, оның ойынша “философия – жүйелі білім болмағандықтан, оны теориялық түрде үйрену мүмкін емес, сондықтан танып білгісі келетіндер философиялық курска емес, философтың өзіне баруы тиіс” дейді [6,75б.].

Сонымен, мақаламды қорытындылайтын болсам, философияны жеке тәжірибе негізінде, белгілі бір күй-жағдайдың дайындалынып және жалпы түсініктер арқылы шегіне дейін дамылуы. Философияны мамандық ретінде қабылдауынан қарағанда, оны өмірдің бөлігі ретінде қарастыру маңыздырақ (әрине егер өмір жалғыз сеннің, қайталынбас, тұлғалық өмірін болса). Студенттердің алғаш философиямен танысуы философиялық текстерден бастау алады және осындай текстерді оқу барысында туындалатын, «неге солай?», «неліктен мен осылай түсіндім?» сияқты сұрақтар – жеке адамның философиялық тұжырымдамаларының орныға бастаған нүктесі десе болады. Философия – жұрт алдындағы сана және бұл сананы айтып бітүге болмайды, ол дауысталынған сана деп түсіндіреді – Мамардашвили. Философ, жазушылармен драматургтарға қарағанда қорғансыз жан. Мысалы Шекспир – бұл менім емес, Гамлеттің сөздері деп құтылса, философ әрдайым өзі үшін жауап береді – сондықтанда Мамардашвили, философияға «жұрт алдында дауысталынған сана» деген анықтама берген.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Р.Рорти. Историография философии: четыре жанра. – В кн.: И.Джохадзе. Неопрагматизм Ричарда Рорти. М.: УРСС, 2001. С. 180–198. 0,8 п.л.
2. Вопросы философии.- 1994.- №6 / Р.Рорти «Философия и будущее». 1976.
3. [Обзор книг и статей Р.Рорти, изданных на русском языке с 1990 по 1999 годы](#) // «История философии», № 5. – М., 2000. С. 276–286. 0,5 п.л.
4. Карл Поппер. Все люди – философы // <http://evolkov.net/PopperK/index.html>
5. Бертран Рассел «Что такое философия?» интервью 1959ж. <http://www.gramotey.com/books/1269088668.htm>
6. Мераб Мамардашвили «Философия и личность» <http://lib.rin.ru/doc/i/15856p.html>

*Омарханов Ф. Е., Бертаев Ж С.,
эл-Фараби атындағы ҚазҰУ,
«мәдениеттану» бөлімінің
магистранттары*

МУЗЕЙГЕ МӘДЕНИ - САЯСАТ ТҮРҒЫСЫНАН САЛЫСТЫРМАЛЫҚ ЗЕРТТЕУ

Қазақ қоғамының идеологиялық, мәдени және әлеуметтік-экономикалық байланысы мәдени саясатқа өзінің таңбасын қалдырды. Мемлекет саясатының бірден-бір басым бағыты ашық әлеуметтік және демократиялық мемлекет ретінде әлемдік қауымдастыққа кіру мақсатында, Қазақстан мәдени қызмет пен мәдени құндылыққа тепе-тең мүмкіншілікте қол жеткізуді қамтамасыз етуді ресми мәлімдеуде. Әлеуметтік-құқықтық салада реформаторлық қызмет барысында мәдени саясаткерлер енді ғана бірінші, айтарлықтай қарапайым нәтижелерді көре бастауда. Дегенмен, олар бір қатар институционалды, әлеуметтік-экономикалық, идеологиялық және мәдени тосқауылдармен соқтығысып қалуда. Жалпы алғанда, әлеуметтік мемлекеттің жүйелік көрінісі әлі дайын емес. Сондықтан бүгін ұлттық мәдени саясат мәселесі осы жүйелік көріністің маңызды элементі ретінде ерекше көкейкесті және мұқият тұжырымдамалық жұмыс істеуді талап етеді.

Мәдени саясаттың ұлттық тұжырымдамасын құрастыру алдымен (1) осы қоғамда қабылданған саяси идеологияға және (2) мәдениет үрдістерінің табиғаты жайлы билеуші түсініктерден, олардың қоғам дамуына әсері, мемлекет үшін мәдениет мәселелерін шешу басымдылығы, оның мәдениетті жасаушы субъекттермен және жалпы қоғаммен өзара міндеттемелеріне тәуелді [1].

Сонымен «мәдени саясат» түсінігін нақтылап көрейік. Осы терминге алғашқы анықтамалардың бірі 1967 жылы Монакода ЮНЕСКО-ның дөңгелек үстелінде берілген болатын. «Мәдениет саласындағы саясат- бастапқы түсініктер» баяндамасында мәдениет саласындағы саясат жайлы «операциональды принциптер кешені, мәдениет саласындағы мемлекет қызметінің негізін қамтамасыз ететін әкімшілік және қаржы түріндегі қызметтер мен рәсімдер» түсіну шешілді. Бұл мәтінді жүзеге асыруды мәдениет саласындағы саясаткерлер «нақты мәдени мақсаттарға жетуге бағытталған қоғамдағы саналы және ойланған іс-әрекеттердің (немесе іс-әрекеттердің жоқтығы) бүкіл соммасы, осымен дәл осы уақытта қоғам иеленетін барлық физикалық және рухани ресурстарды оңтайлы қолдану» ретінде түсінеді. Мәдениет саласындағы саясатты жасаудың алғышарты- мәдениет дамуының бағыттарының басымдылығы жайында ресми, творчествалық және қоғамдық күштердің арасындағы келісімге жету [2].

Соңғы 20 жыл ішінде Қазақстанда, басқа ТМД елдеріндегідей барлық салаларда жаһандық өзгерістер болды. Адам құндылықтарының жаңа үлгісі мен межесін қалыптастыру, олардың қызметінің уәжін өзгерту, әлеуметтік селқостық пен қате түсініктерді еңсеру проблемалары саяси және экономикалық жаңғыртудан да қиын мақсатқа айналды. Мұнымен

сәйкес материалдық аспект ретінде – өмір сүру деңгейін көтеру негізгі және қажетті мәселе бола отырып посткеңестік елдерде, сонымен қатар Қазақстанда екінші деңгейлік мақсат ретінде қалып қойды. Бұл жағдай адамдардың санасында құндылықтар жүйесі мен өмірлік мақсатты асыра сілтеушілікті қайта қараумен ере жүрді. «Құндылықтарды орнату тексерісі» қоғамдық құрылысқа тәуелсіз адам мен мемлекетке қажетті түсініктердің бар екендігі жайлы ой туғызды және бұл құндылықтардың қатарына сапалы білімнің жататындығын жеткізді. Сапалы білімнің негізгі белгісі тұлғаны еңбек базарында шынайы бәсекеге қабілетті ете алатын оның мазмұны, әлемдік мәдени мұраны жете түсінуі болып табылады. Бүгінде информациялық технологиялар мен қазіргі өркениеттің жаһандық проблемалары бірінші кезекте тұрған кезде «қазіргі мәдениеттің өкілі – жоғарғы деңгейде ойлаушы, терең және кең көлемде білімді, мәдени плюрализмге ашық тұлға» екендігі түсінікті. Сондай-ақ бүгінде тұлғаның мәдени білімі маңызды.

Қазірде музейлер білім беруші қызметтің негізгі рөлдерінің бірін атқарып, өркениетті қоғамда әлеуметтік институт ретінде өз орны мен міндетін тауып отыр. Бұл жерде «музей» терминіне аз-кем тоқталып өтсек. Музей, мұражай (грек. *museon* – муза сарайы) – тарихи-ғылыми дерек ретіндегі ескерткіштерді, өнер туындыларын, мәдени құндылықтарды т.б. мұраларды сақтап, жинақтап, ғылыми-танымдық қызмет атқаратын мекеме. Сондай-ақ, музей заттық және рухани құндылықтарды танытуда, ғылыми тұрғыда зерттеп, оның нәтижелерін насихаттауда, осы негізде тәлім-тәрбие беруде маңызды рөл атқарып, ғылымның, білімнің, мәдениеттің қалыптасуына ықпал ететін, ғылыми мекеме ретінде өскелең ұрпақтың тәрбиесіне, тарихи сананың қалыптасуына ықпал етеді [3]. Олар тек мәдени мұраларды сақтаушы және таратушы орталық қана емес, сонымен қатар қоғамдық өмірдің белсенді элементіне айналды. Алыс шет елдер үшін музейлер міндетінің қоғамдық үлгісінің ауысуы өткен ғасырдың 60-80 жылдарында болды. Ал, КСРО ыдырағанынан кейін тәуелсіздігін алған мемлекеттер үшін – 90-шы жылдарды құрайды. Сол кезден бастап постәлеуметтік мемлекеттер оның білім беруші функциясын дамыту қажет екендігін түсініп, осы бағытта жұмыс жасауды бастады. 1990 жылы М.Б. Гнедовский «музейден» (немесе жалпы «мәдениеттен») білімі қызмет алу педагогтар үшін де перспективті екендігін айтты. Қазақстанда музей терминінің қазіргі түсінігіндегі мәдени-білімі қызметіне тек 2000 жылдары ғана назар аударыла бастады [4].

Осы кезеңде білім мен қоғамдық институттардың әр түрлі аймағының өзектілігіне мүмкіндік жасайтын тарихи және мәдени орта өзгеріске ұшырады. Орталық Азияда «ғасырлар бойы қалыптасқан діл – бұл этникалық (мұсылмандық дәстүрмен байланысты), ... және бұл аймақ тұрғындарының 80%-ы осындай жағдайда өмір сүреді». Қазақстан Республикасы – «қайтадан» тарихы мен мәдениетін тауып, идеологиясы мен ұлттық танымын қалыптастырған жас мемлекет. Әсіресе, ұлттық идеяны нығайту маңызды болды [5].

Қазақтар жас буын өкілдерінің ұлттық рухын нығайту жолдарын белсенді түрде іздестіру үстінде. «Бүгінде ұлттық мәдениет пен дәстүр өте маңызды, ал көптеген адамдар үшін олардың түйсігіндегі жеке сәйкестік пен мәдени қажеттілік анықтаушы компонент». Бұл мәселені шешудің дәстүрлі жолдарының бірі өз халқымыздың тарихына назар аудару болып табылады. Себебі, дәстүрді сақтауды «қоғамды бір ортаға шоғырландыратын, азаматтық ынтымақтастықты нығайтатын, өткенмен байланыс жасау және ұлттық өзіндік танымы ерекше үлес салмаққа ие тарихы мен мәдениетіне айрықша мән берілу» ретінде түсінеді [6].

Қазақстан тарихына деген қызығушылық 1990-шы жылдардан бастап күрт жоғарылады. Елімізге келуші туристердің азаюуына байланысты музейлер өздерінің көрермендерін жоғалтып, жаңа көрермендер – оқушыларды тапты. Мұғалімдер өз шәкірттерін оқулықтар мен қосымша әдебиеттердің жетіспейтіндігінен көрнекі және шынайы ақпарат алу үшін тарихи мәні бар музейлерге алып келді.

Келушілердің санының қайта артуына байланысты музейлер жаңа жұмыс формаларын ойлап табудың қажеттілігін жоғалтты. Дегенмен, жасөспірімдер айрықша көңіл аударуды талап ететін келушілердің бір тобы. Оларды музейге әкелу жақсы музейлік қызметкерсіз мемлекет,

ата-ана мен мұғалімдер күткен нәтижеге қол жеткізе алмайды және бұл жағдай оның музейге соңғы рет келуі немесе өмірінде жалғыз рет келуі болып қалуы, елінің патриот ұлдарын тәрбиелеуде музейлердің рөлін текке кетіруі бек мүмкін.

2010 жылдың қараша айында Қытайда халықаралық музейлер кеңесінің жалпы конференциясында 3 мыңнан астам музей қызметкерлері жиналды. Осы конференцияда Ресей мемлекеті өз тарапынан музейге жасөспірімдерді қалай тарту керектігі жайлы проект ұсынды. Шынында қазірде жасөспірімдерді музейге тарту өте күрделі мәселелердің бірі болып табылады. Техниканың қатты дамығандығының арқасында музейлер жасөспірімдерді қызықтырудан қалды. Енді осы проблеманы шешу үшін жасөспірімдер музейіне көп көңіл аударуымыз қажет.

Қазірде дүниежүзінде 400-ден астам жасөспірімдер музейі бар. Әр қайсысы әр түрлі. Мысалы: «Музей открытий», «Пожалуйста, трогайте!», «Эксплоториум» және т.б. Ең алғашқы жасөспірімдер музейі 1899 жылы Америка жерінде Бруклинде қалыптасты. Мамандардың пайымдауынша жасөспірімдер музейі ХХ ғасырдың басында АҚШ-та халықтық білім жүйесінің құлдырауының әсерінен пайда болған. Бүгінде жасөспірімдер музейі «ойын алаңдары» мен «қызықты оқиғалар мен қыдыру орындарына» айналды [7].

Бұл үрдіс КСРО-да өткен ғасырдың 30-шы жылдарында қолға алына бастады. 1990-шы жылдары Ресейде үлкен дәстүрлі музейлердің жанынан жасөспірімдер орталықтары ашыла бастады. Мысалға алатын болсақ, Владимир-Суздаль қорығының жасөспірімдер орталығы, Саяси тарих музейі жанындағы жасөспірімдер тарихи музейі. Ең бірінші ресми бекітілген жасөспірімдер музейі 1993 жылы Ноябрь қаласында ашылды [сонда].

Осы жасөспірімдер музейі мен жасөспірімдерге арналған музей проекттері Қазақстанның мәдени - ағартушылық бағыттағы дамуының алғышарттары болып табылады.

Ендігі кезекте, кішкене тарихқа көз жүгіртіп, Қазақстан музейлерінің өсу қарқыны мәселесі төңірегінде әңгіме өрбітсек. Қазақстанда 1917 жылға дейін тек 3 қана музей болған. 1927 жылы – 6, 1937 жылы – 19, 1939 жылы – 25, 1970 жылы – 29 музейлер болса, 1981 жылы олардың саны 81-ге жетті. 1995 жылдан бастап 2,3 есеге көбейе бастады. 1995-2000 жылдар арасында бірқалыпты күй кешіп, 88 музей жұмыс жасап тұрды. Ал, 2001 жылдан бастап орташа есеппен бір жылда 10,1%-ға өсті, сөйтіп 2009 жылдың басында музейлердің саны 198-ге жетті. Олардың негізгі көп бөлігі Алматы, Оңтүстік Қазақстан және Қарағанды облыстарында бой көтерген [8].

Қазақстан Республикасының музейлері

Көрсеткіштер	1990	1995	2000	2005	2008
Музейлердің саны	96	87	147	187	198
Келушілер, мың адам	2661,0	2500,0	3181,4	3525,4	4595,5

Дегенмен, бұл бізге жеткілікті ме? 1997 жылғы дерек бойынша Испанияның ең артта қалған облысының өзінде – 150 музей бар. Оның ішінде бір ұлттық музей. Мұндай тарихи облыстардың саны – 17, сонда бүкіл Испания жерінде – 2550 музей бар екен. Бұл тек осыдан он бес жыл бұрынғы мәлімет екендігін есепке алатын болсақ, онда қазірде Испания музейлерінің саны қанша екендігін ойлаудың өзі бізге ауыр. Ал, Италияда 3000-нан астам музейлер жұмыс жасайды. Сонда Италияның 57 млн халқына бөліп шаққанда әрбір 19 мың италяндықтарға бір музейден келеді екен. Жер көлемі шағын ғана Польшаның өзінде 700-ден астам, ал көрші Ресей Федерациясында 2468 музей халыққа қызмет жасауда. Бұл мәліметтерге қарап-ақ, біздің кең байтақ жерімізде мәдениетімізді өзге шет мемлекеттерге паш етуші музейлер санының аз екендігін аңғаруға болады.

Келесі кезекте, музейлерге бір жылда қанша адам келетіндігіне назар аударсақ. Соңғы жылдары еліміздегі музейлер санының көбеюіне «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы көп септігін тигізді. 2008 жылы Республиканың музей қоры құнды жәдігерлермен толықтырылып, 1995 жылмен салыстырғанда екі есеге өсті, сөйтіп 2588,5 мың жәдігерді құрады. 1995 жылдан бері музейге келушілер саны бір жылға орта есеппен 7,3%-ға өсіп отырды. 2008 жылы музейге келушілердің саны 4595,5 мың адамға дейін жетті. Келушілерді ең көп қабылдайтын Оңтүстік Қазақстан мен Жамбыл облыстарының музейлері екен. 2008 жылы 854,8 мың (18,6%) және 779,8 мың (17%) адам тиісінше осы екі облыс музейлеріне келген [сонда].

Жоғарыдағы кестеге назар аударатын болсақ, онда 2008 жылғы статистика бойынша Қазақ жеріндегі 198 музейге 4,5 млн-нан астам адам келгенін байқаймыз. Ал, осы 2008 жылы бір ғана Лувр музейіне 8,5 млн адам келген екен. 1793 жылы ашылып, қорында 35 мыңға жуық әлемдік өнер туындылары мен атақты «Мона Лиза» портретінің бар екендігін есепке алатын болсақ, онда бұл еш таңқаларлық жағдай емес екендігіне көзіміз жетеді. Сондай-ақ, ай сайын жарық көретін «The Art Newspaper» журналының ресми мәліметіне сенетін болсақ, онда Париж музейінің жәдігерлерін тамашалауға 2011 жылы 8,8 млн адам келіпті. Келушілердің 66%-ын АҚШ, Бразилия, Италия, Австралия және Қытай елдерінен келген туристер құраған.

Вашингтон қаласында орын тепкен Смитсоновский институтының 50 мыңға жуық жәдігерлері бар Ұлттық авиация және космонавтика музейі (1976) мен 126 млн жәдігерлері бар Ұлттық жаратылыстану музейінің (1910) әр қайсысына 2010 жылы тиісінше 8,3 млн және 6,8 млн адам келген. АҚШ-тың бұл екі музейі әлемдегі ең көп келушілерді қабылдайтын музейлердің тізімінде тиісінше 2-ші және 3-ші орындарынды бөлісіп отыр. Және осы қалада жұмыс жасайтын Ұлттық Өнер Галереясына 4,8 млн адам келген. Сондай-ақ, Лондон қаласында орналасқан Британдық музейге 5,8 млн, «Тейт Модерн» музейіне (2000) 5 млн және Ұлттық галерея музейіне 4,9 млн, Нью-Йорк қаласындағы Метрополитен музейі мен Америкалық тарихи музейге (1869) 5 млн-нан, ал Римдегі Ватикан музейіне 4,7 млн адам келген. Ал, 2009 жылға статистика бойынша Азия аумағында ең көп келушілерді қабылдаған музей – Корей Ұлттық музейі. Бұл музейге 2 млн. 730 мың 204 адам келіп, әлемдік тізім бойынша 9-шы орынға табан тірепті. Осы тізімде 12-ші орынға жайғасқан Тайвань Мемлекеттік Сарай музейіне 2,57 млн, 14-ші орындағы Токио Мемлекеттік музейіне 2,27 млн адам келген. Бұл жерде бүкіл Қазақстан музейлерімен басқа елдердің бір ғана музейлерін салыстырғанымызды тағы да естеріңізге сала кетейік.

Қорыта келе, еліміздің мәдени саласында әлі де қолға алыну керек болатын көптеген мәселелер бар екендігін айтқымыз келеді. Жоғарыда айтқанымыздай, мәдени туризмді дамыту үшін өз тарихымызға көңіл аударуымыз қажет. Біздің тарихымыз бізге танымал болуға мүмкіндік беріп отыр. Себебі, бізде тарихи орындар өте көп. Дегенмен, сол тарихи орындарды соңғы технологиямен жарақтандырсақ қана және мұны мәдени-саясат тұрғысынан үрдіс ретінде өскелең ұрпаққа дұрыс жеткізе білсек қана ұтамыз.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Флиер А. Я. Культурология для культурологов.— М.: Академический проект, 2000. -С. 25-30.
2. Востряков Л.Е.. Культурная политика: концепции, понятия, модели. –М, 2010. –С. 3-15.
3. Қазақстан Ұлттық Энциклопедиясы.– Алматы, 2004. 6 Т.
4. Коссова И.М. Музей, образование, культура. Тенденции и перспективы на рубеже тысячелетий // Музей. Образование. Культура. Процессы интеграции. –М, 1999. –С. 1.
5. Абикеева Г. Кинематограф Центральной Азии и культурная политика региона: тенденции и перспективы// Культурная политика в Центральной Азии в переходный период (сборник материалов конференции «Культурная политика в Центральной Азии: практика и перспективы»)/ Сост. Ю. Маркович, А. Сабитов. – Алматы, 2003. –С. 33.

6. О'Коннор Джастин. Культурное разнообразие, развитие и глобализация// Новые форматы партнёрства/ Серия. Культурные стратегии: Экспертный клуб. –Вып. 1/ Ин-т культурной политики. –М., 2004. –С. 125.

7. Романова Н.М., Дмитриев В.А. Музей как инструмент воспитания толерантности в современном обществе// Современная историография и проблемы содержания исторических экспозиций музеев. По материалам «Круглого стола», состоявшегося 18 мая 2001 г. в Орле. – М., 2002. –С. 59.

8. Республика Казахстан II. Социально-экономическое развитие. -Алматы, 2010. –С. 38-41.

*Бидайбеков Е.Ы.,
Абай атындағы ҚазҰПУ-дың
профессоры, физ.-м. ғ. к., пед. ғ. д.,
Нышанбаева К.У.
магистрант*

ИНФОРМАТИКА МЕН ФИЗИКА ПӘНАРАЛЫҚ БАЙЛАНЫСТАРЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ НЕГІЗІНДЕ ИНФОРМАТИКАНЫ ОҚЫТУДЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІ

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңында “Білім беру жүйесінің басты міндеті – ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға және кәсіби шеберлігін шыңдауға бағытталған білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау: оқытудың жаңа технологияларын енгізу, білім беруді ақпараттандыру, халықаралық ғаламдық коммуникациялық желілерге шығу”- деп білім беру жүйесін одан әрі дамыту міндеттері көзделеді.[1]

Қазіргі таңда оқыту үдерісінде пәнаралық байланыстардың маңызы өте зор. Пәнаралық байланыстар жеке пәндердің ішіндегі жекелеген түсініктерді қалыптастыруға зор ықпалын тигізеді. Яғни, бір пәнді оқыту барысында меңгерілуі қиын пәнаралық түсініктерді толық игеруге мүмкіндік береді. Бұл мәселенің ең негізгі дидактикалық міндеті – оқыту үдерісінің білім беру, тәрбие беру, дамытушылық сипатының арасындағы байланысты күшейте отырып, білім сапасын көтеру болып табылады. Пәнаралық байланыстың алдына қоятын мақсаты сан алуан. Бірі пәнаралық байланыс бойынша білімнің теориялық негізін күшейтуді көздесе, екіншісі, пәнаралық байланыс арқылы оқушылардың дүниетанымын қалыптастыруды, үшіншісі осы мәселе негізінде оқушылардың практикалық дағдылары мен шеберліктерін дамытуды тағы басқа сол сияқты түрлі- түрлі мақсаттарды көздейді. Сонымен қатар, пәнаралық байланыс арқылы оқушылардың оқу-танымдық қызметі мен оқытушының оқыту қызметінің өзара байланысын күшейту мәселесі де қарастырылуы мүмкін [7].

Оқытуда пәнаралық байланыс мәселесін жүзеге асыру арқылы білім беру үдерісінің пәндік құрылымына сүйене отырып, оқушы санасында қоршаған ортадағы нақты құбылыстар жөнінде білім жүйелерін беру, олардың дүниенің біртұтастығы туралы ұғымын қалыптастыру мақсаттары жүзеге асады.

Ғылым дамуының қазіргі кезеңі ғылымдардың бір-біріне өзара енуімен сипатталады, әсіресе физика, математика және информатиканың басқа салаларға енуі. Оқу пәндерінің арасындағы байланыс ол ең алдымен жеке ғылымдардың арасындағы байланыс, ғылымның техникамен байланысы, адамдардың практикалық іс-әрекетінің байланысы. Сонымен қатар, оқу пәндері арасындағы байланыс оқытудың дидактикалық принциптерімен, мектептің тәрбие міндеттерімен, оқытудың өмірмен байланысы арқылы, оқушыларды практикалық іс-әрекетке даярлаумен анықталады [10].

Оқытудағы пәнаралық байланыстар бүгінгі күні ғылым мен қоғам өмірінде болып жатқан интеграциялық үдерістердің нақты көрінісі болып табылады. Бұл байланыстар оқушылардың практикалық және ғылыми-теориялық дайындығын көтеруде үлкен рөл атқарады. Пәнаралық байланыстарды қолдану оқушыларға табиғат құбылыстары және олардың арасындағы байланыстар туралы түсінік беріп, олардың белгілі бір пәндерді оқу барысында алған білім мен біліктіліктерін басқа пәндерді оқу үдерісінде қолдануға мүмкіндік береді. Көпқырлы пәнаралық байланыстар көмегімен оқушыларды жаңа деңгейде сапалы оқыту, дамыту және тәрбиелеу міндеттері шешіліп қана қоймай, сонымен қатар шынайы өмірдің қиындықтарын кешенді шешу іргесі қаланады. Сондықтан пәнаралық байланыстар оқушыларды оқыту және тәрбиелеудің маңызды шарттары мен нәтижесі болып табылады. Бұл мәселесінің ауқымы өте кең және көп салалы. Бұл мәселе төңірегінде кейінгі жылдары көптеген ғалымдар мен әдіскерлер зерттеу жұмыстарын жүргізіп, құнды-құнды еңбектер шығарды. Пәнаралық байланыс педагогика ғылымының көкейкесті мәселесі ретінде Қазақстанда, ТМД және шетел ғалымдарының еңбектерінде зерттеліп келеді. ТМД көлемінде В.В.Гузеев, Э.Ф.Зеер, М.В.Кларин, Г.К.Селевко, С.Я.Батышев, А.П.Беляева, Б.С. Гершунский, Н.И. Думченко, А.А. Кирсанов, И.Д.Клочков, М.И.Махмутов, И.Т.Сенченко, Н.С.Антонов, И.Ф.Борисенко, И.Д. Зверев, Д.М.Кирюшкин, К.П.Королева, П.Г.Кулагин, И.Я.Лернер, Н.А.Лошкарева, В.Н. Максимова, В.Н. Федорова т.б. Қазақстанда А.А. Бейсенбаева, Қ.А. Аймағамбетова, Ә. Мұханбетжанова, Ә. Түркменбаев, Р.Г. Лемберг, М.Ә. Құдайқұлов, Р.М. Қоянбаев, Т.С. Сабыров, Д.С. Байгожанова, О.В. Будникова, Н.А.Оразханова, Г.К. Шолпанқұлова және өзге де ғалымдардың еңбектерінің зерттеу нысаны болып табылады [12].

Пәнаралық байланыс туралы ғылыми әдебиеттерде 30-дан астам анықтамалар берілген. Мәселен, педагогикалық сөздікте: «пәнаралық байланыс оқу бағадарламаларының өзара үйлесімділігі» деп анықталған. Осы арада мектептің оқу-тәрбие үдерісін пәнаралық байланыс негізінде ұйымдастыру, ғылымдар жүйесін бір арнаға тоғыстыру, адамның интеллектуалдық өрісін байытумен бірге, бүкіл адамзаттық құндылықтар көзінің бірлігі, жалпы ақиқат дүниенің біртұтас жүйе екендігі туралы ғылыми көзқарастың қалыптасуына мүмкіндік береді. Ал мектеп тәжірибесінде пәнаралық байланысты жүзеге асыруда мұғалімдер біршама қиындықтарға кездесіп отырғаны белгілі. Атап айтқанда оқыту үдерісін тиімді ұйымдастыру, жеке пәндер арасындағы ортақ ұғымдар мен заңдылықтарды бір-бірімен өзара байланыстыру, оқушылардың танымдық, ізденушілік қабілеттерін, іс-әрекеттерін дамыту, алған білімдерін жинақтау, тәжірибеде қолдана білуге үйрету және тағы басқа мәселелер дидактикалық тұрғыдан шешуді қажет етеді [11]. Пәнаралық байланыстардың бір пайдалы жағы ол бүкіл оқыту үдерісін, бір мектептің барлық жұмысын бір жолға салуға, барлық мұғалімдерге бірыңғай талаптар қоюға және әр түрлі пәндерде ортақ мүддені шешуге жұмылдырады. Пәнаралық байланыстарды жүзеге асырудың жолдары мынандай: Әрбір жеке пәнді оқыту барысында, оның басқа пәндерді оқыту үдерісіне өз ықпалын тигізетіндей болуын көздеу; Түрлі пәндерді оқып - үйренуде өтілетін материалдарды уақыт жағынан үйлестіріп отыру. Жалпы теориялық білім алуды және практикалық іскерліктер мен дағдыларды бірыңғай әдіспен жүзеге асыру. Оқушыларға (білім, білік пен дағдыларды қалыптастыру барысында) бірдей талап қою. Оқушыларды бір пәнді оқу барысында алған білім, білік пен дағдыларын пайдалана білуге әдеттендіру. Әр түрлі пәндердің зерттеу әдістерінің ортақ ерекшеліктерін көрсете білу. Әр түрлі пәндерде оқылатын құбылыстардың өзара байланысын ашып, дұрыс дидактикалық дүниетаным қалыптастыру.

Пәнаралық байланыстар оқу үдерісіндегі ғылым аралық байланыстар ретінде қарастырылуы керек. Ғылым аралық өзара әрекеттесудің көп түрлілігіне қарамастан, оның жалпы үш бағытын бөліп көрсетуге болады:

- 1) Бір нысанды әртүрлі ғылымдармен кешенді оқыту.
- 2) Бір ғылымның әдістерін басқа ғылымдардағы әртүрлі нысандарды оқытуда қолдану.

3) Әр түрлі ғылымдардың теориялары мен заңдарын әртүрлі нысандарды оқытуда қолдану [2].

Қазіргі кезде оқушылардың бойында дербес емес жалпылама біліктіліктерді қалыптастыру қажеттілігі туып отыр. Бұл біліктіліктер белгілі бір пәнді оқу үдерісінде қалыптасып, оқушылармен басқа пәндерді меңгеруде және практикалық іс-әрекетте еркін қолданылады.

Оқу тақырыптарының ашылуына қажетті және маңызды пәнаралық байланыстарды анықтау және жүзеге асыру:

а) оқу тақырыптардың пәнаралық байланыстарын анықтауда субъективті көзқарастың болуын төмендетеді.

ә) ғылымдардың алдыңғы қатарлы идеяларын ашуда үлкен рөл атқаратын оқу пәндерінің негізгі аспектілеріне мұғалімдер мен оқушылардың зейінін аудартады.

б) пәнаралық байланыстарды орнату жұмыстарын ұйымдастыруды кезең бойынша іске асырады. Яғни, танымдық тапсырмаларды күрделендіру, оқушылардың танымдық іс-әрекетінің және шығармашылық белсенділігінің аумағын кеңейту, пәнаралық байланыстарды іске асыруда дидактикалық құралдарды қолдану.

в) үйлесімді бірлікте әртүрлі оқу пәндері құралдарының көмегімен оқушылардың танымдық қызығушылықтарын қалыптастырады.

г) мұғалімдер мен оқушылар арасында шығармашылық бірлігін жүзеге асырады.[3]

Қазіргі ғылымның барлық салалары өзара тығыз байланысты. Пәнаралық байланыс оқушылардың ғылым негіздерін жан-жақты және терең меңгерілуінің дидактикалық шарты және құралы болып табылады. Пәнаралық байланыстарды белгілеу терең білім алуға ғылыми түсініктер мен заңдылықтардың қалыптасуына, оқу-тәрбие үдерісінің жетілдірілуіне, ғылыми көзқарастың қалыптасуына, материалдық әлемнің бірлігі жөнінді түсінік алуға, табиғат пен қоғамдағы құбылыстардың өзара байланысын білуге мүмкіндік жасайды. Сонымен қатар, оқушылардың логикалық ойлау қабілетінің, шығармашылық қабілеттерінің дамуына ықпал етеді. Пәнаралық байланыстарды жүзеге асыру оқушылардың білімдерін жүйелеуге, яғни білімдерінің берік және терең болуын қамтамасыз етеді, оқушылары дүниенің жалпы көрінісін көруге көмектеседі. Сонымен қатар оқыту мен тәрбиелеу белсенділігі жоғарылайды, әртүрлі пәндерден алынған білімдерді, біліктік пен дағдыларды терең қолдану мүмкіндігі пайда болады. Қазіргі кезде білімнің интеграциялануын қамтамасыз ету, оның ғылыми деңгейін арттыру, тұтастай алғанда оқушылардың танымдық әрекетіне тән дағдыларды қалыптастыру міндеті негізгі мәселелердің біріне айналып отыр. Осыған орай, мектеп информатика курсы информатика мен физика пәнаралық байланысы негізінде оқыту, атап айтқанда информатика курсы бойынша оқыту үдерісін тиімді ұйымдастыру, информатика мен физика арасындағы ортақ ұғымдардың, заңдылықтардың бір-бірімен өзара байланысын қарастыру, оқушылардың танымдық, ізденушілік қабілеттерін, іс-әрекеттерін дамыту, алған білімдерін жинақтау, тәжірибеде қолдана білуге үйрету және т.б. мәселелер ғылыми-әдістемелік тұрғыдан шешуді қажет етеді.

Физика жаратылыстану ғылымдарының ішінде техникаға, өндірісті автоматтандыру мен компьютерлендіруге ең жақын ғылым екендігі белгілі. Физика пәні жастарды білім құштарлығына тәрбиелеуде, талант-қабілетін ашып дамытуда ерекше орын алады.[9]

Іргетасы физика болып табылатын есептеу техникасы физиканы оқытуда есептеуді жылдамдататын құрал ретінде ғана емес, физикалық үдерістер мен құбылыстарды математикалық модельдеу құралы ретінде, абстрактілік-логикалық жағы пәндік-бейнелік жағымен үйлескен көрнекі құрал ретінде, демонстрациялық эксперимент пен зертханалық жұмыстардың нәтижелерін математикалық өңдеу, оқушылардың білімін бақылау мен өзін-өзі бақылау құралы ретінде де кеңінен қолданыс табады. Есептеу техникасымен жұмыс кезінде оқушылардың алгоритмдік ойлауы қалыптасады: өз әрекетін саналы түрде жоспарлайды, құбылыстардың үлгілерін құрады. Бағдарламалауға оқыту логикалық қабілетті дамытады,

бақылау мен өзін-өзі бақылауға саналы көзқарас қалыптастырады, оқушыларды көптеген әрекет түрлеріне тән және жалпы ойлау мәдениетін қалыптастыруға жағдай жасайтын жиынтық білім-дағдыларымен қаруландырады.

Физикалық үдерістер мен құбылыстарды модельдеу бағыты оқу үдерісін дамыту мен жетілдірудің болашағы болып табылады. Әсіресе оқушылардың шығармашылық белсенділігін арттыруда, зерттеу жұмыстарын дамыта білуде оның ролі ерекше. Классикалық физикалық экспериментті компьютерде модельдеу әдісін қолданып, құбылыстар мен эксперименттік нәтижелерді өңдеумен үйлестіру қажет [6].

Модельдеу информатика мұғаліміне сабақта физикалық ұғымдардың мағынасын тереңірек ашуға, оқушыларды физиканың қазіргі эксперименттік базасымен таныстыруға, физикалық құбылыстар мен үдерістерді зерттеу әдістерін толық түсіндіруге, оқушыларға білім беру жүйесі мен ғылыми – зерттеу әдістері арасындағы тығыз байланыстардан хабардар етуге мүмкіндік береді [5].

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. “Білім туралы заң” №35-36 (18249) 3 наурыз 2007ж.
2. Кулагин П.Г. Межпредметные связи в обучении. - М.: Просвещение, 1983.
3. Беленький Г.И. Межпредметные связи // Совершенствование содержания образования в школе.- М.: Педагогика, 1985.- С.253-271.
4. Извозчиков В.А, Ревунов А.Д “Электронно-вычислительная техника на уроках физики в средней школе” Библиотека учителя. Москва. Просвещение. 1988г.
5. Құдайқұлов М, Жаңабергенов М “Орта мектепте физиканы оқыту әдістемесі”. Алматы. “Рауан”. 1998ж.
6. Косов В.Н, Красиков С.А “Компьютерное моделирование на уроках физики”. Алматы. 2001г.
7. “Математика-физика ” журналы. 2009ж.№5. 2010ж. №2.
8. Сарманов Е.С. “Компьютерлік оқыту құралдарын пайдалану арқылы мектептегі физикалық экспериментті жетілдіру”. Автореферат. 2002ж.
9. www.phys.web.ru сайты.
10. www.iiorao.ru сайты. Иванова Д.С.
11. [/referat/show/903](http://referat/show/903) сайты.
12. Жукенова Сайлаухан Сатыбалдиевна, автореферат. Алматы, 2010ж.

*Бидайбеков Е.Ы.,
Абай атындағы ҚазҰПУ-дың
профессоры, физ.-м. ғ. к., пед. ғ. д.,
Саттыбаева С.Ж.
магистрант*

ИНФОРМАТИКА ПӘНІ БОЙЫНША ЖЕКЕ ТҰЛҒАҒА БАҒЫТТАЛҒАН ОҚЫТУ ЖАЙЫНДА

Қазіргі таңда үздіксіз білім беру жүйесінде білім беруді дамыту, дүниежүзілік білім беру кеңістігіне кіру мақсатында елімізде білім берудің жаңа жүйесі құрылып жатыр. Осыған орай Қазақстан Республикасының Президенті Н. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауында «бізге экономикалық қоғамдық жаңару қажеттіліктеріне сай келетін осы заманғы білім беру жүйесі қажет» деп қазіргі білім саласына артылатын салмақты көрсетіп берді [1]. Осыған

байланысты білім берудің тиімділігі мен сапасын арттырудың негізгі бағыты - барлық тәрбиелік істе әрбір баланы жеке тұлға деп танып біліп, білімді де білікті, саликалы да парасатты, жан-жақты жетілген, өзін-өзі дамытуға және өз бетінше дұрыс, адамгершілік тұрғысынан жауапты шешімдер қабылдауға қажетті жеке тұлғаны қалыптастыру.

Жеке тұлғаның қалыптасуы- үздіксіз күрделі үрдіс. Әрбір балаға жеке тұлға ретінде қарап, оның өзіне тән санасы, еркі, өзіндік әрекет жасай алатын қабілеті бар екенін ескеріп, балалар мен жастардың білімге, ғылымға ықыласын арттыру, олардың ақыл- ой қабілетін, жеке бас қасиеттерін дамытып, оны қоғам талабына сай іске асыруға көмектесу қажет.

Білім берудің жаңа жүйесі әлемдік білім беру кеңістігіне енуде. Бұл педагогика теориясы мен оқу - тәрбие үрдісіндегі елеулі өзгерістерге байланысты болып отыр. Ол бұрын пәнге бағытталған түрде жүргізілсе, енді жеке тұлғаға бағытталған түрде жүргізілетін болады. Бұл – қоғамдағы өзгерістерге байланысты туындаған объективті үрдіс. Бұрынғы оқыту технологиялары оқушылардың жалпы оқуға деген ұмтылыстары мен біліктіліктерін қалыптастыруға бағытталған еді. Онда оқытылатын пәннің өзі оқыту мақсаты тәрізді болатын да, ал оқушы- соған жету құралы болып саналатын. Осының салдарынан көптеген оқушыларда оқуға деген оң көзқарас қалыптаспағанын айта кеткен жөн [2,3].

Жаңа парадигмаға сай оқу үрдісінің орталығында оқушының қажеттіліктері, қабілеті, мүмкіншіліктері тұрады. Оқушы мұғаліммен қатар оқу әрекетінің субъектісі ретінде танылады, ал мұғалім - ұйымдастырушы, кеңесші, әріптес болып табылады, яғни оқушы іс-әрекетінің педагогикалық көмекшісі болып табылады.

Әлемдік стандартқа сай мүдделі жаңа білім беру өте қажет деп атап көрсеткеніндей инновациялық әдіс - тәсілдерді кеңінен қолдану жаңаша білім берудің бір шарты. Тұлғаға бағытталған оқыту – бұл педагогикалық қызметтегі методологиялық бағдар, ол өзара байланысты түсініктер, идеялар мен тәсілдер арқылы өзіндік тануын, өзін - өзі қалыптасуын және бала тұлғасының қабілеттерінің жүзеге асуын, оның қайталанбас даралығының дамуын қамтамасыз етеді.

Жеке тұлғаға бағыттап оқыту дегеніміз оқушының қажеттіліктерін, ерекшеліктерін, іс әрекетін ескеретін, жан жақты, яғни интеллектуалды ойлау қабілетін, өз бетінше шешім қабылдай алатын, шығармашылық қабілетін дамытатын тұлғаны қалыптастыру.

Жеке тұлғаға бағытталған оқыту - бұл жеке тұлғаның белсенділігіне жету. Барлық оқу үрдісін белсенділендіру жоспарында ең маңыздысы практикалық сабақтарда берілген мүмкіндіктерді барынша қолдану. Жеке тұлғаны дамытуға бағытталған оқыту оқушыға ғылым негіздерін үйретіп қана қоймай, әр оқушының бейімділігін анықтап, тұлғалық негізіне қарай білім беруі тиіс. Ол баланың табиғи қабілетін зерттеу арқылы оны болашақ мамандығына сәйкестендіру [5].

Жеке тұлғаға бағыттап оқытуда білім алушының жеке басы бірінші орында тұрады. Әрбір адам тұлға бола отырып, бір жағынан жеке тұлға, екінші жағынан әлеуметтік типтік тұлға, яғни әлеуметтік маңызды сипаттарды қамтушы болып табылады.

Жеке тұлғаға бағытталған оқытудың мүмкіншіліктері келесідей:

- оқушымен жеке жұмыс;
- оқушы тұлғасын тану және қадірлеу;
- қабілеттеріне қарай топтарға бөлінген балаларды оқыту;
- балалармен ынтымақтастық;
- оқыту түрін, мазмұнын, формасын, таңдау мүмкіндігі;
- оқушылардың танымдық стратегиясын дамыту;
- оқыту үрдісінде балалардың тұлғалық тәжірбиесін есепке алу;
- адамгершілік қасиеттерін дамыту,
- оқыту үрдісінде баланың өзіндік «менін» іздеуге көмектесу болып табылады.

И.С. Якиманскаяның ойы бойынша, оқушыны оқу үрдісінің басты тұлғасы ретінде тану - бұл жеке тұлғаға бағыттап оқыту деп аталады. Жеке тұлғаға бағытталған оқытудың моделін құру үшін келесі түсініктерді айыруды қажет деп есептейді [4]:

- түрлі дәрежелі амал - түрлі дәрежелі бағдарлама материалының қиындығына бағытталған болуы тиіс;
- өзгешілі камал оқушылардың сыртқы ерекшелігі:білімі,
- қабілеті, білім беру орталығының типі бойынша бөлу;
- жекеше амал –оқушыларды бірінғай топ бойынша:үлгерімі,
- қабілеті, әлеуметтік-кәсіби ағымына қарай топтау;
- субъекті – жекелі амал - әрбір оқушымен жақын қарым қатынаста болу.

Осы түсініктерді қарастыра отырып, информатика пәні бойынша жеке тұлғаға бағытталған оқытудың мүмкіндіктері қандай? Соған тоқталайық.

Информатиканы оқытудың негізгі мақсаты-оқушыларды белсенді, әрі толыққанды өмірге және ақпараттық қоғам ортасындағы жұмысқа дайындау болып табылады. Бірақ мұндай қоғамда ақпарат көлемінің өсуі практикалық әрекеттермен шындалып отыруы тиіс, мұнда оқытудың тек мәлімет беретін түсіндіру – көрсету технологиясымен шектелуге болмайды. Қазіргі жаңа ақпараттық қоғам түрлі мәліметтермен жұмыс істеп, қойылған мақсатқа жету жолында алдыңғы қатарлы ақпараттық мәдениеті бар, яғни компьютерлік ақпараттық технологияларды, жаңа техникалық құралдар мен тәсілдерді пайдаланатын мамандарды керек етеді. Бұл кезеңде кез келген жеке тұлға өз қызметінің нәтижелерін ойдағыдай болуына көп көңіл бөлуі тиіс. Сондықтанда информатиканы оқытудағы жеке тұлғағабағытталған оқыту былай тұжырымдалған [7]:

- оқушыны оқу үрдісінің негізгі субъектісі ретінде мойындау;
- оқушының жеке ерекшеліктерінің жобалану, даму мақсаттарын анықтау;
- оқушының субъектілік тәжірибесін құруды аша отырып қойылған мақсатты жүзеге асыруды қамтамасыз ететін құралдарды анықтау;
- оқушының информатикаға деген қызығушылығының жоғарылауы;
- тұрақты дамып отырған технологияларға байланысты қажетті техникалық және программалық қамтамасыз етумен оқу үрдісін жинақтау;
- оқушының тұлғасын зерттеген кезде компьютерлік технологияларды қолдану;
- қазіргі заманғы ақпараттық технологиялар базасы негізінде оқу үрдісін жаңарту және т.б.

Информатикада жеке тұлғаға бағытталған оқытуды жүзеге асыру құрамына ғылыми және мета білімдерді қосатын білімді өңдеуді талап етеді (танымның әдістемелері мен амалдары). Ең маңыздысы болып оқу үрдісінің қатысушыларының өзара арнайы формаларын өңдеу болып табылады.

Информатика сабағында тұлғаға-бағытталған оқыту модельдерін жүзеге асыру үшін не қажет?

Біріншіден – информатиканың білім беру үрдісін оқыту мен тәрбиелеуді біріктіру ретінде емес, оқыту мен тәрбие бір болатын қабілеттің құрылуы, тұлғаның дамуы ретінде қабылдау қажет.

Екіншіден – білім беру үрдісінің негізгі қатысушыларының: басқарушылар, ұстаздар, оқушылар, ата-аналар өзара қарым қатынас сипатымен көрсету.

Үшіншіден – білім беру үрдісінің әсерлілік критерийлерін анықтау. Білім беру терминдері және оқу үрдісі мағынасына қарай бірдей емес.

Информатикада тұлғаға-бағытталған оқытуды өңдеудің негізгі принципі оқушының өзіндік қасиетін мойындау, оның дамуына қажетті және жеткілікті шарттарды құру болып табылады.

Жекелік қасиет өз өмірін субъекті ретінде дамытуда жүзеге асыратын әр адамның қайталанбас өзгешелігі қарастырылады. Бұл өзгешелік кез келген адамның психикалық,

анатомио-физиологиялық ұйымдастыруын қамтамасыз ететін әр түрлі факторлардың әсері кезінде қалыптасатын психикалық қасиеттерінің жиынтығымен анықталады. Жекелік – адам ерекшеліктерінің жалпыланған сипаттамасы, оның тұрақты көрінісі қызметтің жеке стилін тұлғалық білім беру ретінде анықтайды.

Информатиканы оқытуда жекелікті ескеру әрбір оқушының барынша даму мүмкіндігінің ашылуын, даму жағдайының пайда болуын білдіреді. Бірақ әрбір оқушымен жеке жұмыс жасау үшін тұтас білім беру әдісін басқаша құру керек болады.

Информатикада жеке тұлғаға бағытталған оқытудың дидактикалық қамтамасыз етудің негізгі қажеттіліктері келесідей:

- оқу материалы информатиканы оқытудағы тәжірибені қоса отырып оқушының тәжірибесінің мазмұнын көрсетуді қамтамасыз ету керек;
- оқулықтағы білімді түсіндіру оның көлемін кеңейтуге, құрылымдауға, интегралдауға, пәндік мазмұнды жалпылауға ғана емес, сонымен, әрбір оқушының тәжірибесін түрлендіруге бағытталған;
- оқыту кезінде оқушының тәжірибесінің берілетін білімнің ғылыми мазмұнымен әрдайым сәйкес келуі қажет болды;
- оқушының білім беру қызметіне белсенді қалыптасуы оған өз бетімен жаңаруға, дамуға, білімді игерген кезде өз-өзін көрсете білуге мүмкіндігін қамтамасыз ету керек;
- оқу материалы оқушы тапсырманы орындаған кезде, мәселені шешкен кезде таңдау мүмкіндігі болатындай ұйымдастырылуы керек;
- қатысушыларды өз бетімен таңдауға және оқу материалын өңдеу әдістері үшін маңызды болатындарды қолдануға үйрету;
- оқу іс-әрекеттерін орындау амалдары жөнінде білімді енгізген кезде тұлғалық дамудағы олардың функцияларын ескере отырып оқу материалының жалпы логикалық және ерекше пәндік амалдарын ерекшелеу қажет;
- нәтиженің ғана бақылауымен бағасын қамтамасыз етпеуі керек, сонымен, ең бірінші үйрену үрдісін, яғни, оқушы оқу материалын игере отырып трансформацияны жүзеге асыру керек;
- білім беру үрдісі құрылуды, жүзеге асуды, рефлексияны, оқу бағасын субъективті қызмет ретінде қамтамасыз етуі керек. Ол үшін оқу бірліктерін, олардың сипатталуын, жеке жұмыста ұстазбен пайдаланылуын ерекшелеу керек.

Информатикада тұлғаға бағытталған оқытуды технологияландыру оқу мазмұнын арнайы құрылымдауды, дидактикалық материалды, оны қолданудағы әдістемелік нұсқауларды, оқу диалогының типтерін, білімді игерген кезде оқушының тұлғалық дамуын бақылау формасын ұсынады.

Информатиканы қазіргі жағдайда ақпараттық коммуникациялық технологиялар құралдарын пайдаланбай оқыту мүмкін емес. Бұл жағдайда жеке тұлғаға бағытталған оқытуда ақпараттық дидактикалық ұстанымдар келесідей:

- жеке тұлғаның өзін бағалау ұстанымы;
- оқушының белгілі бір белсенді субъект ретінде танып білу ұстанымы;
- оқушының әлеуметтік ұстанымы;
- субъективтік тәжірибедегі оқушының танымдық ұстанымы;
- оқушының жекеленген психофизиологиялық ерекшелік ұстанымы;
- оқушының жеке тұлғалық коммуникативтік дамушылық ұстанымы.

Тұлғааралық оқушылардың бір-бірімен қарыс-қатынасы, сондай-ақ оқытушымен қарым-қатынасты орнату қазіргі заманғы ақпараттық телекоммуникациялық технология құралдары көмегімен жүзеге асырылады. Бұл құралдарды пайдалану жеке іс -әрекет арқылы жүргізілуі тиіс. Ең айқын және маңызды қарым-қатынас тұлғаның ақпараттық коммуникациялық технологияларды пайдалану арқылы телеконференциялардың ғылыми тұрғыда жобаланған түрде ұйымдастырылуы тиіс [6].

Сонымен жоғарғыда келтірілген ұстанымдар мен тұжырымдар информатиканы жеке тұлғаға бағытталған оқытудың оның ішінде мектеп информатикасын оқытудың зор мүмкіндіктерінің бар екендігін көрсетеді. Сондықтанда осылардың негізінде информатиканы жеке тұлғаға бағытталған оқытудың әдістемелік жүйесін жасап, іске асыру бүгінгі күн тәртібінде тұрған көкейкесті мәселе.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы, 2006ж.
2. АқитбаевЕ.Т.«Жеке тұлғаның шығармашылық дарындылығын дамыту жолдары» 2006ж
3. Мұсабеков Ө. Тұлғаға бағытталған білім. Қазақстанмектебі. 2007/1.
4. Якиманская И.С. Технология личностно – ориентированного образования. – Москва: Издательство «Сентябрь», 2000. -175 с.
5. Баширова Ж. Р. Личностно-ориентированное образование преподавателя высшей школы в университете. Білім. 2006, №5 (29)
6. Алдияров К.Т., Бидайбеков Е.Ы. «Дидактические принципы личностно-ориентированного обучения в условиях использования информационных и телекоммуникационных технологий» - Вестник МГПУ. Серия «Информатика и информатизация образования» №2(22) 2011 г
7. Сурхаев М. А.Использование информационных технологий для активизации познавательной деятельности учащихся на уроках информатики в общеобразовательной школе: диссертация кандидата педагогических наук: 13.00.02. Москва 2004

*Бияздықова К.Ә.
филос.ғ.к.,оқытушы
Нарымбаев Қ.,
«мәдениеттану» мамандығының
3 курс студенті,
ал-Фараби атындағы ҚазҰУ*

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ИСЛАМ ЖӘНЕ ЖАСТАР МӘСЕЛЕСІ

Ислам – адам баласына айналадағы жанды-жансыз барлық жаратылысқа қамқорлықпен, жанашырлықпен қарап, оларды заңды жолдармен және белгіленген мөлшерде пайдалануға тәрбиелейтін дін. Демек ол тек адамдар арасындағы емес, бүкіл жаратылыс арасындағы ғажайып үйлесімділік пен үндестік негізінде құрылған.

Еліміз өз тәуелсіздіге қол жеткізіп Ислам діні – халықтың рухани- әлеуметтік әлеуеті, мәдени мұралары, салт-санасы, әдет-ғұрыптары кемелденіп, өсіп-өркендеп келеді. Бақытқа жол ашамыз деген талай идеологиялар тоқырауға ұшырап жатқанда, Ислам діні жаңа ізденістерге жол ашып, жыл өткен сайын әлемді баурап бара жатқаны баршамызға аян. Өйткені Ислам діні адам баласын үнемі тазалыққа, адалдыққа тәрбиелейді.

Қазақстандағы ислам дінінің дамуы төңірегіндегі басты мәселе қатарында тәуелсіздік алған алғашқы жылдарда барлық дін өкілдерінің енуі, соның ішінде дәстүрлі емес діндер де бар және Қазақстандық жастардың шетелдік діни оқу орындарына білім алуға кетуі және ауысқан көзқарастары барысында елге қайтадан қайтып келуі жастардың бірегейлігінің өзгеруіне тікелей әсер етті.

Жастардың ислам дініне бірден келуі себептері неде? Ислам діні Қазақстанда әлі қалыптаса алмаған ұлттық идеологияның орнына болды ма? Өйткені ислам кейбір деңгейде жастардың ұлттық бірегейлігі және ұлттық идеясының анықталуына өз әсерін тигізді. Жастар өзінің дәстүрлі тамырларын қалпына келтіру үшін руханилық іздеуге тырысқан. Осы жағдаймен тиімді түрде деструктивті діни ұйымдар және исламның ортодоксалды мектептері әсер етті. Осы жағдай барысындағы өзгерістердің орын алуына және ең әсер еткіш күш ретінде жастарды атауға болады.

Қазақстан жастарының ислам діні мәселесіне қатысты келесідей ерекшеліктерді көрсетуге болады:

- Қазақстан жастарының дәстүрлі емес және деструктивті күштердің әсеріндегі ислам дінінде болуы;
- Мемлекеттің дінге деген лоялды саясатының басым болуы және діни ұйымдарды құруда шетелдік азаматтардың басым болуы ең алымен олар жастарды тартуы;
- Жастардың әлеуметтік-экономикалық жағдайының жеткілікті дамымауы олардың тез бейімділігін арттырды;
- Сыртқы күштердің әсерінің байқалуы, ең алдымен шетелде діни білім алған жастардың елімізге исламның дәстүрлі емес бағыттарын бағыттады;

Жастардың арасындағы ислам дінінің таралуы олардың ең алдымен оң сипаттағы өзгерістерді бақылауға болады. Ең алдымен бұл рухани мәдениет көрсеткіштерімен анықталынады. Жастардың ислам дінін қабылдауы жалпы дұрыс сипатта, алайда жастар ең алдымен толыққанды көзқарастары әлі түгел қалыптастып үлгермеген екендігі жайлы ескеруіміз қажет. Сол себепті Қазақстан жастарының ислам дінінің оң бағытын қалыптасуы мен пікірлерінің қалыптасуы біз үшін аса маңызды. Осылай есептей отырып, Қазақстан жастарының ислам дініндегі рухани тәрбиесінің жоғарылғын және білім берудің өскендігінің көрінісі деп алуымызға болады. Барлық діндер секілді, ислам діні де түсінушілік пен төзімділікке, бауырмашылдық пен қайырымдылыққа жалпы адамгершілік мәселелеріне баса назар аударылады. Ең басты мәселе жастардың адасып кетпеуінде, яғни олардың басқа дұрыс емес бағыттағы және заңсыз болып табылатын діни ұйымдар қатарына еніп кетпеу басты мәселелер қатарына жатқызуға болады. Сол мақсатта келесідей шараларды орындау қажет:

- Жастарға діни сауат ашуда оң сипаттағы мойындалған ислам діні жайлы оқыту, ата-ана және мектеп бала-бақшада діни білім беруді сапалық түрде болуын қадағалау;
- Баспасөз құралдары, ең алдымен телеарналарда діндердің, ислам діні арқылы руханилыққа және адамгершілік қасиеттернің қалыптасуына тәрбиелеу;
- Жастар тарапына үнемі түрде дәстүрлі емес діни ұйымдардан болатын зардаптарды олардан келетін қауіптерді ашық түрде көрсету;
- Жастардың ислам діні арқылы оларға пайдалы қырлары басым екендігін уағыз-насихаттау жұмыстарын жүргізу.

Қазіргі таңда мемлекет дін істеріне араласа отырып, дінге қатысты мемлекеттік саясат пайда болды. Батыстық, ең алдымен АҚШ мемлекеттері ислам дінімен терроризм және экстремизмді байланыстырады және оны насихаттайды, біз оның олардың кері пиғылдағы амалы екендігін көреміз. Қазақстан жастары ислам дінін терроризммен байланыстыру және соған қатысты етіп көрсету амалдары қарастырмайды. Алайда ислам дінінің ондай мазмұнда емес екендігін көрсету ең басты жұмыстардың бірі болып табылады. Қазақстанда жастардың әлеуметтік-экономикалық мәселелері шешілмеген және үкіметке әлеуметтік наразылығы бар топтың радикалды бағыттағы ислам дініне еніп кетуін байқауға болады, себебі ондай жағдайдағы яғни әлеуметтік жағдайды шиленіскен, мемлекет олардың мәселелерін шеше алмаған жағдайда белсенді түрдегі үгіт-насихат жұмыстары арқылы олардың бірден осы бағыттағы дінге кірісуін байқай отырамыз. Осы уақыттан бастап жастардың осындай ерекше қиындығы туғызатын өзгешелік сипатта орын алғандығын және өзектілік сипатын жоғары көрсетіп отыр.

Осыған дейін Қазақстанда өз алдына жеке діни орталық болмаған. Азаматтарымыз естіп-білмеген неше түрлі ағымдар етегінде жүрді. Көптеген қандас бауырларымыз, жастарымыз небір жат ағымдардың соңынан ерді. Әрине, бұл көріністің әліге дейін өз жалғасын тауып жатқаны қынжылтады. Сонымен қатар 2002 жылы Алматы қаласында имамдар білімін жетілдіретін Ислам институттары ашылды. Бұл оқу орнында дін қызметкерлері білімдерін жетілдіреді. 2007-2008 жылдары Шымкент, Астана, Орал қалалары мен Шамалған ауылында медреселер ашылды. Қуантарлық жағдай қазіргі жастарымыздың білімге деген құштарлығы күннен күнге арттырып, сауаттарын ашуда. Айта кететін бір жайт, мысал ретінде Нұр-Мұбарак мешітіне жұма күні немесе басқа күндері жастарымыздың ағылып барып жатқанын көреміз. Онда жастарымыз күнде кешкісін 1сағат немесе 2 сағат иманнан дәріс алап, өздерінің көкейіндегі сұрақтарымен бөліседі. Бұлда болсын қазақ жастарының деген Исламға деген көзқарастарының біршама жоғарылағанын байқаймыз. Жүрегінде иманы терең бойлаған азаматтарымыздың да күн өткен сайын көбейіп келе жатқаны көңіл қуантады. Жер-жерлердегі мешіттердегі жұма намаздарына қатысушы жастарымыздың көбейіп жатқаны да мемлекеттілігіміздің рухани тұрғыдағы дамуына, қылмыс атаулыдан жастардың қашықтай түсуіне өзіндік деңгейде белгілі бір әсері болатындығы сөзсіз. Бүгінгі күннің жастары дінге бет бұрып жатқаны имандылықтың жоғарылатындығының көрсеткіші екені анық.

Сонымен қатар, идеологиялық шетелдік миссионерлік теріс ағым өкілдері әрекет жасап жатқаны да белгілі. Сол себепті қаймағы бұзылмаған халқымызды жалған діндер мен секталар өздерінің теріс жолдарына тартып, араға жік салып жатыр. Елімізде этносаралық және конфессияаралық келісімді сақтауда, жастарды имандылық пен рухани тәлім-тәрбие беруде діннің ықпалы ерекше.

Қазақстандағы діни жағдайға шолу жасасак, шынымен де дінге адамдардың жартысынан көбі біреудің айтқан ақылымен болмаса үгіттеуімен келген. Қай діннің немесе діни секталардың сөзі яғни үгіттеуі өтсе сол дінге адам көп барады екен. Қазіргі қазақ жастары топ-топ болып басқа дінді қабылдап, өздері ғана қабылдап қоймай, үйді-үйлерімізге кеп, өздері уағыздап жүрген дінге өтуге үгіттеп жүргендері аз ба? Дінтанушылар мен психолог мамандар жаңа діни құрылымдардағы жұмыс негізінен жастарға бағытталған деген тұжырым айтады. Яғни алғаш келген жасөспірім бүкіл топтың назарында болады. Қазіргі таңда жастарымыздың санасына әсер ететін дәстүрден тыс діни қозғалыстар көбейіп, қоғамда көп өзгерістер болып жатқаны белгілі.

Жастар әлеуметтік-демографиялық топ ретінде өзіндік, соның ішінде рухани сипаттағы ерекшеліктерге ие. Көпшілік өмірдің рухани негіздерін іздеу, өмір сүрудің мән-мағынасы туралы сұрақтарға жауап іздеу жолында дінге келеді. «Қазақстан Республикасындағы жастар ортасында дәстүрлі емес діни ұйымдардың таралуы» тақырыбында ғылыми жобаны орындаушылар тарапынан «Жастар және Қазақстандағы дәстүрлі емес діндер» атты әлеуметтік зерттеу жүргізілді. Сауалға Астана, Алматы, Қарағанды, Шымкент, Петропавл, Семей және Ақтөбе қалаларында 1495 адам қатысты. Зерттеушілер әлеуметтік сауалға еліміздің барлық төрт аймағын қамтуға тырысты. Зерттеу студенттердің 83,3% өздерін дінге сенушілер қатарына қосатындығын, күмәнданушылар мен дінін анықтамағандар – 7,3%, сенбейтіндер мен атеистар – 7,6% құрайтындығын анықтады. Сенушілердің ішінен 75,1% ислам дінін ұстанушылар, бұл жерде респонденттердің 75,4% қазақтарды құрайды; 14,8 % респондент православтық сенімді ұстанушылар, бұл жерде сауалға қатысқандардың ішінде орыстар 17,4% құрайды. 0,5% респондент өзінің діни сенімі туралы сұраққа жауап беруден бас тартты. «Соңғы кездері біз қандай да бір діннің тереңіне бойламай, діндердің ізгілігіне, шынайылығы мен жалпыға ортақ басқа да қырларына дендеп енбей жатып діндарлықтың сәнге айналғанын көріп отырмыз. Адамдарды қандай да бір дінді қабылдауға мәжбүрлеуге болмайды. Сондықтан жастарға ерекше назар аудару қажет», – деп Н.Ә.Назарбаев Қазақстан халқы Ассамблеясында сөйлеген сөзінде айтып өтті.

Сырттай қарасаңыз, Қазақстанда діни түсініктер мен татулыққа арналған шаралардың бүкіл әлемге ықпалы айтарлықтай септігін тигізбейтін сияқты. Бұл күндері әлемнің барлық түкпір-түкпірінде дінаралық, ұлтаралық қақтығыстар болып жатса, оларға Қазақстандағы түсінік тату, бейбіт өмірде болмақ десекте, Қазақстанның жауапты органдарының, Ұлттық қауіпсіздік органдарының мәліметтеріне сүйенсек, діни саяси экстремизм және фанатизм елімізде де бар болып отыр. Ал олардың өкілдері 81 хизбуттахриршілдер мен «Мұсылман бауырлар» **ассоциациясы** болып табылады. Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев «Сындарлы он жыл» атты кітабында бұл жөнінде былай делінген: «Фундаменталистер мен экстремистердің» мақсаты – Қазақстанның мұсылман халқы. Осы орайда Қазақстанда үш мыңнан астам діни топтардың, 40-тан аса діни мазхабтардың бұйрығымен «Терроризммен күрес жүргізу ұйымы» атты ұйым ұйымдастырылды.

Соңғы кездері елімізде дін жолында жүрген мамандар жастарымыздың үйіне, яғни университет, колледж, мектеп-интернаттарына барып өздерінің ойларымен бөлісуде. Солардың бір көрінісі 2012 жылдың ақпан айында жастармен жүздескен болатын. Қостанай обылыстық Марал ишан мешітінің қызметкерлері Дархан Сыздықов пен Бақытжан Нұрсайтов облыс орталығында бірқатар оқу орындарында еліміздің ертеңі болып табылатын жастармен жүздесіп, сұхбаттасты. Осы арада дін жолында жүрген қос білікті маманның Ахмет Байтұрсынов атындағы мемлекеттік университетінде, Қостанай педагогикалық, қазіргі заманғы көп салалы колледждерде, Ыбырай Алтынсарин атындағы дарынды балаларға арналған мектеп-интернаттағы басқосуларына «Ислам экстремизм мен лаңкестікке қарсы», «Мәуліт мерекесі қандай мереке?», «Жастар тәрбиесіндегі Ислам дінінің рөлі » деген тақырыптар арқау болды.

Жастар – еліміздің тірегі. Жастардың жағдайын ойлай отырып мемлекеттің тікелей болашағы қалыптасуының басты шарты ретінде айта аламыз. Қазақстан жастарының ислам діні арқылы оң өзгерістерді қабылдауы және олардың рухани мәдениетінің дамуы тікелей біздің қалыптасып отырған қоғамдық өміріміздің басты шарттарының бірі сол себептен ислам дінін насихаттау мен уағыздауда оң өзгерістерді қабылдауымыз және пайдалануымыз қажет, тек осындай бағытта жұмыс атқару барысында біздің қоғамымыз бен мемлекетіміз гүлденген және дамыған оң өзгерістерге толы болатыны анық. Қазақстанда жастардың өрлеуі үшін ең алдымен дұрыс бағытталға ислам діні және мемекетіміздің дұрыс оң саясаты қажет, тек осы бағытта жылжи отырып, біз өзімізге аса қажет байланыстылықты қамтамасыз етуімізге болады деуге толықтай атауға болады. Ислам дінінің гүлденуі мемлекет өміріміздің басты сипаты және қажеттісі. Жастардың осы мәселеле бойынша өздерінің оң бағытта дұрыс таңдауын қамтамасыз етуі қажет екендігі дұрыс деп анықтаймыз.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Егемен Қазақстан 7 қазан 2009 ж., 2 б.
2. Н.Ә. Назарбаев Сындарлы он жыл 2001 ж.
3. Ислам және өркениет, 21-29 ақпан 2012ж., 14 б.

*Воронкова Н.
КазНУ им. аль-Фараби,
магистрант 1 курса
специальности*

“Социальная педагогика и самопознания”

*Научный руководитель:
к.пед.н., доцент Касен Г.А*

ПРОЦЕДУРА УЧЕТА РЕПРЕЗЕНТАТИВНЫХ СИСТЕМ ЛИЧНОСТИ В ПРОФИЛАКТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СОЦИАЛЬНОГО ПЕДАГОГА.

Современное образование - своеобразный билет в будущее. Каждый ребенок, как записано в статье 28 «Конвенции о правах ребенка» [1], имеет право на образование. Согласно Конституции Республики Казахстан, каждый гражданин Казахстана имеет право на жизнь, свободу слова, свободу творчества, на бесплатное среднее образование (2,3). Международное сообщество в настоящее время ставит задачу: дать каждому ребенку не просто образование, а качественное образование, гарантирующее в дальнейшем качественную жизнь [4]. В связи с этим возникает необходимость разработки таких технологий обучения, которые позволили бы каждому ученику достичь успеха в овладении основами наук и искусств, жизненными навыками. А это, в свою очередь, требует полного использования в системе образования достижений психологической науки. Одной из теорий, позволяющих повысить эффективность образовательных технологий, является нейро-лингвистическое программирование (НЛП). В настоящее время имеется проблема внедрения достижений НЛП в практику образовательных учреждений. Стремление принять посильное участие в решении данной проблемы и определило выбор темы данного исследования: «Процедура учета репрезентативных систем в профилактической деятельности социального педагога.»

Проблема влияния репрезентативных систем на практическую деятельность человека рассматривается в работах Р.Бендлера и Д.Гриндера «Структура магии(5); Б.Льюиса и Ф.Пуселик «Магия нейро-лингвистического программирования»(6); М.Люшера «Сигналы личности»(7); В.Макдоналда «Руководство по субмодальностям»(8); Дж.ОКоннора «Введение в НЛП»(9); в монографии «Трансформация личности: нейро-лингвистическое программирование» (анализ и комментарии Кзензюк О.)(10); в работе Бэтти Ли Ливер «Обучение всего класса»(11).

В работах данных исследователей НЛП (нейролингвистическое программирование) представляет собою специфический подход воздействия на человека с целью оказания влияния на его психику, а следовательно и на поведение. «Нейро» означает тот факт, что наведенное в результате воздействия поведение является следствием нервно-психологических процессов, а «лингвистическое» — то, что эти процессы управляются словом. Что же касается «программирования», то оно предполагает четкую организацию управленческих воздействий на объект влияния. Эта четкость относится и к «считыванию» информации с объекта путем оценки его речевого дыхания, голосовых проявлений и движения глаз.

Таким образом, можно утверждать, что человек узнает о мире и ориентируется в его изменениях при помощи сенсорных каналов, через которые в психику поступает информация. В этой связи в НЛП выделяют 3 информационные системы: ведущую (ввод информации), предпочитаемую (представление информации в сознании) и референтную (оценка информации в сознании). Системы восприятия, кодирования, хранения и выдачи информации – известны как репрезентативные системы. Они разделяются на визуальные (зрительные), Аудиальные (слуховые) и кенестетические (кенестетические ощущения) системы. Все три репрезентативные системы используются постоянно и определяют какой тип информации человеку легче воспринимать.

Репрезентативные системы не являются взаимоисключающими. Можно визуализировать сцену, иметь ассоциированные с ней ощущения и одновременно слышать звуки, хотя может оказаться трудным обращать внимание на все три системы в одно и то же время. Некоторая часть мыслительного процесса все же остается неосознаваемой.

У каждого человека есть своя излюбленная репрезентативная система, которую он использует чаще других, она называется предпочитаемая или первичная. Знание предпочитаемой репрезентативной системы позволит учителю и социальному педагогу лучше понимать ученика и быстрее устанавливать с ним доверительные отношения.

Например: два человека для которых главным является визуальный канал, легче находят общий язык, чем любой из них в разговоре с человеком опирающимся на кенестетику. Точно также 2 человека со слуховым предпочтением скорее всего окажутся хорошими слушателями и обладая сходным темпом и прочими характеристиками речи смогут без труда установить взаимный контакт.

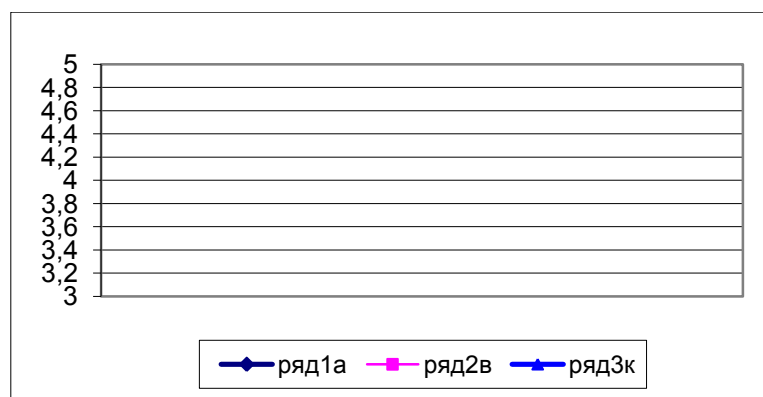
Эти данные специалисты-педагоги получили из теории и практики НЛП - исследований в области Нейро-Лингвистического программирования, которое родилось относительно недавно.

По данным исследования, проведенного в 2003 году среди третьих и четвертых классов лингвистической гимназии, было выявлено, что при несовпадении систем восприятия учителя и учащихся у учеников было значительное снижения в оценках, что в свою очередь может явиться фактором попадания их в «группу риска». Группой риска называется группа учащихся, чей стиль обучения не совпадает со стилем преподавания учителя. Рассмотрим степень риска вышеназванных стилей.

Было проведено исследование в классах, где учитель, ведущий основные предметы, имеет аудиальную репрезентативную систему, и получили следующие данные об успеваемости:

Есть ли связь между уровнем успеваемости и репрезентативной системой учащихся? Чтобы приблизиться к ответу на данный вопрос, представим данные в графическом виде (Графики 1 и 2).

График 1. Уровень успеваемости учащихся обследованного класса (средний балл по итоговым оценкам за третью четверть 2003/2004 учебного года)

На данных графиках в первом ряду представлен уровень успеваемости аудиалов, во втором ряду - визуалов, в третьем - кинестетиков. Графики показывают, что 4 ученика, имеющие самые низкие показатели успеваемости (они же - имеющие средний балл ниже 4) - это учащиеся группы риска: их репрезентативная система не совпадает с репрезентативной системой учителя.

Рассмотрим средний уровень успеваемости представителей трех разных репрезентативных систем по разным предметам (График 2).

График 2. Уровень успеваемости учащихся обследованного класса по изучаемым ими дисциплинам (средний балл по итоговым оценкам за третью четверть 2003/2004 учебного года)

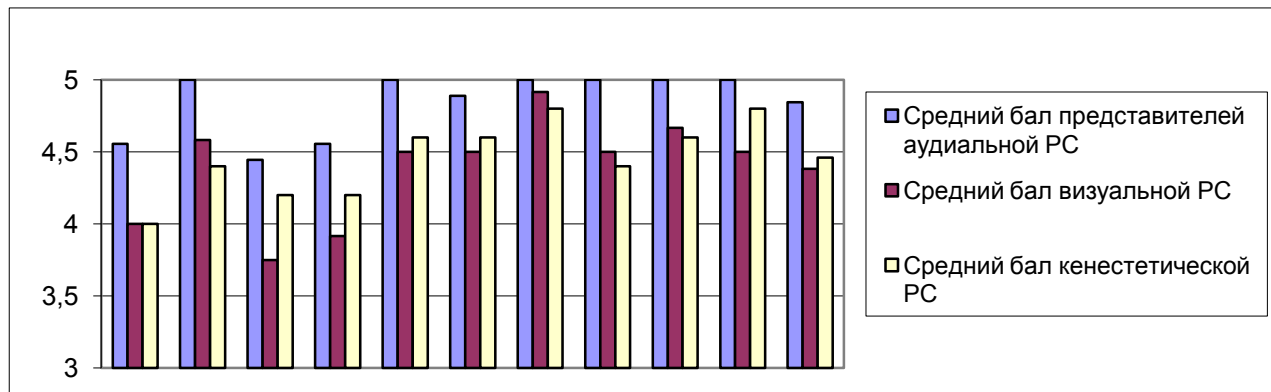
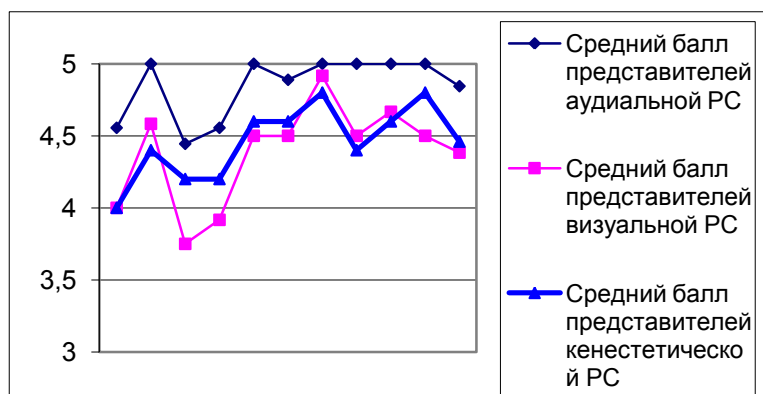

График 3. Уровень успеваемости (средний балл по итоговым оценкам за вторую четверть 2004/05 уч.г.) учащихся разных модальностей обследованного класса (4 «б» класс гимназии №4 г. Алматы) в разрезе изучаемых дисциплин.

Графики показывают, что почти по всем предметам представители репрезентативной системы, к которой относится и ведущий учитель класса, имеют более высокие показатели успеваемости. Только по музыке (2 график) их обгоняют кинестетики.

Особенно сильно и невыгодно отличаются оценки кинестетиков по математике и русскому языку.

Полученные данные ставят проблему педагогического обеспечения социальной справедливости к детям, имеющим различия со своим учителем в области восприятия, кодирования, хранения и выдачи информации. В современной школе проблемами обеспечения социальной справедливости к детям занимается социальный педагог, в компетенции которого входят помощь учащемуся в процессе его социализации, а также деятельность, направленная на организацию воспитательной среды. В своих трудах Е.Н. Сорочинская выделяет следующие виды профессиональной деятельности социального педагога(12):

- научно-методическая,
- социально-педагогическая,

- воспитательная,
- профилактическая,
- коррекционно-развивающая,
- управленческая.

Социальному педагогу, необходимо обучать учителей азам НЛП в форме интенсивных семинаров-тренингов, значительная часть времени на которых отводится практическим упражнениям и отработке поведенческих навыков для преодоления возникновения «групп риска» среди учащихся.

Вопросами профилактической деятельности социального педагога с применением социально- педагогических методик и технологий занимаются исследователи Василькова Ю.В. «Методика и опыт работы социального педагога»(13); М. А. Галагузовой, Л. В. Мардахаева «Методика и технологии работы социального педагога»(14); Никитина Н.И. «Методика и технология работы социального педагога»(15); Мустаева Ф.А. «Основы социальной педагогики»(16); а также в трудах отечественных исследователей Н. Э. Пфейфер, Е. И. Бурдина, С. К. Ксембаева «Общая и социальная педагогика»(17).

В работах данных исследователей отмечается особая роль профилактической работы по раннему выявлению и преодолению диссоциализации личности ребенка в условиях современной школы. Ведь именно современное образование – своеобразный билет в будущее стало быть образовательный успех должен и может быть достигнут каждым учеником, что будет способствовать успешной социализации личности.

На сегодняшний день, фундаментом образования является владение знаниями умениями и навыками, значит, возникает необходимость разработки таких технологий, которые позволили бы сделать это наиболее успешно. Те учащиеся, которые успешны в учебной деятельности реже имеют различные отклонения в поведении. Именно поэтому социальный педагог должен работать на опережение и двигаться в направлении поиска профилактических методов работы, ориентированных на учет индивидуальных особенностей личности, т. е. методов, которые бы не усредняли учеников, не подгоняли их под общепринятую планку образца, а наоборот, как можно максимальнее развивали бы индивидуальные особенности каждого, способствующие благоприятной социализации. Одной из таких технологий является НЛП.

В заключении приведем алгоритмы, с помощью которых социальному педагогу и учителю предметнику можно предсказать факторы риска для каждого из учащихся и достаточно успешно обучать весь класс.

1. Определить стили обучения учащегося.
2. Определить, кто не соответствует стилю большинства.
3. Определить стиль преподавания учителя и отметить случаи конфликта со стилями обучения учащегося.
4. Определить методы включения учащихся группы риска в учебный процесс посредством:

- адаптации заданий внутри класса
- выполнения творческие работы в малых группах
- предоставления возможности выбора заданий
- индивидуализации домашних заданий
- консультирования учащихся

Предлагаем уже испробованные стратегии НЛП в формировании позитивного мышления.

1. Создайте дневник успехов, в котором дети смогут записывать и зарисовывать свои успехи и победы.
2. Учите детей запоминать таблицы, деля их на части и блоки, следите, чтобы дети, вспоминая, правильно калибровали взгляд.

3. Выясните с помощью творческих работ, какой «язык любви» предпочитает ребенок: похвалу, подарки, прикосновения.
4. Учите родителей и детей делиться информацией вербально.
5. Читайте на уроке вслух, пусть дети слушают и смотрят на вас, делитесь впечатлениями о прочитанном.

Список использованной литературы:

1. Конвенция о правах ребенка 1989 г.
2. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 г.
3. Закон Республики Казахстан от 8 августа 2002 года О правах ребенка в Республике Казахстан.
4. Всеобщей декларацией прав человека 1948г.
5. Ричард Бендлер, Джон Гриндер. Структура магии в 2 - х томах. СПб, 1993.
6. Ф.Пуселик, Б.Льюис. Магия нейролингвистического программирования без тайн. – СПб: Изд. "Петербург-XXI век", 1995 – 176 с.
7. М.Люшер. Сигналы личности. – Воронеж: НПО "МОДЭК", 1995 – 176 с.
8. Бэндлер Р., Макдональд У. «Руководство по субмодальностям». — СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2004. — 128 с.
9. О'Коннор Дж., Сеймор Дж. «Введение в нейролингвистическое программирование», Челябинск, 1997.
10. «Трансформация личности: нейролингвистическое программирование», анализ и комментарии - Ксендзюк О., Одесса, 1995.
11. Бэтти Лу Ливер, «Обучение всего класса», М., 1995.
12. Рабочая папка социального педагога/ Под ред. Е.Н. Сорочинской, 3-е изд. исправ. и перераб. – Ростов – на - Дону, 2008 г.
13. Василькова Ю.В. Методика и опыт работы социального педагога: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб.заведений. - М., Издательский центр «Академия», 2001. - 160 с.
14. Методика и технологии работы социального педагога: Учеб.пособие для студ. высш. учеб. заведений / Б. Н. Алмазов, М. А. Беляева, Н. Н. Бессонова и др.; Под ред. М. А. Галагузовой, Л. В. Мардахаева. — М.: Издательский центр «Академия», 2002. — 192 с.
15. Никитина Н.И. Методика и технология работы социального педагога : учеб. пособие для студентов пед. училищ и колледжей, обучающихся по специальности «Соц. педагогика» /Н.И. Никитина, М.Ф. Глухова. - М.: Гуманитар, изд. центр ВЛАДОС, 2007. — 399 с.
16. Мустаева Ф.А. Основы социальной педагогики: Учебник для студентов высших педагогических учебных заведений – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Академический проект, 2001. – 416 с.
17. Пфейфер Н. Э.,Бурдина Е. И., Ксембаева С. К. Общая и социальная педагогика: учебно-методическое пособие для магистрантов и студентов педагогических специальностей и специальности «Социальная работа» Н. Э. Пфейфер, Е. И. Бурдина, С. К. Ксембаева – Павлодар :Кереку, 2010. – 99 с.

ҚАЛАЛЫҚ СОЦИУМДАҒЫ АДАМ БОЛМЫСЫ

Қала – адам тұрағының жаңа формасы болып қана қоймай, адамзат мәдениетінің даму дәрежесінің көрсеткіші, жетістігі. Себебі, (батыстық көзқарас бойынша) алғашқы адам физикалық тұрғыда тірі қалуы үшін жабайы табиғатпен күресіп, оны зерттеп, игергеннен кейін, өзіне керектіні өз қолымен жасай алатын жағдайға жеткенде өзін табиғаттың қожасы санады, жеткен жетістігім, мәдениет деп бағалады. Тұратын үйін, қаласын өз қолымен өзіне ыңғайластырып, өз қалауынша әсемдеп, белгілі бір жүйеге, стандартқа келтіріп, жасап алды. Бірақ, ол адам қолымен жасалғандықтан, онда бәрі жасанды. Қазіргі заманғы қалада адамның өмір сүруі барынша жеңілдетіліп, күнделікті қарапайым қажеттіліктерін қанағаттандыру: биологиялық қажеттіліктері, және ақпарат алмасу, қатынас, байланыс, яғни коммуникация, көңіл көтеру т.б қажеттіліктерімен қамтамасыз ету өте жоғары деңгейде және сапасы күннен күнге жаңарып, даму үстінде. Адамның бақытты өмір сүруіне бүкіл жағдайлар жасалып жатқанымен қазіргі дамыған халқы көп үлкен қалалардың да кері қырлары мен проблемалары бар. Әсіресе Жан Бодрийяр, Георг Зиммель және Освальд Шпенглер сияқты батыстық ғалымдардың шығармаларынан көреміз.

Георг Зиммель «Үлкен қалалар және рухани өмір» деген еңбегінде қазіргі заманғы өмір сүру жағдайы, соның ішінде қалалық өмір адамға өзіндік ерекшелігін сақтауға умтылуына, өзі үшін күресуіне итермелейді. Қазіргі адам өзін заң жүзінде т.б. формальді бостандықтарына сүйеніп өзін ерікті, еркін адам дегенімен, қоғам тарапынан болған қысымдардан, соның ішінде өмір техникасы мен ішкі мәдениетке тәуелді, сондықтан оған өзі үшін күресуге тура келеді дейді. Шағын қалалар мен ауылдарда қалыптасқан ақырын, үйреншікті, қалыпты ритмді рухани және ой еңбегіне, үлкен қалалардағы көшелелеріндегі күнделікті абыр-сабыр тірлік, қоғамдық және проффесионалды, шаруашылық өмірдің әр түрлілігі мен жоғары қарқындылығы кері болады. Үлкен қаладағы индивидтің психологиялық негізі сыртқы және ішкі әсерлердің ұдайы және өте жылдам өзгеріп отыруынан болатын жоғары күйгелектік өмірмен ерекшеленеді. Егер адамның таным қабілеті айырмашылықтарды қабылдауға негізделген болса, яғни, оның санасы басынан өткізіп жатқан әсерлер мен оған дейін алған әсерлерінің арасындағы айырмашылықты қабылдауға қозғыш келеді. Бірқалыпты, әдеттегі жағдайда, кішкене ғана айырмашылықтарымен өтетін және тек бір ғана қарама-қайшылықтарды көрсететін тұрақты әсер оқиғаны тез өзгерттетін бір моментті әсер шегінде күрт өзгеру, күтпеген жерден бұзылатын сезімге қарағанда сананға аз күш салады. Үлкен қаладағы өмірде сезімдік өмірдің интеллектуалдық характері басым болады, ал шағын қалалар мен ауылдарда сезімге негізделген қарым-қатынас орын алған. Адам санасы ішкі күштердің ішіндегі көп жағдайға ең иілгіш ішкі күштердің бірі; сана-жанның ашық әрі саналы, жанның ең жоғарғы сферасында орналасқандықтан құбылыстардың қарама-қайшылығының ауысуына айыру үшін оған күйзелістер мен өзгерістерді керек етпейді, ал консервативті сезім болса осындай күйзелістер мен өзгерітер арқылы ішкі құбылыстар ритмімен жылжи береді. Осындай жағдайда үлкен қала тұрғыны мыңдаған түрленімге ауысатын тип болады, сондықтан ол ішкі жағдайдағы қарама-қайшылықтар мен жағдай ағымынан өзіне төнген қауіпке қарсы қорғаныс құралын қалыптастырады, ол бұл жағдайларға сезіммен емес көп жағдайларда дамушы сана ішкі сезімдерге жетекшілік жасайтындықтан, ақылмен әсер етеді. Субъективті өмірдің үлкен қала зорлығынан қорғаны болып саналатын бұл саналылық кейбір жағдайда қайтадан шиеленісіп отыратын жеке құбылыстарға тармақталады [3,16.].

Жан Бодрийяр «Қала және өшпенділік» деген еңбегінде француздық «Өшпенділік» филмін негізге алады. Фильмде үлкен қаланың шеткі аудандары мен аймақтарында орын алған түрлі қылмыстар мен жағдайлар және бойларын «өшпенділік» пен «жек көрушілік» сезімдері бұған сотқар жастар көрсетілген. Фильмдегі кейіпкерлердің бірінің «жек көрем» деп айтқан сөзінен оның тек субъективті эмоциясы мен субъективті қалін емес, ол одан да ауқымды өшпенділіктің тууына қоқыс тастайтын жерге айналған қаланың шеткі аймақтарында және мәнсіз бос кеңістікке айналған қалалар себеп болатын оның объективті халін суреттейді. Неліктен жастардың бойында (шын мәнінде басқа да адамдар болуы мүмкін) себепсіз ашу-ызаның туып, қылмысқа итермелейтін нендей себеп және неге өркениеттің бүкіл жетістігі орын алған дамыған үлкен қалаларда, ең бастысы неліктен шеткі аудандарда мұндай қылмыстар көп болады деген сұрақ туындайды. Мұндай жағдайлар көп болатындықтан, біздің қоғамдағы жағдайлар мен проблемалар деп «Өшпенділік» сияқты киноларды күнде түсіруге болатын еді. Айтылған бұл жағдайлардан тұтас қоғамдық өмірдің бір қырын, яғни халықтың көп шоғырлануынан және соған сәйкес қалдықтың көп өндірілуінен пайда болатын бүкіләлемдік қалдық проблемасы жайында болмақ. Егер зорлық-зомбылық қанау, қысым көрсету негізінде пайда болса, ал өшпенділік сезімі адамның мәні кетіп, адам ретінде құны қалмай қоқыс тасталатын жерге тасталса туады [4, 16.].

Қалдық ұғымын түрлендіріп және кеңейтіп қарау орынды болады. Үлкен қалаларда адамдар мен өндірістің тығыз шоғырлануынан пайда болған материалдық және көлемді қалдықтар түптеп келгенде әлемді глобалды масштабта идеалды программалау мен жасанды моделдеу, қызметтің орталықтандырылып және мамандандырылуына ұмтылу және осы әдісті бүкіл әлемге үлгі ету негізінде туындаған сапалық, адами, құрылымдық қалдықтар симтомы болып табылады.

Бәрінен ең қорқыныштысы жан-жағымыздан үйіліп қалған қалдықтар емес, адамдар, біз өзіміздің қалдыққа айналғанымыз қорқынышты. Айналамыздағы заттардың бәрі қалдық, қоқысқа, яғни, ешкімге керексіз, ешкім қалай құтыларын білмейтін, мәнсіз дүниеге айналды. Тау-тау болып үйіліп қалған өндірістік органикалық қалдықтар бұмен салыстырғанда түк емес. Жүріп өтіп артта қалған оқиғалар ғана емес болып жатқан қазіргі жағдайлар аяғына жетіп үлгермей жатып мәнін жоғалтады, ешкімге керексіз қалдыққа айналды. Бұл жердегі мәселенің мәнісі қазіргі нарықтық қоғамға байланысты адамдардың арасында өндірушілік және тұтынушылық байланыстың орнауы басты себеп. Көп жағдайда адам тұтынуды ғана білетін жансыз машина сияқты. Ол тек материалдық қажеттіліктерге ғана емес, рухани қажеттіліктерге де солай қарайды. Мәселен, бұл жағдайды орыстың социолог ғалымы Питирим Сорокин «Социомәдени динамика» деген еңбегінде жақсы ашып көрсетеді. П.Сорокин адамзат жүріп өткен тарихта жасаған мәдениеттерді үш типке бөліп қарастырады. Олар:

- I. Идеационалды мәдениет.
- II. Идеалистік мәдениет.
- III. Сезімдік мәдениет (қазіргі).

Мәдениеттің бірінші түрінде басты құндылық Құдай, ал негізгі тақырып жоғары сезімді Құдай патшалығы болғандықтан, мәдениеттің қай саласы болмасын олардың кейіпкерлері: Құдай, періштелер, күнәлілер мен әулиелер, жан және тағы басқа әлемнің құпиялары болды. Негізгі мақсаты адамның көңілін көтеру немесе рахатқа бөлеу емес, адамды жаратушысымен жақындастыру. Стилі символды болып келеді. Яғни, оның негізгі мәні сыртқы түрінде емес, символ арқылы көрсетіп тұрған ішкі құндылығында. Ал, екінші мәдениет бірінші мен қазір тоқталайын деп отырған үшінші мәдениеттің аралығы болып табылады, яғни екеуінің де элементтері кездеседі. Біз үшін маңыздысы осы үшінші – сезімдік мәдениет. Сезімдік мәдениет сезімді эмпирикалық әлемде өмір сүріп, дамиды. Негізгі тақырыптары реалды өмірдегі адамдар мен пейзаж, реалды жағдайлар мен оқиғалар. Ал жұмысшылар мен фермерлер, балалар, мұғалімдер және үйде отырған әйелдер типаждары оның қосымша персонаждары болып табылады. Бұл мәдениеттің ең шарықтап дамыған кезінде кейіпкерлері де өзгеріске ұшырайды.

Осы кезде оның «жақсы көретін» «кейіпкерлері» - көше бұзақылары, адам өлтіргіш қылмыскерлер, жезөкшелер, естері ауысқан есалаңдар, қарақшылар мен екі жүзді адамда т.б. солар сияқты субсоциалды типтер болады [3, 133б.]. Өйткені, мәдениеттің бұл түрінің басты мақсаты – адамдарға ой салу емес, олардың шаршаған нервтерін демалдыру және рахатқа батырып, көңілдерін көтеру болып табылады. Сондықтан, (ол мәдениетті жасаушы адамды мәдениет қайраткері немесе өнер адамы дегеннен көрі, оның жасаушысы, өндірушісі десек дұрыс болар) өндіруші өз тұтынушысын өзіне тарту үшін сенсациялы, сезімді, құмарлыққа толы, көтеріңкі сарынды, әрқашан жаңалықты іздеп тұратын болады. Яғни өндірушінің басты мақсаты тұтынушының сұранысын қанағаттандырып, ақша табу болса, тұтынушы өзіне керек уақытта қажеттілігін қанағаттандыру. Одан кейін ол заттың тұтынушы үшін мәні жоғалады да мерзімі өткен тағам секілді керексіз болып, бағасы да арзандайды Ол діннен, моральдан және тағы басқа құндылықтардан ада, оның стилі – «мәдениет мәдениет үшін». Бұл мәдениет қазіргі кезде бұқаралық мәдениет деп аталып жүр. Көріп отырғанымыздай, бұл мәдениеттің ешқандай мәні немесе құндылығы жоқ болғандықтан ол тек уақытша қызмет етеді, оның мәні тек сол уақытта ғана. Мерзімі бітіп, мәнісі жоғалғаннан кейін ол да «қалдық» болып қоқыс тастауышқа ысырылады.

Қала өмірі өндіруші мен тұтынушы арасындағы қатынасқа негізделгендіктен бұл жерде қала адамы үшін негізгі ұғым ақша және уақыт болып табылады. Яғни қала адамы үшін ақша мен уақыттың орны қандай деген сұраққа тоқталамыз. «Уақыт-ақша», «уақыт капиталы», «тайм менеджмент» деген ұғымдард тудырған отырықшы қалалық мәдениет. Уақытты капитал деп таныған тұлғалардың бірі – Оноре де Бальзак. Ол кісі айтқан: «Уақыт – ақыл-ой еңбегімен айналысқан адамдардың капиталы», - деп. Ал капитал дегеніміз – қосымша пайда әкелетін құн. Адамның ақыл-ойы, қажыр-қайраты, күш-жігері уақытқа сіңсе, уақыт капиталданады. Ақыл-ойдың, қажыр-қайраттың, күш-жігердің уақытқа сіңуі дегеніміз - адамның белгілі бір уақыт аясында болашағын қамдауға ұмтылып орындаған саналы әрекеті. Демек, уақыт капиталы - тиімді падаланылған уақыт. «Time» деген «уақыт», «management» деген сөздің «басқару» деген мағына беретіні рас, бірақ уақытты басқару логикаға келмейді. Адам ырқына ғана көнетін нәрсені ғана басқара алады, ал уақыт ырыққа көнбейді. Бірақ, уақытты ырыққа көндіре алмасак та оны ұтымды пайдалана аламыз. Осыдан шығатын қорытынды: тайм менеджмент – уақытты тиімді пайдалана білу болса, уақыт капиталы – тиімді жұмсалған уақыт. Уақыт капиталы тайм-менеджменттің нәтижесінде туады. Тайм-менеджмент неғұрлым дұрыс жүргізілсе, уақыт соғұрлым капиталданады. Яғни, біріншісі – әрекет, екіншісі – әрекет нәтижесі. Ал «Уақыт – Ақша» деген тіркесті ғылымыландырып, афоризм түрінде ғылымға ендірген – АҚШ-тың тұғырын бекітуші «әкесі» (АҚШ-тың Тәуелсіздік Декларациясына, АҚШ-тың Конституциясына және Версаль бейбітшілік келісіміне қолтаңбасын қойған тұлға ретінде), майшам мен сабын өндіріп сатып тіршілік еткен англиялық эмигранттың баласы – Бенджамин Франклин. Осы тақырыпта «Бай болуға ұмтылғандарға қажетті кеңестер» және «Байлыққа бастайтын жол» деген еңбектер қалдырған. Онда қозғалған мәселелердің барлығы қаржыны үнемдеу, айналымға енгізу, ақшаны тек несиеге беру және т.б. Атышулы афоризмдерінің тағы бірі: «Егер үйіңе келіп мазанды алатын қонақтардан құтылғың келсе, онда оларға қарызға ақша бер», - дейді. 1928 жылдан бастап Бенджаминнің суреті 100 долларлық купюраға түсірілді. Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін доллар халықаралық валюта ретінде әлемге тарады. Доллар мен бірге «Уақыт – Ақша» цитаты да қатар жүрді. Уақыттың бұл түсінігі қала адамы үшін оның бір ғана қыры [6, 2-6 бб.].

Қазіргі қоғам рухы математикамен түсіндіріліп жүр. Қаржылы шаруашылықтан шығатын практикалық өмірдің математикалық дәлдікке келтірілуі, нақты ғылымдардың әлемді арифметикалық тапсырмаға теңеп, оның әр бір бөлігін математикалық формулаға айналдырғанымен сәйкес келеді. Ақшаның арифметикалық сипаты өмірдегі элементтердің арасына олардың ұқсас құндылықтары мен айырмашылықтарын анықтауда, анықтық пен

дәлдікті, келісімшарт пен талаптың шарттылығын енгізді. Арифметикалық сипат негізінде, ортақ уақыттың таралуына әсер етті.

Үлкен қала тұрғынының күнделікті өмірі мен жағдайы әдетте аса қиын және әртүрлі болып келеді, әсіресе абыр-сабыр адамдар шоғырының көп болуы мен қайнаған тірлікте аса дәлдік пен әр нәрсенің өз уақытында жасалынбаса қоғам бір сәтте ретсіз хаосқа айналушы еді. Егер Берлиндегі сағаттар кем дегенде бір сағатқа теріс немесе әр түрлі көрсететін болса, онда бүкіл қаланың шаруашылық өмірі мен басқа да өміріне үлкен шығын келетін еді. Қалада өмір қалыпқа салынған реттен ауытқымауы керек, себебі, онда жоғалған әрбір сәт қайтарымы қиын капитал. Сондықтан, үлкен қалалардың субъектен тыс техникалық өмірі барлық қызметтерді және барлық қатынастарды бекітілген уақыт схемасына дәл қоймайынша елестету мүмкін емес. Үлкен қалалардың осындай өмір салты адамдарды пунктуалды, дәл, есепті болуға мәжбүрлейді.

Үлкен қалалар әу бастан әр түрлілікпен айырбасқа негізделіп, айырбас құралы айрықша мәнге ие болғандықтан, ақша шаруашылығының орталығы болып саналады. Бірақ ақша шаруашылығы мен ақылдың басым болуы екеуі бір-бірімен өте тығыз байланыста. Ол екеуіне де адамдармен және заттарға қатынасы тек іскерлік дәрежеде, көп жағдайда формальді әділеттілік қатыгездікпен сай келіп жатады. Саналы адам негізінде индивидуалды болғандықтан, көп нәрсеге ықпалсыз болады, өйткені индивидуалдық қатынас пен әсер етуді тудыра алатындықтан тек бір логикамен біте қоймайды; сол сияқты ақша да құбылыстың индивидуалдығын жояды. Ақша тек сәйкес құбылыстарға не ортақ екендігін, көп жағдайда сандық критерий негізінде отырып өзіндік ерекшелік пен сапасын жоққа шығаратын айырбас құны мен қабілетін ескереді. Адамдар арасындағы сезімдік қатынас тек индивидуалдыққа негізделсе, есті қатынас олармен түк мәнісі жоқ, еңбегімен ғана өлшеніп, бағаланатын цифрлар мен элементтерге қатынасқандай қарым-қатынаста болады. Үлкен қаладағы адам өзінің қызметшісіне, тауармен қамтамасыз ететін адамдар мен сатып алушыларға және кей жағдайда өз ортасының адамдарына тура осындай қатынаста болады, яғни оларды еңбегімен бағалайды. Бұған кіші ортадағы адамдар қатынасы мүлде кереғар келеді; ондағы адамдардың индивидуалдық қасиеттерін білу қарым-қатынасты формальдік деңгейде емес, керісінше жақын, сезімдік деңгейге жеткізіп, олар маған қанша береді және қызметі үшін қанша алады деген сияқты адамды объективті түрде бағалаудан алшақтатады. Сонымен қатар бұл ортадағы шаруашылық өмірдегі психологияны ескерсек, мұнда тауар өндіруші мен сатып алушы бір бірін таниды, белгілі бір адамның тапсырысы қанағаттандырылады, ал үлкен қалаларда өндірушілер ешқашан көрмеген сатып алушылары үшін, тура үлкен базарға өндіреді. Осының нәтижесінде екі жақтың да мүдделері іскерлік қатынаста болады, олардың саналы шаруашылық эгоизмдері жеке қатынастармен ешқашан араластырылмайды. Бұл тікелей алмасуды және өзіндік тұтынуға арналған соңғы қалдықтарды басып және сатып алушылардың белгілі бір ортасы үшін күн сайын жұмысты азайтып отыруына себеп болған үлкен қалаларда үстем болған қаржы шаруашылығына байланысты болып отыр. Осы факторлардың қайсысы бірінші, қайсысы екінші болғанын үлкен қалалардағы рухани интеллектуалдық жағдай қаржы шаруашылығының өрістеуіне әсер етті ме әлде, керісінше екіншісі біріншісі үшін анықтаушы фактор болды ма анықтау өте қиын. Ең басты білетіміз, қалалық өмір салты осы екі фактордың арақатынасын дәнекерлеп тұрған негіз екендігі. Ағылшын рухани мәдениеті тарихшыларының: «Ағылшын тарихының ағысында Лондон ешқашан Англияның жүрегі болған емес, ол тек оның миы және әрқашан – ақша кассасы болды» деген сөзі осы жағдайларға дәлел болады [4, 5б.].

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Сыргакбаева А.С. Город как культурфилософская проблема. Экзистенциальный анализ бытия человека в городе: Дис. д-ра филос наук: 09.00.13. – А.: КазНУ им. Аль-Фараби, 2008 – 150 бет.
2. Сорокин П. Человек, цивилизация, общество. М.: 1992. 343 б.

3. Зиммель Г. Большие города и духовная жизнь// [http:// magazines. russ.ru // logos/2002/3/zim.html](http://magazines.russ.ru//logos/2002/3/zim.html).
4. Бодрийяр Ж. Город и неновисть // www.klinamen.com
5. Ненависть. /Филосовский энциклопедический словарь./ Ред.-сост. Е.Ф.Губский.mirslovarei.com /.../ socium – 2686. Htme.
6. Нәлібаев Б. Уақыт капиталы және тайм менеджмент // Жалын. – 2010-№1 – 2-66.

*Дарханбаев Ж. А.,
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ,
«дінтану» бөлімінің
I курс магистранты*

ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ БАТЫС ЕУРОПА МЕМЛЕКЕТТЕРІНДЕГІ ДІНТАНУЛЫҚ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНІҢ НЕГІЗГІ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ МЕН МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ ТУРАЛЫ

Адамзат тарихында діннің мәні мен алар орны ерекше. Бұл өзгермейтін жаратылыс секілді. Зайырлы мемлекет принциптерінде дін мемлекеттен бөлек болғанымен, дінді қоғамнан бөліп қарау мүмкін емес. Мемлекет ешқашан дінсіз өмір сүрген емес, мемлекеттің дін мен бірге өмір сүретіні, мемлекет пен діннің арақатынаста болуы, халықсыз билік болмайды, ал – дінсіз халық болмайтыны тарихтан белгілі, сонымен қатар, мемлекет өз аумағында дінге қатысты заңдық күші бар заңнамалық-құжаттары мен заңды қабылдап, оны іс-жүзіне асыратыны белгілі.

Дін туралы ой тұжырымдаған философ Г.Бергсонның «Қандай да бір мәдениетсіз, тарихсыз немесе философиясыз халық болса болар, бірақ дінсіз халық болуы мүмкін емес» - деген болатын. Мұның шындығын тарихтың өзі дәлелдеп отыр. Дүниедегі бірінші және соңғы атеистік қоғам – кеңестік кезеңде күндіз-түні құдайды жоққа шығарып, дінді адам санасынан улайтын апиын ретінде көрсетіп, насихаттап, жанталасқанымен де, біздің халық өз орталарында діни жоралғыларын орындап, мұсылман екендіктерін еш ұмыт қалдырған емес.

Тарихқа терең көз жүгіртетін болсақ, қазақ даласы мыңдаған жылдар бойы діндер мен мәдениеттердің тоғысқан орталығы болып келген. Қазақтың етек жайған кең даласы мен ұлы жібек жолы арқылы әлемнің көптеген аймақтарына мыңдаған діни сенімдер тарағаны да мәлім.

Өз саласында табысты қызмет ету үшін маманға қажетті арнайы білімдер бар. Бірақ әрбір адамның тұлға ретінде бекуі үшін, оның рухани мәдениетінің қалыптасуы үшін меңгеруге маңызды ұғымдар, идеялар, деректер де бар. Осындай білімдерді қамтитын салаларға дінтану жатады. Дін мәселелері қоғам мен мемлекет үшін аса маңызды да күрделі болып табылады. Дін қоғам өмірінің барлық жақтарына әсер етіп, қоғамдық дамуға зор ықпал етеді. Сондықтан дін жайлы дұрыс көзқарасты, түсінікті қалыптастыру зайырлы діни білім берудің басты мақсаттарының бірі болып табылады [1].

Қазақстан және Батыс Еуропа елдеріндегі дінтанулық білім беру жүйесінің ерекшеліктері мен маңыздылығын қарастыра отырып, ең алдымен біз зайырлы демократиялық принциптер мен құндылықтарды ұстанатын, Еуразиялық эпицентрдің жүрегінде орналасқан, Орталық Азиядағы көшбашшы мемлекетіміз Қазақстан Республикасынан бастасақ.

Өз елімізде дін мемлекеттен ажыратылған. Қазақстан Республикасы Конституциясы бойынша зайырлы мемлекет, діни сенім бостандығына кепілдік берілген, ешқандай дінге басымдық берілмейді. Сондықтан мемлекеттік жоғарғы оқу орындарында діни білім оқытылмайды. Бірақ соңғы уақытта қоғамдағы дін мәселесінің жандануы азаматтардың өз діни сенімін танып білуіне, діни құндылықтарын іске асыруына деген ұмтылыс артуда. Екінші жағынан, қоғамда дінге қатысты түрлі мәселелер туындауда. Дәстүрлі емес діни қозғалыстар, культтік ілімдер, экстремистік діни қозғалыстар мемлекеттің қауіпсіздігі мен қоғамның бірлігі мен тұрақтылығына қауіп тудыруда.

Сол себепті, жас ұрпақтың дін туралы білім алуы үшін мемлекеттік орта оқу орындарының бағдарламаларына «Дінтану негіздері» пәні енгізілді. Қазақстан қоғамының діни және этникалық ерекшелігі ескеріліп, біздің елімізде діни білімді оқыту дінтанулық тұрғыда жүзеге асуда. Бұл Еуропа елдеріндегі сияқты конфессионалды діни білім беру емес.

Білім беру «Қазақстан – 2030» ұзақ мерзімді Стратегиясының маңызды басымдықтарының бірі болып табылады. Қазақстандағы білім беру реформаларының жалпы мақсаты білім беру жүйесін жаңа әлеуметтік-экономикалық ортаға бейімделу болып табылады. Қазақстан Президенті республиканы әлемдегі бәсекеге қабілетті 50 елдің қатарына қосу туралы міндет қойды. Білім беру жүйесін жетілдіру осы мақсатқа қол жеткізуде маңызды рөл атқарады.

Жас ұрпақтың тұлға ретінде дұрыс қалыптасуы үшін дін тақырыбында ғылыми негізделген білім мен танымға қол жеткізілуі, жастарды отаншылдыққа баулу, рухани құндылықтар мен дәстүрлі діндердің бай мұрасын меңгеру мақсатында зайырлы демократиялық бағытты ұстанатын Қазақстан Республикасында 2009 жылдан орта мектеп оқу бағдарламаларына «Дінтану» пәні енгізілді. Жалпы дін саласында діни білім беру және дінтанулық оқыту болып ерекшеленеді.

Діни білім беру – белгілі бір дінді оқыту, білім мен ғылымды сол діннің іліміне сәйкес негіздеп, түсіндіру болып табылса, ал дінтанулық білім беру дін туралы жинақталған білімдерді оқыту, басқаша айтқанда дінді әлеуметтік-мәдени құбылыс ретінде қарастырып, оны түрлі қоғамдық ғылымдар негізінде түсіндіру болып табылады. Яғни орта мектептерде дінтанулық білім беру жүйесінің ерекшелігі мен маңыздылығы зайырлы мемлекет үшін өте орынды, себебі зайырлы мемлекет дінтанулық білім беру жүйесінде, діннің барлық түрлерін жан-жақты қарастырып, бір қорытынды жасайды.

Елімізде дінтану сабағы орта мектептер мен жоғарғы оқу орындарында жүргізіле бастады. Бұл сабақтың негізгі мақсаты – ғылыми тұрғыда діннің негізін ашып көрсету. «Дінтану пәні» бойынша берілетін білім бір жағынан, бүгінгі оқушы-ертеңгі ел азаматының ұлтының рухани мәдениетін сақтап, өз рухын байытып, өзінің рухани ықпалынан қорғай білуді қалыптастырса, екінші жағынан өзге дінді, өзгенің діни танымын, олардың басқаларға деген көзқарасын анықтап білуге, олармен сыйластық қарым-қатынасты қалыптастыруға бағытталған.

Дінтану пәнін оқудың ерекшелігі мен маңыздылығына келер болсақ, өмірдегі көзқарастың қалыптасуы тікелей дінге байланысты; қайырымдылыққа, адамгершілікке тәрбиелеу процестері; қоғам мен діни қауымдар мемлекет пен діни қоғамдардың қатынастар заңдылықтарын білуге үлкен жәрдем көрсетеді; ар-ождан бостандығының мәні мен мағынасын түсінуде дінтану пәні өте жоғары рөл атқарады. Дінтанулық пән адамның рухани өмірін жақсартуға, адамды «толық адам» етіп қалыптасуына үлкен әсерін тигізеді.

Орта мектептерде «Дінтану негіздері» бойынша сабақтар жүргізіліп келеді, әрине 2009 жылдары бастапқыда дінтану негіздерін кімдер береді және қай мамандықты бітірген мамандар ол кімдер деген сұрақтар туындады. Бастапқыда дінтану негіздерін тарих пәнінің мұғалімдері беріп жүрді, мемлекет біріге дінтану саласына қатты көңіл бөліп, күш салғаннан кейін, жоғарғы оқу орындарын бітірген дінтанушы мамандарды дайындап шығарды. Міне осы дінтанушы мамандары қазіргі таңда орта мектептерде және жоғарғы оқу орындарында оқушылар мен студенттерге білім беру үстінде [1,2].

Мемлекет жылда дінтану мамандығы бар университеттерге гранттар бөлуде. Университетте бакалавр, магистратура, докторантура PhD дәрежелерін алып, мемлекеттік мекемелерде, орта және жоғарғы білім ордаларында дінтану негіздері пәнінен сабақ беру үстінде. Дінтанушы мамандарды әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қожа Ахмет Яссауи атындағы Халықаралық Қазақ-Түрік университеті, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті дайындап шығаруда, яғни бұл университеттер зайырлы мемлекеттің дінтанушы мамандарын даярлауда, себебі Қазақстан зайырлы демократиялық бағытты ұстанатын мемлекет болып табылады. Орта және жоғарғы білім ордаларында дінтанулық білімді зайырлылық тұрғыдан оқытады. Зайырлылық тұрғыдан дінтанулық білім беру дегеніміз

– бұл Қазақстандағы орта және жоғарғы білім ордаларындағы оқушылар мен студенттерге жалпылай ортақ ұстанымды білдіреді. Ал нағыз тек бір бағыттағы діни білім беретін университетіміз бар, бұл Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университеті. Бұл мекемеде исламтанушы мамандарын даярлап шығарады.

Біздің еліміздің саяси-құқықтық, мемлекеттік құрылысы мен дін саласындағы саясатты ескере отырып, Батыс Еуропа елдерінің діни білім беру жүйесін назарға алдық.

Шет мемлекеттердің заңдарында дін мемлекеттен ажыратылған, бірақ бұл елдердің мемлекеттік дін қатынастарының үлгілері де әр алуан. Бұл елдер зайырлы мемлекеттер болып табылады. Зайырлықты тарихи-мәдени құндылықтары мен ұлттық болмысы негізінде өз ерекшеліктеріне сай заңдастырып іске асыруда. Діннің немесе діни бірлестіктің мемлекеттен заңды тұрғыда ажыратылғанына қарамастан, бұл елдердің білім беру жүйелерінде азаматтардың діни білім алу құқығы сақталған. Әсіресе, бұл жағдай мемлекеттік дін қатынастары тәжірибесіндегі діни білім беруде айқын көрінеді.

Англияда мемлекеттік мектептерде діни білім беру міндетті, білім алушылар тек діни білім алып қана қоймай, олардың діни ғибадаттарды орындауына да рұқсат берілген. Діни білім алудан бас тарту, мектеп әкімшілігінің рұқсатымен жүзеге асады.

Негізінен христиандық ағылшындық шіркеудің діни ілімі оқытылады, сонымен қатар, басқа да діндерді оқытуға рұқсат берілген. Діни білім алудан толық бас тарту құпталынбайды, орны басқа бір пәнмен ауыстырылады. Жеке меншік білім беру мекемелерінде де діни білімдер оқытылады. Мысалы, исламдық діни білім беру мекемелері мемлекеттен тікелей қаржы алады, мекемелерде дінді оқыту арнайы ережемен реттеледі.

Германияда елдің басты екі конфессиясы Рим католик шіркеуі және протестант інжілдік (Лютеран) дін ұйымдар мен мемлекет арасында келісімшарт арқылы діни білім беру жүзеге асырылады. Германия федеративті мемлекет болғандықтан, әрбір федералды аймақтың заңдарында діни білім беруге қатысты айырмашылықтары діни білім беруді бақылау, реттеу, қаржыландыруға байланысты, бірақ барлық мектептерде діни білім беру міндетті болып табылады. Жалпы Германияда мемлекет пен дін арақатынасы әлеуметтік серіктестік үлгісінде көрініс тауып отыр [3].

Испания заңдары бойынша мемлекет діни бірлестіктермен ынтымақтастық туралы келісімге отырады. Осы діни бірлестіктерге мемлекеттік және жеке мектептерде діни білім беруге рұқсат етіледі. Бұл елде дін сабақтарын беретін мұғалімдерді мемлекет діни ұйымдардың ұсыныс, келісімімен қызметке алады. Испанияда діни білім беру оқытудың барлық деңгейінде жүргізіледі.

Бельгияда дін білім беру жүйесі арнайы заңмен және халықаралық құқықтық құжаттармен реттеледі. Бельгия заңдары бойынша оқушыға белгілі бір «Діни білім» немесе «Зайырлы әдеп» пәндерін таңдау ұсынылады және оларды оқу міндетті.

Польша елінде оқушылардың діни білім алуы міндетті. Елдің басым бөлігі католик діни білімін оқыса, басқа дін өкілдері өз діндерін оқып тануға құқылы. Польша мемлекеті әрбір азаматтың діни білім алуына заңды түрде кепілдік береді және оны іс жүзіне асырады.

Франция секулярлық мемлекет ретінде Еуропа елдерінде ерекшеленеді. Бірақ, соңғы уақытта бұл елде діни білім беруді мемлекет қолына алуға әрекет жасауда. Себебі, дәстүрлі емес діни қозғалыстар, діни фанатизм сияқты басқа да жағымсыз құбылыстар қоғамның тұрақтылығы мен мәдени-рухани тұтастығына кері әсер етуде.

Италия заңды тұрғыда католик шіркеуінің ұстанымдары мен мұрасын итальян халқының тарихи мұрасы деп таниды. Сондықтан, Рим католик шіркеуіне мемлекеттік мектептерде діни білім беруге айрықша құқық берілген. Ата-аналар өз балаларын католик діни біліміне оқытпаймын деген жағдайда, басқа діни білімді таңдауға құқылы.

АҚШ – зайырлы мемлекет, дегенмен бұл елдің көптеген штаттарында азаматтардың діни білім алуларына рұқсат етіледі. Жалпы Америка халқы өте діндар болып келеді. АҚШ

зайырлық тұрғыны ұстанғанымен, өздерінің ұлттық ақшалары долларында «We God Trust» деп жазылған, бұл біз Құдайға сенеміз дегенді білдіреді.

Еуропаның басқа елдерінде де діни білім беру саласы осылай қалыптасқан. Ал көрші мемлекет Ресейде дін мәдениет негіздері және зайырлы әдеп пәндері жақында орта мектеп пәндеріне енгізілді және де православия мәдениеті негіздері пәні де оқытылады. Діни білім алу міндетті, бірақ оқушының өз сенім тұрғысынан білім алу құқығы сақталған, яғни ислам, христиан, будда діни мәдениет негіздерін оқиды.

Шет елдер тәжірибесіне қарар болсақ, діни білім берудің мақсаты, құрылымы мен заңдастырылуы сол елдің этникалық және конфессионалдық ерекшелігіне байланысты негізделеді. Бұл ерекшелік сол мемлекеттің дінмен қатынасын реттейтін зайырлық ұстанымына байланысты.

Ал зайырлық – мемлекет пен дін қатынастарын реттейтін ұстаным. Оның негізгі мәні мемлекет өз азаматтарының діни сенім бостандығына заңды тұрғыда кепілдік беруінде және мемлекет пен діннің бір-бірінің ішкі істеріне араласпауында, яғни бір мемлекеттің екінші мемлекетке қол сұқпауын білдіреді. Сондықтан әр елдің халқының тарихи даму барысында қалыптасқан дәстүрлі мәдениеті, дүниетанымы мен ұлттық құндылықтарына байланысты мемлекеттің зайырлық қағидасының үлгісі әр алуан болып келеді.

Еуропа елдерінің мемлекеттік мекемелерінде діни білім беру тәжірибесіндегі білім алушылардың міндетті конфессионалдық діни білімді таңдауы, бұл елдердің барлығына тән. Конфессионалдық пәндерді оқыту Еуропа елдерінің білім саласындағы мемлекеттік саясатының ажырамас негізгі бөлігі. Бұл жерде екі мәселе назар аудартады [4].

Біріншіден, конфессионалды діни білім беру дінтанулық білім берумен ауыстырылмайды, себебі діни білімнің тәрбиелік маңызы зор, ал дінтану тек ақпараттық мәлімет берумен шектеледі.

Екіншіден, діни білім берудің маңызы христиан діни іліміне негізделген, себебі, ел азаматтарының басым көпшілігі христиан діни сенімінде және христиандық олардың мәдениетінің бастауы тұр. Еуропа елдерінің білім беру жүйесіндегі діни білім беру тәжірибесі біздің елімізде болашақта ескерілуі керек деп ойлаймыз.

Қорытындылай келгенде, зайырлы мемлекеттерде діни білім беру жүйесін зайырлық тұрғыдан оқытқан абзал. Жоғарыда айтқанымыздай зайырлы мемлекет дінді тек бір тұрғыдан емес, жалпылама тұрғыдан оқытады. Қазақстан зайырлы мемлекет бола отырып, дінаралық қарым-қатынастарды сақтай отырып, елдің ішіндегі басқа діндерге үлкен құрмет, сезіммен қарай отырып, әлемдік мемлекеттерге үлгі болуда.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. Сәрсекенова А. Жас ұрпаққа рухани адамгершілік тәрбие мен білім беру. // Дін және құқық. 2009. №3 (11,15).
2. Платонов А.В. Система религиозного образования Казахстана.// Казахстанская правда 2009. №4 (5).
4. Религиозное образование в Западных Европейских странах. П.В. Мешков. Энциклопедический словарь России. 2008 №1 (460-466).

ҚАЗАҚ ФИЛОСОФИЯСЫНДАҒЫ АДАМ БОЛМЫСЫ МӘСЕЛЕСІ

Адам мәселесі философияның аса маңызды өзекті мәселелерінің бірі. Қазіргі заманғы философиялық антропология бір-біріне қарама-қарсы көптеген мектептер мен ағымдардан тұрады. Адамның мәні туралы мәселе адам туралы ілімнің өзегі болып табылады. Ойшылдар адамның мәні ретінде оның ерекше бір қасиеттерін алып қарасты. Қазіргі заманғы ғылым бойынша адамның тарихи болмысы мен дамуының негізін құрайтын субстанция – бұл әр қашанда қоғамдық өндіріс аясында жүзеге асатын адамдардың еңбек қызметі. Адам тікелей немесе жанама түрінде қоғамдық қатынасқа тұрмай еңбек ете алмайды. Қоғамдық өндіріс пен еңбектің дамуымен бірге адамдардың қоғамдық қатынастары да дами түседі. Бұл қоғамдық қатынастар жүйесін индивид қаншама дәрежеде игереді, бойына тоқиды соншама оның өзіндік дамуы жүреді

Қазақ философиясында басқа халықтар тәрізді Әлем мен Адам екі дүниенің сырын ашуға ұмтылған аспан денелерінің қозғалысына тандана қарап, өзінше ой түйген. Көк аспанның сырын ашуға талпынған. Жұлдызды әлемнің жұмбақтарын ашуды арман еткен. Нәтижесінде дүние туралы түсінігі, көзқарасы қалыптасқан. Адам бойындағы небір тылсым күштерді де тануға ұмтылған. Қазақ халқының дүниесезімі мен дүниетанымының ерекшеліктері өзі өмір сүрген ортамен тікелей байланысты. Қазақ халқы басқа сияқты табиғатты өзгертуге немесе оған үстемдік етуді мақсат етіп қоймаған. Керісінше, табиғатқа бейімделіп, онымен гармониялық қатынас орнатуды мақсат тұтқан. Қазіргі заман тілімен айтқанда, көшпенді қазақтардың экологиялық санасы биік болған. Бұл - біріншіден. Екіншіден, қазақ дүниетанымының ерекшеліктерін айтқанда, ескерер мәселе, ол - қашанда олардың еркіндік пен бостандық сүйгіштігі. Қазақ жерінде ешқашанда құлдық болмаған. Үшіншіден, қазақ қашанда теңдік пен әділеттілік мәселесіне қатты назар аударған. Төртіншіден, теңдікке негізделген әділеттіліктен әлеуметтік айырмашылықтар мен әлеуметтік топталу аз болған. Бесіншіден, байлыққа жетуден гөрі ар-намысты жоғары ұстау халықтың қанына терең сіңген құндылық. Онымен тығыз байланысы бар нәрсе - бар затқа қанағат ету де қазаққа тән қасиет. Алтыншыдан, ұжымдық мүддені жеке мүддеден гөрі жоғары ұстау – ол да көшпенділік өмір салтынан шыққан құндылық. Жетіншіден, өне бойы көшіп-қону барысында қашанда әр қилы қиындықтарды, қауіп-қатерлерді бастан кешуге тура келді. Ол - ерлікті, батырлықты қасиет етуді талап етті. Сегізіншіден, көшпенділердің өмірі өне бойы қауіп-қатерлерден, соқтығыстардан тұрғаннан кейін ол күнбе-күнгі өмірді бағалап, алудан гөрі болуды жаратқан. Әрбір күнді той-думанға айналдыру, өзін шешен сөзбен, даналықпен көрсете білу, әртүрлі сайыстарға қатысу, «сегіз қырлы, бір сырлы болу» бабаларымызға тән нәрселер болған. Тоғызыншыдан, дүниеге, басқа халықтарға деген көңілінің ашықтығы, қиналғандарға риясыз қол ұшын беру – бұл да біздің халықтың керемет қасиеттерінің бірі болып саналады. Оныншыдан, көшпенділердің негізгі құндылықтарының бірі - ата-ананы, үлкендерді сыйлау. Әрине, халықтың мыңдаған жылдар шеңберінде бойына жинаған көп қадір-қасиеттерінің ішінен біз негізгілерін ғана көрсеттік.

Енді келесі мәселеге – қазақ философиясының ерекшеліктеріне тоқталатын болсақ: Біріншіден, қазақ философиясында онтологиялық (болмыс) және гносеологиялық (дүниетаным) мәселелерден гөрі адам мәселесіне көбірек көңіл бөлінеді. Екіншіден, адам мәселесі, қазіргі тілмен айтқанда, көбінесе экзистенциялық тұрғыдан қаралады және ол көшпенділік өмір салтын түсірсек түсінікті де болар. Үшіншіден, отандық философияда абстрактылы-теоретикалық жүйелер жасау өте сирек кездесетін құбылыс - философиялық ізденіс адамның нақтылы өмірдегі жүріс-тұрысын сараптауға, яғни практикалық мәселелерге көбірек көңіл бөлінеді.

Төртіншіден, адам болмысының этикалық жақтарына: жақсылық пен жамандық, ізгілік пен зұлымдық, ар-намыс, абырой т.с.с. категорияларға терең талдаулар жасалады. Бесіншіден, қоғам өмірінің негізгі мәселесі ретінде әрқашанда әлеуметтік әділеттілікке көбірек назар аударылады; Алтыншыдан, отандық философияны аксиологиялық философия десек те болғаны, өйткені, онда құндылық әлеміне зор көңіл бөлінеді. Енді мәселені нақтылай түсіп, отандық философияның негізгі сатыларына қысқаша көз жіберейік. Басқа халықтардың философиясы сияқты отандық философия да өз қайнар көзін көне аңыздар мен дастандар, ертегілерден бастайды. Егер аңыздармен бай халықтарға үнді мен гректерді жатқызса, қазақ елі де олардан кем түспейтін болар. Өйткені, өне бойы көшіп-қонып жүрген халықтың бір ғана байлығы болды, ол оның тілі, бабалардан келе жатқан дәстүр, аңыз-хикаялар, нақыл сөздер. Олардың көбі жаңа ғана жарық көріп, философиялық тұрғыдан талдануда. Көне түріктердің түсінігі бойынша, бұл дүние жоқтан бұрын пайда болған. Оны ұстаға ұқсайтын жаратқан тудырды. Дүние негізінен: жер, су, от, ауадан тұрады. Ол неше түрлі қайшылыққа толы: жер мен күн, өмір мен өлім, адам мен табиғат, бақ, құт пен зардап, жарық пен қараңғы, жылы мен суық т.с.с. Аспанға көз жіберген ежелгі түрік бабаларымыз оны тәңір жаратқан әлеміне жатқызған. Сонымен қатар, көне түріктердің нанымдары ерекше орынға ие болған әйел Құдай – Ұмай болды. XV-XVIII ғ.ғ. философиялық ой - толғамдар негізінен жыраулық түрде дамыды.

Қазіргі кезде философияның негізгі мәселелерінің маңыздысы есебінде адам, оның қоршаған дүниеге қарым-қатынасы аталынады. Уәлиханов бұл мәселенің маңызды екенін сонау XIX ғасырдың орта кезінде-ақ айтып кеткен. «Қазақтардағы шамандықтың қалдығы» деген еңбегінде табиғат пен адам, өмір мен өлім әрқашан түпсіз сырға толы ғажайып таңдану пәні болды деп көрсетеді.

Ыбырай Алтынсарин (1841-1889) дүниетанымды қалыптасуына туған ел, халық ауыз әдебиеті, озық орыс әдебиеті мен Еуропа ойшылдарының еңбектері елеулі әсерін тигізді. Ш.Уәлиханов секілді Ы.Алтынсарин да өз халқының артта қалушылығын жоюдың бірден-бір жолы ағартушылықта деп сенді және Қазақстандағы халық ағарту ісінің ұйымдастырылуы мен дамуына белсене араласты. Ыбырай Алтынсарин арнайы философиялық тақырыпта еңбек жазбаған, дегенмен, ағарту және қоғам мәселелерін талдауға арналған шығармаларында дүниетанымдық ерекше пікірлер қалыптастырған. Ыбырайдың көптеген өлеңдері мен әңгімелерінен оның қоршаған дүниенің санадан тыс және тәуелсіз өмір сүретіндігін мойындайтынын байқаймыз. «Жаз», «Өзен» сияқты өлеңдері табиғатты өзінше тамашалау ғана емес, сонымен бірге оның адам санасынан тыс және тәуелсіз екендігі сезіледі. Бұл – ұлы ағартушының дүние туралы көзқарасының бір жағы. Екінші, Ыбырай дүниені жаратушы құдай деп біледі. Бұл ойды ол көптеген шығармаларында қайталап отырады. Мысалы, «Жаратқан мұнша таңсық жаббар құдай!»[1], «Жаратты неше алуан жұрт бір құдайым» деген өлең шумақтарында, «Мұсылманшылдықтың тұтқасы» т.б. еңбектерінде осы пікірді қуаттайды. «Мұсылманшылдықтың тұтқасында» бүкіл дүниені, жан-жануарларды айта келіп, «мұның бәрі де жалғыз теңдесі жоқ, ұқсасы жоқ бір құдайдың барлығына, бірлігіне һәм кәміл жаратушы халық – қадір екендігіне дәлел болса керек» деп тұжырымдайды. Ойды қайырып айтқанда, Ыбырай қоршаған дүниенің объективті өмір сүретіндігін мойындайды, сонымен бірге дүниені жаратушы құдай деп біледі. Бұдан Алтынсариннің дүниеге көзқарасы деизмге жақын екенін көреміз.

А.Құнанбаев (1845-1904) қазақ ағартушылығында, қазақ халқының бүкіл ұлағатты мәдениеті тарихында үлкен орын алған ұлы ақын, ойшыл. Оның шығармашылық мұрасы өлең, дастан, философиялық проза, аудармалар мен әндерден тұрады. Абай - қазақ әдебиетінде сыншыл реализмнің негізін салушы. Ол «ақынның азаматтық парызы шындықты бейнелеуде, қоғамдық кесірді әділет пен ақылдың билігіне жүгіндіруде» деп білді. Дүниетанымдық мәселеде Абай Алтынсарин секілді деизмге жақын. Құдай - өз заңдары бойынша дамып жататын өлшемнің алғашқы себепшісі деп түсінді. Абай Құнанбаев өзінің аса дарындылығы, ой-өрісінің тереңдігі, халқына деген қамқорлығымен әлемге танымал болды. Абайдың дүниеге

көзқарасы ойы мен қыры мол, күрделі. Дүние туралы пікіріне келсек, деизмге жақын дедік. Біріншіден, сыртқы дүниенің санадан тыс өмір сүретіндігін қуаттайды. Мысалы, қырық үшінші қара сөзінде адам «...көзбен көріп, құлақпен естіп, қолмен ұстап, тілмен татып, мұрынмен иіскеп, тыстағы дүниеден хабар алады» - дейді [2]. Сонымен бірге көптеген өлеңдерінде, отыз сегізінші сөзінде жан-жануарларды, адамды, тіпті, машина, фабрикаларды алла жаратты деген тұжырым жасайды. «Мен» және «менікі» деген философиялық мәселені қарастырып, өзіндік тұжырымға келеді. Ақынның ойынша «мен» - ақын, жан, «менікі» - адам денесі. «Мен» өлмекке тағдыр жоқ әуел бастан, «менікі» өлсе өлсін, оған бекі» деп, дене өлгенімен жан өлмейді деген қорытындыға келеді. Абай таным туралы құнды пікірлер қалдырды. Түйсіктеріміз арқылы дүниеден хабар аламыз, пайда, залалды айыратын қуаттың аты - ақыл дейді. Көптеген өлеңдері мен қара сөздерінен диалектикалық тұжырымдар бейнесін көруге болады.

Шәкәрім Құдайбердиев (1858-1931) Шығармалары: «Үш анық», «Мұсылмандық шарты». Оның «Үш анық» еңбегінде ар-ұждан мәселесі қарастырылады. Шәкәрім біріншіден - онтологиялық жолындағы гносеологиялық, таныммен, екіншіден, дін жолындағы теологиялық дүниетанымды екінші анық деп көрсетеді. Ал үшінші анығы Абайда кеңінен сөз болған мораль философиясындағы жан құмарына барып ұштасатын ұждан туралы күрделі проблеманы көтереді. «Адамдағы: ынсап, әділет, мейірім - үшеуі қосылып ұждан деген ұғым шығады. Мұны орысша «совесть» деп атайды. Бұған нана алмаған адамның жүрегін ешбір ғылым, өнер, ешбір заң тазарта алмайды. Жеке адам - әлеуметтік индивид ретіндегі адам, қоғам мүшесі. Жеке адам туралы ғылыми түсінік адамды қоғамдық қатынастардың жиынтығы ретінде қаралатын биоәлеуметтік организм деген түсінікке негізделеді. Жеке адам - әлеуметтің индивидте көріну түрі. Әрбір адам – жеке адам., өйткені әлеум. осы индивидтің бір жағы, кезеңі, қасиеті. Адамның қоғамдық организм ретінде өмір сүруінің өзі адамдардың өзара әрекетін қажет етеді, әлеуметтік жағдайлар мен басқа адамдардың осы адамға тигізетін әсерін ғана ескеріп қоймай, сол адамның әлеуметтік жағдайларға және басқа адамдарға әсерін ескеру қажет.

Адамдардың жеке адам түрінде дамуының қажетті алғышарттарының бірі индивидтердің табиғи қабілеттері екендігі, соған тәуелді болатындығын айту керек, бірақ ол негізінен қызметтің объектісі болып табылатын адам өмір сүретін қоғамда ғана іске асады. Бірақ жеке адамның дамуы әрқилы болғаны абзал. Индивидтердің қай-қайсысы болсын өзінің адам ретінде дамуының объективті жағдайы болатын қоғамның белгілі тарихи формасын табады. Жеке адам ретінде индивид дамуының кеңдігі мен тереңдігі – оның әлеуметтілігі және сол әлеуметтіктің индивидтің қызмет формасына айналуын игеретін кеңдік пен тереңдік, демек сол әлеуметтіктің өзгеруі, жасалуы. Қоғамның тарихи формалары мен типтері – жеке адамның да тарихи формалары мен типтері. Алғашқы қауымдық қоғамда адамдар көбінесе өмірге қажет заттарды табу арқылы өмір сүреді, олар бір-біріне және өздері өмір сүріп отырған табиғи жағдайлармен тікелей табиғи бірлікте болды, сондықтан көп жағдайда өздерін табиғаттан ажырата алмады, бір-бірінен қоғамдық организм ретінде бөлінген жоқ.

Адам проблемасы философия ғылымымен құрдас десе де болады. Бұдан философияның өзі сонау көне замандардағы ойшылардың адам жөніндегі, оның дүниеде атқаратын қызметі мен алатын орны жөніндегі ой – толғауларынан туғаны дәлел болады. Бір нәрсенің сырын ашып, білу үшін алдымен адам бұл туралы ештеңе білмейтінін түсініп, соны іште де болса мойындау қажет. Біздің білуімізше, философияның мәселесі – бұл сананың, рухтың табиғатқа, материяға, субъективтің (адамның) ішкі дүниесінің объективтікке (сыртқы дүниеге) қатынасы. Бұдан шығатын қорытынды: адамның сана – сезімі мен ақыл – ойының, тіл мен дүниетанымының және оны өзгерту қабілетінің өзін қоршаған ортаға қатысы қандай, табиғат пен қоғамның адамға, оның ішкі рухани дүниесіне тигізетін әсері қандай – оның бәрі философияның ең түбірлі және түбегейлі мәселелері болып табылды. ХХ ғасыр басында ғұмыр кешкен қазақ зиялылары адам болмысы мәселесін философиялық натурализм тұрғысынан қарастыра отырып, адам және табиғат бірлігінің сан сырлы құпияларын осы жаңа сарын негізінде үніле зерттейді. Бұл мәселені олар адам және табиғат диалектикасы деңгейінде

қалдырмай, өз замандарындағы саяси-әлеуметтік хал-ахуалға ұштастырып, шынайы философиялық дәрежеге көтереді. Табиғат пен адам жанының үндестігін зор құлықтылық, моральдық қалыпқа салып қарастыру қазақ философиясында бұрыннан қалыптасып келген үрдістердің бірі болып табылады. Ең болмағанда, алдымен табиғат, ел-жер суреттемесін беріп, одан соң адам бойындағы сезімдерге көшу, оларды әсірелеп көрсету көптеген ақын-жыраулардың өзіндік әдісі ғана емес, ұлт болмысының, адам табиғатының қоршаған ортамен бірлігін көрсететін философиялық пайымдау ерекшелігі де болды. Қазақ дүниетанымындағы адам мәселесін зерттеудің теориялық – әдіснамалық айшықтары бұрыннан негізделіп, өзінің кейбір тарихи шектеулеріне қарамастан ұлтымыздың жарасымды дамуына, философиялық ой-санасының өсуіне гуманистік рух, мол азық береді. Осы рухани мұра жүйесінде қазақтың ежелгі философиялық теориясын түгелдей қамтитын ұзақ та жемісті философия тарихы өзінің көл көсір молдығымен де, тарихи деректілігімен де, дүниетанымдық әрекеттілігімен де, халқымыздың рухани болмысында айрықша орын алады.

Әрбір халық «Өз тарихын, философиясын білмейінше және оған белгілі бір көзқараста болмайынша ешқандай мәдениеттің дамуы мүмкін емес» /3/ Мәдениеттің философияның салт-дәстүрдің дамып өзгеруі әлеуметтік-экономикалық жағдайлардың дамып өзгеруімен тығыз байланысты. Сондықтан да, көшпелілер мәдениетін, философиясын, оның тарихын теориялық – әдіснамалық тұрғыдан зерттеу үшін мәселені ата-бабаларымыздың әлеуметтік-экономикалық тұрмыс-тіршілігінің, рухани табиғи болмысының аясында қарастырғанымыз жөн.

Қазақ дүниетанымының қалыптасу мәселесі және оның миф, дін көркемдік образды ойлаудан бөлініп шығуы қазақ философиясының ең өзекті мәселелерінің бірі болып табылады. Бұл мәселе соңғы кезде философия әлемінде үлкен орын алып, жанды ғылыми, тартымды пікірталастар туғызуда. Қазіргі кезде тарихи – философиялық ғылымның көптеген халықтардың философиялық мұраларын зерттеген тәжірибелі ұлттың философиясының қалыптасуы, дамуы және қазіргі бағыттары туралы, оларды зерттеудің теориялық және методологиялық мәселелері жөнінде жиынтықталған, жалпы ойларды тұжырымдауға кең мүмкіндіктер береді. Қазақ дүниетанымының қалыптасу тарихы халық тарихының ең маңызды құрамдас бөліктерінің бірі. Онда ғылыми таным процесі мен халықтың идеялық іздіктері, бай тарихы мен ұлттық ойлау айшықтары көрініс тапқан. Қазақ дүниетанымы халқымыздың тарихын жан-жақты түсіну үшін үлкен негіз және методологиялық құрал. Ол қоғамдық сананың басқа да түрлерімен тығыз байланыста. Сондықтан оны зерттеп, үйренбейінше, қазақ ғылымының тарихын, саяси идеологиясын, өнерін, әдебиетін, адамгершілік қағидаларын діндарлығын және т.б. пайымдау мүмкін емес. Қазақ философиясының көкейкесті мәселелерінің бірі- философияның пайда болуы проблемасы. Қазіргі уақытқа дейін әлемдік философияның тарихында осы мәселе талай пікірталас туғызып жүр. Біріншіден, философияның дәл шыққан мерзімін белгілеу өте қиын. Екіншіден, философия деген ұғымның өзіне дәл анықтама беру осы кезге дейін толық қол жеткен жоқ. Үшіншіден, қазақ философиясына келетін болсақ, жазба түріндегі оның мәселелері классикалық тұжырымдар арқылы берілген тексті жоқтың қасы. Әлемдік деңгейде бізге белгілі үш философиялық ошақтың (Қытай, Үнді, Греция) бұлар шамалас бір мезгілде пайда болғанын білеміз. Ол орталықтар философияның әлеуметтік кеңістіктегі жоғары деңгей еді және теориялық ойлаудағы дүниенің өзін жеке және тұтас ретінде бейнелеген алғашқы жүйелер болды. Дүниетанымдық ойдың тууына белгілі-бір алғы шарттар қажет. Олар әлеуметтік, теориялық – танымдық, тарихи шарттар. Философиялық антропологияның материалистік концепциясын ұсынған Фейербахтың айтуынша, жеке – дара, жалғыз өзі ғана өмір сүре алатын адамның болуы мүмкін емес. «Менің» болуымның міндетті шартты – «сенің» болуың, басқалардың болуы. Адамның жануарлар дүниесінен бөлініп шығуының негізгі өмір сүру ортасын өз еңбегімен өзгерту, қайта жасау әдісін, ол үшін еңбек құралын оның ең жабайы түрінен бастап, бірте – бірте жетілдіру жолын меңгеру қабілеті болған. Тек еңбек процесінде ғана адамдар қатысу, байланыс жасаудың қабілеттігін үйренеді. Бара –бара адам еңбегі бүкіл материалдық еңбегі материалдық және рухани мәдениет дүниесінің жасаушы болып шықты.

Осыларды еске ала отырып адам дегеніміз – еңбек әрекетімен шұғылдана алатын әлеуметтік қатынастар жасайтын, өзара байланыс жасауға толық қабілетті тіршілік иесі.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Алтынсарин Ы. Таза бұлақ. Алматы – 1988 – 18б.
2. Құнанбаев А. Шығармаларының бір томдық жинағы. Алматы – 1961 – 48 б.
3. Гумилев Л.Н. Көне түріктер. Алматы – 1994 – 333б.
4. Алтаев Ж., Қасабек А. Қазақ философиясының тарихына кіріспе. Алматы - 1994.
5. Орынбеков М.С. Ежелгі қазақтардың дүниетанымы. Алматы - 1996.
6. Қасымжанов А.Х. Ұлы дала ойшылдары. Алматы - 1996.
7. Батыс философиясының антологиясы // Ауд.: Қ. Әбішев, М. Сәбит, Ә. Қодар, А. Сағиқызы - Алматы : Фонд Сорос – Қазақстан - 2002.
8. Бейсенов Қ. Философия тарихы. - Алматы: Ғылым - 1992.

*Дүйсенбаева А.Қ.,
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің
дінтану және мәдениеттану кафедрасының
I-курс PhD докторанты*

ИСЛАМДАҒЫ КЕЙІННЕН ПАЙДА БОЛҒАН САЯСИ АҒЫМДАР МЕН БАҒЫТТАР

Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасы егемендігін алғанына 20 жыл толып отырған, дамушы ел болып отыр. Сонымен қатар ел тарихында ислам дінінің, мәдениетінің орны және рөлі ерекше. Сонымен қатар Қазақстан Республикасы дін туралы бостандыққа өте жауапкершілікпен қарайтындығы да баршаға аян, діни толеранттылығы мен зайырлылығы жарасқан елімізді ислам саясатының алаңдатушылығы, осыған байланысты көптеген зерттеулер мен ғылыми ізденістерге деген қажеттіліктердің тууы заңдылық. Себебі ислам саясаты туралы сөз қозғағанда бірден қазіргі заманғы көзқарастан бастау қате пікір туғызуы мүмкін деген ойдамын. Сондықтан алдымен тарихын, исламның бағыттары мен мектептерін терең білгеніміз жөн.

Ислам дінінің негізгі сенім мәселесінде ең алдымен қасиетті кітап Құран Кәрімді басшылыққа алады. Жәбірейіл періште арқылы Пайғамбарларға жүз сухуф (парақтар) және төрт кітап түскен. 10 сухуф Адам атаға, 50 сухуф Шит Пайғамбарға, 30 сухуф Ыдырыс Пайғамбарға, 10 сухуф Ибраһим Пайғамбарға жіберілген. Құран-Кәрім әз-Мұхаммедке (с.а.у) Хира тауының үңгірінде Жәбірейіл періште арқылы аян етілген. Құран-Кәрімнің аяттары жиырма үш жылда Пайғамбарымызға жіберілген. Құран-Кәрім 114 сүреден (араб. сура-қатар, дәреже) тұрады. Сүрелер аяттардан тұрады. Мұхаммед пайғамбардың сахих (дұрыс, ақиқат) хадистерін, сондай-ақ оның артынан ерген сахабаларының дін, сенім мәселесіндегі ұстанымдарын басшылыққа алатындар Сунниттер немесе “Әһли сунна уәл жамаға (Сунна мен қауым бірлігінің адамдары)” деп аталады. Ғалымдардың пайымдауынша сунниттік бағыт мұсылман әлемінің 90 пайызға жуығын құрайды. Ал, қалған 10 пайыз шамасында шииттік бағытқа жататын көрінеді. Шииттік (шиа) - «Шиа» араб тілінен аударғанда «жақтас», «көмекші», «партия» және «фырқа» (топ) мағыналарын береді. Термин ретінде «шиа» Хз. Мұхаммед Пайғамбар қайтыс болғаннан кейін Хз. Али және ұрпағының имамдық (халифалық) үшін ең лайықты кісілер екенін және мұның қасиетті мәтіндер (Құран және Сүннет) арқылы бекітілгеніне сенетін қауымға берілген есім болып табылады. [1]

Ислам әлемінің бүгінгі күндегі бағыттары туралы жазу да көптеген қиындықтар туындаудың бірден-бір себебі осы тақырыпты зерттеушілердің арасындағы бірегей методиканың болмауы, яғни қандай да бір бағыт онда суннизмнің де мутазалиттердің де сонымен қатар хариджиттерге де тән сипаттар болатын болса оны нақты бір топқа жатқызу үшін ислам дініндегі бүгінгі күндері негізгі болып табылатын төрт идеологиялық бағыттың қайсы біріне жатқызу ол автордың өз құқығында қалуы.

Мұндағы негізгі идеологиялық бағыттар деп отырғаным **сунниттер, шииттер, хариджиттер, және мутазалиттер** – бұлардың әрқайсысының өзіндік ерекшеліктері бар. Мұндағы алғашқы екі үлкен бағыт қазіргі мұсылман әлеміндегі негізгі діни бағыт. Екі бағыттың да өзіндік таралу территориясы, нақты доктринасы, хадистер жиынтығы, ұстанымдары, фикхтық әдістері, мазхабтары, сонымен қатар ғылыми орталықтары, медреселері және ұстанушылары бар. Олар бір бірінен дербес, өзіндік үлкен бағыттар.

Ал, кейінгі екі бағытқа келетін болсақ, хариджиттер, және мутазалиттер бұл екі бағыт бүгінгі күндері нақты ұстанушыларымен көзге түсе бермейді, әйтседе бұл толық жоқ болып кетті деген сөз емес, олар кейбір исламдық бағыттардың негізгі идеяларында өмір сүріп келеді, немесе сипаттары сәйкес келуі мүмкін.

Матуриди мазхабы: Негізін салушы – Мухаммед бин Мухаммед бин Махмуд Әбу Мансур әл Матуриди (852-944 жж.). Ислам сенім негіздерінде Имам Матуридидің көзқарастарын ұстанатындардың қалыптастырған мектебіне Матуриди мазхабы деп айтылады. Бұл кісі қазіргі Өзбекстанның Самарқанд қаласы маңындағы Матурид деп аталатын ауылда дүниеге келген. Матуридилік, Ханафиликтің сенім негіздеріне (ақида) қатысты тұсын дамытып, жетілдірген сунниттік қалам мектептерінің бірі болып табылады.

Исмаилиттер Мұсылманшылықтың тарихына өшпес із қалдырған шииттердің шеткі бағыттарынан бірі – исмаилиттер болды. Исмаилиттер алтыншы имам болып есептелетін Жафер ас-Садықтың ұлы Исмаилды және одан кейінгі оның ұлы болып табылатын Мұхаммедті имам деп есептейтіндерге айтылады. Исмаилиттерден Убайдуллах Махдидің (өлімі 934) 909 жылы Мысырда құрған Фатимиттер мемлекеті 1171 жылға дейін билік құрды. Фатимиттер халифасы Мунхасырдың өлімінен кейін исмаилиттердің бір бөлігі оның үлкен ұлы Низар, келесі бір бөлігі кіші ұлы Мусталидің артынан ерді. Осылайша исмаилиттер низарилер және мусталилер болып екіге бөлінді [2].

Мусталиттер бұлардың қолында мысыр территориясымен қоса Иемен қалады. Әйтседе бұлардың билігі ұзаққа созылмайды. 1101ж Мустали көз жұмады, оның орнынан ұлы Мансұр әл-Амир 1130ж дейін билік етеді. Көп ұзамай оны идеологиялық қарсыластары өлтіріп кетеді. Әйтседе оның жақтастары оның артында тақ мұрагері қалмағанын жасырып артында ат-Тайиб атты ұлы қалды деседі. Бұларды мусталиттік – хафизиттер деп атады. Алайда Фатимиттік мемлекеттің бсына сунниттік құқықтар қайта оралған соң, және аңыз ұл туралы әңгімеге қолдаушылар таппаған хафизиттер көп ұзамай шашырап кетеді. Сонымен қатар аңыздық ғайып болған имамдарға арналған 20 пайыздық дін салығы да халыққа өз әсерін тигізбей қоймайды. [3].

Үндістанда бұларды көбіне **«бохралар»** деп атады. Қазіргі кезде Бомбей, Хайдарабад, Барода секілді қалаларда тыныш, жайбарақат өмір кешуде. Яғни бұлар бүлікшіл емес. Өздерінің жамағаттары, мешіттері бар. Бөтендермен некеге тұрмайды. Тәңір, Мұхаммед Пайғамбар және Құран туралы көзқарастары сунниттерге жақын келетін бохралардың басты ерекшеліктері мынау:

- Вилаят (Имамдық): Алидің имам екенін мойындау сенім негіздерінен болып табылады.
- Исламдағы бес уақыт намазды қосып үш рет оқиды. Құлшылықтан кейін имамдарды еске алады. Құлшылық орындарын «жамағатхана» деп атайды.
- Зекет беру міндетті парыз болып есептеледі. Зекет арнайы адамдар тарапынан немесе көсемдері тарапынан жиналады. Жиналған зекет көсемге беріледі. Ол жамағаттың қажеттіліктеріне жұмсайды.

- Рамазан айында ораза ұстайды.

- Қажылық Меккеде орындалады. Сонымен қоса Кербела секілді жерлердегі имамдардың мазарларына зиярат етіледі.

- Имам және көсемдердің талабын орындау үшін жанымен, малымен жихад ету парыз (міндетті).

Негізінен бохралар сунниттерге жақын бір ұстанымда. Бұлардың көсемдерін «даи» деп атайды. Бас даи әлі күнге Үндістанның Гуджерат аймағындағы Сураат деген жерде отырады. Орталықтары осы жер.

Низариттер Фатимиттердегі 1094ж әл-Мустансир халифтің қайтыс болуынан кейін оның орнына тақ мұрагері ретінде ұлы Низара ел басқарады. Бірақ ол көп ұзамай саяси жанжалдың құрбанына айналады. Таққа оның інісі Мустали келеді. Осы сәттен бастап исмаилиттер Низара және Мусталидің жақтаушысы болып екіге бөлінеді. Низараның жақтаушылары шығысқа қарай жылжып онда Аламут орталық астанасы бар тәуелсіз мемлекет құрады. Көптеген саяси жағдайлардың арқасында низариттердің географиялық территориясы да кеңейе бастады. Сонымен қатар жақтаушылар іздеу барысында олар Шығыс Африкаға да жетеді. Сол уақыттан бастап низариттер имамы өздеріне Ага-Хан титулын қабылдайды. Қазіргі уақытта низариттер Карим Хусейн Ага Хан IV Шахты имам санайды. Ол имаматты 1962 ж қабылдады. Ол көптеген әлеуметтік және гуманитарлық жобаларға ат салысалы. Және низариттердің қоғамдық жағдайын қолдап отырады. Бүгінде имам Ага Хан әлемдегі ең бай адамдардың қатарына жатқызуға болатын көрінеді.

Друзалар әл-Хақимнің ел басқарған тұсында исмаилиттерден «друзалар» атты жаңа бағыт бөлініп шығады. Бұлардың басты ерекшеліктері, және ілімдерінің негізі болып табылатыны ол әл-Хақимді құдай деп танулары. Нақты мұндай түсінікті әл-Хақимнің өзінен тарағандығы не болмаса ұстанушылардың өздері осындай шешімге келгендігі туралы тарихта нақты дерек жоқ. Әйтседе кейбір сүннеттік бағыттағы материалдарда әл-Хақимнің өзін-өзі құдай деп жариялағандығы туралы мәліметтер кездеседі. Ал, қазіргі таңдағы исмаилиттер бұл мәселеде әл-Хақимнің бұған ешқандай қатысы жоқ екендігін алға тартады. Бұл жаңа бағыттың әл-Хақимнен басқа да негізін қалаушылар, олар әл Хасан ибн Хайдар әл-Ферғани, Хамзу ибн Али әл- зузени. Сонымен қатар Мухаммед ибн Исмаил ад-Дарази. Ол Фатимидтік Халифатқа оқуға келген деседі. Жаңа бағыттың аты осы персиялықтың атымен аталған. Өзінің жаңа бағытын тарату және жасырыну мақсатында ол Ливанға кетеді. Бұл бағыт туралы мәліметтер өте аз себебі әл-Хақимнің құпия өлімін олар оның қайта тіріліп келуіне жорамалдайды. Ал, діни немесе басқа да уағыздарын тек жасырын түрде өткізуге тырысады. Ұстанушылары қазіргі таңда Ливанда, Сирияда, Израилде және аздаған бір бөлігі Иорданиядан табылады. Жалпы саны жағынан бір миллион шамалас. Друзалардың дұға жасайтын орындары да құпия сақталады. Ерекше сенетіндер ол әл-Хақимнің қайта тіріліп келуі. Сонымен қатар буддизмнің де көріністерін табуға болады. Мысалы жанның көшуі, қайта келуі. Намаз оқу мен ораза тұтуды міндет деп санамайды. Көп әйелділікке қарсы. Шариғатқа келер болсақ не сүннеттік не шииттік ереже нормаларын ұстанбайды. [4].

Суфизм. Сопылық ілімнің қалыптасуына иудаизмдегі Каббала ілімі, буддизмдегі «Нирвана» (нәпсі құмарлықтарының өшуі), гректік неоплатонизм ілімі, бақсылық психотехникасы, христиандық аскетизм (монахтық өмір салты); шиитік ағымның ұстанымдары (мәһди) ықпал – әсерін тигізген. Исламның діни-мистикалық ағымы – сопылық VIII ғасырда қазіргі Сирия, Палестина және Ирак аумақтарында пайда болды. Орталық Азияда Нақышбандия, Қадария, Кубравия және Иассауи тариқаттары таралған. Ислам дініндегі «Тасаууф» (Сопылық) діни-мистикалық ағым. Ғалымдардың пікірінше, «тасаууф» (сопылық) сөзінің түбірі «суфәтүн» (жүн, түк) сөзінен шыққан. Себебі, сопылық жолын ұстанушы өзін Аллаһтың құзырына тасталған жүн тәрізді сезінеді дейді. Ал басқа бір пікір бойынша, «сыфатун» - «қасиет» деген сөзден тараған. Сопы өз бойына адамзаттың асыл қасиеттерін жинаған адам десе, енді бір ғалымдар «тасаууф» сөзі – «сафа» - яғни «тазалық» сөзінен шығады

деген пікірді ұстанады. Сопылық діннен жеңіл жол іздеу, парыздарға (намаз, ораза) немқұрайлы қарау, дүниелік мақсаттар үшін топ құру емес. Сопылық ұстанымы – Аллаһты үнемі еске алу, нәпсімен күрес, ғибадатты ықыласпен орындау, ыждаһаттылық және сабырлықпен амал ету. Сопылық мақамдардан тұрады. Құлшылық етуші (ғабит), тақуа (захид). Бұл мектептердің өзіне тән әдісі, жолы және мақсаттары бар. Сопылықтың ортақ ұстанымдары – Аллаһты және Пайғамбарды сүю. Тақуалық, дүниеге қызықпау, Аллаһқа риза болу. Тариқат жолына түсуші Шариғат заңдарына бағынып, дүниелік күйбең тіршіліктен бас тартып, өзін Жаратушыға арнағанын қабыл алады. Сопылық IX-X ғасырларда Таяу және Орта Шығыс елдерінде, Солтүстік-Батыс Африкада кеңінен таралды. **Ахмад әр-Руфағий** мектебі арабтардың руфағий қауымынан шыққан. Батыс Азия елдерінде таралған. **Ибрахим әл-Дусукий** мектебі нәпсі және құмарлықтарға қарсы шыққан. **Маулауия** мектебінің негізін ақын, ойшыл Жалиддин Румий қалады. Бұл тариқат Түркия, Батыс Азияда таралған. **Шазилия** мектебінің негізін Әбу Хасан Шазилий қалаған. Бұл мектеп Мысырда, Йеменде, Африканың солтүстігінде және батысында тараған. Бұл тариқат зікірге және білім алуға ерекше мән береді. [5].

«Сопылық көне замандардан келеді. Сопылық нанымы бойынша адамның сезімдері рухани тәрбиеге мұқтаж, сезім мен нәпсіні жаттықтыру қажет дейді. Сопылықтың тақуалыққа, тәрбиеге, нәпсі тәрбиесіне шақыратынына ешбір дау жоқ, өйткені бұл амалдардың барлығы исламда бар. Ислам бұл істерді ұстанып, амал жасауға шақырады. Дегенмен, сопылардың кейбірінің хулул және иттихат – Аллаһтың келуі мен пендемен бірігуі сеніміне бет алып кетуі, тариқат жолы денені қинаудан тұрады деуі сияқты исламға жат амалдары да көп, ал ондай амалдар сопылыққа үнділерден, грек философиясынан, христиандықтан енген» [6].

Хабашииттер. Абдуллах әл-Хараридің ізбасарлары. Суфизм ілімімен көптеген ұқсастықтары бар. Әйтседе айырмашылықтары да аз емес. Құдай мәселесіне келген кезде мұнда тақфирдің шектен шыққан түрін қолданады. Аллаһтың құдайлық атрибуттарымен келіспегендердің барлығын дінсіздер деп санайды. Хабашииттер дұрыс емес ақиданы ұстанғандардың барлығы Аллаһтың дінінен емес деген тұжырымды ұстанады. Кез-келген пенде тіпті ол ислам діні туралы естімеген күннің өзінде о дүниеде Аллаһтың алдында жауапқа тартылады деп сенеді. Аллаһқа қандай да мекен немесе орынды көрсету үлкен күнә деп біледі. «о баста Аллаһтан басқа ешнәрсе болған жоқ. Ол орынсыз тіршілік етті. Және осы уақытқа дейін бар болуда». Егер кімде кім Аллаһты көкте немесе аспанда дейтін болса онда ол пұтқа табынушылардан. Аллаһқа жоғарғы күш, барлығын жаратушы, бәрінің бастаушысы, аллаһтың жарлығы дегенді айтуға болмайды. Себебі бұл оған сипаттарды таңады. Ал бұл күпірлік. Хабашииттердің ұстанушыларының көбісі Ливанда орналасқан. Сонымен қатар, АҚШ, Канада және Австралияда да бар [7].

Салафиттер. Салафия – алғашқы ғалымдар, ислам ұлықтары деген мағынаны беретін ұғым. Пайғамбардың және сахабаларының сенім негіздерінде ұстанған жолын тікелей сол күйінде жалғастырған қауымға салафилер дейді. Табиундар, мазһаб имамдары және хадисшылар салафилерден саналады. Ашарилік пен матуридлік шыққанға дейін суннит мұсылмандарда басым болған сенім салафилік болатын. Салафияның ең басты ерекшелігі – ақыл-ойдың танымдағы орнын жоққа шығару, Құран аяттары және хадистермен шектелу, оларды түсіндірмелеуден (интерпретация) қашу. Мұхаммед Пайғамбар дүниеден өткен соң сахабалар мұсылман қауымын басқаратын біреуді шұғыл түрде іздестіруге кіріседі. Шииттік әдебиеттер мемлекет басшылығының (имамат) Құран және сүннет, сондай-ақ өсиет етумен болатындығын алға тартып, Имамның тікелей Мұхаммед пайғамбар тарапынан тағайындалғанын, жалпы халықтың еркіндегі мәселе еместігін баяндайды. Оған өздерінің дәлелдерін ұсынады. Мысалы, алғашқы имамның Али екендігін айтатын шииттер «Өсиетнама» немесе «Қалам-қағаз» оқиғаларын дәлел келтіреді. Тіпті кейбір Құран аяттарын да көрсетеді [8]. Шииттіктің шығуына байланысты бұдан басқа көптеген себептер көрсетіледі. Алидің халифалығы тұсында шииттердің мынадай бағыттары болғаны айтылады: - Муфаддила (Парасат иелері): Алиді сахабалардың ең жоғарысы және халифа болуға бірден-бір лайықты

адам екендігіне сенетіндер. Бұлар барлық сахабаларды құрметтейді. Исламға қарсы ешбір әрекеттері жоқ. Муфаддилалар уақыт өте келе сунниттермен қосылып кетеді. Жамал және Сыффин соғыстарында Алиді қолдап жақтағандар осылар. Сабба (Абдуллаһ ибн Саба жақтастары) : Алидің сахабалардың ең ұлысы, әрі халифалыққа ең лайықты екендігіне сенбейтін бүкіл басқа сахабаларды лағынеттеп, балағаттайтын шииттік топ. Бұлар алғашқы үш халифаны өздеріне тиісті емес орынды әділетсіз түрде алған адамдар деп есептейді. Имамия және Иснаашария осы Саббаның жалғасы болып табылады. Ғалия (Шектен шыққандар): Алидің Тәңір екендігін алға тартатын Абдуллаһ ибн Сабаның жақтастары. Ибн Саба алғашқы рет «өсиет» және «рижъат» (қайта оралу) доктриналарын, яғни Мұхаммед Пайғамбар Алиді бір өсиетпен халифа еткенін және Мұхаммедтің өлмегенін, халифалықты Алиге беру үшін қайта келетінін сенім түрінде насихаттайды. Бұлар Алиге «сен құдайсың» деп сәжде еткен уақытта бір бөлігін өртетіп, бір бөлігін жер аудартып жібертеді. Али ислам сенім жүйесіне зиян келмесін деген мақсатпен Ибн Сабаны дарға астырады [11].

Ваххабшылдар – XVIII ғасырдың соңында Арабияда қалыптасқан, Мұхаммед Абдул-Ваххаб (Ваххаби) негізін салған Ислам дініндегі жаңаланған діни-саяси ілім. Ваххабизм бір Құдайлықты уағыздай (Вахабшылдықтың негізгі догматы), Құдай мен адам арасындағы кез-келген делдалдықты (Аллаһ пен пенденің арасына біреулерді қосуды), Ислам дініндегі әулиелерді аралау культін, мазарларды тауап етуді терістеп, Құран мен төрт тура халифаның кезеңіндегі таза Сүннетті мойындайды. Олар қатаң түрде шылым шегуге, ән айтуға, би билеуге тыйым салады. Ваххабшылдар тек бір ғана Құдайға сенім артады. Осы жерден мувахиддун-бір Құдайшылдар (тәухид) атауы шығады. Ваххабиттердің пікірінше, әулиелерге ғана емес, тіпті, пайғамбардың өзіне құрбандық шалуға және олардың бейіттеріне ескерткіштер орнатуға болмайды, өйткені, бұл пұтқа табынушылық болып саналмақ. Құдайдан басқа ешкім адамдардың құпиясын білмейді, сондықтан, уәлиелерге (әулие) тіпті, пайғамбарға емес, тек оның өзіне ғана сиыну қажет. Сенімнің тазалығын бұзатын және негізсіз енген рухани рәсімдер мен салт-жоралардың барлық сыртқы формасын жою қажет. Әйелдерді қабірге жақындатпаған дұрыс, өйткені, олардың есепсіз көз жастары әр адамның Құдайдың жазғанына бойынсұну міндетіне сай келмейді. Тек төрт мейрамға рұқсат етілген: Пігір, Құрбан, немесе, Азха – құрбан шалу мейрамы, Ашура – Мухаррам айының 10-күніндегі ораза және Аллаһ адамдардың жыл бойы қылған іс-әрекеттерін жазатын Шаабан айындағы Мұбарак түні, Олардың пікірінше, төрт тура мазхабтардың ілімі (ханефиттік, шафииттік, маликиттік және ханбалиттік) міндетті емес, өйткені, әрбір адам Құранда жазылған ілімнің мәнін өз бетінше түсіндіріп, өз пікірін ұстана алады. Ваххабиттер қасиетті соғыс –жихадқа ерекше көңіл бөледі.

Хизб ут-тахрир. «Хизб-ут Тахрир» партиясы – тек дін мәселесі ғана емес, елдің экономикалық, саяси мәселелері жағынан ықпал жасауға ұмтылатын исламдағы ағым. Партияның негізін салушы – Тақи ад-Дин ән-Набаһани /1909-1979/. Ол 1952 жылы партияны құрып, өмірін осы партияны басқаруға арнаған. Иорданияда, Сирияда, Ливанда жүріп, Бейрутта қайтыс болған. Ол дүниеден өткен соң орнына Абдул Қадим Зәллам тағайындалды. Тақи ад-Дин ән-Набаһани «Ислам жүйесі» атты кітабында шариғи билік жіргізетін болашақ халифаттың «Конституциялық жобасы» ұсынылады. Партия Иорданияда, Сирияда, Ливанда жұмыстарын жүргізді, кейін басқа ислам елдеріне таралды. Соңырақ Еуропада, әсіресе, Австрияда, Германияда, Ұлыбританияда белсенді жұмыс жүргізген. АҚШ-та, Германияда, Канадада, Ресейде, мұсылман елдері – Пакистанда, Сирияда, Иорданияда т.б елдерде тыйым салынған. 1984 жылы Мысырда «Хизб-ут Тахрирдің» 32 мүшесі тұтқындалды. 2005 жылы Түркияда «Хизб-ут Тахрир» ұйымының басшысы Йылмаз Челик тұтқындалды. Ұйым мүшелері Түркияда зайырлы мемлекетті жойып, оның орнына исламдық халифат орнатуға шақырған ұрандар көтерген. Бұл партияның жұмысы Түркияда заңмен қудаланады. Тәуелсіздік алған Орта Азия республикаларында «Хизб-ут Тахрирдің» бел алуының саяси, діни, әлеуметтік себептері бар. Еркіндікке қол жеткізген елдерге сырттан әртүрлі діни бағыттар өз тұжырымдарын тықпалады.

Ахмадиттер. Ол 1889 жылы Үндістанда Каданнан шыққан Хазрат Мырза Гулмом Ахмад тарапынан құрылған. Қауымдастық атауын Мухаммедтің екінші аты – Ахмедпен байланыстырады. Мұсылман-ахмадиеліктер өздерін ақиқи исламды қалпына келтірушілерміз деп санайды (Пәкістанда ахмадиеліктерге мұсылманбыз деп айтуға тыйым салынған). «Ахмадие» орталығы Лондонда орналасқан. Ахмадиелік қозғалыс Еуропа және ТМД елдері және Азияда барлығы шамамен 12 миллион адамды қамтиды. Олар Англияда, Германияда, Голландияда, Испанияда, Австралияда және басқа да мемлекеттерде 12 мыңнан аса мешіт тұрғызған. Қазақстанда «Ахмадие» қауымдастығы пәкістандық пірадарлардың ықпалымен 1994 жылы Алматыда пайда болды. Қауымдастықтың толық атауы – «Қазақстан Республикасының Ұлттық Ахмадиелік мұсылман жамағаты». 2008 жылдың 1 қаңтарына Қазақстанда 4 Ахмадиелік жамағат діни бірлестігі (Алматы облысы, Шығыс Қазақстан, Алматы және Шымкент қалалары) қызмет етеді.

Бахаи Сенімі - бүкіл адамзаттың рухани бірлігін ұран еткен ең жас әлемдік [дін](#). Сенімнің негізін қалаушы Баһаулла (1817—1892 ж.) Құдайдың адамзатқа аян беріп жіберген Ибраһим, Мұса, Будда, Заратустра, Кришна, Иса, Мұхаммед және Баб сияқты Елшілерден құралған тізбектің қазіргі уақыттағы соңғысы болып саналады. Бахаи сенімі ХІХ ғасырдың ортасында пайда болып, бүгінде 5 миллионнан астам ізбасардың басын біріктіреді. Олар 2112 түрлі [ұлттар](#) мен ұлыстардан, әртүрлі мәдениеттер мен әлеуметтік жіктерден құралып, әлемнің 188 [мемлекетімен](#) қоса 45 тәуелді территорияларда Бахаи сенімін ұстануда. Сенімнің қасиетті жазбаларының белгілі бір бөлігі 800-ден астам тілге аударылған. Бахаи ілімі өзекті үш қағидаға негізделген. Олар жаратушы Алланың бір екендігі, діндердің біртұтастығы және барша адамзат бірлігі. Алдыңғы пайғамбарлардың жазбаларына сәйкес, Баһаулла Құдайдың тек жалғыз діні бар деп жариялайды. Ол өткен шақта да, келешекте де Құдайдың қай елшісімен келмесін, мәңгі болып қала бермек.

Бахаи Сенімі өз бастауын 1844 жылдың 23 мамырынан алады. Осы күні "Баб" есімін алған жас парсы жігіті, Сейід Әли Мұхаммед өзіне Алладан аян түскенін жариялайды. Оның мұраты қоғамды араға біраз уақыт салып келетін Елшінің келуіне дайындау болатын. Барлық діндерде күндердің күнінде Жаратқаннан қатарынан екі елші келеді делінген. Мысалы, Исламда Иса Мәсіхтің екінші рет келуінен бұрын Мехди немесе Мәди келеді делінсе, Христиандықта да Исаның екінші рет оралуынан бұрын Алланың уәкілі түседі делінген. Осылайша діндерде жазылғандай Баб өзінің ерекше мақсаты хақында паш етіп, соңынан көптеген ізбасарлар ертеді.

Көптен күткен Пайғамбардың келуі жайлы насихаттаған жаңа Баб ілімі сол кездегі Парсы еліндегі кейбір дінбасыларына жақпады. Бабтың ізбасарларына дінбұзарлар және исламның дұшпандары деген жала жабылып, бірнеше жылдың ішінде жиырма мыңнан астам бабшылар азапталып өлтірілген еді. Бабтың өзі қамал абақтысына жабылып, өзінің аян алғаны туралы жария еткен сәттен алты жыл өткен соң, 1850 жылы атылып дүние салды.

Қолданылған әдебиеттер тізімі.

1. Байтенова Н.Ж. Қазақстандағы діндер тарихы, 2009ж. 238б
2. Абжалов С.У Қысқаша діндер тарихы, 2009ж. 130б.
3. Мамиров М.З. Книга исламских сект и вероучений. М., 2007.-472б.
4. См. Там же.
5. Әуезов М. // Суфизм в Иране и Центральной Азии. Материалы международной конференции. – (2-3 мая 2006г, Алматы). – Алматы, 2007.-4б.
6. Стамова Р.Д. Особенности религиозной ситуации и место исламского мистицизма (суфизма) в Кыргызстане // Суфизм в Иране и Центральной Азии. Материалы международной конференции. Алматы, 2006
7. Ислам. Энциклопедический словарь. – М., 1991. 298б.
8. «Хизб-ут-Тахрирд-ут-Тахрирдін» шынайы бейнесі.-2008.-23 б.

9. Аш-Шахрастани Мухаммед Ибн Абд ал-Карим. Книга о религиях и сектах (Китаб ал-милал ван-нихал). - М., 1984. - С. 153.

*Ералиева М.М.,
ал-Фараби атындағы ҚазҰУ,
«психология» бөлімінің
I курс магистранты
Қалымбетова Э.К.
психол.ғ.к., доцент*

БАСШЫ ЖӘНЕ ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРДІҢ БІРІН БІРІ ҚАБЫЛДАУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Кез-келген ұжым іс-әрекетінің тиімділігі, көбінесе тұлға аралық қатынас деңгейімен, әсіресе, басшы мен қызметкерлер арасындағы қатынас деңгейімен анықталады. Бұл өзара қарым-қатынас негізгі психикалық процестердің бірі – қабылдаумен негізделеді.

Қабылдау – қоршаған орта заттары мен құбылыстарының барлық қасиеттерінің жиынтығын кешенді бейнелеу процесі. Қалыпты жағдайда қабылдау бірнеше түрге бөлінеді – көру, есту, дәм сезу және сипап сезу. Заттың формасына байланысты қабылдауды бөледі: кеңістікті қабылдау, қозғалысты қабылдау, көлемді қабылдау және уақытты қабылдау. Қабылдаудың бірқатар негізгі қасиеттері бар: заттылығы, тұтастығы, жалпылығы, мағыналығы, константтылығы. Барлық осы түрлер, қасиеттер, заңдылықтар басқару іс – әрекетінде де сақталады және сыртқы ақпараттың мағыналы, пәндік және құрылымдық көрінісін қамтамасыз етеді. Олар басшының сезімдік тәжірбиесінің қалыптасу механизмдерін бейнелейді.

Басшы іс - әрекетінде қабылдаудың индивидуалды - стилдік ерекшеліктері белгілі-бір орынға ие. Екі негізгі стилдер бар – талдамалы және жалпыламалы (аналитикалық және синтетикалық) және екі қосымша – талдамалы - жалпыламалық және эмоционалды. «Жалпылаушылар» құбылыс көрінуінің жалпылығына бейімділігімен және жалпы мағынаны анықтауға бейімділігімен сипатталады. «Талдаушылар» үшін мәселенің бөліктерін, бөлімдерін толықтай көрсету тән. Талдаушы-жалпылаушы тип осы ерекшеліктердің бәрін біріктіреді, бірақ екеуінің де көрінуі әлсіз болады. Эмоционалды тип белгілі - бір оқиғаға жоғары сезімталдық білдіреді, ол адекватты қабылдауға әсер етеді. Басшы және қызметкерлер үшін қабылдаудың талдаушы-жалпылаушы типі сәйкес келеді. Талдаушы тип және жалпылаушы тип аз мөлшерде тиімді, ал эмоционалды тип басқарушылар үшін қарама-қарсы қасиет ретінде болады [1].

Біріншіден, басшы және қызметкерлердің қабылдауы барлық танымдық процестермен (есте сақтау, ойлау) байланысты, ол кәсіби басқару тәжірбиесіне байланысты апперцептивтілік қасиеттерінде көрінеді. Ол тек қана ақпаратты қабылдау ретінде ғана көрінбейді, сонымен қатар бағалау, мағыналу, белгілі бір затқа қатынас қалыптастыруда да көрінеді.

Екіншіден, басшы іс-әрекетіндегі қабылдау белгілі-бір деңгейде ерекше. Қабылдау ақпараты тек қана белгілі - бір қоршаған орта объектілері ғана емес, сонымен қатар субъектілер – көптеген тұлғалар, олардың қасиеттерінің, белгілерінің, сапаларының, пікірлерінің қарама-қайшылығы. Сонымен, басшы іс-әрекетіндегі қабылдау - бұл тұлғалық, субъектілі (толығырақ тұлға аралық) қабылдау. Басқарудағы перцептивті процестердің ерекшелігі тұлға аралық қабылдау ретінде және әлеуметтік перцепция ретінде болатындығында [2].

«Әлеуметтік перцепция» термині негізін 1947 ж. америкалық психолог Дж. Брунер, негізінде басқа адамдар, әлеуметтік топтар және «үлкен әлеуметтік қауымдастық» жатқан «әлеуметтік объектілерді» қабылдауды түсіндіру үшін ұсынылған болатын. Әлеуметтік перцепция бұл біріншіден, индивидуалды қабылдау (адамды адамның қабылдауы), екіншіден, адамның кейбір топтарды тұтастай қабылдауы, үшіншіден, топтардың бірін- бірі қабылдаудағы

топ аралық қабылдау. Әлеуметтік перцепцияның осы барлық түрлері басшы және қызметкерлердің бірін бірі қабылдаудың мазмұның құрайды және олардың арасындағы коммуникативті қызметтің негізін құрайды [3].

Тұлғааралық қабылдаудағы процестер кез-келген бірлескен, әсіресе, басшы іс-әрекетінде маңызды жағдай болып табылады. Жалпы, әлеуметтік перцепцияның жіктелуі және топтық іс әрекет тиімділігі, нақтылық арасында күрделі сызықтық емес байланыс бар екендігі көрсетілген; перцепцияның бұл параметрлері және басқару іс-әрекетінің тиімділігі арасында.

Басшы әлеуметтік перцепциясы процестеріне, сонымен қатар іс-әрекеті тиімділігіне оның лауазымының маргиналдылық қасиеті әсер етеді. Сонымен қатар, басшылардың екі тобын бөледі: ұйымның жоғары деңгей талаптарына бағытталған және қызметкерлер тобына бағытталған. Жалпы, басшылардың қызметкерлерді қабылдауының келесідей негізгі ерекшеліктері көрінеді: 1) қызметкерлер туралы жалпы әсерді оның жеке ерекшеліктерін бағалауға ауыстыру – жұмыс бойынша және тұлғалық; 2) басшыны қолдайтын қызметкерлердің бағасын жоғарылату; 3) басшының пікіріне сәйкес пікірді ұстанатын қызметкерлердің бағасын жоғарылату; 4) басшыны қолдамайтын және оның пікіріне қарсы пікірді ұстанатын қызметкерлердің бағасын төмендету; 5) басшы өз тарапына жағымсыз түрде келген ақпараттарды ығыстырады [4].

Осымен қатар тағы бір маңызды сұрақ қалыптасады: басшыны өзі басқаратын топтың қабылдаудағы адекваттылығы мәселесі. Бұл әсіресе тиімді басқаруға маңызды, себебі басшыны топтың қабылдауы бірлескен іс -әрекеттің тиімділігіне әсер етеді. Шетел зерттеулерінде басшының іс-әрекеті тиімді болуы үшін, басшыны қызметкерлердің қабылдаудың ерекше ережелері жасалынған: біріншіден, «біздің біріміз» ретінде, екіншіден, «біздің көпшілігіміз секілді» ретінде, үшіншіден, «біздің ішіміздегі үздігі» ретінде, төртінші, «экспектацияларға сәйкес» болуы керек, яғни, топ мүшелерінің үмітін ақтауы керек [5].

Отандық психолог А.А. Бодалев эксперименттері басшы және қызметкерлердің бірін бірі қабылдауын түсіндіруде ерекше орынға ие. Екі топ студенттеріне бір ер адам суретін береді: бір топқа алдын ала, бұл – «қылмыскер» деп хабарланған, ал екінші топқа бұл – «үлкен ғалым» деп алдын ала хабарланған. Нәтижелер бір-біріне қарама-қарсы және алдын ала хабарланған бағдарға сәйкес болған. Жалпы түрде ғана емес, сонымен қатар суреттегі бет әлпет жеке бөліктер түрде де сәйкесінше интерпритацияланды. Мысалы, терең орыналасқан көз «терең қалыптасқан қастық» туралы немесе «терең білім» туралы білдірді және т.б [6]. Басшылардың қызметкерлерді қабылдауда осы секілді қателіктер жиі кездеседі. Басшы қызметкерлерді оның кәсіби шеберлігі негізінде қабылдайды және шынайы тұлғалық ерекшеліктері негізінде емес, кәсіби дәрежесіне байланысты оның қандай адам екендігі туралы қорытынды шығарады. Бұл феномен жалпы басшылықтың манипулятивті, техноқысқаша стилінің жеке көрінісі болып табылады. Ол көбінесе «басшы-қызметкер» арасындағы тұлға аралық қайшылықтардың шығу көзі болып табылады. Осы жерден белгілі гуманистік басқару ережесі шығады: адамдардан бағыныштыны емес, бағыныштылардан адамды көру керек; белгілі бір дәрежелерді емес, адамдарды басқару керек.

Басшы қандай-да бір сәтсіздіктерді каузалды атрибуция заңдылығына сәйкес, өзіне қатысты белгілі-бір сыртқы себептермен түсіндіруге бейім. Ал бұл өзіне қатысты сыртқы себептер қызметкерлер болып табылады. Бірақ, қызметкерлерде осы заңдылық бойынша әрекет етеді, олар сәтсіздіктерді сыртқы факторлармен түсіндіреді – басшылықтың дұрыс еместігі, сәйтсіз ұйымдастыру. Осы секілді мәселелер басшы және қызметкерлер арасындағы қайшылықтардың пайда болуының қарапайым және маңызды себептері болып табылады. Бұл мәселелерді шешу жалпы басқару стиліне, тұлғалық қасиеттерге байланысты [7].

«Басшыны бағалау» көрсеткіші бойынша қызметкерлердің формалды емес құрылымы басқарудың әрбір деңгейінде жалпы және арнайы детерминанттарға ие. Сонымен, I деңгейде қызметкерлердің микроотпарға бірігуіне көбірек әсерді бірінші ұжымның формалды құрылымы көрсетеді: дәл осы қызметкерлер микроотпарының 49% қалыптасуында негізгі

болып табылады, яғни, микротоп мүшелері бір ұжымда еңбек етеді; екінші орында мамандық жалпылығы тұрады. Бұл факторлар ұжымдық формалды құрылымда анығырақ көрсетілген. II деңгейде шеберлердің бірлесе жұмыс жасау тәжірибесі әсер етуші фактор болып табылады (микротоптың 35%). Бұл байланыс социометриялық сауалнама мәліметтеріменде қолдау табады. Басшылық деңгейінің өсуімен байланысты «шеттетілгендер» саны (микротоптардың ешқайсысына кірмегендер) көбейеді. Келесі мәні бойынша фактор – аралас жерлерде бірлескен еңбек жалғастығы (33%), үшінші – бірдей жас ерекшелігі (21%). Қызметкерлер еңбектерін ұйымдастыру және мазмұнының күрделілігі деңгейі, сонымен қатар өндіріс орындарының құрылымы микротоптар санына көрсеткішті жіктеуді негіздейді. Сонымен, ауыл шаруашылық ұжымдарда микротоптардың орта саны машина құру және жылуэнергетикаға қарағанда көбірек: сәйкесінше орташа 2,8 және 2,6. Жүргізілген жұмыс мәліметтері келесідей тенденция қалыптастыруға мүмкіндік берді: өндіріс орындарында қызметкерлер саны көбейген сайын, сәйкесінше шеберлердің саны да құрамы бойынша көпсанды микротоптарға бірігеді. III деңгейде микротоптарда бастықтарды қалыптастыру бойынша олардың бірлесе жұмыс жасау тәжірибесі негізгі фактор болып табылады (66%), келесі жас ерекшеліктерінің бірдей болуы [8]

Басқарудың барлық түрлерінде қызметкерлердің басшыны қабылдауына қатысты орташа мән қалыптасты, әлсіз көрінетін тенденция бақыланады: басқару деңгейінің жоғарылауына байланысты басшыға жағымды және бейтарап қарайтын қызметкерлердің саны төмендейді, керісінше оған жағымсыз және оқиғалық қарайтындар саны артты. Осы мәліметтерге байланысты келесі қорытынды туындайды: басқару деңгейі қызметкерлердің микротоптарға саны бойынша бөлінуге айтарлықтай әсер етпейді. Бұл процесте қызметкерлердің басшыны қабылдауына қызметкерлердің индивидуалды жалпыпсихологиялық және әлеуметтік - психологиялық ерекшеліктері, бәрінен бұрын әлеуметтік перцептивті қабілеттері, сонымен қатар эмпатия, идентификация және рефлексия процестерінің белсенді деңгейлері үстем рөлге ие. Басшының тұлғасы, оның мінездемелік ерекшеліктері, басқару стильдері де айтарлықтай орынға ие.

Сонымен, ұжымның формалды емес құрылымды микротоптардың «басшыға қатынастары» критеріі бойынша төрт түрге бөлу ұсынылады: жағымды, жағымсыз, бейтарап, оқиғалық қатынастар.

Әрбір микротоп түрі мінез-құлықтың арнайы мотивтерімен және басшыға деген бағдарларымен ерекшеленеді.

Олардың әрқайсысы белгілі - бір әлеуметтік-демографиялық ерекшеліктерге ие, олардың ішінде жас ерекшелік және басшымен бірлесе жұмыс жасау тәжірибесімен байланысты. Олардың әрқайсысы ұжымда өз қызметтерін атқарады. Басшы туралы пікір қалыптастыруда әрбір микротоптың пікірі әртүрлі.

Басшы және қызметкерлердің бірлескен жұмыс жасау тәжірибесінің көп болуы олардың арасындағы арақашықтықты жояды және басшы өзінің қызметтік құқығын қолданбайды. Бұдан шығатыны: басқарудың әрбір деңгейінде белгілі бір ұжыммен жұмыс жасаудың оптималды кезеңі болады. Р.Б. Гительмахер жүргізген зерттеудің нәтижесі бойынша келесі кезеңдер ұсынылады: шеберлер үшін -4-6 жыл, өндіріс басшылары үшін -6-8 жыл, директорлар үшін -8-10 жыл [9].

Атақты психолог Э.Шостромның пікірінше басқару практикасында да күнделікті тұрмыстық өмірдегі секілді манипуляторлар жиі кездеседі. Ол адамдардың екі қарама-қайшы психологиялық қасиеттерін толық талдап берді – манипуляциялау және өзектендірілу. Кәсіркерлер арасында өздерінің адамдарды манпуляциялауынан зиян шегетін манипуляторларды айтады. Осындай адамдардың механикалық іс - әрекеті олардың өмірін сүйкімсіз жұмысқа айналдырады.

Э.Шорстом мұндай адамдарға қарама – қайшылыққа мысал ретінде, тұлғаның өзектендірілуін келтіреді. Ол осындай тұлғаның анық мысалы ретінде Авраам Линкольды айтады [10].

Манипулятор актуализаторға қарама – қайшы басқарғанды өте қатты жақсы көреді. Ол өзінің осы қажеттілігінің құлы болып табылады. Бірақ бұл жерде белгілі – бір парадокс пайда болады: ол басқаруды жақсы көрген сайын, сәйкесінше онда біреу арқылы басқарылу қажеттілігі көбейеді.

Э.Шорстом манипуляторлар-бұл жан-дүниесінде антагонистикалық қарама – қайшылықтары бар көп қырлы тұлға, ал актуализатор - өзара толықтырылатын қарама-қайшылықтарға ие көп қырлы тұлға деген қорытындыға келді [11].

Қабылдаудың субъектісі және объектісі ретінде тек қана жеке тұлға емес, сонымен қатар адамдар тобы бола алады. Ал, мысалы, топтың көрсеткіші басқа топтаң өкілдеріне деген теріс қарым –қатынас бола алады.

Адамдардың бір – бірін қабылдауда бірнеше мүмкін жағдайларды көрсетуге болады :

а) бір тұлға басқа жеке тұлғаны қабылдаған кезде (мен –ол);

б) жеке индивид тұтас топты қабылдаған кезде (мен – олар);

в) тұтас топ жеке тұлғаны қабылдаған кезде (біз – ол);

г) бір топ адамдар басқа топты қабылдаған кезде (біз – олар) [12].

Адамның өзін басқа адамдар қалай қабылдайды деген ойлары белгілі – бір деңгейде оның мінез – құлқын анықтайды. Адамдар жиі қоршағандарға қандай да бір әсер қалдырғысы келеді, себебі ол адамдардың өзара түсінушілік процесінің негізі және шығу көзі болып табылады.

Қарым – қатынас процесінде адамдар көптеген көз – қарастар мазмұның түсінуге тырысады, ал бұл адамдар арасындағы түсінудің төмендігіне алып келуі мүмкін. Бізді басқа адамдар қалай қабылдайды деген біздің болжамдарымыз дұрыс емес өзара түсінушілікке ықпал жасауы мүмкін [13].

Адамдар арасындағы қарым–қатынастың күрделі сәттерінде «ашықтық» ерекше орынға ие болады, яғни басқа адамдармен қарым – қатынаста әділ және шынайы бола алу. Ашықтық психологиялық феномен ретінде өзінің ішкі «менің» және өзін тұлғалық деңгейде қабылдау деңгейіне тікелей тәуелді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Карпов А.В. Психология менеджмента. 2005.
2. Психология управления. Хрестоматия. Бахрам - М.: 2006.
Редактор – составитель Райгородский Д.Я
3. Социальная психология /Под ред. А.В. Петровского. — М.: Просвещение, 1987
4. Розанова В. А. Психология управления – М.: Изд –во ЗАО «Бизнес школа «Интел – синтез», 2000.
5. А.Ф. Шикун, И. М.Филинова. Управленческая психология. М.: Изд – во Агент пресс , 2002.
6. Бодалев А.А. Восприятие и понимание человека человеком. М., 1982.
7. Психология управления. Сборн. науч.труд. М.: 1982.
8. Гительмахер Р.Б. Восприятие руководителя подчиненными: Учеб. пособие. —Иваново: ИвГУ, 1991.
9. Гительмахер Р.Б. Рабочий и мастер (социально-психологический аспект). М., 1989.
10. Генов Ф. Психология управления. – М.: 1992
11. Обозов Н.Н. Психология менеджмента. – СПб., 2001
12. Донцов А.И. Психология коллектива. – МГУ, 1984.
13. Андреева Г.М. Социальная психология.- М., 1998

*Ертарғынқызы Д.,
әл –Фараби атындағы ҚазҰУ,
«Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану»
мамандағының 1 курс магистранты
Ғылыми жетекшісі:
пед.ғ.к., доцент Әлқожаева Н.С.*

ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТЫҢ ДЕВИАНТТЫ МІНЕЗ - ҚҰЛЫҚТЫ ЖАСӨСПІРІМ БАЛАЛАРМЕН ЖҰМЫСЫ

Қазіргі таңда әрқайсымыз күн сайын агрессия, зиянды әдеттер, заңға қайшы әрекеттермен кездесеміз. Осы саладағы мамандар көптеген жылдар бойы осы мәселелерге жауап іздеп келеді.

Еліміздің нарықтық қатынастар кезеңінде болашақта бүкіл әлемдік өркениет аясында өз орны бар мемлекет ретінде дамуы халқымыздың ұлттық менталитетіне, әсіресе, жаңа жас ұрпақтың сындарлы тәлім-тәрбиесіне тікелей байланысты. Дегенмен бүгінгі таңда ұлттық болмысымызға жат құбылыстардың жастар арасында кең етек алуы жас ұрпаққа қажетті заман талабына сай тәлім-тәрбие жүйесін жаңартуға, мектеп алдында жаңа міндеттер қояды.

Бұл міндетке халқымыздың ғасырлар бойы ұрпақ өсірудегі ұлттық тәрбие дәстүрлер тәжірибесі негізінде адамгершілік қадір - қасиеттері тағылымды, рухани дүниесі бай, мінез-құлық мәдениетке еліміздің болашағы үшін қызмет етуге дайын азаматты қалыптастыру арқылы жетуге болады.

Осы мәселеге байланысты Елбасы Н.Ә. Назарбаев: «Жаңа жағдайға сай бәрімізді аландататын мәселе - білімді, кәсіби даярлығы бар адам тәрбиелеу ғана емес, қоғамдық өмірдің барлық саласында ұлттық және дүниежүзілік құндылықтарды қабылдауға қабілетті рухани және әлеуметтік адамгершілік мүмкіндігі мол тұлғаны қалыптастыру болып табылады», - деп атап көрсетті [1].

Осыған байланысты жалпы білім беретін қазіргі мектептердегі тәрбие ісінің мазмұны кеңейіп отыр. Қазіргі кезде елдегі әлеуметтік қайшылықтардың басымдық танытуы - кәмілетке толмаған жасөспірімдердің арасында қылмыстық істер таралуына ықпал етуде. Мектептер мен отбасы жағдайларында кейбір жасөспірімдердің талап – тілектерімен келіспеу, ой- пікірлерімен санаспау, жеке - дара ерекшеліктері мен бейім қабілеттерін ескермеу, оларға ұсынылған идеялар мен мұраттардың күйреуі табиғи түрде шиеленіске аарады.

Кейбір жасөспірімдердің рухани жағынан азуы және соның нәтижесінде өзімшілдікке, енжарлыққа, өзіне және басқаға немқұрайлықпен қарауға, ішімдік, темекі, есірткіге еліту және уытты сұйық заттарды иіскеу, қылмыстық істер жасауға дағдыларын қалыптастырады.

Екіншіден, жасөспірімге тән қасиет - өзіндік тәуелсіздік, дербестік, басқаға бағынышты болмау. Сол себептен, өзінің күш - қуатын, жеке басының мән-мағынасын түсінуге ұмтылыс жасайды. Оны ұғыну мүмкіндіктерді мектептегі оқу-тәрбие мен еңбек үдерісіне байланыстырудан байқалады. Себебі, девиантты мінез-құлықты балалар типтік ерекшеліктеріне байланысты тіршілік қиыншылықтарына кезігіп, оны жеңіп шығуға ішкі жай-күйі жол таба алмай, әлеуметтік-педагогикалық тұрғыдан қорғаусыз қалады. Нәтижесінде девиантты мінез-құлықты бала ешкімге керегім жоқ деген сезімге беріліп, кінәны ересектерге артып, айналасымен жанжалдасуға, ұрыс-төбелеске бейімделеді. Қажеттіліктің орнын толықтырудың жолы-бос уақытын мақсатсыз пайдалану, мектеп тәртібін ұстамау, заң нормаларын бұзу, қылмыстық істер жасау.

Соңғы кездері осы жастар тәрбиесіндегі кемшіліктердің кең етек алуын кездейсоқ оқиға ретінде қарастыруға болмайды. Ол өмір шындығы, бәрімізге ортақ кемшілік, қоғам олқылығы. Осы кемшіліктеріміздің нәтижесінде қазіргі таңда девиантты мінез-құлықты жасөспірімдер көптеп кездеседі.

Девиантты мінез-құлық әлеуметтік нормадан ауытқу, қоғамда қабылданған нормаға қарама-қайшы әрекет жүйесі ретінде қарастыра аламыз [2].

Психикалық әрекеттің өзгеру күйін тудыратын улы заттарды қолдану девиантты мінез-құлық формасы болып табылады. Осы заттарды қолданған кезде ол психикалық үдерістерге әсер етеді.

Девиантты мінез-құлық әртүрлі формада көрінгеніне қарамастан, олардың барлығы бір-бірімен тығыз байланысты. Ішімдік ішу, есірткі қолдану, агрессивті мінез-құлық тағы басқалар бір тұтастықты көрсетеді. Жасөспірімдердің девиантты мінез-құлықтың туындауына жол ашатын әрекеттің бірін қолдануы оның басқа заттарды қолдануға деген мүмкіндіктерін жоғарылата түседі.

Қандайда бір іс-әрекетті бағалау оны белгілі бір нормамен салыстыру арқылы жүзеге асады. Мәселелік іс-әрекеттер жиі девиантты деп аталады. Девиантты мінез-құлық психологиялық денсаулық, құқықтық, мәдени немесе жалпы қабылданған нормадан ауытқу әрекетінің жүйесі болып табылады.

Девиантты мінез-құлық екі үлкен категорияға бөлінеді. Біріншіден, бұл психологиялық денсаулық нормасынан ауытқу. Екіншіден, бұл қандайда бір әлеуметтік-мәдени нормаларды, әсіресе құқықтық норманы бұзатын антиәлеуметтік іс-әрекет [3].

Жасөспірімдік кезең - ең қиын, әртүрлі бұзақылықтардың пайда болатын және сонымен қатар, достық нормаларды игеруіне сәтті кезең болып табылады.

Жасөспірімдік кезеңдегі девиантты мінез-құлық жалпы заңдылықтарға бағынады – жасөспірімдердің девиантты мінез-құлықты болуына ешқандай себеп жоқ. Бірақ әртүрлі топтағы адамдардың әлеуметтік - экономикалық теңсіздігі, мүмкіншіліктерінің әр түрлілігі жасөспірімдер мен жастардың санасына психологиялық әсер етеді.

Әр жас кезеңінің адамның тұлғалық қалыптасуында алатын өзіндік орны бар. Бұл баланың «Мені» қайта құрылып, айналасындағыларға сыни көзқарас қалыптасады. Жасөспірімдік кезең балалықтың бір жас ерекшелік кезеңі болып табылады [4].

Балалардың құқығы туралы конвенция анықтамасына сәйкес бала деп 18-ге толмаған әрбір азамат саналады. Жасөспірімдік кезеңнің қарапайым белгілеріне адамның күрделі биологиялық, психологиялық және әлеуметтік даму кезеңдері жатады, негізінде бұл кезеңдер әрқашанда толығымен бір-біріне сәйкес келе бермейді [5].

Зерттеушілердің көпшілігі психикалық дағдарысқа әкелетін ауыр және сонымен қатар, жасөспірімнің санасына күрделі күш түсірмейтін, жыныстық жетілуіне және дамудың биологиялық факторына көп көңіл бөледі, мұндай жасөспірімдік кезеңнің белгілеріне тән мінездемелерге ашуланшақтық, дөрекілік және қырсықтық, долылық, субъективтік уайым әлеміне кіріп кету тағы басқалар жатады. Жыныстық жетілуге байланысты туындайтын жаңа сезімдер, ойлар зерттеушілердің пікірлері бойынша – оның іс - әрекетін және қылықтарын анықтай отырып жасөспірімдердің санасында басымдылық болады [6].

Белгілі психолог Л.С.Выготский бойынша жасөспірім жастағы кезеңде (14-18 жас) екі үлкен өзгеріс болады: ағзадағы жыныстық жетілу және өзінің “Мен” мәдениетінің ашылуы, тұлғасының және дүниетанымының қалыптасуы. Жасөспірімнің түсінуімен, бейімделу және белсенділік жүйесі ретінде өмірлік жоспардың туындауы мәдени процесін қорытындылайды [7].

Г.Шпрангер өзінің мәдени-психологиялық концепциясында жасөспірімдік кезеңді мәдени өсу деп анықтайды. Бұл кезеңдегі дағдарыстың болу мазмұны балалық тәуелділіктен босану болып табылады. Г. Шпрангер бойынша жасөспірімдік кезеңдегі басты жаңа білім – “Меннің” ашылуы, рефлексияның пайда болуы, өзінің жеке даралығын сезіну.

Р.Кулен жасөспірімдердің дамуындағы биологиялық көзқарасты талқылайды, ол бұл кезеңді биологиялық және психологиялық кезеңнен гөрі әлеуметтік - этникалық кезең деп қарастырады. Оның көзқарасы бойынша жасөспірімдік кезеңде үш негізгі әлеуметтік-этникалық үрдіс қарастырылады: үлкендердің қадағалауынан босану, жеке даралыққа көшу,

өзінің өмір жолын таңдау мәселесіне салмақты түрде қарау, мамандық таңдау, әлеуметтік-этникалық нормалар мен құндылықтарды игеру.

Р. Куленнің пікірі бойынша, егер бала өзінің алдына осы көрсетілген мәселелерді қоймаса, онда өмір сүрген жасына қарамастан балалық кезеңде қалып қояды[8].

Бірдей көзқарастың болмауына қарамастан, бүгінгі күнгі ғалымдар жасөспірімдік шақты 10 –11 және 14 –15 жас аралығы деп қарастырады. 15 –17 жасты әдебиеттерде ерте балалық шақ деп атайды. Бірақ та көптеген зерттеушілер ерте балалық шақты баланың даму кезеңіндегі жасөспірімдік кезеңге қосады. Оның өзіне де толық негіз бар, себебі өзіндік психологиялық мазмұнда бұл кезең – 15 пен 18 жас аралығы – жасөспірімдік кезең мен өзіндік жастық шақтың арасындағы «аралық жас» болып табылады.

Жасөспірімдік кезеңдегі қайшылықтар мынадай себептермен ерекшеленеді: жыныстық жетілу, жасөспірім өзін ересек ретінде қабылдауы, ал үлкендердің оны әлі кішкентай деп қарауынан, жасөспірімдік кезеңде нақты бойының өсуі және физиологиялық өзгерісі бақыланады және осы өзгерістердің негізінде жоғары мазасыздық, депрессия, қозушылық, өзіне деген адекватты емес көзқарас, өзі үшін үрей пайда болады.

Жасөспірімдік кезең тек психологиялық жағынан ғана емес, сонымен қатар, тәрбиелік жағынан да күрделі. Аталмыш кезеңде балалардың көпшілігі «мектепке бейімделе алмауымен» ерекшеленеді, яғни мектептің талаптарына бейімделе алмау. Шарт бойынша «мектепке бейімделе алмау» жасөспірімдерде олардың үлкендермен ашық жанжалға түсуімен, құрдастарымен достық қарым-қатынасын бұзуымен, олардың нашар оқуымен мектептегі тәртіпті бұзуға қатысуымен, оларда ата-аналарымен және оларды қоршаған үлкен адамдармен кейкілжіңде болуымен көрініс береді.

Жасөспірім кезінде өз бетінше іс - әрекет жасауға, ұмтылу әсерінен, отбасы ықпалынан арылуға тырысады. Оның бұл әрекеті өзгелермен топтасуға, құмарлық ойындарға әуестенуге, өзін ере орекше етіп көрсетуге әкеледі. Одан келіп әлеуметке қарсы мінез-құлық қалыптасады. Әлеуметке қарсы мінез-құлықты девиантты мінез-құлық деп атайды [9].

Жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқындағы негізгі белгілері мен көрсеткіштерін зерттеушілер:

1. Отбасының сәтсіздігі (баланың дамуы мен қалыптасуына әсер ететін отбасының ішкі қарым-қатынасының қалыптасуы);

2. Мінез-құлқындағы ауытқушылықты күрделендіретін жұмыстағы оқу және кәсіби мекемелердің жеткіліксіздігі, жасөспірімдермен жұмыс жасайтын мұғалімдер кадрының кәсіби дайындығының жеткіліксіздігі;

3. Жасөспірім тұлғасының тұлғалық компоненттері рухани қызығушылықтары мен сұраныстарының дамымай қалуы, асоциальды іс -әрекетке ұмтылу, қалыпты тәрбие әрекетіне кері көзқарасы, анотомиялық-физиологиялық және психологиялық даму жағынан құрдастарынан артта қалуы, денсаулығының әлсіреуі, парасаттылық сезімінің дамуының артта қалуы т.б;

4. Қарым-қатынастағы қолайсыздық (қарым – қатынас аясындағы кикілжіңдер, құрдастарымен, мұғалімдерімен, үлкендермен қарым-қатынасындағы дөрекілік, т.б.), деп бөліп көрсетеді.

Баланың мектептегі өмірі белгілі бір тәртіппен және ұйымдасқан түрде өтсе, ал мектептен тыс ортада, жасырын қарама-қайшылықта және ерекше жағдайда өтеді. Мектепте және үйде баланың өзіне тиісті міндеттері болады және ол үлкендердің бақылауымен ұйымдастырылады. Ал көшеде бала өзін бақылаудан және жауапкершіліктен еркін сезінеді. Сондықтан да балалардың шағын мектептен тыс уақытын қалай өткізетінін есепке алып отырудың маңызы зор.

Оқушылардың тұратын жерлерін, оның жеке басын қалыптастыратын және дамытатын кіші ортаның бірі ретінде қарастырамыз. Бұл тұрған жерінде бала мектепке келгенше өзімен таныс адамдармен қарым-қатынас жасап та үлгереді. Сондықтан да балалардың тұрған

жеріндегі тәрбиелік жұмысты төменгі сыныптан бастап жүргізу керек. Бұл орайда олардың бос уақытын дұрыс өткізуіне, әрбір іс - әрекетін үлкен қызығушылықпен және ынтамен атсалысуын қадағалау орынды болып саналады.

Мектеп бұл жағдайда ата- ана мен көпшіліктің біріккен жұмысын бір салаға біріктіріп, онда бала тәрбиесінің нәтижелі өтуіне мүмкүндіктер жасайды.

Бала тәрбиесінің мектеп алдына қойған міндет талаптарын тиімді жолмен шешіп және оның жан- жақты дамып, әлеуметтенуін қамтамасыз ету үшін мектепте педагог- психолог мамандықтармен қоса әлеуметтік педагог мамандығы да ұйымдастырылған.

Әлеуметтік педагог өзінің негізгі жұмыс бағыттарын оқушының сабақтан бос уақытын тиімді пайдалану мақсатында ата- анасымен бірлесе отырып мектептен тыс көптеген қызықты жұмыстар жүргізе алады. Оқушылардың сабақтан бос уақыттағы іс - әрекеті әлеуметтік педагогтың үлесіне тиеді.

Мектепте әлеуметтік педагог девиантты мінез-құлықты балалармен төмендегідей жұмыс бағыттарын жүргізу қажет:

- сыныпта, топта, қоғамдық бірлестікте және мектептен тыс білім мекемелерінде тәрбие жұмыстарын ұйымдастыру;

- жеке тұлғаның психологиялық-педагогикалық ерекшеліктерін, ата-ананың жағдайын, қызығушылықтарын, талап-тілектерін, қиындықтарын, кездейсоқ жағдайларын, тәртіп бұзушылықтарын тексеріп, зерттеу және дер кезінде көмек көрсету;

- салауатты өмір салтын насихаттау, оқушылардың еркіндігіне, денсаулығына қамқорлық жасау, қауіпсіз өмір сүруге көмектесу, жасы келгендерді білім алуға тарту;

- бос уақыттарында дарындылық пен қабілеттердің дамуына, ақыл-ой және дене құрылысының өсуіне жағдай жасау;

- оқушылардың жеке басының дамуы мен тәртібін отбасымен бірлесе шешу;

- оқушылардың жеке басына тән ерекшеліктерін мұғаліммен бірлесе отырып шешу, кемістігі бар балалардың жағдайын ойластыру және оларға қажетті мүмкүншіліктерді жасау.

Сонымен қатар, әлеуметтік педагог девиантты мінез-құлықты балалармен диагностикалық түзету – алдын алу, оңалту жұмыстарын жүргізеді. Диагностикалық жұмыс тәртібі қиын жасөспірімдерді анықтап, олармен тұлғаға бағдарланған жұмыс бағыттарын ұйымдастыру болып табылады. Мысалы, жасөспірімдердің тұлғалық ерекшеліктерін зерттеу, танымдық даму ерекшеліктерін зерттеу, сыныптағы оқушылармен өзара қарым-қатынасын зерттеу, сынып мәселесін оқушы, оқытушы көзқарасы тұрғысынан зерттеу, ата-аналарымен, отбасымен жұмыс жүргізу, әр оқушыға жеке психологиялық карта жасау т.б. Ал түзету – алдын алу әдісіне сыныппен, микроотпарда және тұлғаға бағытталған бағдарларда жұмыс жүргізеді. Сыныппен зерттеу жұмыстарының нәтижелері бойынша сынып жетекшілері мен пән мұғалімдеріне кеңес беру, салауатты өмір салты бойынша насихат жүргізу; ата- аналарымен, балалармен әңгіме жүргізу; шағын топ арасында әлеуметтік бейімделуге қатысты тренингтер ұйымдастыру.

Қорыта айтқанда, мектепте девиантты мінез - құлықты балалардың әрекеттерін алдын алып, оларды тәрбиелеуде мектеп мұғалімдерімен қатар әлеуметтік педагогтардың рөлі өте зор. Сондай-ақ оқушыларды қоғам өміріне бейімдеуге, әлеуметтік нормаларға сай келмейтін мінез-құлықтардан бойларын аулақ ұстауға ықпалын тигізеді.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Н.Ә.Назарбаев. Ауылға айырықша назар аударылады. Ішкі және сыртқы саясаттың 2003 жылғы негізгі бағыттары туралы. Президенттің Қазақстан халқына жолдауы. – Егемен Қазақстан. – 30 сәуір, 2002 жыл.

2. Қиын балалар көбейіп барады неге? Азат. – 2005. 30 наурыз – бб.

3. Кле М. Психология подростка. М.Педагогика. 1991.С. 36.

4. Выготский Л.С. Собрание сочинений. Т. 4. Детская психология. – М.1984. – С.256.

5. Балалар құқығы туралы конвенция.
6. Крутецкий В.А Психология подростка. М. 1965.С.41.
7. Выготский Л.С. Т.4. Детская психология. М.1984. С.258.
8. Новые направления в социологической теории. – М: Наука, 78. – С98.
9. Смелзер.Н. Социология. Пер. с англ. – М: Феникс, 1994. – 294с.

*Ешенгалиев А.,
КазНУ им. аль-Фараби,
магистрант 1 курса
специальность «Философия»
Научный руководитель:
Лифанова Т.Ю.
к.филос.н., доцент КазНУ им. аль-Фараби*

ЦИВИЛИЗАЦИОННЫЕ ВЫЗОВЫ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОГО КАЗАХСТАНА

Колонии не перестают быть колониями из-за того, что они обрели независимость. *Бенджамин Дизраэли.*

Проблемы национального самоопределения, развития национальной культуры, национального самосознания, сохранения культурного наследия встают особенно остро в периоды социальных трансформаций, в особенности, в период формирования национального государства. Вопрос о национальной идее остается актуальным и для современного Казахстана.

Глобализационные тенденции в развитии современной цивилизации предъявляют к государствам жесткие требования как в экономической и политической жизни, так и с позиции развития и сохранения духовной культуры нации. Следуя гегелевской постановке вопроса о тенденциях развития мировой истории [1], можно сделать вывод о том что, и в настоящее время возможно условно выделить нации движущие исторический процесс и напомнить о тех, кому выпадала честь наблюдать происходящие. Вопрос о месте и роли Казахстан на мировой исторической арене представляет собой актуальную проблему как социальной теории, так и исторической практики.

При исследовании обозначенной проблемы особое место принадлежит сравнительно-исторической методологии, позволяющей путем сопоставления фактов, представленных в огромном потоке информации, сформировать собственное мнение о событиях происходящих в мире. Наша страна как наследница советской эпохе на территории Центральной Азии, вызывает огромный интерес к контексте геополитических реалий конца XX – начала XXI века. 20 лет Независимости Республики Казахстан продемонстрировали потенциал казахстанского общества. Возможно отметить, что укрепление статуса страны в мире является одной из основных задач Первого Президента – Лидера нации [2]. Однако если затронуть вопрос внутренней обстановке в стране, то стоит выделить одну системообразующую проблему, представляющую собой основной барьер на пути к конкурентоспособности нашей нации в мировом потоке истории: формирование национальной идеи как основы целостности нации и государства. Отсутствие общенациональной доктрины или свода законов Жеты Жаргы как это было при Касым-хане не способно привести к социальному дисбалансу. Следует также иметь ввиду, что если во времена средневековья народу было достаточно семи законодательных норм, то сегодняшний день влечет за собой очевидную несостоятельность подобных законодательных

основ. Разработка национальной доктрины, в чьих возможностях будет способность удовлетворить нужды большинства, по сути тот единственный момент который является основным для созидания и поддержания общественного благополучного.

Сегодня когда общественное сознание значительно отдалившись как от ближайших традиций советское время, так и более глубинных основ национального самосознания периода расцвета Казахского ханства, на протяжении уже более 20 лет осваивает правила участия в глобальном пространстве мировой экономики и политики, стоит задуматься над тем что мы можем представить мировому сообществу. В силу исторических событий территория нашей страны находится на огромной площадке развернувшейся от границ Китая до Каспийского моря. В тоже время ответ на вопрос являемся ли мы сырьевым придатком в виду проблем неспособности создать конкурентно способную высокотехнологичную экономику или все же мы весьма целенаправленное государство с ярко выделенными приоритетами остается открытым.

Финансовый кризис 2007-2009 года, крах фондовых рынков, снижение социальной защищенности людей разных стран выявил ряд вопросов касающихся проблем устойчивого развития общества. Сегодняшние правила игры выживания в глобализационном мире требуют постоянного развития всех сфер современного государственного устройства. Межнациональная арена, представленная непрерывным потокам информации со всех окраин и уголков Земли, в виде развертывания человеческой истории в форме ежедневного обзора и новостных обобщений Euro News, CNL, НТВ, CCTV создает видимость мировой обстановке. На экранах масс медиа, нам приходилось переживать трагедии террористических атак в Нью-Йорке, захват заложников в Норд-Осте, тяжбы «цветных» революций молодых государств. Неоспоримым будет тот факт, что профессор Гарвардского Университета С. Хантингтон благодаря методу глобального моделирования спрогнозировал и очертил границы будущих мировых конфликтов [3]. Термин цивилизация определяется Хантингтоном как культурная сущность. Деревни, регионы, этнические группы, народы, религиозные общины – все они обладают своей особой культуры отражающей различные уровни культурной неоднородности. Цивилизация как культурная общность определяется наличием схожих черт объективного порядка таких, как язык, история, религия, обычаи, традиции, а также субъективной идентификацией людей. Различия между цивилизациями глубже идеологических, они коренятся в истории, традиции, менталитете и религии. Эти различия не обязательно приводят к насилию, но именно на границах цивилизаций, и это доказано историческим опытом, полыхают самые кровопролитные конфликты. До настоящего времени нас обходят стороной террористические акты радикальных исламистов, и идеи «цветной революции». Благодаря грамотной внешней и внутренней политики Президента казахстанскому обществу удастся избежать столкновений на межэтнической почве, поскольку политическая власть базируется на глубоком доверии народа к личности Лидера Нации. Все это говорит лишь о том, что сегодняшний процесс глобализации и интеграции как новая форма мирового порядка представляют нашему государству возможность реализовать весь свой внутренний потенциал. Исследуя сегодняшние тенденции развития казахстанского общества, следует сделать акцент на ярко выраженной трансформации политики и экономики, озаменованный курсом на построение инновационного общества, являющейся грамотно продуманной стратегией нашего правительства. Теперь стоит вопрос о том, как будет проходить инновационный и модернизационный процесс в реальности. Готово ли наше общество к таким переменам, переустройстве личностных качеств на благо развития страны? Самой идеи не достаточно, важна заинтересованность каждого субъекта, поскольку человеческий фактор во многом определяет ход исторических событий. В сущности это ряд стратегических вопросов, связанных с формированием профессиональной компетентности в контексте развития образования, воспитания патриотизма и формирования социальной идентичности подрастающего поколения и т.д. Идентификация молодых государств в истории XX – начала XIX века протекает в русле интенсивной информационной борьбы. Современный

Казахстан не исключение. Во времена Советского Союза территориальное пространство нашей республики служило местом для ряда разнообразных экспериментов от ядерных испытаний до освоение Целины, но и сегодняшний день таит в себе огромное количество новых опасностей. Уже стал общепринятым факт, что политтехнологии достигли высокого уровня когда манипуляция целыми регионами не представляет в себе ничего не возможного. Неверно полагать, что с развитием взаимовыгодных отношений и взаимозависимых решений, отстаивание своих прав и претензий отходит на задний план. Лидирующие Государства не привыкли уступать более слабым и тем более молодым правительствам. Поэтому не стоит оставлять на завтра вопрос о поднятие проблемы самосознания наших граждан если конечно каждый из них не желает светлого будущего для своих потомков. Поэтому позволю себе свободно рассуждать с тех позиций, что в жестких условиях глобализации не стоит упускать важного момента формирования сознания способного воспринимать мир угроз и постоянных вызов на благо своего народа, развития критического мышления, медиа- и информационной грамотности.

Системный взгляд на современную инноватику позволяет увидеть три ключевые группы инноваций. Это, во-первых, технико-технологические инновации, которые лежат в основе развития и смены технологических укладов стран и мира. Во-вторых, это валютно-финансовые инновации, прогресс которых определяет смену валютно-финансовых укладов стран и мира. И, в-третьих, это социально-политические инновации, прогресс которых лежит в основе смены социально-политических укладов стран и мира.

В настоящее время в мире уже чётко обозначились, как минимум пять приведённых выше путей выхода человечества из глобального кризиса. И кризис даёт каждому народу и каждой стране редкий шанс выбрать своё собственное будущее. Этот выбор сегодня сводится, к выбору типа и класса инноваций, на которых будет действовать валютно-финансовая система страны и мира, как базовое ядро того социально-политического и технико-технологического уклада, в котором хочет жить человек, семья, народ, страна, мир и всё человечество в целом.

Обобщенно говоря, современность определяет новые правила глобальной межгосударственной политике. Сегодня целью войны является уже не столько уничтожение вооруженных сил и оккупация территории противника, как это было прежде, а разрушение экономики, системы информации, деморализация населения, парализация его воли. В результате чего вооруженные силы, даже если они сохранились, оказываются неспособными вести вооруженную борьбу. Исчезли понятия «фронт», «тыл», «фланги». Теперь, когда государство, его границы открыты для передвижения капитала, торговли, финансов и т.д., а тем более идей и информации, ареной войны становится вся территория противника, система управления государством и прежде всего органы политической власти, экономика, средства массовой информации. Яркий пример для подтверждения послужит классическая цитата Аллена Даллеса, бывшего в 1953-1956 года директором ЦРУ, идеолога «холодной войны». Более откровенно и более цинично никто и никогда не формулировал свои задачи. В книге «Размышления о реализации американской послевоенной доктрины против СССР», изданной 1945 году, он писал так: «Человеческий мозг, сознание людей способны к изменению. Посеяв там хаос, мы незаметно подменим их ценности на фальшивые и заставим их в эти фальшивые ценности верить. Мы найдем своих единомышленников, своих союзников в самой России. Эпизод за эпизодом будет разыгрываться грандиозная по своему масштабу трагедия гибели самого непокорного на земле народа, окончательное необратимое угасание его самосознания, управлении государством мы создадим хаос и неразбериху. Мы будем незаметно но активно постоянно способствовать самодурству чиновников, взяточников, беспринципности, предательству, национализму и вражде народов, прежде всего вражде и ненависти к русскому народу. Все это будем ловко и незаметно культивировать. Все это расцветет махровым цветом. И лишь немногие, очень немногие будут догадываться или даже понимать, что происходит. Но таких людей мы поставим в беспомощное положение, превратим в посмешище. Найдем способ

их оболгать и объявить отбросами общества. Мы будем вырывать духовные корни. Опошлять и уничтожать основы народной нравственности. Мы будем расшатывать, таким образом, поколение за поколением. Мы будем драться за людей с детских, юношеских лет. Главную ставку всегда будем делать на молодежь. Станем разлагать, развращать, растлевать ее. Мы сделаем из них циников, пошляков, космополитов. Вот так мы это сделаем». Из всего сказанного стоит отметить неоспоримые факты того, что культурный империализм США как бы мы не отрицали имеет место существовать и на границах нашей республике. Остро встает вопрос в контексте современности и традиций для решения которого не достаточно просто взять и отказаться от всех цивилизационных благ. Не стоит далеко ходить если у вас имеется связь с интернетом и взглянуть на происходящие в мире. Казахстан как участник глобальных событий должен противостоять информационным войнам царящим в медиа пространстве. Ввиду недостаточной развитости структуры государственности, гражданам нашей Республики приходится испытывать на себе все тягости современной эпохе глобализации а именно расслоение общества, рост влияния транснациональных корпораций, информационно-коммуникационные технологии возросшие масштабы миграции, обострение глобальных проблем, внедрение массовой культуры, потеря самобытности и конечно же одной из главных проблем является вопрос о нивелирование нации, утрата нами своих отличительных признаков.

Данная статья определила ряд проблем циркулирующих вокруг нашего государства на пути к развитому и конкурентно способному обществу. основополагающим фактором выделился вопрос о национальном самосознании. Жесткие условия глобальной интеграции не всегда протекают в размеренном русле и поэтому в мире угроз и постоянных вызовов наше гражданское сознание просто обязано преобладать над общественными предрассудками и межнациональными распрями. Самосознание сегодня выступает основой духовных и цивилизационных процессов.

Список использованной литературы:

1. Гегель Г.В.Ф. Философия истории. – СПб.: Наука, 1994. – 225 с.
2. Новый Казахстан в новом мире. Послание Президента Республики Казахстан Нурсултана Назарбаева народу Казахстана // Казахстанская правда. – 2007. - 18 марта.
3. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций? // Политические исследования. – 1994. – № 1. – С. 100-121.
4. Национальная идея Казахстана: пути решения проблем / рук. Ахметова Л.С. – Алматы: Типография «ИП Волкова А.В.», 2010. – 235 с.

*Жаңабаева Д. М.,
әл Фараби атындағ ҚазҰУ,
«Мәдениеттану» бөлімінің
1-курс PhD докторанты*

БАТЫСТАНДЫРУ АЯСЫНДАҒЫ ДӘСТҮРЛІ ҚАЗАҚ МӘДЕНИЕТІ

Рәмізі белсенді фауыстық адам болған, Батыс өз эспансиясын, артта қалған халықтарды отарлау саясатынан басқа, сол кезде әрекет етіп тұрған шығысаязиялық (Жапония, Қытай), оңтүстік азиялық (Үндістан) және жетекші елі Осман империясы болған исламдық және православиялық (Ресей) өркениеттерінде үстемдік жүргізуге бағыттады. Тек қана ХХ ғасырда Батыспен қатар әлемдік мәселелерді шешуге қатысқан КСРО, Қытай, Үндістан, ислам елдері тарихи сахнаға шықты. Бекерден-бекер С. Хантингтон қазіргі сегіз суперөркениеттер туралы

айтып тұрған жоқ. Әлем көпқырлы, көпжақты бола бастады. Бірақ осы кезден вестернизацияның қарқыны бәсеңсіді деп айту да қиын. Кеңес Одағы тарқап кеткеннен кейін батыстандыруды жүзеге асырушыға АҚШ айналды және ол жаһандану үрдістер кең мәтінде болып жатты.

Вестернизация процесіне батыстық емес өркениеттердің берген жауаптарын А. Тойнби өзінің атақты «Тарихты түсіну» еңбегінде феноменологиялық тұрғыдан қарастырады.

Ең алдымен, А. Тойнби ілімі бойынша өркениеттер қарым-қатынасында сыртқы пролетариаттың (әсер етуі көрші халықтардың) рөлі өркениет динамикасының әр кезеңінде әр түрлі болады. Сонымен қатар, дүниежүзілік діндер экспансиясын да ескеру керек. «Қашан, - дейді А. Тойнби, - екі немесе одан да көп өркениеттер бір-біріне әсер еткенде, олардың қуаттылығы әр түрлі болып келеді. Агрессияшыл өркениет экспансия объектісінің өзіне тең емес екендігін сезінеді» [1, 587 б.]. Батыс өркениеті өзінің басқа мәдениеттерге қарсы бағытталған қиратушы әрекетін түземдіктерді (бір мағынасында «нағыз адам емес») мәдениет пен өркениетке жеткіземіз дегенді желеу етеді.

Жапонияның вестернизацияға берген жауабы өнеге тұтарлық. ХҮІ ғ. басында, қашан Шығыс Азияда алғашқы батыс кемелері келе бастағанда, жапондық билеушілер еуропалықтардың отаршыл пиғылын аңғарып, батыстық ықпалдың алдына тосқауыл қоя білді. 1587 жылғы заң бойынша, Жапония аумағында христиандық миссионерлік әрекетке тыйым салынды, португалдықтарға Жапонияда қалуына, ал жапондықтардың еуропалық елдерге шығуына рұқсат берілмеді. Кейін Токугава режимі, медицинадан басқа, голландықтар жүргізген барлық ғылыми зерттеулерді шектеді. Батыстың технологиялық басымдылығы қаншама тартымды болғанымен, жапондықтардың көз алдында Батыстың мұсылман және православтық әлемді жаулап алуы мысал болып тұрды. Бірақ Токугава режимі 1853 жылғы революциядан кейін құлағаннан соң, жаңа жапондық элита вестернизацияға жол ашты, оның мұндағы мақсаты Батысқа мойынсұну емес, ал батыстық технологиямен қаруланып, әлемде үстемдік жүргізу болды. 1868 жылғы реформалар да 215 жылғы тұйық дамудың шектілігін аңғарудан да туындады [1, 594 б.].

Егер Жапонияда вестернизация төменнен жоғары қарай бағытталса, онда Қытайда бұл процесс 1839 жылы «апиын соғыстарынан» кейін, билеуші топтың белсенділігімен басталды. ХІХ ғ. аяғынан бастап, Қытайдағы секулярлық қозғалыс батыс протестанттық миссиялардың ықпалымен жүрді. Гомиьданның негізін қалаушы Сунь Ятсен протестанттық священниктің баласы болды, оның әйелі де протестанттың отбасынан шықты. Бірақ Жапония вестернизациядан әскери артықшылықтарға жеткізген құрал тапса, Қытайдағы мәнісінде Батысқа қарсы бағытталған коммунистік қозғалыс оның технологиялық жедел дамуына кедергі болды. Өйткені ХХ ғасырдағы коммунистік қозғалыстың орталығы батыстанып үлгермеген Ресей болды. Қытайдағы вестернизацияның жаңа тарихы Дэн Сяопин реформаларынан басталды.

Енді қазақ мәдениетімен тағдырлас Түркияда жүргізілген батыстандыру процесінің кейбір ерекшеліктеріне тоқтайық. Православтық-христиандық өркениеттің біршама бөлігін өзіне бағындырғанымен, Батыспен текетіресте османдықтар қауқарсыз болып шықты. Осман империясы әскері 1683 жылы Вена түбінде жеңілгеннен кейін, дейді А. Тойнби, әлемде Батысқа қарсы тұра алатын күш қалмағандай болды [1, 561 б.]. Венаны қоршаудан соң қорғанысқа көшкен, түріктер өз жауы Батыс Еуропадан қару сұрауға мәжбүр болды және батыстық кейбір құндылықтарға жол ашты.

Мемлекеттік қызметке енді грек ұлтының өкілдері алына бастады, оларды Батыспен дипломатиялық қарым-қатынасқа дайындады, бірақ қаншама олар оттомандық тәрбие алғанымен, ойларының түбінде өз Отанының азаттығы тұрды. Осман армиясы еуропалық үлгіде қайта құрыла бастады, бұл міндетті түрде Батыспен танысқан офицерлердің арасында реформалық қозғалыс тудырды. Танзимат пен жас түрікшілдер қозғалысы дәстүрлі османдық қоғамды шайқалтып жіберді.

Абдул-Хамид сұлтан ұсынған, османдық әскери машинаны аздап батыстандыру бағдарламасы өзін ақтамады, ол тасқын бөгенін ашқандай болды. Батыстандыру толқыны артынан бүкіл Оттоман империясын либералды ойлы әскери офицермен тасқындатып жіберді. Бұл істі қисынына дейін жеткізген Кемал Ататүрік қазір Түркияны өркениетті елдер қатарына қосты. Осыдан мынадай бір қорытынды шығаруға болады: батыстандыру тек қоғамның бір саласын ғана қамтымай, оны тұтас өзгертуді өзіне мақсат етіп қояды. Технологиялық басымдылық оның құндылықтарын дамушы елдерге күшпен тануға мүмкіндік береді. Себебі дамушы елдердің элитасы мен мамандары батыс технологиясымен бірге батыстық ойлау тәсілін де қабылдайды.

Дін мен саясат мұсылман елдерінде тығыз қабаттасып кеткен. Кемал Ататүрік бұл мәселеде де көрегендік танытты. Мұсылмандық мемлекеттің басшысы болып, оларға ислам бөлініп кеткен, бір үлкен сектаның басшысы халиф немесе сол халифтен өкілеттілік алған, жиі ретте басқаруда тиесілі орнын алады. Алайда, өткен ғасырларда бұл инвеститураның көбінесе тек формальды болғанын, және де, қашан халиф күшінен айырылғанда, ол өзінен мықтыларға қарсы келмегенін де, атап өткен дұрыс, бірақ Бағдаттық Аббасидтердің құлдырауынан Ұлы Осман империясының пайда болуына дейінгі дейінгі кезеңде, мұсылмандық елдерде кез келген үлкен революцияға және жаңа мұсылман мемлекеттің құрылуына бар жерде дерлік жаңа діни схизма жолбасшы болады және оны заңдандырды.

Түркиядағы “Танзимат” және Ресейдегі милләтшілдік пен жәдидшілдік идеялары ықпалымен дамыған діни-реформистік ағым исламға түбегейлі өзгерістер енгізді және ол кейін Кемал Ататүрік реформаларында іске асты. Жәдидшілдік атауын қазақ тіліне «жаңару, елдікті сақтау үшін жаңа бағытты ұстау» деп аударуға болады. Осы бағытқа жақын ақын Ғұмар Қараш былай деген:

«Надан шейх діннің соры, күннің соры,
Бір қашпа, надан шейхтан мың кері қаш.
Құран – шам, ақыл - басшы, ғылым - құрал,
Құралсыз шекпе сапар, жолың болмас!
Айырылма жатсаң-тұрсаң Құранды ұста,
Жол бастар қараңғыда ол бір компас» [2, 63-64 б.].

Бұл бағыт қазақ топырағында жаңа мағынадағы «мұсылманшыл қазақты» қалыптастыруға ұмтылды.

Кемал Ататүрік реформаларының ықпалымен Қазақстанда да «Түрікшілдік бағыт» (М. Шоқай, М. Жұмабаев, Т. Рысқұлов, М. Ходжаев т.т.) қалыптасты. Бұл бағыттың өкілдері түркілік өркениет тұтастығы контекстінде қазақ адамын қалыптастыруға шақырды. Бұл типтің басты ерекшеліктеріне тарихи сананы түркілік тұтастық идеясы негізінде жаңғырту, тәңіршілдік, Батыс пен Шығыстан даралану, қазақ халқы түріктің қара шаңырағының иегері деп мойындау, т.т. жатады. Осы бағыттың басты ерекшеліктері М. Жұмабаевтың “Пайғамбар” өлеңінде көрнекті суреттелген.

«Ерте күнде отты күннен Гун туған,
Отты Гуннен от боп ойнап мен туғам,
Жүзімді де, қысық қара көзімді
Туа сала жалынменен мен жуғам.
Қайғыланба, соқыр сорлы, шекпе зар,
Мен – Күн ұлы, көзімде күн нұры бар.
Мен келемін, мен келемін, мен келемін –
Күннен туған, Гуннен туған пайғамбар...
Күншығыстан таң келеді – мен келем,
Көк күңіренеді: менде көктей күңіренем.
Жердің жүзін қараңғылық қаптаған,
Жер жүзіне нұр беремін, Күн берем!» [3, 331 б.].

Алайда бұрынғы Кеңес Одағында түркі халықтары Түркиядағы сияқты Ататүрік жолына түсуге мүмкіндіктері болмады. Социалистік қоғамдағы трансформациялар негіздері мен батыстандыру деңгейі Қазақстанда түгіл Ресейдің өзінде жеткіліксіз қарастырылған. Көпшілік еңбектер капиталистік қоғам және социалистік жүйелердегі жатсыну мәселесіне және коллектившілдік принципін қайта қарауға арналған. Қазақстан философтарының едәуірі социалистік қоғамдағы әлеуметтік мәдениетті бұрынғы маркстік методология тұрғысынан сынаумен шектеледі.

Сол себепті қазақтың Кеңес Одағы кезіндегі батыстандыру формалары мен төлтумалықтың арақатынасын тікелей қарастырудан бұрын тоталитарлық қоғамның әлеуметтену негіздеріне қысқаша тоқталып өтейік. Біріншіден, адамзат тарихындағы барлық қоғамдарды қауымдасу негіздері бойынша екі түрге (ынтымақтастықтың келісімді тәртібі және күш көрсетуге сүйенетін тәртіп) бөлуге болады. Егер біріншісін – тұлғаорталықтық қоғам десек, екіншісі – жүйеорталықтық әлеуметтік құрылымға жатады. екіншісіне жасандылық тән, сондықтан оны «құрылыс» (үлгі бойынша жасалған) деп атайды. Осы жүйеорталықтық әлеуметтік қауымдасудың қисынды шегіне жеткен түрін тоталитаризм деп атайды. Фашистік тоталитарлық мемлекеттің негізін қалаушылардың бірі Б. Муссолини оған мынадай сипаттама береді: “Бәрі мемлекет үшін, мемлекеттен өзге және қарсы ештеңе болмауы керек”. Тоталитаризмнің Ресей большевиктері жүзеге асырған сталинистік партия-мемлекет үлгісі жеке адам түгіл бүкіл қоғамнан жатсынған және қоғамды басып тастаған. Осы қайшылықтарды көре білген Кемал Ататүрік Кеңес Одағы тарап кетеді деген батыл болжам жасады және оның іске асқанына бәріміз куәгерміз.

"Еуропашылдық" белгілі мөлшерде ұзақ уақыт бойы мақтан, жетістік болды. Ол кездегі ұлт интеллигенциясының ішінен тым батысшыл болып, материализм, марксизмдерді де қостап кеткендері кездесіп отырды, әсіресе дінге, төл дәстүрге байланысты үстірт пікір айту да орын алды. Оның сол кездегі арғыдан келе жатқан потенциалы, шын мағынасын ажырату керек еді. Жалпы, сол кездегі ұлт элитасы еуропалықтардың өздеріне ұқсап кетіп, экстраверттік мінез танытып (яғни, мына дүние мәселелеріне беріліп), саясатшыл, ұлтшыл болды. Ұлтшылдық идеологиясы Еуропа мәдениетінен туындап, XIX ғасыр, капитализм индустриалдық қоғамның айнымас бір сипаты еді. Шығыс таза, дүние ұлтшылдықты бұдан бұрын білмеген, себебі, дін, конфессионалдық сана-сезім, империялық конфессионалдық сана оны тепе-теңдікте ұстап отырған. Жалпы сол кездегі зиялылар төл руханияттан кейде ауытқып кетіп отырған. Одан түбегейлі қол үзу кеңес дәстүрінде марксизм арқылы болды. Әрине, бұл да заман талабы еді. Дәуір ерекшелігі осы сатыдан да (рационализм, сауда-өнеркәсіпті игеру, әлеуметтік, мемлекеттік қайта құрылу, т.б.) өту керек еді. Қазаққа тәжірибе жинап, қалай болғанда да бұл жол жалпыадамзаттық құндылықтарға үйретті. Бұрынғы жыраулар Абайдың "Бүкіл адамзатты сүй" дегенін, Шәкәрімнің барлық діндердің түбі бір ақиқат деген теориялық тұжырымын айта алған жоқ.

Көптеген батыс ойшылдары әлемнің тұтастануын Батыс қоғамының жеңісі ретінде қабылдайды. Мысалы, заманымыздың белгілі ойшылы К. Поппер еркін демократияның елдері, Батыстың ашық қоғамы жеңді дейді. Тоталитарлық қоғамдар бар болғанын ешқашан, ешкімнен жасырмаған, орасан зор ішкі күштердің әсерінен құлады. Алдымен өзінің қалдықтарының астына бірінғай Кеңес империясының темір жұдырыған көміп, өте топтасқан және мызғымастай болған шығыс еуропалық диктатура жойылды [4, 527 б.].

Өздерін "ізгі еуропалықтармыз" деп есептейтіндер, Ф. Ницше айтқандай, ұлттық толқулардың, патриоттық зарығудың және кез-келген басқа да сезімнің оғаш асып толықсуының сәттерінде қалады. «Қазір еуропалықтың айрықша белгісін одан іздейтінді, біз "өркениет" немесе "адамдану" немесе "прогресс" деп атайық; осыны жай ғана, жамандамай-ақ және мақтамай-ақ, саяси формуланың көмегімен Еуропаның демократиялық қозғалысы деп атайық: ол барған сайын қозғалысқа енетін, орасан зор философиялық үдеріс жүзеге асатындығын, осындай формулалар оларға көрсететін, барлық моральдық және саяси маңдайшалардың артында - олар

ғасырлар бойы өз хаттарын жан мен тәнде сызатын, кез-келген белгілі бір ортадан олардың өсімтал тәуелсіздігімен, климаттық және сословиелік байланысты нәсілдерді оларда құрастыратын, сол жағдайлардан барған сайын өсімтал азаттық алуынан шығатын, еуропалықтардың арасындағы ұқсастықтың арта түсу үдерісі, - мәнісінде ұлттылықтан тыс, адамның көшпелілік түрі, физиологиялық тұрғыдан айтқанда, типтік ерекшелейтін белгі ретінде өнер мен бейімделу күшінің ең жоғарысына ие болып, ол біртіндеп көтерілуде" [5, 112 б.].

Еуроцентристік масаттану, дейді Ф. Ницше, рессентимент құбылысын тудырады. Атап айтқанда ressentiment рухының өзінен аморальдылықтың жаңалы түрлері (жек көрудің, көре алмаушылықтың, қаскөйліктің, күдікшіліктің, кекшілдіктің пайдасына) артып келеді. Әділеттілік қайда қолданылатын, қайда сақталып тұратын, барлық жерде, күштілеу биліктің өш алу сезімінің (ressentiment) төмен тұрғандардың, әлсіздердің арасында (бұл топтар немесе жеке тұлғалар бола ма) мағынасыз зәрін шашып тұрғанын тоқтатуға құралдар іздестіретіндігі байқалады [5, 79 б.].

Түрік халықтарының арасынан алға шыққан Кемал Ататүрік сияқты тұлғалар ассимиляцияға, отаршылдыққа қарсы шықты, өз ұлтының мәдениетін, ділін, тілін қорғап (соны дәлелдеп, дүниеге паш етіп, танытып) күреске шықты. Алайда олар осы тарихи-мәдени қақтығыста өзін-өзі тану үшін, өз мінін біліп, арын оятып, ұлтты түзету үшін пайдаланды. Мәдениеттануда өркениеттер бір-бірін «жекпе-жекке» шақырады деген көзқарас бар. Ескіні жоқтап, замана талабына сай іс-қимыл жасамай, өзгеден үйренуге талпынбай, құр ұлттық "менін" (яғни ұлттық нәпсісін) дәріптей беру – ол мәдени-рухани тоқырауға, "жекпе-жекпен" қашып, өз үңгіріне барып тығылу, тарихи тағдырын өз қолына алып жігерленбеген; өзін-өзі "қамшылап" дамытпаған ұлттың болашағы жоқ.

Ұлттық мәдениеттің трансформацияға ұшырау кезеңінде дара тұлғалардың ролі (көсемдер, данышпандар) күрт өседі. Олар әуелі өз менталитетін жетілдіріп, сосын халыққа үндеу салады. Алайда, әдетте консервативтік топтар оларға қарсы да шығып жатады. Халық (тобыр) жаңа өмір салтын жақтаған адамдарға кейде күдікпен қарайды. Мәселе – осындай шешуші арпалыс кезеңде халық өзіне шын жол көрсететін тұлғаларды тани білуінде, қастерлеуінде, соларға құлақ асуында. Сонда ұлт өтпелі кезеңнен сүрінбей өтіп, мұратына жетпек.

Бірақ ХХ ғасырдың ішінде Батыс-Шығыс қарым-қатынасында үлкен өзгерістер болды, Батыстың өзі күрделі эволюция үстінде еді. Батыс Шығыс руханиятының даналығын тани бастады, ғалымдары буддизм, үнді философиясын зерттеп, Батыс суфизмді өзіне "ашты". Өз философиясын байытты. Жоғарыда айтылған К. Юнг, т.б. дүниеге көзқарас батыс рационализмінен терең болу керек екенін мойындады және материализм, дінсіздік, техноцизмді, беймәдени "демократиялық" болмыстың ("көпшілік мәдениеті") зиянын өздері өздеріне әшкереледі. Әрине, ойшылдардың Бұл тұжырымдары нақты саясатқа әзірге шейін үлкен әсер ете алмай отыр. Дінді, этиканы мойындау, әлемдік интеграцияны рухани жағынан толықтырып, шынайы "жүректер интеграциясына" айналдыру, әр бір ұлттық қайталанбас келбетін сыйлау, "жанын" түсінуге тырысу, сол арқылы шынайы бауырмалдыққа жету – міне Батыс пен Шығыс ойшылдарының, жалпы прогрессивтік ниеттегі адамдардың келген қорытындысы. Қандай халық болмасын, жалпы бүкіл адамзат ендігі жерде этикаға, руханиятқа бет бұрмаса, адамды түземесе – жер бетіне үлкен қасірет жақын екені енді анық сезіледі.

Осының барлығын ескере отырып біз мынаны айтуымыз керек: "американдану", "еуропалану" да біздің жол емес, ескішіл, фанатик болып, қайтып келмес көшпенділікті аңсау да орынсыз. Біз екі бұрынғы рухани элитаның екі буынының да тәжірибесін, тәсілдерін ұштастырып қолдануымыз қажет. Тура ХІХ ғасырдың рационалист-ағартушылары сияқты ойлауымыз жөнсіз. Олардан гөрі біз дәстүршілміз, руханилығымыз, мұсылмандығымыз, шығыстығымыз олардан күшті. Жаппай вестеризация, рухани азу ықпалы күрт өскен жағдайда (өкінішке орай, бізде Батыстың биік мәдениетін, философиясын емес, азғындық жағын

насихаттау басым), оған төтеп беру үшін руханият, өз дәстүріміз бізге қорған. Сөйтіп қана ұлтты дағдарыстан алып шыға алады зиялылары, басшылары.

Ендеше, ХХІ ғ. ұлттық мәдени трансформация кері жылжу емес, біреуді қайталау да емес, жаңа жағдайда творчестволық ізденіс (мүмкін техногендік батыс Өркениетіне альтернатива ретінде рухани сипаттағы "еуразиялық" Өркениет құру идеясы – егерде оны біз дұрыс түсіндіріп, айқындай алсақ) біздің бүкіл аймақтық мәдени, әлеумет, саяси трансформация процестеріне үлкен өзгеріс, ілгері басу, гүлдену әкелер.

Рухани кеңістікті құрайтын элементтер көп. Солардың ішіндегі оның мәнін терең де ауқымды анықтайтындар бұл ұлттық философия мен әдебиет; мәдениет пен оның түрлері, рухани қазынанның басқа да элементтері осы екі үлкен тұғырлардың айналасында өрбиді, дамып отырады. Олардың даму деңгейі, қоғамдық өмірге тигізетін әсері және қоғамдық сананы белгілеудегі алатын орны ерекше. Дамыған елдердің тәжірибесі осы ойды айғақтап отыр, оған көптеген мысалдар келтіруге болады.

Қазіргі кезде көптеген ғылыми және адами мәселелерге түбегейлі, жаңаша қарауға мүмкіндіктер туды. Қоғамның рухани өміріндегі құндылықтардың өзіндік келбеті мен сипаты көп өзгерді. Бұл құбылысты қоғамдық тарихи процестегі әр түрлі көріністер, көрнекті тұлғалардың іс-әрекеттерімен байланыстырмай терең түсіндіру мүмкін емес.

Қазір Батыс елдері үлкен дағдарыста, деп мойындайды кейбір батыс ойшылдары. "Қазіргі кезде бала туу деңгейі ең аз жиырма ұлттың он сегізі – еуропалықтар. Еуропадағы бала туудың орташа деңгейі соңғы кездері 1,4 адамға дейін түсіп кетті. Ал халықтың тым болмаса, қазіргі санын сақтап қалу үшін, бұл деңгейдің шамасы 2,1 болу керек. Нәтижесінде Еуропа құруға қарқынды түрде бет алып, еуропалықтар «жоғала бастаған түрге» айналып барады. Бұл турасындағы болжамдар да өте көңілсіз. 2000 жыл мен 2050 жылдар аралығында жер бетіндегі халықтың саны 3,5 миллиардқа өсетін көрінеді. Алайда бұл өсім тек Азия, Африка және Латын Америкасы елдерінің есебінен болады. Осы жүзжылдықта Құдай көрген бейнеті мен қиындығының өтеуіне қытайлықтарға, мұсылмандар мен латынамерикалықтарға қарасатын шығар. Сонымен қатар әлемнің билеушісі болу мүмкіндігі де осы халықтарға туып тұрған секілді. Ал 100 миллион еуропалық жер бетінен өзінен-өзі жоғалып кетеді. 1960 жылы еуропалық нәсілділер әлем халқының ширегін құраса, 2000 жылы алтыдан бірін, ал 2050 жылдарға таман бұлар бар болғаны оннан бірін құрайды. Батыс кеміп барады. Өйткені, Батыстың халқы өздерін көбейтуді тоқтатып, шапшаң азайып барады. Дәл осы секілді көрініс Құрама Штаттардан да байқалады. Бұған қоса, 1969 жылы Ричард Никсон президенттік ант қабылдағанда, Құрама Штаттарда 9 миллион иммигрант болған. Ал кіші Буш таққа отырған уақыт ішінде мұндай америкалықтардың саны 30 миллионға артқан.

Американың бұлайша «өзге» Америкаға айналуына белгілі бір әлеуметтік факторлар әсер етті.

Бірінші фактор – күйеуі тұрмыстық қажеттіліктерді тауып, асыраушы қызметін атқаратын, әйел үй шаруасы және бала тәрбиесімен айналысатын дәстүрлі отбасылардың бұзылуы. Қазір мұндай отбасылар келмеске кетті. Бұл шаңырақтан индустриалды қоғам еркекті суырып алып, фабрика, зауыттарға жіберсе, постиндустриалды қоғам жоғары жалақы төлейтін офистер мен фирмалардан жақсы жұмыс тауып беріп, әйелдерді шығарып алды. АҚШ –тағы әйелдердің жалақысы әжептәуір өсіп, есесіне, еркектердің еңбекақысы айтарлықтай төмендеді. Әйелдер экономикалық тәуелсіздікке қол жеткізіп, отбасы олар үшін өзінің мүмкіндігін жүзеге асыратын орын болудан қалды. Жас америкалық қыз-келіншектер отбасынсаз-ақ өмір сүріп, дербестік пен тәуелсіздікке қол жеткізе алатынын түсініп, күйеуге тиюге асықпайтын болды. 1970 жылы 20 мен 24 жас аралығындағы әйелдердің тек 36 пайызы ғана күйеуге тимеген болатын. 1993 жылы осы жас аралығындағы әйелдердің 68 пайызы ешқашан үйленбегендердің санатына жатқан. Ал 20 мен 25 жас аралығындағы «өмір бойы күйеуге шықпауға бел байлағандардың» пайыздық көрсеткіші 10 пайыздан 35 пайызға дейін өскен. Сондай-ақ 2000 жылдың санағынан байқағанымыздай, Америка тарихында алғаш рет әрбір төрт үйдің біреуінде

ғана толық (әке, шеше, бала) отбасы тұратын болса, жалғыз басты америкалықтар ел халқының 26 пайызын құрайды екен. Яғни, бұл неке «сәннен» қалды деген сөз. Америка әйелдерінің көпшілігі, Еуропа әйелдері секілді, үй шаруашылығы мен ана болу бақытына қарағанда, қызметтік өсуді «қуаныш» көреді.

Екінші фактор - әлеуметтік қозғаушы күш ретіндегі «ерікті ұрпақтың» дүниеге келуі. Американың соғыстан кейінгі, яғни сол кезде құрылып жатқан «берекелі қоғамның» ұрпағы АҚШ тарихында тұңғыш рет жоғары білім алуға кең мүмкіндік алды. Бұл ұрпақ дәстүрлі отбасыдан университет аудиторияларына көшіп алды. Сөйтіп, әке-шешесінің қайырымды қамқорлығымен емес, бұқаралық ақпарат құралдарының, соның ішінде теледидар мен «жылтырақ» баспасөздің «тәрбиесімен» өсті. Ақырында бұл ұрпақ – Американың дәстүрлі құндылықтарынан елеулі айырмасы бар құндылықтарды бойға сіңірді. Жаңа ұрпақ санасындағы басты нәрсе – Американы ұлы держава қылған діни принциптер емес, «осы жерде және қазір» ләззат алуды қалайтын эгоистік гедонизм бола бастады. Руханияттың орнын – қызмет пен ақша, отбасының орнын – шектеусіз төсек қатынасы мен «ерікті» өмір сүру, Жаратушы берген қасиетті өмірдің орнын – есірткі мен өз еркімен өлімге мойынсұну басты. Мұның бәрі сол кезде жүріп жатқан «мәдени төңкерістің» аясында жүзеге асып жатты» [6]. Кесімділік пен аяқталғандыққа шешім шығармай-ақ, қазіргі «вестернизацияның» мынадай қиындықтарын атап өтейік:

- руханилық пен материалдықтың арасындағы ажыратылу;
- эскапистік және дүниетанымдық ұстанымдардың араласып кетуі;
- нонконформизм, конформизм мен девианттық қылықтың өрістеуі;
- рационалдықты шектеу, тылсым сана қабаттарымен манипуляциялар жүргізу, жалғыздық, үрей, шарасыздық сенімдерінің өрістеуі;
- стандартты қарапайымдалған тіршілік ету баламаларын жасанды ұсыну.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Тойнби А. Постижение истории. – М.: Политиздат, 1990. – 731 с.
2. Қараш Ғ. Замана. – Алматы: Ғылым, 1994 – 240 б.
3. Жұмабаев М. Түркістан // Мұстафа мен Мағжан – Тұран елінің даналары. – Алматы: Жазушы, 1993. – 112 б.
4. Поппер К. Ашық қоғам және оның жаулары. – Алматы: Раритет, 2005.- 544 б.
5. Ницше Ф. Жақсылық пен жамандықтың арғы жағынан // Сочинения. – Минск: Беларусь, 1992. – 335 б.
6. Бюкенен П. Дж. Батыстың ажалы // Жас қазақ. – 2006.- № 30.- 4 тамыз.

*Жеңісқызы А.
ал Фараби атындағы ҚазҰУ,
«психология» бөлімінің
I курс магистранты
Ғылыми жетекшісі:
психол. ғ. д., профессор Бердібаева С. Қ.*

НАРЫҚТЫҚ-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАТЫНАС ЖАС ОТБАСЫЛАР АРАСЫНДАҒЫ ШИЕЛЕНІСКЕ АЛҒЫ ШАРТ РЕТІНДЕ

Жаңа қазақстандық қоғам өз тарихында екінші онжылдықта өзгерістік сатыдан өтіп жатыр. Сапалық өзгерістерге қоғамның өмірлік әрекетіндегі барлық аумақтар еніп жатқаны сөзсіз, соның ішінде идеологиялық, ғылыми-дүниетанымдық және экономикалық парадигмалар.

Қазақстан мемлекеттілігінің қалыптасуы тек қана жаңа саясаттық жүйені енгізумен ғана емес, сонымен қатар экономикалық тәртіптің ауысып, жаңа заманға сай жаңа қоғамдағы тұлғаның қалыптасуына әкелетін жаңа нарықтық қарым-қатынастың пайда болуымен байланысты болды.

Отбасы қоғамның жеке жүйесі (подсистема) болатын ерекше психологиялық жүйе ретінде дамудың ең негізгі қайнар көзі болып табылады. Ол дүниедегі ең құнды байлықты – адамды дүниеге әкеледі. Адам мен қоғам өте тығыз байланысты ұғым ғана емес, ол тірі дүниенің, ғаламшардың дамытушы тірегі. «Қоғам – отбасы – тұлға» психологиялық жүйесіндегі отбасы жалпы қоғам мен тұлға арасындағы құндылықтар мен қажеттіліктерді қалыптастырушы, дамыту қызметтерін тізуші көпір секілді. Отбасының қызметтері қоғамды қалыптастырып, дамытушы орталық ретінде орын алады. Жалпы қоғамның дамуы – бұл отбасының сәттілігімен байланысты. Ал отбасының сәттілігі – жас отбасының қалыптасуына байланысты.

Отбасы дегеніміз – некеге қарағанда күрделірек қарым-қатынас жүйесі, ол тек ерлі-зайыптыларды ғана емес, сонымен қатар балаларды, туыстарды, жұбайларға жақын адамдарды да біріктіреді. Отбасы – бұл әлеуметтік институт пен шағын әлеуметтік топ белгілерін иеленетін әлеуметтік жүйе [1]. Отбасының ең алғашқы баспалдағы – жас отбасы. **Жас отбасы** – бұл некеге екі жақты да бірінші рет тұрған, жастары 18-ден 30 жас арасындағы, бірлескен отауы үш жыл көлемінен асатын шағын әлеуметтік институт [2].

Қазақстанда жасы 29 жасқа толмаған ерлі-зайыптылар жұбы жас отбасы болып саналады [3]. Қазақстан отбасы мәселелерін қарастырған зерттеушілер саны жыл санап өсуде. Атап айтатын болсақ, З.Ш. Қарақұлова, З.М. Балғынбаева, А.Ж. Давлетова, Қ.А. Айдарбекова, М.П. Кабакова, А.Б. Валиева.

Нарықтық экономика психологиясының негізі – осы заман талабына сай экономикалық сананың қалыптасуына байланысты. Бұл дегеніміз – адамның экономикалық шарт неігізіндегі мінез-құлығы. А. Смиттің «көрінбейтін қол» теориясына сүйене отырып, мемлекеттегі нарықтық-экономика жағдайын белгілі-бір мақсатта пайда көздеу арқылы жүргізілетін саясат деп қарастыруға болады.

Нарықтық экономика қазіргі таңда кез-келген дамыған елдердің экономикалық жүйесінде орын алып отырған – **еркін экономика**, бұл психологиялық бағдарды, адамның экономикалық ойлау таптаурынын (стереотип), экономикалық іс-әрекет пен еркін сауда-саттық қарым-қатынастағы мінез-құлықты қабылдауда негізгі әсер ететін әлеуметтік топтың психологиясын қарастыратын сала. Нарық экономикасы психологиясының көрінуі адам іс-әрекетінен білінеді. Мұның астарында экономикалық қарым-қатынастағы экономикалық санамен анықталатын мінез-құлық жатыр, нақтырақ айтқанда нарық экономикасының белгісі болып табылатын, ақша-тауар-ақша негізінде қалыптасатын адам эмоциясы, іс-әрекеті. Бұл нарықтық-экономика қатынас аясында адам қажеттіліктерімен байланысты, яғни мұнда нарықтық пайда көзделгендіктен, қажеттіліктер де шартты болып келеді, ұсыныс сұранысқа байланысты туындайды. Мұнда адамның психологиялық ерекшеліктері экономикалық ойлаумен ұштастырылады.

Экономикалық теорияларының негізгі түсініктемелерінде өнеркәсіп, қарым-қатынас, ақша, несие, инвестиция өсу темпі, сауда, салық балансы көрінеді. Олар тек мінез-құлыққа ғана емес, сонымен қатар адамның мотивін, эмоциясын, реакцияларын, этикалық тарихи дәстүрлерін қамтиды. Бұл микроэкономикалық категорияға байланысты әділетті болып келеді (фирма феномені, сұраныс, ұсыныс, баға, бәсекелестік және оның формалары, инвестиция және тағы басқалар). Жалпы жоғары атаулы экономикалық категориялар өзіне психологиялық элементтерді жинақтайды. Мысалы «Нақты баға» субъектілік сипатқа ие, ол психологиялық факторларды қамтамасыз етеді, бұл түсінікпен байланысты «нарықтық баға» объективті шынайылықты қамтиды. Жасырын формада лаффердің парадоксальды қисығы жатыр, ол налогтық кірістің көлемімен, оның аралығында өзара байланысты көрсетеді. Мұндағы өнеркәсіптер кірістердің төмендігін әкеледі [4].

Отбасын терең зерттеген сайын барлық отбасында шиеленістердің болатындығы айқындалуда. Соның ішінде жас отбасыларға шиеленіске түсу өте оңай, себебі олар барлық жағдайды үлкен мәселе ретінде көреді [5].

Шиеленіс – бұл бір мәселені шешудегі адамдардың қарама-қарсы келуі [5].

Шиеленіс – әлеуметтік құбылыс, қоғамдық өмірде табиғатынан пайда болады. Бұл құбылыс барлық жерден пайда бола қалады.

А.И. Кочетов жас отбасында болатын шиеленістің сегіз себебін келтіреді. «Отбасылық өмірдің бастауы» еңбегінде әйел және еркек жыныстар қатынасына байланысты:

- отбасылық этикасының бұзылуы (қызғаншақтық, басқаға айырбастау);
- биологиялық келіспеушілік;
- айналадағы адамдармен (туысқандар, таныстар, жұмыстастар) дұрыс қарым-қатынаста бола алмауы;

- балаға деген педагогикалық қарым-қатынастың айырмашылығы;
- екеуінің немесе біреуінің жағымсыз жақтары немесе кемшіліктері;
- ата-ана мен бала арасындағы түсініспеушілік [6];

В.А. Сысенконың қарастырған шиеленістердің себебі:

- ерлі-зайыптылардың біреуінің сексуалдық қанағаттанбауы;
- өзінің «Мен»-інің қажеттіліктері мен құндылықтарын қанағаттандыра алмауы;
- ерлі-зайыптылардың эмоцияға берілмеуі соның ішінде бір-біріне жағымды сөз айту;
- ерлі-зайыптылардың біреуі ішімдікке, азарттық ойындарға әуес болуы, қаражатты көп жоюда;

- финанс жағдайының бір жақты болмауы;
- ерлі-зайыптылардың бірін-бірі қолдамауы, көңіл бөлмеуі.

Келесі кезекте, отбасылық шиеленістердің пайда болу механизмдеріне тоқталамыз [6] (кесте 1 және кесте 2):

Кесте 1. Ұрпақтың отбасылық шиеленіс себебі, қатысушылардың жеке проблемасына байланысты

Себептері	% жауап берушілер (100% көп)
1	2
Ерлі-зайыптылардың екеуінің біреуі ішімдікке әуес болуы	57
Қызығушылықтарының үйлесімділік таппауы	49
Материалдық мәселе	44
Отбасы мүшесінің аморальды іс-әрекеті	38
Тұрмыстық келіспеушіліктер	35
Жеке қажеттіліктерді қанағаттандыра алмауы	23
Тұрмыстық-шаруашылық қиындықтар	14
Денсаулық мәселесі	11
Әр ұрпақтың әлеуметтік жағдайы	10
Дәстүр, іс-әрекет мәдениетіндегі ерекшеліктер	9
Ұрпақтың өмір сүруін жою	5

Кесте 1 келтірілген мәліметтер ұрпақ арасында болып тұратын шиеленістер. Отбасындағы шиеленіс ұрпаққа жалғасып кетуі мүмкін.

Кесте 2. Отбасының ерекшеліктеріне орай болатын конфликтердің себептері

Себептер	% жауап берушілер (100% көп)
Кішкентай жерде тұру	55
Керек емес адаммен тұрмыс құру	53
Отбасындағы түсіністік, сыйластық, достықтың болмауы	50
Отбасы өміріне туыскандардың араласуы	43
Балаларды дұрыс тәрбиелемеу	35
Балалардың өсуі	34
Ата-аналарының ажырасуы немесе бөлек тұруы	31
Ене мен келіннің түсініспеуі	25
Ерлі-зайыптылар жеке конфликті	24
Балалардың отбасы құруы	22
Күйеу баласы мен енесінің конфликтісі	20
Конфликтіге басқа адамдардың араласуы	19
Отбасының мүліктерін бөлісу	18
Билікке ұмтылыс және отбасының әсері	16
Екінші рет отбасын құру	15
Немерелердің болмауы	11
Ағайындылардың конфликтісі	9
Ерлі-зайыптылардың қайтуы	6
Баланы асырап алу	5
Немерелердің дүниеге келуі	4

Бұл кестелерде негізгі шиеленістердің мүмкін болатын пайда болу себептері көрсетілген, келесі кезекте жас отбасында пайда болатын шиеленіс механизмдеріне тоқталатын болсақ:

Бірінші, бұл жас отбасы мүшелерінің мінез-құлқына (характер) байланысты, ерлі-зайыптылар мінез-құлқының әр түрлілігі. Алайда қоғамдық өмірде барлық отбасылар мінез-құлқының сәйкестігімен қосылмайды, көптеген мінезі сәйкес келмейтін бірақ бақытты отбасылар бар. Мұнда негізгі мәселе әрбір жұптың мінезінің сыртқы көріністегі сәйкестігімен байланысты емес, керісінше оның келесі жұппен іштей басқару арқылы сәйкестендіруінде болып табылады [5].

Екіншісі, бұл жұптардың біреуінің немесе екеуінің де өздеріне тән жеке қасиеттеріне байланысты, яғни мұнда эгоизм үлкен роль атқарады. Жас отбасы аты атап отырғандай, жас ер адам мен әйел затынан құралғандықтан олардың бойында әлі де болса, бұл қасиеттің көрінуі болады. Мұндай жағдайда, белгілі болғандай, әр қайсысы өзінің жеке қызығушылықтары мен құндылықтарына көңіл бөлуге тырсады. Осының салдарының нәтижесінде эгоизмге байланысты шиеленіс туындайды [5].

Үшіншісі, ерлі-зайыптылардың жол бермеуі. Бұл отбасылық үйлесімнің және өзара түсіну мен келісімге келуге кедергі болады. Ерлі-зайыптылардың екеуінде жол беріп үйренуі керек, алайда бірінші болып, ақылдысы жасайды. Себебі ол шиеленіске келмейтін жолды іздейді.

Бұл көрсетілген механизмдер тек жас отбасындағы алғашқы кездегі ең басты себептер болып табылады. Бұдан кейін отбасылық бейімделу кезіндегі қайшылықтар туындаған сәтте болады. Ал қазіргі таңда жас отбасылардың нарықтық экономика салдарының әсері негізгі болып отыр. Нарықтық-экономикалық қатынастың негізі жоғарыда атап айтылғандай, еркін экономика түрі, негізгі мотивация түрінде – пайда көзделеді. Әрине, қазіргі заман талабына байланысты қоғам өзгереді, ал отбасы қоғам элементі болып саналатындықтан, бұл әлеуметтік

институттың ең ұсақ түрі ретінде өзгеріске ұшырайды. Жас отбасы – динамикалық және әр түрлі әлеуметтік-экономикалық өзгерістерді жеңіл сезінуші қоғам бөлігі.

Ендігі кезекте нарықтық-экономикалық қатынасты шиеленістердің алғышарты ретінде қарастырамыз.

Отбасындағы шиеленістің пайда болуы - бұл ерлі-зайыптылардың әлеуметтік-психологиялық шарттарының сәйкес болмауы кезінде және некеге қанағаттанбау кезінде туындайды. Оның нарықтық-экономикалық қатынас салдары ретінде шиеленістердің психологиялық астарларымен көрсетеміз (кесте 3):

Кесте 3. Нарықтық-экономикалық қатынас салдарынан туындайтын шиеленістер

Нарықтық-экономикалық қатынас белгілері	Шиеленіс тудыратын психологиялық себептер
1	2
Некеге тұру мотивтеріне (материалдық жағдайды ескеріп) байланысты туындаған ерлі-зайыптық сәйкессіздік	Психосексуалды келіспеушілік
Өзіндік «Мен» аумағындағы маңызды қажеттіліктердің қанағаттанбауы, келесі партнер тарапынан жеке өзіндік сезімге деген сыйламаушылық	Құндылықта, қызығушылықтар, қажеттіліктердің сәйкес келмеуі
Ерлі-зайыптылардың жұмыс бастылығы, қол босамауы	Жағымды эмоцияларға қатысты қажеттіліктердің өтелмеуі, яғни сыпайылықтың, қамқорлықтың, түсіну және көңілдің жетіспеуі
Нарықтың тез өзгермелілігі өте тығыз графиктің болуын талап етеді	Шаршау, қажу тудырады. Оның салдарынан отбасылық өмірге деген қызығушылығы жоғалып, өзара қарым-қатынас әлсірейді
Үнемі қаржының жетіспеушілігі, тұрмыс-үй жағдайының дұрыс ұйымдастырылмағандығы	Ерлі-зайыптылардың өз міндеттерін атқаруға кедергілерін келтіріп, рольдік күтімдер ақталмайды
Әйелінің жұмыстан үнемі босамауы	Тұрмыстық жағдай мен бала тәрбиелеу жұмыстарының әлсіреуіне әкеледі және өзара түсінудің жетіспеуін тудырады

Психологиялық тұрғыдан қарастыратын болсақ, нарықтық-экономикалық қатынастың мотивациясына сәйкес, жеке тұлға мотивациясы да өзгеріске ұшырайды. Қоғамдық санада, тарихи, әлеуметтік, психологиялық даму процесінде ең басты мақсат ретінде пайда көру және бәсекелестік маңызды орынға ие. Қоғам дамуындағы мұндай критерий отбасы негізінде өз іздерін көрсетеді. Бәсекелестік жүйесінде тұлғалық қарым-қатынаста жеке құндылықтар есепке алынбайды. Мұны жеке тұлғаның психологиялық ахуалына байланысты қарастыратын болсақ, онда тұлғаның құндылықты бағдар қажеттелгі орындалмағанда, тұлға жеке эмоционалды және ішкі «мен» қарама-қайшылығына ие болуы мүмкін, ал бұл өз кезегінде отбасылық жағдайға үлкен әсерін тигізеді [30].

Отбасының заман талабына сай мәселелері тоқталатын болсақ, келесі қарастырылатын факторлар нарықтық-экономика тұрғысында қалыптасып отырған, жас отбасына өз есерін тигізетін мәселелер.

Қазақстандағы ажырасу деңгейі жыл сайын өсіп отыр. Егер 2003 жылы 2,4 некеге 1 ажырасудан келсе, 2004 жылы 1 ажырасуға 3,76 некеден келді [7]. Әрине, әлеуметтік қызметкер отбасы мен оның мүшелерінің барлық мәселесін шешпейді. Бұл жағдайда отбасы мәселелерін шешуде психологиялық тұрғыдан көмек орасан зор роль атқарады.

Ал нақты жас отбасыларына нарықтық-экономикалық қатынастың әсеріне тоқталатын болсақ, ол екі жақты жүзеге асады:

- Отбасылық-тұрмыстық;
- Моральді-психологиялық.

Отбасылық-тұрмыстық жағына байланысты – тұрғын үй мәселесі, жұмыссыздық, отбасылық бюджеттің отбасы мүшелеріне жетіспеуі, ерлі-зайыптылардың екеуінің де жұмыс бастылығы, ата-анаға қаржылық тәуелділік, т.б.

Ал моральдық-психологиялық жағы отбасылық-тұрмыстық жақтың мәселелерінен туындайды, яғни тұрғын үй мәселесі мен жұмыссыздықтан туындайтын некеге қанағаттанбау мәселесі; отбасылық бюджеттің жетіспеуінен туындайтын өзіндік бағалаудың төмендеуі және болашаққа сенімділіктің жоғалу мәселесі; ерлі-зайыптылардың қол босамауынан туындайтын шаршау, қажу салдарынан ерлі-зайыптылық міндеттің орындалмау мәселесі, т.б [7].

Осы мәселелердің басты себебі басым көп жағдайда ерлі зайыптылардың отбасылық өмірге дайындығының аздығы болып табылады деп көрсетті Волков А.Г. өзінің «Почему семья изменилась» атты еңбегінде [7].

О.А. Карабанованың еңбегінде «Психология семейных отношений и основы семейного консультирования» әлеуметтік-экономикалық жағдайлар салдарынан кездесетін қиындықтары туралы қарастырылған, ал біз өз кезегімізде еңбектің 2008 жылы жарық көргенін ескере отырып, мұны нарықтық-экономикалық қатынастың салдары деп қарастырдық [7]:

1. Жас отбасының материалдық деңгейінің төмен болуы. Жас отбасы анықтамасына сәйкес әлі өмірде өз орнын нақты таппаған, толықтай әлеуметтік статусы бекітілмеген жастардан тұрады. Сондықтан олардың арасындағы жұмыссыздық пен жастардың қолдарының бостығы тұрақты отбасылық өмір бастауға кедергісін тигізеді.

2. Қаржылық қажеттіліктің объективті жоғары болуы отбасылық өмір сүру процесін жүзеге асыратын құралдармен шартталады: тұрғын үй алу, тұрмыс-тіршілікті ұйымдастыру, жасы кіші балаларына қарау, қосымша демалысқа қажет қаражаттар. Сондықтан жас отбасы көп жағдайда үлкендердің, ата-аналырының қамқорлығына тәуелді болады. Көптеген жас отбасылар тұрғын үй алу кезінде үлкен қиындықтарға жолығады. Жас отбасының ата-анасымен, жағдайы нашар үйде тұруы тұрмыстық жағдайдың нашарлануына, бір сарындылыққа, шиеленістің өсуіне әкеледі, ал бұл жағдайлар өз кезегінде отбасындағы қарым-қатынастың беріктігін бұзады.

3. Репродуктивті функцияның төмендеуі. Жас отбасы – бұл дамушы (көбеюші) отбасы. Белгілі болғандай отбасының репродуктивті функциясы ерлі-зайыптылардың физиологиялық ерекшеліктеріне байланысты, неке құрылғаннан бастап, 20 жылға дейін қамтуы мүмкін. Баланың дүниеге келуі көптеген әлеуметтік-психологиялық, экономикалық, ұйымдастырушылық, тұрғын үй және басқа да мәселелерді тудыруы мүмкін: баланы қамтамасыз ететін қаржының жетіспеушілігі; әлеуметтік рольдер мен міндеттерін бөлісудегі қиыншылықтар.

4. Жас отбасындағы қарым-қатынастың тұрақсыздығы. Некеде алғашқы жылы ерлі-зайыптылардың бір-біріне бейімделуі жүзеге асады, осы кезде көптеген қарама-қайшылықтар болып, отбасы құлдырауы мүмкін. Бұл алғашқы 5 жылдық ортақ өмірде жиі кездеседі. Сондықтан жас отбасының ажырасуы жоғарғы деңгейде байқалады.

Адамның дамып, қалыптасу кезеңіндегі отбасылық сатыға нарық экономикасы – жануарлар үшін жүретін эволюциялық процесс секілді. Нарықтық-экономикалық қатынас талаптарына кім төзімді, кім бәсекеге қарсы тұра алады, жаңа енгізілген өзгерістеді кім тез меңгереді және дағдарыс кезінде психологиялық тұрғыдан мықтылық танытады, сол тұрақты әрі бақытты отбасын құрады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

- 1 А.И. Антонов Социология семьи. ИНФРА-Москва, 2007. 132-164б.
- 2 Экономика труда. Социально-трудовые отношения / под ред. Н.А. Волгина, Ю.Г. Одегова. М.: Экзамен, 2002. – 314б.
- 3 Балгимбаева З.М. Роль семьи в возникновении половых этнических предубеждений у детей: Афтореф. – Алматы, 2001. - С.27.
- 4 Римашевская Н.М. О некоторых проблемах положения женщины: по материалам экономико-социологического исследования. [Электронный ресурс]. URL: <http://www.a-z.ru/women/texts/rimashrdd-e.htm>.
- 5 Малярова Н.В. Семейный конфликт как объект прикладного социологического исследования: теоретические и методические проблемы: Диссерт. ... канд. философ. наук. - М., 1984
- 6 Витек К. Проблемы супружеского благополучия: пер. с чешск./ Общ. ред. и предисл. М.С.Мацковецкого. – М.: Прогресс, 1998. - С.175.
- 7 Карабанова О.А. Психология семейных отношений и основы консультирование. М.: Гардарики 2006.-320б.

*Жетпісова А.Е.,
ал-Фараби атындағы ҚазҰУ,
«Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану»
мамандығының 1курсмагистранты
Ғылыми жетекшісі:
пед.ғ.д., профессор Ш.Т. Таубаева*

ЖОҒАРЫ МЕКТЕП ОҚЫТУШЫСЫНЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ МӘДЕНИЕТІ: МӘНІ ЖӘНЕ ҚҰРЫЛЫМЫ

Инновация қатарының категориясы білім беру саласында қайта өзгеру үдерісінің жетістігін сипаттайды, немесе әлемдегі қарқынды өзгерістер өзгеру феноменін түсіндіруді, даму болжамын, ғылыми тұрғыда жаңаны және инноватиканы адамзаттың қабылдау заңы туралы жаңа шындықтарды жобалау ұстанымдарын талап етуде. Жаңа ғылыми білім ретінде мойындалған инноватика әдіснамалық ойлау қабілетін дамыту, мәдени мінез-құлық және іс-әрекет нормаларын меңгеру, жою тәуекелін алдын алу принципіне негізделген, белсенділікті қайта өзгертетін, «өзіндік-индивидуалдық» және «жалпы-индивидуалдық» синтезі негізінде құндылықтық бағдарды түзеудің тиімді құралы болып табылады.

Түрлі салалардағы инновациялық түсіндірмелі-технологиялық қатар өзіндік мәні бойынша «қазіргінің» (яғни, қазір орны бар) «керектіге» (яғни, жаңа талаптар мен міндеттерге жауап беретін) орын ауыстыруы тұрғысында даму феноменін сипаттайды.

Ғылыми және өндірістік педагогикалық тәжірибеде кең қолданылатын мағынасы бекітілген мынадай ұғымдарды атап өтуге болады:

«жаңалық» жаңа тәртіп, жаңа ұстанымдар, жаңа әдістер, жаңа ғылыми және шығармашылық құбылыстар, озат тәжірибе түсінігінде;

«инновациялық үдеріс» педагогикалық жаңалықтарды құру процесі және оны педагогикалық қоғамдастықтың түсінуі мен бағалауы, қолдану түсінігінде;

«жаңаны ендіру» негізгі үш педагогикалық үдерістің өзара байланысы мен бірлігін түсіну: жаңаны құру, оны меңгеру және қолдану.

«инновация» жаңаны меңгеру үдерісінің белгілі бір заңдары мен кезеңдері бойынша дамушы ретінде. «Инновация» түсінігіне сонымен қатар, өзгермелі жүйенің ішкі ресурстарын жүзеге асыратын жаңаны ендіру ретінде түзетулер қолданылады.

«инновациялық мүмкіндік» (адам, ұйым, басқару құрылымы, жаңашылдықтар және т.б.) субъектінің қасиеттерін интеграциялау, оны сипаттайтын, инновациялық сана, инновациялық мінез-құлық, инновациялық іс-әрекет. Бұл түсінік эталон туралы жаңа көріністер негізінде қажетті нәтижелерге жетуде жетістікке жету мен адекваттылықты қамтамасыз етеді.

Ғылыми білімнің қазіргі қоры педагогикада жаңаны ендіруді, инновациялық іс-әрекеттің өлшемдері, сипаттамасы, заңдылықтары мен заңы және оң нәтижелері тураы көрініс беретін ғылыми категория ретінде инновациялық мүмкіндікті негіздеуге мүмкіндік береді.

Күнделікті оқытушы түрлі бұйрықтарды адекватты және тез жүзеге асырып отыруы қажет, сонымен қатар нақты айқындалған шешім қабылдауы қажет. Бұл ережелер мен бұйрықтарды, бағдарламалар мен жоспарларды жүзеге асыру құралы ретінде өзін көру және субъектілікті жоғалту тәуекелінің пайда болуына алып келеді...» (С.Н. Чистякова, 2005)

Кәсіпте педагогтың қатаң алгоритмделген іс-әрекетін мақсатқа бағытталған және ғылыми құралданған шығармашылық өмірге ауыстыруды ұйымдастыру оның өзін-өзі бағалауы мен өзіндік санасының сапалық өзгеруін, өзінің кәсіби іс-әрекеті мен өмір сүру қалпында субъект ретінде түсінуіне септігін тигізеді.

Педагогикалық еңбектің сапасын арттырудың жолдарының бірі жоғары мектеп оқытушыларының инновациялық мүмкіндігін дамыту деп мойындалған.

«Инновациялық» түсінігінің түпкі мағынасы қоғам дамуының қарқыны мен сипаты түрлері бойынша айырмашылық және мән түсініктерін философиялық түсіндіру негізінде жатыр. Айырмашылықтың классикалық 3 түрі бар: инновациялық, монотонды (эволюциялық) және мобилизациялық (революциялық). Оны (даму түрлерін) қоғам дамуының қажеттіліктері мен жағдайына реакция берудің өңделуінде тарихи тенденцияны қадағалап отыратын, оның мәні туынды және жаңаны меңгеру жүйесінің қабілеті деп көрсетеді. Сонымен қатар, дамудың инновациялық түрі осы даму үдерісін басқаруға, болжам жасауға, түзетуге мүмкіндік беретін белгілі бір мәдениет деңгейін (қоғамдық, кәсіптік және т.б.) сипаттайды және оны өзін-өзі даму деңгейіне жеткізеді. Ғылым мен тәжірибенің үздік үлгілерін қолдану негізінде өз әрекетін құрастыру, қазіргі жағдайлардың өзгеруі, өндірістің өнімділігін, тиімділігін және нәтижелілігін арттыратын жаңашылдықты меңгеруді басқару өзгеру кеңістігіне кіргізіледі.

«Инновациялықтың» айрықша белгісі сыртқы дамудың (басқару приоритеті) ішкі дамуға (өзін-өзі басқару приоритеті) міндетті түрде ауысуына тірек болып табылады. Осы сәт жылжымалы күш ретінде қарастырылады немесе инновациялық мүмкіндікке сүйенген инновациялық өзгеріс механизмі.

«Инновациялық мүмкіндік» түсінігінің мәнін нақтылауда маңыздысы білім беру үдерісінде жаңашылдықтың пайда болуын талап ететін өзгеруге деген талап факторының талдау аймағына қосылуы болып табылады.

Ғылымда мүмкіндік әлеуметтік құбылыстар мен үдерістерді талдау мен бағалау категориялары ретінде түсіндіріледі. Аристотель кезеңінен «мүмкіндік» ұғымы «мүмкіншілік», «өзекті» мағыналарынан тұрады, біріншісінен екіншісіне өту ретінде қалыптасу мүмкін тезисінде құрылады. «Мүмкіндік» түсінігін субстанция ретінде анықтауға болады.

Америкалық философ және әлеуметтанушы Р. Мертонның айтуы бойынша, әрекет етуші қалыптан ауытқудың белгілі бір деңгейі барлық негізгі әлеуметтік топтардың басты мақсаты

үшін функционалды болып табылады. Белгілі бір сыни деңгейге жеткен жаңашылдық бейімделгіш мінез- құлықтың жаңа институционалды үлгісін қалыптастыруға септігін тигізеді. Егер инновация барлық сүзгілеуші механизмдерден өтіп кеңейген қоғамдық мойындауға ие болса, оның таралу фазасы басталады. Осыдан соң инновацияның ары қарай дамуы немесе кері кетуінің бірнеше нұсқасын бақылауға болады:

а) алғашқы инновациялық өзгерістер инновацияның мәнін барынша төмендетуге бағытталған **теріс кері байланыс** тудыратын «өтемақы» туындауы мүмкін;

б) енгізілген инновацияның қарсылық көрсету күші мықты болғаны соншалық өтемдеуіш механизм өте жойқын әсер етеді де, өз шегінен таси түседі, сонымен қатар заттың мәнін (status quo) сақтап қана қоймай, инноваторлардың болжаған бағытынан кері бағытқа өзгертетін «шектен тыс өтемақы» болуы мүмкін. Бұл кері соққы «бумеранг әсері» деп аталады;

в) инновацияны енгізуде туындаған өзгерістер тек сол аймақпен ғана шектелуі мүмкін (өндіріс, ғылым, техника және т.б.), яғни басқа қоғамдық өмір сүру аймақтарына ешқандай тиімсіз;

г) инновация дамуының маңызды нұсқасы тиімді кері байланыс немесе «екінші кибернетика» әрекеті арқылы өзгерістердің жүйелі артуымен сипатталады; мұнда алғашқы инновациялық өзгерістер өзімен бірге жалғасын тауып, мегажүйеге айналуы мүмкін. Бұл технология саласында жиі кездеседі: мысалы автомобилдің пайда болуы, кейін аэроплан, конвейрлік өндіріс, одан соң компьютердің пайда болуы миллиондаған адамдардың өмір сүру қалпын түбегейлі өзгертті.

«Жаңашылдық синдромы» (не болса да жаңа) және оның бітпейтін тосын сыйлары – инновациялық ауытқудың кең тараған түрі болып табылады.

Жаңашылдық әлемі технология мен техникаға ғана тірелмейді. Басқаруды жетілдіру де жаңашылдықты ендіру арқылы жүзеге асырылады. Бұл өзгерістерді біріктіретін іс-әрекетті жаңашылдандырумен сипатталады.

Бұл әлемнің негізгі жылжымалы қарама-қайшылығы бұл «жаңа» мен «ескінің» арасындағы қарама-қайшылық, ал бұл қарама-қайшылыққа қатынас Н.Ф. Федеровтың жүз жыл бұрын айтқанындай, жалпы прогресске деген қатынасты білдіреді.

Инноватикада жүйелі объект ретінде инновациялық жүйе қарастырылады, оның құрамында: 1) инновацияның материалды және интеллектуалды ресурстары – «кіру»; 2) құрылған жаңашылдық – мақсат («шығу»); 3) жасалған жаңашылдықтың қажеттілік өлшемін анықтайтын және инновациялық жүйенің сыртқы ортасы болып табылатын, бұл – нарық («кері байланыс»).

Инновациялық мәдениет инновациялық іс-әрекеттен туындайтындықтан, оны студенттің оқу-танымдық әрекетін ұйымдастыруда жүзеге асыру қажет. Студенттің арнайы инновациялық даярлығының объективті сипаттамасына жататын: инновациялық іс-әрекет аймағы (әдістемелік ізденіс, әдістемелік жаңашылдықты жасау және жүзеге асыру, дидактикалық жаңашылдық рефлексиясы); типтік кәсіби міндеттер (әзденістік-ақпараттық, аналитикалық-сыни, үлгілі-жобалық, нормативті-құрастырушылық, бағдарламалық, ұйымдастырушылық-басқарушылық, тәжірибелік-бағалау, безендірушілік-трансляциялық); кәсіби іс-әрекет және міндеттерді шешу бойынша операциялар (қарама-қайшылықты іздеу, мәселелік жағдаятты саралау, инновациялық мәселені анықтау және қалыптастыру және т.б.); инноватордың іс-әрекет нәтижесі (оқыту курсы сипаттау, өңделген инновациялық мәселе, жаңа оқу курсының жобасы және т.б.).

Сонымен қатар, болашақ мамандардың инновациялық әрекетке даярлығын қалыптастыруда келесідей даярлық құрамдас бөліктерін бас назарға алу қажет деп білеміз.

Дайындықтың құрамдас бөліктері	Құрамдас бөліктердің мазмұны
Мотивациялық	<p>Түрткілердің қалыптасуы:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Ғылыми-зерттеушілік және ғылыми-педагогикалық іс-әрекеттің мәнін түсіну; ▪ Тиімді кәсіби іс-әрекетке қажетті алған білім, білік, дағдылардың маңыздылығын түсіну; ▪ Инновациялық ғылыми-зерттеушілік және ғылыми-педагогикалық іс-әрекетте шығармашылық жұмысқа қанағаттануы; ▪ Ғылыми семинарлар мен конференцияларға қатысуға, ҒЗЖ нәтижелерін жариялауға деген ынта; ▪ Тиімді кәсіби іс-әрекетке қажетті үздіксіз өзіне-өзі білім беру және өзін-өзі дамытудың қажеттілігін түсіну.
Шығармашылық	<p>ЖОО оқытушысы білуі қажет:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Ғылыми және педагогикалық зерттеудің әдіснамасын; ▪ Ғылыми-техникалық шығармашылық әдіснамасын; ▪ Ғылыми өндемелер, безендірулер және жобаны презентациялауды кіріктіру бойынша қолданбалы ғылыми-зерттеушілік іс-әрекет негізін; ▪ Жүйелік кәсіби іс-әрекет процесінде қолданылатын жұмыс ұстанымдарын, техникалық сипаттамаларды, конструктивті ерекшеліктерін; ▪ Техникалық даму болашағын, мекемелер мен ұйымдардың ерекшеліктерін; ▪ Экономика, өндірісті, еңбек пен басқаруды ұйымдастыру негіздерін; ▪ Педагогикалық психология, техникалық және технологиялық пәндерді оқыту құралдарын, әдістерін, оқыту теорияларын, білім берудегі инновация негіздерін.
Операциялық	<p>ЖОО оқытушысы:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Сәйкес бағытта кең білімді қажетсінетін ғылыми-зерттеушілік және ғылыми-педагогикалық іс-әрекеттің өз бетіншелік дағдыларын меңгеруі; ▪ Терең кәсіби білімді талап ететін ғылыми-зерттеушілік және педагогикалық іс-әрекет барысында туындайтын мәселелерді шешу және қалыптастыру; ▪ Инженерлі эксперимент жүргізіп, нәтижесін өңдеп және талдап жоспарлау дағдыларын игеруі; ▪ Ұжымды басқару әдістерін меңгеру; ▪ Педагогикалық және тәрбие жұмыстарының дағдыларын; ▪ Ғылыми сайыстар мен гранттарға қатысу барысында ғылыми зерттеу нәтижелері бойынша материалдарды безендіру мен жеткізу дағдыларын меңгеру; ▪ Зерттеудің нәтижелерін өңдеп, тәжірибеге енгізуге жеткізу керек.

Эмоционалды-ерікті	<p>Сезімі:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ ғылыми-зерттеушілік және ғылыми-педагогикалық іс-әрекет нәтижесіне жауапкершілік; ▪ Ғылыми зерттеу мақсатына жету жетістігіне сенімділік. <p>Зерттеу және педагогикалық міндеттерді шешуде ішкі және сыртқы кедергілердің алдын алу:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Тыңдаушылардың кері қатынасы, мекеме басшыларының инерциялық ойлауы; ▪ Сәтсіздіктен, тыңдаушылардың түсінбеуінен, сыннан қорқу. <p>Табандылық:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ ғылыми-зерттеушілік және ғылыми-педагогикалық міндеттерді шешуде күш-жігерін мобилизациялау; ▪ Зерттеушілік және оқытушылық іс-әрекет үдерісінде өзін-өзі басқару.
Ақпараттық	<p>ЖОО оқытушысының даярлығы:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Библиографиялық жұмыс пен патентті ізденіс, қазіргі ақпараттық технологияларды қолдана отырып инновациялық жобалар туралы ақпарат жинақтау; ▪ Алынған зерттеу нәтижелерін қорытындылау үшін бағдарламалаық өнімдерді құру мен қолдану, зерттеу тақырыбы бойынша математикалық тәжірибе жүргізу; ▪ Жасалынған жұмыстың нәтижесін өңдеу және баспадан шығарудың қазіргі құралдарын қолдана отырып, талаптарға сәйкес безендіре отырып, мақала, реферат, есеп беру түрінде жариялау; ▪ Зерттеу мәселесі бойынша қазіргі ақпараттық технологиялар мен интернет жүйесін қоладна отырып түрлі ЖОО-дағы және шет елдегі әріптестермен тиімді қарым-қатынаста болу; ▪ Оқытушылық іс-әрекет үдерісінде техникалық пәндерді оқытудың құралдары мен электронды өнімдерін өңдеу және қолдану, сонымен қатар білім алушылардың білімін бақылау және бағалау.

Мақаламызды қорытындылай келе, жоғары білімді дамыту процесі мамандар даярлау сапасын арттыру, қарқынды ғылыми-зерттеу қызметімен ықпалдастырылған инновациялық білімді дамыту жоғары оқу орындары зерттеулерінің әлеуметтік саласымен тығыз байланысты. Қазіргі заман жағдайында жоғары білім беру жүйесінің бірінші кезектегі міндеті – жоғары білікті мамандарды оздыра даярлау болып табылады.

Жұбаназарова Н.С.

*ал-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың
доценті, психол.ғ.к.,
Жұманова Б.,
«психология» бөлімінің
I курс магистранты*

ЖАС ӨСПІРІМДІК КЕЗЕҢДЕГІ АГРЕССИВТІЛІК ПЕН ҮРЕЙЛЕНУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қазақстан Республикасының білім беру төңірегіндегі саясатының негізгі принциптері оқыту және тәрбие үрдісінде оқушылардың жеке даралық психологиялық ерекшеліктерін ескере отырып оны гуманизациялау болып табылады.

Қазіргі кезеңдегі әлеуметтік қиындықтар – оның ішінде экономикалық дағдарыс үрдісі тұрғындарға ауыр соғып, адамдарға психологиялық және әлеуметтік жағынан кері әсерін тигізуде. Олар мазасыздық, күштену, қатыгездік, тудырып отыр.

Әсіресе, дүниетанымы әлі жетіліп дамымаған, құндылықтар жүйесі қозғалмалы жастарға ауыр келіп отыр. Жасы кәмілетке толмаған жастардың мораль және құқық туралы түсінігі вербальды деңгейде, әлі де болса оның мінез-құлқы саналы реттей алмайды. Сондықтан, жеткіншекке көп көңіл бөліп, құқық бұзушылық пен қақтығысқа жол бермеу керек.

Статистикалық мәліметтер жасы кәмілетке толмаған, девиантты мінез-құлықты жастардың құқық бұзушылығы өскендігін көрсетеді. Жеткіншектердің агрессивті бағдарының әлеуметтік ақаулары шектен тыс негативті түрде байқалады (вандализм актілері, мазақтау, жәбір көрсету, бұзықтық жасау, аса ауыр қылмыстар, зорлық-зомбылық, адам өлтіру, ұрлық).

Жастар ортасындағы агрессивті бетбұрыстардың өсуі, соңғы кездері жеткіншектердің қылмысы күрт өсіп отырған біздің қоғамымызға тән өткір әлеуметтік қиындықты бейнелейді. Мәселе тек жеткіншектердің қылмыстық іске тартылып жатқандығында ғана емес. Жас буын девиантты мінез-құлықтың түрлі белгілерін көрсете отырып, қоғамның адамгершілік және әлеуметтік нормаларының бұрмалануын, қоғамға қарсы ұстанымдар мен стереотиптерді көтермелеу, жастар қоғамының ерекше девиантты және қылмыстық субмәдениетінің қалыптасуы жағымсыз факторларының біріне айналуға [1].

Агрессивті мінез-құлықты ересек, жас өспірім немесе жеткіншек (15-17 жас) тек айналасындағы қоршағандарға ғана мәселелер туындатып қоймай, өзіне де көптеген жағдайлар туындатады. Бұл жаста агрессия ерекше қауіпті. Біріншіден ол қылмыстық сипатта болуы мүмкін. Екіншіден ересек жас өспірім жаңа жастық кезең табалдырығында тұрғандықтан, өтпелі кезеңдегі қарама-қайшылықтар мен шешілмеген мәселелер, мінез-құлықтың күрделілігі мықтап орнығып әрі асқынып кейін ересектік кезеңге өтіп, оның түзелуі өте қиынға түсуі мүмкін. Орта мектеп мұғаліміне, психологқа және ата-аналардың дер кезінде мінез-құлқын түзету және алдын алу үшін жас өспірімдік кезеңдегі агрессияның көрініс белгілері мен түрлерін білуі қажет [2].

Бір жағынан жалпы қоғамда агрессияның белең алуы оның ішінде жас өспірімдік кезеңде, ал екінші жағынан агрессивті жас өспірімнің тұлғалық ерекшеліктері туралы терең эмпирикалық зерттеулердің жеткіліксіздігі. Агрессивтілік туралы еңбектер аз емес, бірақ олар қорқыныш сезімі мен үрейлену сияқты қарама-қайшы, сәйкес келмейтін тұлға ерекшеліктерін толық ашпайды.

Бүгінде, яғни қазіргі уақыттағы әлеуметтік айқын емес жағдайда көбінесе алдыңғы жоспарға адамдардың өзара қарым-қатынас мәселелері шығады. Өскелең ұрпақтың агрессияға, қатігездікке, тұйықтыққа, өзгешеленуге ұмтылуы басым аңғарылатындықтан, оларда толеранттылықты яғни толерантты сана, мінез-құлық, қатынастарды дамытуға назар аудару қажет.

Жеткіншектік кезеңнің басты мазмұны балалықтан ересектік кезеңге өту болып табылады. Дамудың барлық жақтары сапалық қайта құрылуларға ұшырайды, психологиялық жаңа құрылымдар қалыптасып, пайда болады. Бозбалалық кезең - тұлғалық кезеңдердің қалыптасуындағы ең жауаптысы әрі маңыздысы, күрделісі болып табылады. Бұл жас кезеңін балалық пен ересектіктің арасындағы үшінші әлем деп есептейді [3].

Дамуы біркелкі емес ерте жас өспірімге қарағанда жеткіншектік кезеңде физикалық және психикалық дамуы сәйкестеліп біркелкіленеді. Э.Эриксон бойынша бұл кезеңнің орталық процесі тұлғалық ерекшелену, жеке даралық жетілу сезімі, өзіндік «Мен» қалыптасуы болып табылады. Жас өспірімдік кезеңде жаңа және басты психологиялық іс-әрекет түрі рефлексия, өзіндік сана болып табылады. Міне неліктен жоғарғы сыныптағылардың өздері туралы, өз қабілеттері жайлы жаңа нәрсені білуге деген құштарлығы басым болып келеді. Жоғарғы сынып оқушыларына тән нәрсе - бұл әлеуметтік жағдайдың біркелкі еместігінде. Бір жағынан алдыңғы жас кезеңіндегі мәселелер туындаса, онан соң жастық ерекшелік, үлкендерден жекешелену, ересектік сезінулердің өзектілігі, тұлғалық тұрақсыздықтар жалғасады. Екінші жағынан олардың алдында өмірлік өзіндік айқындалу міндеті тұрады. Мұндай ішкі және сыртқы факторлардың немесе дамудың әлеуметтік жағдайлары тұлғаның жоғарғы сынып кезеңіндегі жастық дамуын анықтайды

Тұлға қалыптасуында өзіндік құндылықтардың маңыздылығы артады, өзіндік сана дамуы жүзеге асып өзіндік қатынасы күрделенеді, ажыратылған өзіндік бағалаулар қалыптасып, жалпыдан тұлғалық жеке қасиеттер бойынша өзіндік бағалаулар көрініс береді, яғни белгілі бір жетістік пен сәтсіздіктерге қарай өзіне көзқарастар пайда болады. Бұл кезде өзін-өзі тану өзіндік «Мен» - ге қатысы бойынша эмоциялық қысымды жоғалтып, қалыпты эмоциялық деңгейде жүреді.

Бұл кезеңге болашаққа деген талпыныс сипаты тән. Өмір мәнін, әлемде өз орнын іздеу ерекше көрініс береді. Л.И.Божовичтің [4] пікірі бойынша, - «бұл болашаққа қараған адамдар және барлық осы кезеңдегілері негізгі тұлға бағыттылығы болып табылады». Д.Б. Эльконин [5], 15-17 жастағыларда оқу-кәсіби іс-әрекет жетекші болады, сондықтан белгілі бір танымдық және кәсіптік қызығушылықтар, зерттеу икемділіктерінің белгілері, өмірлік жоспар құру мен өнегелік ұстанымдары, өзіндік сана қалыптаса бастайды. Жас өспірімдік кезеңнің басты қайта құрылуы - тұлғаның өзіндік айқындалуы. Бұл көп астарлы ұғым, бірақ негізгі белгісі өзіндік ішкі ересектік сезімде болу, қоғамда өз орнын иемдену, өзін және өмірдегі мүмкіндіктерін түсіну. Шетел психологиясында өзіндік айқындалуға ұқсас термин ретінде Э.Эриксон жасаған «психоәлеуметтік ұқсастық» категориясы беріледі.

Көптеген зерттеушілер бұл кездегі негізгі құрылым деп тұлғалық және кәсіби өзіндік айқындалу деп есептегенмен, кейбір мәліметтер (Дубровина И.В.) бұл жаста өзіндік айқындалудың өзі емес, оған деген тұлғалық, кәсіби, психологиялық дайындық қалыптасады.

Өзіндік анықталу уақытты жаңаша қабылдаумен байланысты - өткен және болашақ, осы шақты келер шақ тұрғысынан қабылдау. Егер балалық жаста уақыт саналы түрде қабылданбаса, енді уақыт үйлесімділігі байқалады: «Мен»-ді өткен шақ пен келер шақ қамтиды. Бірақ уақытты қабылдау әлі қарама-қайшы. Уақыттың қайта бұрылмауы уақыттың тоқтап қалу субъективті сезімін сезінумен ұштасады.

Өзіндік анықталу, бұл кезеңде тұлғаның тұрақтануы дүниеге көзқарастардың қалыптасуымен байланысты. Дүниеге деген көзқарастары қарама-қайшылыққа толы болса да олар пайымдаулардың тұтастылығын жақтап қалады. Бұл жас өспірімдік кезеңге тән. Дүниелік көзқарастар тұлғаның әлеуметтік бағдарын қамтиды, яғни өзін қоғамның бір бөлшегі деп түсіну. Жалпы адамзаттың өмір сүру мәні мен өзіндік мағынаны іздеу жүреді.

Өзіндік анықталумен тығыз байланысты тағы бір маңызды жайтты айтсақ ол оқу мотивациясының өзгеруі. Жоғарғы сыныптағылар оқуға, білімге деген қатынастарын, кәсіби өзіндік анықталумен байланысты екенін түсіне отырып өзгерте бастайды. Кіші жас

өспірімдерге қарағанда олар бағаға салғырт қарамайды. А.В.Петровский есептегендей, жоғарғы сыныпта оқуға саналы қарым-қатынас қалыптасады [6].

Жоғарғы сынып оқушыларының өзіндік санасының дамуымен байланысты олардың айналаға деген сенімді көзқарасы орныға бастайды. Құрбыларына деген сенімді тұлғалық қарым-қатынастар түсіну мен өзін ашуды тудырады. Ересектермен қатынаста негізгісі тек өзіндік «Мен»-ді түсіну емес, өзін өмір жоспары бойынша тану. Ал, тұлғалық даму ерекшеліктері жөнінде келесідей айтуға болады. Жоғарғы сынып оқушыларының өзіндік санасы жаңа сапалы сипатқа ене бастайды, ол нақты өмірлік мақсаттар мен ұмтылыстар бағдарында тұлғаның моральді-психологиялық қасиеттерін бағалауы мен түсіну қажеттіліктерімен байланысты. Егер жасөспірім өзін нақты сол кезеңмен салыстырса, ал ересек жасөспірім болашақпен салыстыра бағалайды.

Жоғарғы сынып оқушысының адамгершілік даму ерекшелігінің сипаты - мінез - құлықтағы адамгершіліктік сана, рухани сенімдердің қалыптасуы ролінің күшеюі. Дәл осы жерде әр түрлі жағдайлар мен жайттарда өзіндік дұрыс мінез-құлықтық бітістерді игеру қалыптасып, өзіндік қағидалар мен ұстанымдарына сүйене отырып әрекет жасауға қажеттілігі артады. Жоғарғы сынып оқушылары кіші жас өспірімдермен салыстырғанда тұлғаның адамгершілік қасиеттерін анағұрлым терең түсініп, ұғынып, осыған сәйкес ұғымдарды зерек түсінеді: «Басқалардың істеп жатқан теріс әрекеттерін көре тұра бейқам өтіп кеткен адамды адал деуге болмайды.»; «Аңғарымпаздық тек қана адамның қажеттілігін көріп қоймай, оны сезініп және қандай көмек керектігін түсініп, сол адамды ренжітіп алмай көмек беруге тырысу».

Жоғары сынып жасында ересектік сезімі бір жағынан өткір әрі тереңдей түседі. Ересек оқушылар өздеріне «кішкентай» деп қарауды қынжыла қабылдайды. Екінші жағынан бұл жастың соңына қарай объективті ересектену бойынша өзіндік даралық сипатын көрсету үшін өзіндік мәнерлену, өзіндік тұрақтану сезімдеріне ұштасады.

Жоғары сынып оқушыларының эмоционалдық аймағында аса жараланғыштық, сезімталдық, депрессия көріністері сақталып отырады. Олар сыртқы ортаның әсерінен деп емес, «Мен» күйі ретінде түсініледі. Өзіндік сырт келбетіне, жеке қабілеттеріне аса көңіл толмаушылық болғанмен, эмоциялық көріністері мәнерлі әрі қадағаланып отырылады. Жастық кезеңнің жоғарылауында құрбыларымен қарым-қатынас өте маңызды, олардың қатынастары қарқынды әрі терең бола бастайды. Ұлдар мен қыздар өзінің екінші «Менін» табуға тырысады. Бұл жаста дос іздеу, махаббат объектісіне ұмтылу көптеген толқулар мен күйзелістерді бастан кешірулеріне ықпал етеді.

И.О.Конның [3.,52б] есептеуінше, жеткіншектік кезеңдегі қарым-қатынас психологиясы екі қарама-қайшы қажеттіліктердің қиылысуы негізінде құрылады: даралану және аффилиациялар яғни қандай да бір қоғам не топқа енуге деген қажеттілік. Мұндай жекешелену көбінесе үлкендердің қадағалауының салдарынан туындайды. Тұлға қалыптасуының қиын кезеңіндегі жалғыздық және керексіздік сезімдері оларды топпен араласуға құштар етіп, олардың арасынан үлкендер рұхсат етпеген нәрселерді табуға үміттенеді. Сөйтіп өзіндік іш пысу мен жалығудан құтылып, өзінің құндылығын дәлелдеуге тырысады. Жас өспірім үшін тек құрбыларымен бір топта болу ғана емес, олардың арасында оны қанағаттандыратын деңгейде болуға тырысады. Кейбіреулері мұндайда топ басшы болуға тырысса, кейбірі таңдаулы жолдас болуға, үшінші біреулері белгілі бір істе лауазымды болуға талпынады, мұның бәрі мінез-құлықтың жетекші түрткісі болып табылады.

Д. И. Фельдштейн жас өспірімдер мен жеткіншектердің үш қарым-қатынас формаларын бөліп шығарады: жеке бастық, стихиялы - топтық, әлеуметтік - бағдарланған.

Тек өзіндік жеке бастық қарым-қатынас - «мен» және «сен» жеке өзара байланыстарға негізделген. Мұндай қарым-қатынаста олар бір-бірінің мәселелерін шешуге араласады. Мұндай қарым-қатынас олардың өзара құндылықтарынан пайда болады, ал белсене араласуы бірін - бірі жақсы ұғынып, сезімдері мен ниеттерін түсіне алады. Интимді-тұлғаның жоғарғы түрі достық пен махаббат болып табылады.

Стихиялы-топтық қарым-қатынастар - «мен» және «олар» деген кездейсоқ байланыстардан туындайды. Мұндай жағдай жасөспірімдердің ұйымдаспаған қоғамдық пайдалы әрекеттерінен болады. Қарым-қатынастың бұл түрі әр түрлі топтар мен арнайы емес ұжымдардың құрылуына ықпал етеді. Стихиялы-топтық қатынаста тұрақты мінез тұйықтық, катігездік, агрессивтілік, үрейленушілікке айналады.

Әлеуметтік – бағдарланған қарым - қатынас - «мен» және «қоғам» деген қоғамдық маңызды жұмыс жасаудағы байланыста негізделеді. Мұндай қатынас адамдардың қоғамдық қажеттіліктерін өтеп, топтың, ұжымның, ұйымдардың қоғамдық өмірде дамуына ықпал ететін фактор болып табылады. А.Е.Личко жас өспірімдерге тән сипат эмансипация деген, яғни ата-ана мен үлкендердің ықпалынан босап шығуға тырысу. Жас өспірім ересек адамға тек қарсы тұрып ғана қоймай, онымен тең дәрежеде тұруды көксейді. Әрине бұл әлеуметтік-экономикалық тәуелді жағдайда жүзеге асу қиын. Жас өспірімдердің өзін ересек етіп көрсетуі, үлкендердің өздерін тым дербес көрсетуінен деп түсіндіріледі. Соған сәйкес үлкендерге барлық нәрсе рұхсат, ал олар балаларға тиым салынады деп қабылдайды.

Эмансипация реакциясымен қатар жоғарғы сынып оқушыларына тән реакция құрбылармен топтасу, яғни алғашқыға қарама-қайшы реакция. Бұл ересектерге аса маңызды болмаса да жас өспірімдердің барлық эмоционалды қажеттіліктеріне жауап береді. «Мен» бейнесінің тұрақтылығын қамтамасыз ету жасөспірімнің өзін және өз мінез-құлқын ересектерге мойындату болып табылады. Кейде бір жас өспірімнің әр түрлі ортада бір түрлі іс-әрекет жасап соған сый алса, басқа бір ортада сол ісіне қайшы әрекет жасап оғанда сый алатын мінез - құлық құбылысын байқауға болады. Соңғы екі феномен (топтасу реакциясы мен мойындау қажеттілігі) ситуативті тұлғаны қалыптастырады, яғни оқушы белгісіз бір уақытта анықталмаған тұлғаға айналады. Мұнымен байланысты девиантты фактілер түсінікті болады, яғни сырттай кейбір толыққанды отбасынан шыққан жас өспірім құқыққа қайшы іс жасауы да мүмкін. Кез келген қарсылық олардың топтан шығарылып тасталуына, ал ол деген өзіне маңызды құрдастарынан ажырауына әкеп соқтырады. Мұндай жүріс - тұрыстың мақсаты негізінен өзіндік «Мен» шекарасын көптеген қоршаған адамдардың «Менінен» бекітіп, ажырату болып табылады. Бірақ бұл «Меннің» ішкі құрылымы толық ашылмағандықтан жас өспірімдердің өздеріне де аса түсінікті бола қоймауда. Сондықтан өзіндік сананың дамуындағы келесі кезең бұл «Меннің» мазмұнын нақтылап және кеңейту болады, яғни жас өспірімнің тұлғаның өзіндік танымының мәнін құрайтын қарым-қатынас жүйесін түсінуі.

Егер жас өспірімнің өзіндік бағалауы 12-13 жасқа дейін өзінікі емес оны қоршаған адамдардыкі болса, онда 15-17 жаста қоршаған ортамен өзіндік бағалаудың орыны ауысады. Бұл 15 жаста анық көрінеді, яғни амбивалентті өзіндік бағалау бірден жоғарылайды. Кіші жас өспірімдік кезең мен ерте жеткіншектік кезеңді салыстырғанда «мен» құрылымының айырмашылығын көруге болады. 12 жастағы жас өспірімдер біріншіден икемділіктер, қабілеттер және басқада ақыл-ойдың дамуын көрсетеді. 2-ші, 3-ші орындарда маңыздылығы бойынша өзіндік бағалау және ролдік сипаттамалар, ал соңғы тізбеде қоршаған адамдармен қарым-қатынасы орын алады. 15-17 жастарда 1-ші орында өзіндік бағалау сипаттары орын алса, ал 2-ші орында өзіндік сезімдер, күйзелістер, түрткілер шығады. Келесі орын құндылықтар, нанымдар, идеалдар, сондай-ақ өмірлік жоспарларға беріледі (кім болу, қандай болу).

И.В. Дубровина 13 пен 16 жас аралығына мектептік, өзіндік бағалаулық және тұлға аралық қобалжулар динамикасын жасап көрсетті. Егер бұл шың 13 жаста жас өспірімдердің мектептік қобалжуларында болса, 14-те бұл шың 15-те болмайтын өзіндік бағалау мен тұлға аралық қобалжуларда болып, 16-да қайта өседі [7]. Бұл жас кезеңінде ұйымдастырғыш қабілеттің артуына жағдай туындап, іскерлік, шешім қабылдағыштық және басқада адамдармен өзара қатынасқа қажет тұлғалық пайдалы қасиеттер, оның ішінде ортақ іспен уәделесу, өзара міндеттерді бөлісу жүзеге асады. Мұндай тұлғалық қасиеттер жас өспірім араласатын топтық негізде жасалатын іс-әрекеттің барлық салаларында тәжірибеден өтеді; оқу, еңбек, ойын.

Қорыта келе, жоғарғы сынып оқушыларының психологиялық ерекшеліктерін, әсіресе жеке тұлғалық жағын талдап қарастырдық. Анықталған ерекшеліктер әсіресе эмоционалды сферадағы олар тұлғаның агрессивтілігін, үрейлену мен қорқу, қобалжуын туғызуға ықпал етуі мүмкін.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Горьковская И.А. "Медико - психологическое исследование формирования характера делинквентных подростков", автореферат диссертации кандидата психологических наук, Санкт - Петербург, 1992 г.
2. Бойко А.А. Социально-педагогические аспекты профилактики асоциального поведения учащихся // Адаптация и выживание. -1995. - №10.
3. Кон И.С. Психология ранней юности. М., 1989 г.
4. Божович Л. И. "Личность и её формирование в детском возрасте" М.Просвещение, 1968 г.
5. Эльконин Д.Б. К проблеме периодизации психологического развития в детском возрасте // Вопросы психологии, 1971, №4.
6. Петровский А.В. Личность. Деятельность. Коллектив. - М.: Знание, 1982 г.
7. Дубровина И.В. "Рабочая книга школьного психолога" Москва: "Просвещение" 1991 г.

*Ибраева Г.М.,
эл-Фараби атындағы ҚазҰУ,
«Әлеуметтік педагогика және
өзін-өзі тану» мамандығының
I курс магистранты*

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГ ДАЯРЛАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасында мамандарды кәсіби даярлаудың сапасын жақсарту жаңа ғасырдағы білім беру саясатының басты міндеті ретінде айқындалып, «білім берудің негізгі міндеті – білімдік шоғырландыруда нәтижеге бағытталған құзыреттілік тұрғыға көшу» деп атап көрсетілген. Қазіргі кезеңдегі жоғары кәсіби білім берудің мақсаты еңбек нарығында бәсекеге қабілетті, жан-жақты құзыретті, әлемдік деңгейде тиімді де табысты жұмыс істей алатын, әлеуметтік және кәсіби тұрғыдан толық даярланған мамандар дайындау болып отыр.

Еліміздің дүниежүзілік білім кеңістігіне кіруі жоғары кәсіби білім саласының қарқынды дамуына, құзыретті мамандар даярлау мәселелерін терең талдауға қажеттілік туындатып отыр. Оған дәлел үстіміздегі жылдың 27-29 қазан аралығында Эл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университетінің ұйымдастыруымен Қазақстан тәуелсіздігінің 20 жылдығына орай өткізілген Халықаралық Форумы Үшінші деңгейлі зерттеу университеттері қатарынан орын алуы біздің білім беру жүйеміздің әлемдік аренада мойындала бастағанының айқын көрінісі болды. Дамыған елдердің білім берудегі алдыңғы қатарлы тәжірибесімен алмасу және де оның тиімді жақтарын Қазақстанда қолдану маңызды мәселе болып табылады.

Болон келісімінің ережелеріне сәйкес әлеуметтік педагогтар даярлайтын ЖОО-ларда оқу үдерісін ұйымдастыруға, білім мазмұнына, оқыту әдістеріне өзгерістер енгізуді талап етеді. Ол көпмәдениетті қоғамда өмір сүруге бейімділік, білім мен практиканың өзара байланысы, өмірлік жағдаяттарды шешу, түрлі әлеуметтік мәселелерді шеше білу сияқты келелі мақсаттарды көздейді.

Бүгінгі таңда әлеуметтік педагог мамандарын даярлау ҚР бірқатар ЖОО-ларында ұйымдастырылып, бітірушілер түрлі деңгейдегі, түрлі бағыттағы білім беру мекемелерінде, денсаулық сақтау мекемелерінде, тұрғындарды әлеуметтік қорғау саласында сұранысқа ие болып отыр. Әлеуметтік педагогика оқу пәні ретінде де, ғылым ретінде де, практика ретінде де қарастырылады. Практика ретіндегі әлеуметтік педагогиканың негізіне ғылыми қайта құрулық сипат алатын практикалық әлеуметтік педагогикалық іс-әрекет жатыр. Өйткені кез-келген саладағы қайта құру сияқты әлеуметтік педагогиканың да ғылыми негізі болмаса, ол өз мақсаттарына жетуге, міндеттерін шешуге қабілетсіз кәсіби емес іс-әрекет болатыны сөзсіз. Оның нысаны өз әлеуметтік ортасындағы адам (адам мен әлеумет арасындағы өзара байланыс) болып табылады. Әлеуметтік педагогиканың пәні - адам мен әлеуметтің өзара әрекеті, ал мақсаты адам мен әлеуметтің қарым-қатынасының үйлесімділігі. Бұл мақсатқа жету түрлі міндеттерді шешумен қамтамасыз етіледі. Ол міндеттерге адамның қоғамға бейімделуі, оған әлеуметтік білім беру мен әлеуметтік тәрбиесі, қоғамға жат іс-әрекеттер жасауға қарсы алдын алу, әлеуметтік бақылау, әлеуметтік насихаттау, әлеуметтік ағарту, т.б. жатады.

Қазіргі заман жағдайында кәсіби іс-әрекет пен білім беру салаларында әлеуметтік-педагогикалық компоненттердің маңыздылығы арта түсуде. Жалпы білім беретін, әлеуметтік педагогикалық мекемелерде орын алып отырған дағдарыстық жағдаяттарға әсер ететін мамандардың балалар, жасөспірімдерді әлеуметтендіруге, дамуындағы және бейімделуі қиын балалар мен жасөспірімдер, жастар мен ересектерге нақты әлеуметтік психологиялық-педагогикалық көмек көрсетуге қабілетті әлеуметтік педагог мамандарды даярлау қажеттігі туындайды. Әлеуметтік педагогтың кәсіби іс-әрекеті адамның өзін қоршаған ортаға бағытталады және де осы салаға жататын мәселелердің жиынтығын шешумен тікелей байланысты.

Ресейлік зерттеуші ғалым В.А.Дегтеревтің пікірінше, практика ретіндегі әлеуметтік педагогиканың пәні адам мен қоғамның өзара әрекеті болса, мақсаты адам мен қоғам өзара қарым-қатынасын үйлестіру [1,161]. Ал И.А.Липский бұл мақсатқа қол жеткізу адамның қоғамға бейімделуі, оның әлеуметтік білім алуы, әлеуметтік тәрбиеленуі, қоғамға жат қылықтардың алдын алу, оны түзету, тұрақтандыру, әлеуметтік бақылау, әлеуметтік насихаттау, әлеуметтік ағарту, т.с.с. бірқатар міндеттерді шешу арқылы жүзеге асырылады деп тұжырымдайды [2,122].

Сондай-ақ, қазіргі кезде бірқатар ғалымдар (атап айтсақ, В.Г.Бочарова, В.А.Сластенин, А.В.Мудрик, М.А.Галагузова, т.б.) әлеуметтік педагогикадан оқу құралдарын жазып, санаттық сипаттама берді. Ресейдің педагогикалық жоғары оқу орындарында әлеуметтік педагог даярлаудың оңды тәжірибесі жинақталған [1]. Ал Қазақстандағы әлеуметтік педагогика мәселесіне жүргізілген талдаулар бойынша әлеуметтік сала мамандарын кәсіби даярлау және олардың қызметінің бағыттарын зерттеуге Г.Ж.Меңлібекова, Ш.Ж.Колумбаева, М.Т.Баймұқанова, т.б. еңбектерін атап өтуге болады.

ҚР Мемлекеттік Жалпыға Міндетті Білім Беру Стандарттарына сәйкес әлеуметтік педагогика мамандығын меңгеру үшін болашақ мамандығына қажетті ғылыми білімдер ғана емес, сараптамалық, ұйымдастырушылық, қарым-қатынастық, жобалық, т.б. біліктіліктерді игеруі міндетті.

Әлеуметтік педагог тұрғындардың барлық категорияларымен: балалармен, жасөспірімдермен, жастармен, ересектермен әлеуметтік педагогикалық қызметтерді жүзеге асырады. Ол тұлғаның әлеуметтенуіне және оның дамуына қолайлы жағдай жасауы тиіс. Әлеуметтік педагогтың назарында адам мен оның мәселелері болады. Әлеуметтік педагогтың қызметі адамға көмек пен қолдау көрсетуге, оның мәселелерін шешуге бағытталуы қажет. Ол адамды іс әрекетке бейімдейді, оның ішкі ресурстарын пайдалануға, сондай-ақ, қиындықтарды жеңуге резервтік мүмкіндіктерін қолдана білуге көмектеседі. Өзінің кәсіби міндеттеріне сәйкес әлеуметтік педагог мәселелердің алдын алу, оны туындататын себептерді болдырмау, түрлі негативті құбылыстардың алдын алу шараларын жүргізу, адамдардың мінез-құлқындағы

отклонениелер, оларды қоршаған микроортаны сауықтыру мәселелерімен айналысуы шарт. Әлеуметтік педагогикалық қызметтің негізгі міндеттеріне балалардың толық тұлғалық жетілуіне әрбір жас ерекшелік кезеңінде ат салысу, оқу тәрбиесінде және қарым қатынасында қиыншылығы бар оқушылардың әлеуметтік педагогикалық көмекпен қамтамасыз ету, оқушының отбасылық тәрбие жағдайын анықтау, жағдайы төмен, аз қамтылған отбасыларына патронаждық көмек көрсету, баланың жеке дамуындағы ауытқуларын түзету және алдын алу.

Әлеуметтік педагог мәртебесіне келетін болсақ, әлеуметтік педагог еңбекақысы, демалыс ұзақтығы және разрядтық құқығы мектептің педагогикалық қызметкерлерімен теңесетін арнайы білімді маман болып табылады. Әлеуметтік педагогтың құқығы баланың медициналық және педагогикалық құжаттарын қарауға, сабаққа қатысуға, мектеп әкімшілігі, медициналық жұмысшылары, педагогтары мен басқа да әлеуметтік өкілдеріне бала денсаулығын сақтау және құқығын қорғау жөнінен мәселе қоюға, білім беру мекемелерінің медициналық әлеуметтік мәселелер жөнінен шешім қабылдаудағы экспертизасына қатысуға, шиеленісті жағдаяттарда отбасы мен мектепте міндетті түрде отбасы мүшелігі құрамын куәландыратын мәселе қоюға, қажетті жағдайларда ата ана құқығынан айыру туралы ұсынысымен қажетті органдарға ұсыныс жасауға, сот кезінде бала қызығушылығы мен қажеттілігін қорғауға құқығы бар. Мектептегі әлеуметтік педагог маманының негізгі функцияларына диагностика жүргізу, кеңес беру, қорғау, қамқорлық көрсету, ұйымдастыру. Тәрбиелеу функциясы әлеуметтік құқықтық, әлеуметтік реабилитациялық, әлеуметтік педагогикалық, кеңес беру.

Әлеуметтік педагогты кәсіби даярлаудың негізгі компоненттерін И.В.Леонова төмендегідей бөліп қарастырады:

- мотивациялық компонент- кәсіби ұстанымдар, мүдделер, әлеуметтік-педагогикалық әрекетпен айналысуға қызығушылығы болуы, әртүрлі әлеуметтік мәселелері бар балаларға көмек көрсетуге бейім, кәсіби бағдарлылық;

- адамгершілікке бағдарланған компонент негізіне кәсіби этика, кәсіби-адамгершілік көзқарастар, ұстанымдар, соларға сәйкес қызмет етуге даярлық жатады;

- танымдық-операционалдық – әлеуметтік педагогтың кәсіби қызметін табысты атқаруға қажетті ойлау, көңіл аудару, еске сақтау, көз алдына елестету, педагогикалық қабілеттер мен әрекеттер жатқызылады;

- эмоционалдық-еріктік – маман қызметіндегі еріктік үдерістердің, мәселен, қабылдаушылық, мақсатқа ұмтылушылық, өзін-өзі ұстай білушілік, ұстамдылық, шешім қабылдағыштық, төзімділік, белсенділік, т.б. болуы.

- рефлексивті-бағалаушылық – өзінің тұлғалық қасиеттерін бағалауы, кәсіби міндеттерді шешуге сай кәсіби даярлығы болуы, өзін-өзі танушылық, өзіне қатынасы, т.б. [3].

Демек, әлеуметтік педагог даярлығы болашақ әлеуметтік педагогтың кәсіби-этикалық әлеуетінің қалыптасуы, әлеуметтік-педагогикалық әрекеттің адамгершілілік-психологиялық мәнін есепке алу, кәсіби әрекетінде өзінің кәсіпқойлығын, моральдық тазалығын, беделін қолданудан тұруы тиіс. Әлеуметтік педагог тұлғасын қалыптастыру білім беру мекемелерінен тысқары басталып аяқталатын аса күрделі, ұзаққа созылатын үдеріс болып табылады. К.Д.Ушинскийдің «...педагогикалық мекемелерге жұмысқа арнайы даярланған, өз мінез-құлқы мен қабілеттері қалыптасқан, адамдарды ғана алу керек» деген ұстанымы бүгінгі күні өзекті болып отыр[4, 49].

Осыған орай, Қазақстан Республикасының білім беру саласында да әлеуметтік педагогика мәселесі маңызды орын алады. Оған мысал, ҚР білім және ғылым вице министрі М.Н. Сарыбековтың 2012 жылғы 10 ақпанында өткен республикалық ғылыми практикалық конференциясында сөйлеген сөзінде еліміздегі әлеуметтік педагогикалық жағдайды баяндап өтті [5].

Бүгінгі таңда еліміздің мектептерінде 3,6 мың әлеуметтік педагог жұмыс істейді. Еліміздегі 16 жоғары оқу орындарында әлеуметтік педагог даярланады. Әлеуметтік жұмыс мамандығы бойынша білім алушылардың 1,7 мыңы мемлекеттік грант есебінен оқып білім

алуда. М.Н. Сарыбеков әлеуметтік педагогтардың құзыреттілігі мен кәсіби білімдерінің синтезімен қатар, ведомствоаралық ықпалдастық, басқа салалар мамандарымен: полиция қызметкерлері, дәрігерлер, әлеуметтік қорғау жүйесі қызметкерлері, үкіметтік емес секторлармен тығыз байланыс орнатудың жаңа кіріктірмелі тұғыры қажеттігін баса айтты. Сол себепті әлеуметтік педагогтардың кәсіби біліктілігін көтеру, стандарттар мен даярлық бағдарламалары бүгінгі күні әлемде белсенді қолданылыстағы транспәнаралық тұғыр мен пәнаралық білімнің жоғары деңгейінде жүргізілуі тиіс. Әлеуметтік педагогтардың кәсіби біліктілігін көтеру бағдарламалары осы сала бойынша сарапшыларды даярлауға бағытталуы тиіс. Дамыған елдерде сарапшылар кәсіби дамудың жоғарғы стадиясына жеткен, терең арнаулы біліммен қатар пәнаралық білімдерді меңгерген мамандарды атайды. Ы.Алтынсарин атындағы Ғылыми академия, Абай атындағы ҚазҰПУ Психология ҒЗИ, психология және әлеуметтік педагогика кафедралары және Республика педагог кадрларының білімін жетілдіру институты, аймақтық педагог кадрлардың білімін жетілдіру институттарымен бірге стандарттар мен бағдарламаларды жасап шығару өзекті болып отыр.

Қазақстан Республикасында Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Абай атындағы ҚазҰПУ, ҚазМемҚызПУ-да әлеуметтік педагог мамандығына даярлау жүзеге асырылуда. Бұл ЖОО-ларда әлеуметтік педагогикалық қызметке даярлық тұтас тұлғалық білім беру ретінде қарастырылады.

Қорыта келгенде, Қазақстан Республикасында ХХІ ғасырда орын алып отырған әлеуметтік дағдарыс салдарынан туындайтын әлеуметтік педагогтарға қоғамдық сұраныс артуда. Соған сәйкес, білім беру саласында әлеуметтік педагог мамандарының даярлану деңгейін көтеру, ол үшін қажетті алғышарттар жасау, ғылыми зерттеулер жүргізу арқылы әлеуметтік салада сапалы мамандар даярлап шығаруға баса назар аударылуы қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Дегтерев В.А. «Практика в системе подготовки социальных педагогов в вузе» - Педагогическое образование: вызовы XXI века- Материалы Международной научно-практической конференции, посвященной памяти выдающегося российского ученого-педагога В.А.Сластенина 16-17 сентября, 2010г., М., МПГУ, часть1, Москва-2010. -771 с.
2. Липский И.А. Методология социальной педагогики: структура и функции // Вестник учеб.-метод. объединения вузов России по образованию в области социальной работы: журнал.-М.:Изд-во РГСУ.-2009.-№4
3. Леонова И.В. Подготовка социальных педагогов к работе с девиантным поведением виктимных детей//работа выполнена в рамках гранта президента РФ -МК-1130.2008.6
4. Ушинский К.Д. (1948-1951) Материалы к 3 тому «Педагогической антропологии»// Собр.соч.: в 11 т. Т.10.М.С.49.
5. «ҚР білім беру жүйесінде әлеуметтік психологиялық қызметті дамыту жағдайы мен перспективасы» атты Республикалық ғылыми- практикалық конференция материалдары, Астана қаласы, 10 ақпан 2012 жыл.

*Иванчук О.
КазНУ им. аль-Фараби
магистрант 1 курса
специальности «Культурология»
Научный руководитель
д.филос.н., профессор Исмагамбетова З.Н.*

ПРОБЛЕМА ИДЕНТИЧНОСТИ СКВОЗЬ ПРИЗМУ КОМПЬЮТЕРНЫХ ИГР

В современном обществе информатизация и компьютеризация приобретают все больший размах. Компьютеры входят во все новые и новые области человеческой практики, трансформируя при этом не только отдельные действия, но и человеческую деятельность в целом, оказывая влияние на психические процессы. При взаимодействии человека с информационными системами (компьютерами, программным обеспечением, Интернетом, компьютерными играми) происходит формирование новой, виртуальной идентичности. Большое количество психологических исследований было проведено в рамках проблематики формирования идентичности при взаимодействии с новыми технологиями. Так, были изучены феномены потребностей "общения" с компьютером при работе пользователя, феномен персонификации компьютера, а также различные формы компьютерной тревожности. В более поздних работах на данную тему эти феномены были отнесены к проявлению тенденции субъекта к неосознаваемому уподоблению себя компьютеру, сравнению собственных интеллектуальных способностей и возможностей системы. Каким же образом происходят эти процессы? Как может, например, обычная компьютерная игра подчинить себе личность человека, конструировать ее? В центре внимания работы исследователя компьютерных игр А.Г.Макалатии находятся особые состояния поглощенности деятельностью, при котором ожидаемый результат этой деятельности "отходит в сознании человека на задний план и само легко и точно протекающее действие полностью занимает внимание". Опыт такого потока обладает следующими характеристиками:

1. Требования задачи воспринимаются как соответствующие умениям;
2. Субъект испытывает чувство контроля своих действий и окружения;
3. Требования к действиям ясны; существует быстрая обратная связь;
4. Концентрации внимания достигается без субъективных усилий;
5. У субъекта присутствует ощущение слияния действий и их осознания; самозабвение. Опыт потока включает интенсивные положительные эмоции и представляет ценность для переживающего его субъекта. Благодаря этому деятельность, в которой присутствует опыт потока, становится внутренне мотивированной. В работе А.Г.Макалатии было показано, что переживания, получаемые от компьютерных игр, по всем характеристикам соответствуют опыту потока". Были выявлены дополнительные механизмы, обеспечивающие "залипание" на процессе игры. Это: 1. своеобразный феномен "незаконченного действия", не позволяющий игроку забыть о недоигранной игре; 2. механизм, сильно напоминающий невротический механизм "бегства", желание игрока забыть навремя неприятной реальности. В случае такого "бегства" интенсивность непосредственного удовольствия от игры снижается, а по ее окончании наблюдается усталость, чувство опустошения, раздражение[1]. Также привлекательной особенностью всех компьютерных игр, и вообще сети Интернет является то, что совершенно не требуется предъявления оригинала идентичности по типу предъявления паспорта гражданина – сетевые сообщества сами устанавливают те наборы признаков, которые необходимы для членства в них. И сетевые сообщества, как правило, не интересуются тем, какие ещё идентичности имеют их члены. Такая ситуация создаёт существенно большую свободу создания и использования идентичностей, чем в реальном мире, что, тем не менее, не означает полного снятия социальных ограничений, потому что индивиды остаются членами

социума, прошедшими тот или иной процесс социализации. Но в рамках того, что индивид может себе вообразить, сеть Интернет позволяет сформировать идентичность без ограничений, а также использовать одновременно несколько сильно различающихся идентичностей. Более того, если в реальном мире переход индивида из одной значимой для него социальной группы в другую нередко связан с кризисами и проблемами сознания, в любой компьютерной игре переход из одного виртуального сообщества в другое происходит очень легко и позволяет преодолевать ограничения идентификаций с теми или иными сообществами. Чтобы обнаружить какие виды виртуальных идентичностей могут быть сформированы в результате использования компьютерных игр, рассмотрим какие виды игр существуют в современном информационном мире [2]. Так как создание компьютерных игр относится к поддержке сферы развлечений, то их классификация не так проста, как может показаться на первый взгляд. Часто фирма-разработчик однозначно не может указать жанр новой игры, так как намеревается продать этот программный продукт большому количеству конечных пользователей, не сужая тематикой круг потенциальных покупателей. Обычно компьютерные игры делятся на несколько типов: квесты, экшн, ролевые игры (rpg), стратегии, симуляторы, логические и азартные. Квесты – осуществляют путешествие одного или нескольких персонажей к поставленной цели путем преодоления разнообразных трудностей. Экшн (action) - игры от первого лица – популярные военные игры, так называемые «стрелялки». Ролевые игры или РПГ – игрок исполняет роль определенного персонажа и выполняет поставленные перед ним задачи. (Примеры: Fallout, Oblivion, The Witcher и т.д). Стратегии логические игры-игры с отсутствием персонажа, где процес-сом игры управляет человек от своего лица. Отличительной особенностью стратегии является особая система внутриигровых факторов. Сначала игрок принимает определенные решения и наблюдает за их последствиями, а затем выстраивает логику последующих действий. Примерами могут быть такие игры как «Сапёр», «Zuma», многие гоночные симуляторы не имеют конкретного персонажа (игроку предоставляется машина, но не персонаж). Симуляторы имитируют управление автомобилем, космическим кораблем, самолетом и т.п. Азартные и логические хорошо развивают мыслительную деятельность. Самые известные игры, в которых есть право выбора, есть возможность выбрать себе ту или иную идентичность – это РПГ, иногда экшн и квесты. Игрок самостоятельно выбирает персонаж, одевает его, наделяет способностями. В игре предусмотрена свобода действий, которая влияет на процесс и результат игры. Данный тип игры вызывает стойкое привыкание, игрок отождествляет себя с персонажем, развивает его по своему образу и подобию. Игровой процесс воспринимается как реальность. Многим РПГ - игры напоминают фантастические книги с возможностью управления главным героем, что представляет особый интерес для читающих игроманов. Разумное увлечение подобными играми похоже на пристрастие к чтению книг, оно не вредно, наоборот, развивает фантазию, увлекает познанием истории, отражает реальность. Игры с отсутствием выбора имеют линейный сюжет (экшн). Игрок отождествляет себя с готовым персонажем, уже наделенным характеристиками. Разветвления сюжета игры зависят не от выбора игрока, а от успеха или случайности. В некоторые экшн можно играть командой. Такие игры разряжают человека эмоционально, а успешное прохождение часто зависит от быстрой реакции игрока. В последнее время популярен жанр action-adventure, основанный на реакции игрока на внезапные события. Перейдя на трёхмерный графический интерфейс, внеся элементы неожиданности и соответствующую атмосферность, такие игры стали доминирующим поджанром квестов в настоящее время. Отличительной чертой данного направления является атмосферность, заставляющая игрока погрузиться с головой во вселенную игры, будь то таинственный дом, полный ужасов, заброшенная научная лаборатория, город-призрак. Наиболее яркими играми в этом жанре являются почти все игры survival horror - Alone in the Dark, Silent Hill, Resident Evil. На сайте www.myigra.ru предложены все виды данных игр. Следует добавить, игры могут носить как развлекательный так и познавательный характер. Некоторые квесты могут быть настолько подробно разработанными, математизированными правилами, что их прохождение

является довольно сложным. Примером является известный квест Б.Сокаля «Sinking Island» (Затонувший остров), представленный в виде детектива, где раскрыть преступление, став на время настоящим сыщиком, используя все методы и логику криминалистики. Таким образом здесь игрок может присвоить себе идентичность детектива. Такие механизмы «создания персонажа» все еще присутствуют в самых современных играх MMORPGs, таких как Everquest, Anarchy Online и World of Warcraft. При этом в современных играх настройка персонажа гораздо шире и может включать даже выбор расы, пола и т.д. Действительно, World of Warcraft содержит некоторую определенную «ролевую сферу», в которой игроки должны действовать «персонажем» через систему мгновенного обмена сообщениями игры. Но есть некоторые сценарии в игре как, например, получение наград, открытие сокровищ или приобретение очков опыта. Чтобы достигнуть этих целей, каждый игрок должен иметь свой персонаж и попробовать с помощью него выполнить различные задачи, которые игра обычно ставит перед ним, будь то исследование пещеры или участие в битве. Естественно все это сопровождается автоматическим подсчетом баллов, очков и т.д. Часто это может быть просто забавой, но в тоже время это нечто очень отличающееся от настоящего притворства быть другим человеком, создавать свою идентичность, эти игры представляют нам множество контекстов, в которых игроки говорят, что «Я делаю X» даже при том, что действие, которое они описывают абсолютно вне их способностей и возможностей. Часто игрок буквально вживается в идентичность своего персонажа. Самое простое решение этой проблемы состоит в принятии тезиса о наивной выдумке относительно заявлений, которые произносятся участниками ролевых, когда они говорят будучи «в персонаже». Этот подход подразумевает, что рассматриваемые заявления просто ложны. Когда участник известной игры Second Life (где ты полностью можешь жить в виртуальной реальности, в виртуальном доме, семье) заявляет: «Вчера вечером я ремонтировал свой дом», это утверждения попадают в ту же самую семантическую категорию, также как и более явно неправдоподобные замечания: «Бен Франклин был президентом США» или «Моя сестра — тыква». У такой бесхитростной выдумки — использования игроком «Я» — есть интуитивная притягательность. Различные виды настольных и онлайн ролевых игр фактически вызывают совершенно различные типы психологической причастности своих игроков, в зависимости от правил, которые каждая из них использует, а также различные социальные конвенции, которые они укрепляют. С одной стороны, существуют традиционные игры фэнтези как D & D и World of Warcraft. В этих видах игр, роли, которые примеряет на себя игрок, являются очень фантастическими, черты его персонажа онлайн механизмом «генерации персонажа», и мотивация, которая держит большинство играющих людей перед мониторами, может быть описана, как уход от бытовых проблем, то есть здесь формируется так называемая «фантастическая» идентичность, где на несколько часов можно стать супергероем, со сверхспособностями, что как правильно отражает желания тех людей, которые в жизни, как правило, не обладают идеальной, мускулистой фигурой и не харизматичны, либо это подростки, с огромным количеством энергии и фантазией. Взяв на вооружение философский тезис о неопределенности Я, легче увидеть, как через видеоигры и онлайн сообщества мы развиваем способы расширить нас пространственно-временным образом, что до недавнего времени казалось невероятным и было возможно лишь в научно-фантастическом романе. И в аналогичной сфере можно сказать, что разговор о «потере себя» в другом человеке или опыте не является метафорическим, а скорее буквально описывает то, как наши расширенные Я взаимодействуют, накладываются и комбинируют друг с другом. Игроки используют возможность экспериментирования с идентичностями очень по-разному. В игре можно, в частности, изменить свой образ, максимально приблизив его к желаемому, сделать его соответствующим идеалу. При этом можно полностью редуцировать невербальные проявления своего образа и, в результате, обеспечить почти абсолютный контроль его восприятия другими пользователями сети Интернет. В её виртуальном мире можно менять свой пол и осваивать роли противоположных

полов, что в реальном мире достигается с большим трудом и большими затратами ресурсов, а в виртуальном мире производится довольно легко. Люди могут формировать новые идентичности и для целей более полной реализации личности, а не для манипулирования сознанием других пользователей. В частности, уже нередкими становятся случаи, когда осуществляют в ней реализацию себя в профессии, в реальном мире им недоступной по каким-либо причинам: детектив, военный, топ-модель и др. В силу высокого уровня разнообразия индивиды реализуют возможности, отсутствующие в реальном мире, практически любые свои мечты и представления, ограниченные только тем, что их реализация возможна лишь на информационном уровне. Не менее значимы и негативные эффекты от формирования и использования виртуальных идентичностей. Большинство таких явлений уже заметны в обществе, но пока не доминируют в нём. В частности, многие индивиды формируют у себя устойчивые идентичности игроков в сетевые или компьютерные игры. Для таких игроков характерно возникновение так называемой игровой зависимости, являющейся, скорее всего заболеванием, которое сознанием игроков определяется как норма. Проявляется такая игровая зависимость в постоянном желании играть в сети Интернет, нередко в ущерб своей активности в реальном мире. Игровая и Интернет-зависимость по своим социальным проявлениям во многом аналогичны ранее возникшим зависимостям от курения, алкоголя и наркотиков. Особенно опасны игровая и Интернет-зависимости для детей и подростков, у которых идентичности активно формируются и потому являются незавершёнными, что способствует существенному сужению их интересов и приоритетов, направлению их на виртуальную реальность и на внутренние психические переживания в ущерб активности в реальном мире.

Список использованной литературы:

1. Макалатия А.Г. Изучение опыта компьютерных игр сборник статей на сайте www.psychology.ru
2. <http://psystat.at.ua/publ/4-1-0-30>

*Игиликова С.Е.
эл-Фараби атындағы ҚазҰУ,
«психология» бөлімінің
I курс магистранты
Ғылыми жетекшісі:
псих.ғ.к., доцент Қалымбетова Э.К.*

ЕРЛІ-ЗАЙЫПТЫЛАР ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫНА ӨЗІН-ӨЗІ БАҒАЛАУДЫҢ ӘСЕРІ

XXI ғасыр науқанында өзге адаммен тұрақты, гармониялық бірлестік және өмір бойы адаммен байланысты сақтап қалуға болады деген сұрақтар бұрынғыдан да маңызды мәселелерге. Заманауи неке-отбасы институттарында ең қызықты және өзекті мәселелердің бірі ерлі-зайыптыларды тұрақтылығы болып тұр. Қойылған мәселені шешу үшін бастапқыда «ерлі-зайыптылар қатынасы» феноменін қарастыру керек, қазіргі таңда бұл тақырыпқа көптеген жазушылар мен философтар қызығушылығын білдіруде.

Ерлі-зайыптылардың өзара қатынасы, олардың отбасында әрқайсысының рөлінің пайдасы, Аристотельдің «Никомаховой этике» еңбегінде айтылған.

Ерлі-зайыптылар қарым-қатынас бұл жерде, отбасының «ядросы» және отбасылық өмірдің баспалдағы ретінде қарастырығандықтан, ерлі-зайыптыларды бірлескен өмірлік іс-әрекеттегі субъекттер деп аламыз.

Айта кететін жайт, XX ғасырдың 70-і жылдарында ерлі-зайыптылар отандық ғылым бақылауында бірлік ретінде қарастырылды. Осы уақытқа дейін отбасын зерттеуде жұптың біреуі ғана сұралған.

Ері мен әйелінің өзара қатынасын анықтау үшін ерлі-зайыптыларды объект ретінде зерттеу бірінші сексопологияда орын алды. Атақты ағылшын зерттеуші-клиницисттер В. Мастерс пен В. Джонсон, екі индивидтің арасындағы жыныстық әрекеттерді, қатынас формасы ретінде қарастыра отырып, ерлі-зайыптыларда болатын кез-келген бұзылыс, екінші жұбына міндетті түрде әсер етеді деген қорытындыға келді [1]. В.И.Зацепинаның ойынша, ерлі-зайыптылар қарым-қатынасы жағымды эмоциялардың білгілі-бір тербелуінен қалыптасады. Жалпы айтқанда, ерлі-зайыптылардың эмоционалды қозу көлемі, эмоцияның бағыттылығы, мінез-құлықтың ерлі-зайыптылар қарым-қатынасындағы байланыстың мәнділігіне байланысты. [2].

Ерлі-зайыптылардың қарым-қатынасының дамуы, олардың мазмұны, туындайтын мәселелері тұлға аралық қарым-қатынас заңдарымен жүреді. Ерлі-зайыптылар қарым-қатынасын төрт деңгейді бөліп көрсетілген: психофизиологиялық, психологиялық, әлеуметтік-психологиялық, әлеуметтік-мәдени.

Сонымен, психофизиологиялық деңгей ерлі-зайыптылар қарым-қатынасының жыныстық сферасын құрайды. Жыныстық қатынас адам үшін жағымды эмоцияның, ләззаттың, махаббат пен бақыттың негізгі қайнар көзі. Мамандардың айтуы бойынша (И.С.Кон, К.Имеленский, А.М.Святощ, А.В.Годлевский және т.б.), сексуалды байланыс тікелей физиологиялық мәнін жоғалтқан, қазір ол релаксация, прокреация (ұрпақтың жалғасуы), таным, сезімдік ләззат алу, өз мүмкіндігін тексеру, басқа эмоциялық қанағаттандыру тәсілдері ретінде қолданады.

Қазіргі таңдағы ерлі-зайыптылар үшін жыныстық қатынас ерекше маңызды, себебі, сексуалдылық ер мен әйелдің қарым-қатынасында жыныстық қатынасқа жетекшілік ететін, ерлі-зайыптылар қарым-қатынасы мен өзара әрекетінің психологиялық аспектісі болатын жоғары эмоционалды қозу болып табылады.

Ерлі-зайыптылардың психологиялық деңгейі жұбайлардың формалды емес қатынасының бейнесін көрсетеді. Ол индивидуалдылықтың дамуына мүмкіндік береді, тұлғаның түсінуіне, қабылдауына, құптауына психотерапиялық әсер береді (Н.Н. Волкова) [3].

Қарым-қатынастың әлеуметтік-психологиялық деңгейі ерлі-зайыптылардың рөлдерін жүзеге асыру үдерісінде ері мен әйелінің өзара әрекет сферасын қалыптастырады. Арнайы әдебиеттерде, ерлі-зайыптылардың рөлдік өзара қатынастарының кеңдігіне байланысты, көптеген рөлдерді жіктеулер көрсетілген. Ағылшын зерттеушісі К.Киркпатрик рөлдердің негізгі үш түрін бөліп көрсетті: дәстүрлі рөлдер (әйелді-ана рөлі, күйеуі- әке рөлінде), жолдастық рөлдер (серіктестер рөлі), жұптар рөлі [4].

Ерлі-зайыптылар қарым-қатынасы құндылықтарының сәйкес келуі және белгілі-бір отбасылық аймақта қаншалықты деңгейде жауап беретіндігі туралы жұптардың ойы сәйкес келуімен сипатталады. Отбасылық қызметтер, тұлғаның санасында қалыптаса отырып, отбасылық құндылығына сәйкес қалыптасады. Отбасылық құндылықтың сәйкес келмеуі, ерлі-зайыптылардың рөлдерін дұрыс бөле алмауына алып келеді. Ереже бойынша, күйеуі мен әйелінің отбасы құндылықтарында келісім болмауы, олардың айырмашылығы мен ата-аналық отбасында тәрбие алуына байланысты болады. Ерлі-зайыптылардың рөлдік мінез-құлықтарының адекваттылығы олардың рөлдік мәселедегі рөлдік күтіміне байланысты болады. Отбасындағы негізгі қызмет ретінде рөлдік бағдар ерлі-зайыптылардың өздеріне «күйеуі» және «әйелі» деген дәрежені иемденген сон қалыптасады.

Ерлі-зайыптылардың әлеуметтік-мәдени деңгейі жұптардың рухани өзара әрекеттесуінен қалыптасады. Ері мен әйелінің құндылық бағдары, өмірлік мақсаттары, әлеуметтік мінез-құлықтардың қалаулары, қызығушылықтары мен қажеттіліктерін зерттеуден, рухани сәйкестілігін анықтауға болады. Құндылық бағдары мен негізгі қызығушылықтарының сәйкес келуі, кіші топ сияқты отбасында құндылық-бағдар бірлігінің қалыптасуына алып

келеді. Ерлі-зайыптылардың бағдары, бағалауы және ой-пікірлері бірлескен іс-әрекетте негізі мақсат құруға көмектеседі [5].

Ерлі-зайыптылардың қарым-қатынасының үйлесімділігіне келетін болсақ, бұл жерде үйлесімділік қарым-қатынастың көрсеткіші болып табылады. Үйлесімділік ерлі-зайыптылардың көз-қарастырының, қызығушылығының, ойларының, бағалауларының, рөлдік-күтімдерінің бір-бірімен сәйкес келуімен шартталады. Үйлесімді отбасы қарым-қатынасының деңгейі жоғары, психологиялық атмосферасы жағымды, бір-біріне сыйластықпен қарайтындығымен анықталады. Сонымен, үйлесімділікті ерлі-зайыптылар қарым-қатынасының көрсеткіші ретінде алатын болсақ, оған әсер ететін факторларды талдайық.

Үйлесімділік жалпы әлеуметтік психология ғылымында, сонымен бірге отбасы психологиясында маңызды феномендердің рөлін атқарады.

Н.Н. Обозов үйлесімділікті адамдардың қарым-қатынас көрсеткіші ретінде, онда қатынасты мүмкіндігінше қанағаттанарлықтай қолдану, тұтастылықты, бірлікті сезіну, түсінушілік ретінде анықтайды [6].

Үйлесімсіздік мінездемесі және көріну деңгейі бойынша бірдей болмауыда мүмкін: ол ерлі-зайыптылардың арасындағы шиеленістерден, ұрысудан пайда болады. Алайда, жұптардың бір-бірінен қашуын үнемі үйлесімсіз көрінісі ретінде қарауға болмайды. Үйлесімділік шарты бар адамдардың ұзақ уақыт қарым-қатынас құрғанынан «психологиялық тою» болады. Андре Моруаның айтуынша, адам барлығынан шаршайды, тіпті махаббатта. Отбасын зерттейтін ғалымдардың айтуынша, қарым-қатынас адамдардың «жалғыздық» құқығы бар екенін сезінгенде ғана тұрақты болады дейді, яғни эмоционалды, тұрмыстық байланыстардан демалу керек [7].

Психологиялық зерттеулерде негізгі зейін некеден қанағаттану мәселесіне қойылады. Мамандардың көбісі оны жұбайына және өзінің некесіне деген қатынасқа ішкі субъективті баға ретінде анықтайды. Ал, үйлесімділіктің негізгі көрсеткішінің бірі – некеден қанағаттану. Осы некемен қанағаттануға байланысты толық анықтаманы С.И.Голод былай деп береді: «Некемен қанағаттану адамның түрлі кездесулерден және осы іс-әрекет сферасындағы тәжірбиесіне байланысты қалыптасқан отбасы туралы ойлардың адекватты орындалуының нәтижесі» [8].

Сонымен, некемен қанағаттану адамның түрлі кездесулерден және осы іс-әрекет сферасындағы тәжірбиесінің арқасында қалыптасқан отбасы туралы ойлардың адекватты орындалуының нәтижесі және ерлі-зайыптылардың өзін-өзі бағалау деңгейінің сәйкес келген жағдайда қалыптасады.

Адамның мінезі тек басқа адаммен қарым-қатынасында ғана емес, сонымен қатар өзіне деген қарым-қатынасымен анықталады. Әр адам саналы болсын, бейсаналы болсын өзін қоршаған ортамен салыстырып отырады және соның нәтижесінде өзінің ақыл-ойы, сыртқы келбетіне, денсаулығына, қоғамдағы орнына байланысты пікір пайда болады, яғни, «өзін-өзі бағалау жинағы» пайда болады. адамның мінездік ерекшелігінен өзін-өзі бағалау деңгейін білуге болады.

Адамның өзін-өзі бағалауына балалық шақтан әсер ететін келесідей факторлар бар – ата-ана қатынасы, құрдастар арасындағы орны, мұғалімдер қарым-қатынасын айтуға болады. Қоршаған ортадағы адамдардың өзі туралы ойларын анықтай отырып, өзін-өзі бағалау қалыптасады. Адам бірінші қоршаған ортаны, содан кейін өзін бағалауды үйренеді. Тек 14-15 жасында ғана адам өзіндік талдау жүргізуге, өзін бақылауға және рефлексияға, өзінің нәтижелерін бағалауды үйрене отырып бағалайды.

Өзін-өзі бағалау адекватты (адам өзін дұрыс бағалайды) немесе жоғары немесе төмен болады. Бұл әрине адамның алдына қойған мақсатына жету жолындағы қиындықтарды жеңуге әсер етеді. Талаптану деңгейі – адамның өзінің мүмкіндігін бағалай отырып, мақсатқа жету талпынысын айтамыз. Талаптану деңгейіне өмірлік жолдағы талаптану пен сәтсіздік, нақты іс-әрекеттегі сонымен қатар, ерлі-зайыптылар өзара қатынасындағы сәтсіздік пен талаптану динамикасы әсер етеді. Талаптану деңгейі адекватты немесе адекватты төмен, адекватты

жоғары болу керек. Неғұрлым өзін-өзі бағалау адекватты болған сайын, талаптану деңгейі соғұрлым адекватты болады.

Талаптану деңгейі төмен болған жағдайда адам өзінің мүмкіншілігіне сай емес қарапайым тапсырмаларды алатын болса, оның өзін-өзі бағалауының төмендігін көрсетеді немесе өзін-өзі бағалауының жоғарылығын көрсетеді (бұл кезде адам өзінің мүмкіншілігін көріп, жасай алатындығына көзі жетіп бірақ, аз күш жұмсап іс атқарғысы келеді). Жоғары талаптану деңгейі өзінің мүмкіншілігі келмуіне көзі жетпеседе жоғары талаптары мен мақсаттарды қояды, оның нәтижесінде сәтсіздікке ұшырап, фрустрацияға алып келуі мүмкін. Мұндай жағдайда өзіне деген сенімділік өзара әрекеттегі қатысушылардың ызасына тиіп, жан-жалға ұласуы әбден мүмкін [9].

Өзін-өзі бағалаудың психологиялық төмендігі, адамның әлеуметтік талаптануының төменгі деңгейімен сипатталады.

Неғұрлым талаптану жоғары болған сайын, соғұрлым адамның қол жеткізген жетістіктері мен нәтижелері жоғары болу керек.

Өзін-өзі бағалаудың төмендігі өзіне деген сенімділіктің, өзінің тұлғалық қасиетіне жағымсыз баға беру, неврозға бен депрессияға бейімділікпен сипатталады.

Адамның өзін-өзі бағалауына байланысты ол қоршаған ортамен белгілі-бір қарым-қатынасқа түседі және сол қатынаста талаптану деңгейі өзін-өзі бағалауына байланысты өзгеріп отырады. Енді, жоғарыда айтылған ойдан қорытынды ойымыз, адамның өзін-өзі бағалау деңгейі ерлі-зайыптылар қарым-қатынасына әсер етеді ма, әсер етсе қаншалықты деңгейде көрініс табады деген сұрақтар туындайды. Осы сұрақтарымызды эксперименттік зерттеу жұмыстарды жүргізу арқылы келесідей нәтижелерге қол жеткіздік.

Ерлі-зайыптылар қарым-қатынасына өзін-өзі бағалаудың әсерін анықтау барысында тұлға аралық қарым-қатынасты анықтау мақсатында Т. Лиридің тесті, А.Н. Волокованың «Некедегі рөлдік күтім және талаптану» әдісі, В.В. Столиннің, Т.Л. Романова мен Г.П. Бутенконың «Некеден қанағаттану» әдісі, М. Рокичтің «Құндылық-бағдар» әдісі, өзін-өзі бағалау деңгейін анықтау мақсатында «Отбасындағы ерлі-зайыптылардың өзін-өзі бағалау» зерттеу әдістері қолданылды. Таңдау тобы – 35 жұп болды. Зерттеу ұзақтығы 45 күн.

Зерттеу барысында ерлі-зайыптылардан екі топ құралды: үйлесімді және үйлесімсіз.

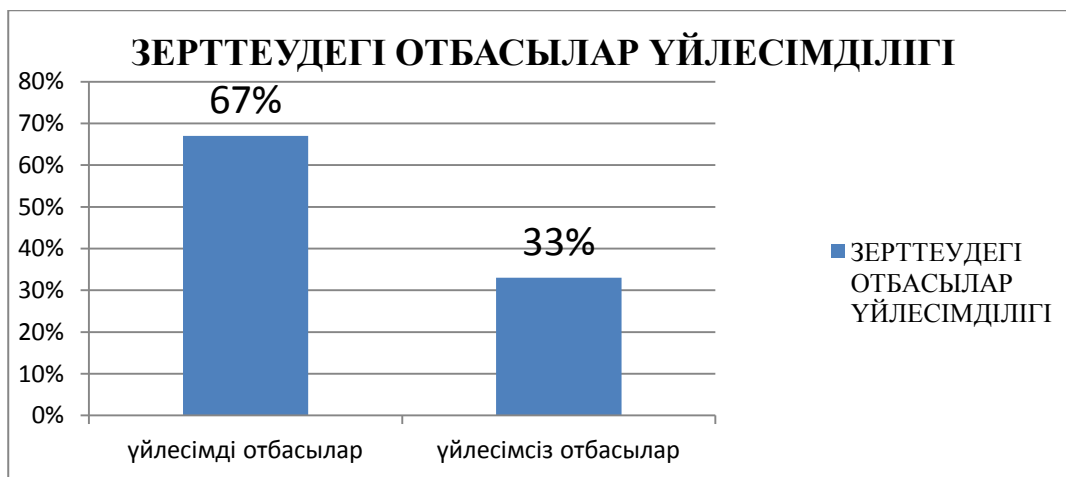
Үйлесімді-үйлесімсіз жұптар жоғарыда көрсетілген әдістемелердің мәліметтеріне сүйене отырып анықталды.

үйлесімді жұптарға некеден қанағаттану деңгейі жоғары немесе орта, көбінесе рөлдік күтімдері сәйкес, құндылық бағдарлары, көз-қарастары, бағдарлары сәйкес келген жұптарды жатқыздық. Ондай жұптар саны 24, яғни 67%.

Үйлесімсіз жұптарға жоғары жан-жалдылық, құндылық бағдарларының, рөлдік күтімдерінің сәйкес келмеуінен анықталды. Ондай жұптар 11, яғни 33%.

Біз зерттеудің екінші сатысына көтерілмес бұрын үйлесімді топты екі топқа бөлеміз. Сонымен, үйлесімді топ 47% құрайтын ерлі-зайыптылардың идеалды үйлесімді 28% және 19% құрайтын орта үйлесімді топтарға бөлдік.

Сурет №1. Ерлі-зайыптылардың үйлесімді және үйлесімсіз қарым-қатынасының сандық диаграммасы

Ерлі-зайыптылардың өзін-өзі бағалау деңгейлерін анықтау барысында біз М.Рокичтің әдістемесін және әңгімелесу әдісін қолдандық. Сонымен, әр түрлі жұптардың 29 адекватты өзін-өзі бағалайды, 19 өзін-өзі жоғары бағалайды, 22-нің өзін-өзі бағалауы төмен деген көрсеткіш алдық. Ол өзін-өзі бағалау деңгейі ерлі-зайыптылардың қарым-қатынасына әсер етеді деген сөз.

Эксперименттік қорытындысы бойынша, ерлі-зайыптылар арасында қарым-қатынастағы үйлесімділікпен өзін-өзі бағалау арасында байланыс бар деген қорытындыға келдік.

Ерлі-зайыптылардың біреуінде өзін-өзі бағалау төмен болған жағдайда, отбасындағы үйлесімділік көрсеткіші төмен болады.

Ерлі-зайыптылардың біреуінің өзін-өзі бағалауының адекваттылығы екіншісінің өзін-өзі төмен бағалауын «жұмсартып», орта үйлесімді ерлі-зайыптылар деп аталуға мүмкін береді.

Ерлі-зайыптылардың екеуіндеде өзін-өзі бағалау төмен болса немесе керісінше жоғары болса отбасында жан-жал көп болады және некеден қанағаттануы төмен болады.

Ерлі-зайыптылардың өзін-өзі бағалаулары жоғары және адекватты болса, онда ерлі-зайыптылар қарым-қатынасындағы үйлесімділік жоғары болады.

Сонымен, ерлі-зайыптылар қарым-қатынасының үйлесімділігі мен өзін-өзі бағалау арасында байланыс бар деген қорытынды алдық.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Алёшина Ю.Е., Гозман Л.Я., Дубовицкая Е.Н. Социально-психологические методы исследования супружеских отношений.- М.,1987.
2. Андреева Т.В. Семейная психология: учебное пособие.- СПб.: Речь, 2004.
3. Бейлькин М.М. Об интимном вслух. - Челябинск, Юж.- Урал. кн. изд-во, 1998.
4. Берулова Г.А. Методологические основы деятельности практического психолога: Учебное пособие. – М.: Высшая школа, 2003.
5. Бо Ф. Отношения между людьми. Пер. с франц. И.Кружилина, М.Малеева.- СПб: Питер, 2003.
6. Бодалёв А.А. Восприятие и понимание человека человеком. – М., 1982.
7. Бодалёв А.А. Основы социально-психологической теории – М.: Высшая школа, 1995.
8. Голод С.И. Стабильность семьи: социальный и демографический аспекты.Л.,1984
9. Бэндлер Р., Гриндер Д., Сатир В. Семейная терапия. Воронеж: НПО «МОДЭК», 1993.

*Ихсанов А.А.,
эл-Фараби атындағы ҚазҰУ,
«Философия» мамандығының
I курс магистранты
Ғылыми жетекшісі:
филос. ғ.к., доцент Мямешева Г.Х.*

АҚПАРАТТЫҚ ҚОҒАМДАҒЫ БЕЙБІТШІЛІК МӘДЕНИЕТІ: МӘСЕЛЕНІҢ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ АСПЕКТІСІ

Мәдениеттің идеясын, мақсаттарын, принциптері мен алғышарттарын зерттейтін философиялық пән мәдениет философиясы деп аталады. Мәдениет философиясы мәдениетке, оның формалары мен мән-мағынасына философиялық талдау жасайды. “Мәдениет философиясы” терминін XIX ғасырдың басында неміс философы А.Мюллер енгізді. XX ғасырдың басында Мәдениет философиясы мәдениет эволюциясының әр түрлі кезеңдерін зерттеуге бағыт алды. Осыған орай мәдениет феномендерін зерттеуде ерекше тәсілдерді қолданып, онымен айналысатын арнайы ғылым саласын қалыптастыру идеясы туды. Мысалы, неокантшылдар В.Виндельбанд пен Г.Риккерт «мәдениет туралы ғылымдар» мен «табиғат туралы ғылымдарды» ажыратуды ұсынды. Осылайша олардың тұжырымдамасы мәдениет пен табиғат арақатынасы мәселесін, сондай-ақ мәдениеттің құндылықтық мәнін айқындады. Мәдениеттің теоретикалық ілімдерінің көптігі оны пайымдаудың барлық баламаларын көрсетеді. Олар әр түрлі ғылыми теориялар негізінде Мәдениет философиясының принциптері мен тәсілдерін айқындайды. Мәдениеттануда «дәуір мәдениеті», «этнос мәдениеті», «ұлттық мәдениет», «христиандық мәдениет», «мұсылмандық шығыс мәдениеті», тағыда басқа ұғымдар көп кездеседі. Осы секілді ұғымдар әр түрлі мәдени тұтастықтарды тарихи, әлеуметтік, философиялық көзқарастар тұрғысынан жіктеу нәтижесінде тізбектеледі. Білімнің гуманитарлық саласы мәдениеттің алуан түрлілігін белгілі бір жіктелімге енгізіп, мәдениеттің типологиясына немесе философиясына әкеледі. [1]

Ақпараттық қоғам - өндіріс пен ғылыми-техникалық және басқа ақпаратты қолдануды қоғам дамуының басты факторы ретінде қарастыратын әлеуметтік және футурологиялық тұжырымдама; өндірістің жоғары деңгейімен және ақпарат пен ақпараттық қызметтер мүддесімен сипатталатын қоғам. Әлемнің мәдениетті елдер қатарында болған компьютерлік революция адам жан дүниесінің, қоғам идеологиясының, білім мазмұнын анықтау мен жаңа ақпаратты білім технологияларын құрастыру жолдарының өзгеруіне әкеліп соқтырады. [2]

Ақпараттың қоғамдағы бейбіт мәдениетін атап өтпестен бұрын, оның қысқаша тарихына тоқталсақ:

Ақпараттық қоғам тұжырымдамасы З. Бжезинский, Д. Белл, А. Тоффлер негізін қалаған постиндустриалды қоғамның бір түрі болып табылады. «Ақпараттық қоғам» ұғымынан басқа әртүрлі авторлар әркелкі атаулар қолданады: «ағартылған қоғам» (К. Флекснер), «қатер қоғамы» (У. Бек), «посткапиталистік қоғам» (П. Друккер), «ашық қоғам» (Дж. Сорос). 1950-1970- шы жылдары техниканың, компьютердің қарқынды дамуы, жалпы ҒТТ салған жол арқылы адамзат баласының жаңа дәуірге аяқ басқандығы айқын байқалды. Адам баласының толық "техникаландырылған" және «ақпараттандырылған» әлемде өмір сүру, тіршілік ету мәселесі философтарды да толғандырмай қоймады, соның әсерінен «ақпараттық қоғам» тұжырымдамасы пайда болды (Тоффлер). [3]

XX ғасырдың 70-80-ші жылдарында болашақты супериндустриалды, технотронды, кибернетикалық, ақпараттық қоғамдар шеңберінде қарастырған бірнеше тұжырымдама пайда болды. Оларға мынадай екі алғышарт тән: 1) қоғамның негізгі факторларының бірі ретінде ақпараттық техника аталады, соның арқасында "ақпараттық қоғам" ұғымы біртіндеп басқаларды ығыстырады; 2) ақпараттық қоғамды техносфераның, қоғамның тарихи, мәдени

және әлеуметтік-экономикалық дамуының ерекше кезеңі ретінде қарастырады. Тоффлердің айтуынша, техникалық өзгерістер үш кезеңнен өтеді: біріншісі аграрлық мәдениетпен байланысты, екіншісі - индустриалды, үшіншісі - ақпараттық. Жер, еңбек, капитал, шикізатқа қарағанда ақпарат аса маңызды мәнге ие болады, ал бұқаралық стандарттандырылған өндіріс информатика мен супертехнологияларға сүйенетін қолөнері, ой еңбегі негізінде жасалатын жеке "кәсіптік" жаңа жүйемен алмастырылады. Мұндай өндірістің соңғы өнімі стандарттандырылған миллиондаған бірдей тауарлар емес, жекелеген, қайталанбас тұтыну және қызмет өнімі болып табылады. Көптеген авторлардың пікірінше, мұндай қоғамды орнатудың ең жақсы тәсілі бюрократия емес, адхократия (қандай да бір нақтылы міндетті шешуге бағытталған уақытша ұйым). Тоффлердің пікірінше, ақпараттық қоғамға тән ең басты белгілер мыналар:

- экономикалық және әлеуметтік өмірдің барлық қырын бұқаралық және стандарттық сипаттардан арылту;

- қоғамда болып жатқан өзгерістердің қарқындылығы, инновациялардың жоғары деңгейлілігі. Қалыптасып келе жатқан ғаламдық ақпараттық қоғамда ақпараттың рөлі мен мәні артып отыр. Ақпараттық технологиялардың төңкерістік іс-әрекеттері ақпараттық қоғамда таптарды әлеуметтік жіктелмеген "ақпараттық қауымдастықтармен" алмастыруға алып келеді (Е. Масуда). Тоффлер дәстүрлі епетеісіз корпорацияларға "шағын" экономикалық қалыптарды - үйдегі жеке индивидуалды қызметті, "электронды коттеджді" қарсы қояды. Олар ақпараттық қоғамның инфо, техно және адам тұрмысының басқа да салаларының жалпы құрылымына енгізілген. Теледидар, компьютер қызметі және энергетика синтезі негізінде "Ғаламдық электрондық өркениет" жобасы - «телекомпьютерэнергетика» жасалуда (Дж. Пелтон). "Компьютерлік төңкеріс" біртіндеп дәстүрлі баспаны "электрондық кітаптармен" алмастыруда, идеологияны өзгертіп, жұмыссыздықты, бос уақытын қызықты өткізуге айналдыруда (Х. Эванс). Әлеуметтік және саяси өзгерістер ақпараттық қоғам теориясында "микроэлектронды төңкерістің" тікелей нәтижесі ретінде қарастырылады. Демократияны дамыту болашағы ақпараттық техниканы таратумен байланыстырылады. Тоффлер және Дж. Мартин оның басты рөлін азаматтар мен үкіметті тікелей байланыстыратын, шешім қабылдауда олардың пікірін есепке алатын телекоммуникациялық "кабельдік желіден" көреді. Ақпараттық қоғам тұжырымдамасы технологиялық детерминизмнің әлсіздігін, қоғамды компьютерлендірудің жағымсыз қырларын алға тартқан гуманистік бағытты ұстанатын философтар мен ғалымдардың тарапынан сынға ұшырады. [4]

Осы орайда Қазақстан Республикасында 2004-2006 жылдарға арналған 'Мәдени мұра' мемлекеттік бағдарламасы (бұдан әрі - Бағдарлама) Қазақстан Республикасы Президентінің 'Ішкі және сыртқы саясаттың 2004 жылға арналған негізгі бағыттары' Қазақстан халқына Жолдауына және Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2003 жылғы 5 қыркүйектегі N 903 қаулысымен бекітілген, Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2003-2006 жылдарға арналған Бағдарламасын іске асыру жөніндегі Іс-шаралар жоспарының 6.5.2-тармағына сәйкес әзірленді.

Осы Бағдарламаны әзірлеу мәдени мұра саласында қалыптасқан ахуалға неғұрлым белсенді де сындарлы ықпал ету қажеттігінен туындады.

Қазақстанның мәдени мұрасының қазіргі жай-күйі сан ғасырлық дәстүрлерді сақтау мен одан әрі дамыту жөніндегі шаралар кешенін қолдан келгенше қамтамасыз етумен, тарих пен мәдениеттің жаңа ескерткіштерін ашумен, кесенелерді, ескі мешіттерді, ежелгі кенттерді тұмшалаумен, қалпына келтіру жөніндегі жұмыстарды жандандырумен, олардың негізінде жаңа тарихи-мәдени мұражай-қорықтардың құрумен сипатталады.

Қазақстанның ұлттық тарихы үшін орасан зор мәні бар көптеген тарихи, археологиялық және сәулет объектілері шұғыл көмекке мұқтаж. Олардың арасында - Оңтүстік Қазақстандағы Арыстанбаб кесенесі, абылайұлы облысындағы Асан-Ата және Айқожа кесенелері, Алматы облысындағы Жаркент мешіті, Оңтүстік Қазақстан облысының Тұрбат ауылындағы тарихи-сәулет ескерткіштері, 'Әзірет Сұлтан', 'Жидебай-Бөрілі' қорық-мұражайларының тарихи-сәулет

және археология ескерткіштері, Маңғыстау қорығы және 'Ордабасы' қорығы және т.б. секілді тарих пен мәдениеттің қайталанбас ескерткіштері бар.

Өткен ғасырдың 90-жылдарынан бастап қазақ тілді оқырман үшін философия, тарих, заңгерлік және басқа салалардағы әлемдік ғылыми ой-сананың негізі қаланған еңбектерді, сондай-ақ көркем әдебиетті басып шығару іс жүзінде тоқтап қалды.

Осымен байланысты өскелең ұрпақты қазақстандық отаншылдық рухында тәрбиелеу және тарихи, мәдени мұраны жан-жақты зерделеуде ақтандақтарды жабу, сондай-ақ қазақ халқының сан ғасырлық рухани тәжірибесін қорыту мақсатында мемлекеттік тілде тарихи, көркем, ғылыми толық дестелерді шығарудың мәселелері ерекше өзекті болып отыр.

Құжаттық мұраның бірегей үлгілерін сақтау, сондай-ақ оларға еркін қол жеткізу мүмкіндігін қамтамасыз ету мақсатында өткеннің көрнекті ғалымдарының, ойшылдарының, оның ішінде: әл-Фарабидің, Ж.Баласағұнидің, М.Қашғаридың, С.Бақырғанидың, А.Йүгінекидің, М.Дулатидың, Ә.Жалайыридың, З.Бабырдың және басқалардың мұрасын зерделеуді жалғастыру қажет.

Әлемдік мәдениеттің көрнекті ойшылдарының, әдебиетшілері мен қайраткерлерінің таңдаулы шығармаларының кең ауқымын қазақ тілді оқырманға таныстыру және гуманитарлық білім берудің мемлекеттік тілдегі толыққанды қорын жасау мақсатында әлемдік ой-сананың таңдаулы жетістіктерінің негізінде іргелі әдеби-көркем және ғылыми басылымдарды әзірлеп, шығару қажет.

Философия топтамасында қазақ халқының бай философиялық мұрасынан мағлұмат беретін шығармалардың таңдаулы үлгілерін тұтас біріктіруге тұңғыш қадам жасалып, «Қазақ халқының ежелгі уақыттан бүгінгі күнге дейінгі философиялық мұрасы» дестесі шығарылады. Ұлы Даланың көрнекті ұлдары - Қорқыт ата нақылдарынан басталған, Абай мен Шәкәрімнің дүниетанымында жалғасын тапқан философиялық көзқарастар әлемдік ізгі рухани мәдениеттің інжу-маржандары болып саналады. «Әлемдік философиялық мұра» дестесі Батыс пен Шығыстың ежелгі уақыттан бүгінгі күнге дейінгі көрнекті ойшылдарының философия тарихы туралы іргелі еңбектерін, аса танымал шығармаларын қамтиды, олардың алдында философиялық мектептер мен бағыттардың қысқаша сипаттамалары, авторлардың өмірбаяны берілген.

«Тарих ғылымы» топтамасындағы «Қазақстанның тарихы жөніндегі жазба деректер» жобасы Қазақстанның ежелгі уақыттан бүгінгі күнге дейінгі тарихы бойынша жазба деректердің мемлекеттік тілдегі бірнеше дестелерін басып шығаруға дайындықты көздейді, олардың ішінде Геродоттың, Птолемейдің еңбектері, сондай-ақ аса маңызды араб, парсы, түркі тілді, қытай, моңғол, орыс және батыс жазба деректері қамтылған.

«Әлемдік тарихи ой-сана» дестесіне әлемнің көрнекті ойшылдары мен ғалымдарының адамзат өркениеттерінің, мәдениетінің, елдер мен халықтардың даму проблемаларына арналған трактаттары кіреді.

Ақпараттың қоғамдағы мәдени орны айрықша айқын екенінің тағы бір дәлелін ислам мәдениетінің алтын ғасырында өмір сүрген Әбу Насыр әл-Фарабидың қалдырған еңбектерінен де көруге болады. Оның мәдениет, өнер жайында жазған әрбір еңбектері мен трактаттарында өскелең ұрпаққа деген терең ойлы тәлім-тәрбиелік мағынасы бар құнды дүниелер бар. Бейбітшілік заманға өткен ғасырлардың қаншама ұлы философтарының пікірлері мен пайымдаулары қолдау тапты.

Ислам мәдениеті, сондай-ақ парсы және сирия мәдениетінен, аз болса да грек мәдениетінен бастау алды. Олардың мәдениеттері ғылым мен медицина саласында аз септігін тигізген жоқ. Сол кездегі ашылған мешіттердің орны бөлек. Араб, сирия парсы және тағы да басқа елдерінің сәулетшілері бірігіп мешітті салдырды. Мешіттер діни сенімді артып, Аллаға деген құлшылықтарын арттырды.

Қазіргі бейбіт заманда мешіттердің сол уақыттан бері сақталып келуі, діни сенімнің мықтылығын, тағы бір тұстан бұрынғы сәулет өнерінің жақсы дамығанын көрсетеді.

Қорыта келе, бұрынғы философтардың пікірлері мен көзқарастарының нәтижесінде қазіргі бейбіт заманға көп көмегінің тигенін айтуға болады. Солардың қалдырған іздері қазіргі таңдағы түрлі бағдарламаларға түзуге септігін тигізуде. Мұндай бағдарламаны іске асыру ұлттың рухани-білім беру және зияттық-мәдени деңгейінің көтерілуіне, өскелең ұрпақты әлемге ортақ құндылықтар, қазақстандық отаншылдық рухында тәрбиелеуге, қоғамды одан әрі топтастыруға ықпал етеді. Нәтижесінде, философия, тарих пен мәдениет секілді түрлі салалардағы маңызды ескерткіштер мен басқа да көне мұралар қайта жаңғыртылады. Ақпараттардың арқасында мәдени инфрақұрылым кеңейтіледі, тарихи-мәдени құндылықтарды насихаттау мен кеңінен таныстыру жөніндегі қызмет жанданады. Көне деректер базасы жасалады, елдің қорларында, мұрағаттары мен қоймаларында сақталған аса көрнекті ауызекі кәсіби дәстүрде орындаушы-музыканттардың фоножазбалары қалпына келтіріліп, қазіргі заманғы аудиотаспаларға көшіріледі. [5]

Міне, ақпараттың қоғамдағы мәдениетпен байланысының ерекше екенін көріп отырмыз. Ақпараттың да, мәдениеттің де дамуы ұлы ойшылдардың арқасында екенін ұмытпағанымыз жөн.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1) Габитов Т.Х. «Мәдениеттану». — Алматы, 2003.
- 2) З. Бжезинский «Второй шанс». – США, 2007.
- 3) З. Бжезинский «Великая шахматная доска» (The Grand Chessboard). – США, 1997.
- 4) Э., Тоффлер «[Шок будущего](#)» (Future Shock), — М.: АСТ, 2008.
- 5) Қазақстан Республикасының ПҰАЖ-ы, 2004 ж., N 2, 23-құжат

*Қалниязова А.Қ.,
ал-Фараби атындағы ҚазҰУ
«дінтану» мамандығының магистранты
Ғылыми жетекші:
филос.ғ.д., профессор Байтенова Н.Ж.*

ДІНИ ЭКСТРЕМИЗМ МЕН ТЕРРОРИЗМНІҢ КӨРІНІСТЕРІ

Әр мемлекеттің экономикалық, парасаттылық және мәдени-экономикалық қарым-қатынасы өркендеп отырған кезде өркениет кеңістігінде мемлекет, халық, адамдар арасында түрлі мақсатты көздейтін бүліктер туындауда. Ел арасындағы бүліктерді тудырмау мақсатында өркениетті елдермен біріге отырып, ел ішінде тұрақтылықты сақтау жағын ойлауымыз керек. Әрбір адам, белгілі бір қоғамның мүшесі болып қана қоймай, ол сонымен бірге ұлттың (этностың) да мүшесі болып саналады. Ұлт мәдениеті ұлт мүшелерінің бәріне ортақ. Бүгінде әр ұлттың өзіндік мемлекеттік статус алып, егеменді ел болуымен байланысты ұлт мәдениетінің өткені мен бүгінгісіне және болашағына көз жіберуі аса маңызды болып отыр. Еліміз көп ұлтты және көп дінді мемлекет болғандықтан, әр түрлі сенімдегі діни бірлестіктер арасындағы өзара түсіністік, төзімділікті нығайтуды, олардың мемлекетпен өзара келісімді қамтамасыз ету болып табылады. Қоғамда экстремистік, оның ішінде діни экстремистік әрекеттер үлкен қауіпті тудырады. Діни экстремизм мен терроризм мемлекеттің ішкі және сыртқы жағдайларына зиянын тигізеді, сонымен қатар адам өміріне қауіп төндіреді. Дін адамзаттың асыл игі-мұраттарын, адамгершілік, рухани мол мұрасы мен құндылықтарын қабылдаудың ең пәрменді тәсілі ретінде қызмет етіп келеді. Адам бойындағы қалыптасқан барлық ізгі адамгершілік қасиеттер орнығуында діннің атқаратын рөлі зор. Біз діни құндылықтар туралы білмейінше, халықтың мәдени тұтастығын қалыптастыруғы құндылықтар рөлін анықтай алмаймыз. Діни

құндылықтар – ұлт үшін немесе жеке адам үшін қасиетті сенімдер жүйесі. «Дін – бүгінгі күні жалпы адамзат өркениеті мен мәдениетінің дамуына үлкен әсер етіп отырған әлеуметтік феномен деп айтуға толық негіз бар....Біздің еліміздің ерекшелігі біз көпэтностық, көптілді және көпконфессионалды болғандықтан, бүкіл постсоветтік кеңістікте сияқты, Исламмен қатар басқа діндер де жаңғырып, дами бастады» [1]. Сондықтан қазіргі таңдағы дәстүрлі діндер мемлекеттің, елдің тұрақтылығын сақтауына негіз бола отырып, діни конфессиялары арасында рухани келісімді, халықтар арасындағы бірлікті нығайтуға себеп болады.

Қазіргі әлемнің, оның ішінде қазіргі Қазақстанның міндеті жалпы адамзаттық, гуманистік және толеранттылық құндылықтарды, конфессияаралық келісім, диалогты ғасырлар бойы әлемдік және дәстүрлі діндердің негізгі принциптері мен қағидаларын қазіргі жалпы әлемдік, адамзаттық өркениеттегі бейбітшілікті сақтап қалу үшін, сан алуан этностары мен конфессиялардан тұратын көптеген мемлекеттердің бейбіт қатар өмір сүруі үшін белсенді пайдалануға саяды [2]. Діндер адамзат тарихында ізгіліктің құралы болғаны анық. Бірақ саяси күштер дінді саясаттың құралы етіп алып, қатыгез саяси мақсаттарын жүзеге асырады. Технология мен ғылым дамыған кезде діни экстремизм деген ұғым жиі қолданылуда. Діни экстремизм дегеніміз – саяси күштердің өз мақсаттарына жету үшін дін атынан мемлекетке қарсы жасалған немесе бағытталған күресі. Сөйтіп, олар өз билігін орнатуға немесе айтқанын орындатуға ұмтылады. Дінімізді бұрмалап әртүрлі жаңалықтарды енгізіп, дінімізден, тілімізден, ділімізден, мәдениетімізден, қазақты қазақ етіп көрсететін салт-дәстүрімізден, ұлттық құндылықтарымыздан айырып, халық арасында араздық, дұшпандық, жеккөрушілік, тасбауырлық тудырып, ынтымағынан, бірлігінен айырып, ұмыттырғысы келгені, түрлі ағымдардың өте белсенді түрде жұмыс жасап жатқандығы – осының дәлелі. Сонымен қатар, көптеген діни ағымдардың пайда болуына байланысты, қоғамда кері саяси ұғымдардың пайда болуы, адамның сана сезімін улайтын, әлемдік діндердің атын жамылып теріс бағыт беретін діни секталардың экстремалды түрде қаптауы халыққа зиянын тигізіп жатыр.

Жалпы экстремизм мәселесі, оның түрлі көріністерінде, әлем бойынша өзекті тақырыпқа айналып отыр. Әлемдік тәжірибеде экстремизм әлеуметтік, экономикалық, саяси және діни, экологиялық және басқа да өзекті мәселелерді шешу барысында әрбір қоғамда, мемлекетте жанданады. Қарап отырсақ, экстремизм экономикалық жақтан дамыған және саяси тұрақты елдерде де белең алады. «Экстремизмнің бірінші белгісі адамның надандыққа, көрсоқырлыққа негізделген өз көзқарасы, пікірінің орындалуын табанды түрде талап етуі. Мұндай адамдар басқа көпшіліктің қажеттіліктері мен ақиқи жағдайын түсінбейді немесе түсінгісі келмейді.... Экстремистердің екінші себебі, олардың ешбір қажеті болмаса да әр істе шектен тыс шығып кетуге бейім тұруы. Басқаларды да осыған итермелейді. Нәтижесінде адамдар арасындағы қалыпты қарым-қатынас бұзылып, қоғамдағы үйлесімді тіршілік арнасынан ауытқып, әлеуметтік толқулардың тууына себеп болады.... Экстремистік көріністің үшінші түрі, сырт көзге байқалмайтын, адамдарға деген күдік пен сенімсіздіктен туады» [3]. Қазіргі уақытта ел мен ел, мемлекет пен мемлекет, адамдар арасындағы араздасу, бүліктердің туындау себебі жалған діндердің орын алуы басты себеп болып отыр.

Елбасымыз Н.Ә.Назарбаев: «Қазақстанға қарсы жасалынған терроризмді, оны ымырасыз басып-жаншуға мемлекеттің мүмкіндігі жетерлік. Мемлекеттің қолында күш те, қуат та, жігер де бар. Біз лаңкестікті түбірімен жоқ қыламыз. Мен сондай-ақ барлық қазақстандықтарды қырағылыққа шақырамын. Егер лаңкестікке қатысты деректер байқалатын болса, онда дереу тиісті құқық қорғау органдарына хабарлау қажет. Біз деректерді анықтап, барлық бағыттар бойынша жұмысты күшейтеміз» деуі елінің болашағына алаңдайтын азаматтарымыз бен жастарымыз экстремизм, терроризмнің зардаптары туралы біліп қана қоймай, онымен күресу жолдарын анықтау керек. Экстремизмнің негізгі белгілері, біріншіден мемлекетте әр ағым өз диктатурасын орнатуды ашық деп жариялайды, бұл еліміздегі азаматтардың саяси және азаматтық құқықтарын кемсіту болып табылады. Екіншіден, еліміздегі конституциялық құрылымды үзілді-кесілді мойындамауы, оны зорлықтың күшімен жоюға және билікті заңсыз

басып алуға ашық түрде насихаттайды. Үшіншіден, заңсыз қарулы жасақтарда ашық және жасырын түрде құрады. Төртіншіден, елдегі әлеуметтік, нәсілдік, ұлттық, тіл және діни алауыздықтарды күшейтеді, сонымен қатар, осы аталған ерекшеліктер бойынша азаматтардың құқығын шектеуді мақсат етеді. Ал бесіншіден, елде белгілі бір ұлттың немесе діни конфессиялардың тоталитарлық режимін орнатуға ұмтылады. «Діни экстремизм» дегеніміз – қоғамдағы дәстүрлі діннің құндылықтарын жоққа шығару. Дәстүрлі діндерге жат идеяларды адамдар арасына белсенді түрде насихаттау болып табылады. Сондай-ақ, зайырлы мемлекет ішіне іріткі салу, қарсы әрекет ету. Қоғамға белгілі бір діни конфессия бойынша өз түсініктерін, өз көзқарастарын насихаттай отырып, саяси ағымдарын ел арасына күштеп енгізуі, олардың қоғам арасында өсуі елімізге қауіп тудырады. Жоғарыда аталған іс-әрекеттерді жасаушыларды «экстремистер» дейді. Қазіргі жаһандану заманымызда экстремистер өз мақсаттарына жету үшін «қанды террорлық» әрекеттерін қолдануы, «бүлікті тудырушы» көзқарастары үшін әлем жұртшылығын алаңдатуда. Жалпы, экстремизмнің қай түрі болса да әлемге, мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігіне, елдің аумақтық тұтастығына, азаматтардың құқына және бостандығына үлкен қауіп төндіреді. Әрбір мемлекет, халық үшін діни экстремизмнің қауіпті түрлерінің бірі – діни ұранды бүркемелеп ұлттар және діндер арасына от қойып, шағыстыру. Оның арты ел арасында үлкен қақтығыстарға әкеледі. Діни экстремизмнің негізгі мақсаты – өз дінінің басқа діни конфессияларға басым екендігін мәжбүрлеп мойындату. Одан қалса, халыққа өз діндеріне сай құқықтық нормаларды жасай отырып, бөлек мемлекет құру.

Діни экстремизм – діни фанатизмнің шектен шыққан түрі. Кез келген экстремизмнің мәні – олардың пікірлеріне қосылмағандарға зорлық-зомбылықтарын көрсету. «Діни экстремизм» әлемді өздерінің шектен шыққан көзқарастарына сәйкес қайта құруға ұмтылады. «Діни экстремизм» – террористік іс-әрекеттердің туындауына себеп болатын саяси құрал. Жаһандану заманында «діни экстремизм» қанатын кеңге жайып, халықаралық деңгейге жетіп отыр. Қазіргі уақытта халықаралық экстремизм және терроризммен тиімді күресу үшін әлемдік қоғамдастықтармен біріге отырып жан-жақты күшейтуіміз керек. Бүкіл әлемдегі кез келген мемлекет бұл «қоғамдық қасіретке» қарсы күресті жеке жүргізу қиындыққа соғады. Сондықтан, 2006 жылы 8 қыркүйекте БҰҰ Бас Ассамблеясы «Ғаламдық террормен күрес» стратегиясын қабылдады. Аталған құжатта БҰҰ-на мүше мемлекеттер экстремизм мен терроризмнің барлық пішіндерін бір жақты айыптайды, соған қарсы тығыз ынтымақтастық арқылы әрекет етуге дайын екендіктерін көрсетеді. Елімізде «Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы» Заңның 10-бабында: «Қазақстан Республикасы мемлекеттік органдарымен және халықаралық ұйымдармен экстремизмнің алдын алу, анықтау және жолын кесу саласындағы өзара іс-қимылы» деп аталады. Соған қарап отырып, еліміз экстремизм мен терроризмге қарсы басқа мемлекеттермен бірігіп күресуге дайын екендігін көреміз. «Экстремизм әртүрлі мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігіне нұқсан келтіріп қана қоймай, дінаралық жағдайдың ушығуына да себепкер болуда. Олар қай діннің атынан белсенділік танытса, бәрінен де көп зиян шегетін сол дін. Экстремистер адамдардың дінге деген құрметі мен сенімін өз мақсаттарына кеңінен пайдалана отырып, дін үшін әрекет етіп жүргендей көрінуге тырысады» [4]. Экстремизм және терроризм өздерінің қылмыстық мақсаттарын орындау мақсатында барлық мүмкіндіктерді пайдаланады, соның ішінде әлемде ең қымбат – адам өмірі, оның денсаулығы мен қоғамдағы күнделікті іс-қимылын жоюға дейін барады.

Бүгінгі таңда экстремистік іс-әрекеттер – бүкіл әлемді алаңдатқан мәселе. Өкінішке қарай, кейінгі кездері лаңкестердің салатын бүліктері елімізде қайталануда.

Дінді сылтауратып жасалатын қатыгездік пен қанішерліктің дінге қарсы бағытталған қылмыс ретінде бағалаған Әбсаттар қажы: «Исламда бір адамның қанын мойынға жүктеу – бүкіл адамзатқа жасалған қастандықпен тең. Өзін-өзі жарып жіберумен айналысатындарды «шейіттер» деп атап жүр. Бірақ олар шейіттер емес, олардың ислам туралы түсінігі мүлде басқа, жаңсақ. Оларды тіпті мұсылман деуге болмайды», - дейді. Қатыгездік пен қанішерлік ислам ауылынан аулақ жатқанын көлденең тартқан қазіргі кезде қай жерде лаңкестік әрекет орын алса

да оны исламмен байланыстыра қарау үрдісі өріс алып бара жатқанына алаңдатады. Дәстүрлі діндердің бірде біреуі қатігездікті насихаттамайды.

Діни экстремистік топтардың іс-әрекеттері төмендегідей көрініс табады:

1. *Исламға (басқа дінге) үйрету деп экстремисттік идеялар таратылады;*
2. *Діни (исламдық) тәртіп үшін күресуге шақыратын топтар, партиялар ұйымдастырылады;*
3. *Билік жағынан қарсы әрекет жасалғанда жасырын жағдайға көшеді және өздеріне халықтық мүдделер үшін күресушілер тобын құрайды;*
4. *Басқа экстремисттік ұйымдармен тығыз байланыстар орнатылады және бірігеді, шет ел орталықтарымен байланыста болып және олардың көмегімен билікке қарсы джихад (соғыс) жариялайды.*

Сонда байқап отырсақ, экстремизм мен терроризмнің шығу себептерін талдауы барысында саяси, экономикалық, әлеуметтік, этникалық, діни-конфессионалдық көзқарастары мен қайшылықтардың еркін соқтығысуында деуге болады.

Әлемдегі жаһандық мәселелерді шешу шешу барысында күш біріктірмесек, бұл қауіп-қатер өсуі мүмкін. Осы кезде еліміздің қауіпсіздігін қамтамасыз етуде адамның құқықтары мен бостандықтарын сақтау мемлекеттің бірден-бір негізгі бағыты болып табылады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Байтенова Н.Ж. «Зайырлы мемлекет жағдайында дінтану пәнін оқытудың кейбір өзекті мәселелері» // «Зайырлы мемлекеттегі дін» Алматы қалалық ғылыми-практикалық конференциясы материалдарының жинағы. Алматы, 2006 ж.
2. Қазіргі Қазақстандағы жаңа діни ұйымдар Алматы, 2010 ж.
3. Ислам. Энциклопедиялық анықтамалық. Алматы: “Аруна Ltd.” ЖШС, 2010 ж.
4. Назарбек К. «Ислам экстремизмнің идеологиялық тамырлары» // Тәуелсіз Қазақстанның 20 жыл дамуындағы мәдениеттанулық ғылым. Халықаралық ғылыми-теориялық конференция материалдары. Алматы, 30 қараша, 2011 ж.

*Қалыбаев Т. С.,
ал-Фараби атындағы ҚазҰУ
«дінтану» мамандығының
I курс магистранты
Ғылыми жетекшісі
филос.ғ.д., профессор А.Т. Құлсариева*

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ «ДІНТАНУ» ПӘНІН ОҚЫТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

«Дінтанудың» зерттейтін пәні діндер екені белгілі, бірақ діндерді зерттеуде дұрыс бағдар алу аса маңызды. Мысалы, атеистер діндерді тек сынау-мінеу сипатында қарастыратын болса, ал дін өкілдері өзге діндерді сынауға бағыт алады. Ал біздің мақсатымыз діндерді шынайы, турашыл түрде бағалау.

«Дінтану» жеке ғылым саласы болып ЖОО оқу жоспарына жақында енген пән. Бұл пәннің көкейкестілігін келесі мәселелерден көруге болады:

1-шіден, дін адамзат қоғамының тарихындағы барша кезеңінің ажырамас бөлшегі болып табылған. Діннің аса маңызды қоғамдық құбылыс екенін, тіпті атейист ғалымдардың өзі мойындайды. Ендеше, мұндай қоғамдық құбылыстарды ғылыми зерттеу аса қажет.

2-шіден, «дінтануды» игеру мен оқыту – бұл ағартушылық ғылымдар саласына маңызды үлес қосады. Ол өз ұлтымыздың және барша әлемнің мәдениет жетістіктерін игеруге жағдай жасайды, жастарымызға саналы таңдау жасауға көмектеседі, рухани мүддені, құндылықтық, қасиеттілік жайлы бағдарды қалыптастырады.

3-шіден, «дінтану» діндер жайлы қажетті білімдер мен мәліметтерді, олардың қызметі мен қоғамдық сананың түрі ретінде орынын, діни әлеуметтік-тарихи жайттарын тануға; діннің пайда болуы мен қалыптасуын, оның құрылымы мен элементтерін, әлемдік, ұлттық, бейдәстүрлік діндердің типологиясын зерттеуге; халықаралық діни ұйымдарды және олардың қоғамға рухани, дүниетанымдық ықпалымен қатар, саяси, бітімгершілік, экологиялық қозғалыстарға ықпалын тануға зор мүмкіндіктер береді.

4-шіден, «дінтануда» оқыған студент дүниетанымдық сұхбаттарды жүргізу дағдысын қалыптастырады, ой-танымы өзгеше адамдарды түсіну өнерін игереді. Ал бұл қабілеттер, діни сенімі әртүрлі және дінсіздік дүниетанымдағы қоғам өкілдері арасындағы қатынастарды түсіну мен үйлестіруге, қоғамдағы азаматтық келісім мен тұрақтылықты қамтамасыз етуге көмектеседі;

5-шіден, дінтану мемлекет пен дін аралық қатынас мәселелерін түсінуге, діни сенім бостандығы және діндер мен діни ағымдар аралық қақтығыстарды өткеруге, Қазақстандағы діни өмірді қалыпты сақтауға қатысты сұрақтарды іс жүзінде шешу механизмдерін қарайды;

6-шыдан, «дінтануды» оқушылар ішінде діни, яки дінсіздік жолын таңдамағандарға көмек көрсетуге арналған. Бүгінгі күні ел азаматтарының жаңа діни ұйымдардың миссионерлерімен, насихатшыларымен кезікпегендері кемде-кем. Қазақстанда мұндай дін ағымдары өте көп. Және олардың әрбірі өздерін бірден-бір ақиқатты жеткізуші, адамзатты құтқарушы, адамдардың қиындықтарын шешуге және керемет жетістікке жетуге көмекші санайды. Басқаша айтқанда, нарықтық бәсеке тек экономика саласында ғана емес діни-рухани салада да орын алуда. Яғни, біз «діни нарық» жағдайында өмір сүріп отырғандықтан, олар жайлы жете білім игерген тұтынушы болғанымыз жөн. Әрбір тауар алушы кісі оның сапасын, тауардың жалған өндірушінікі еместігін анықтауға тырысады. Бірақ, сапасыз зат алсаңыз тек ақшаңыздан ғана айырыласыз. Ал рухани жалған өнімдерді алсаң, басыңызды бәйгеге тігесің: өз отбасыңнан, денсаулығыңнан, бар мүлкіңнен, қоғамнан, жұмысыңнан, тіпті өміріңнен де айырылуың мүмкін.

Қазақстан қазіргі күні мәдени жаңғыру мен көркею кезеңін өткеруде. Қоғамды рухани күйзелістерден құтқаратын рухани тірек іздеу ісі қолға алынуда. Мұндай тіректің бірі дін болып табылары анық. Ел басқарушылары ислам дінінің қоғамдағы бұрынғы ықпалы мен күшін қалпына келтіру жолын қарастыруда. Қазақстан дін басқармасы да үлкен белсенділік көрсетуде – діни насихатын, дүниетанымын, дәстүрлерін, мерекелерін белсенді түрде өмірге ендіруде. Кез-келген іс-шара бойынша бата беру, дұға оқу және т.б. рәсімдерді өткеру міндетті бола түсуде. Елімізде өзгеше дін жүйелері құрылуда. Аталған екеуінің қатынасында туындаған мәселелер, шынында айналасындағы адамдардың да мүдделерін қамтиды. Жағдайдың күрделенуіне әкелетін негізгі жайттың бірі, Қазақстандағы көпшілік тұрғындардың елдегі діндердің тарихы мен қазіргі жағдайы жайлы өте аз мәлімет білуінде. Діндер жайлы білімдердің жетіспеуі қазіргі діни мәселелерде сауатты бағыт ұстану мүмкіндігін бере бермейді. Сондықтан Қазақстандағы діндердің пайда болуы мен қалыптасуы жөнінде қысқаша тарихи анықтама беру, діндердің қазіргі күні өз белсенділігін танытып жатқан негізгі бағыттарын сипаттау жөн.

Бұрынғы Кеңес Одағында «дінтану» пәні «ғылыми атеизм» аясында қаралып, ол пән елдегі барша оқу орындарында оқытылған. Ондағы «дінтану» негізінен дінге философиялық, тарихи және жаратылыстану ғылымдары тұрғысынан сын жасауға арналған еді. Сынап-мінеу мақсатында ғана жасалған зерттеу ғылымның негізгі ережесін -туралық талабын бұрмалайды, шындықтан ауытқуға әкеледі. Діннің өздері қалаған бір тарихи «қырын» алып, басқа жайттың бәрін ескермеу жолымен жүрген атеистер, сол арқылы, ғылымдағы турашылдық талапты әдейілеп бұрмалаған.

Дінге қарсы насихат жасаушылар тек Кеңес Одағымен шектелмейді. Батыс Еуропа елдерінде де дінсіздік насихатын жүргізушілер аз болмаған. Сондай-ақ, АҚШ елінің Кеңес Одағына қарсы және өздеріндегі жұмысшы тапқа, яки «қара тобырға» қарсы жүргізген «рухани соғыс» бағдарламасы болғаны белгілі. Онда, адамдарды абыройсыз, ар-ождансыз жабайы тобырға, құл мен күнге айналдыру үшін оларды иманнан, діннен айыру керектігі де қарастырылыпты. Олар, «сары басылымдар»(желтая пресса) арқылы дәстүрлі дінге қарсы насихат жүргізе отырып, дінсіз тобырды ар-ождан жайлы ойлануға мүмкіндік бермейтін азғындық насихаттар жүргізді: бос қиялға жетелейтін фантастика, қаракүшке, нәпсіге, байлыққа табынуға әкелетін кинолар мен хабарлар. Кеңес Одағынан шыққан елдер ішінде Қазақстанға да, осындай «батыстық азғындық насихаты» дендеп енді. Біздің елдің зиялыларының біразы АҚШ пен Батыс елдерін өзіне ақылшы, көшбасшы санаған соң, әлбетте, атеизм санасынан арыла алмауына қоса, «батыстық тобырлық сананы» сіңіре бастады.

Қазіргі кезде «ислам терроршысы», яки «уаххабшы» деген түсінік қалыптасқан. Өйткені олар ислам дінін террорға жол ашатын дін сияқты көреді. Ал шындығында, әлемдегі барша қылмыс пен террорды түгел есептеп, оның қаншасы ислам діні өкілдері қолынан жасалатынын сараптар болсақ, онда керісінше, мұсылмандардың қылмысқа баруы өте сирек кездесетінін айқын көруге болады. Дұрысында, шынайы ғылым өкілі ретінде пікір айту үшін, дінтанушы әсірелеуден, ұшқары пікірден сақтанып, болған оқиғаларды жан-жақты объективті тексеріп, нақты жағдайдың шынайы себеп-салдарын ашып бере алуы тиіс.

Діннің адамзатқа тән нәрсе. Әлемдік діндер түрлі дәстүрлік өзгешеліктерге ие болғанымен, рухани ұмтылыстары жағынан, наным-сенім, дүниетаным жағынан ортақ ұқсастықтарға ие. Дін барша адамзат баласынына ортақ қажеттіліктерден шығатындықтан да, бүгінгі әлемдік діндердің ұқсас жақтары өте көп. Мысалыға,

- жоғары, мәңгі, ғажап нәрсеге деген талпыныс пен сүйіспеншілік;
- қарабас қамынан, нәпсіқұмарлықтан, арысздықтан бас тарту;
- адам жанын, рухын мәңгі жасайды деп санау;
- осының бәрі әлемдік діндерге ортақ сипат. Діндердегі негізгі ұстанымдар сенім арқылы анықталады, Мәңгі және Шексіз әлемдік бір бүтінге ұмтылыс арқылы көрінеді.

Сену, яки иман – бұл барша діннің өзегі іспетті. Ол арқылы адам Мәңгілікке, ақыл мен сезімдер жете алмас биіктерге, ақыл мен сезімдерді үйлесімге келтіретін ләззатқа жетеді.

Әлбетте, әр адамның сену қабілеті де әртүрлі. Сену бағыты да түрлі адамдар көп. Біреулер киелі, қасиетті нәрселерге сенгенімен құдайға сене бермейді. Енді біреулер Құдайдың жоқ екеніне сенеді. Ал діни сенім бұлардан көп өзгешелікке ие. Діни сенім діни сезімдер тудырып, адамның көңіл-күйіне жақсы ықпал етеді. Діни сенімдегі адамдардың рухани сезімдерінде мынадай ортақ сипаттар болады:

1) Құдайға деген сеніммен, үмітпен, сүйіспеншілікпен өмірге жарқын жүзбен қарап, бақытты өмір сүру;

2) Қайғы-қасіретке, зұлымдықтарға, басқадай тағдыр тауқыметтеріне төзім көрсетіп, оларды рухани сын ретінде қабылдау;

3) Өз нәпсісімен күресу, керексіз құмарлықтардан арылу, ізгілік үшін күресіп, керек болса сол жолда өзін құрбан ету.

Діни сенім адамға үміт береді, ал үміт пен сенім әлемге деген сүйіспеншілікті оятады.

Б.Паскаль адамдарды үш топқа бөліпті: «Біреулер Құдайды тапқан, әрі оған қызмет етуде; олар ақылды және бақытты жандар. Екіншілер Құдайды таппаған, әрі іздемейтіндер; олар есуас, әрі бақытсыз жандар. Үшіншілер Құдайды таппаған, бірақ іздеу үстінде; олар ақылды, бірақ бақытсыз жандар.»

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1) Байтенова Н.Ж. (құрастырушы), Затов Қ., Рысбекова Ш., Бейсенов Б., Борбасова Қ., Құрманалиева А., Мейрбаев Б. Қазақстандағы діндер. – Алматы, 2008. - 399 б.

- 2) Гараджа В.И. Религиоведение: Пособие для студентов педогогических вузов. – М.: АО «Аспект Пресс», 1994. – 286 с.
- 3) Горелов А.А. История мировых религий: учеб. пособие / А.А.Горелов. – М.:Флинта: МПСИ,2005. – 360 с.
- 4) Данильян О.Г., Тараненко В.Г. Религиоведение: Учебник – М.:Изд-во Эксмо,2005.- 480с./ Сөзбасы. 7,8,9-бет/ Предисловие, стр.7,8,9./
- 5) Осы кітап. 287-бет/ - . Раздел 8. Религия в России: история и современность.
- 6) Осы кітап. 12-бет / отрывки в разделе1. Религиоведени как область гуманитарного знания 1.1. Предмет религиоведения и его сруктура /
- 7) ҚМДБ Аппарат жетекшісі, дінтанушы, Қайрат ЖОЛДЫБАЙҰЛЫ: Кеңес кезеңі қайта келмек пе? / Ислам және өркениет газеті. 21 қыркүйек, 2011 ж./
- 8) ҚМДБ Бас Мүфтіі, Әбсаттар қажы ДЕРБІСӘЛІ: 7 бапқа қатысты мәлімдемесі Ислам және өркениет газеті. 21 қыркүйек, 2011 ж./

*Камалова Ф.Б.
ал-Фараби атындағы ҚазҰУ
«дінтану» мамандығының
I курс магистранты
Ғылыми жетекші:
филос.ғ.д., профессор
Байтенова Н.Ж.*

ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫ ДӘУІРІНДЕГІ ИСЛАМ

Қазақ даласында исламдану үрдісі Қазақ хандығы құрылғанға дейін басталды, сондықтан, бізге Қазақ хандығы өз бастауын алатын бұрынғы мемлекеттер: яғни, Моғолстан, Әбілқайырхан хандығын қарастырған жөн. Зерттеушілер қазақтардың исламға келуін әр түрлі пайымдайды, бірақ, соның ішінде ең негізгілерін атап өтуге болады: исламның келуі; жоғарғы тап пен биліктің исламды қабылдауы; елдің исламды ресми дін ретінде қабылдауы; халықтың басым бөлігінің исламдануы.

Қазақ хандығы тарихына көз жүгіртсек, хандардың исламға деген көзқарасы әр алуан болатын. Олардың кейбірі исламды жоққа шығарса, енді бірі заңды түрде қол астындағы халыққа дінді қабылдатқан, сөйтіп олардың дағдыланған өмір салтын өзгерткен. Онсыз да жай таралып отырған исламдану үрдісінде дінге деген алуан-түрлі көзқарас айқын көрінді, сондықтан қазақта дін ұғымы екі түрлі сипат алады. Ол: исламдық және мұсылмандыққа дейінгі кезең.

Қазақ этногенезінде ерекше рөлді Моғолстан атқарды. Қазақтар мен моғол арасында өте тығыз этникалық байланыс болды. Дулат пен Қаңлы тайпалары Ұлы жүзге, ал Керейіттер Орта

жүздің құрамына кірді. Басқа тайпалар Моғолдардан кетіп Әбілқайыр ханға қосылды. Қарлұқтар Исан Буги хан кезінде көшіп кетті. Уайс ханнан кейін бұлғақтар қарлұқтармен бірге Әбілқайырхан хандығына қосылып, Түркістанға бет түзеді. XV ғ. екінші жартысында қазақтар моғолдар арасында өмір сүрді. Олардың шаруашылықтары қазақтардікімен бірдей болатын. Сондықтан, исламды енгізу бойынша моғол хандары ұстанған саясат тікелей қазақтарға да әсерін тигізді. XV ғ. екінші жартысында Әбілқайыр ханның билігіне наразы болған Жәнібек пен Керей бастаған халықтың басым бөлігі Шудан асып қоныстанды. 50-жылдардан бастап, 1530-жылға дейін қазақтар моғолдар арасында өмір сүрді. Қазақтар мен моғолдарды бөліп тұрған араздыққа қарамастан, мысалы, 1483-1486 жж. Түркістан үшін шайбанидтармен болған шайқас, бұл халықтар негізінен өзара тату өмір сүрген. XV ғ. бір мемлекет біртіндеп жойылып, оның орнына екіншісі бой түзеді.

М.Х.Дулатидің «Тарихи Рашидиі» бойынша моғолдар исламды XVI ғ. екінші жартысында қабылдады. Бұған Ақсақ Темірдің 1352-53 жж. исламға бет бұрғаны куә. В.П.Юдиннің еңбегінде де XIV ғ. Ақсақ Темірмен бірге моғолдардың бір тайпасы (чорас тайпасы) исламды қабылдаған [1, 384 б.]. Осыған қарап, моғолдардың барлығы дінді қабылдады деуге болмайды, хандардың исламды қабылдаған уақыты бұқара халықтың исламдануының бастамасын білдіреді. Ұлық Ұлыстың, яғни қазақтардың, исламдану үрдісінің басталғанын Өзбек ханның дінді қабылдаған уақытынан бастап, яғни 1313 ж. бастап санаса болады.

1408 ж. билік Мұхаммед ханға көшті. Ол өзі билік құрған 8 жыл ішінде қол астындағы халықтың басым бөлігіне дінді қабылдатқанымен танымал болды. Қол астындағыларды мұсылманша киім үлгілерін қатаң талап еткен ол заң шығарып, бастарына сәлде кимегендердің басына шеге қағу керектігі жайында заң шығарды.

Уайс хан (1418-1429 жж.) алдыңғы ханның дәстүрін жалғастырды. Ол әскерлерін ислам заңы бойынша соғысуларын талап етті. Уайс хан әскерлеріне мұсылмандарға қарсы соғысуға тыйым салып, оларды кәпірлерге, яғни қалмақтарға қарсы бағыттады.

Моғолдар мен қазақтарда биліктегілер мен қарапайым халық арасында материалдық қана емес, сонымен қатар, діни мәдениетте де ара-қашықтық болды. Билік басындағылар исламды өз еріктерімен қабылдаса, халық та оны өз еркімен қабылдады деуге болмайды. Жоғарыда атап өткендей халықтың діни санасы баяу дамыды. Тарих зерттеушісі Д.Х.Кармышева атап өткендей, «Көшпенді билердің исламды қабылдауынан, мұсылман дінін барлық қоғам сатысы қабылдады деуге болмайды. Қарапайым халық ата-баба дәстүрін ұзақ ұстанды. Сол себептен XIV ғ. ортасында хорезмдіктер шағатайлықтарды мұсылман қатарына қабылдамады». Осы пікірді исламды зерттеуші О.А.Сегізбаев та қостайды. Ол қазақтардың исламды қоғамның билік құру күштерімен байланыстырады. Сөйтіп, хандар, сұлтандар, билер, бектер исламды қабылдағанда жаппай халық бұрынғы сенімді ұстанған. Қоғам кедей мұсылман еместер мен бай мұсылмандар болып екіге бөлінді. Халықтың әлеуметтік бөлінуі «қоғамның бай мен кедейлері арасында қайшылықтарды тудырды». Исламның жоғарыдан төменге қарай енгізілгенін дінтанушы Ричард Фольц та растайды. Ол исламға келушілердің әр түрлі әдісін қарастырады. Исламды қабылдағандардың бірінші тобына халықтың мемлекеттен материалды түрде тәуелділері (шенеуніктер) жатады. Билердің діни, мәдениеті мен құндылықтарына қосылуы оларға нақты материалды және әлеуметтік басымдылық берді. Екінші топқа саудагерлер жатады. Орта Азия халқы осы кезеңде мұсылмандармен саудаға тәуелді болады. Үшінші топқа исламдық жолда тәрбиеленген жоғарыда аталғандардың екінші ұрпақтары жатады. Сонымен, халық басшылары қарапайым халыққа қарағанда исламдық жолға тез түсті. Әдеттегі билік басындағылардан басқа сол кезде қожалар көзге көріне бастады. Қожалар VIII ғ. араб шапқыншылығынан кейін қалған араб ұрпақтары. Олар қоғамда ерекше орын алады және халықтың сый-құрметіне ие болды. Қарапайым халық қожалардың ер адамына «төре» деп, ал әйелдеріне «пошшо-айым» деп құрметпен қарады. Қожалар тек қожаларға үйленуге тиіс еді. Әйтсе де ер адамдарға тоқалдыққа қарапайым халықтан алуға рұқсат етілді. Олар салықтан және соғыстан босатылды. Олар материалды жағдайы қандай болса да құрметке ие еді. Одан

басқа да әлеуметтік факторлар болды. Мысалы, көшпенді және отырақшы халық арасында шиеленістер болып тұрды [2, 152 бб.].

Юнус хан көшпенділерді қалада тұрақтауға мәжбүрледі. Басшылардың көшпенділерді тұрақты болуға мәжбүрлеуі ешбір нәтиже бермеді. Көшпенділік мұсылман мәдениетінің енуіне де ықпалын тигізді. Қазақ хандығы құрылған тұста қазақтарға көршілес халықтар әсер етті.

Қазақтардың жоңғарлармен ұдайы соғысы ұлттық және рухани сананы бекіту қажеттігіне алып келді, бұған ислам діні әсер етті.

XVII ғ. жоңғарлардың шапқыншылығынан қазақтар исламға одан бетер жақындай түсті. Жоңғарлармен шекара жасауға талпынған қазақтар ислами сана-сезімге бойлай берді. Және де саяси тұрғыдан мұсылман болу қазақ халқы үшін басқа мұсылман көршілес мемлекеттерден жоңғарларға қарсы көмекке иек артуға болатын еді.

XVI ғ. Тәуекел хан мұсылман ретінде Барак ханға жоңғарларға қарсы күрес үшін көмек сұрады. Бірақ Барак хан олардың бірлескен күштерінің аз екендігін айтып, оған көмек бермеді. 1763 ж. қазақтар құрылтай ашып, қытай тарапынан төнген қауіпті талқандап Орталық Азияның мұсылман елдерінен қытайға қарсы одақ құруды ұйғарды.

XVII ғ. Қазақ хандығында исламның нығаюына жоңғарлармен соғыс нәтижесінде болған кейбір саяси өзгерістер әсер етті.

XVII ғ. бойы Ташкент қазақтардың қолында болды. 1652-1718 жж. Тәуке хан Ташкент төңірегінде Ангрэн өзені жағасына өз шатырын тікті. Қазақтардың қолында Орталық Азияның маңызды мұсылман орталығы – Әндіжан болды. Махмуд ибн Уәли былай деп жазады: «Қала ғалымдар мен ұлы шейхтар жиналатын орынға» айналды, онда көптеген медреселер ашылды. XVII ғ. жоңғарлар Тянь-Шань қырғыздарына шабуыл жасады. Қырғыздар Ферғанаға қарай ығысты. Мұнда олардың дініне өзбек халқы қатты әсер етті.

Кезінде жоңғарлар дінді халықты біріктіру үшін пайдаланды, ал жоңғарлар мен қалмақтардың арасында ынтымақтастық өсе берді. Әсіресе олардың ортақ мүддесі – екі халық арасында жатқан Қазақ елінің жерін жаулап алу болатын. Олар өзара ынтымақтастығын қанша жасырғысы келсе де, қазақтар жағдайды жақсы түсінді. Еділ қалмағының ханы Аюк пен жоңғар ханы Цеван Рабдан бір-біріне туыс болатын және де оларды біріктірген олардың ортақ діні – буддизм еді.

Жоңғарлармен соғыс мұсылмандардың пұтқа табынушылармен күресі ретінде қарастырылды.

1720 ж. «Ақ табан шұбырынды» Ұлы жүз кезінде жоңғарлар қазақтарды оңтүстікке – Самарқан, Бұқара, Ташкент, Хиуаға қарай ығыстырды. Бұдан қазақтарға мұсылмандықтың әсері болды. 1730 ж. Соңында Ұлы жүз бен Жолбарыс хан жоңғарға бағынып, оған салық төлей бастады.

Дінтанушы Р.С. Фольц былай дейді: «Халықтың діни сана-сезімі сол халық өз жолын анықтау мақсатында пайда болды (Мысалы, Қазақ хандығы құрылуы кезеңіндегі қазақтар). Қазақтарда осындай талпыныс Ресей империясына қосылу бастамасында пайда болды. Бұндай жағдай олардың діни сана-сезімінің қалыптасуын жеңілдетті». XVI ғ. ортасында Ресей Орта Азия хандықтарымен қарым-қатынасын бекітті. Бұл сауданың кеңеюіне әкелді. Хакназар хан тұсында Қазақ хандығының Мәскеумен сауда байланысы және саяси қарым-қатынасы белгіленді. Қазақ хандығына Ресей барған сайын қызыға түсті. Содан миссионерлер мен сауда керуендері бұл жаққа қарай ағыла түсіп, қазақтар арасында тұрақтап қалды. XIV-XVI ғ. христиандық қайтадан күш жинай бастағандай болды. XVII ғ. Ресей ықпалы ұлғая түсті және бұл ықпал қазақтар үшін идеологиялық қауіпке айналды. Христиандықта олар ресей мәдениетінің символын көрді. Шекара тұстарында христиандықты қабылдау ұтымды еді: оларға жер берілетін. «Жеті жарғыда» қазақтардың христиандықты қабылдауларына тыйым салынды. Қазақтар бұл кезеңде өз діндерін анықтап алған болатын. Бұл – ислам діні еді. «Жеті жарғыда» былай деп бекітілген еді: «Егер кімде-кім христиан дінін қабылдаса, оның туыстары сол адамның барлық мал-мүлкін тартып алады» делінген, тіпті қоғамнан да қуып жіберуге

құқылары болған. Исламды зерттеуші С.Л. Фукстың ойынша, бұл заң шарифатты бекіту үшін шығарылған дейді. Біздің ойымызша, христиандыққа тыйым салу мен қазақтарды мұсылман ретінде сақтап қалу ол кезеңнің саяси және идеологиялық талас-тартысын білдіреді. Жас қазақ хандығы үшін дін ұлттың өз-өзін анықтау құралына айналды.

Қазіргі Қазақстан аумағында исламның таралу үрдісі бірнеше жүз жылдарға созылды. Бірінші, ислам оңтүстік аудандарға тарады. X ғасырдың соңында Жетісу мен Сырдария халықтары арасында да ислам дін ретінде берік бекітілді. Ислам X ғасырда Жетісуда пайда болған Караханидтердің түрік империясы дініне айналды. Жүсіп Баласағұнның «Құтты білігі» сол кезеңнің ескерткіші. Онда мұсылмандық идеология орын алып, ежелгі түріктердің діні мен сенімі туралы жазылған.

Кейбір аудандарда ислам христиан дінімен бәсекелесті. Мысалы, несториандық наймандар арасында: әсіресе, шығыс Қазақстаннан Орталық Азияға, Жетісуға көшіп келген наймандар арасында XII ғғ. аяғы мен XIII ғ. басында кең етек алды. Тіпті наймандардың ханы Күчүк хан мұсылмандарды аңдыды.

Исламның таралуы моңғол басқыншыларының әрекетінен баяу болды. Олар Орта Азия және Қазақстанға (түріктердің және моңғолдардың) өз дәстүрлі діні бар халықтың жаңа тобын әкелген. Дегенмен, орта ғасырда ислам халықтың жаңа топтарын басып ала отырып, көшпелі далаға ұдайы жылжыды.

Исламды насихаттау Берке ханы тұсында Алтын Орда жанында көшпенділер арасында (1255-66) және Өзбек хан тұсында (1312-40) басталды. Исламды уағыздаушылар қазақ даласына Поволжья мен Орта Азиядан ағылып келіп жатты, олардың ішінде түрлі ағымдағы мұсылмандар бар еді. Дін таратушылардың арасында сопылық бағытын ұстанған мұсылмандар болды. Оңтүстік Қазақстанның көшпелі түркі халқы арасында сопылық бағытқа зор үлес қосқан Сайрамда туып-өскен Қожа Ахмет Яссауи бабамыз болды. Оның өлеңдер жинағы Алланың ұлылығын және құлшылықтың қажеттігін уағыздады.

Көшпенділердің исламға келуі бұл қоғамның барлық сатысы мұсылмандық дінді қабылдады деген сөз емес. Қарапайым халық ата-бабаларынан қалған діни сенімін ұстанып отырды.

Осы тұрғыда Мауренахр мен Қазақ даласында ислам рөлінің айырмашылығы анық көрінетін Тимур әмірі мен Тауке ханының жинақтарын салыстырсақ жеткілікті. Сонымен, Тимур жинақтарында (1370-1405) былай деп айтылған: «... мен Алла дінін және Мұхаммед заңын таратуды ұнаттым. Мен исламды әр кезде және барлық жерде құптадым. Дін мен оның заңына сүйенбеген билік құрдымға ұшырайтынын тәжірибе көрсетті. Мен әрбір өлкеге исламды ұстанушы білгір қарияларды жібердім. Оларға исламға тыйым салынған істерден тиып, білімдерін арттыру жолында мешіттер, медреселер салдырттым. Әр қалаға дін өкілдерін жіберіп, мұсылмандарға Құранды үйретуге және дін жолындағы ғалымдардың пікірлерін дұрыс түсінулеріне жол аштым» делінген [3,122 бб.].

Алтын Орданың мұсылмандықты қабылдауы исламның ұстанымын нығайта түсті. Бұл үрдіс Берке хан тұсында (1255-1266) басталды. 1283 ж. исламды Тудеменгу ханы, содан соң Өзбек хан қабылдайды. XIV ғасырда Тимур тұсында ислам нығая түседі.

XVI-XVII ғғ. қазақтардың Орта Азия халықтарымен және Еділ татарларымен экономикалық және мәдени байланысы Қазақстанда исламның жедел таралуына және әсерінің күшеюіне зор ықпалын тигізді. Исламның таралуына Бұқара, Самарқанд, Хиуа, Түркістан дін таратушылары септігін тигізді. Сонымен қатар қазақтардың заңдық-құқықтық қатынастары қазақ даласында қалыптасқан қарапайым құқықпен анықталып отырды. Ол – адат, немесе адаттың шарифатпен санасуы. Исламның көптеген әлеуметтік құрылымын қамтығаны белгілі. Бұл адат пен шарифаттың шекарасын айқындауда кедергі болды. Қазақ қоғамында екі сенім сақталған. Ол – ислам элементтері мен исламға дейінгі пұтқа табынушылық.

Қорыта келгенде, қазақ даласында түрлі тайпалардың топтасуы – мемлекеттің нығаюына септігін тигізді, соның салдарынан Қазақ хандығы құрылды. XV ғ. «Қазақ» атты халықтың

сана-сезімінің жедел даму үрдісі жүріп жатты. Оның этникалық құрамы әр-алуан болғанымен, оларды тіл, дәстүр, тұрмыс біріктірді. Мемлекетті құру – ұлттың нығайған күш ретінде саясидіні негізінің болуын қажет етті. Қазақ хандығы үшін осындай негіз, мысалы – тәңірге сену болды. XV ғ. қазақ халқының ұлттық танымының басым идеологиясы мен басты бағыты – ислам болды.

Исламның келер алдындағы ежелгі қазақ жеріндегі феодалдық институттар әлі де бастапқы пісіп-жетілмеген формасында көрінді. Ислам идеологиясы бұл қоғамның әр түрлі әлеуметтік топтары мен қабаттарының мүдделеріне жауап берді және олар исламнан өз қажеттіліктерін таба білді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Юдин В.П. Центральная Азия в XIV-XVIII веках глазами востоковеда. – Алматы: Дайк-Пресс, 2001 [384 б.].
2. Жандарбек З. Оңтүстік Қазақстандағы VIII-XII ғасырлардағы ислам тарихы жайлы бір жазба дерек// Яссауи тағылымы. – Түркістан: Мұра, 1996, [152-б.].
3. Агаджанов С.Г. Очерки истории огузов и туркмен Средней Азии IX-XIII вв. – Ашхабад: Илым, 1969. – [122 б.].

*Кельбуганова Ш.А,
ал-Фараби атындағы ҚазҰУ
«психология» бөлімінің
I курс магистранты
Ташимова Ф.С.,
ал-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың
профессоры, психол.ғ.д.*

ОСОБЕННОСТИ СОВЛАДАЮЩЕГО ПОВЕДЕНИЯ ЕДИНСТВЕННЫХ ДЕТЕЙ В СЕМЬЕ

Стрессы носят для человека характер **новообразования**.

Для того, чтобы справиться со стрессовой **ситуацией** необходимо обладать навыками совладающего поведения. Это такое поведение, с помощью которого человек приспособливается к требованиям сложившейся ситуации.

Совладающее поведение (копинг) – это сознательное поведение, ориентированное на разрешение и преобразование стрессовой ситуации, которая поддается контролю, или на адаптацию к ней, в ситуации, когда ее изменить невозможно. [1]

На переживание стресса и выбор стратегии совладающего поведения важную роль оказывают не только личностные характеристики и социальное взаимодействие, но и результат субъективной оценки стресса. Однако, по мнению Р.Лазаруса, существует два основных типа стиля реагирования на стрессовую ситуацию.

Проблемно-ориентированный стиль совладания осуществляется через рациональный самостоятельный анализ ситуации, через обращение за помощью к социальному окружению,

или поиск дополнительной информации. Данный стиль связан с организацией и выполнением плана разрешения трудной ситуации.

Субъектно-ориентированный стиль совладания проявляется через эмоциональное реагирование на стрессовую ситуацию, без сопровождения определенными действиями. В основе этого стиля лежит инфантильная и наивная оценка происходящего. Такое совладание осуществляется в виде избегания трудной ситуации, вовлечения других в свои проблемы, в уход алкогольной зависимости или компенсации отрицательных эмоций едой. [2, 3]

Так же существует разграничение активного и пассивного видов совладающего поведения.

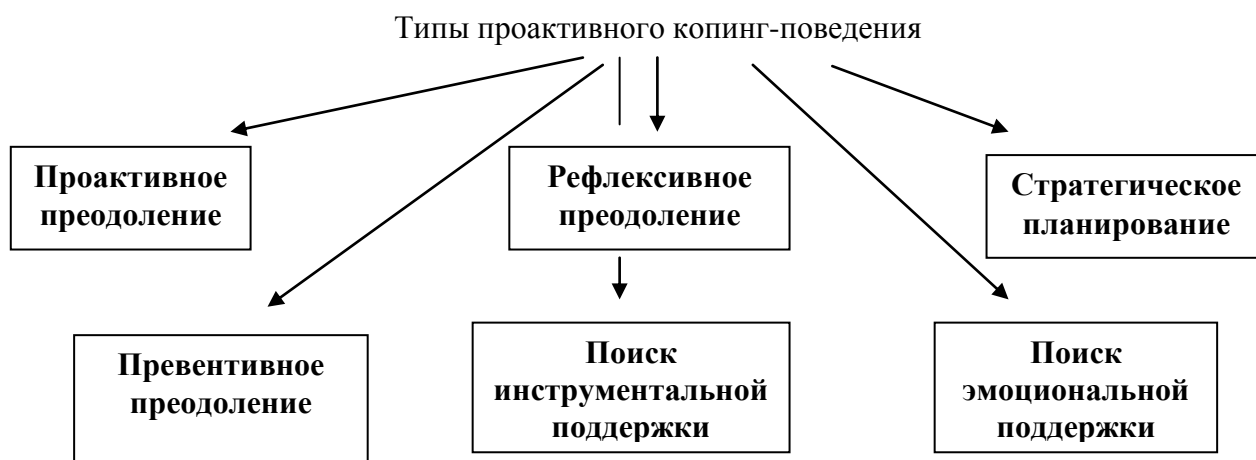
П. Вонг и его сотрудники разработали теорию проактивного преодоления стресса, в которую входят превентивные, самопреобразующиеся, экзистенциальные и духовные стратегии. Это — адаптивные реакции человека. [4]

Проактивное совладающее поведение – это многомерная копинг-стратегия, направленная на будущее, благодаря которой реализовывается достижение значимых целей и обеспечивается личностный рост. Предвосхищение преград и подготовка к ним. Это – особый стиль жизни, при котором стресс представляется как «эустресс», то есть продуктивный вызов жизни.

Жизненные события как возможность для личностного роста (а не угроза)

Проактивное совладающее поведение ориентировано на достижение цели, на использование социальных ресурсов; на саморегуляцию при применении эмоционально направленных копингов.

Детерминант по валентности в проактивном совладающем поведении более позитивен, чем в традиционном преодолении. Так как он исходит из восприятия ситуации как вызова и стимула, а реактивное копинг-поведение исходит из оценки рисков, требований среды (как угроза)

Достаточное количество исследований, проведенных с целью изучения совладающего поведения, показало, что предпочтение активных копинг-стратегий являются оптимальными способами взаимодействия со стрессовыми ситуациями [5, 6]. Тогда как, выбор избегающих стратегий – является психологическим фактором риска [5, 6, 7, 8].

Предпочтение неконструктивного копинг-поведения приведет к повышению уровня стрессовой нагрузки и постепенному истощению ресурсов человека для эффективного преодоления последующих стрессовых ситуаций.

Целью настоящего исследования явилось изучение способов совладающего поведения как психологических механизмов адаптации у людей, воспитанными единственными детьми в своих семьях.

В исследовании приняло участие 90 человек. Из них 30 человек – единственные дети в своих семьях в возрасте от 19 до 29 лет, средний возраст составил – $24,9 \pm 2,4$. Группу сравнения составили 60 человек, воспитанные в семьях с братьями и сестрами в возрасте от 19 до 29 лет, средний возраст составил $26,4 \pm 2,5$.

Для выявления частоты применения и оценки уровня эффективности совладающего поведения применялись копинг – тест Лазаруса Р. (адаптированный Т. Л.Крюковой, Е. В. Куфтык, М.С.Замышляевой) и методика «Проактивное совладающее поведение» Аспинвала, Шварцера, Тауберта (в адаптации Е. Старченковой и модификации В.М. Ялтонского).

Достоверность различий в частоте изучаемых характеристик испытуемых оценивалась по критерию Манна–Уитни.

Копинг – тест Лазаруса Р. (адаптированный Т. Л.Крюковой, Е. В. Куфтык, М.С.Замышляевой)

Методика предназначена для установления копинг-реакций, способов преодоления стрессоров в различных стрессовых ситуациях. Ответ испытуемого оценивается по 4-балльной шкале по частоте обращения к копинг-стратегии (никогда, редко, иногда, часто). Выделены 8 шкал, соответствующих копинг – стратегий.

Конфронтационный копинг характеризуется готовностью к риску, натупательная позиция.

Дистанцирование – отделение себя от ситуации, тем самым снизить уровень ее значимости (когнитивные усилия).

Самоконтроль – контроль над эмоциональными переживаниями, регулирование своих чувств и поступков.

Поиск социальной поддержки – поиск эмоциональной, действенной и когнитивной поддержки.

Принятие ответственности – признание себя ответственным за действительность.

Бегство-избегание – уход от проблемы, с помощью мыслей и поведения.

Планирование решения проблемы - проблемно-ориентированные аналитические стремления изменить ситуацию.

Положительная переоценка - стремление сформировать положительное мнение о ситуации для возможного личностного роста.

Методика «Проактивное совладающее поведение» Аспинвала, Шварцера, Тауберта (в адаптации Е. Старченковой и модификации В.М. Ялтонского).

Опросник «Проактивное совладающее поведение» оценивает выраженность тех или иных копинг-стратегий у индивида. Он состоит из 52 утверждений и включает шесть шкал.

Ответ испытуемого оценивается по 4-балльной шкале по частоте обращения к копинг-стратегии (абсолютно не согласен, не согласен, согласен и полностью согласен).

Выделены 6 субшкал, соответствующих копинг – стратегий.

Проактивное преодоление – это процесс, при котором происходит эмоциональная, поведенческая и когнитивная саморегуляции, при помощи общих ресурсов, которые делают возможным достижение важных целей и оказывают содействие личностному росту.

Рефлексивное преодоление – это процесс размышления и представления о возможных альтернативах решения сложившейся ситуации. В процесс преодоления входит оценка вероятных стрессоров, анализ проблем и существующих ресурсов.

Стратегическое планирование – это процесс создания определенного плана действий, ориентированного на цель, в котором самые главные цели разделяются на подцели.

Превентивное преодоление – это процесс, который характеризуется предвосхищением возможных стрессоров и подготовкой действий по устранению негативных следствий до наступления возможной стрессовой ситуации.

Поиск инструментальной поддержки – это процесс получения информации от близкого социального окружения человека в стрессовой ситуации.

Поиск эмоциональной поддержки – это процесс, который ориентирован на контроль возможного эмоционального дистресса, через поиск общения и сочувствия из социального окружения человека.

Результаты исследования и их обсуждение:

В таблицах №1 и №2 представлены данные о преобладающих формах совладающего поведения. По результатам обработки данных по методикам было показано, что испытуемые обеих групп применяют широкий спектр способов совладающего поведения.

Средние значения показателей предпочтительности стратегий совладания со стрессом в двух группах.

Таблица №1
Копинг – тест Лазаруса Р.
(адаптированный Т. Л.Крюковой, Е. В. Куфтяк, М.С.Замышляевой)

Стратегии совладания со стрессом	Единственные дети	Дети из многодетной семьи	достоверность
Конфронтация	46,3±8,9	48,2±9,9	p >0,05
Дистанцирование	46±8,2	49,6±10,1	p >0,05
Самоконтроль	44,3±10,5	52,5±8,01	p <0,001
Поиск социальной поддержки	44,6±9,8	48,6±8,7	p >0,05
Принятие ответственности	45,2±7,4	52,8±10,6	p <0,05
Бегство/ избегание	44,8±9,3	51,8±9,6	p =0,01
Планирование решения проблемы	43,5±9,3	51,3±9,4	p <0,05
Положительная переоценка	45,2±7,4	52,4±9,3	p <0,01

Средние значения по копинг-тесту Лазаруса Р. в обеих группах соответствуют нормативам, так как не выходят за рамки 40 – 60 Т – баллов.

По методике шкала «Самоконтроль» (P<0,001) показала достоверные различия, так средние значения для группы «единственные дети» составили 44,3, для детей из многодетной семьи – 52,5. Высокие значения по стратегии могут быть основаны на осознании испытуемых из многодетной семьи важности превалирования рационального подхода в стрессовых ситуациях, избегания импульсивных поступков в решении ситуативных задач, умения размеренно, просто и понятно объяснить себе трудную ситуацию.

По шкале «Принятие ответственности» так же были получены более высокие значения по – сравнению с единственными детьми (P <0,05). Для детей из многодетной семьи среднее значение по данной шкале составило 52,8, для единственных детей – 47,2.

Шкала «Бегство – избегание» также предоставила достоверные различия (P = 0,01). Средний балл у детей из многодетной семьи, выше, чем у основной выборки и составил 51,8, это может быть связано с нахождением человека в ситуациях с постоянным повышенным психологическим напряжением.

Все это может привести к повышению уровня эмоционального психологического напряжения. Использование стратегии «бегство-избегание» помогает человеку снизить уровень эмоционального психологического напряжения. Происходит некоторая разрядка, поэтому данный вид совладания не дезадаптивен и используется в кратковременной перспективе.

Стратегии «Планирование решения проблемы» (P < 0,05) и «Положительная переоценка» (P < 0,01) у многодетных детей – по сравнению с единственными детьми пользуются наибольшим спросом.

Таблица №2
Методика «Проактивное совладающее поведение»

**Аспинвала, Шварцера, Тауберта
(в адаптации Е. Старченковой и модификации В.М. Ялтонского).**

Стратегии совладания со стрессом	Единственные дети	Дети из многодетной семьи	достоверность
Проактивное преодоление	32,03±5,9	41,5±5,4	p >0,05
Рефлексивное преодоление	30,03±5,1	35±6,4	p <0,05
Стратегическое планирование	10,3±3,2	11,3±3,3	p >0,05
Превентивное преодоление	25,03±4,5	28±5,2	p <0,01
Поиск инструментальной поддержки	15,85±5,1	18,5±5,2	p <0,05
Поиск эмоциональной поддержки	12,9±4,2	16,8±3,4	p >0,05

Анализируя данные по методике «Проактивное совладающее поведение», очевидно, что у представителей многодетных семей более высокие значения по шкалам «рефлексивное преодоление» и «превентивное преодоление», чем у единственных детей.

Использование таких видов совладающего поведения позволяет людям рассмотреть трудные ситуации, составить план, по которому будет действовать и найти правильное решение.

Акцент на «положительной переоценке» помогает человеку поддержать высокую самооценку, и восприятие своей компетентности в том или ином вопросе.

Представители детей из многодетной семьи достоверно чаще ($P < 0,05$) пользуются стратегией «поиск инструментальной поддержки», средний балл которой составил – 18,5, по сравнению с единственными детьми – 17,85.

Так как людям из многодетной семьи приходится иметь дело с разными социальными ролями, как быть старшим для кого-то или младшим кого-то, это развивает в нем адаптивные способности к окружающей среде.

Использование разнообразных конструктивных копинг-стратегий позволяет повысить уровень адаптационных ресурсов человека, поддерживает реализовать личностный потенциал и положительно влияет на самоидентификацию человека.

Список использованной литературы:

1. Т.Л.Крюкова, М.В.Сапоровская, Куфтяк Е. В Психология семьи: жизненные трудности и совладение с ними, 2003,С.16)
2. Lazarus R.S. Patterns of adgustment. N.Y.: MacGrau-Hill, 1976.
3. Lazarus R.S. Psychological stress and coping process. N.Y.: McGrau-Hill, 1966.
4. Wong P. T. Effective management of life stress: The resource_congruence model // Stress Medicine. 1993. Vol. 9.
5. Holahan C. J. & Moos R. H. Risk, resistance and psychological distress: A longitudinal analysis with adults and children // Journal of Abnormal Psychology, 1987, 96: 3-13.
6. Penley JA, Tomaka J, Wiebe JS The association of coping to physical and psychological health outcomes: a meta-analytic review. // J Behav Med, 2002, 25: 551-603.
7. Terry DJ, Callan VJ, Sartori G Employee adjustment to an organizational merger: stress, coping and intergroup differences. // Stress Med, 1996, 12: 105-122.
8. Pisarski A, Bohle P, Callan VJ (1998) Effects of coping strategies, social support and work-nonwork conXict on shift worker's health. // Scand J Work Env Health 1998, 24(3): 141-145

Кенесов А.А., к.п.н.,

*Жусупова А.С. к.п.н.,
Камалдинова А.А.,
преподаватель кафедры
политология
КазНУ им. аль-Фараби*

ИЗУЧЕНИЕ ВЛИЯНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ ГОСУДАРСТВА В ОБЛАСТИ МЕЖЭТНИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ.

Исследователи межэтнических процессов в Казахстане отмечают, что политика государства в этой сфере противоречива и отличается замалчиванием возникающих проблем. Стоит отметить, что отчасти подобные оценки несут в себе определенную долю истины. Так, предложенный властью проект Национальной Доктрины Единства Казахстана вызвал в обществе диаметрально противоположные оценки, разделив общество на тех кто «за» и тех кто «против» основных идей, положенных в основу доктрины.

Основные документы, которые были направлены на регламентацию национальной политики это утвержденная Постановлением Правительства в июне 2006 г. Программа совершенствования казахстанской модели межэтнического и межконфессионального согласия на 2006–2008 гг. Фактически она сменила собой Стратегию Ассамблеи народов Казахстана на среднесрочный период (до 2007 года), утвержденную Указом Президента в апреле 2002 г.

На счет стратегии среди экспертов существуют разные точки зрения, так, по словам Андрея Чеботарева «В стратегии содержится много правильных и верных слов. Но, к сожалению, в ней нет ни одной цифры, даты, конкретного и проверенного показателя» (1). Ассамблея Народа Казахстана единственный ведущий орган в области регулирования и развития межэтнических отношений, хотя и имеющий статус консультативно-совещательного органа при Президенте РК. До 1997 г. таким органом являлся Государственный комитет по национальной политике, созданный в апреле 1995 г. и инициировавший в свое время проект Концепции национальной политики Республики Казахстан.

В настоящее же время в Казахстане нет специального государственного органа, регулирующего эту сферу. А все вопросы, связанные с этносферой, регламентируются статьями Конституции РК, посвященными общественному согласию, казахстанскому патриотизму (ст.1 п.2), языкам (ст.7), гражданству (ст.10,11,12), равенству всех перед законом и судом (ст.14), недопустимости дискриминации в любых ее проявлениях, способных нарушить национальное, межэтническое согласие (ст.14 п.2). Считается достаточным включение функций по регулированию данной сферы в деятельность соответствующих госорганов (1).

В этом контексте исследователи задаются вопросом, нужен ли такого рода специальный орган в Казахстане? По результатам социологических исследований, проведенных в 2009-2010 годах КИСЭИП, деятельность АНК вызывает все больше вопросов. Так, для практически трети населения страны деятельность данной организации является малопонятной. Не одобряет ее работу каждый шестой житель Казахстана.

Таблица 1. Успешна ли работа Ассамблеи народа Казахстана по поддержанию межэтнического согласия в Казахстане?		
	<i>Июль, 2009</i>	<i>Январь, 2010</i>
Да	46,3%	51,1%
Нет	15,1%	15,8%
Затрудняюсь ответить	38,6%	33,1%

В этом контексте целесообразность создания подобного органа в Казахстане предстает весьма сложным вопросом. С одной стороны, такого рода органом, по сути, призвано служить

АНК, с другой стороны, как отмечает исследователь Чеботарев «подобный орган нужен, и именно как координатор профессиональной научно-исследовательской, а отнюдь не бюрократической деятельности».

Тот факт, что АНК получила статус конституционного органа, состав которого формируется Президентом, имеет реальные рычаги влияния на законодательную деятельность, укрепляет общественную роль Ассамблеи народов Казахстана. Тем не менее, такие вопросы как порядок фактического назначения представителей АНК в законодательный орган власти страны, а также тот факт, что сама ассамблея не избирается, порождает новые вопросы о демократичности такой процедуры. Трудно предположить, что в ситуации, когда два основных этноса – казахи и русские – составляют более 80% населения Казахстана, решения смогут принимать представители более 100 остальных этносов и этнических групп, представленные в АНК. «На наш взгляд, фактор политического порядка в очередной раз взял верх над прагматическими соображениями» - констатирует А. Чеботарев.

Тем не менее, именно прагматические соображения на сегодняшний день должны стоять во главе угла в сфере межэтнического взаимодействия.

Стоит отметить что идею создания в Казахстане института, который отвечал бы за реализацию этнической политики в стране выступает и эксперт в данной сфере Гульнара Мендикулова. Она предлагает привлекать к его деятельности сотрудников разной профессиональной направленности, как практиков, так и теоретиков — диаспорологов, юристов, социологов и др. В данном институте должны вырабатываться программные положения, которые обязательно надо обсуждать с широкой казахстанской общественностью.

Гульнара Мендикулова, также как и многие другие исследователи в данной сфере, предлагает обратить внимание на дефиниции, используемые в Казахстане. Так, в мировой практике существует научное направление «этническая политика». В него входит этнический плюрализм, состоящий из шести категорий: диаспора, ирредента (или невоссоединенные нации), этничность как стратегический источник, нации, не имеющие своего государства, транснациональные этнические экономические сообщества и интернализация прав меньшинств. Политику по отношению не только к государствообразующей нации, но и ко всем этим категориям этнической политики необходимо изучать и развивать, полагает эксперт (2).

Если вновь вернуться к Доктрине Национального Единства Казахстана, то по мнению А. Касымова, именно благодаря начавшейся дискуссии был вскрыт ряд проблемных моментов в этнонациональной политике, в первую очередь это касается недоработок в сфере развития государственного языка. Действительно, именно языковой вопрос лежит в основе всех дискуссий, будируемых на данную тему. На наш взгляд, вопрос о целесообразности более широкого внедрения казахского языка и его модернизации неоспорим. В этом контексте стоит избегать попыток некоторых политиков привнести в данную тему популизм и работать в данном направлении более четко. Если обратиться к итогам опроса населения, проведенного КИСЭИП, то по мнению населения наиболее успешными формами более широкого распространения казахского языка являются:

- Повсеместное обучение казахского языка с самых ранних лет 48,3%
- Создание новых форм обучения казахскому языку 43,3%
- Увеличение количества бесплатных обучающих центров и курсов 37,7%

В числе других методов, которые могут быть применены для расширения сферы применения казахского языка, были отмечены:

- Стимулировать, поощрять знание государственного языка 35,1%
- Выделить дополнительные средства на развитие гос. языка 28,7%
- Регламентировать информационное пространство Казахстана 20,3%
- Принять закон "О государственном языке РК" 19,7%
- Необходимо обновление казахского язык (модернизация языка) 11,6%

Предлагаемые меры по расширению сферы применения казахского языка достаточно сильно разнятся в зависимости от этнической принадлежности респондентов.

В этом разрезе больший интерес представляет точка зрения респондентов русской и иных, (не казахской) национальностей. Так, русские, а также респонденты других национальностей полагают, что наиболее действенными методами выступят такие как увеличение количества бесплатных обучающих центров и курсов, а также создание новых форм обучения казахскому языку. Таким образом, они больше ведут речь о создании условий для овладения государственным языком.

Рациональную позицию по вопросу о наиболее действенных методах по расширению сферы применения казахского языка отстаивают в первую очередь представители других этносов, предлагая стимулировать, поощрять знание государственного языка.

В стране в последние несколько лет имели место несколько конфликтов, которые однозначно можно отнести к межэтническим. Официальная риторика властей находит одобрение у большей части населения, тем не менее, власти до сих пор не разработали подходы к мирному урегулированию социальных конфликтов возникающих в казахстанском обществе. На обострение ситуации в межэтнической сфере будут оказывать влияние и ряд факторов, которые будут набирать обороты в последующие годы, такие как рост неуправляемой внутренней миграции, расслоение общества на богатых и бедных, коррупция, вызванные экономическим кризисом, безработица и другие.

Андрей Чеботарев полагает, что на ближайшую перспективу одним из основных потенциальных источников напряженности в области межэтнических отношений будет оставаться именно политическая сфера. «Одной из моделей интерпретации здесь является тезис об автономности политической сферы по отношению к экономической и социальной. Исходя из этого этноэлиты («этнические предприниматели») руководствуются не абстрактными интересами этноса как целого, а его ресурсом политического влияния. А сам этнополитический процесс (заявления, демонстрации, публичные кампании и т.д.) организуется лидерами в качестве рычага для политического шантажа власти» (1).

Тем не менее, на сегодняшний день, официальная политика в сфере национальной политики вызывает одобрение у большей части населения. Показательно, что устойчивая часть респондентов (13,5%) затрудняется как либо оценить проводимую государством политику в рассматриваемой сфере.

Таблица 2. Как бы Вы оценили политику государства в сфере межэтнических отношений?		
	<i>Июль, 2009</i>	<i>Январь, 2010</i>
Положительно	43,2%	38,1%
Скорее положительно	31,9%	38,6%
Скорее отрицательно	6,6%	7,1%
Отрицательно	4,8%	2,7%
Затрудняюсь ответить	13,6%	13,5%

Сфера национальной политики является весьма спорной на сегодняшний день, и динамика оценок респондентов является также весьма подвижной, вследствие неоднозначности позиций, как власти, так и ее оппонентов в данной сфере, что отражается на оценках респондентов в разрезе национальностей.

Показательна в этом отношении динамика оценок респондентов русской национальности:

<i>Таблица 3. Русские</i>	Июль, 2009	Январь, 2010
Как бы Вы оценили политику государства в сфере межэтнических		

отношений?		
Положительно, скорее положительно	68,3%	67,2%
Отрицательно, скорее отрицательно	11,7%	14,7%
Затрудняюсь ответить	20%	18,1%

Тогда как динамика оценок респондентов казахской национальности выглядит следующим образом:

<i>Таблица 4. Казахи</i>	Июль, 2009	Январь, 2010
Как бы Вы оценили политику государства в сфере межэтнических отношений?		
Положительно, скорее положительно	75%	81,8%
Отрицательно, скорее отрицательно	18,4%	7,5%
Затрудняюсь ответить	6,7%	10,7%

Таким образом, можно сделать вывод, что любые колебания властей в сфере межэтнических отношений и поддержки тех или позиций незамедлительно сказывается на оценках респондентов, как русской, так и казахской национальности, что лишний раз доказывает, что данная тема относится к разряду весьма деликатных и требующих особого внимания к деталям.

Стоит отметить, что на усугубление ситуации в сфере национальной политики влияет и раскол среди самих казахов, как поддерживающих, так и не поддерживающих основные идеи, положенные в основу Доктрины Национального единства Казахстана. Стоит отметить, что раскол между казахами проходит по линии «глобализм – традиционализм», и является достаточно серьезной угрозой, получающей дополнительную значимость в силу того, что на сегодняшний день в городах появляются две обособленные культуры коренных горожан и сельских мигрантов (казахов). При этом, образ жизни, тип поведения, культура населения городов меняется, становится подобной образу жизни, культуре сельских мигрантов, прибывающих в города.

Проблемой, вызывающей, по сути, глубинные споры в сфере национальной политики на сегодняшний день является вопрос идентичности. Так, большая часть жителей Казахстана считают, что граждане всех национальностей составляют единую казахстанскую нацию (53,4%), тогда как треть населения убеждена, что граждане РК составляют казахскую нацию на основе казахского языка и казахской культуры (34,9%).

Каждый десятый житель страны с ответом на вопрос о том, каким бы хотел видеть Казахстан, еще не определился.

Таблица 5. Каким Вы бы хотели видеть государство, общество?		
	<i>Июль, 2009</i>	<i>Январь, 2010</i>
Граждане всех национальностей составляют единую казахстанскую нацию	53,2%	53,4%
Все граждане РК составляют казахскую нацию на основе казахского языка и казахской культуры	33,8%	34,9%
Затруднились ответить	13%	11,6%

Таким образом, сфера национальной политики в республике Казахстан предстает весьма сложной и противоречивой по причине того, что многие проблемные вопросы должны быть учтены при выработке определяющих документов и решений в этой сфере. При этом данные

вопросы до сих пор остаются открытыми, вызывая в обществе дискуссии и порой прямо противоположные точки зрения.

Тем не менее, проводимая на сегодняшний день официальная политика в сфере межэтнических отношений оценивается населением позитивно, так ее оценивают «положительно» и «скорее, положительно» 76,7% казахстанцев.

Рекомендации:

- Раскол, по вопросу о национальной политике Казахстана, наиболее четко проявлен среди самих казахов, которые занимают подчас противоположные позиции. Данный вопрос должен быть учтен в качестве одного из приоритетных в рассматриваемой сфере.
- В Казахстане было бы целесообразно создание специального государственного органа, регулирующего сферу этнополитики, в котором должны быть представлены не только теоретики, но и практики. В этом контексте деятельность АНК носит бюрократизированный характер, и слабо поддерживается населением.
- Поскольку одним из ключевых вопросов в Казахстане является языковой вопрос, вокруг которого, по сути, и возникали все дискуссии, стоит избегать втягивания данной темы в разряд популистских и принимать действенные меры по расширению сферы применения казахского языка. Наиболее оптимальными методами при этом выступают: увеличение количества бесплатных обучающих центров и курсов создание новых форм обучения казахскому языку, стимулирование, поощрение знания государственного языка.
- Проводимая национальная политика Казахстана поддерживается тремя четвертыми населения страны, стоит отметить, что в полиэтничном обществе сохранение национального единства - это основное условие целостности и безопасности государства, его независимости, реализации стратегических приоритетов социально-экономического и политического развития. В этом контексте следует расширять и укреплять проводимую политику.

Список использованной литературы:

1. <http://www.zakon.kz/88490-osobennosti-nacionalnoj-politiki-v.html> .
2. Экспресс-К Гульнара Мендикулова: «Стержень единства - это Казахстан» 22.04.2010

Курымбаева Г.
ал-Фараби атындағы ҚазҰУ
«Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану»
мамандығының 1 курс магистранты

Қожабаева Г.,
ал-Фараби атындағы ҚазҰУ
«Мәдениеттану» мамандығының
1курс магистранты

БАТЫС ЖӘНЕ ШЫҒЫС САБАҚТАСТЫҚ ИДЕЯСЫ

Сабақтастық-тарихи-мәдени тәжірибе процесіндегі жаңа мен ескінің арасындағы объективті қажетті байланыс. Бұл байланыс тұтастықты қажет етеді және мәдениеттің үдемелі алғышарты болып табылады. Сабақтастық қоғамның барлық кезеңінде, барлық салада дамуды

қажет етіп, сан-салалы зерттеліп келе жатқан мәселе. Сабақтастық мәселесін зерттеген Ресейлік ғалымдар қатарынан В.О. Быстрин, В.М. Каарян, С.В. Колесников, А.Г. Лашинді ерекше айтып кетуге болады. Ал өзіміздің Отандық ғалымдар арасынан З.А Мұқашев «Философиядағы сабақтастық», «Сабақтастық-дамудың бір сәті тәрізді» атты еңбектер жазды. Сонымен қатар ғалым Ақселеу Сейдімбек «Қазақ әлемі» атты кітабында сабақтастыққа мынандай анықтама беріледі: кез-келген халықтың алыс заманалардан бері қалыптасқан өмір салты, материалдық және рухани мұралар жасау машығы, дәстүр тағылымдары, кісілік қалыптары-сол халықтың бастан өткерген ғұмыр жолының айғағы. Бұл тек айғақ қана емес, сонымен бірге бүгінгі және болашақтағы сан тарау әлеуметтік және мәдени болмысының бой көтерер биік тұғыры да. Өткеннің парқын танымай тұрып бүгін мен болашақты дұрыс болжауға болмайды. Кез келген адамның кіндігі ілгеріде өткен туған –туыстарымен ғана жалғасып жатқан жоқ, солар өмір сүрген байтақ өмірмен де біте қайнасқан. Адамзат баласының барша тіршілік әрекеті, түптеп келгенде, адамдық болмысының айғағы.

«Ескіні» жаңаның ығыстыруы, жананың уақытқа қызмет етуі, бұл-мәңгілік процесс. Әрбір тарихи-әлеуметтік кезеңнің өз талғам-танымына лайық дәстүрі болады. Егер адамзат мәдениеті мәңгілік мұхитқа бет алған өзен болса, салт-дәстүр сабақтастығын сол өзенге нәр беріп жатқан бастау бұлақтарға теңеуге болады [1, 178 б.]. Әлемдік мәдениет тарихында бір елдің мәдениетінің басқа мәдениетпен сабақтасуы, бір-бірімен ерекшеленуі туралы мәселелер өзекті болып отыр. Себебі жаңару үрдісіндегі әр ел үшін ұлттық құндылықтарды сақтап, басқа елден тек қажеттісін алу өте маңызды.

Сабақтастық мәселесін айтқанда Батыс пен Шығыс мәдениеті арасындағы сұхбаттастықты, байланысты айтып, салыстырып қарастырған жөн. Соның ішінде Батыс пен Шығыстағы мәдени жетістіктерді сипаттап, Ренессанс идеясына тоқталып өтейін.

Мәдениеттанулық әдебиетте өркениеттік уақыт Ренессанс идеясымен байланысты. Бұл сөздің мағынасы «мәдени қайта жаңғыру» ұғымын білдіреді және антикалық мәдениетті қайта жаңғыртқан италяндық қайта өркендеу дәуірінен бастау алады. Қандай да болмасын халықтың ұзына бойғы тарихында гуманизм идеялары бір кезеңде алдыңғы қатарға шығып, ұлттың жаңғыру дәуірін жасайды. Бұл-батыстық ғылымда әлдеқашан дәйектелген, мойындалған құбылыс. Еуропа елдерінде кең қанат жайған Ренессанс Батысты жарық пен шуаққа қарай тартты. Ренессанстық жағдай екі компоненттен тұрады. Біріншісі, жаңа өркениеттік сапалық өзгеріске ұмтылу, екіншісі алдағы өткен мәдени дәстүрді жаңғырту. Яғни, алдыңғы мәдени дәстүрді жоймай, оны ары қарай дамыту.

Қазақ даналарының шығармаларының өркениеттік идеяларға толы екендігін айтуға болады. Қазақ даласында Асан Қайғы, Қазтуған сияқты даналардың шығармаларында беймәлім өркениет - «Жер ұйық» идеясы өмірге келмеп пе еді. Жұрттың бәріне ортақ бұл рахат қоғам - бақыт пен дәулеттің, тыныштық пен бейбітшіліктің ордасы болу керек болатын. Сондықтан да «Жер ұйық» идеясын Томас Мордың «Утопиясы» және Кампанелланың «Күн қаласы» шығармаларымен үндестігін атап өту керек. Утопиялық социализмнің негізін салушылардың бірі, Қайта өрлеу дәуірінің гуманист–рационалисті Т. Мор. Басты шығармасы – «Золотая книга, столь же полезная, как забавная, о наилучшем устройстве государства и о новом острове Утопии» (1516). Ол тұңғыш рет өндірісті қоғамдастыру идеясын дәйекті түрде дәлелдеп, оны еңбекті ұйымдастырудың коммунистік идеялармен байланыстырды. Бостандыққа негізделген қиялдағы Утопия мемлекетінің шаруашылық ұясы – отбасы, қолөнер өндірісіне негізделген. Утопиялықтар демократиялық басқару, еңбек теңдігі жағдайында өмір сүреді. Адамдар күніне алты сағат жұмыс істеп, қалған уақытында ғылыммен, өнермен шұғылданады. Адамның жан–жақты дамуына, теориялық оқуды еңбекпен ұштастыруына үлкен мән беріледі. Мор жаңа қоғамға өтуді бейбіт жолмен іске асыруды армандады. Утопиялық қоғам авторы-Т.Кампанелланың да идеясы бейбіт қоғам құру. Негізгі шығармасы – «Күн қаласы». Барлық оқиғалар фантастикалық Күн қаласында болмақ, қала тұрғындары идеалды қоғам орнатады және олар әлеуметтік әділеттілікті негізге ала отырып, өз өмірлерімен және еңбектерімен

рахаттанбақ. Әлеуметтік утопистер сол дәуірдің әлеуметтік қатынастарына және кейінгі заман философиясына айтарлықтай әсер етті. Олардың басты ортақ мақсаты-жарқын болашақ «қой үстіне боз торғай жұмыртқалайтын заман», яғни «өркениетті қоғам» екендігі даусыз.

Академик Н.И.Конрадтың пайымдауынша, “Қайта өрлеу (ренессанс) дегеніміз әлемдік гуманизмнің дәуірі. Ол VIII-XII ғасырларда Қытайда басталып, IX-XV ғасырларда Орта Азия мен Иран және оған іргелес жатқан Үндістан жерінде жалғасып, XIV-XVI ғасырларда Еуропада аяқталды” Әлемдік тарихи үрдістің көрсетуі бойынша әр елде әлеуметтік-саяси және мәдени-рухани өмір сүру арасында әрқашанда сәйкестік бола бермеді. Мысалға алатын болсақ, ежелгі гректерде құлдық жүйе билік еткен кезде, классикалық мәдениет гулдеп тұрды. Ал Еуропада орта ғасырда, діни мистицизм шарықтап тұрған уақытында Ренессанс жоғары деңгейде дамыды. Осындай әлеуметтік-саяси және мәдени-рухани өмір сүру деңгейі арасындағы сәйкессіздікті өз кезінде ұлы Гегель «тарихтың бұрмалануы» деп атап өткен. Осындай атауға қарамастан бүкіл әлемдік таным үрдісінде мәдени-рухани қайта өрлеудің сәйкестігін Ренессанс деп атау дәстүрі қалыптасқан. Жалпы еуропалық Ренессанс XIV-XVII қалыптасқан деген дерек бар. Алайда, осы ұлы қайта өрлеудің әр халыққа тән ерекшеліктері және уақыттық айырмашылықтары бар. Нақтырақ айтқанда әр ұлт өзінің этникалық жағдайы арқылы Ренессансты жоғары деңгейге көтерді. Ренессансқа бастау берген Италияда антикалық мәдениеттің «нәрімен» сусындаған гуманистік көзқарасқа құрметпен қарады. Ал адамның ұлылығын әдемілік пен үйлесімділіктен іздеген француздар әдемі ғимараттар тұрғызып, архитектураны жоғары деңгейге көтерді. Сонымен қатар, Германияда Ренессанс адамдардың діни көзқарас реформациясымен ұштасты.

В.К.Чалоян «Армянский Ренессанс» деген еңбегінде: “Шығыс мәдениеті, өз кезегінде одан кейін жаңа әлеуметтік-экономикалық қатынастар жағдайында пайда болған, мәдениеттің жаңа сатысын қалыптастыруға дайын Батыстың Қайта өрлеуінің ізашары болды. Шығыстың жетістіктері батыс әлеміне таяу шығыс халықтары мен елдері және византия-кавказ өркениеті арқылы берілгені тарихи дәлелденген. Сондықтан, феодалдық қоғамнан буржуазиялық қоғамға өту мәселесін зерттегенде оған Шығыстың әсері болмады деп, оның рөлін ескермеу дұрыс емес. Осындай өзгерістің алғышарты шығыс болды” деп дәлелдеген. Адамзат тарихында мәдениет қатынастарының дамып, өзара бірігуіне және интеграциялануына жол ашқан Ислам діні болды. Мұсылман ренессансы бір жағынан ертедегі гректердің ғылымы мен мәдениетін тәржімалау арқылы шығыс пен батыстың мәдениеттерін қосып, еуропадағы ренессансқа жол ашса, екінші жағынан оған дейінгі бір мәдениетке ғана тән болып келген жетістіктер мұсылмандар арқасында бүкіл әлемге тарады. XII ғасырдың екінші ширегінен бастап еуропалықтар мұсылмандармен өте тығыз қарым-қатынаста болды. Яғни бұл қатынастар ғылым, саудасаттық, мәдениет, өнер салаларында жасалынды. Осы кезеңде Андалузияда медреселер көп болды. Көптеген еуропалықтар осы медреселерде араб тілін оқыды. Өйткені осы кезде ғылымның, өнердің барлық салаларында араб тілі аса қажет болып саналды. Сондықтан да араб тілі-ғылым тілі болып есептелді. Математика саласында да елеулі өзгерістер болды, мұсылман ғалымдарының ізденістерінің нәтижесі араб санының пайда болуына әкелді. Сөйтіп латын сандарының орнына араб сандары келді. Қазіргі кезде бүкіл әлем есепте қолданылатын бірлік, ондық, жүздік, мыңдық реті мұсылман ғалымдарының еңбектерінің нәтижесі. XII-XIII ғасырларда Еуропаның кітапханалары ғылымның түрлі салаларына қатысты араб тілінде жазылған мыңдаған құнды еңбектердің латын тілінде жасалған аудармаларымен толықтырылды. Сонымен қатар латын тіліне аударылған мұсылман ғалымдарының философия, астрономия, медицинаға қатысты кітаптары Еуропаның Франция, Германия, Италия, Британиядағы Оксфорд және Кембридж университеттерінде оқулық ретінде қолданылды. Сөйтіп мұсылман ғалымдарының үлесіндегі түрлі ғылыми зерттеулердің нәтижелері мен жетістіктері бүкіл адамзаттың еншісіне тиген [2. 96.].

Шығыс Ренессансына келетін болсақ, өте аз зерттелгенімен өзіндік заңдылықтарымен ерекшеленетіні тарихи шындық. Шығыс Ренессансының бастамасы Қытайда (VIII-XVI ғғ)

болды, яғни гуманистік философия тарихи аренадан конфуциандық көзқарасты ығыстырды. Және де, Иран мен Орталық Азиядағы философия, ғылым, поэзиядағы ұлы жетістіктері әлемдік Ренессанстың жарыққа шығуының бірден-бір дәлелі.

Шығыстың жетістіктері батыс әлеміне таяу шығыс халықтары мен елдері және византия-кавказ өркениеті арқылы берілгені тарихи дәлелденген. Сондықтан, феодалдық қоғамнан буржуазиялық қоғамға өту мәселесін зерттегенде оған Шығыстың әсері болмады деп, оның рөлін ескермеу дұрыс емес. Осындай өзгерістің алғышарты шығыс болды” деп дәлелдеген. Сонымен қатар, Әл-Фараби мен Ибн Сина Шығыс Ренессансын қалыптастырған парсы-түркі поэзиясының ареопагиттік негізінің идеологиялық концепциясын жасады. Бұл мәселені зерттеген Ш.И.Нуцубидзе: “Махаббат дегеніміз әлемнің баспалдақтарымен ең жоғарғы бастауға ұмтылған, жоғары сатыға жету идеалы. Ол баспалдақтардың (сеира, немесе сира) өзі жетілгендіктің бейнесі, яғни сұлулық пен махаббат және жердегі махаббат пен сұлулық осы қатарларға, немесе “сеирлерге” жетумен, яғни жоғарғы бастауларға жақындау немесе ұқсаумен өлшенеді. Махаббат пен сұлулықты ақтаған осы концепция б.д. V ғасырында Сирияда жетіліп Шығыс пен Батыстағы Ренессанстың идеологиялық негізі болды. Қайырымдылық және ақиқат идеясымен ынталанған махаббат пен сұлулық идеясы көркем философиялық идеяның іске асуына ықпал етті. Мұсылмандық Шығыста әртүрлі қабылданған осы идея олардың көркемөнерінде іске асты”. Омар Хайямның мол мұрасындағы махаббат пен сұлулық идеясы, одан әрі орта ғасырлардағы Орта Азия поэзиясының классиктері Низами мен Науаидың поэзиясының арқауы болды. Яғни, философиялық (Әл-Фараби, Ибн Сина) және түпкілікті ғылыми өрлеу (Бируни) поэзияның (Хайям) негізін салды және жаңа гуманизм рухымен қаруланған Орта ғасырдағы шіркеудің догмасын бұзып, мұсылман және христиан діндерінің ортосальдық шеңберінен шыққан парсы, түркі және араб тілді әдебиеттің ерекше шарықтау жолын дайындады. Әлемдік дамуға үлкен әсерін тигізген ірі қайта өрлеуден басқа, орта ғасырларда және Еуропаның кішкентай мемлекеттерінде де Ренессанс белгілі бір деңгейде дамып отырды. Мысалы, XII-XIII ғғ. грузин әдебиеті мен педагогикалық трактаттары осы халықтардың тарихында грузин Ренессансы ретінде танымал. Ал армяндық Ренессанс грек-римдік мұрамен ортақ тамыры бар құбылыс ретінде қарастырылды.

Жалпы айтқанда, мәдени-рухани даму үрдісінде әр халықтың өзіндік ерекшеліктері, тарихи себептері, кезеңдері бар. Бұның өзі Ренессансты өзіндік, қайталанбас бір құбылыс ретінде қабылдауға әкеледі.

Бүгінгі таңда батыстандыру, жаһандану саясатымен қатар және космополиттік сана идеясы да ұсынылып отыр. Космополиттік сана, синтез арқылы жаңару проблемасын әдебиет пен өнерге Р.Тагор, Мұхаммед Икбал, саясат және қоғамдық ойда Дж.Неру, Кемал Ататүрік қойған. Джавахарлал Неру жазғандай: «Батыстан қол үзу – шіріп біту мен өмірлік және өнертудырушылық қайраттан айыруға әкеледі. Сондықтан біз синтетикалық аспектіге қатты назар аударып, бүкіл әлемді өзіміздің игеру объектімізге айналдыруымыз керек». Бұл – тамыры терең идея, өйткені біржақтылықтан сақтандырады, қазіргі уақыттың талаптарымен санасуға жетелейді. Мысалы, В.Сенгордың пікірінше, еуропалық («салқынқанды») және шығыстық («қызба») мәдениеттердің синтезі шығыстық қоғамды ескілік сарқыншақтарынан арылта алады, ал, шығыстық мәдениеттің құндылықтары Еуропаның «ауру» мәдениетін қайта жаңғыртуға, немесе, тіпті, өзгертуге тиіс.

Қазақ топырағында мұндай талпыныстың көрнекті өкілі- Абай болды. Ең ғажабы, Абай көшпелі тұрмыстың Ренессанстық заманы – Біржан сал, Ақан серілер дәуірлеген XIX ғасырда туып, ата-бабадан мирас дәстүрді сыйлай тұра, оған қанағаттанбаған. Себебі сол, ол өз халқын адамзаттан бөлмеген, томаға-тұйық, ішкен-жегенге мәз, байырғы тұрмысқа қарсы болған. Көшпенділер өркениетінің өз қасиеттерін сақтай тұра, рухани жаңара алатынына сенген. Абай көшпелі тұрмыстың нақты суреттерін, ашық та еркін мінезін дәріптегенмен, ол өз халқын басқа биіктерде, басқа өлшемдерде көргісі келді. Өйткені Абай заманында көшпелі тұрмыс өз мүмкіндіктерін сарқып бітпегенімен, Еуропаның отырықшы мәдениетіне төтеп бере алмайтын

жағдайда еді. Сондықтан Абайдың басты мақсаты: батыс, шығыс мәдениетімен сусындап, «қалын елі, қазағын» ХІХ ғасырдағы күрделі өркениетке жанастыру болды. Бұл жағынан ол грек мәдениетін насихаттағаны үшін өз ағасының қолынан қаза тапқан скиф ойшылы Анахарсиске ұқсайды. Бірақ Абайдың ең бірінші меңгергені – Шығыс мәдениеті. Нақтылап айтқанда, Әл-Фарабиден нәр алып, сопылық дәстүрге ауысқан шартты дін ілімі. Абайдың ойынша, дін дағды, рәсімге емес, адам жүрегіндегі ешқандай нұсқауды қажет етпейтін махаббатқа, сенімге негізделуі керек.

Сонымен қатар, президентіміз Н.Ә.Назарбаев айтқандай, біз Шығыс пен Батыс өркениеті мен мәдениетінен өзімізге қажетті жақтарын ала отырып, ешкімге ұқсамайтын өз мәдени-рухани моделімізді жасау керек [3].

Қорыта айтқанда, тәуелсіздік тізгінін өз қолына алған қазақ елі мәдени өмір саласындағы өзгерістердің куәгері. Шығыс пен Батыс үлгілерін ала отырып азаматтық қоғам құруға бет алу, демократияның құлаш жаюы, жүйелі нарықтық қарым-қатынастарға көшу, ұлттық мәдени өрісіміздің кеңеюі және т.б. факторлар төл этномәдениетімізді дамытуға қолайлы жағдайлар туғызуда. Мұндай түбегейлі өзгерістер Қазақстанның мәдени даму бағдарын айқындап, оны өркениеттілік жолына апарары сөзсіз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Сейдімбек А. Қазақ әлемі. – Алматы: Санат, 1997. – 461 б.
2. Әшенұлы А. Өркениеттер тоғысуы // Шапағат-Нұр. – 2002. - №2. – 8-9 бб.
3. Назарбаев Н. Ғасырлар тоғысында. – Алматы: Атамұра, 1999.

*Құлымбаева А.К.,
Қазақ Мемлекеттік қыздар
педагогикалық университеті
п.э.магистрі, оқытушы*

АГРЕССИВТІ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТЫ ЖЕТКІНШЕКТЕРДІҢ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС ЖАСАУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Еліміздің егемендік алуымен байланысты әлеуметтік-экономикалық, рухани салаларымыздың барлық жақтарында жаппай өзгерістер, жаңа бастамалар мен серпімді қадамдар жүргізіліп жатыр. Елбасымыз Н.Ә.Назарбаевтың: «Бәсекеге қабілетті Қазақстан үшін, бәсекеге қабілетті халық үшін, бәсекеге қабілетті ұлт үшін» Жолдауында атап өткендей «Ұлттық бәсекелестің қабілеті бірінші кезеңде білімділік деңгейімен айқындалады» деп атауы, білім беру саласының барлық жағына жаңаша көзқарас, жаңаша қарым-қатынас қалыптастыруды міндеттейді [1].

Жеткіншектік кезеңнің баланың дамуындағы ерекше орны оның «өтпелі», «бетбұрыс», «қиын», «сыналатын» кезең деген атауларында бейнеленген. Жеткіншек кезеңі 11-12 жастан 14-15 жасқа дейінгі аралықты қамтиды. [2]. Жеткіншектердің өзара қарым-қатынастарының агрессивті мінез-құлық себептерін анықтауда балаларды қайта тәрбиелеу, қоғамдық орындарда тәртіп сақтау және заң нормаларын ұстау, оқушылардың күнделікті әдет-дағдыларына сіңіру мемлекеттік міндет ретінде қарастырылып отыр. Бұл істі шаруашылық, әкімшілік ұйымдар, қоғамдық ұйымдар, мектептер мен отбасылардың бірлесе отырып атқаруы қажет. Жалпы білім беретін орта мектептерде тәрбие жұмыстарын одан әрі жетілдіру, оқушылардың тәртіп бұзушылығын болдырмауды алдын-алудың формалары мен әдістері белгіленген. Ал психолог зерттеуші А.Ұ.Ескендірова [3] (2003) «Түрлі факторларға байланысты жеткіншектерде агрессивтіліктің пайда болуының психологиялық ерекшеліктері» атты зерттеуінде агрессивтіліктің пайда болуының себептерінің бірі - отбасында да, мектепте де, араласатын

ортасында да ынтымақты қарым-қатынас орнатылмауынан жеткіншектерге еріксіз күш қолданып, жазалауынан деп түйіндейді. Жеткіншек жасындағы агрессивті мінез-құлқының пайда болуы негізгі өзекті мәселенің бірі болып отыр. Агрессивті жеткіншектерде кездесетін жағымсыз мінез-құлық ерекшелігінде қарым-қатынасқа түсуде болатын мұғалімдерге, оқушыларға, ата-аналарға нақты көмек көрсету мектептегі психологиялық қызметтің маңызды негіздерінің бірі болып саналады.

Агрессивті мінез-құлықты балалардың ең негізгі себептерін көптеген ғалымдардың пікірлеріне сүйене отырып жеткіншектердің бойындағы бірнеше өзгерістерін көреміз. Бұл тақырып төңірегінде шетелдік, ресейлік және қазақстанның педагог-психолог ғалымдары К.Хорни, К.Лоренц, Э.Фромм, Д.Доллард, С.Розенцвейг, Р.Бэрон, Д.Ричардсон, И.С.Кон, А.Г.Ковалев, А.С.Выготский, Б.Г.Ананьев, Е.И.Головака, А.А.Бодалев, И.П.Блонский, И.А.Невский, Н.Д.Левитов, Семенов Л.М қазақстандық ғалымдарымыз Х.Т.Шерьязданова, А.Ескендинова, Д.К.Казымбетова, А.Т.Ақажанова, Г.А. Уманов, Э.И. Шнибекова, Г.А. Дусманбетов, Л.К., Керімов, Г.А., Бекмұратова т.б. ғалымдардың еңбектерінде агрессивті мінез-құлықты балалардың жалпы ерекшеліктері мен олардың психикалық дамуын жан-жақты зерттеп көрсеткені бізге белгілі. Қарым-қатынастың бұзылу себептерін анықтап оны түзету жолдарын ұсынғандар Э.Берн, Дж.Морено, Д.Карнеги. Олар әлеуметтік ортаға адамның икемделуіне негіз болатын себептер және факторларды анықтап, қарым-қатынас функциялары мен түрлерін сыныптастырып жүйеге келтірген.

Агрессивті мінез-құлықты жеткіншектерді тәрбиелеу мәселесі мұғалімдердің, ғалымдардың, педагогтардың, психологтардың және мектеп инспекторларының назарында болуы керек. Агрессия сөзіне түсіндірме сөз беріп кетсек, латын тілінен аударғанда "агрессия" "шабуыл" деген мағына береді. Қазіргі уақытта "агрессия" деген ұғым кең мағынада қолданылады. Аталмыш құбылыс жағымсыз эмоциялармен және жағымсыз мотивтермен сонымен қатар жағымсыз нұсқаулармен және бүлдіруші әрекеттермен байланыстырылады. Психологияда агрессия деп өзгелерді өзіне бағындыру немесе олардан басым болу мақсатында шынайы іс-әрекетте немесе қиялдауда көрініс табатын үрдісті айтады. Агрессивті мінез-құлықты балалар қатарына психикалық дамуы уақытша баяулаған тез ашуланшақ, уайымшыл, өзін төмен санайтын, мінез-құлқында психопатиялық формалары кездесетін балалар жатады. Ашу-ызаның бара-бар көрінуі балалардың көпшілігінде, әсіресе психикалық зақым алған не болмаса қазаны басынан кешірген балаларда қиындық тудырады. Мұндай балалар елеудің екі түрінің біреуіне ғана қабілетті келеді: ашу немесе агрессия олардың әрекетінің көпшілігінде «бұзып шыға» бастайды, не болмаса бұл сезімдер депрессия, ашушандық пен өзін-өзі төмен бағалаудың артқы жағында жасырын жатады. Есімі әйгілі балалар психотерапевті В.Оклендер [4]: «Бала өзінің ашуын ұғынуы тиіс, бұл оның сенімділік пен психикалық тұтастықты меңгеру жолында жасаған алғашқы қадамы болады, ол өзінің қорыққан сәттерде ашу—ызаны басып тастап отыруын немесе оларды жанама түрде шашуын қоюуы қажет, өйткені бұл баланың өзін зақымдауы және айналасындағыларды эмоциялы оқшаулануға апарды» деп пайымдады. Н.В. Макшанцеваның [5] ойынша агрессивті мінез-құлық дегеніміз - әлеуметтік психологиялық қоғамнан алған жағдайды қасиеттердің ауытқуы дейді. Агрессивті мінездегі жеткіншектермен жұмыс жүргізуде міндетті түрде олардың қоршаған ортасы мен қарым-қатынасына, тәрбиесіне көңіл бөлу керек. Осы көзқараста жұмыс жүргізген біраз ғалымдар Н.Н. Верцинской, А.И Кочетов т.б. олар осындай мінезде қоршаған ортасы мен қарым-қатынас жасайтын жеткіншектерді төрт бөлікке бөледі. Қарым-қатынастың бірінші түрі - инертті - бұл топқа әлсіз мінезді мектеп оқушылары кіреді, яғни олардың жалпы дамуы шектеулі, өмірге деген тәжірибесі өте аз болады. Екінші түрі қарым-қатынастың тобына қабілеттілік деңгейі жатады. Жеткіншектер үнемі өздерінің іс-әрекетін қоршаған әлеміне қабілетті етіп көрсетеді. Қарым-қатынас үшінші тобына қарама-қайшылыққа бейімділік тобына жатады. Мұндай топтағы жеткіншектер көңіл-күйіне байланысты кейде жағымды кей кездері жағымсыз мінездерімен жүреді. Олар жалпы ортақ көңіл - күйіне тез беріледі, егер көпшіліктің көңіл-күйі жоғары болса

бірге жоғары болып, төмен болса бірге төмен болады. Қарым-қатынас төртінші типі - тумысынан жанжалдылық тобы. Мұндай жеткіншектермен эгойст, өкпешіл өзін-өзі ұнатпайтындар және т.б. Олар үнемі келесідей мінез-құлқымен бейнеленеді - оқуға деген зауқымы жоқ, мектепке мұғалімге, ортасына ата-аналарын жақын тартпау, әлсіздік, ашуланшақтық мінездері көрінеді.

Жалпы, қарым-қатынас деген ұғымға сөздіктерде мынандай анықтама беріледі: «Қарым-қатынас – бұл адамдар арасындағы іс-әрекетпен, мағлұматтармен, эмоциялармен, дағдылармен, еңбек нәтижесімен өзара айырбас болатын өзара байланыс және өзара әрекет процесі» [6]. С.И.Ожеговтың [7] сөздігінде қарым-қатынас ұғымы өзара келісім, іскерлік және достық байланыс арқылы анақталады. Қарым – қатынас – бала өміріндегі бірінші адамзатты акт болып саналады. Қарым-қатынасыз адам психикасы қалыптасуы мүмкін емес. Қарым-қатынас депривациясы баланың ақыл-ой және дене дамуының кешеуілдеуіне, түрлі ауруларға, девиантты мінез-құлыққа және т.б. жағымсыз құбылыстарға әкеліп соғады. Әрбір бала өз бойында айналадағылармен қарым-қатынас тәжірибесін жинақтап толықтырады. Оның қазір не істей алатыны, қолынан не келетіні – барлығы ересектермен қарым-қатынаста, ал кейін балалар қоғамында дамиды. ХХ ғасырдың басында ағылшын психологы және философы У.Джеймс адам үшін ең қорқынышты жаза, ол қоғамда өмір сүре отырып, басқа адамдардың оны елемейді деген болатын. Агрессивті мінездегі жеткіншектерге көптеген психологиялық мінездеме бере отырып, Е.В. Заика, Н.П.Крейдун, А.С. Ячина [8] есімді ғалымдар осындай тұлғалы балаларды үлкен екі топқа бөліп көрсеткен. **Бірінші топқа** болашаққа деген ешқандай болжам жасамайтын, жанұясына эмоционалды қарым-қатынасты араласпайтын социометриялық статусы төмен қоршаған ортасына үнемі жан- жалға түсіп өзін төмен деңгейде бағалайтын балалар жатады. **Екінші топқа** келесі сапаларды жатқызады жоғары мінезді шынайылыққа бейімделмеген, төмен емес топқа үндемейтін әлсіз топтарды жатқызады. Агрессивті бейімдеушілік қарсы тұлғасына бағытталғанда туындайды. Әлеуметтік пассивтілік түрдің бәсеңдеуі тұлғаның қоғамдық өмірде әлеуметтік мәселелерге салғырт қарауынан болады. Осы бәсеңсуге С.А. Беличеваның [9] пікірі бойынша оқуға деген ниеттің болмауы да жатады. Тәжірибелі педагогтың жүргізген жұмысы жеткіншектермен байланысты, яғни мінез-құлықтың бәсеңдеуі әлеуметтік қоғамда бәсең болғанымен сипатталады. Педагог-психологтардың мәлімдеуінше қоғамдық өмір нормативінен алшақтау ол өте зиянды, себебі қалыптасып келе жатқан тұлға бойынша агрессивті мінез-құлық дамиды. Мінез-құлықтың бәсеңдеуі жеке адамның іс-әрекеттері мен қарым-қатынасына үлкен мән беріледі. Себебі осы ерекшеліктердің астында адам бойындағы негізгі қасиеттер жасырын жатыр. Сыртта жүріп жатқан түрлі ерекшеліктер жеткіншектердің психикасында болып жатқан түрлі құбылыстарды дәлелдейді. Сондықтан балаға қандайда бір баға қоярда және шешім қабылдас бұрын ол баланың бойында агрессивті мінез - құлықтың тудырмайтындай жас жеткіншектің әлеуметінен өтетін шаралар қолдану керек. Қарым-қатынастың әлеуметтік мәні оның қоғамдық тәжірибе мен мәдениет формаларын беру құралы болуында. Қарым-қатынастың психологиялық мәні осы процесте бір адамның субъективті әлемі басқа адам үшін ашылып, сезім, ой, өзара іс-әрекет етушілердің мінез-құлқының өзгеруімен анықталады. Адамның ең алғашқы белгілі бір нормадан ауытқуын адамның психикасын ауытқуы деп қарауға болмайтын атап өткен жөн. Мінез-құлық түрі әлеуметтенудің қорытындысынан пайда болады, дәлірек айтқанда адамның биологиялық қажеттіліктері түрлі әлеуметтік құрылым негізінде нақты бір формаға келеді, сондықтан агрессиялық себептерді талдау кезінде әлеуметтік процестерді меңгеру керек, яғни тұлға өміріндегі қоғамдық өзгерістерді қалыптастыру үшін осы жол өте маңызды. Жеткіншектіктерді агрессиялық жолға түсірмес үшін кейінгі өмірінде қарым-қатынастың даму процесі келесі негізгі бағыттарда жүргізіледі: қарым-қатынас мотивтерін дамыту; қарым-қатынас құралдарын дамыту; қарым-қатынас түрлерін жетілдіру. Осындай мінездің қалыптасуында негізгі себептерді талдау кезінде А.И.Селецкий мен С.А.Тарарухиндер [10] «өмірдің сәтсіз шарттары мен тәрбие барысында денсаулық жағдайының босануынан, отбасы ішілік тәрбиенің толық

жетілмеуінен, білімділіктің төмендеуінен, айналасындағы қоршаған ортасымен қарам-қатынастың төмендеуіне және жан-жалды мінез әрекеттерінен көріп отырады. Сондай – ақ, Б.Ф.Райскийдің [11] пікірімен келіспей қоюға болмайды. Себебі, Райскийдің көзқарасы бойынша жағымды еріктіліктің қалыптасуына кері әсерін тигізетін жеткіншектердің агрессивті мінез - құлқы. Ол әсіресе бала мінез-құлқындағы кездесетін жағымсыз құбылыстарды жас ерекшелікте кездесетін қателіктер деп көрсетсе, В.П.Кашенконың пікірі бойынша агрессивті мінез-құлықтың себептерін қоршаған ортасынан іздеген жөн дейді. Себебі, жеткіншектер жақсы-жаман болы, дамуы тікелей осы әлеуметтік жағдайына байланысты дейді. Ғалымдар жеткіншектер бойында қалыптасатын агрессивті мінез-құлқының себебін тапқан. Ол отбасында мектепте, қоғамда, тәрбие факторының негізі болып табылатын «жағымсыз әлеуметтік жағдай» В.Н. Соколова, Г.Л. Юзефович, В.А.Васильева, Ю.А.Васильев сынды бір қатар ғалымдардың тұжырымдауынша агрессивті мінез-құлқының туындаушының ең маңызды бір себебі ол отбасынан айырылған балалардың өз басынан бір функциясын жоғалтуы, яғни мемлекеттің қамқорлығына көшкен балалар деп атаған. Егер отбасы ішілік қарым-қатынас жоғалатын болса онда отбасы тәрбиесінің құлдырауынан басқа еш өзгеріс болмайды. Есейген балалардың өз өмірінде орын алған мәселелердің басым көпшілігін үлкен адамдарға тәуелсіз шешу қажеттілігі орын алатындығы психологияда дәлелденген. М.И.Лисина [12] ғалымдардың зерттеулерінде бұл мәселені автономия қажеттілігі және оның түрлері деп белгілейді. Психолог Л.М.Зюбин : “Баланың мінез-құлқы, оқу үлгерімінде айтарлықтай кемшіліктер болса ондайда психологтардың ақыл кеңесі керек”, - деген. Д.Б.Элкони мен Т.В.Драгуновалар [13] өсіп келе жатқан жас жеткіншекке ең керегі қарым-қатынас екенін атап көрсетті. Ал араласу қатынасының куәгері – адам деп анық айтқан. Сондықтан агрессивті мінез-құлықты жеткіншектердің қарым-қатынас жасау ерекшеліктері қалау-тілектерін басқарып, теріс жақтарын дәлелді ұғындырып, назарларын қоғамдық мәні бар істерге жұмылдыру қажет.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Назарбаев Н.Ә. «Бәсекеге қабілетті Қазақстан үшін, бәсекеге қабілетті халық үшін, бәсекеге қабілетті ұлт үшін». Қазақстан халқына Жолдауы.
2. Редакциясын басқарған профессор А.В.Петровский Педагогикалық және жас ерекшелігі психологиясы. Алматы «Мектеп» 1987.
3. Ескендинова А.У. Психологические особенности проявления агрессии у подростков в зависимости от различных факторов. Автореф. Алматы, 2003.
4. Оклендер В. Окна в мир ребенка: руководство по детской психотерапии. М., 1997.
5. Макшанцева Н.В. Отклонения в поведении подростков // Социс. 1991, -№8.
6. Большой толковый психологический словарь: В 2Т. / Сост. А. Ребер.- М.: Вече, 2000
7. Ожегов С.И. и Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / Российская академия наук. Институт русского языка им. В.В.Виноградова. - 4-е изд., дополнение. – М.: Азбуковник, 1999.
8. Заика Е.В., Крейдун Н.П., Ячина А.С. Психологическая характеристика личности подростков с отклоняющимся поведением // Вопросы психологии. - 1990. -№4.
9. Беличева С.А. Основы превентивной психологии. - М.: Социальное здоровье России, 1993.
10. Селецкий А.И., Тарарухин С.А. Несовершеннолетние с отклоняющимся поведением. - Киев: Вище школа, 1981.
11. Райский Б.Ф. Условия и причины возникновения и развития отклонений в поведении детей и подростков.- Вол-д. :ВГПИ, 1986- 88с
12. Лисина М.И. Проблемы онтогенеза общения. М., 1986.
13. Драгунова Т.В. Подросток. Москва 1984 г

ҰЛЫ ЖІБЕК ЖОЛЫ БОЙЫНДАҒЫ БАТЫС ПЕН ШЫҒЫС ДИАЛОГЫ

Жібек жолы – ұлы мәдениеттің бастауы. Жібек жолы – баршылық пен молшылықтың бастауы. Салтанаты жарасқан керуен қазақ даласын шарлады. Бұл жолмен халықтардың мәдениеті, әдебиеті, философиясы, ән мен күйі тарады. Жібек жолы деп аталуының басты себебі: қытай жібегін осы жолмен Батысқа тасыды. Сондықтан «Жібек жолы» деп аталып кеткен еді. Тарих ұлы Жібек жолы әлем мәдениетінің жетістігі болғанын айғақтайды. Жібек жолы қазақ жерінде отырықшылықтың орнығып, қала мәдениетінің дамуына орасан үлес қосты. Жібек жолында керуендер жылдың төрт мезгілінде ел-елді аралап, халықпен байланыс жасады.

Н. Алдабек «Ұлы Жібек жолы б.з.б II мың жылдай бұрынғы көне замандар мен орта ғасырларда Жерорта теңізі (Батыс Еуропа) мен аспан асты елі Қытай арасындағы Еуразия құрлығын басып өтетін, төрткүл дүниенің түкпір-түкпіріне тараған, ең бастысы Шығыс пен Батыстың арасын байланыстырып келген көне керуен жолдарының желісі болған» – деп жазады [1].

К. Байпақов атап өткендей, «Ұлы Жібек жолы 2 мың жыл бойы өмір сүрген. Ол әлем тарихында дара ерекше құбылыс болды, Тынық мұхит пен Атлант мұхитының арасындағы көптеген халықтарды біріктірді. Жібек жолы деген ат толық мағына бермейді. Жібекпен сауда жасау б.з.д. II және б.з.д. I мыңжылдықта ғана болды.

Ұлы Жібек жолы әр түрлі сауда, мәдени жаңалық және жаңа ойлардың таралу жолы, Еуразиядағы көшпелілер мен отырықшы халықтардың даму жолы болды. Жібек жолы өркениет жолы болды» [2].

Өркениет Шығыстан басталған. Шын мәнінде, Шығыс мәдениетінің, өркениетінің тамыры тым тереңде жатыр. Сонау ежелгі Шумер мәдениетінен бастау алады. Рухани ілімдердің Батысқа Шығыстан тарағаны белгілі. Мәдениеттанушы, ғалым Т. Ғабитов «Батыс пен Шығыс – географиялық атау емес. Мысалы, Марокко – Атлант мұхитының жағалауында орналасқан мемлекет. Бірақ бұл мемлекет шығыстық бағытты ұстанады. Шартты түрде жер бетіндегі халықтар Батыс пен Шығыс адамы деп бөлінеді. Олардың арасын бөліп тұрған не? Менің ойымша, құндылық бағдарлары. Батыс адамының белсенділігі табиғатты меңгеруге, бағындыруға бағытталды. Батыстың ұлы ойшылы Фрэнсис Бэкон: «Табиғат – адам әрекеті басталған жер. Адам табиғатты бағындырып қана өзінің табыстарына жетуге болады» деген пікір айтады. Батыс адамының ең рәміздік, символикалық бейнесі Фауст. Фауст кім? Ол өзінің жанын, рухын эзезілге сатып, жер шарын гүлденген баққа айналдырғысы келеді. Егер Фауст мен тойдым, маған ештеңенің керегі жоқ десе, онда оның жеңілгені. Адамның қажеттіліктерін толық өтеу мүмкін емес. Батыс адамы өзінің мақсат-мүддесін Фаустың «қанағатсыздығымен» байланыстырады. Табиғатты бағындыруға ұмтылу – Батыс адамының бірінші ерекшелігі. Шығыс адамының белсенділігі – бірінші өзін-өзі жеңуге бағытталған. Батыс адамы жауды алыстан іздейді. Айналасындағы адамдардан жаманшылық жасайды деп қауіптенеді. Шығыс адамы жамандықты адам өзіне-өзі жасайды. Барлық нәрсе адамның ішкі әлемімен байланысты деп түсінеді. Батыс өркениетінің екінші негізі – құқық. Әлгі индивидуалист адамдар бір-бірімен келісімге келеді. Барлығы құқыққа бағынады.

Ф.Энгельс «Ортағасырда ирландықтардың ата-бабалары адам егін жеген» деп жазады. Ал ол кезде мұсылман елдерінде Ислам ренессансы өркендеп, әл-Фараби, ибн Синалар тамаша трактаттар жазғаны белгілі. Терең ойлы ғұламалары бар Шығыс құлдық санадан азат еді.

Құлдықты ойлап тапқан негізінен Батыс. Өркениеттің аграрлық толқыны Батысқа құл иеленушілікті алып келді. Көшпенділерде құлдық болған жоқ. Рас, көшпенділер үй қызметшілерін ұстады. Бұл типтік түрде емес, яғни тұрмыстық құлдық деңгейінен аспады. Құл иеленуші қоғамға Рим империясына соққыны Аттила берді» дейді [3].

Шығыс Батысқа, керісінше, Батыс Шығысқа өзара ықпал етіп, бірін-бірі толықтырғаны тарихтан белгілі. Батыс пен Шығыстың қарым-қатынасын, бір-біріне ықпалын зерттеу гуманитарлық ғылымдарда, әсіресе, мәдениеттануда өте маңызды. Адамзат әлемі біртұтас, десе де, ғылыми тұрғыда мәдениетті Батыс пен Шығысқа бөліп жіктейміз. Батыс пен Шығыс – адамзат мәдениетінің екі тармағы, өмір сүру ұстанымымен, рухани-материалдық құндылықтарымен ерекшелене тұра адамзаттың біртұтас әлемін құрайды. Көптеген Батыс ориенталистері отарлау саясатын бүркемелеу үшін өз еңбектерінде, көбінесе, Шығыс халықтарын сауатсыз, қараңғы, надан, нашақор ретінде көрсеткені белгілі. Олар «Батыс болмаса, өркениетке иек артқан Шығыс жоқ» дейді.

Өркениеттің «сызып қойған» шекарасы жоқ, сондай-ақ оның қай жерден аяқталарын да ешкім білмейді. Ғылымға өркениет теориясын ғалымдар А.Тойнби, О.Шпенглер, Н.Я. Данилевский енгізді. Жыл өткен сайын қоғам жанаруда. Адамдар түрлі ақпаратпен қаруланып, олардың ақыл-санасы, сана-сезімі, ойлау жүйесі мен көру ауқымы дамып, өзгеруде. Ғалымдарға сенсек, «өркениеттің формасы» сөзсіз өзгереді.

Мәдениеттанушы, ғалым Т. Ғабитов: «Өркениет жедел хат секілді тез жетпейді. Элвин Тоффлердің ілімі бойынша толқынмен келеді. Өркениеттің үш толқыны бар. Біріншісі – аграрлық толқын, яғни егіншілік пен малшаруашылығының пайда болуы. Көптеген Шығыс елдері өркениеттің аграрлық толқынында қалып қойды. Екіншісі – индустриалды толқын. Шындығын айтқанда, Шығыс адамы индустриалды толқынды қабылдай алмады. Әртүрлі себептермен «ұйықтап қалды». Өнеркәсіптік революцияға тосырқай қарады. Осы индустриалды толқынмен қаруланған Батыс бүкіл әлемде үстем күшке айналды. Бірақ Батыстың ішінде ішкі қайшылықтар туды. Рухсыздық орын алды. XX ғасырдың ортасында өркениеттің үшінші толқыны – ақпараттық толқын пайда болды. Ақпараттық толқын адамзат санасына үлкен әсер етті» дейді [4]. Расында да, батыс әлемінің беткетұтар ғалымдары «Рухсыздық Еуропаны кезіп жүр. Біз оның елесімен күнде кездесеміз» деп дабыл қағуда. Тіпті «Шығыс бізге қарағанда негізгі тамырынан ажыраған жоқ, олар өзінің дәстүрінен ажыраған жоқ», – деп мойындап қояды.

Олжас Сүлейменов «Батыс та жоқ, Шығыс та жоқ, тек күннің атуы мен батуы бар» дейді. Бәлкім, көрнекті ақын айтқандай, Батыс та, Шығыста жоқ болса, жоқ шығар, бұл қолдан жасалынған, халықтар арасына «шекара» қою-ақ болсын, шартты ұғым-ақ болсын, бірақ сол батыстықтар мен шығыстықтардың болмысында жер мен көктей айырмашылық бары анық.

Батыстың әлемге билігін жүргізіп тұрғанын, әрине, жоққа шығара алмайсың. Бұл «саяси ойын» Шығысты жалықтыра бастады. Өзінің ұлттық мәдениетімен қаруланған Шығыс халқы бұл «ойынға» оңайлықпен мойынсұнар емес. Бұл тұрғыда Жібек жолын зерттеу, ондағы Батыспен қарым-қатынасты зерттеп, зерделеу, сөз жоқ, өте маңызды іс. Жібек жолы – Шығыстың тарихы ғана емес, болашаққа бастар бағдаршамы. Шығыс әлем картасындағы «жүрісті» өзгертуге шындап кірісті. Бұған біз өмір сүріп отырған заман куә. Бүгінгі Шығыс пен Батыстың сұхбаты, шынында да, күрделі. Өткен тарихты өзгертуге болмас, бірақ бүгінгі «тарихты» жасау осы заманның қаһармандарының қолында.

Бүгінгі Батыс адамы мен Шығыс адамының басты ерекшелігі неде? Біздіңше, Батыс адамы картадағы орнын әлі де «кеңейткісі» келсе, Шығыс адамы әлі өзін-өзін тануға, іздеуден жалығар емес.

Батыс тарихты бұрмалағысы келеді. Шығысты мойындай тұрып, көзге ілгісі келмейді. Ал Шығыс «өліспей беріспеймін» деп қасарысып, өрге ұмтылуда. «Бағдаршамның жасыл түсі» Батыс адамына көбірек жанса, мұны «жолы болғыш» деп емес, өткеннің «мықтап қаланған фундаменті» деп қабылдаған дұрыс шығар. Қалай десек те, біздің заман өзгерістер заманы.

Осы орайда «Шығыс мәдениетін» және бір рет бағамдаудың сәті түсіп тұр. бір тоқталып өтелікші. «Шығыс мәдениеті» дегенде ойға «Мың бір түн» ертегісі оралады. Таңғажайып қала, таңғажайып сәулет өнері. Бағдат шаһары сән-салтанатымен көз алдыңнан өтіп жатады. Бұл – түркі жұртының ортақ мұрасы, әлем әдебиетінің жауһары. Басқасын айтпағанда, осы бір ғана ұлы туындының өзі Шығыс халқының ұлылығын, парасатын, байлығын, ақыл-ойының тереңдігін дәлелдеп берген. Зерттеушілердің пайымдауынша, Батыс эллиндік өркениеттің нағыз мұрагері емес. Ғалымдарға сенсек, көне гректің ежелгі пәлсапасы Батысқа араб тіліндегі аударма арқылы «сіңіскен». Тіпті батысты зерттеп жүрген шығыстық ғалымдар «Батыс әлем аренасына өзінің төл мәдениетімен шыға алған жоқ. Олар әдеби-мәдени дүниелердің бәрін, тіпті діннің өзін өздеріне бейімдеп, өңін айналдырып, өз қалыптарына кигізді. Сосын «Біз бармыз» деп айқай салды» деп тұжырымдайды.

Шығыс мәдениетінің Батысқа көп ықпал тигізгенін жаздық. Батыс мәдениеті де Шығысқа айтарлықтай әсерін тигізгені жайлы тіс жармай кетуге әсте болмайды. Шығыс халықтарының арасында өзінің ұлттық құндылығынан, салт-дәстүрінен ажырамаған қытай деседі. Сол Қытай өз дәстүрін дамыта отырып, Батыстан үйренді. Қытай ғалымдары Батысты зерттеуді бұдан қаншама ғасыр бұрын қолға алды. Қытай даналығы «Өзіңнен ақылы асқан адамнан, ұлттан үйренуден ешқашан арланба!» дейді. Жаһандану ғасырында ұлттардың мәдениеті бір-біріне ықпал етіп, дамиды. Бір ұлттың құндылығы – жалпы адамзаттың құндылығына айналады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі

1. Алдабек Н. Ұлы жібек жолы және қазіргі замандағы Орталық Азиядағы интеграциялық үрдістер// Ақиқат 2008. № 12
2. Байпақов К., Нұржанов А. Ұлы Жібек жолы және ортағасырлық Қазақстан. – Алматы: Қазақстан, 1992. - 203 б.
3. Ғабитов Т. Мен экстремистік топтардан қауіптенем// Алматы ақшамы №113. 16 қыркүйек.

*Мантаева Т. С.,
Маханбетжанова А. А.,
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ,
Дінтану және мәдениеттану
кафедрасының магистранттары*

РУХАНИЯТТЫ ДАМЫТҚАН ҰЛЫ ЖІБЕК ЖОЛЫ

Жібек жолы – ұлт пен ұлтты байланыстырған ұлы жол. Жібек жолы Шығыс пен Батыс халқын байланыстырды. Жібек жолы тек қана «сауда-саттық жолы» болған жоқ, халықтар арасын байланыстырып, олар бір-біріне экономикалық, әлеуметтік, мәдени тұрғыда ықпал етіп, бірін-бірі өсірді, дамытты.

Біздің пайымдауымызша, мәдениетте «ескі» не «жаңа» деген ұғым болмауы тиіс. Мәдениет біреу, ол – мәдениет. Мәдениет – ұлттың мұрасы, құндылығы, дәстүрі, тарихы. Рас, онда «ескі» мен «жаңаны» жарыстыру, әрқашан бәйгеге қатар салу бар. Ұлы Жібек жолы арқылы Батыс халқы ұстанатын дін Шығысқа, Шығыс халқы ұстанатын дін Батысқа тарады.

Ғалымдардың, ойшылдардың философиясы, жаңалығы, қысқасы ақыл-ой еңбегімен айналысатын адамның еңбегі осы ұлы жібек жолы арқылы тарап жатты. Батыс ақындары Шығыс шайырларына таңдай қақты. Шығыстық дүниетанымның тереңдігі, астары оларды ойға қалдырды. Шығыс ғалымдары «Батыс философтары Шығыс ойшылдарының пәлсапасының өңін айналдырып, өзімізге қайтарды» деген пікірді жиі айтады.

А.Мамраимов «Соғыс өрті қайнап, өзендер ағысын өзгертіп, теңіздер кеуіп жатса да, Ұлы Жібек жолы өзінің таңғаларлық тауарларымен, кезбе әртістердің өнерімен және тамаша адамдардың өзара кездесулерімен жалғаса берді. Ұлы жол таланттарды туғызбай қоймады. Себебі бұл жермен жер жүзінің барлық адамдары жүріп өтетін. Жолды сауда ағыны десе болғандай еді. Озық ойлар мен пікір алмасулар географиялық жаңалықтар жерді игерудің жолдары мен әдіс тәсілдері қалалар салу, сәулет өнері, т.б. жөнінде дамылсыз пікір алмасулар жүріп жататын. Әртүрлі халық бұл жерге өз өлеңдерін, әндерін, билерін музыкасын, әдет ғұрпын, салт дәстүрін ала келетін. Осының нәтижесінде адамзаттың ғасырлар, мыңжылдықтар бойы жинаған тәжірибелері байи түсті» деп жазады [1].

Жібек жолы бойында Әл-Фарабидың, Ибн Синаның трактаттары, Жүсіп Баласағұнның «Құтты білігі», Қожа Ахмет Яссауидің «Диуани хикметі», Рудаки, Фирдауси, Бирунидің пәлсапалық дүниелері әлемге тарады. Ал Батыстан Шығысқа Аристотель, Сократ, Платон, Демократидің ғылыми дүниелері жетті.

А.Маханова «ХІ ғасырдағы Түрік жұртының әйгілі ақыны Ахмет Йүгінеки өзінің «Ақиқат сыйы» шығармасында өнер-білімнің алмасуын былайша көрсетті:

Білімдінің сөзі үгіт, насихат, үлгі-өнеге,
Білімдіні азиат та, араб та мақтады
Малы жоққа-білім таусылмайтын мал,
Қаржысы жоққа-білім таусылмайтын қаржы».

Ұлы жібек жолы халықаралық қатынас тілдерінің қалыптасуына да септігін тигізбей қоймады. Соғды тілі Ұлы жібек жолы бойындағы елдердің көбіне ортақ тіл болды. Ол еларалық қатынас құралына айналды. Сондықтан түріктер соғды тілін меңгеріп алды. Махмұд Қашқари «Түріктер соғдыша, ал соғдылар түрікше біледі» деп жазды.

Соғды тілімен қатар түрік тілі де маңызды халықаралық қатынас құралы болды. Махмұд Қашқаридың көрсетуінше, Шын, Машын халықтары түрікшені жақсы білді. Түрік тіліне әлемдік діндер ілімдеріне қатысты қаншама шығармалар аударылды. Ұлы жібек жолы арқылы түрік тіліндегі шығармалар өзге елдерге таралды»-деп жазады [2].

К.Байпақов, А.Нұржанов «Жәлеледдин Руми (1207-1273) өзара мәдени алыс берістер мен өзара түсінушілікті асқан шабытпен жырлады. Руми былай жазды: «Кейде түрік пен үнді оңай ортақ тіл табыса кетеді. Кейде екі түрік бір бірін жаттай сезінеді. Ендеше жанмен ұғынысу тілі дегеніміз-мүлде бір басқа нәрсе; бір тілдестіктен жанмен ұғынысу тілі қымбат». «Дін жүрегі» атанған абзал ақын Конье қаласында қайтыс болған кезде оны ақтық сапарға шығарып салуға мұсылмандармен қатар христиандар да, иудеилер де буддаға табынушылар да бірлесе қатысқаны тектен тек емес-ті»-деп жазады [3].

Жібек жолы – әлемнің, түріктің, қазақтың тарихы. Тарих – адамның, әлемнің тағдыры. Адамның тарихы секілді жолдардың да тағдыры бар. Олар да «сөйлейді», пайда болады, өмір сүреді, өзінің миссиясын орындайды. Олар да «өледі», жоқ болады. Сол жолдардың бойында талай сыр, құпия, жұмбақ қалды. Сол «жұмбақтың» қазір тарихшылар жауабын іздеуде. Бүгінде Шығыс пен Батысты байланыстырған Жібек жолына деген жаңаша көзқарас, зерттеу қолға алынды.

Өкінішке қарай, қазір қазақ мәдениетінің дамуына шығыстық мәдениетке қарағанда батыстық мәдениеттің ықпалы басымырақ. Оның объективті себептері өте көп. Біз талай жыл Ресейдің ықпалында болдық. Біздер Шығыс ғұламаларының еңбектерін зерттеп, ғылымға енгізу орнына Батыс философтарын дәріптедік.

Тәуелсіздігімізді алып, тамырымыздан тануға ұмтылып жатқан кезде «Біз кіміз?» деген сауалға жауап іздедік. Сол сауалдың негізгі жауабы «Қазақ – өзінің шығыстық түп-тамырыңа орал!» еді. Тәуелсіздік алғалы өз мәдениетіміз бен әдебиетімізді, жалпы ұлттық құндылықтарымызды түгендеп, түркі жұртына ортақ ғұламалар мен қазақ ойшылдарының еңбегін зерттеп, зерделей бастадық. Соңғы жылдары мәдениеті «даңғазаланып» кеткен Батыс Шығыс мәдениетіне қайта ден қоя бастады. Осыдан жарты ғасыр бұрынғыдай Шығысқа

«екінші сортты халық» деп емес, өздерімен терезесі тең халық деп қарай бастады. Ғалымдардың зерттеуіне сенсек, қазір Батысқа қарағанда Шығыс дамып жатыр. Бұған басқа-басқа бір Малайзияның өзі мысал бола алады.

Қорыта келе Ұлы жібек жолы әр түрлі елдердің өзара білім алмасуына орасан үлес қосты. Бүгінде Әл-Фараби, Ибн Сина, Платон, Аристотель, Сократ еңбектері бүкіл адамзатқа ортақ мұра.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Мамраимов А. Ұлы жібек жолындағы киелі жерлер. 2009.- 11 б.
2. Маханова А. Ұлы Жібек жолы 2009.- 118-119 б.
3. Байпақов К., Нұржанов А. Ұлы Жібек жолы және ортағасырлық Қазақстан. – Алматы: Қазақстан, 1992. - 203 б.

*Махамбетова А. С.,
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ,
Дінтану және мәдениеттану
кафедрасының
1-курс магистранты*

ИСЛАМ ТЕОЛОГИЯСЫНДАҒЫ МАТУРИДИ ЖӘНЕ АШҒАРИ ШҚІРЛЕРІНІҢ ҰҚСАСТЫҚТАРЫ МЕН АЙЫРМАШЫЛЫҚТАРЫ

Абу Мансур әл-Матуридиді Абу Хасан әл-Ашғаридің шығыс аналогы ретінде бағалау айтуға ғана оңай. Бір қырынан қарағанда, екі теологтың арасындағы қатарластық пен үйлесімділікті көруге болады. Атап айтқанда, Матуриди де, Ашғари де бір дәуірде өмір сүрген, екеуі де мұғтазилиттерге қарсы күрескен. Әйтседе, Абу Хасан әл-Ашғари дүниеге келіп, өмір сүрген ортасы - Басра қаласы бүлік пен бидғаттар ордасына айналған еді. Фықых пен хадистерді қатал сынға алған мұғтазила топтарының идеялары Басра аймағында басымырақ болатын. Ал Абу Мансур әл-Матуридидің ғылым мен білімге сусындап өскен жері - Саманидтер билік құрған өлке – оқу мен білімнің, жақсылықтың қазынасы, исламның алынбас биік қамалы ретінде танымал еді. Мауараннаһр төңірегінде де мұғтазила бағытының идеяларын қолдаған топтар болды және Абу Мансур әл-Матуриди өзіндік көзқарастарымен оларға қарсы төтеп бере алды. Екі теологтың да қарсыластары бір болғандықтан, мақсат пен міндеттері де сырттай біркелкі болып көрінуі мүмкін. Алайда, бұл көрініс оларға ортақ ерекшелік емес, сол дәуірде жүргізілген пікірталастың бір бөлігі болатын. Бұндай пікірді У. Рудольфтің ғылыми еңбектерінде кездестіреміз [5, 246 б.].

Екі ғұламаның құран мен хадис аясындағы сенім, ақиқатқа жету жолдары, Аллаһтың заты менен сипаты, күнә мәселелері туралы пікірлері де өзгеше. Абу Хасан әл-Ашғари: «Аллаһ тағаланы тану үшін шарифат негіздері керек, ақыл жеткіліксіз» - десе, Абу Мансур әл-Матуриди тобы Имам Ағзам Абу Ханифа іліміне сүйене отырып, «Аллаһ тағаланы тану үшін адамның ақылы жеткілікті» - дейді [1, 78 б.].

Жалпы Абу Мансур әл-Матуриди шарифаттың нұсқауымен ақыл-ойға сүйенеді. Ал Абу Хасан әл-Ашғари болса, нақли дәлелдерді көбірек ұстанып, оны іске асыруға тырысты. Абу Мансур әл-Матуриди құран аяттарына сүйеніп, «Аллаһ тағала адам баласына ойланғандар, пікір жүгіртіндер, ақылдарынды қолданыңдар»-деген өсиет қалдырды. Бұл тұжырым ақылдың және ойланудың ғылым мен білімнің негізі екенін көрсетеді.

Дегенмен, екі ғұламаның да сенімдік ұстанымы ортодоксальді мұсылмандық сенімді құрайды. Қос ғұламаның сенімдік көзқарасындағы көп ерекшелікке қарап, зерттеушілердің бір тобы екі мәзһабтың арасында үлкен айырмашылықтар бар деп түйін жасаса, келесі топ айтарлықтай өзгешелік көрмей, тек ұқсастықтарын анықтап жатады. Әсіресе, Тадж ад-дин ас-

Субки аса маңызды емес, жанама мәселелерге көп көңіл аударып, екі теологтың доктриналарының айырмашылығын 13 (хилафатта) пунктте: алтауы мәндік (мағнауи), ал жетеуі (лафзи) сөздік мағынасы жағынан бөліп қарастырады. Ал әл-Байади бұл тізімді 50-ге дейін жеткізеді. Әйтсе де, әл-Байади де қос ғалымның ілімдеріне емес, кейінірек пайда болған екі мектеп арасындағы пікірталастарға тоқталады.

У. Рудольф атап көрсеткендей, зерттеуші ғалымдардың басым бөлігі екі пікір болмысының айырмашылығын көрмейді. Абу Хасан әл-Ашғари алғашқыда мұғтазила бағытын ұстанған ғалым болған, кейінірек ханбалиттерге бас ұра қосылуға талпынды. Ал Абу Мансур әл-Матуриди шығыс ханафи мектебі идеясымен өсіп, өлгенше сол бағыттың көрнекті өкілі ретінде танылды. Матуриди ешқашан суннаға тиесілігін ресми дәлелдеген емес. Сондықтан да ол мұғтазила бағыты өкілдерімен нақты да сенімді тұрғыдан айтыса білді. Келтірілген мәліметтерге сүйене отырып, екі ғұламаның туыстас мектеп өкілдері деген пікір жаңсақ деп санаймыз.

Енді Абу Мансур әл-Матуриди мен Абу Хасан әл-Ашғари көзқарастарының кейбір негізгі айырмашылығы мен ерекшеліктеріне тоқталайық:

1) Абу Мансур әл-Матуриди: «Аллаһ тағаланы адам баласы білуі тиіс, сонымен қатар, бұл ақыл арқылы іске асқаны жөн»-дейді.

Абу Хасан әл-Ашғари пікірінше: «Аллаһ тағаланы тану үшін шарифат негіздері керек, ақыл жеткіліксіз» [5,82 б.].

2) Абу Мансур әл-Матуриди жаратылған заттың жақсылығы мен жамандығы туралы тұжырымында заттардың мәнін үш топқа бөледі. Олар:

- а) адам ақылының өзі жақсылықты тани білуі;
- ә) адам ақылының өзі жамандықты тани білуі;
- б) жақсылығы мен жамандығы жасырын болған дүниелер.

Осы сияқты мәселеде жамандық пен жақсылықтың тарапын тек шарифат шешеді. Абу Мансур әл-Матуриди Имам Ағзам Абу Ханифа пікірлерін растай отырып, былай дейді: «Ақыл барлық нәрсені шешіп тұрса да, адам баласы үшін шарифатты жіберген Аллаһ тағаланың әмірінен ұзақтамауы тиіс. Ақыл діни заңдылықтардың мәнін шешуде тек жалғыз өзі мәселені шеше алмайды. Өйткені діни заңдылықтардың үкімі мен шешімін тек жаратушы Аллаһ тағала ғана бұйыра алады».

Абу Мансур әл-Матурийдің бұл таңдаған жолына, Абу Хасан әл-Хасан әл-Ашғари былай қарсы пікірін білдіреді: «Заттың жамандық пен жақсылық тараптары жоқ. Әдемілік те, жамандық та шарифаттың көзқарасы бойынша анықталады»[3, 54 б.].

Жақсылық Аллаһ тағаланың әмір еткендігі үшін жақсылық болып саналады. Ал жамандық болса, жаратушы Аллаһ тағаланың тыйым салғандығы үшін жамандық. Бұл мәселеден Абу Мансур әл-Матурийдің мұғтазила топтары мен ашғарийа топтарының аралығындағы бейтарап бағытты ұстанғандығын байқауға болады.

3) Жабр (зорлық) мен ихтияр (ерік, қалау) мәселесі. Абу Хасан әл-Ашғари пікірінше пенденің фиғлдерінің (іс-әрекеттерінің) Аллаһ тағала тарапынан жаратылғандығын айта отырып, тек қана қасб (орындау) ету пендеге тән екенін айқындайды. Пенденің жауапкершілігі, сауап пен жаза да осы қасбқа (орындауға) байланысты. Ал Абу Мансур әл-Матуриди болса, Аллаһ тағала барлық тіршілік иелерімен бүкіл іс-әрекет, заттарды жаратты. «Іс-әрекеттерді Алладан басқа біреу жаратты» - деген пікірдің қате екенін айта отырып, Аллаһ тағаланың хикметі, тек қана пенденің ихтияры (қалауы) арқылы орындалатынын, қайырлы істерге сауап, жаман істерге жаза берілетіндігін еңбегінде ашық жазды. Негізінде пенденің амәл-әрекеттері жаратушы Аллаһ тағала тарапынан жаратылған. Бұған дәлел құран кәрімнің мына аяты: **«Алла сендерді де жасаған нәрселеріңді де жаратты».** (Сафват сүресі, 96-аят). Мұғтазила пікірі бойынша: «пенделердің істерінің орындалуы Аллаһ тағаланың берген бір күші арқылы, пенделер тарапынан жаратылады»-дейді [4, 67 б.].

Бұл жерде Аллаһ тағаланың жаратқан амалдар мен пенденің жаратқан амалдары қарама-қайшы келгендіктен Абу Мансур әл-Матуриди бұл теорияны қабыл етпейді. Бұл тақырыпта Абу Мансур әл-Матуриди пікірі Абу Хасан әл-Ашғари пікірімен сәйкес келеді. Пенденің қасбы (орындау) бар, бұл қасбын орындауға пенденің өзінде еркі болады. Адам осы қасбы (орындауы) арқылы сауап пен күнәні жасайды. Алайда Абу Хасан әл-Ашғари адамның бұл қасбы Аллаһ тағала тарапынан жаратылып, пенденің еркімен бірлесетін құбылыс деген пікір білдіреді. Дәл осы тұста Абу Мансур әл-Матуриди бұған келіспей, адамның қасбы Аллаһ тағаланың пендеге берген бір қуаты арқылы іске асады. Адам баласы осы қуат арқылы өз ісін қаласа іске асыра біледі немесе керісінше қаламаса іске асырмайды. Бұл қасбты орындауда адам баласының өз еркі біледі. Сол сияқты сауап пен жаза да осы жүйеге сай келеді. Бұл жағдай Аллаһ тағаланың адам баласының ісін жаратуы мен адамның осы құбылыстарды орындауда ерікті екенін көрсетеді. Абу Мансур әл-Матуриди қорыта келе қасбтың (орындау) құлдық қуаты мен әсері арқылы орындалатынын айтады. Имам Ағзам Абу Ханифаның иститаға ұғымы мен Абу Мансур әл-Матурийдің қасб қуатының сәйкес келетіндігін ұмытпағанымыз жөн.

4) Матурийдің Аллаһтың іс-әрекеттері хақындағы көзқарасында өзге қаламдық мектептің өкілдеріне қарағанда біршама айырмашылықтар бар. Ашғари: «Аллаһ тағаланың жасаған іс-әрекетінен себеп іздеуге болмайды. Өйткені, Аллаһ жасаған іс-әрекеті үшін жауапқа тартылмайды. Жасаған іс-әрекеті үшін жауапқа тек адамдар ғана тартылады» деп білді.

Бұл мәселе бойынша Матурийдің пікірі өзгеше. Оның пікірінше: «Аллаһ бей-берекет әрекет етпейді. Аллаһтың әрбір ісі хикметке толы... Аллаһ хикметті мәжбүр немесе зорығып жасамайды. Өйткені, Ол нені қаласа, соған қол жеткізеді. Осы себептен де Аллаһтың тек өте лайықтыны жасауы уәжіп деп айта алмаймыз. Аллаһ жаратылғандардың алдында белгілі бір іс-әрекеттерді жасауға міндетті емес. Аллаһтан бір нәрсенің жасалуын уәжіп көруіміз, Оны жауапқа тартуымызбен бірдей ұғым. Ал, Аллаһ мұндай кемшіліктен ада».

Осы мәселе бойынша Матуриди Аллаһ пендесіне күші жетпейтін нәрсені жүктемейді және оны күші жетпейтін іске жауапты қылмайды. Себебі, Құранда былай дейді: «Аллаһ кісіге шамасы келмейтінді жүктемейді...», («Бақара» сүресі, 286-аят). Ал Ашғари пікірінше, Аллаһ қаласа, пендеге күші жетпейтін нәрсені бұйырып, оған жауапты етуі мүмкін.

5) Матуриди «иман кемімейді де артпайды да» десе, имам Ашғари «иманның кемуі де, кемелденуі де мүмкін» деді. [1, 79 б.]

Матуриди қазір мүмін болған адамды мұсылман атаймыз, бірақ та өлер алдында кәпір болса, күпірлікке кірген болып табылады деп тұжырымдаса, әл-Ашғари күпірлікпен өлген адам өмір бойы кәпір болған болып саналады, өмірінің соңында мүмін болып өлген адамның хәлі де осылай (өмір бойы мүмін болған) деп пайымдады.

Матуриди: «Инша аллаһ мүмінмін» деуге болмайды, бұл өзінің иманына шүбә келтірушілік деп мәлімдесе, имам Ашғари бұлай айтуға рұхсат етеді. Осы себептен де, Матуридия мәзһабындағылар: «Дінің не?» деген сұраққа, «Әлһамду лиллаһ, мұсылманмын» деп жауап береді. Ал, Ашғария мәзһабындағылар: «Инша аллаһ, мұсылманмын» деп жауап қайырады.

Имам Матуриди «иман мен Ислам» бір деп жарияласа, имам Ашғари «екеуі екі бөлек, Ислам сеніммен бойұсыну, ал иман сенімін амалмен дәлелдеу» деп түсіндіреді.

Ашғари жан алқымға келгенде жасалған тәубе қабыл болмайтынын мәлімдесе, Матуриди мұндай тәубеге келу дұрыс деп ұйғарады. Бірақ, жан алқымға келгендегі иманның жарамсыз екенін түсіндіреді. Осы тәріздес айырмашылықтар қос теологтың ілімінде көп кездеседі.

Пікірімізді түйіндей келе, екі ғұламаны біріктіретін қалам ілімі, бірақ әрқайсысы бұл ілімді өзінше түсіндіргенін аңғардық. Ашғари - қалам ілімі мен оның қағидаларын керемет меңгерген ғалым. Қалам ілімінің мазмұны мен тәсілін сунниттік қатаң дәстүршілдік көзқарастарды қорғау мақсатында пайдаланғаны байқалады. Ал Матурийдің түсіндірмесі

өзгеше, мутакаллимдердің әдіс - тәсілдерін қолдана отырып, қалам іліміндегі дәстүршілдік діни көзқарас пен рационалдық ойдың тепе-теңдігін сақтап қалуға тырысты.

Қазіргі таңда матуридийа теологиялық ілімі біздің рухани дүниемізде ерекше орын алған. Сол себепті бұл теологиялық бағыттың өзектілігі мен өміршең екенін ескергеніміз жөн болар.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Н. Байтенова. Қазақстандағы діндер. Алматы, 2008.
2. Абу Муъин ан-Насафи. «Ат-Тамхид фи Усул ад-Дин». - Каир, х. 1407. / м. 1987.
3. M.S. Yazıcı oğlu. Maturıdı kelam ekolünün iki büyük siması: Ebu Mansur Maturıdı ve Ebül Muin Nesefi. - Ankara, 1985.
4. M.S. Yazıcıoğlu. Maturıdı ve Nesefiye göre insane hürriyeti kavramı. M.E.B. Yayınları. -Istanbul: 1992. - 144 s.
5. Рудольф У. Эл-Матуриди и суннитская теология в Самарканде // Пер. с нем. яз. - Алматы: Фонд «XXI век», 1999.- 286 б.

*Маханова Н., Жеңісқызы А.
Эл Фараби атындағы ҚазҰУ,
психология бөлімінің
I курс магистранттары
Ғылыми жетекшісі:
психол. ғ. д., профессор Бердібаева С. Қ.,*

ТҮЛҒА ДАМУЫНДАҒЫ ӨЗІНДІК БАҒАЛАУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Қазіргі нарық заманы қойып отырған талаптардың бірі өзіндік бағалау жан-жақты үйлесімді дамыған тұлғаны қалыптастырудың негізі болып табылады. Бұл күндері өтіп жатқан еліміздегі түбегейлі өзгерістер тұлға құрылымының дамуына психологиялық тұрғыдан жаңа сипатта қарауды қажет етеді. Өзіндік бағалау тұлғаның өмір сүріп отырған ортасына, сондай-ақ, оның өз-өзіне деген қатынасына байланысты болады.

Тұлға дүниетанымы қоршаған шындықты бейнелеу нәтижесі екендігі белгілі. Тұлғаның өзіндік бағалауы осы шындықты қабылдап, өзіндік санасы мен «Мен» бейнесінің қалыптасуы болып табылады.

Ал, бағыттылық қажеттілік пен дәйектілік жиынтығы арқылы тұлғаның қызметін бағыттайтын ұғым. Ол адамның дүниетанымын білдіретін мүдделерінен, бейімділік, сенім, мұрат секілді ой нысандарымен сипатталады. Өзіндік бағалау- еңбек, таным және қарым-қатынастың күрделі өнімі болып табылады.

Кеңес психологиясында Л.Б. Божович [1] өз еңбектерінде басқа адамды тану өзін танудың алдын орайды және ол үшін қайнар көз бен тірек қызметін атқарады деп тұжырымдады. Басқа адамдармен өзін салыстыру, қатар қою өзіндік бағалаудың критерийі болып табылады. Тұлға өздерін басқалармен салыстыра отырып, өзгелерде бар қасиеттерді өзінен байқайды да, өз әрекет- қылықтарын, қасиеттері мен құрылымдарын ұғынады.

Көптеген зерттеулерде көрсеткендей өзіндік бағалау тұлғаның өз мінез-құлығы мен іс-әрекетін талдау және бағалау негізінде қалыптасады. Бұл жағдайда тұлға қасиеттері ашылады.

Балалардың өзіндік бағалауының дамуы белгілі зерттеуші П.Р. Чаматаның [2] пікірінше, екі кезеңнен өтеді. Бірінші кезеңде бала өзін бағалауда өз әрекеттері мен қылықтарын бағалаумен шектелсе, екінші кезеңде тұлғаның ішкі қалпы мен қылықтық қасиеттері өзіндік

бағалау аймағына енеді. Екінші кезеңнің қалыптасуы жеткіншек кезеңде басталып, барлық өмір ағымында әлеуметтік тәжірибені жинақтау және интеллектік дамуында жалғасын табады.

Тұлғаның бүкіл өмірінде қалыптаса отырып, өзіндік бағалау оның дамуында маңызды функция орындап, адамның әртүрлі іс-әрекеттері мен мінез-құлықтарының реттеушісі болып табылады. Тұлғаның өзіндік бағалауы қарым-қатынасқа, басқа адамдарға қатынасына, іс-әрекет жетістігіне және тұлғалық дамуына тәуелді болып келеді. Тұлғаның өзін дұрыс бағалауы рухани қанағаттануды береді.

Батыстық және американдық психологтар өзіндік бағалауды әлеуметтік ортаға тұлғаның бағдарлануын қамтамасыз етуші механизм ретінде қарастырады. Бұл жағдайда әлеуметтік орта адамға, оның қажеттіліктері мен ұмтылуларына жау ретінде түсінілді. Бұл көзқарас белгілі ғалым З.Фрейд және неофрейдистерге (К. Хорни, Э. Фромм, Г. Салливен) тән. Олар өзіндік бағалау ішкі қозулар мен сыртқы тыйымдар арасындағы шиеленістен тұрады деп есептеген. К. Хорни пікірінше тұлғаның күрделі ішкі шиеленістері өзін асыра бағалау және өзін төмен бағалаумен байланысты туындайды [2]. Белгілі неміс психологы К. Левин және оның шәкірттері өзіндік бағалауды мотивтер, қажеттіліктер, талаптану деңгейі және олардың арақатынасында меңгеруді ұсынды.

Тұлғаның өзіндік бағалауының қалыптасуы және тұлға дамуында оның рөлі американ психологы К. Роджерс тұжырымдамасында ереше мәнге ие болады. Оның пікірінше, тұлға құрылымының негізгі буындарының бірі өзіндік бағалау және өзіндік сана болып табылады деп есептеген. К. Роджерс еңбектерінде өзіндік бағалау қоршаған ортаға бағдарлануды қамтамасыз ететін, ішкі талаптарды сыртқы жағдайлармен келістіруші ретінде анықталады.

Өзіндік бағалау объективті, адамның ішкі дүниесінің өзгерістеріне сәйкес қозғалмалы бола отырып, тұлғаның жеке қасиеттері дамуының реалды деңгейін тұрақты бейнелейді. Л.И. Рувинский пікірінше, өзіндік бағалау бұрын бар деңгейді тікелей жою арқылы емес, оны қайта құру арқылы туындайды деп тұжырымдайды [3].

Тұлғаның өзіндік бағалауы күрделі және ұзақ процесс нәтижесі болып табылады. Өзіндік бағалау қалыптасуы үшін әртүрлі факторлар әсер етеді. Ол факторларға: айналадағы адамдардың бағасы, белгілі бір қасиеттері көрінетін іс-әрекет нәтижелері, адам өз жетістіктері мен кемшіліктерін талдай алуы, өз рөлі мен орнын түсіну жатады.

Өмірде адамның тұлғаралық қарым-қатынасы және белсенді іс-әрекет барысында басқалармен байланысы ауқымды болған сайын, солғұрлым ол өзін басқалармен салыстыра, теңестіре отырып, бағалауы мен өзіндік бағалауды бекіту мүмкіндігі жоғары болмақ.

Дегенмен де, өзіндік бағалау айналадағы адамдар бағасы негізінен туындаса және оның салдарынан өз әрекеті мен мінез-құлығының нәтижесін бағалай алмаса, онда дұрыс өзіндік бағалау қалыптаспайды. Адекватты және тұрақты өзіндік бағалау қалыптасуы үшін тұлға өзінің іс-әрекеті мен мінез-құлығын интеллектік мүмкіндіктері арқылы бағалауы тиіс. Әрбір адам түрлі өмірлік жағдайларда өзін түсініп, айналасындағылардың бағасын салыстыра, өзі туралы өзінің объективті пікірлерін туындатуы қажет.

Тұлғаның өзіндік бағалауы көзқарастарға және құлықтық нормаларға тәуелді болып келеді. Осы көзқарастар мен құлықтық нормалар тұлғаның айналадағы шындықты дұрыс қабылдап, белгілі бір қатынас туындауына мүмкіндік береді.

Тұлғаның өзіндік бағалауы жас ерекшеліктерге байланысты болып келеді. Егер, кіші мектеп жасында баланың өзіндік бағалауы мұғалімнің және балалардың өзара бағалауынан туындаса, ал, жеткіншек шақта тұлғаның өзіндік бағалауы басқалардың бағалауынан ажыратылып, «өз көзімен» көру мүмкіндігін иеленеді.

Тұлғалардың бірін-бірі қабылдауының жастық және жекелік ерекшеліктерін айқындайтын зерттеулерінде белгілі ғалым А.А. Бодалев көбінесе ересек сыналушылар тұлғаның сенімдері, еріктік сапаларын, еңбекке қатынасын маңызды қасиеттер деп есептеген [4].

Кеңес зерттеуші Е.И. Савонька [5] пікірінше, өзіндік бағалаудың мінез-құлықты реттеуші ретіндегі қызметі тұлғаның психикалық ерекшеліктерімен қатар дамиды және әрбір жас ерекшеліктің деңгейде сапалық өзгешеліктерді игереді. Бұл қызметтің дамуын зерттеушілер тұрақты өзіндік бағалау қалыптасуымен байланыстырады. Себебі, өзіндік бағалау тұлғаның өзіне қатынасын білдіре отырып, оның мінез-құлығына ықпалын тигізеді.

Тұлғаның өзіндік бағалауы дамуында тұлғаның жетістіктері мен сәтсіздіктерінің «қасиеттік» себептерін түсінуін ұйымдастыру маңызды болып табылады. Өз қасиеттерін түсіну мінез-құлық пен тұлға қасиеттері арасындағы тікелей байланыстарды айқындаумен сипатталады.

Тұлға белгілі бір әрекеттерді орындауда өз мүмкіндіктерін толық меңгерген жағдайда іс-әрекет нәтижесі ойдағыдай болады. Кей жағдайда тұлғалар мүмкіндіктерін асыра бағалаушылықтары кездеседі. Бұл жағдайда адамда межелеген істің орындалмауында көрінетін фрустрация көрініс береді. Ал, бұл жағдай тұлғаның қалыпты психикалық жағдайына кері әсерін туғызуы әбден мүмкін.

Өзіндік бағалауда өзіндік бақылау өзін ұнату емес, ол тұлғаның өзіндік санасы мен өзіндік жетілу процесін дамыту процесі ретінде қызмет етуі қажет.

Тәжірибелік іс-әрекет тұлға сапасын қалыптастырады және дамытады. Өзінің мүмкіндіктерін және қасиеттері күнделікті өмірден тыс айқындауға ұмтылу дұрыс емес, адекватты емес өзіндік бағалауға алып келуі мүмкін.

Көптеген зерттеулерде өзіндік бағалау адамның өз әрекет-қылығын талдау және бағалау негізінде қалыптасады деп көрсетеді. Өзіндік бағалаудың көзқарастарға, құлықтық нормалар мен үлгілерге тәуелділігі балаң жастық шақта көрінеді. Себебі, осы кезеңді адамның дүниеге көзқарасы қалыптасуымен сипаттайды.

Балаң жастық шақта мінез-құлықтық норма негізінде өз мотивтері мен қатынастарын негіздеуге тырысады. В.С. Мерлин [6] өз зерттеулерінде балаң жастық кезде тұлғаның психологиялық құрылымын руханилық тұрғыда бағалай бастайды деп есептеді.

Тұлғалардың бірін-бірі қабылдауының жастық және даралық ерекшеліктерін айқындаушы зерттеулерінің бірінде белгілі ғалым А.А. Бодалев адамдардың қандай бітістері мен әрекет-қылықтары маңызды екендігін айқындауда, сыналушы жасы неғұрлым жоғары болған сайын, солғұрлым сенімдер, адам қабілеті мен дүние танымы туралы ойлар көптеп кездесетіндігін көрсетті [4]. Сыналушылар еңбекке қатынасы, адамның еріктік тұрпатын сипаттаушы қасиеттерге мән беретін болып шықты.

Тұлғаның өзіндік бағалау ішкі сезімдерден туындайды. Кез-келген іс-әрекет барысында өзінің таным әрекетіне қанағаттануына, талапқа сай тапсырманы орындауына орай тұлғада жағымды эмоциялар көрінеді. Өзіндік бағалау деңгейі – генезис табалдырығының өзара байланысқан, бірізді туындаушы болып табылады. Олар сапалық тұрғыда ерекшеліктерге ие. Әрбір генетикалық соңғы туындаған өзіндік бағалау деңгейі бұрын қалыптасқанды жоюмен емес, керісінше оны қайта құру негізінде жасалады.

Өзіндік бағалау–тұлғаның өзіне сынды көзқараспен қарап, өз мүмкіндігін өмір талабына сәйкес бағдарлай білуі, өз мақсатын нақтылау, ойын түйіндеу қабілеттілігі болып табылады. Өзіндік бағалау тұлғаның өзіне деген сенімін арттырып, рухани үйлесімдігін дамыта отырып, рухани қажеттіліктерін қанағаттандырады.

Өзіндік бағалау тұлғаның өзін қоршағандармен қарым-қатынасы, өзіне сын көзбен қарауы және талап қоя білуі, жетістікке немесе сәтсіздікке қалай қарайтыны арқылы белгіленеді. Сондықтан, тұлғаның жетістікке жету немесе сәтсіздікке ұшырау деңгейі өзіндік бағалаудың көрсеткіші болып табылады.

Өзіндік сана адамның өзін практикалық және танымдық іс-әрекеттің субъектісі ретінде ұғынуы және бағалауы болып табылады. Осы орайда, интеллекттік дамуды қарастырғанда өзіндік сана рөлін айқындау қажеттігі туындайды.

Өзіндік сананы зерттеуші В.В. Столиннің еңбектерінде «Мен» және «өзіндік сана» тұлғаның өзіндік бағалауын түсіндіруші ұғымдар болып табылады. Өзіндік сана өте күрделі мәселелердің бірі [7].

Өзіндік бағалауға әсер етуші факторлардың біріне тұлғаның талаптану деңгейі жатады. Талаптану деңгейі тұлғаның өз қабілеттеріне деген сеніміне тәуелді болады және белгілі бір ортаның мойындауын қажет етеді.

Белгілі бір танымдық әрекеттерді орындауда байқалатын интеллект деңгейі өзіндік бағалауда көрініс береді. Ал жетістікке жету тұлғаның өзіндік бағалауын қалыптастырудың басты шарттарының бірі.

Тұлғаның Мен-бейнесі, Мен-бағдарламалары мен өзіндік бағалауы жинақталып Мен-тұжырымдамасы құрылады. Өзіндік бағалау арқылы тұлға өз мінез-құлығын реттейді. Тұлғаның өзіндік бағалауы бірлескен іс-әрекет және қарым-қатынас нәтижесінде қалыптасады.

Тұлға танымдық іс-әрекетке араласа отырып, қарым-қатынаста бағдарланады және қоршағандардың күтулерімен салыстырады.

Өзіндік бағалау арқылы тұлғада өзіне-өзі деген сенімділік нығая түседі. Ол өз мүмкіндігін толық пайдаланып, өз күшіне сенімділік артады.

Егер, де өзіне сенімсіздікпен, күдікпен қараса, психикалық статусы жайсыз болса, онда ол адам өзін төмен бағалайды, яғни, өзінің барлық мүмкіншіліктері мен қасиеттеріне деген көзқарасы өте төмен болады. Мұндай адамдар өмірде күдікпен, қорқынышпен, сескенушілікте жүреді де, өмір қалпы бұзылады.

Сонымен қатар, ғылыми психологиялық зерттеулерге негізделі отырып, өзіндік бағалау сипаты айқындалды. Өзіндік бағалаудың тұлға өміріндегі маңыздылығын көрсете отырып, өзі туралы ойлануы, өзінің жақсы және жаман жақтарын айқындауы мәселесі туындайды. Өзіндік бағалау арқылы өзін тану процесі жүреді.

Тұлғада айналасындағылардың қатынасы негізінде өзіндік бағалау қалыптасады. Яғни, өзіндік бағалауда әлеуметтік сипатқа ие. Ал өзіндік бағалаудың ерекшеліктеріне сыни көзқарас, сенімділік, қоршаған орта, бағасы, өз мақсатын бағалу, тұлғалық қасиет жатқызылады.

Қорыта келе, тұлғаның өзіндік бағалауы өмірлік мақсаттарға жетуде, өзінің интеллектуалды дамуында, өмірлік құндылықтардың қалыптасуында ерекше орынға ие.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Божович Л.И.. Личность и ее формирование в детском возрасте. М., 1988, ч.3, гл.2-4.
2. Чамата П.Р.. Вопросы самосознания личности. М., 1990 .-т.2- 300 с.
3. Рувинский Л.И., Соловьева А.Е. Психология самовоспитания. М., Просвещение 1992.-302 с
4. Бодалев А.А., Божович Л.И. Этапы формирования личности в онтогенезе.-М.,1989
5. Савонько Е.И.. Возрастные особенности соотношения ориентации на самооценку и на оценку другими людьми.- В.кн.: Изучение мотивации поведения детей и подростков / Под. Ред. Л.И. Божович, Л.В. Благоннадежиной. М.,1992
6. Мерлин В.С. Проблемы экспериментальной психологии личности: Хрестоматия по психологии / Под. ред. А.В. Петровского. М.: 1997
7. Столин В.В. Самосознание личности. – М.: МГУ, 1993. – С. 284.
8. Әл-Фараби философиясы. Әлеуметтік этикалық трактаттар.- Алматы: Ғылым, 1975.– Б. 418.
9. Аристотель. Сочинение: в 4-х т. Т.4. –М.: Мысль, 1981.- С. 613.

КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НАЦИОНАЛЬНОГО ПРАВА КАЗАХОВ

Обычное право казахов – это неотъемлемая часть правовой истории народов мира. Особенности развития обычно-правовых норм как казахов так и других народов еще раз подтверждают действие общих закономерностей в историческом развитии народов, специфику их социальных установлений.

Правовая культура традиционного казахского общества представляла собой развитую систему правовых ценностей, уникальный механизм, который существовал в течение многих веков. Правовая культура казахов проявлялась в правовой свободе и, прежде всего, в уважительном отношении к личности и отсутствии раболепного поклонения власти, в незакобаленности деспотическими устоями, относительной свободе и равенстве женщин, в свободолюбивом образе жизни, в развитом устном народном творчестве, во всей духовной культуре народа. Исключительной особенностью казахского народа являлось то обстоятельство, что используя устную речь, через языковые образы, при помощи языковых средств – пословиц и поговорок- определялась картина мира, формируя при этом определенный тип мировосприятия, который опосредовался в национальном сознании, утверждался в нем, становясь уже затем культурно-правовой традицией, формирующей правовые ориентации казахского народа. Правовая культура традиционного казахского общества богато представлена в народном творчестве, многочисленных произведениях фольклора. Предельно краткие формы богатейшего социально-исторического опыта и житейско-бытовой опыт народа вмещены в казахских пословицах и поговорках, которые с поразительной точностью характеризуют различные стороны политико-правовой жизни народа. Роль пословиц и поговорок в изучении правовой культуры казахов кочевого периода обусловлена тем, что они созданы самим народом. Основная функция пословиц и поговорок в том, что они являются некой совокупностью основных правовых идей и принципов, выражающих основополагающие ценности общества, опираясь на которые можно развивать нормы права, содержащиеся в других источниках. Кенжалиев З.Ж., исследуя аксиологический аспект обычного права казахов, отмечает, что основные правовые понятия и принципы кочевого казахского общества отражались, прежде всего, в пословицах и поговорках.[1].

Говоря о понятии казахского обычного права, мы должны выяснить значение термина «адат», обозначающее обычай. «Адат» - употребляется для обозначения обычая, привычки, причем не делается разграничения между правовым и не правовым обычаем. В казахском обществе длительное время, действовали в основном нормы обычного права, которые были обусловлены экономическими и социальными причинами. Многие общественные отношения регулировались с помощью норм обычного права. Вековые обычаи, традиции, казахского народа бытовали в качестве моральных прав и обязанностей. Обычное право казахов представляет собой специфический феномен правосознания, порожденный как особенностями хозяйственной деятельности, так и соответствующими ей формами социальной организации традиционного казахского общества. Как показывает исторический опыт, в обычном праве нормы правовой легитимности действий властных структур и частных лиц детерминируются в большинстве случаев этической, а не юридической формой. И это во многом объясняет причину такого разделения политической власти и судебной-правовой системы, когда нормы естественного права ограничивали политическую государственную власть. Обычное право казахов, или адат, является глубоко своеобразным социальным и нравственно-правовым

институтом традиционного кочевого общества, изучение которого является не только необходимым условием адекватного понимания особенностей социальной, культурной, политической истории нашей страны, но и представляет собой сложную общетеоретическую, социально-философскую проблему. Как отмечает Кабыкенова Б.С.: «Обширность территории, взаимовлияние различных номадических правовых культур и демократических традиций, стремление к мирному сосуществованию и самозащите были основными факторами становления обычного права и его развития. Правовая система казахов, детерминированная образом жизни и соответствующая изменяющимся социальным реалиям, характеризовалась устойчивостью и динамичностью»[2].

Казахское обычное право (адат), при всей своей архаичности, на протяжении нескольких веков в основных своих институтах существенных изменений не претерпело. Для казахского обычного права характерны следующие особые черты:

- консерватизм, выразившийся в закреплении многих патриархальных, родовых обычаев, правил (например, обязательства о взаимопомощи сородичей);
- наличие множества традиционно пережиточных правил и институтов (обычай кровной мести, самосуд, узаконение института барымты;
- слабое разграничение понятия уголовного преступления и гражданского правонарушения;
- отсутствие понятия институтов политических преступлений (измена родине, дезертирство с поля боя, неподчинение военачальникам);
- отсутствие права частной собственности на землю (пастбища); правовое равенство общинников сочеталось с наличием привилегий для аристократии (султанов, биев, ходжей);
- сравнительная гуманность наказания за нарушение права частной собственности и преступления против органов управления.

Говоря об особенностях казахского права, т.е. “позитивности права” в казахской культуре, можно отметить следующее:

Во-первых, сам факт “позитивности” права в традиционном казахском обществе имеет место быть, но именно во взаимосвязи с не правовыми обычаями, что противоречит требованиям в соответствии, с которыми его можно именовать писаным правом.

Во-вторых, казахское право с позиции юридического позитивизма подтверждает субъективный мотив, где право лишается нравственной содержательной нагрузки, что совершенно не соответствует действительности, так как пропитано гуманизмом, демократизмом и ценностным подходом, о котором отмечал еще Ч. Валиханов: “... обычное право киргиз ... имеет более гуманных сторон...” [3]. В-третьих, право в том виде в котором оно существовало на территории Казахстана, попросту не могло достичь того уровня при котором обладало бы исконными для позитивного права достоинствами и свойствами нормативно-ценностного регулятора, учитывая происходящие социальные изменения, а также влияние Имперского законодательство повлияло на ряд изменений в казахском праве.

В свое время Ч. Валиханов, обратил внимание на демократизм и гуманизм обычного казахского права. Исследуя правовые институты, он высказывал суждения, имеющие общетеоретическое значение для исследователей политико-правового строя кочевого общества казахов: “... обычное право киргиз по той же аналогии высшего развития с низшем, на которое мы так любим, ссылаться, имеет более гуманных сторон, чем законодательство, например, мусульманское, Китайское, и русское по Русской правде. В киргизских законах нет тех предупредительных и устрашающих мер которыми наполнены и новейшие европейские кодексы. У киргиз телесные наказания никогда не существовали. А законы правовые, по которым члены рода ответственны за своего родича, при родовых отношениях приносят много практической пользы” [3].

В предусмотренной обычным правом системе отправления степного правосудия издревле исключительная роль принадлежала биям. Их влияние особенно возросло при хане

Тауке, объединившем после победы над джунгарами под своей властью все три жуза и ограничившем власть султанов. И следует сказать, что бии оказывались на высоте возложенной на них миссии, успешно справляясь с важнейшими социорегулятивными функциями. Это обеспечивалось, прежде всего, механизмом формирования института бийства. Как отмечал Ч. Валиханов: «Возведение в звание бия не обуславливалось у киргиз каким-либо формальным выбором со стороны народа и утверждением со стороны правящей народом власти; только глубокие познания в судебных обычаях, соединенные с ораторским искусством, давали киргизам это почетное звание» [3].

Стать бием можно было лишь после народного признания претендента, показавшего свое умение на практике, принявшего участие в каком-либо судебном разбирательстве. А.И. Левшин отмечает, что основанием для избрания биев является «доказанная опытом способность вникать в разбирательство тяжб и правосудие» [4]. Иные критерии (социальное происхождение, возраст, имущественное положение и др.), хотя и принимались во внимание, но не имели решающего значения. Предпочтение отдавалось аксакалам, «старости лет, естественным образом внушающим уважение», но известен случай, когда бием был избран 13-летний претендент. Как правило, бии не отличались родовитостью, хотя были известны бии-советники хана и даже бии-султаны. Если в ханы избираются только ханские потомки, то «все прочие Начальники могут быть, и часто бывают, из простого народа. Происхождение, в сем случае, не уменьшает власти их» [4].

Звание бия являлось бессрочной лицензией на легальную юридическую практику в качестве судьи или адвоката. В случае, если бий выносил неправосудное, несправедливое судебное решение, он не нес за это какого-либо наказания, кроме потери авторитета и подмоченной репутации. Судебная власть в форме суда биев обладала действительной независимостью от института политической власти хана. Как отмечал чиновник особых поручений д'Андре, «...бий не отдаёт отчета никакой другой власти, кроме собственной своей совести», и занимает место в жизни общества, «недоступное, быть может, и для самих султанов» [5]. Процедуры отзыва, или лишения звания бия не существовало, но бесчестный или бесталанный человек неизбежно утрачивал статус бия, так как к нему просто переставали обращаться.

Необходимо заметить, что в Казахстане есть богатая традиционная и правовая, и политическая культура в составе общей национальной культуры. Культурные феномены — это не отдельные кирпичики, а нечто системное, интегративное, они либо есть в совокупности, либо их вообще нет. Можно даже сказать, что в Казахстане есть значительные традиции и правового государства, и гражданского общества. Другое дело, что все это — самобытная культура, государственность, самоуправленческие институты — было подчинено вначале российскому самодержавию и бюрократизму, а позднее задавлено тоталитарным строем и «интернациональной» культуры. Традиционный правовой парламентаризм казахского народа представлял собой две ступени (палаты) — "Хан кенесі" (своего рода госсовет) и "Билер кенесі" (межплеменной курултай). Ханская власть была выборной и она соотносительна с нынешней исполнительной президентской властью. Законодательную деятельность хана Тауке многие ученые сравнивают, и вполне справедливо, с аналогичной деятельностью Солона и Ликурга, а представительный орган — с сеймом, европейским институтом. Третья власть — суды биев, суды кази, третейские суды. Суд биев можно оценивать как суд народный, бескомпромиссный, беспристрастный, материально не заинтересованный. Главными достоинствами этого суда являются постоянное обращение его к совести тяжущихся людей и духу примирения, господствовавшем почти в каждом его решении. Столь высокой правовой культуре соответствует и скрупулезная нормативная правовая регламентация общественных отношений. Четвертая власть предполагает наличие общественного мнения и общественного контроля.

Особое место в традиционной национальной правовой культуре казахов занимают нормы высочайшего уровня гуманизма, в которых проявляются и широкое милосердие, и завидное

великодушные, которые позднее в западной правовой культуре получают названия — помилование, амнистия, недостойность мести, гуманизм правосудия и т.д. В качестве иллюстрации можно привести следующую норму — "Пришедшему с повинной и убийство отца прости". Казахская правовая традиция имеет и массу других замечательных памятников правовой деятельности. Достаточно вспомнить правовые системы ханов Касыма, Есима, а в особенности Таукехана. Эти своды законов по профессионализму исполнения ничем не уступают соответствующим правовым актам всех других стран, в том числе — европейских, ни по форме, ни по содержанию.

Обобщая наши размышления о судьбах правовой культуры, мы приходим к выводу о том, что общечеловеческие, гуманистические ценности имеют конкретное выражение в правовой культуре. Право с аксиологической точки зрения — это не только необходимость, средство социального регулирования, но и социальная ценность, социальное благо. Правовая культура, как и всякая другая разновидность культуры вообще представляет собой непреходящую социальную ценность в ретроспективе, в настоящем и в перспективе. Вследствие особой институционности праву свойственен ряд высокоценных и значимых качеств — общеобязательная нормативность, формальная определенность, высокая гарантированность и др. Эти качества позволяют быть праву существенной социальной силой, носителем значительной энергии культуры.

Обычное право казахов, уходящее корнями вглубь веков, есть проявление своеобразной оригинальной духовной культуры. В таком понимании аксиологическая основа обычного права казахов адекватно отражала этическое мировоззрение, специфический уклад жизни и социальную психологию казахского народа, его потенциальные возможности в обеспечении устойчивости и сбалансированности целостной системы. Этническое сознание выработало определенные доминантные установки- это нравственные и этно правовые категории, которые содержат в себе, прежде всего, важные атрибуты нравственности – гуманизм, коллективную взаимопомощь, родовую ответственность и т.д. Традиционная правовая культура казахов несет в себе ценности национальной культуры и архетипы национального сознания. В менталитете нации сосредоточена ее историческая память о прошлом, которая определяет стереотипы национального восприятия мира. Именно менталитет – основа правосознания, которое в свою очередь можно определить как понятие народа о справедливости, базирующееся на ее историческом опыте. Оно формируется не только под влиянием правовой действительности, но и на основе опыта предшествующих поколений, на основе исторической традиции понимания права и его роли в обществе. Сегодняшние реалии таковы, что дают надежду на использование в современных правоприменительных технологиях всего того опыта созидания правовой культуры, которые были выработаны предшествующими поколениями.

Список использованной литературы.

1. Кенжалиев З.Ж., Көшпелі қазақ қоғамындағы негізгі құқықтық ұғым тусініктер мен қағида принциптер // ҚР ҒМ-ҒА хабарлары.: Қоғамдық ғылымдар сериясы.-1996, №1, с.14-20.
2. Кабыкенова Б.С. Правовая культура. Учебное пособие. Астана. 2009. с.68
3. Валиханов Ч.Ч. Записка о судебной реформе // Валиханов Ч.Ч. Собрание сочинений в 5-ти т.– Алма-Ата: Главная редакция Казахской советской энциклопедии, 1985. – Т.4. – С. 77-104.
4. Левшин А.И. Описание киргиз-казачьих или киргиз-кайсацких орд и степей // Материалы по казахскому обычному праву: сб. – Алматы: Жалын, 1998. – С. 21-164
5. Султанов Т.И. Поднятые на белой кошме. Потомки Чингиз-хана. – Алматы: Дайк-Пресс, 2001. – С. 96.

ШАНХАЙ ЫНТЫМАҚТАСТЫҚ ҰЙЫМЫ ШЕҢБЕРІНДЕГІ ҚАЗАҚСТАН-ҚЫТАЙ СТРАТЕГИЯЛЫҚ ӘРІПТЕСТІГІНІҢ ДАМУ БОЛАШАҒЫ

Қытай мен Қазақстан елдері арасында дипломатиялық қарым-қатынас орнаған сәттен бері екіжақты әріптестік қарқынды дамып, саяси өзара түсіністік пен сенім тұрақты нығайып келеді. Жоғары деңгейдегі екі жақты кездесулер нәтижесінде сауда-экономикалық және энергетика саласындағы байланыстар жан-жақты кеңеюде. Әсіресе, қауіпсіздік мәселесінде ынтымақтастықтың жемісті нәтижелерін көруге болады.

Қытай Халық Республикасының Қазақстанмен тығыз байланыс орнатуы Қытайдың Орталық Азия аймағында саяси-экономикалық мүдделерінің тереңдігін айғақтайды. Қазіргі таңда Қазақстан Республикасының Орталық Азия аймағындағы көшбасшы ел ретінде геосаяси маңызы артып отыр. Сонымен қатар, Қазақстанның геосаяси мәнін – Қазақстан тікелей Еуразия кіндігіндегі Ресей мен Қытай екі ұлы державаның арасында орналасуымен де түсіндіре аламыз [1].

Қазіргі таңда Қазақстан Шығыс пен Батыс арасындағы үнқатысулық қоғамдастықты қалыптастыруда маңызды рөл атқаруда. Қазақстан Республикасы Президенті Н.Ә.Назарбаевтың бастамасымен шақырылған Азиядағы өзара ықпалдастық және сенім шаралары жөніндегі кеңестің (АӨСШК) белсенді қызметі және Әлемдік және дәстүрлі діндер лидерлері създерінің жүйелі түрде жұмыс істеуі Қазақстан Республикасының әлемдік саясатта өзара сенім мен ықпалдастықты нығайтуға өзіндік үлесін қосқандығын айғақтайды.

2010 жылы желтоқсан айында Астанада өткен ЕҚЫҰ саммиті де Қазақстанның жаһандық үлгідегі бастамаларын ілгері жүзеге асыруына тың мүмкіндіктер берді. Қазақстан ЕҚЫҰ-ның мүмкіндіктерін қолдана отырып, Орталық Азия аймағының қауіпсіздік мәселелеріне әлемдік қауымдастықтың назарын аудартты. Қазақстан бүгінде еуропалық қауіпсіздікті азиялық қауіпсіздік өлшемдерінен бөліп жармай қарастыру қажеттілігін айшықтап берді.

Қазақстанның Ислам Конференциясы Ұйымының төрағалық тізгінін алуы тек ислам әлемінің ғана емес, бүкіл халықаралық қауымдастықтың Қазақстанға деген ерекше ықыласы мен зор сенімділігін көрсетіп отыр. Қазақстан ИКҰ-на төрағалық етуі барысында бұл беделді ұйымның күн тәртібіне өркениеттер диалогын дамыту, дінаралық келісімді арттыру, төзімділік пен өзара сенімділікті шындау мәселерін қарастыруды мақсат етті [2].

Осылайша, тиімді көпбағытты сыртқы саясат қалыптастыруға қол жеткізген Қазақстан Республикасы мемлекеттер арасындағы сындарлы өзара ықпалдастықты нығайту арқылы Батыс пен Шығыс арасындағы пікір алмасуды қалыптастыруға барынша бейілді әрі қолайлы үміткер ретінде танылып үлгерді [3].

Қытай елінің Қазақстанның халықаралық қатынастардағы бейбітшілікті нығайту мақсатындағы саяси белсенділігіне, Еуразия кеңістігінде тұрақтылықты нығайтудағы, өңірлік өткір мәселерді реттеудегі күш-жігеріне жоғары баға беруінің өзі көп нәрсені аңғартады [4].

Шанхай ынтымақтастық ұйымына төрағалық қызметінде де Қазақстан тың бастамалар көтеріп, ұйымның дамуына жаңа серпін бергені сөзсіз. Қазақстан мен Қытай елдері арасындағы өзара ынтымақтастық үрдісінің нығаюына бұл ұйымның ықпалы зор. Өзара сенім мен түсіністіктің дамуының және мемлекеттердің көпжақты қарым-қатынастарының өрістеуінің нақты үлгісі ретінде Шанхай ынтымақтастық ұйымы аймақтық қауіпсіздікті қамтамасыз етуде басты қызмет атқаруда. Қазіргі таңда барлық тараптарға дерлік тиімді құрылым ШЫҰ көптеген маңызды мәселелерді шешудің көзіне айналды, өз қызметінің ауқымын кеңейтті. ШЫҰ аймақта бейбітшілік пен тұрақтылықты қамтамасыз ету, халықаралық мәселелер бойынша ортақ

көзқарастарды үйлестіру арқылы ұйымның әлеуетін көтеру, халықаралық терроризм, сепаратизм және экстремизмге қарсы күресте өзара ықпалдасу, саяси және сауда-экономикалық ынтымақтастықты ынталандыру сияқты ірі геосаяси міндеттерді шешуге мүмкіндігі мол.

Шанхай ынтымақтастық ұйымының ықпалын жаңа деңгейге шығару мүддесі Қазақстан мен Қытай сыртқы саясатында басымдылыққа ие болып отырғаны айтпаса да түсінікті. Бұл өз кезегінде Қазақстан-Қытай стратегиялық әріптестігінің даму үрдісі екі жақты қарым-қатынастармен шектелмей, көпжақты форум ретінде қалыптасқан Шанхай ынтымақтастық ұйымы деңгейінде кең ауқымда дамитындығын дәлелдейді.

Шанхай ынтымақтастық ұйымы Ресей, Қытай, Қазақстан, Қырғызстан және Тәжікстан мемлекеттері арасында шекаралық қауіпсіздік пен сенімді нығайту жөніндегі келісім мен шекаралық аймақтарда әскери күштерді өзара қысқарту жөніндегі келісімдерге келу арқылы өзінің алғашқы қадамын жасаған болатын. Бұл өз кезегінде мемлекетер арасындағы ықпалдастықты одан әрі дамытып, қауіпсіздікке қатысты мәселелердің кең ауқымын талқылауға мүмкіндік берді. Шанхай ынтымақтастық ұйымын құрушы мемлекеттер тату көршілік, достық және ынтымақтастық қарым-қатынасты қолдайтын әділетті де өзара тиімді халықаралық саяси және экономикалық тәртіп орнатудың маңыздылығын ерекше атады.

Шанхай ынтымақтастық ұйымы Хартиясында келесі мақсат пен міндеттер анықталды:

- мүше мемлекеттер арасында өзара сенім мен достықты және тату көршілікті нығайту;
- аймақта бейбітшілікті, қауіпсіздік пен тұрақтылықты бекемдеу мақсатында көп қырлы ынтымақтастықты дамыту;
- лаңкестікке, сепаратизмге, экстремизмге, есірткі мен қару-жарактың заңсыз айналымына, трансұлттық қылмыстың басқа да түрлеріне, сондай-ақ, заңсыз миграцияға қарсы бірлесіп іс-қимыл жасау;
- саяси, сауда-экономикалық, қорғаныс, құқық қорғау, табиғат қорғау, мәдениет, ғылыми-техникалық, білім беру, энергетикалық, көлік, несие-қаржы және басқа да салаларда ортақ мүдде туындататын аймақтық ынтымақтастықты тиімді ынталандыру;
- мүше мемлекеттер халықтарының әл-ауқатын жақсарту мақсатында жан-жақты және тең деңгейдегі экономикалық өсімге, әлеуметтік және мәдени дамуға оң ықпал ету;
- әлемдік экономикаға интеграциялану қадамдарын үйлестіру;
- халықаралық жанжалдардың алдын-алу мен оларды бейбіт реттеуде өзара іс-қимыл жасау;
- жиырма бірінші ғасырда туындайтын мәселелерді шешудің жолдарын бірлесіп іздеу [5].

Сонымен қатар, ШЫҰ өзін басқа елдерге немесе халықаралық ұйымдарға қарсы әскери саяси блок ретінде қарастырмайтындығы туралы жария етті. Бұл құжаттың қабылданғанына көп уақыт та бола қойған жоқ, алайда аз мерзім ішінде ШЫҰ әлемдік аренада өз орнын таба білді. ШЫҰ-ң халықаралық қатынастар жүйесінде беделінің жоғары болуы оған мүше мемлекеттердің, әсіресе, Еуразия кеңістігінде кең аумақты қамтып отырған Ресей мен Қытайдың және өзінің халықаралық деңгейде бейбітшілік пен тұрақтылықты дамыту мақсатындағы бастамаларымен көзге түскен Қазақстанның белсенділігінің арқасында екені сөзсіз.

Қазіргі таңда ШЫҰ –на мүше мемлекеттерге жүктелген мақсаттар мен міндеттерді іске асыруға барынша күш-жігер жұмсалуда. ШЫҰ шеңберінде ынтымақтастықтың барлық салаларын қамтитын маңызды құжаттарға қол қойылды, өзара ықпалдасуды нығайту барысында маңызды іс-шаралар атқарылды.

Әсіресе, лаңкестікке қарсы іс-әрекеттерде ұйымның қызметінде белсенділік көрініс тапты. 2002 ж. Өңірлік антитерролық құрылым құру туралы шешім қабылданды, 2004 жылдан бастап бұл құрылымның Атқару комитеті жұмыс істей бастады. 2006 ж. Қазақстан мен Қытай арасында «Тянь-Шань-2006» атты шекаралық аймақтардың терроризмге қарсы әскери жаттығулары, сондай-ақ осы мақсатта ШЫҰ-ң барлық мүшелері қатысқан «Восток-Антитеррор» жаттығулары өткізілді. 2007 ж. Ресейде «Бейбітшілік миссиясы» атты әскери

жаттығулары өтті. Аймақтағы тұрақсыздық пен лаңкестіктің ошағына айналған Ауғанстанның жағдайын реттеудің жолдарын іздестіру мәселелері де басты мақсатқа айналды, осыған орай, 2005 ж. «ШЫҰ-Ауғанстан байланыс тобы» атты бағдарлама қабылданды. 2007 ж. 16 тамызында Бішкекте өткен саммитте ШЫҰ-ға мүше мемлекеттер Ұзақ мерзімді тату көршілік, достық және ынтымақтастық туралы келісім-шартқа қол қойды.

Айта кететін жәйт, Үндістан, Пәкстан, Ауғанстан, Иран және Монғолия секілді мемлекеттер ШЫҰ-на бақылаушы мәртебесін алды. Бұл өз кезегінде ұйымның кең ауқымдағы мақсат пен міндеттерді шешу қажеттілігін көрсетіп берді. ШЫҰ кеңістігі тек Азия аймағын ғана емес, Еуропа кеңістігін де қамтып отырғанын ескерсек, бақылаушы елдердің мүдделері тек қауіпсіздік саласындағы мәселерді қарастырумен ғана емес, елдердің экономикалық даму стратегиясын жүзеге асырумен де тоғысар еді.

Бүгінгі күні ШЫҰ дамуының ең басты басым бағыты – қауіпсіздік және экономика салаларында іс жүзіндегі ынтымақтастықты тереңдету және кеңейту болып табылады. ҚХР Төрағасы Ху Цзиньтаоның пікірі бойынша, біріншіден, ұйымға мүше елдерге лаңкестік, сепаратистік және экстремистік күштердің әрекеті қауіп төндіруде. Осы салаларда ынтымақтастықты нығайта түсу елдердегі қауіпсіздікті қамтамасыз етіп қана қоймай, тұтас аймақта бейбітшілік пен тұрақтылықты қорғауға да қызмет етеді. Екіншіден, ШЫҰ-ға мүше елдердің алдында өзінің экономикалық және әлеуметтік дамуын қамтамасыз етудің маңызды міндеті тұр [6].

Осыған орай, Шанхай ынтымақтастық ұйымын тек саяси ұйым ретінде ғана емес, экономикалық интеграцияны дамытуды көздейтін құрылым ретінде де қарастыру қажеттілігі туындайды.

Сарапшылардың пікірінше, бұл кейбір қиындықтарға әкеліп соғуы мүмкін. Яғни, Шанхай ынтымақтастық ұйымының миссиясын анықтауда мұқият болу қажет. Сонымен қатар, ШЫҰ-ның Еуразия кеңістігіндегі аталған мақсаттарды көздейтін ТМД, ЕурАзЭҚ, Ұжымдық келісімшарт ұйымы, Еуропалық қауіпсіздік және ынтымақтастық ұйымы, НАТО сияқты басқа да құрылымдармен өзара әрекеттесу мен ықпалдасу мәселелерін тиімді шешу маңызды болып отыр [7].

ШЫҰ-ның басқа да халықаралық ұйымдармен өзара тығыз байланысы алда тұрған сүбелі мақсат-міндеттер мен күрделі мәселелерді шешудің жолын табуға ықпал ете отырып, қауіпсіздік пен тұрақтылықты нығайтары даусыз. Осыған орай, Қазақстан өзінің ЕҚЫҰ, ИКҰ, Ұжымдық келісімшарт ұйымы, ЕурАзЭҚ, Кедендік Одақ сияқты ұйымдардағы белсенді әлеуетін кең түрде қолдануы шарт. ШЫҰ-ның болашағы тек қауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселерінің ауқымында ғана шектелмей, ШЫҰ-ға мүше мемлекеттердің энергетикалық, транспорт, сауда-экономикалық салалардағы ынтымақтастықты дамыту шарасында да көрінуі тиіс. Тек жан-жақты әрекеттестік пен ықпалдастық қана барлық мемлекеттердің, соның ішінде Қазақстан мен Қытайдың мүдделеріне сай қызмет жасайды.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Касенов У. Безопасность Центральной Азии: глобальные, региональные и национальные проблемы. Алматы: Университет «Кайнар», 1998. - 280 с.; Кушкумбаев С.К. Центральная Азия на путях интеграции: геополитика, этничность, безопасность. – Алматы: ТОО «Издательский дом «Казахстан», 2002. - 200с. (85 стр); Лаумулин. М.Т. Центральная Азия в зарубежной политологии и мировой геополитике. Том I: Центральная Азия и Казахстан в современной политологии. Научное издание. – Алматы: КИСИ при Президенте РК, 2005.–704с.; Лаумулин М.Т. Центральная Азия в зарубежной политологии и мировой геополитике. Том II : Внешняя политика и стратегия США на современном этапе и Центральная Азия. – Алматы: КИСИ при Президенте РК, 2006. – 348 с.; Султанов Б.К., Музапарова Л.М. Становление внешней политики Казахстана.- Алматы: ИМЭП при Фонде Первого Президента РК, 2005 г. – 356 с.; Султанов К.С. Реформы в Казахстане и Китае. Особенности. Сходства. Различия. Успехи.

Проблемы. Астана, -Елорда.- 2000. - 472 с.; Сыроежкин К.Л. Проблемы современного Китая и безопасность в Центральной Азии: Монография. - Алматы: КИСИ при Президенте РК, 2006г. – 299 с.; Токаев К.К. Внешняя политика Республики Казахстан в условиях глобализации. - Алматы: АО «САК» НП ПИК «GAUHAR», 2000. – 584 с.

2. Қазақстан Республикасы Сыртқы істер министрлігінің ресми сайты: <http://portal.mfa.kz/portal/page/portal/mfa/ru/content/press/>

3. Н. Сейдин. Төрағалық тізгіні бекем қолда немесе қазақстандық басқарудың басымдықтары. //Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы Қазақстан стратегиялық зерттеулер институтының (КСЗИ) ресми сайты: <http://www.kisi.kz/site.html?id=2658>

4. Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасының Бірлескен Коммюникесі. // Егемен Қазақстан. -15.06.2010.- 2 бет.

5. Хартия Шанхайской организации сотрудничества. // Проблемы Дальнего Востока. -№4. -2002.- С.13.

6. ҚХР Төрағасы Ху Цзиньтаоның сұхбаты. // Егемен Қазақстан 02.07. 2005 ж.

7. Сыроежкин К.Л. Надо определиться с миссией ШОС. //Мысль №6.-2009. 20-22 стр.

Оразова Б. К.,
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ,
«Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану»
мамандығының Ікурс магистранты
Ғылыми жетекшісі:
пед.ғ.к., доцент Төлешова.Ұ.Б.

ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТЫҢ ТҮЛҒА ДАМУЫНА ЫҚПАЛЫ

Педагогика-психология мамандығы Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігінің білім беру мекемелеріне педагог-психолог мамандығын енгізу туралы нұсқау хаты негізінде, еңбекақы қорынан жалақысы бекітілген, Қазақстан Республикасы «Білім туралы» заңына, Қазақстан Республикасы үкіметінің бұйрықтары мен қаулыларына сүйеніп жұмыс атқарады.

Қазақстанда тоғыз мыңнан аса мектепте үш миллиондай оқушы бар десек, ол саладағы педагог-психолог мамандар аса қажет екені өз-өзінен белгілі. Келешекте Қазақстанның әр ұлттық мектебінде педагог-психолог маманы болуға тиісті. Әзірге тоғыз мыңдай педагог-психологты қажет ететін, елімізде оның үштен біріндей ғана болатын маман бар.

Педагогикалық-психологиялық қызметте кеңес беру бағыты бойынша қызметкерлер нақты мынадай міндеттерді шешеді:

1. Оқу-тәрбие мекемелерінің әкімшілігіне, мұғалімдерге, тәрбиешілерге, ата-аналарға, мастерлерге балаларды оқыту мен тәрбиелеу және бірлесіп жұмыс істеу мәселесі бойынша кеңестер береді.

2. Балаларға оқу, жетілу, өмірлік және кәсіби өз-өзін анықтау, ересектермен және құрбыларымен өзара қарым-қатынас, өз-өзін тәрбиелеу және т.б. мәселелері бойынша жеке және топтық кеңес беріледі.

3. Жеке және топтық кеңес беру арқылы педагогикалық кеңестерге, әдістемелік бірлестіктерге, жалпы мектептік және кластық ата-аналар жиналысына қатысып, дәріс оқу арқылы педагогтардың, ата-аналардмастерлердің, қоғамдық өкілдердің психологиялық мәдениетінің жоғарлауына септігін тигізеді.

4. Бала тағдырында мүмкін болатын өзгерістерді (арнайы оқу-тәрбие

мекемелеріне жіберу, ата-ана құқығынан айыру, бала асырап алу және т.б.) анықтауға байланысты сәйкес инстанциялардан дұрыс шешім шығару мақсатында, халықтық соттың, қамқорлық көрсету ұйымдарының сұранысы бойынша баланың психикалық даму ерекшеліктері туралы сұрақтар бойынша шешім қабылдаған кезде кеңесші-сарапшы ретінде кеңес береді.

5. Өзін - өзі басқаруды ұйымдастыру сұрақтары бойынша нақты балалар мекемесіндегі тәрбиелеу жағдайларын балалардың жас ерекшеліктеріне сәйкестендіріп, педагогикалық-психологиялық ерекшеліктерінің негізінде оқу-тәрбие шараларын жоспарлауға кеңесші ретінде қатысады.

Сонымен қатар педагог-психологтар Жетілдіру және педагогикалық-психологиялық түзету жұмыстары да атқарады.

Бұл бағыт баланың жеке тұлғалық және даралық қалыптасу процесіне педагог-психологтың белсенді әсер етуін білдіреді. Оның міндеті әр баланың жас ерекшелік нормативтерінің сәйкестілігін қамтамасыз ететін, балаларды жеке оқытып, тәрбиелеуде, олардың қабілетін, бейімділігін дамытуда педагогикалық ұжымға көмек беретін педагогикалық қызмет бағыты болып табылады. Бұл бағытта балалардың мінез –құлқындағы және оқуындағы өзгерістер мен бұзылуларды, дамуындағы ауытқуларды түзету жұмыстары ерекше орын алады.

Психологиялық талдау барысында анықталған және қатаң индивидуальды, нақты өзгешелігі бар баланың жас ерекшелік және дара ерекшеліктері бойынша жетілдіру және педагогикалық- психологиялық зерттеу жұмыстарының бағдарламалары мен жоспарлары құрылады.

1. Баланың әр жас ерекшелік кезеңінің дамуын есепке алғанда, психикалық дамудың бөлек жақтарын және жеке тұлғаның толықтай дамуына бағытталған бағдарламаларды өңдеп жүзеге асырылады.

2. Психолог баланың психикалық дамуында ауытқуларды болдырмау бағытында түзету бағдарламасын өңдеп жүзеге асырады.

3. Жетілдіру және педагогикалық- психологиялық түзету жұмыстарының бағдарламасына психологиялық және педагогикалық бөлімдері кірістіріледі. Психолог психологиялық бөлімді жоспарлап, жүзеге асырады. Педагогикалық бөлімді мұғалімдермен, тәрбиешілермен, ата-аналармен бірігіп өңдейді және оны психолог көмегімен жоғарыда аталған адамдар орындайды. Жұмыстың бөлек формаларына ересек балаларды, қоғамдық өкілді және т.б. адамдарды кірістіруге болады.

Қазіргі кезде бала мен тәрбиеші арасында қарым- қатынас орнатуда айғайлау немесе қорқыту емес, түсіністік пен диалог арқылы, баланың пікіріне қарсылық білдіру емес, керісінше онымен бірге қайғыруға ,түсінісуге талпыну қажет. Әлеуметтік педагогтың міндеті-баланың физикалық күш -қуатын, адамгершілік, рухани құндылықтарын жетілдіру болып табылады. Оның өзінің бойындағы қабілеттерді ынталандыруға, әрдайым өзін- өзі жетілдіріп отыруға, қоғамда жақсы жақтарынан көріне білуіне, өзін ұйымдастыра білуге көмектесу.

Әлеуметтік педагогиканың негізінде тұлғаны тәрбиелеу тұрғандықтан, әлеуметтік тәрбиелеудің мақсаты- тұлғаның азамат ретінде қалыптасуында, өзін- өзі алып жүруінде, адамдармен позитивті қарым- қатынасқа қабілетті, өз денсаулығына, өткізетін уақытына жауапкершілікпен қарайтын тұлғаны қалыптастыру екенін түсіну қажет.

Әлеуметтік педагогика білім беру мен тәрбиелеуде мемлекеттік, қоғамдық және жеке оқу мекемелерін қамтиды.

Баланың қоғамда қалыптасуында әлеуметтік педагогика қандай тәрбиелеу әдістерін қарастырады. Оның әлеуметтік қызметі қандай?

1. Ең бірінші кезекте баланы меңгеру болып табылады. Оның отбасымен, достарымен, мектептегі оқушылармен қарым-қатынасын, жанжал жағдайында ол өзін қалай ұстайды т.б.

2. Қиын жағдайға тап болған балаға көмек беру, күйзелістен шығуға жол көрсету, қиын жағдайда демеу көрсету.

3.Әлеуметтік педагогика анализ жасауға, қорытындылауға және таратуға, позитивті тәжірибелерді үгіттеуге міндетті.

4.Баланың өзін- өзі жетілдіруге, өзін- өзі тәрбиелеуге, өзін оқытуға, және алдына міндеттер қоя білуге, өз өмірін өзі ұйымдастыра білуге бағыттауы керек.

5.Әлеуметтік педагог баланың күйзеліске түсуіне ықпалы болған мәселелерді шешуде, құқығын қорғауда әртүрлі мамандарды -координациялау мен біріктіруге, ұйымдастыруға міндетті.

6.Әлеуметтік педагогиканың тағы бір қызметі, әртүрлі педагогикалық орталықтар мен ұжымдарда, әлеуметтік педагогтың жұмысына анализ жасауды, әлеуметтік тәрбиеленудің әртүрлі мәселелерін ұйымдастыру болып табылады.

Осындай жағдайлармен әлеуметтік педагогтың қызметін келесідей міндеттерге бөлуге болады:

- тәрбиелік;
- әлеуметтік-құқықтық;
- әлеуметтік-реабилитациялық.

Тәрбиелік қызметі баланың өзін қоршаған ортаға кірігуін қарастырады, әлеуметтену үдерісін, оның оқу мен тәрбиеленуіне бейімделуін қамтиды.

Әлеуметтік-құқықтық балалардың мемлекеттік қорғауын, құқықтарын қорғайды.

Әлеуметтік- реабилитациялық қызметі бұл мүмкіндігі шектеулі балаларға тәрбие мен білім беруді, физикалық шектелген немесе психикалық тұрғыда толық жетілмеген балалармен, негізгі әлеуметтік қызметтерді атқарады. Осы негізде әлеуметтік педагогтың қосымша міндеттері туындайды:

1. Баланың ой-өрісінде қайырымдылық пен әділдікті, жақындарына деген махаббатты, шығармашылыққа, өзара түсіністікке үйретеді.

2. Алдына мақсат қоя білуге, адамдармен қарым- қатынас орнатуға, өмір сүрудің мақсаты мен мағынасын түсіне білуге үйрету.

3. Қоршаған ортаны танып білуге құлшынууды, физикалық және рухани ерекшеліктерді, қоғамдағы міндеттер мен құқықтарын білуге.

4. Өзіндік құндылықтарын бағалау сезімін дамытуға, өзіне сенімділігін қалыптастыруға, өз бетінше әрекет жасауға.

5. Адамдармен қарым- қатынасқа түсуді және қарым- қатынасқа түсуді жақсы көруге баулу, құрдастарымен, мектепте, аз топтарда немесе үлкен топтарда адамдармен қарым- қатынасқа түсуге үйрету. Бұл жерде әлеуметтік педагогке алдымен балалардың жас мөлшеріндегі білім айырмашылығын анықтауы қажет.Адамдар арасындағы жанжалдарды шешуге үйрету, тұлғамен және қоғаммен, қоғамдық қарым- қатынастарды ұйымдастыру барысында адамгершілік және құқықтық нормаларына сүйенуге баулу.

Бұл қосымша міндеттер аз болса да, оны осылайша құрастыруға болады: қайырымдылық істеуге үйрету, өз өмірін ұйымдастыруға, танымдық қызығушылықтарын дамытуға, өзінің жекелігін қалыптастыруға көмектесуге, өзінің міндеттері мен қабілеттерін дамытуға.

Н.Г. Чернышевский (1828-1889 жж) айтқан екен: «зұлым адам мен оңбаған адам , зұлым немесе оңбаған болып туылмайды, ол өзіне рухани-адамгершілік тәрбиенің жетіспеуінен немесе аштықтан өлмес үшін зұлым болып қалыптасуы қажет болғандығынан қалыптасады ». Тек қана халықтың әлеуметтік жағдайының көтеріңкі болуы ғана адамды адамгершіліктен айырмайды.

Н.А.Добролюбов(1836-1861жж) «О значении авторитета в воспитании» атты мақаласында жазған екен: «Адам жақсы мен жаман болып өмірге келмейді, өмір оларды сондай қылып қалыптастырады »-дей келе, тәрбиеші тәрбиеленушіні сыйлауы қажет, оған зұлымдық пен қайырымдылық негіздерін түсіндіре отырып , оның тәрбиеленуіне дұрыс қадам жасай алуы керек – дейді, яғни әлеуметтік орта адамның қалыптасуына әсер ететінін дәлелдеп көрсеткен. Қазақтың бас ақыны Абай Құнанбаев: адам өмірге келгенде екі түрлі мінезбен келеді: « біреуі

ішсем, жесем, ұйықтасам- дейді, бұлар – тәннің құмары, біреуі білсем екен демелік. Не көрсе соған талпынып, жалтұр -жұлтыр еткен болса, оған қызығып, аузына салып, дәмін татып қарап, тамағына, бетіне басып қарап, сырнай-керней болса, даусына ұмтылып, одан ержетіңкірегенде ит үйресе де, мал шуласа да, біреу күлседе, біреу жыласа да, тұра жүгіріп, « Ол немене ?» «Бұл немене?», «Ол неге үйтеді?», «Бұл неге үйтеді?» -деп, көзі көрген құлағы естігеннің бәрін сұрап, тыныштық көрмейді. Мұның бәрі-жан құмары, бұлар болмаса тән жанға қонақүй бола алмайды, хәм өзі өспейді, қуат таппайды »-дейді.[Абайдың қара сөздері. Рауан баспасы 2004ж 28б]

Он тоғызыншы қара сөзінде: Адам ата-анадан туғанда есті болмайды: естіп, көріп, ұстап, татып ескерсе, дүниедегі жақсы- жаманды таниды- дағы, сондайдан білгені, көргені көп болған адам есті болады. Естілердің айтқанын ескеріп жүрген кісі өзі де есті болады.Әрбір естілік жеке өзі іске жарамайды. Сол естілерден естіп, білген жақсы нәрселерді ескерсе, жаман дегеннен сақтанса, сонда іске жарайды, сонда адам десе болады-деп айтады.[Абайдың қара сөздері .Рауан баспасы 2004 ж.22бет] Ақынның айтқысы келгені адамды адам қылып қалыптастыратын еңбек, оқу -білім, тәрбие деген ұғымдар, ал осы қасиеттерді бала бойына сіңіре білу біріншіден, ата-ананың, екіншіден педагогтың міндеті. Халық даналығына жүгінетін болсақ, баланы тәрбиелеуде ертеден келе жатқан философиялық ойларға кезігеміз, ал баланы тәрбиелеудің астары-үлкен философияға негізделген.Сондықтан да әлеуметтік педагогиканы , әлеуметтік философияның белгілі бір бөлігі деп алсақ болады. Осы жерде К.Д.Ушинскийдің айтқаны еріксізден еске түседі. «Адамды тәрбиелеу үшін, оны жан- жақты қарым- қатынаста тануымыз қажет »-дейді, яғни бала тәрбиесіне дұрыс қадам жасай алуымыз үшін оның психологиясын, түсінігін, қабылдауын ескеруіміз қажет.

Әлеуметтік педагогтың міндеті, баланы зорлап көндіру емес, көмектесу болып табылады, дүниедегі жақсы мен жаманды айыра білуге, жаман қылықтардан сақтануға үйрету.Өзімен-өзі болуға, өзінің адам ретінде бірегейлігіне, өз өміріне жауапкершілікпен қарауға, басқа адамдардың қылықтарын таразыламауға, қиын жағдайға тап болған адамға демеу көрсетуге баулу.

Әлеуметтік педагогика-бүгінгі күнде қоғамдағы адамның орны туралы білім, тұлғаның қоғамға қалыптасуы, заманауи өзгерістерге бейімдеуі.Әлеуметтік педагогтың практикасы, балаға қоғамда рухани және әлеуметтік сәйкестікті қалыптастыруға, жаңа қарым-қатынастарды құруға бағытталады.Осы жерде әлеуметтік педагог алдына қандай маңызды міндеттер қоятынын ойлап қарасақ, балаға көмектесу. Егер дәрігердің міндеті-балаға зиян келтірмеу болса, әлеуметтік педагогтың мақсаты-көмектесу. Заманауи тоқырау кезеңге бейімделуге көмектесу. Сондықтан да әлеуметтік педагогика философия тәрізді психология, анатомия, физиология, логика, медицина, экономика ғылымдарынан тысқары өмір сүре алмайды.

Тұлғаның қалыптасуына әлеуметтік педагог көп ықпал жасайды. Баланың қабілеті мен мақсатын түсіндіре келе, отбасын және қоршаған ортасын меңгере келе, ол баланың дамуына жағдай жасайды. Бұл жердегі ең маңыздысы- қарым- қатынас, баламен өзара түсіністік қажет. Осы кезде ғана педагог баланы өзіндік білім алуына, еңбекке, спортқа, шығармашылыққа, өнерге тарта алады. Осы мақсаттарға жету барысында әлеуметтік педагог сәйкес келетін амалдарды, формалар мен тәрбиелеу әдістерін қарастырады.

Әлеуметтік педагог ерке балалармен жиі кездесіп қалады, көбінесе бұл-ата-аналардың жеткілікті түрде талапшыл еместігінен болады, әке-шешесінен қорыққандықтан баланы еркіне жіберу-баланың өз бетімен кетуіне жағдай жасайды. Үнділердің даналығы өз баласына бөтен балаға қарағандай етіп қарауы, ақырында ата-ананың балаға деген көзсіз махаббаты тәрбиелеудегі тізгінді жіберіп алады.

Тұлғаның қалыптасу барысындағы жас ерекшеліктерін ескере келе, әлеуметтік педагог баланың қиын, өтпелі кезеңін есте ұстағаны абзал.Осы жасында бала тәрбиесіне отбасының ықпалы әлсіреп, керісінше көшенің, достарының ықпалы күшейеді.Ол дауыс көтеріп сөйлегенді, айқайды қабылдамайды, өзінің бойындағы құндылықтарды жоғары бағалайды.

Әлеуметтік педагог осы кезеңде тұлғаның қалыптасуындағы ең бастысы-қарым-қатынас екенін жақсы түсінуі қажет. Сондықтан да әлеуметтік педагог баламен әртүлі қызметтерді, құрдастарымен, үлкендермен, педагогтармен, тәрбиешілермен, жетекшілермен қарым-қатынас орнатуы керек.[1.48-52б]

Қорытындылай айтқанда әлеуметтік педагог баланың рухани күш –жігерін дамытуға, кез келген қиындыққа төтеп беруге үйретуі керек. Қиын кездерде оған көмектесіп, баланың бойына өзіне деген сенімділігін арттыруы қажет. Өмірдің қиын кезеңдерінде баланы тура жолға бағыттап, қиындықтардан сүрінбей өтуіне көмектесу. Жоғарыда айтылған даналық ойларды іске асыру үшін әлеуметтік педагог балаға кез келген сәтте әсер етіп, оның тұлға болып қалыптасуына ықпал ете білуі керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1.Социальная педагогика: Учеб.пособие для студ. высш. пед.учеб.заведений/ Ю.В.Василькова, Т.А.Василькова.-4-е изд., стереотип.-М.: Издательский центр «Академия», 2004-440стр.
2. Божович Е.И. Личность и её формирование в детском возрасте. Москва .1968г., 226стр.
- 3.Абайдың қара сөздері .Рауан баспасы, 2004ж., 120б.
4. Қабекенов Ғ.У., Есенбаева Б.А. Әлеуметтік педагогика тарихы: Оқу құралы.-Алматы: « Полиграфия-сервис К », 2009-262б.

*Полывянная Н. В.,
КазНУ им аль-Фараби,
магистрант кафедры
общей и этнической психологии*

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ КОМПОНЕНТЫ СЧАСТЬЯ

С древнейших времен люди стремились ответить на вопрос «что такое счастье», как его обрести, как сделать его общим для всех. Счастье представляет собой многогранное понятие, отражающее культурные, экономические, социальные, а главное - психологические аспекты, преобладающие в каждом конкретном сообществе [1].

Культуры, которые истолковывают мир как благожелательный и управляемый, способствуют большей удовлетворенности людей жизнью, даже при отсутствии объективно различающихся жизненных обстоятельств с людьми других культур. Высокий уровень культуры общества в психологическом аспекте связан с переживанием высоких эстетических эмоций, которое человек получает от соприкосновения с произведениями искусства, с творчеством. Эпикурейское наслаждение в противовес гедонистическому или же в гармонии с ним – важнейшие составляющие индивидуального счастья. А человек счастливый творит культуру так же, как и высокая культура творит человека счастливого.

Счастье как предмет изучения, является мультидисциплинарным, но именно в психологии обретает индивидуальный смысл и надежду на интегрированную психолого-семантическую определенность. Процесс определения и поиска счастья, его обретения является вечно новым и востребованным в каждом новом поколении, в каждом этносе, в каждой социальной страте, для каждой личности, независимо от ее происхождения и жизненных ориентиров [1, 2].

Вначале в философской этике, затем в психологии происходила эволюция семантической расшифровки понятия счастья. В психологической науке его долгое время связывали с уровнем субъективного психологического благополучия, но сейчас становится очевидным [3], что эта позиция далеко не венец эволюционного развития научного конструкта счастья.

В середине 90-х гг XX в. было продемонстрировано, что различные системы мозга отвечают за ощущение счастья и несчастья. Основываясь на этом, Мартин Селигман [4, 5], президент Американской психологической ассоциации, утвердил позитивную психологию как область академической науки. Это относительно молодое направление определяет счастье человека одним из важнейших предметов изучения.

Как писал Д. Галати: «Счастье – мера успешности в реализации индивидуального экзистенциального проекта. Это определение с одной стороны допускает количественную оценку, а с другой предполагает качественное многообразие» [6]. И здесь перед нами остро встает вопрос, а как измерять счастье? Как унифицировать это понятие для людей разных культур, социальных групп, возрастов, уровней притязаний? Возможно, ли вообще связывать свои экспериментальные исследования со счастьем и оставаться уверенным, что измеряем мы именно его?

В. Татаркевич в своей работе «О счастье и совершенстве человека» выделяет четыре формы существования счастья: счастье как обладание наивысшими благами; счастье как радость, позитивные переживания; счастье как удовлетворенность жизнью; счастье как счастливая судьба, удача [7]. Безусловно, интеграция психологического понятия счастья должна сочетать в себе совокупность всех четырех изложенных форм. Гедонистический, аффективный, когнитивный и эвдемонический аспект.

Однако проблема измерения в психологии, как это нередко происходит, завязана на субъективном. В данном контексте – субъективном понимании своего благополучия.

Счастье, даже в совокупности вышеописанных четырех форм, человеком осознается им лишь частично. Безусловно, оно осознается в моменты ярких эмоциональных переживаний, осознается как часть благополучного образа жизни. Но «счастливая судьба» уже более сложный конструкт для непрерывного осознания, а эмоциональная выгода от «обладания благами» переменчива. Так, что же делать с той частью айсберга, которая скрыта под водой – неактуализирована на момент проведения исследования. Должны ли мы считать, исследуя феномен счастья, что ее нет? Можем ли мы в экспериментальных исследованиях, взяв категорию счастья полагаться лишь на данные об уровне субъективного благополучия? Сможем ли объективизировать эту величину?

Как пишет Аргайл: «Обычно мы хотим знать нечто большее, чем настроение человека в данный момент, — мы хотим знать его обычное настроение, то, как он «себя чувствует последние несколько недель», а не «сейчас» [8].

Феномен счастья много шире, чем единичные переживания конкретного человека в отдельно взятый период времени, которые он способен осознавать. Мы не можем останавливаться только на эмоциональных переживаниях, если хотим приблизиться к истинному пониманию категории счастья и его прикладного значения для личности. Поэтому мы и заводим разговор о компонентах счастья. То, что в рамках экспериментальной психологии счастье – это величина собирательная продемонстрировали уже многие известные психологи. Исследования, связанные с различными составляющими психологического благополучия личности проводили М. Аргайл, Н. Брэдбурн, Э. Динер, К. Рифф, М. Селигман, Р. Эммонс, Т.Д. Шевеленкова, П. П. Фесенко и другие [8]. Их успехи в приближении к унифицированию понятия счастья путем создания (и адаптации) теорий и формул совокупных компонентов, шаг за шагом ведут нас к расширению семантики счастья в психологическом контексте. Мы, несомненно, наблюдаем эволюцию представления счастья в психологии как многокомпонентной величины. Но, как бы, ни казались нам хороши и адекватны реальности полученные формулы – мы лишь в пути. И пока ни одну из существующих формул нельзя считать окончательно унифицированной, однако продолжать «алхимические» трансформации научной категории счастья необходимо. Нужен новый взгляд на явления и феномены в жизни человека, которые могут быть описаны как компоненты счастья. Совершенно необходимо и отделение зерен от плевел. Мы понимаем, что для полноценного описания счастья как

феномена мы должны учитывать и социальный, и культурно-исторический и, физиологический аспекты. Однако для частного экспериментального психологического исследования мы, безусловно, должны отказаться от прямых попыток вместить невместимое – то, что относится к непсихологическим аспектам. Но когда же мы попытаемся косвенно свернуть и объединить некоторые непсихологические составляющие счастья в психологический контекст и добьемся в этом успеха – несомненно, произойдет и прорыв в понимании категории счастья.

Н. Брэдбурн создал модель структуры психологического благополучия, которая представляет собой баланс, достигаемый постоянным взаимодействием двух видов аффекта – позитивного и негативного. Также он вводит понятие «психологическое благополучие» и отождествляет его с субъективным ощущением счастья и общей удовлетворенностью жизнью. Помимо этого Брэдбурн ссылается на аристотелевское описание понятия «эвдемония», как отражающее суть психологического благополучия. Н. Брэдбурн отмечает, что он не подразумевает под понятием психологическое благополучие ряд других широко используемых понятий, таких как самоактуализация, самооценка, сила эго, автономия, но в то же время отмечает, что, возможно, эти понятия имеют области взаимного пересечения [9].

Шкала удовлетворенности жизнью Динера [10] показывает высоко значимые корреляции с критерием общего счастья. В отличие от шкал, которые измеряют главным образом эмоциональную составляющую, шкала удовлетворенности жизнью Динера позволяет оценить ровно тот аспект, который заявлен в ее названии [8]. Также Динером обнаружено, что различные критерии удовлетворенности жизнью формируют один четко выраженный фактор и тесно коррелируют друг с другом. В то же время эти показатели не связаны с критериями положительных и отрицательных эмоций, а также с показателями оптимизма и самооценки [10].

Эндрюс и Уайтни (1976 г.) [8] предложили свою формулу, состоящую из удовлетворенности жизнью, положительными эмоциями и отрицательными эмоциями. Частота позитивных эмоций, редкость переживания негативных эмоций и общее чувство удовлетворенности жизнью составляют субъективное благополучие. Современные исследования показывают, что счастье и удовлетворенность жизнью одинаково доступны и проявляются у молодых и старых, мужчин и женщин, черных и белых, богатых и представителей рабочего класса. Наибольшую информацию о субъективном благополучии дают знания о личностных особенностях, близких связях, опыте работы, культуре и религиозности [2].

Аргайл описал, что на ощущение счастья влияют самоуважение и самооценка, экстраверсия, осмысленность жизни. Кроме того, сюда опять же включены положительные эмоции: частота и интенсивность их переживания [8].

В современном про-западном мире, где уровень активности, экстравертность, признанные достижения, вовлеченность в процессы стремления к целям являются «уважаемыми» ценностями почти не остается места для про-восточного, интровертного, созерцательного пути к счастью. Тем не менее, атаксия – как душевное спокойствие, невозмутимость, безмятежность, свойственная мудрецам может в большей степени подходить отдельным типам личности, отдельным людям с направленностью на духовный путь развития, и, безусловно, целым культурам. И было бы непростительно в данном контексте не отметить, что тогда и интроверсия, погруженность в осознание себя и созерцание не может не быть компонентом счастья посреди бурлящего активностью и конкуренцией мира.

Мартин Селигман ввел свою «процентную» формулу: счастье = индивидуальный диапазон + внешние обстоятельства + волевой контроль. Индивидуальный диапазон – генетически предопределенный уровень счастья, который остается относительно стабильным на протяжении жизни и, к которому мы возвращаемся вскоре после большинства значительных событий в нашей жизни. Он определяет счастье приблизительно на 50%. Внешние жизненные обстоятельства – семья, дети, религия, повседневная деятельность, определяют счастье

приблизительно на 10%. Под волевым контролем подразумеваются факторы, поддающиеся волевому контролю, т.е. сознательные, намеренные и требующие усилий действия, которые человек может выбрать для себя. Они, по мнению Доктора Селигмана определяют счастье на 40% [4, 5].

Белорусский психолог Л. Левит утверждает, что формула заключена в следующем: здоровье + реализация личностной уникальности + круг значимых близких людей = счастье. Определение счастья по Левиту: «По сути, это синоним радости, ощущение довольства и благополучия с длительным преобладанием положительных эмоций» [11].

Р. Эммонс выявляет то, какие аспекты целей обеспечивают оптимальное психологическое благополучие и счастье человека. Основной акцент в его определении уровня благополучия сделан на согласованности личных стремлений, как условия благополучия и на проблеме конфликта между личными устремлениями [12].

Интерес для русскоязычных исследователей счастья и его компонентов также представляет семантическое значение слова «счастье» и то, как его можно переводить, например, на английский язык. Известно, что в английском есть несколько близких понятий. Так, например, и англоязычные исследователи разводят значение счастья в различные смысловые термины «well-being» и «happiness», между которыми отмечают некоторое противостояние. Здесь первое – наиболее близко к «благополучию» в русском, а второе к «радости». То есть, исследуя «well-being», мы, по сути, ограничиваем свое исследование до уровня субъективного благополучия, сворачивая объективную часть. В то время как, изучая только «happiness» – мы обращаемся лишь к эмоциональной, легко переменчивой стороне счастья, минуя когнитивные и более устойчивые, чем эмоциональные состояния аспекты. Понятие «wellness», также доступное для перевода как «счастье» в контексте «хорошее самочувствие» перешло за последнее десятилетие в активный словарь русского языка как самостоятельное заимствованное слово, которое чаще всего употребляется в связи с набирающими популярность веллнес-центрами а также производителями косметики. Веллнес-центр расширенное название фитнес-центра, предполагающее не только занятия фитнесом, физическими упражнениями, но и корректирующими стиль жизни в пользу здорового образа жизни, здорового питания, позитивного отношения к жизни и устойчивого положительного самочувствия. Все описанное объединяется и успешно продается маркетологами как продукт «веллнесс». Веллнес – счастье, которое можно купить.

Диллему терминологии счастья в английском языке заметил и Мартин Селигман, отказавшись, наконец, описывать счастье только как благополучие – «well-being» [13]. Вместо этого, он пишет новую книгу под названием «Flourish», где термин «счастье» имеет коннотацию эвдемонии, но охватывает суть счастья в наиболее широком смысле, в той же степени, как и сам термин «счастье» русском языке. Наиболее близкий перевод «flourish» – процветание, расцвет. Но сам Селигман пишет о том, что это понятие синтезирует и связывает отличные между собой понятия «happiness» и «well-being» [13]. Это придает пониманию счастья и проблеме счастья новое, свежее прочтение в англоязычных публикациях. Русскоязычным исследователям изначально повезло чуть больше, поскольку у нас изначально есть многогранный термин «счастье», который обобщает и благополучие, и радость, и хорошее самочувствие, и процветание, и многое другое, при этом, гибко и безболезненно используется в обыденной речи для замены отдельных составляющих. В публикациях научных исследований, переводимых с русского на английский, нам, во всяком случае, для нашего текущего исследования наиболее уместным видится перевод понятия «счастье» через «flourish», как наиболее близкого и в большей степени, чем остальные, соответствующего задаче полного семантического раскрытия термина. Также Доктор Селигман создал собственную аббревиатуру – PERMA. Под компонентами счастья в контексте PERMA он подразумевает позитивные эмоции, отношения, вовлеченность, осмысленность и достижения [14]. Акроним возможно перевести на русский, как ПОВОД. Получается занятная игра слов — «ПОВОД для счастья».

Тем не менее, Селигмана, пытающегося интегрировать два разнящихся понимания счастья встретили, в том числе и критикой, утверждая, что счастье как «процветание» привносит к семантическому пониманию излишне гедонистическую направленность [15].

Доктор Селигман всегда был и остается в авангарде изучения проблемы счастья в психологии, и мы убеждены, что в будущем появится большое количество работ, посвященное проблеме счастья в контексте «flourish» [16]. В данный момент мы наблюдаем исследование счастья строго через ограничивающие рамки благополучия «well-being» или исследование позитивных эмоциональных состояний через «happiness» и мы убеждены, что истинное, широкое и конечное понимание счастья еще не нашло своего места в контексте этих рамок. Тем не менее, каждое новое исследование проблемы счастья, попытки описать счастье через различные компоненты приближают нас к этой цели.

Анализируя существующие формулы, мы выделяем 8 основных направлений в которых, по нашему мнению, должны выстраиваться компоненты счастья.

1. Самоотношение (или самооценка/самоуважение/самоуверенность).
2. Осмысленность жизни (осознанность, равновесие субъективной картины мира и окружающей действительности).
3. Позитивная ориентированность (положительный эмоциональный фон, жизнелюбие, оптимизм).
4. Внутренняя свобода (здесь же: открытость к новому опыту).
5. Уровень субъективного благополучия (когнитивный и эмоциональный аспекты).
6. Адаптивность в социуме (как умение налаживать позитивные связи).
7. Духовный и личностный рост.
8. Самоактуализация (уровень достижений, самореализация).

Методики для соответствующего измерения компонентов, очевидно должны представлять собой идентичные по форме и шкалам опросники, которые на данный момент нуждаются в разработке.

Наиболее близкой к нашей совокупности компонентов методикой для измерения счастья является методика К.Рифф для измерения уровня индивидуального благополучия. Кэрл Рифф из университета Висконсина описала концепцию счастья (как well-being) включающую 6 компонентов: *автономия, гармония с окружающей средой, наличие личностного роста, наличие позитивных взаимоотношений с другими людьми, наличие цели в жизни и самопринятие* [17]. Доктор Рифф использует в своих исследованиях собственную методику 6-ти шкал, по 14 вопросов в каждом опроснике. Методика предназначена для измерения индивидуального счастья (well-being) и выявляет актуальное благополучие человека на данном жизненном этапе. То, насколько человек счастлив на момент тестирования по шести указанным направлениям измерения. Высшие баллы по каждой из шкал указывают на высокий уровень благополучия по данному исследуемому признаку. Методика прошла стандартные психометрические процедуры проверки надёжности и валидности, кроме того, помимо процедуры ретестирования, была исследована внутренняя согласованность для каждой шкалы, при этом значения альфа-коэффициента колебалась от 0,83 до 0,91 [18]. Данные результаты стандартизации и многолетний опыт практического использования шкал К. Рифф (с 1995 г.) свидетельствуют о том, что она является на сегодняшний день одной из самых сильных тематических методик. Рифф считает, что психологическое благополучие можно описать через шесть представленных факторов, связывая эту дефиницию с проблемой позитивного функционирования личности, что позволило объединить сразу и степень такого функционирования (выраженность), и степень удовлетворенности собой и своей жизнью [18]. Все вместе компоненты Рифф образуют один *суперфактор*, хотя корреляции между ними довольно низки [8].

Р. Райан предложил все концепции психологического благополучия разделить на гедонистические и эвдемонистические. Теория Рифф позволяет объединить их обе. Однако

приоритетно в ее основе лежит убеждение в том, что личностный рост является главной и самой важной составляющей психологического благополучия.

В 2005 году Т.Д. Шевеленкова и П.П. Фесенко публикуют переведенную адаптированную версию опросника К. Рифф под названием «Шкалы психологического благополучия». К 6 основным шкалам, описанными Доктором Рифф, они добавляют 4 новые шкалы, синтезированные из имеющихся в опроснике утверждений путем факторного анализа. Так Шевеленкова и Фесенко в своих «новых ключах» формируют шкалы: «баланс аффекта», «осмысленность жизни», «человек как открытая система» и перерабатывают по-своему шкалу «автономность».

В их работе используется методика К. Рифф, содержащая 84 пункта. Выбор данного варианта авторы обуславливают тем, что этот вариант опросника обладает наибольшей психометрической надежностью. Так же и мнению самой Кэрролл Рифф именно этот вариант опросника является наиболее востребованным в локальных исследованиях. Другие версии, по ее мнению, выявляют противоречивые данные по некоторым параметрам. За основу адаптации была взята русскоязычная версия текста, перевод которой был осуществлён Абдраязковой А. М. (Абдраязкова А. М., 2002) [18].

В заключении хочется процитировать высказывание французского лексикографа П. Бауста: «Многочисленные определения счастья лишь доказывают, что оно нам не знакомо». Этот афоризм актуален и для психологической науки на сегодняшний день, однако шаги по направлению к интеграции происходят буквально на наших глазах. Очевидно, что феномен счастья требует дальнейшего изучения в более широком контексте, чем просто благополучие или позитивные эмоции; компоненты счастья требуют отшлифовки и уточнений, а в связи с этим появляется нужда и в новых, усовершенствованных диагностических методиках. Необходимо продолжать работу в этом направлении не только в рамках зарубежной позитивной психологии, но и отечественным психологам.

Список использованной литературы:

1. Лапухина М.В. Счастье как доминанта российской ментальности // Аналитика культурологии. 2010, №1(16). http://www.analiculturolog.ru/archive/item/262-article_23.html
2. Myers David G., Diener E. Who is happy? // Psychological Science. 1995, №1. – P.10-17.
3. Myers David G. The funds, friends, and faith of happy people // American Psychologist. 2000, №1. – P. 56-67.
4. Селигман Мартин Э.П. В поисках счастья. Как получать удовольствие от жизни каждый день. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2011. – 320р.
5. Seligman Martin E.P. Authentic Happiness: Using the New Positive Psychology to Realize Your Potential for Lasting Fulfillment. New York: Simon and Schuster, 2002. – 275p.
6. Galati D., Sotgiu I. Happiness and Positive Emotions // Ricerche di Psicologia. 2004, №1. – P. 41-62.
7. Татаркевич В. О счастье и совершенстве человека. – М.: Прогресс, 1981. – 367с.
8. Аргайл М. Психология счастья. – СПб.: Питер, 2003. – 272с.
9. Bradburn N. The Structure of Psychological Well-Being. Chicago: Aldine Pub. Co., 1969. – 320p.
10. Diener E. Subjective well-being // Psychological Bulletin, 1984. – P. 542-575.
11. Левит Л.З. Формула счастья: поиск, создание, применение. Минск: А. Н. Вараксин, 2011. – 76с.
12. Эммонс Р. Психология высших устремлений. Мотивация и духовность личности. М.: Смысл, 2004. – 416с.
13. Seligman Martin E.P. Flourish: A Visionary New Understanding of Happiness and Well-being. New York: Simon & Schuster, 2011. – 349p.

14. Tierney J. A New Gauge to See What's Beyond Happiness // The New York Times. 2011, May 17. <http://www.nytimes.com/2011/05/17/science/17tierney.html?>
15. Van Nuys David. Goodbye Happiness, Hello Well-Being // The Happiness Dispatch. 2011, June 14. <http://www.psychologytoday.com/blog/the-happiness-dispatch/201106/goodbye-happiness-hello-well-being>
16. Flourishing. Edited by Corey L. M. Keyes and Jonathan Haidt. American Psychological Association, 2003. – 355p.
17. Ryff C., Keyes C. The structure of psychological well-being revisited // Journal of Personality and Social Psychology. 1995, №69. – P. 719-727.
18. Шевеленкова Т.Д., Фесенко П.П. Психологическое благополучие личности (обзор основных концепций и методика исследования) // Психологическая диагностика. 2005, №3

*Сарсембаев Р. М.
КазНУ им. аль-Фараби,
магистрант 2 курса факультета
философии и политологии,
специальность «Философия»*

ПРОБЛЕМА РАЦИОНАЛИЗАЦИИ ЗНАКА В СЕМИОЛОГИЧЕСКОЙ И СЕМАНТИЧЕСКОЙ КОНЦЕПЦИИ БАРТА Р.

Основной проблематической задачей в современную эпоху изучения знаковых систем была философская интерпретация «означаемого» и «означающего» положение знака, также конструктивные и презентационные направления языковых исследований. В рамках данных вопросов актуальным является определения целостного механизма языковой структуры и когнитивных процессов, а также осмыслению феноменов социальных и культурных аспектов языка. Проблема «означаемое» и «означающее» является основным объектом семиотических исследований и при этом используется в качестве парадигмы по анализу целостного компонента знаковых систем и конструктивного содержания языка. Вопрос о семантических положениях языка первостепенно рассматриваются на уровне семиотических значений. Основными представителями языкового структурализма были разработаны концепции, содержащие философско-важные проблемы, сформированы конкретные направления языкового исследования и выдвинуты значительные теории, которые определяют общую картину о языковых структурах. Важным шагом в исследовании языковых структур было определение денотативных и коннотативных систем значения, что дала осмыслению невидимых границ языковых трансформаций. Р.Барт определяет денотацию и коннотацию как процесс перехода от означаемого к означающему и означающее означающего значения знака. Данный процесс состоит из комплекса трех систем: денотация и коннотация, третьим членом таких трехчастных комплексов естественно оказывается какой-то внеязыковой код, субстанцией которого служит материальный предмет или образ; например, языковой комплекс, с денотацией и коннотацией, поддерживает первичную знаковую систему вещей. Тогда всего получается две разных точки сочленения: в одной из них мы от реального (вещественного) кода переходим к денотативной системе языка, в другой — от денотативной системы языка к его коннотативной системе. Этому различию субстанций прямо соответствует оппозиция метаязыка и коннотации: когда языковая денотация покрывает собой реальный код, она действует как метаязык, так как этот код становится означаемым некоторой номенклатуры или, можно сказать, чисто терминологической системы; а затем эта двухчастная система включается на правах означающего в заключительную коннотацию, часть последней, третьей системы, которую

можно назвать риторической. Система 3 представляет собой чистую коннотацию; средняя система 2 - одновременно и денотация (по отношению к системе 3) и метаязык (по отношению к системе 1). Асимметрия точек сочленения (в одном случае означающее, в другом - означаемое) обусловлена различием субстанций: обе системы 2 и 3 являются языковыми системами, и их означающие однородны (это слова, фразы, звуковые формы); напротив того, системы 1 и 2 носят смешанный характер, одна из них - реальная, а другая - языковая, и их означающие не могут непосредственно сообщаться между собой; субстанция реального кода не может без всякого опосредования питать собой субстанцию словесного кода; поэтому в процессе расслоения систем реальный код покрывается не вещественно-концептуальной частью языковой системы, то есть ее означаемым. Даже если наши три системы удастся различить, в них подразумевается неодинаковая открытость коммуникации. Реальный код предполагает практическую коммуникацию, основанную на обучении и, следовательно, на некоторой длительности; то есть, вообще говоря, это коммуникация простая и узкая. Терминологическая система предполагает коммуникацию непосредственную, но концептуальную - это «чистая» коммуникация. Коммуникация, устанавливаемая риторической системой, в каком-то смысле шире, так как в этой системе сообщение открывается в социальный, аффективный, идеологический мир; если определять реальность как реальность социальную, то именно риторическая система окажется самой реальной из всех, тогда как терминологическая система, которая более формальна и сродни логике, будет менее реальной; но вместе с тем этот денотативный код и более «отборный», он более всего свидетельствует о собственно человеческом усилии. [1, 63 стр.]

Данный процесс в историческом анализе дискурса использует М.Фуко, который утверждает три эпистемы языковых структур: ренессансную, классическую и современную. В ренессансной эпистеме слова и вещи тождественные друг другу, непосредственно соотносимы друг с другом и даже взаимосвязаны (слово-символ). В эпистеме классического рационализма слова и вещи лишаются непосредственного сходства и соотносятся лишь опосредованно – через мышление, в пространстве представления (слово-образ). В современной эпистеме слова и вещи опосредованы «языком», «жизнью», «трудом», вышедшими за рамки пространства представления (слово – знак в системе знаков). Наконец в новейшем времени, как язык чем дальше, тем больше, замыкается на самом себе, обнаруживает свое самостоятельное бытие. Слово – символ, слово – образ, слово - замкнутое в самом себе. Замкнутость выражается из конструктивного основания языка. Изначально начиная со стоицизма, по утверждению М.Фуко, система знаков в рамках западного мира была троичной, так как в ней различались означающее, означаемое и «случай». Однако начиная с XVII века диспозиция знаков становится бинарной, поскольку она определяется, в том числе и учеными Пор-Рояля, связью означающего и означаемого. Троичная система знаков прибегает к формальной сфере меток, к содержанию на которые они указывают, и к подобиям, связывающим метки с обозначенными вещами, но так как сходство есть столь же форма знаков, сколь и их содержание, три различных элемента этого распределения превращается в одну фигуру. Эта же диспозиция вместе с игрой элементов, которую она допускает, обнаруживается, но в обращенной форме, в практике языка. Действительно, язык существует с начала в своем свободном, исходном бытии, в своей простой, материальной форме, как письмо, как клеймо на вещах, как примета мира и как составная часть его самых неизгладимых фигур. В каком-то смысле этот слой языка является единственным и абсолютным. Но он немедленно порождает две другие речи, которые его обременяют: выше этого слоя располагается комментарий, оперирующий прежними знаками, но в новом употреблении, ниже – текст, примат которого, скрытый под видимыми для всех знаками, предполагается комментарием. Отсюда наличие трех уровней языка начиная с неповторимого бытия письма. К концу возрождения исчезает эта сложная игра уровней. И происходит это двояким образом: потому, фигуры непрерывно колеблющиеся между одним и тремя терминами, происходят к бинарной форме, делающей их устойчивыми, и потому что

язык вместо того чтобы существовать в качестве материального письма вещей, обретает свое пространствование в общем строе репрезентивных знаков. Это новая диспозиция приводит к разрушению глубокой сопричастности языка и мира. Примат письма ставится под сомнение. Таким образом слова и вещи отныне разделены. Создается новая реальность – реальность коннотации о котором утверждает Р.Барт. Это положение формирует вопрос: «Какой механизм значения предметов и случаев?». [2, 55 стр.]

В труде Н.Хомского «Язык и мышление», в котором он анализирует процесс синтаксических трансформаций и приводит научные методы убеждения о том, что при определенных формах синтаксических комбинаций смыслы слов могут иметь другие значения, чем в предыдущих комбинациях. Значение слов могут иметь ситуативный характер. Значение предметов и случаев конструируется при определенных синтаксических комбинациях знаков. Это выражает то, что знак состоит из комплекса знаков. Язык не может существовать от индивидуальных знаков, они комбинируются и выражаются в определенном синтаксическом порядке [3, 15 стр.].

Фуко выражает о том, что важную ролевую задачу в формировании определенного значения слов занимает глагол. Благодаря глаголу определяется или меняется контекст определенного значения слов. Именно благодаря глаголу формируется система речи или система знаков и слова отделяется от вещей. Язык живет своей жизнью.

Р.Барт утверждает о парадоксальном факте: каждое слово влечет за собой вещь или целое скопище вещей, но также и каждая вещь может существовать для людей лишь будучи покрыта, освящена, признана некоторым словом. Слова отсылают к вещам? Да, но одновременно также и к другим словам. Поэтому разделение слов и вещей как двух обособленных и иерархически соотнесенных уровней является историческим явлением, что показал М.Фуко. Это разделение означает, что мы встаем на позицию реализма, который признает вещь в себе, вне говорящего о ней субъекта, а из слова делает простой инструмент коммуникации; такому воззрению в средние века противилась номиналистская традиция, побежденная, как известно, духом новоевропейской культуры. Со времен победы реализма мы полагаем, что, с одной стороны, говорим, а с другой - изготавливаем вещи; с одной стороны, что-то произносим, украшаем и идеализируем, а с другой - что-то строим, производим, продаем, присваиваем; по одну сторону - искусство (слова), по другую - наука (факты). Хотя словарь сам является историческим продуктом такого буржуазного рассудка, но если приглядеться, то он его расшатывает: ведь для того чтобы описать вещь, перейти от слова к вещи, требуются другие слова, и так до бесконечности. Загляните хотя бы в настоящий словарь: что такое «лицо»? Часть черепа. Но что такое «часть», «черепа»? По какому праву вы останавливаетесь здесь, а не идете дальше? Где кончаются слова? Что находится за ними? Язык - не только привилегия человека, но и его тюрьма. Об этом и напоминает нам словарь.

Данный феномен утверждает также Ж.Борийяр в своей критике политической экономии знака, где он выражает о том, что вещи имеют не только потребительскую стоимость, но также и знаковую стоимость. Люди при обретении определенных вещей учитывают их знаковую стоимость, определенного статуса, не интересуясь вещью по ее реальным возможностям и качествам. Данное положение говорит о том, что коннотативная система распространяется и на социальной жизни человека и играет весьма важную роль.

На основании теоретического анализа концепций Р.Барта можно увидеть, как изменяется феномен знака и как смещается его социологический смысл благодаря массовому распространению носителей знака. Попав в сферу письменной коммуникации, знак становится самостоятельным культурным объектом, обладающим своеобразной структурой и, вероятно, новыми целями; социальные функции, обыкновенно признаваемые за вестиментарными знаками, заменяются или дополняются другими, аналогичными функциями. Формулируя их вкратце, можно сказать, что благодаря языку, который отныне поддерживает знак, она становится повествованием. Язык действует на двух уровнях - денотации и коннотации. В

плане денотации язык работает одновременно как создатель и страж смысла, своими дискретными номенклатурами он делает нагляднее семантическую структуру вещи, создавая множество знаков там, где реальность, располагая лишь континуальным материалом, не может вырабатывать тонких значений. Такое умножение смыслов хорошо заметно в видовом утверждении. Знак идет гораздо дальше семантических возможностей реальной вещи; в языке же эта зачаточная структура разбивается на множество значимых видовых категорий, и тем самым образуется новая система, основанная не на утилитарных, а исключительно на семантических факторах; тем самым смысл становится настоящим пиршеством ума. А с другой стороны, сделав знаки такими множественными, язык вступает в дело вновь - на сей раз чтобы придать структуре устойчивость, самой стабильностью своих названий. Он противится подвижности реальных вещей. Это ясно проявляется в логике системы. Табу, мешающие такому-то роду встретиться с таким-то вариантом, на самом деле сугубо относительны, ни одно из них не вечно однако же запреты системы абсолютны, а потому и смысл ее императивен - не только на уровне синхронии, но и глубже, на уровне номенклатуры, но поскольку язык не дает такого права, то у вещи появляется логика или строгая система. Таким образом, в плане денотации язык играет регулирующую роль, всецело подчиненную задачам смыслообразования. Знак так сказать, говорит лишь постольку, поскольку хочет быть знаковой системой. А в плане коннотации роль языка оказывается совсем иной: благодаря риторике знак открывается во внешний мир через посредство риторики мир присутствует в ней не только как власть человека создавать абстрактный смысл, но и как комплекс «оправданий», то есть как идеология; посредством риторического языка знак сообщается с миром, принимает известное участие в отчуждении и рациональном мышлении людей; но, как мы видели, в этом своем движении к миру, в котором и заключается ее процесс коннотации, знак также в значительной мере и утрачивает свою семантическую (знаки превращаются в рациональные оправдания, означаящее теряет свою тонкую дискретность, а означаемое делается неопределенно-латентным), то есть язык, действуя в денотативном или коннотативном плане системы, выполняет две почти противоположных функции; и, конечно, именно в этом расхождении двух его ролей. Хотя риторика некоторым образом и расформирует знаковую систему, выработанную вне ее, на уровне денотации, и хотя можно поэтому сказать, что мир начинается там, где кончается смысл, - тем не менее именно реальность (хотя, правда, не «внешний мир») служит основой значения, при том что полагает ему свои пределы: реальность значима постольку, поскольку она конечна, как это показывает классификаторное устройство денотативной системы. Это устройство зиждется на последовательном удалении субстанции. Сначала реальность, можно сказать, отказывает некоторым объектам в некоторых значениях, не давая им варьироваться или, наоборот, принуждая их к бесконечной вариации. В результате этих исходных исключений возникает обширный *dispatching* смысла, проходящего через объекты и качества, родовые категории и суппорты, в формах то закрытых, то широко открытых. Благодаря такому просеиванию и образуется смысл на уровне высказывания: единый смысл возникает из смысловой пыли, фильтруемой через новые и новые матрицы, так что в конечном счете для каждого высказывания, как бы ни сплетались в нем цепочки единиц, остается лишь один объект значения. Такая томографическая композиция позволяет установить некоторую иерархию предметов, которая, однако, никак не зависит от их материальной величины; смысловая конструкция действует как настоящая анти-природа; для нее ведущую роль получают мельчайшие элементы, а самые крупные оттесняются на задний план интеллибельность как бы призвана компенсировать данность материи; таким образом, смысл распределяется словно какая-то революционная благодать. Его власть достигает такой независимости, что может действовать на расстоянии и в конечном счете полностью выпаривает субстанцию. Значима не накидка, а утверждение о ней, смысл не признает за субстанциями никакой внутренней значимости.

В данной статье объектом исследования ставится проблема «означаемое» и «означающее». Данные понятия были интерпретированы концепцией Р.Брата методом использования понятий «деннотации» и «коннотации», что позволило нам более конкретно понять объект исследования. По ходу исследования было выявлено, что знаки первоначально представляются в форме метаязыка, сопричастной с естественными вещами, в стадии деннотации приобретают терминологический характер, то есть трансформируются от означаемого к означающему, а в системе коннотации трансформируются от означающего к означающему. Данный процесс М.Фуко представил в историческом контексте и выдвинул проблему о формировании собственного бытия языка, отделенного от вещей. Бытие языка укрепляется от непрерывных синтаксических комбинаций, конструируя новые термины и новые представления. Бесконечная цепочка дискурса приводит к формированию определенных культурных процессов и переосмыслению понятия о реальности. Слова отдаляются от реальности и естественных вещей, формируется некая гипер реальность. Во всех формах социальных, экономических и научных отношениях используются определенные термины к данной сфере. Естественное отношение к вещам приобретает иной порядок. Данное положение влияет на формирование иной дифференцированной культуры. Но в рассмотрении целого хода проявления феноменов остаются неопределенными направления развития дискурса, синтаксических комбинаций. По-прежнему неразрешенной загадкой остается связь языка с когнитивными процессами. Видна лишь внешняя оболочка когнитивного проявления, сам код заложен в невидимой глубине мысли и языка. Остаются невыработанными механизмы логики когнитивных процессов в развитии дискурса.

Список использованной литературы:

1. Брат Р. Система моды – Сабашниковых, М., 2003г.
2. Фуко М. Слова и вещи- Прогресс, М., 1969г.
3. Хомский Н. Язык и мышление - Прогресс, М., 1959г.

*Сейсенбиева Р.,
ал-Фараби атындағы ҚазҰУ
Дінтану және мәдениеттану
кафедрасы
1 курс магистранты*

ҚАЗАҚ ДҮНИЕТАНЫМЫНДАҒЫ ӘЙЕЛ

Елбасы Нурсұлтан Назарбаев «Қоғамның даму барысын өмірде - нәзік, көңілде – биік, ал істе мығым әйелдер қауымынсыз көзге елестету мүмкін емес» деген болатын. Әйел-ана ұлтымыздың бойындағы бар жақсы қасиеттерді: тілін, ділін, әдет-ғұрпын, салт-санасын, ұлттық дәстүрін немересіне, шөбересіне жеткізуші, дарытушы. Ұлан-байтақ ұлы даланы мекендеген кара орман халқымыздың бір тілде сөйлеп, әдет-ғұрып, салт-дәстүрінің біркелкі болып келуі - бұрынғы өткен дана аналарымыздың арқасы. Тәуелсіздік алғанымызға 20 жыл толып отыр. Осы уақыт ішінде қай салада болмасын белсенді еңбек етіп жүрген әйелдер қауымы еліміздің дамуына үлкен үлес қосып келеді.

Жалпы христиан дінінде әйел туралы зұлым, күнәһар, өтірікші, кекшіл деген сияқты өте төмен көзқарас қалыптасты. Христиан дінбасыларының бірі Әулие Бернар бір жағынан Мария ананы қасиетті әулие дәрежесіне жеткізіп дәріптесе, екінші жағынан, христиан әйелдерін әлі келгенше төмендетіп баққан. Кезінде Фома Аквинский: «Әйел тез өсетін арамшөп сияқты. Ол толыққанды адам емес, оның денесінің толық жетілмегенінің өзі оның құндылығының

төмендігінен, табиғат онымен азырақ айналысатындығының көрінісі... Әйелдер оларды мәңгі билеушінің немесе ұстаздың басқаруымен ұстап отыру үшін туады» деген.

XI ғасырда әйелдерді «мыстандар» (сатананың одақтасы) деп танып, қырғынға ұшыратқанын тарихи деректерден білеміз.

Орта ғасырларда Адам Атаның жұмақтан қуылуын әйелден көріп, оны улы жыланнан да қауіпті санаған. Осы кезеңде Еуропа әйелдерінің құқығы төмен болғаны соншалық, тұрмысқа шығарда әйелдің мүлікті иелену құқығы жойылып, оның бүкіл мүлігі күйеуінің иелігіне көшіп отырған. «Жаңа Еуропада да әйел ана, жар, адам ретінде де ешқандай жоғары мәртебеге ие емес» –деп жазады ғалым Хайдар Баш. Оның пікірінше, Батыс әйелдері өнеркәсіптік төңкеріспен бірге тынымсыз тең құқық пен еркіндікті іздеу барысында әйелге ең қажетті қасиеттерді: ұят пен қарапайымдылықты жоғалтып алды да, арзан тауарға айналып кеткенін сезбей де қалды. Бүгінде тіс пастасынан бастап автокөлікке дейінгі кез келген өнімді жарнамалауда әйелді ашық түрде пайдаланады».

Исламтанушылардың пайымдауынша, әйел мен еркектің тең құқықтығы мәселесі қисынсыз. Себебі, оларды өзара тең санау алма мен алмұртты теңестірумен бірдей. Әйел мен еркек психологиялық та, физиологиялық тұрғыдан да өзгеше жаратылғандықтан, табиғаты бір—бірінен ерекшеленетіндіктен, бақыт пен тыныш өмірге ие болу үшін әрқайсысы өзінің табиғи жаратылысына сай салада өзін жетілдіру керек.

Осымен байланысты, әйел, ең алдымен, ана. Ол асқан шыдамдылықпен, нәзік сезіммен, ерекше мейіріммен бала өсіріп тәрбиелейді. Әке бала тәрбиелеуде ана сияқты сонша төзімділік пен мейірім үлгісін таныта алмайды. Себебі, әйел табиғатын ерекшелейтін де, оны көкке көтеріп, құрметке бөлейтін де, оның жан дүниесіндегі қайырымдылық, нәзіктік, өзгеше түсіністікпен қарау, сезімталдық және төзімділік сияқты ізгі қасиеттер деп ойлаймыз. Бұл қасиеттер әйел ана міндетін отбасы аясында танығанда ғана айқын көрініс табады.

Ал енді табиғаты да, міндеті мен жауапкершілігі де мүлде бөлек әйел мен еркектің қайсысы басты, негізгі орынға ие деген сұраққа ислам дүниетанымы бойынша былай жауап беруге болады: «Құран жан-жақты, толық қалыптасқан адам моделіне басымдылық береді. Бұл модельге сәйкес, толыққанды адам төзімділік, ризашылық, қанағатшылдық, қайырымдылық, қарапайымдылық, кеңпейілділік, достық, көмек қолын созу сияқты қасиеттермен бірге иманды, құдайдан қорқатын, діни сенімі кәміл тұлға болуы тиіс. Ал енді осы қасиеттерді бойына сіңірген адам ол әйел болсын, еркек болсын, басымдылыққа ие. Яғни адамгершілігі, рухани қасиеттері жоғары адамның мәртебесі де биік».

Ежелгі қазақ дүниетанымында орын алған барлық діндер мен діни сенімдердің, олардың ежелгі діні тәңірліктің бір сатысы түрінде қабылданып, оның негізгі нышандарының, сонымен қатар әйелге Ілкі Ана, Ұмай Ана, Түпана (арғы тек) түрінде жалбарынушылық құрметтің іргесін қайта шайқалта алмағанынан байқалады. Ислам дінінде әйелге ерекше орын берілгендігі *«Алдымен анаңды, анаңды, тағы да анаңды, одан соң әкеңді сыйла», «Ең қайырлы болғаныңыз, әйелдерге ең жақсы мәміле жасағандарыңыз болмақ», «Балаларды махаббатпен бағу, әйелдерге жақсы мәміле жасау Исламның бармақпен басып көрсеткен ахлақ ережесі», «Жұмақ кілті ананың қадамы астында»* т.б. хадистік қағидалардан айқын көрінеді. Бұл хадистердің мәнін діни сипаттағы прецедентті мәтіндер арқылы анықтауға болады: *«Мұхаммед пайғамбар тұрғындары зұлымдықты жақтайтын қалаға қарсы қасиетті соғысқа шығуға шақырады. Сонда Елшінің сенімді серіктерінің бірі анасына келіп: «Менің заттарымды дайында. Пайғамбарымыз соғысқа дайын болуды бұйырды» дейді. Анасы баласына «мені жалғыз қалдырасың ба?» деп ренішін білдіреді. Сол кезде баласы «Мен Пайғамбардан алыс кете алмаймын» деп азар да безер болады. Сонда анасы. «егер сен кетсең, ақ сүтімді көкке сауам» деп жауап береді. Әйел Мұхаммед пайғамбарға барып, әлгі сөздерін қайталайды.*

Біраз уақыттан соң қасына барған жігіттен теріс айналған Пайғамбар оған былай дейді: «Мен саған қатты ашулымын. Себебі, сен анаңның өтінішін жерге тастадың. Адам

баласы анасы мен әкесіне қызмет жасап, қарызын қайтару үстінде жұмақ онымен бірге болады».

«Енді бірде Мұхаммед пайғамбарға бір адам келіп былай деп сұрайды: «О, Алланың Елиісі! Мен анамды арқама салып ап қатты шыжыған ыстықта он алты шақырымдай арқалап жүрдім. Егер ондай аптапта жерге ет кесегін тастасам, ол бірден қуырылып шыға келетін еді. Мен осы әрекетіммен оның еңбегін өтедім деп санауға бола ма?». Бұған Пайғамбарымыз былай жауап беріпті: «Сенің бұл ісің анаңның толғақ кезінде көрген азабының азғана бөлігінің төлеміне жатады». Халқымызда жиі айтылатын «Анаңды үш рет арқалап Меккеге апарсаң да, парызыңнан құтылмайсың» деген мәтелдің мәні осында болса керек. Мұның бәрі ана еңбегінің өлшеусіз, рөлінің барлық уақытта жоғары, мәртебесінің қай қоғамда болсын биік болуы тиістігін танытатыны сөзсіз.

Алайда қазақ даласында түрлі миссионерлердің қыруар еңбек сіңіргеніне қарамастан, ешқандай дін түрі терең дендеп еніп, өмір сүру салтына айналған жоқ деуге болады. Ата-бабаларымыздың ғасырлар бойы берік қалыптасқан дәстүрлі рухани құндылықтары оларды қоршаған нақты өмір шындығымен, олардың қоғамдық және еңбек ету салаларымен тығыз байланысты болды. Барлық дін түрлері көшпелілердің күнделікті өмірі мен оларды толғандыратын мәселелерінен жырақ болды және көшпелі тіршілікке бейімделмеген боп саналды. Сол себепті исламның имандылық, тазалыққа үндейтін өзіне жақын жақтарын ала білген қазақтар ата-бабаларының ғасырлық сынынан өткен салт-дәстүр, әдет-ғұрыптарын көздің қарашығындай сақтап, ерекше қастерлеп, оларды өзге рухани және мәдени құндылықтарымен ұштастырып, кейінгілерге дәріптеп, насихаттап, ұрпақтарына тозбас, жасампаз ұлттық мұра есебінде қалдырып отырды.

Қазақ дүниетанымында адамның дүниеге деген көзқарасы ұлттық болмыстың дерексіз таңбалары мен символдары түріндегі халықтық салт-дәстүр мен әдет-ғұрып, наным-сенім, ырым-рәсімдері мен тыйымдары т.б. арқылы танылып отырды. Қазақ тұрмысы аталған салт-дәстүрге бай болғандықтан, көршілер арасында «ырымшыл қазақ» атанды.

Қазақтың бай әдеби, рухани мұраларының үлгілерінен халқымыздың өткен өмірі, тарихы, мәдениетіне қатысты деректерді білумен қатар оның дүниетанымы, көзқарасы, болмысы мен психологиясы, қайталанбас салт-дәстүрінен мол мағлұмат алуға болады. Осымен байланысты адамзат баласы артында қанша бай материалдық мұра қалдырғанымен, осы тектес рухани мәдени мұралардың маңызы ерекше екенін Л. Гумилевтің мына пікірі дәлелдей түседі: «Міне, осындай мол дүние-мүлік бізге жетпеген; ағаш пен асыл терілер шіріген, алтын мен күміс қайта балқытылған, ал қару-жарақ тот басып, шаң-тозаңға айналған. Бірақ жазба деректер енді қайталанбайтын, аса бай мәдениет ретінде сан ғасырлар қатпарынан бізге құнды мәліметтер жеткізеді, мардымсыз археологиялық мұралардан гөрі, біз оған көбірек сенім артуымыз керек».

Қазақ әйелдері туралы сөз болғанда, әсіресе олардың сырты мен ішкі үйлесімді сұлулығы, мінез байлығы, ақыл-парасаты жөнінде сөз қозғағанда, ең алдымен батырлар жырындағы, аңыз әңгімелердегі әйел кейіпкерлері көз алдыңызға келері сөзсіз. **Құртқа** – қазақ әйеліне тән *ақыл-парасат пен көрегенділіктің*, **Жібек** – *сұлулық пен сымбаттың*, **Айман мен Ақжүніс**, **Қарашаиш** әйел үшін таптырмайтын қасиет – *құлық пен тапқырлықтың*, **Домалақ ене** *даналық пен қарапайымдылықтың*, ал **Баян, Айша бибі** – *сұлулықпен бірге махаббатқа адалдықтың, сезімге тұрақтылықтың* символы.

Осыған сәйкес қазақ дүниетанымында берік орныққан көзқарас бойынша, әйел ана бесігімен сұлу көрінеді. «*Ақылды әйелдің ішінде алтын бесікті ұл жатады*» деген мақалдың да мәні осы. Сол себепті де қазақ әйелдері Ұмай Анаға жалбарынып, қыздарына отбасылық бақыт, келіндеріне перзент сұраған.

Қызды ерекше сыйлап, төріне отырғызған халқымыз оған болашақ ана, ұрпақ тәрбиелеуші ретінде қарап, оның тәрбиесіне, үйдегі, түздегі жүріс-тұрысына жауапкершілікпен қарап, іс-әрекеттерінің қызға тән әдептен озбауына, шекарадан асып кетпеуіне айрықша көңіл

бөліп, қатты қадағалаған. «Қызға қырық үйден тыю, одан қалса, есіктегі қара күннен тыю» деген мақал- мәтелдермен де дәйектеледі.

Кез келген қоғамның маңызды институттарының бірі – отбасы. Ал отбасындағы әйел жағдайы – отбасы мен неке тарихындағы келелі мәселелердің бірі. Қазақ әйелінің қоғам өміріндегі еркіндігін атап көрсеткен бірқатар зерттеушілер олардың Орта Азиядағы өзге елдермен салыстырғанда, барынша дербес және еркін екендігін айтады. Шын мәнінде көптеген тарихи және тілдік деректер қазақ әйелінің отбасылық мәселелерді шешуге белсенді қатысқанын, ерлеріне шаруашылыққа қатысты істерде көп көмектескенін дәлелдейді. Ал күйеуі жоқ кезде оның орнын жоқтатпай, барлық тіршілікке қатысты мәселелерді өзі шешіп, тіпті қазақы салт-дәстүрге сай қонақ күтіп, оны жөн-жоралғысымен шығарып салуға, күйеуін жаман атқа қалдырмауға міндетті болған. Ондай *Айғаным, Бопай, Ұлан, Зере, Ұлжан* сияқты әйелдерді халқымыз жоғары бағалаған.

С.Бакбергенов “Ақ боз атты ару” кітабында: *“Шоқан ел кезген, жер кезген сапарында батыс түгіл, шығыс әйелдерінің ішінен мұндай мінезді, жомарт та өжет әйелдерді көп көрді. Басқаны былай қойғанда, өзі жақсы білетін Айғаным әжесі ше... Бүкіл аймақты билеп-төстеген әкесі Шыңғыс емес, әжесі Айғаным болатын. Ел адасқанда ақылды Шыңғыстан емес, Айғанымнан сұрайтын. Көзін жұмғанша Айғаным әжесі осындай боп өтті” деп жазған.*

Көркіне ақыл-парасаты сай әйелдер тек өз отбасында емес, бүкіл ауыл-аймаққа зор беделге ие болып, олардың жақсы атағы алысқа тарап отырған.

Қалай болғанда да, қазақ қоғамында әйелді ардақты ана ретінде қастерлеу, аяулы қыз ретінде құрметтеу, ақылшы жеңге ретінде сыйлау, асыл жар ретінде сүю сезімі биік, талғамы терең ұғым.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Гумилев Л. Көне түркілер. – Алматы, 1994.
2. Халифа Алтай. Құран Кәрім. Қазақша мағына және түсінігі.
3. Фома Аквинский. Наука и религия 1986 №3.
4. Адаева Г. Қазақ халқының дәстүрлі дүниетанымындағы гендер мәселесі – Алматы, 2007.
5. Арғынбаев Х. Қазақтың отбасылық дәстүрлері. – Алматы, 2005.

*Смирнова А.,
КазНУ им. аль-Фараби,
магистрант 2 курса факультета
философии и политологии,
специальность «Философия»*

ГЕНДЕРНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ В ЭПОХУ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Проблема гендера и, как следствие, гендерной идентичности стала рассматриваться в научном мире не так давно. В США- с 70-х гг. XX века, в России и Казахстане- с 90-х. Начиная с 80-х годов прошлого столетия, в русле теории социальной идентичности Тэджфела-Тернера гендерная идентичность трактуется как одна из подструктур социальной идентичности личности. [1]

Под гендером обычно понимают социальный пол, различия между мужчинами и женщинами, зависящие не от биологических, а от социальных условий (общественное разделение труда, специфические социальные функции, культурные стереотипы и т.д.). По мнению Иванченко С.Н., гендер представляет собой многоуровневую конструкцию, которая включает в себя биологический, психологический, социальный уровни и образует разные комбинации из нескольких вариантов / типов на каждом уровне. То есть гендеров может быть

множество, в зависимости от количества оснований, по которым мы его определяем (например, биологический пол, психологическая идентичность, сексуальная ориентация, социальная роль и т.д.). [2] Гендерная идентичность- базовая структура социальной идентичности, которая характеризует человека с точки зрения его принадлежности к мужской или женской группе (а в настоящее время выделяют также и подгруппы), при этом наиболее значимо, как сам человек себя категоризирует.

Многие зарубежные и отечественные исследователи подчёркивают, что гендер и пол являются не «естественными данностями», а социокультурными конструктами, зависящими от многих социальных и культурных условий. [3] Господствующий в общественном сознании образ маскулинности и фемининности оказывается всего лишь характеристикой мужчин или женщин в текущей культуре. [4]

Исследования, посвященные Я-концепции и гендерной идентичности взрослых, показывают, что гендерная идентичность - незаконченный результат. В течение жизни она наполняется различным содержанием в зависимости от социальных и культурных изменений, а также от собственной активности личности.

В настоящее время существует три подхода в типологии гендерной идентичности: биполярный; андрогинный; мультиполярный. [5]

Биполярный подход предполагает жесткую дифференциацию гендерной идентичности по признаку пола (мужчины обладают исключительно маскулинными характеристиками, а женщины - фемининными).

В конце XX века биполярная модель гендерной идентичности была пересмотрена в концепции С. Бем [6]. Она предположила, что мужчины и женщины не обязательно должны соответствовать традиционным поло-ролевым моделям и могут сочетать в своем поведении как маскулинные, так и фемининные характеристики. С. Бем полагает, что наиболее актуальной в настоящее время является андрогинная модель гендерной идентичности, которая вбирает в себя все лучшее из обеих половых ролей.

Мультиполярная модель гендерной идентичности допускает существование нескольких вариантов гендерной идентичности в рамках одного пола.

Анализ определений гендерной идентичности и подходов в изучении данного феномена позволяет выделить её основные компоненты: биологический пол и маскулинность/фемининность/андрогинность как психологические характеристики личности.

Говоря о том, что и гендер и пол не являются биологически данными конструктами, важно упомянуть о феномене трансгендерности. Трансгендерность – общий термин для обозначения людей, чей гендер и биологический пол не совпадают. Бывает, что по разным причинам (биологическим, такими как нарушение гормонального фона матери в период беременности, или социокультурным- родители хотели девочку, а родился мальчик, и его стали бессознательно воспитывать как девочку) возникает ощущение и переживание несоответствия своего биологического пола и самоидентификации. Таким людям очень сложно социализироваться в обществе, сохраняя при этом комфортную для них идентичность. Они могут демонстрировать желаемое гендерное поведение, при этом ощущая когнитивный диссонанс от раздражающих их несоответствий. Зачастую трансгендеры приходят к решению сменить биологический пол. Коррекция биологического пола является сейчас в Казахстане явлением хотя и редким, но практикующимся. Однако, по данным казахстанских СМИ, остаётся ещё немало нерешённых вопросов с юридическим согласованием изменения паспортных данных в случае смены пола.

Интересный подход в гендерной философии предлагает Д.Батлер с её перформативной теорией. Биологический пол понимается ею включённым в социокультурный пол- гендер, не существующий вне культурных маркеров. Самоидентификация, по Д.Батлер, связана не с сущностью, а с поведением, которое носит в первую очередь имитационный характер, т.е. проблема идентичности-это проблема поиска сочетания формы имитации, символа, звука и

того, что он выражает. Перформация производит иллюзию существования внутреннего ядра гендера. [7]

Существует также теория социального конструирования гендера, основанная на двух постулатах: 1) гендер конструируется (строится) посредством социализации, разделения труда, системой гендерных ролей, семьей, средствами массовой информации; 2) гендер конструируется и самими индивидами - на уровне их сознания (т. е. гендерной идентификации), принятия заданных обществом норм и ролей и подстраивания под них (в одежде, внешности, манере поведения и т. д.).

Немаловажным в процессе социального конструирования гендерной идентичности является влияние медиа. К примеру, по данным исследования А. Ваньке, мужская гендерная идентичность и сексуальность активно конструируется в журнальном дискурсе (в её исследовании был использован журнал Men's Health). Согласно Жану Бодрийяру, сексуальность предстаёт результатом культурного производства, будучи уже не реальностью, а эффектом реальности- знаком, отражённым в пространстве СМИ и встроенным в систему потребления. [8]

Рассматривая влияние медиа на формирование гендерной идентичности, необходимо помнить о том, что казахстанское общество испытывает сейчас на себе глобальные эффекты либерализации и консьюмеризации. По мнению исследователей, формируется новая система гендерных отношений, встроенная в экономику либерального типа, в то же время продолжают существовать элементы патриархальной идеологии. Значимой для общества является современная массовая культура, поддерживаемая индустрией моды, развлечений, рекламой, продвижением и потреблением кино, музыки, литературы. И именно периодические издания являются средствами трансляции жизненных ценностей и установок, используются в качестве каналов продвижения товаров и услуг. Журналы становятся трансляторами моделей нормативного мужского поведения, особую популярность приобретает стратегия успешного мужчины, обладающего материальным достатком, престижной работой, следящего за своим здоровьем и вступающего в гетеросексуальные отношения с большим количеством партнёрш. Другие варианты поведения мужчины не рассматриваются. Женщина же предстаёт в мужских журналах комплементарной мужчине (то есть образу, конструируемому журналом)-отражающей его потребности, удобной для его жизни. И женское и мужское тело в формате периодических изданий часто метафорически сравнивается с машиной, объективируется и механизмуется. Тело и поведение становятся предметами советов и руководств, подкрепляемых визуальными объектами, в том числе и рекламными, которые, по мнению Джилиан Роуз, являются наравне с текстом частью дискурса [9]. Таким образом, периодические издания берут на себя ответственность за конструирование определённого типа гендерной идентичности, оставляя без внимания многообразие опыта, существующего за пределами вымышленного ими мира.

В заключение отметим, что принадлежность к той или иной гендерной группе формируется и подкрепляется процессуально- в результате коллективных практик. В качестве коллективных практик может быть рассмотрено проведение досуга. Выбор кружка, спортивной секции, ночного клуба и т.д. может быть произведён осознанно или случайно, но в дальнейшем, если посещение определённого заведения становится привычкой, могут сконструироваться и определённые гендерные модели поведения. К примеру, занятия спортом часто ведут к формированию андрогинной гендерной идентичности. Та или иная сфера деятельности обычно бывает связана с типами гендерной идентичности- так, индустрия моды больше представлена фемининными и андрогинными типами.

Список использованной литературы:

1. Tajfel H. Social identity & intergroup relations/ H. Tajfel.- Cambridge, Paris, 1982.- 380 p.

2. Иванченко С.Н. Трансгендерность, гендерная идентичность и гендерные стереотипы Психологические исследования 2009 - №. 6(8)
 3. Ержанова А., Нуржанов Б. Культура, коммуникации, медиа: Монография,- Алматы, 2011.- 256 с.
 4. Гидденс Э. [Трансформация интимности. Сексуальность, любовь и эротизм в современных обществах](#): пер. с англ./ Э. Гидденс.- СПб.: Питер.- 2004.- 208 с.
 5. Великанова Л.П. Мультиполярный подход в типологии генерной идентичности. В кн.: Известия КГТУ. - Калининград, 2008. - №13. - С. 156-160.
 6. Бем С. Линзы гендера. Трансформация взглядов на проблему неравенства полов / С. Бем. - М.: РОССПЭН, 2004. — 329 с.
 7. Костикова А.А. Гендерная философия и феминизм: история и теория // В сб. Общество и гендер. Рязань, 2003
 8. Ваньке А. Мужская сексуальность в дискурсе журнала Men's health. // Здоровье и интимная жизнь : социологические подходы [Текст] : сборник статей / Европейский университет в Санкт-Петербурге ; ред.: Е. А.
 9. Здравомыслова, А. А. Темкина. - СПб. : Изд-во ЕУСПб, 2011. - 323 с.
- Rose G. Visual methodologies: an introduction to the interpretation of visual materials. London: Sage Publications.

*Сундетбаев Д. М.,
КазНУ им. аль-Фараби,
докторант 1-го курса
специальности «Философия»*

ВЛИЯНИЕ СМИ НА ФОРМИРОВАНИЕ ИМИДЖА СОВРЕМЕННОГО ПЕДАГОГА

На сегодняшний день можно с уверенностью подчеркнуть тот факт, что в современном, потерявшем многие духовные ценности постсоветском обществе профессия педагога утратила былой престиж, и необходимость ее реабилитации не вызывает сомнения. Эта проблема вызвана многими факторами. В данном докладе нам бы хотелось рассмотреть влияние СМИ на формирование и изменение имиджа современного педагога.

Понятие "имидж" широко вошло в современный русский язык. Оно влечет за собой ряд сопряженных слов: реклама, пиар, рейтинг, информационная война, брэндинг и т.д. - то, что описывается термином "гуманитарные технологии". Если дословно переводить с английского слово "image", то в буквальном смысле оно означает "образ", изображение. Что такое "имидж"? Это слово имеет много различных определений. Краткий психологический словарь под редакцией А.В.Петровского и М.Г. Ярошевского определяет понятие "имидж", как "стереотипизированный образ конкретного объекта, существующий в массовом сознании. Как правило, понятие "имидж" относится к конкретному человеку, но может также распространяться на определенный товар, организацию, профессию и т.д." Маркетолог Ф.Котлер определяет имидж как "восприятие компании или ее товаров обществом". А.Б.Зверинцев, специализирующийся на разработке коммуникативных технологий, под имиджем понимает "относительно устойчивое представление о каком-либо объекте".

В данной статье мы остановимся на понятии имиджа как - сформировавшегося образа человека (организации или профессии), в котором выделяются ценностные характеристики и черты, оказывающие определенное воздействие на окружающих. Имидж складывается в ходе личных контактов человека, на основе мнений окружающих о нем. Слово имидж, представляется как сложившийся в сознании и имеющий стереотип эмоционально окрашенного

образа кого-либо или чего-либо. В обыденном понимании слово имидж употребляется по отношению к человеку в двух смыслах: как внешний вид человека и как его репутация, хотя на самом деле эти две грани образа являются едиными. Мы наблюдаем внешний вид, а оцениваем репутацию. Можно сказать, что имидж - это образ, включающий внутренние и внешние характеристики человека. Имидж - это образ объекта социальной действительности, который формируется в сознании личности, группы и общества в целом.

Сегодня усилия педагога, пытающегося взрастить в молодом человеке понятия совести, ответственности, духовности, социальности, стыда и т.д., разбиваются о влияние СМИ, пропагандирующих нечто совсем иное. Имевшиеся прежние моральные ценности частично уничтожены, а новые создать оказалось очень трудно. Средства массовой информации представляют собой специальные учреждения, созданные для открытой, публичной передачи с помощью специального инструментария сведений любым лицам. СМИ – это относительно самостоятельная система, характеризующаяся множественностью составляющих элементов: содержанием, свойствами, формой, методами и определенным уровнем организации. Отличительные черты СМИ – это публичность, наличие специальных технических средств, непостоянный объем аудитории, меняющийся в зависимости от интереса к той или иной передаче, сообщения, статье. Выделяют четыре такие сферы деятельности СМИ: экономическую, политическую, духовно-идеологическую и социальную. В каждой из этих сфер СМИ играют свои социальные роли: производственно-экономическую, регулируемую; духовно-идеологическую; информационно-коммуникативную. Так, в экономической области она становится элементом системы производства, приобретает качества товара. В социальном измерении главным является сбор, накопление, хранение, переработка и распространение информации. В духовной сфере пресса выполняет познавательную, образовательную, воспитательную функции, свойственные всем идеологическим институтам. Самое простое разделение функций можно встретить в современных исследованиях: 1. гуманитарные функции СМИ - информирование, образование, развлечение и т.п.; 2. политические функции СМИ - формирование массового общественного сознания и/или направленное влияние на отдельные группы населения. Эти функции названы политическими, поскольку политическая власть воздействует на общественное мнение, формирует определенную идеологию в массах, привлекает к политическим идеям различные группы лиц. Особенно сильно процесс влияния на общественное мнение происходит во время политических выборов, когда внедряются установки, стереотипы, навязываются свои цели и человек побуждается к определенному действию [1].

В практике СМИ сегодня широко используются методы подсознательного воздействия, когда отношение общества к тем или иным явлениям окружающего мира формируется с помощью стереотипных представлений, которые внедряются в поток новостей, автоматически вызывая в массовом сознании либо отрицательную, либо положительную реакцию на конкретное событие.

Задача прессы в процессе убеждения - создать прочное, устойчивое отношение к данному явлению. Благодаря своей биологической природе, человек подвержен внушению, подражательности и заразительности. Внушением считают воздействие на личность, приводящее к появлению у человека помимо его воли и сознания определенных чувств и/или побуждающее человека к совершению определенных действий. Находясь под воздействием внушения, человек не контролирует направленное на него воздействие. Проще всего внушить человеку то, к чему он предрасположен в силу своих потребностей и интересов. Однако внушить что-то можно и вопреки его воле, вызывая определенные чувства и состояния, толкающие к совершению поступка, возможно, совершенно не следующего из принимаемых им норм и принципов поведения. Сама по себе деятельность СМИ, ставящая задачей внушить что-либо обществу, является негуманной, поскольку люди не могут контролировать направленное

на них воздействие и, соответственно, оказываются бессильными перед подобными внушениями.

Значимость многих профессий для молодого поколения во многом определяется имиджем, который формируется в обществе. В процессе подготовки педагогических кадров для современной системы образования необходимо обращать особое внимание на формирование образа педагога.

Имидж педагога - это то, как воспринимают образ учителя воспитанники, коллеги, социальное окружение. Это целая система факторов, включающих в себя как профессиональные, так и личностные характеристики педагога. Кто же создает этот имидж? Прежде всего, это сам учитель.

Как театр «начинается с вешалки», учитель начинается с того, как он выглядит. *Внешний облик* педагога помогает привлечь к себе внимание, создать положительный настрой на себя, показаться не только симпатичным человеком, но и прекрасным учителем. Педагог всем своим внешним обликом должен располагать к себе учеников и взрослых. В нем постоянно должны отражаться его богатый внутренний мир, любовь к детям и забота о них. Красиво выглядеть - значит проявлять уважение к окружающим людям. Это означает, что требования, предъявляемые к внешнему виду человека, помогают педагогу улучшить свой профессиональный имидж.

И есть еще один фактор, без которого даже идеально сформированный имидж теряет всю свою значимость. Это *успехи и достижения учеников*. Без них не состоится ни один учитель. А чтобы добиться высоких результатов, учителю нужно предъявлять строгие требования, прежде всего к себе. Требования к имиджу современного учителя достаточно высоки. Педагог должен быть не просто специалистом высокого уровня, но и профессионалом, способным соблюдать вариативность содержания образования, умеющим проектировать индивидуальные образовательные траектории учащихся, формировать компетенции, необходимые для продолжения образования в соответствующей сфере будущей профессиональной деятельности, и еще ряд других. Также учителю нужно постоянно повышать уровень исследовательской культуры, владеть современным понятийным аппаратом психолого-педагогической науки, четко представлять этапы своей конкретной исследовательской деятельности и быть готовым к конструктивному диалогу со всеми участниками педагогического процесса. Правильно сформированный имидж открывает перед учителем широкие возможности для участия в *конкурсах* различного рода, в том числе приоритетном национальном проекте «Образование», «Учитель года» и многих других. Этот критерий очень значим при составлении мнения о любом учителе.

К факторам формирования положительного имиджа педагога можно отнести следующие: - политический фактор – планомерное имиджирование педагога как значимого социального фактора; - экономический фактор – развитие системы социально-экономических предпочтений; - социально-культурный фактор – позиционирование педагога как носителя и распространителя культурных ценностей; - социально-психологический фактор – отношение индивидов, социальных групп к педагогу. В общественном сознании существует как образ идеального педагога, так и реального, которые зачастую не совпадают. Основным средством создания имиджа педагога являются СМИ. Российские социологи констатируют, что телевидение, которое выступает в информационном обществе доминантным в формировании общественного сознания, зачастую представляет педагога и его деятельность в негативном аспекте: это и тематические программы НТВ, и сериалы ТНТ, и новостные передачи ОРТ, которые пользуются большой популярностью среди казахстанских зрителей. Однако в сетке федеральных телепередач практически отсутствуют программы, создающие положительный образ педагога [2].

Другим негативным аспектом в изображении образа педагога в СМИ является общепринятое мнение о том, что большинство преподавателей занимается вымоганием денег во

время сдачи экзаменов и зачетов. Эта проблема довольно часто освещается в современных СМИ. Зачастую многие студенты обсуждают те или иные расценки для сдачи зачетов и экзаменов на различных форумах в Интернете. Довольно часто встречаются программы на телевидении или статьи с заголовками «Преподаватель избил ученика» или статьи и программы, посвященные рассказам о сексуальных домогательствах преподавателей.

Резюмируя вышесказанное, хотелось бы отметить, что на данном этапе развития казахстанского общества возникает необходимость в разработке ряда определенных программ и проведения реформ в отношении восстановления и поднятия престижа и имиджа профессии педагога на более высокий уровень. Для успешной реализации такого рода планов необходимо:

- создание социально-педагогических проектов (сотрудничество с образовательными учреждениями города и района – проведение интерактивных мероприятий, привлекающих интерес подростков и молодежи к педагогической профессии);
- сотрудничество с городскими телевидением, радио и прессой, необходимо создать телевизионные программы, посвященные профессии педагога с целью того, чтобы донести до зрителей важность и ценность преподавательского труда;
- создание Интернет-сайта (хорошим примером может послужить общественный совет казахстанского интернет-журнала "Коллеги");
- необходимо публиковать больше статей и работ в газетах и журналах, с целью того, чтобы донести до людей истинную ценность и важность профессии педагога, о том, как трудно в современном мире с его нелегкими условиями для преподавательской деятельности, полностью реализовать свои педагогические способности. В частности, необходимо печатать публикации на темы, посвященные оплате труда педагога, условий для работы преподавателя в различных учебных заведениях, об искусстве педагогической деятельности и т.д.;
- сохранение традиций (празднование Дня учителя, чествование ветеранов педагогического труда, вечер встречи выпускников, общественная презентация профессиональных достижений выпускников колледжа) [3].

Фонд Академии Российского телевидения и Федеральное агентство по печати и массовым коммуникациям учредили в рамках Всероссийского телевизионного конкурса «ТЭФИ-Регион» 2010 номинацию «Педагогическая поэма». В номинации будут рассматриваться программы, посвященные труду учителя. Такого рода конкурсные проекты, посвященные труду педагога, необходимо внедрять и в Казахстане. При этом данные проекты должны освещаться на телевидении и в интернете, чтобы привлекать особое внимание зрителей к профессии преподавателя [4]. В Казахстане существует ряд телепрограмм, периодических изданий и интернет-сайтов, посвященных профессии педагога. В частности, можно выделить следующие из них: журналы «Открытая школа», «Творческая педагогика», «Современное образование», а также телепрограммы «Устаз», «Азамат», педагогический интернет-журнал «Коллеги». В заключение хотелось бы отметить, что задача формирования имиджа педагога является комплексной и требует участия всех субъектов образования: от преподавателя до государственных структур. Роль государственной поддержки здесь будет являться решающей, ведь для поднятия имиджа профессии педагога в первую очередь необходимо вознаграждать этот бесценный и великий труд по достоинству, а также внедрение программ на государственном уровне требует поддержки со стороны государственных структур.

Список использованной литературы:

1. Петев Т. Массовое общение и личность // Теория и практика СМИ и пропаганды в современном мире. Сборник. М., 1985.
2. <http://satsat.info/novosti-telekanalov/11697-novosti-tv-samyje-svejie-mart-2010-a-91.html>
3. Вяткина Т.Ю., Фоминых А.М., преподаватели общественных дисциплин Камышловского педагогического колледжа. Современный имидж учителя <http://www.openclass.ru/stories/65763>

*Ташенова К.,
КазНУ им. аль-Фараби,
магистрант 1 курса
специальности «Культурология»
Научный руководитель:
д.филос.н., проф. Жолдубаева А.К.*

ПОЛОЖЕНИЕ ЖЕНЩИНЫ В МИРОВЫХ РЕЛИГИЯХ

«Живи и радуйся, что ты не родился женщиной». Различные вариации подобного высказывания мужчин имеют многообразные культурные и религиозные отголоски, создавая тем самым впечатление справедливости утверждения К. Миллетт о том, что традиционный образ женщины, сконструированный мужчинами, рожден их страхом перед «инаковостью» женщины.

Действительно, данные антропологии, религиозные и литературные мифы свидетельствуют о политической окраске патриархальных представлений о женщине. Так, если обратиться к анализу социально-психологических аспектов религиозных воззрений, можно убедиться, что большинство религий мира являются патриархальными или, пользуясь современной феминистской терминологией, «шовинистическими», «андроцентристскими». В них мужчина утвердил себя в качестве человеческой нормы, по отношению к которой женское становится другим и чуждым. При этом, по мнению К. Миллетт, «патриархат всегда имел на своей стороне Бога» [1, с.167].

Как известно, в современном мире более полумиллиарда женщин соблюдают требования традиционных исламских норм, так как проживают в обществах, в которых действуют религиозные каноны. Во многих мусульманских странах роль женщины в семейной и общественной жизни, а также состояние женских прав в целом рассматривается через зеркало религии. Иными словами, контекст прав женщин определяется на основе шариата, интерпретируемого мусульманскими богословами-традиционалистами посредством государственного законодательства. И надо признать, что влияние религиозной догматики зачастую имеет серьезные отрицательные последствия для социально-правового статуса женщин в этих странах.

Тема женщины в религии была и продолжает оставаться актуальной в наши дни. Поднимая вопрос о роли женщины в политике, образовании, семье и других областях социальной жизни, мы не можем пройти мимо такой важной сферы, как религия, ибо именно в этой сфере лежат корни многих проблем, с которыми мы сталкиваемся ежедневно, отстаивая права женщины.

Вопрос о положении и роли женщины конкретно в исламе становится все более острым и актуальным. Особенно в наши дни, когда все больше молодых девушек облачают себя в одежды, полностью покрывающие их тела от посторонних взглядов. Кажется, что многие из них не до конца понимают зачем они это делают, и принимают решение носить хиджаб, вести праведный образ жизни согласно предписаниям Аллаха необдуманно и спонтанно.

Актуальность исследования социального и правового положения женщин объясняется еще и тем, что «отношение к женщине, – по образному замечанию выдающегося индийского политика и общественного деятеля Дж. Неру, – это лакмусовая бумажка цивилизации. Чем лучше это отношение, тем выше уровень развития самой цивилизации» [2, с. 48]. Нашей же задачей является ответ на вопрос: имеют ли три традиции, три великие цивилизации –

буддистская, христианская и исламская – единый взгляд на положение женщины или, напротив, они в этом вопросе различаются?

В связи с этой задачей рассмотрим подробнее статус и положение женщины в каждой из трех вышеперечисленных мировых религий. Известно, что самой древней мировой религией является буддизм. Он возник в VI веке до нашей эры на территории современной Индии. Создателем буддизма считается Сидхартха Гаутама, который в результате постижения божественных истин стал просветленным, т.е. познавшим правильный жизненный путь.

Согласно священным буддистским текстам, женщина и мужчина в целом признаются равноправными. Однако, что касается сфер высокой духовности, существует негласная традиция, закрепляющая эти области за мужчинами, тогда как удел женщины – прежде всего семья, забота о хлебе насущном. Как гласит легенда, сам Гаутама категорически возражал против того, чтобы женщины вставали на путь посвящения и становились монахинями, поскольку им не под силу следовать аскетическим ограничениям монашеской жизни. Не случайно в своих молитвах буддистские мужчины благодарят судьбу за то, что не родились женщинами, подтверждая подобными благочестивыми «исповеданиями» наличие женской дискриминации.

Основные помехи духовному росту в буддизме имеют психологический характер. Это алчность, ненависть, заблуждение и гордыня. Но исключение женщин из религиозного подвижничества делает их носительницами подобных негативных качеств, олицетворяющих человеческое зло. Возможно, именно поэтому обращение к монахиням в женском роде считается недопустимым, фактически осквернительным. Иными словами, «соблюдающие заповеди» и «обладающие добродетелями» монахини как бы теряют принадлежность к женскому полу и поднимаются до уровня мужчин.

Ничуть не больше достоинств отводит женщинам и христианство. Миф о грехопадении, созданный христианской традицией и являющийся частью культурного наследия, описывает женщину как пособницу Сатаны, которая была первой, кто обманул Адама, и вследствие греха женщины, человечество было наказано Богом, будучи изгнано из Эдема.

Многие христианские святые также давали себе полную волю, благочестиво порицая и браня женский пол. Так, святой Иероним называл женщину «вратами дьявола и стезей беззакония». Она – «скорпион, всегда готовый ужалить», согласно Святому Бонавентуре; «орудие, используемое дьяволом для овладения нашими душами», согласно святому Сципиону, и «яд аспида, злоба дракона», согласно святому Григорию Великому.

На протяжении двух тысячелетий отцы святой Церкви всячески кляли женщину, культивируя в ней чувство вины за нарушение божеского закона, за соращение человека, созданного по образу и подобию Божию. Выходит, мужчина – человек, а женщина – отступница, не человек и все божественное ей изначально чуждо. О каком же равенстве перед Богом в таком случае может идти речь?

Как видно из представленного анализа, и в буддизме, и в христианстве женщине отводится далеко не возвышенная общественная роль, она попадает в подчиненное положение, ее отодвигают в тень и лишают права быть духовным пастырем заблудшего человечества.

И если в этих мировых религиях разработки о статусе женщины обозначены были в общих чертах, то в исламе данному вопросу уделяется особое внимание.

Так, по мнению крупного исследователя исламской культуры Шайдуллиной Л.И.: «Ислам практически узаконил бесправное положение женщины в мусульманских обществах, ее полнейшую моральную и экономическую зависимость от мужчины. Так, согласно Корану, мать не имеет права даже на собственных детей, которые принадлежат мужчине. За малейшее непослушание и строптивость женщины сурово наказывались, при этом Коран рекомендовал не церемониться с ними, позволяя мужчинам избивать своих непокорных жен. Если в доме отца на женщину смотрели, как на лишнего человека, и жаждали только случая избавиться от нее путем выгодной продажи, то в доме мужа, как утверждают данные историко-культурных

исследований, она фактически находилась на положении бессловесной скотины, домашней утвари, которая рассматривалась как рабочая сила, способная рожать детей» [3, с. 112].

Любопытно, что закрепленный Кораном обычай многоженства мусульманские легенды объясняют весьма торжественно и красиво. Рассказывают, например, что сам пророк позволял себе многоженство исключительно из чувства сострадания к женщинам, оставшимся без попечения мужа, погибшего за веру в Аллаха. Однако в реальности покупка очередной жены служила своего рода официальной демонстрацией богатства и социального статуса мужчины. Не случайно Коран трактует брак как торговую сделку купца, покупающего товар, где продавцами являлись родственники невесты, покупателем – жених, а невеста – объектом купли-продажи, т.е. покупкой, к которой вполне естественно предъявлялись требования как к товару на рынке: чтобы он был без изъяна и верно служил своему хозяину. Причем сразу после полной уплаты выкупа муж получал абсолютно полную власть над женой («жена все равно что пленник»), которая, становясь его собственностью, облачалась в покрывало, поскольку созерцать чужую собственность посторонним возбранялось. Что касается самих женщин, то проявлять инициативу и самостоятельно выбирать себе мужа ей не позволялось.

Инициатива развода по Корану также целиком принадлежит мужчине. При этом легкость расторжения брака иногда даже без всякого повода, закономерно порождала у женщины чувство неуверенности в завтрашнем дне, подтверждая тем самым тот факт, что судьба мусульманской женщины полностью находится в руках мужчины.

Однако, справедливости ради следует отметить, что ограничения прав женщин с возникновением ислама появились далеко не сразу. Истории, например, известны имена Фахр-ан-Нисы, которая читала лекции по литературе в Багдадском медресе, Умм-аль-Хаир Фатимы и Умм-аль-Ибрахим аль-Ездани, выступавших с лекциями по теологии. Кроме того, в арабской классической литературе присутствует и образ героической женщины, которая наравне с мужчиной активно участвует в политических и военных делах. Именно таков образ Айши, одной из жен Мухаммеда, Умм-Бах, жены одного из сторонников Али. Но эти отдельные случаи возвышения женщин, по словам исследовательницы исламского мировоззрения Л. И. Шайдуллиной, настолько редки, что не могут в целом характеризовать жизнь мусульманки [3, с. 146].

Нельзя обойти вниманием и тот факт, что именно тогда, когда женщина как личность практически перестала существовать, в исламе возникло особое направление, связанное с культом святых женщин. Его основы были заложены уже в первоначальном исламе – в обожествлении Марии, матери Иисуса Христа, Амины, матери Мухаммеда, и его дочери Фатимы. Любопытно, что культу святых женщин посвящена обширная апокрифическая литература, призванная утешать верующих (в первую очередь женщин и подрастающее поколение) легендами о жизни благочестивых женщин, воспитывая их в духе покорности. Кроме того, по мере распространения культа святых женщин в период средневековья в ряде мусульманских государств даже появились женские монастыри, в которых наряду с совершенствованием различных обрядов и постижением религиозных истин Корана женщины занимались изучением разных наук. Многие из них впоследствии прославились как писательницы и ученые.

Существует предположение, что на развитие культа святых женщин большое влияние оказали домусульманские арабские культы с их почитанием богинь Лат, Узза, Манат, а также суфизм – мистическое течение ислама, в основе которого лежит аскетизм. В отличие от ортодоксального ислама, где женщины определяются как «большинство обитателей ада», как существа дефектные, ограниченные по разуму и благочестию, суфизм провозглашает независимость духовного роста от половой принадлежности индивида, поэтому среди суфийских наставников всегда было достаточно много женщин [4, с. 103].

И все же, несмотря на наличие в исламе культа святых женщин, Коран официально запретил поклонение мусульман богиням, осуждая верующих за то, что они приписывали богу

детей женского пола (сура 4, аят 117; сура 53, аяты 19-21). Кроме того, правоверным возбранялось также представлять ангелов в женских образах (сура 37, аят 150). Таким образом, из сознания мусульман изгонялись пережитки матриархата, присущего арабским племенам в доисламский период, когда женщины еще обладали правом выбора супруга, и дети принадлежали матери, поскольку родословная велась по материнской линии.

Вообще мусульманские идеологи придерживаются устаревшей концепции биологической и умственной неполноценности женщин. Они подчеркивают физиологические особенности женского организма, и только мужчин объявляют способными к активной социальной деятельности, ссылаясь при этом на соответствующие положения Корана, где содержатся предостережения поручать женщинам общественные дела («...мужчина хорошо соответствует полководческой деятельности; доверить женщине командование на поле боя равносильно бедствию»).

С другой стороны, в некоторых источниках указывается, что по замыслу Всевышнего все созданные Им творения существуют в парах, и только Аллах один и нет Ему равных. Такое устройство служит залогом развития жизни на земле и продолжения рода созданных видов живых существ. В этом смысле на женщину возложена великая по своей значимости функция – сохранение человеческого рода. Немаловажное значение имеет, в каком виде будет сохранен это род. Ведь рождение на свет Божий нового поколения еще не означает, что в будущем мы будем иметь здоровое, жизнеспособное общество. Поэтому воспитание детей, особенно на первых порах жизни, является важнейшей задачей матери. И ведь с этим не поспоришь.

Женщина – это и мать, и сестра, и дочь, и жена. Отношение ко всем этим группам женщин со стороны мужчин строго контролируется Всевышним. Притеснение и ущемление прав кого-либо из них является строго наказуемым. По поводу матерей в достоверном хадисе (изречении) сказано: «Рай находится под ногами матерей», т.е. отношение к ним определяет благополучие мужчины-мусульманина в вечности. Что же касается сестер, дочерей и жен, то мужчины ответственны за них перед Всевышним, так как «каждый из вас является управляющим, и каждый из вас будет ответствен за управление, возложенное на него» (хадис). От женщин во многом зависит то, какой будет религиозность и воспитанность следующих поколений. На них возложена великая функция сохранения спокойствия, умиротворенности, религиозности домашнего очага; от них зависит воспитанность и богобоязненность подрастающего поколения.

Так что же получается – женщина, вроде как и не личность, зависит от мужчины во всех смыслах, не имеет прав, а лишь обязанности, биологически и умственно неполноценна, но, с другой стороны, она – продолжательница рода человеческого, хранительница домашнего очага, драгоценность, требующая заботы и бережного отношения.

Пожалуй, именно поэтому, ни одна тема не привлекает к себе такого внимания и не обрастает таким количеством ложных представлений, толкований, и наконец, не отличается такой степенью непонимания, как вопрос о статусе женщины в исламе. И, возможно, эта проблема так и останется нерешенной, непонятной и лишенной всякой определенности.

Один из зарубежных исламоведов начала XX века писал: «На путь святости в исламе редко вступают женщины. Этот путь слишком труден для них, так, по крайней мере, думают мужчины. Последние всюду впереди. Весь блеск, все заслуги, весь почет существуют только для мужчин. Они использовали все для своей выгоды и преимущества. Они все себе присвоили, все монополизировали, даже святость, даже рай» [5, с. 36]. Поэтому, вовсе неудивительно, что и после смерти, как отмечают некоторые исследователи могилу для женщины роют намного глубже, чем для мужчины, т.к. ей не положено лежать на одном уровне с ним, поскольку даже здесь она его недостойна [3, с. 157]. Невозможно не вспомнить слова знаменитого Дж. Байрона, которые здесь будут весьма уместны: «Знать не хотят мусульмане, что есть и у женщин душа...».

Итак, предприняв краткий анализ некоторых религиозных воззрений, мы можем отметить тот факт, что проблемы отношения к женщине в обществе и ее реального социального

положения, которое теоретики феминизма расценивают как дискриминационное, берут свое начало в патриархальном религиозном наследии. Согласно поставленной нами задаче, мы можем сделать вывод, что и в буддизме, и в христианстве, и в исламе заложены основы безраздельного доминирования мужчин в публичной и духовной сферах. А также большинство традиционных предрассудков в восприятии женщин, предполагающих ограничение их активности частной приватной жизнью, приписывая, таким образом, мужчинам и женщинам разные права и возможности, что в свою очередь способствовало гендерной стратификации дифференциации социальных практик и систем доминирования. Ведь это далеко не секрет, что религиозные парадигмы общества зачастую являлись и являются по сей день доминирующими по отношению к другим областям общественной жизни.

Список использованной литературы:

1. Миллетт К. Теория сексуальной политики // Вопросы философии. – М., 1994. – №9, с. 167.
2. Gopal S. Jawaharlal Nehru: A Biography. – Vol. I. London, 1975-1984. – p. 48.
3. Шайдуллина Л.И. Арабская женщина и современность. (Эволюция ислама и женский вопрос). – М., 1978. – с. 112.
4. Фрейджер Р., Фейдимен Д. Религиозные теории личности. Йога. Дзэн. Суфизм. Теософские направления. – М., 2007. – с. 103.
5. Гольдциэр И. Культ святых в Исламе: Мухаммеданские эскизы. – М.: ОГИЗ, Антирелигиозное издательство, 1938. – с. 36.

*Токтаров Е.Б.,
КазНУ им. аль-Фараби
магистрант кафедры
политологии
Научный руководитель
доцент Саитова Н.А.*

ПРЕЗИДЕНТ Н.А. НАЗАРБАЕВ КАК ИНИЦИАТОР И ПРОВОДНИК ИДЕЙНОЙ КОНСОЛИДАЦИИ КАЗАХСТАНА

С началом существования казахской государственности в новом формате появилась необходимость создания почвы для качественно нового этапа в развитии страны. Для стабилизации внутривнутриполитической обстановки, создания условий для экономического, политического и социального развития необходимо объединение людей под одними целями, задачами. Более того, эта приверженность и идентичность с новым государством, с его судьбой, должна носить долгосрочный характер. Здесь встает вопрос о консолидации общества, которая подразумевает мобилизацию сил, реализацию интеллектуального, трудового потенциалов населения.

Причина «германского» и «японского» чуда, прорыва «азиатских тигров», интенсивного развития Китая заключается в успешном решении задачи по консолидации общества. Важную роль здесь играет идейная консолидация, когда большинство граждан в своей трудовой деятельности и общественных отношениях придерживаются общей концепции, идеологии, философии. Идейная консолидация была необходима для казахстанского общества в 90-е гг. XX в. и остается актуальной сегодня.

Идейная консолидация является важным аспектом консолидации политической системы общества. Идейно консолидированным можно считать такое общество, в котором имеет место высокий уровень согласия, консенсуса относительно его базовых ценностей и целей его развития. Речь идет, во-первых, о том, что идейная консолидация направлена на укрепление культурного базиса консенсуса политической системы посредством расширения сферы интегрирующих ее ценностей и сокращения сферы разъединяющих ценностей. Во-вторых, идейная консолидация направлена на достижение такого уровня восприятия ценностей политической системы, когда переход к альтернативной системе ценностей становится невозможным даже в кризисных для системы ситуациях. В-третьих, идейная консолидация направлена на то, чтобы идентичность индивидов с политической системой превышала уровень их идентичности с их социальными группами. Идейная консолидация осуществляется через разработку национальной идеи [1].

Ценности и цели развития казахстанского общества получали свое оформление в таких документах, как Концепция «Идейная консолидация общества как условие прогресса Казахстана», Стратегия «Казахстан-2030», Доктрина национального единства и в последующих посланиях Президента народу республики.

В концепции «Идейная консолидация общества как условие прогресса Казахстана» были выделены следующие цели и направления: обеспечение стабильности и межнационального согласия как неперемennого политического условия успешного осуществления реформ; развитие общества, обеспечивающего достаточный уровень благосостояния всех граждан; развитие этнической самобытности и сохранение национально-культурного многообразия Казахстана; углубление демократических преобразований, обеспечение плюрализма в политике [2].

В концепции Н.А.Назарбаевым отмечается, что в условиях многонационального Казахстана существует лишь один путь реализации общенациональных интересов, который заключается в обеспечении равенства всех народов при интегрирующей роли казахской нации. Также им подчеркивалась необходимость превращения полиэтничности общества в устойчивый консолидирующий фактор. Казахскому языку, как части культуры, отводилась роль дополнительного фактора консолидации всех казахстанцев [3].

Для эффективного управления политическим процессом в республике необходимы единые стандарты коммуникации. Здесь важна роль казахского языка. Переход делопроизводства на казахский язык ставит население Казахстана перед необходимостью его изучения. Существует мнение о том, что расширяя сферу применения казахского языка, государство притягивает представителей других этносов, не говорящих на казахском языке. В этом случае расширение сферы использования языка титульной нации правильной понимать как создание спроса на язык. Когда есть необходимость говорить, писать и читать на казахском языке, тогда его и будут учить.

Также необходимо создавать условия для того, чтобы представители всех этносов и конфессий связывали свою судьбу с Казахстаном не только потому, что это их Родина. Казахстан должен стать для всех домом, в самом широком понимании этого слова. Казахстан должен быть страной, в которой можно жить на одном уровне с развитыми государствами, имея доступ ко всем современным товарам и услугам.

Для решения этих задач 23 мая 1996 года распоряжением Президента была одобрена «Концепция формирования государственной идентичности Республики Казахстан», в которой отмечается, что современные границы страны «полностью соответствуют исторически

сложившемуся ареалу расселения казахского народа... Этническим центром казахов является Казахстан. Нигде в мире они не обладают другой государственностью, которая проявляла бы заботу о сохранении и развитии казахов как этноса, об их культуре, образе жизни, языке, традициях» [4].

В дальнейшем национальная идея в Казахстане нашла свое воплощение в принятии долгосрочной программы развития государства Стратегии «Казахстан-2030». Внутриполитическая стабильность и консолидация общества в Стратегии были признаны одним из важнейших долгосрочных приоритетов, конституирующим общество. Там же перечислен ряд факторов, которые объединяют казахстанский народ. «Это наша земля в ее границах, наши родители, которые ее обустроивали, наша общая история, в которой мы совместно испытывали горечь неудач и делились радостью достижений. Это наши дети, которым на этой земле вместе жить и работать. Каждый из нас един в понимании долга перед своими родителями и в стремлении сделать жизнь наших детей лучше Сегодня-это реальная платформа для единства и консолидации во имя этих конкретных целей» [5]. Стратегия «Казахстан-2030» предполагает формирование новой единой гражданственности и новый тип самоидентификации казахстанцев.

Следующим этапом в разработке общенациональной идеи становится принятие «Стратегии вхождения Казахстана в число 50-ти наиболее конкурентоспособных стран мира: приоритеты и пути их реализации» (1 марта 2006 г.) В данном программном документе главной национальной идеей декларируется конкурентоспособность нации, успешная интеграция Казахстана в мировую экономику и сообщество [6].

В данном проекте национальная идея призвана мобилизовать общество, поднять национальный дух на решение этой амбициозной задачи, преодолеть различия между различными этническими группами, и в конечном итоге консолидировать общество, сформировать гражданскую нацию. Идея необходимости повышения национальной конкурентоспособности в глобализирующемся мире получила новое, более глубокое развитие в Послании Президента РК народу Казахстана «Новый Казахстан в новом мире» (Астана, 28 февраля 2007 г.).

Конкурентоспособность государства складывается из конкурентоспособности отдельных личностей — его граждан. Инфраструктура «умной экономики», экономики знаний и высоких технологий потребует новых социальных стандартов, культуры и менталитета человека.

Серьезное внимание уделяется вопросам образования, подготовке квалифицированных работников для наиболее перспективных отраслей, поддержке научных кадров. Речь идет о воспитании нового, конкурентоспособного поколения. «Наша молодежь должна быть хорошо образованной, нацеленной на успех, самосовершенствование. Она должна быть активной, здоровой, владеть языками, чтобы эффективно интегрироваться в международную среду и там, успешно конкурируя, выходить на лидирующие позиции» [7].

Дальнейшее развитие идея конкурентоспособности получает в утвержденной 28 декабря 2007 года правительством РК «Концепции достижения качественно нового уровня конкурентоспособности и экспортных возможностей экономики Республики Казахстан на 2008-2015 годы». В этом документе прямо отмечено, что «национальная идея казахстанцев – стать конкурентоспособными, работать в конкурентоспособных предприятиях и жить в конкурентоспособной стране» [8].

В работах, посвященных десятилетию Стратегии «Казахстан-2030» можно обнаружить следующую точку зрения, что Президент Казахстана обосновал и развил в своих выступлениях концепцию межэтнического и межнационального взаимодействия и согласия. В итоге она обрела целостную форму казахстанской модели межэтнического и духовного согласия [9]. На современном этапе она заключается в том, что Казахстан стремиться к «дальнейшей консолидации общества и формированию единой казахстанской конкурентоспособной нации» [10].

Общенациональную идею Казахстана как интегрированную идею, общую для всех граждан страны, логично рассматривать и в евразийском контексте.

Идею евразийской интеграции пронизывает и идея интеграции этносов в полиэтническом государстве. В Казахстане сложилась уникальная полиэтническая общность, основанная на первоначальном синтезе тюркской и славянской этносоциальных групп в дальнейшем сочетании с другими этносами. Здесь наблюдается наличие одного из основополагающих моментов евразийской общности, на который делали упор основоположники евразийства, - многообразие народов, совместно проживающих на одной территории. Президент Н.А. Назарбаев не раз подчеркивал, что на евразийском пространстве нас сближают история, века.

Практическую реализацию евразийской стратегии Н.А. Назарбаева мы видим и в следующих идеях Президента. В Послании Президента народу Казахстана в феврале 2007 г. были определены конкретные направления по динамичному обновлению Казахстана в новом мире. Одним из ключевых направлений является утверждение позиций Казахстана как центра межкультурного и межконфессионального согласия в развитии «диалога цивилизаций».

В Послании 2008 года Президент сделал акцент на повышении качества жизни казахстанцев. И основной темой Послания «Рост благосостояния граждан Казахстана – главная цель государственной политики» стало совершенствование социальной политики государства. Опираясь на достигнутые экономические успехи, Глава государства отметил необходимость перехода к качественному и количественному развитию системы социального обеспечения [11].

Задача сохранения мира и согласия в стране определена Президентом РК Н.А. Назарбаевым в его Послании народу Казахстана «Через кризис к обновлению и развитию» в качестве основного условия преодоления «жесточайшего в истории планеты кризиса». Президент подчеркивает, что курс государства, определенный Стратегией развития страны до 2030 г., остается прежним: «...процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев остаются важнейшей триединой задачей для нашего государства» [12].

В Послании 2011 года «Построим будущее вместе» было обращено внимание на социальную политику государства. К сферам, которые будут развиваться, согласно Посланию, относятся системы образования и здравоохранения, языковая политика, занятость населения, модернизация объектов жилищно-коммунального хозяйства, обеспечение населения качественной питьевой водой и повышение качества жизни через увеличение доходов. То есть уделяется больше внимания на решение каждодневных житейских проблем казахстанцев.

Свою роль в деле консолидации казахстанского общества должна играть Доктрина национального единства, принятая в апреле 2010 года. Особую важность представляет заявление Президента Казахстана о том, что Доктрина национального единства нацелена на то, чтобы стать настольной книгой каждого казахстанского политика, руководством действий для каждого депутата, управленца, ученого и журналиста. С ней должны сверяться любые политические документы и законы.

Миссия этого документа исключительно важна - разработать общие принципы построения процветающего Казахстана как общего дела всех жителей Республики, вне зависимости от их этнической принадлежности. Очень важно, что в Доктрине делается попытка четкого определения терминологии, в том числе и самого понятия "национальное единство", которое, обладая определенными универсальными характеристиками, в то же время, несет в себе и уникальные казахстанские черты.

Под национальным единством понимается целостность существования этнических общностей в составе единого государства, высокая степень самоидентификации граждан страны с Республикой Казахстан, с существующей системой ценностей и идеалов [13].

Стратегия «Казахстан-2030», актуальность которой с каждым годом растет; успешно реализованная программа «Путь в Европу», результатом которой стало председательство республики в ОБСЕ в 2010 году и проведением Саммита организации 1-2 декабря в Астане; «Дорожная карта», в ходе которой был проведен капитальный ремонт многих

коммуникационных объектов, зданий; новый «Стратегический план развития Республики Казахстан до 2020 года», в котором были поставлены задачи на грядущее десятилетие и другие – всё это результат работы многих экспертов и специалистов, будучи озвучены Нурсултаном Абишевичем Назарбаевым, получили поддержку в народе. Последнее не только будет способствовать консолидации казахстанского общества на основе общности целей и задач, но и качественно изменит жизнь казахстанцев к лучшему при поэтапной реализации этих задач.

Координируемая Президентом работа по заложению основ консолидации в долгосрочной перспективе должна привести к намеченной цели. При реализации всех программных и стратегических задач и целей Казахстан войдёт в число 50-ти наиболее конкурентоспособных стран, станет реальным региональным лидером, займёт достойное место на мировой арене.

Список использованной литературы.

1. Кадыржанов Р.К., Нысанбаев А.Н. Институт президентства как субъект модернизации и консолидации современного казахстанского общества // Казахстан-Спектр. – 2007. - №3
2. Назарбаев Н. А. Идеиная консолидация общества – как условие прогресса Казахстана // Стратегия независимости. Алматы. 2003. С. 84-120
3. Национальный совет по государственной политике при Президенте Республики Казахстан. Концепция формирования государственной идентичности Республики Казахстан. - Алма-Ата, 1996. - С.25-26
4. Концепция формирования государственной идентичности Республики Казахстан – Алматы: ЮРИСТ, 2009. – 20 с.
5. Казахстан – 2030. – Алматы: ЮРИСТ, 2007. – С.3-37
6. Послание Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева «Стратегия вхождения Казахстана в число 50-ти наиболее конкурентоспособных стран мира: приоритеты и пути их реализации». - Алматы. – 2006.
7. Послание Президента РК Н.А. Назарбаева «Новый Казахстан в новом мире» — стратегия очередного этапа развития страны // Послание Президента РК Н.А. Назарбаева «Новый Казахстан в новом мире» — стратегия очередного этапа развития страны: Материалы «круглого стола» (11 апреля 2007 г.). — Алматы: КИСИ при Президенте РК, 2007. С. 5-60
8. Концепция достижения качественно нового уровня конкурентоспособности и экспортных возможностей экономики Республики Казахстан на 2008-2015 годы. – Алматы. – 2008.
9. Нысанбаев А., Маоинин Т. Нурсултан Назарбаев: Казахстан – территория мира и согласия. - Алматы. – 2005.
10. Стратегия «Казахстан-2030» в действии: десять лет успеха. Выступление Президента Нурсултана Назарбаева на конференции, посвященной 10-летию Стратегии «Казахстан-2030г. Астана, 12 октября 2007 года // <http://www.kazpravda.kz>
11. Назарбаев Н.А. Рост благосостояния граждан Казахстана — главная цель государственной политики. Послание Президента народу Казахстана // www.akorda.kz
12. Назарбаев Н.А. Через кризис к обновлению и развитию. Послание Президента народу Казахстана // www.akorda.kz
13. Доктрина национального единства // Юрид. газета. от 28 октября 2009 года.

*Тоқсанбаева Н.Қ
ал-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың
професоры, псих. ғ. д.,
Есбергенова Г.Б., Шалхарбекова Н.А.,
Жалпы және этникалық психология
кафедрасының докторанттары*

ДЕВИАНТТЫ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ СЕБЕПТЕРІ

Біз ХХІ ғасырда ғылыми-техникалық прогресс пен компьютерлендіру ғасырында өмір сүріп отырмыз. Адамзат өзінің дамуында көп ілгері жылжыды.

Жасөспірім бойында ес біле бастағанан қалыптасатын қызғушылық, кей жағдайда есейе келе үлкен өкініштерге әкеліп соғып жатады. Олай дейтініміз - кей ата-ана ойнап жүріп қасындағы баласының қолына іліккен ойыншығын алып келген баласына қайдан алдың? – не болмаса «апарып бер» деген сұрақ – бұйрықтың орынына керісінше баласына, жат әрекетін мақұлдағандықтан танытса, ол баланың санасына сенім ұялатып келесі сондай іс-әрекетті қайталауына жол ашады.

Олардың әртүрлі іспен шұғылданбауы немесе жан-жағындағы қоршаған ортасының, айналасындағы достарының немесе біреудің қорқыту, үрейлету қасақана қылмыс жасауына итермелеу арқылы түсіп кету болып жатады.

Девиантты мінез-құлықты жасөспірімдердің типтік өзгешеліктері эмоциялық тұрғыдан ашуланшақ, білектің күшіне сену, білекті баланың алдында жалпақтау, мейрімсіздік, дөрекілік кикарлық, сезімшілдік, менмендік қылықтарымен сипатталады.

Я.И.Гилинскийдің позициясы бойынша, девиацияның көзі қоғамдағы әлеуметтік теңсіздіктің, әртүрлі әлеуметтік топтардың қажеттіліктерін қанағаттандыру мүмкіндігі айырмашылығының жоғарғы дәрежеде болуында [1].

Ауытқымалы мінез-құлықтың жалпы заңдылықтары ретінде девияциялардың әртүрлі формалары арасындағы өзара тұрақты байланыс деректері баяндалады. Бұл байланыстар бір құбылыс басқасын күшейтетін әлеуметтік патологияның бірнеше формаларының индукция түрінде болуы мүмкін. Мысалы алкоголизм бұзақылықтың күшеюіне әсер етеді. кейбір жағдайларда керісінше, кері корреляциялық тәуелділігі (адам өлімі, өз-өзіне қол жұмсау деңгейі) қондырылған.

Девианттылықтың байқалуының барлық формалары экономикалық, әлеуметтік, демографиялық, мәдениеттілік және т.б. көптеген факторларға тәуелділігі де бар.

В.Н.Иванов девиацияның мынадай себептерін белгіледі: бұл маргинализация ұғымында көрініс алған қоғамның әлеуметтік қарым-қатынастарындағы өзгерістер, яғни әртекті әлеуметтік патологиялардың «тұрақсыздығы», «арақашықтығы», «көшуі», «тарауы» [2].

Әлеуметтік күтілетін жағдай мен әлеуметтік қажеттіліктер деңгейінің төмендеуі маргиналдардың әлеуметтік мінез-құлқына тән ерекшеліктің бірі. Бұның қоғам үшін ең қатерлі ізі – оның рухани өмірде, тұрмыста, өндірісте байқалатын қарапайымдылығы болып табылады. Анық және жасырын формаларда өсіп жатқан жұмыссыздық қоғам маргинализациясының күшеюінің негізгі әлеуметтік көзі болуда.

Басқа себептер тобы әртекті әлеуметтік патологияларды таратумен байланысты. Жекекөп алсақ, психикалық аурулардың, алкоголизм, наркоманияның кең етек жаюы, тұрғындардың генетикалық қорларының нашарлауы. Сонымен қатар түрлі әлеуметтік ауытқулар: қаңғыру, қайыр сұрау және жезөкшелік формаларындағы әлеуметтік паразитизм кейінгі уақытта кеңінен тараған. Осыған ұқсас әлеуметтік ауытқуды өмір сүру қалпына қалыптастыратын прогрессивті орнықтылық. Бұл паразитизм әртүрлі формаларда қауіпті.

Осындай әлеуметтік мәселелер (наркомания, алкоголизм, агрессия, бұзақылық т.с.с.) бізді көбіне не себепті болатыны жайлы ойландырады. Неге бала алғашқыда ашық, мейірімділікке ұмтылған болады, кейін өсе келе, мінез-құлықтың асоциалды типін меңгереді. Біздің қоғамымызда қайырымдылық, мейірімділік, бір-біріне құрметдеген ұғымдар жетіспеушілігі көбіне бала тағдырына немқұрайлы қатынасты орнатады. Балаларды мектеп-интернаттарына,

балалар үйіне, сонымен қоса арнайы мектептерге жіберу мұғалімдерді мүлдем толғандырмайтын да болды.

Осыдан денсаулық сақтау, білім беру және басқада қатысты мекемелердің ұйымдары сәйкес шараларды қабылдау қажеттігі туындайды. Балалар мен жасөспірімдер арасында алдын-ала қолданылатын шаралар жұмыстарын ұйымдастыру үшін, жедел түзету, оның нәтижелілігін бағалау үшін әрқашан жағдайларды тексеріп отыру қажет. Ол үшін мектеп психологтары өз орындарында қауіп факторларының мониторингін өткізіп отыру қажет.

Қазіргі кездегі девиантты мінез-құлықты жасөспірімдерге тән ерекшелік, олардың шамамен 90%-ға жуығы мектеп, оқу бағдарламаларында үлгермеушілер. Бұлардың көпшілігінің ақыл-естері бар, дендері сау оқуға қабілетті. Бірақ араларында кездесіп қалатын бірлі-жарым жасөспірімдердің ақыл есінде көзге көріне қоймайтын ақаулары бар, сол себептен олар, үлгермеушілер қатарында қалып қояды.

Девиантты мінез-құлықты жасөспірімдерге мінездеме бергенде, олардың еңбекке қатысы туралы өзгешеліктеріне де көңіл аудару қажет. Қиын оқушылардың 94%-ы өзін-өзі күту, тұрмыс еңбектерін тиянақты атқаруға әдет-дағдылары жоқ болса, олардың 32%-ы бұл еңбек түрінен әр түрлі сылтаулар айтып, бойларын аулақ ұстауға тырысады.

Девиантты мінез-құлық категориясын туындататын себептер мыналар болуы мүмкін:

1. Басқа мемлекеттердің идеологиялық және моральдық теріс әрекеттері. Қазіргі заманда жастарға қатты әсер ететін фактор - бұқаралық ақпарат құралдарының кең таралуы (әсіресе теледидар арқылы батыстық, яғни Батыстың «әдемі» өмірі жайлы мифтер, т.б) таратуы.

2. Адам санасында және өмір салтында дәурені өткен жаман әдет қалдықтарының қалып қоюы. Мұндай элементтер: ұлтшылдық, шовинизм, басқыншылық, бюрократизм және т.б.

3. Адамның әлеуметтік прогрестегі пассивті ұстанымы. Адамның қоғамдық қатынастарға және еңбекке салғырттық сияқты жаман қылықтарға бой алдыруы.

4. Тұлғаның өз даму қатарынан артта қалуы, адамдармен дұрыс қарым-қатынасқа түсе алмауы. Баланың тәрбиесіздігі, әдепсіздігі, дөрекілігі және т.б жағымсыз мінез-құлық бітімдері олардың ортадағы өмірін қиындатады.

5. Балалар мен жасөспірімдерге қоғамдық тәрбие берудегі кемшіліктер мен қателіктер. Мектеп өзінің тәрбиеленушілеріне ерте бастан әлеуметтік қажетті кәсіп таңдауына көмектесуі керек. Тек сонда ғана тәрбиеленушінің қоғамдық өмірге деген қызығушылығы артуы мүмкін.

6. Мектептегі және отбасындағы тәрбиедегі кейбір жетіспеушіліктер. Мұнда кейбір жасөспірімдер педагогикалық ұжымда жүргізіліп жатқан тәрбиелеу іс-шараларына жете бағынбайды, сөйтіп ал өзінің интеллектуалды даму жолынан қалып қояды [3].

Жанұядағы, мектептегі тәрбие жұмыстарынан кеткен қателіктер, кемшіліктер, жинақталып келіп қоғамдық тәрбиедегі қателіктері байланысып балалардың тәртібін одан әрі шиленістіре береді. Жанұядағы кеткен кемшіліктер мектеп жағдайында одан да бетер күрделендіре түседі. Себебі мектепте де баланың жеке басын сыйламаушылық кездеседі. Мектеп мұғалімдері мен жасөспірімдердің қарым-қатынастары ақыл айту мен ұрысу мен ар-ожданына тию тәрізді педагогикаға жат әрекеттерімен сипаталынады.

Белгілі педагог А.В.Сухомлинский кезінде баланы тәрбиелеудің екі қайнар көзі бар екенін атап көрсеткен болатын.

Біріншісі – оқушыға, тәрбиеленушіге, саналы түрде әсер ету.

Екіншісі –баланы қоршаған «күрделі» орта деген [4].

Девиантты мінез-құлықты балаларды тәрбиелеу процесін ұйымдастыруда педагогтар оқушылардың педагогикалық-психологиялық ерекшеліктерін ескере білулері қажет. Себебі педагог қандай да бір ықпалдар жасамасын, олар баланың ішкі жан дүниесімен сабақтасып жатуы тиіс.

А.В.Сухомлинский көзімен қарайтын болсақ бірінші деп, тәрбие жан-жақты, нәтижелі болу керек.

Екіншіден баланы «қоршаған ортасы» өмірдің көлеңкелі жақтарының әсер етуі – белгілі мөлшерде стихиялы сипат алады.

Адамның қоғамдық белсенділігі, оқуға, спортқа, көркем өнерпаздыққа деген қызығушылықтарын арттырады. Қоғамдық жұмыспен айналыспайтын жасөспірімдер жағымсыз істерге жақын жүреді.

Жасөспірімдердің психикасы, жас балалардың да, ересектердің де психикасынан өзгешелік бар, импульсивтік, жоғары әсерленгіштік, қызбалыққа тез түсіп, көңіл күйінің тұрақсыздығы, өз-өзіне, сенімсіздік өз әрекетінің дұрыстығына жиі күмәндану тән. Олардың бойындағы психикалық қасиетер мәселен, мақсаттылық пен табандылық, тұрақсыздыққа өз-өзіне сенімділік пен сыйламаушылық, сенімсіздік пен жабырқаушылыққа жиі алмасып отырады. Бұл жағдай бала бойындағы тұрақсыздық құбылмалдығын көрсетеді. Бұл сияқты құбылмалы психикалық қасиетер- жасөспірімдердің девиантты әрекеттер жасауына өз әсерін тигізбей қоймайды. Бұл оның айқын дәлелі. Кез келген жасөспірім өз бетінше әрекет етуге, өзін-өзі реттеуге тәрбиелеуге, қабілетті өзін-өзі ұйымдастырушы жүйе ретінде таныла отырып, тәрбиеленудің тек объектісі ғана емес, сонымен бірге субъектісі болып танылады сондықтан жасөспірімді жай оқытып және тәрбиелеп қана қою аз. Сондай-ақ оны өзін-өзі тәрбиелеу мен саналы түрде айналысуға үйрету қажет. Көптеген жағдайлар сыныптас балаларымен өзіне деген нашар қарым-қатынасын, жақын қабылдап, қатты күйзеліске түсетін оқушылар да табылады. Сыныптастарына қанағаттанбағандықтан, олардың қоғамға жат әрекетінен көрініп, кейде кері әрекеттерге ұрындырады көбінесе, сабаққа үлгермеушілік, жат қылықтар жасауына себепші бола алады. Осыған байланысты педагогикалық мәселелердің маңызды жақтары туындайды. Жекеленген баланы сыныпта ешкім жақсы көрмейді, ешкім достасқысы келмейді. Достарымен қатынасының болмауы ол баланың жеке басына көптеген кері әрекетерін ұялатып, ол тәртібінің өзгере бастауынан көрінеді. Жекеленіп қалған жалыздық шеккен балалар девиантты мінез-құлықты балалар санын толықтырады.

Жекешеленіп бөлектенген балалар өзіне жақын ортаны тағы да басқа жақтан іздейтіндіктен қоғамда жолыққан кездейсоқ достарының да өзі сияқты болмасына кім кепіл.

Кей кездері мұғалімдердің балаға сенімсіздікпен қарауы үлкен зиянын тигізеді. Соның нәтижелері баланын өзінің қоршаған барлық дүниеге қалай болса, солай қарап, мұғалімнің талабын тыңдамай, тік мінезділік, дауыс көтерушілік, ашу шақырушылық сияқты қылықтарымен көзге түседі.

Біздің пікірімізше, балаға мұғалім тарапынан бақылаудың болуы, болса да нашар болуы тағы да оның тәртіпке зиянын тигізбей қоймайды, бір қарағанда сабақтан қалу, үйге берілген тапсырманы орындамау, сабаққа кешігу, сылтау ретінде өтірік айту түкке тұрмайтын айғақтар сияқты көрінген мен оның болашаққа тигізер зияны мол.

Мұғалімдердің мұндай әрекетке өз дәрежесінде назар аудармауы бала бойына еркіндікті дамытып, жауапсыздыққа, немқұрайлыққа деген сенімін артыра түседі.

Қазіргі кездегі жасөспірімдердің девиантты мінез-құлықты болуының басты себебі – баланың пайдалы іспен айналыспауы десек, жоғарғыда айтып кеткендей оның бос сандалыстан көп өкініштерге ұрындырып жататыны айтпаса да түсінікті. Осы орайда В.М. Бехтеревтың «Баланы тәй-тәй басып қолына затты мықтап ұстай бастағаннан бастап-ақ үнемі еңбекке үйрету керек» – деген пікірі мен келісуге болады. Мектептен тыс уақытта кітап оқу, үйірмеге қатысу, көркем өнерпаздар үйірмесіне қатысу не болмаса спорттық көптеген түрлерімен айналысу – қазіргі кезде жасөспірімнің әрекетінен қалып бара жатқан құбылыс әрине бұл жерде бір бала өзіне пайдалы іспен айналыспай, бос сандалыс пен күй кешеді деген жаңсақ пікір тумасы керек [5].

Бала ағзаның құлдырауына әкеп тірейтін нәрсенің бірі ішімдік болса, ол өткен ғасырлардың аяғындағы көрнекті дәрігерлердің тәжірбиесімен дәлелденген. Ағза қаншалықты жас болса, оның әсері де соғұрлым жоғары болады. Әсіресе кері әсері 12-13 жас аралығында

жасөспірімнің ағзасына әсері зор. 12-13 жасөспірімнің арақтың әсерінен есту қабілеті төмендейді, бойында немқұрайлық пайда болады, оқулықты нашар меңгереді.

Сонымен ішімдік жасөспірімнің сана-сезімінің жетілуіне, қалыптасуына зор зиянын тигізеді. Бұл оның айналасындағы болып жатқан оқиғаларға өз тұрғысынан баға беруін төмендетіп, мектептегі сабаққа бармауын, қалыптастырады. Бос жүріске, кездейсоқ ортаға әуестендіреді. Мұндай әрекеттер баланың девиантты мінез-ұлықты боуына бірден-бір себептер бола алады.

Жастық шақ баланың сана сезімінің жан-жақты толысып дүниеге көзқарастың өзгеріп үлкен өмірге дайындағының аяқталатын кезеңімен тығыз байланысты. Жасөспірімдердің жастық шаққа өтер кезендері (9-13) оның өміріне көп өзгерістер әкелері хақ. 12-13 жастағы балалар ағзасын толық қалыптасатын бұл оның сыртқы бет келбетінде көп өзгерістер енгізеді. Сондықтан жастық шақ өтпелі кезең аталып кейде ата-аналар мен педагогтар үшін «қиын» баланың қалыптасуына әсер етсе «қиын» жас деген атауға иеленеді.

Сонымен қорыта айтқанда, өтпелі кезеңде жасөспірімнің еліктегіш келетіні, жақсыға ұмтылу, ұқсағысы келетіні, қайталағысы келетіні белгілі. Өтпелі кезеңнің «құйын» сияқты өткінші елестерге толы болуы бала өміріне қауіп төндіреті де сондықтан.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Гилинский Я.И. Девиантное поведение подростков: состояние, проблемы, перспектива //Бюллетень Защиты прав Ребенка.-СПб.,1994.-С.7-12.
2. Уманов Г.А. Причины преступности несовершеннолетних.- Автореф. дисс. канд. пед. наук.-М.,-1965 – 16 с.
3. Сухомлинский В.А. Балаға жүрек жылуы.-Алматы:Мектеп,1976 -215б.
4. Қайырова Ж.А. Мінез-құлық ауытқушылығының себептері //Білім беру жүйесіндегі этнопедагогика.-2005.-№4.-Б.6-52 .

*Туленова С.М.,
эл-Фараби атындағы ҚазҰУ,
«Мәдениеттану» мамандығының
I курс магистранты*

ЖАСТАР МӘДЕНИЕТІНІҢ БАТЫСТЫҚ ЖӘНЕ ШЫҒЫСТЫҚ КӨРІНІСІ

Кез-келген елдің болашағы, қоғамның қозғаушы күші – жастар. Әсіресе жаңадан тәуелсіздік алып, аяғынан тұрып келе жатқан мемлекеттің болашаққа байыппен қарауы үшін үлкен әлеуметтік күш болып табылатын жастар мәселесіне баса назар аударуы қажет. Еліміз Тәуелсіздік алумен «айқара ашылған» есігімізден мемлекетке сырттан кіріп жатқан әр түрлі Батыстық және Шығыстық діни секталар мен мәдени бағыттардың онсыз да жетпіс жыл бойы бодандықта болған рухани санамызды одан сайын азғындатып жатқаны белгілі. Олай болса мемлекеттегі жастардың дәстүрлі мәдениетіне қауіп төндіріп отырған Батыстық және Шығыстық мәдениеттерге тарихи тұрғыда шолу жасап, ел жастарының ол үрдістерге жұтылмай ұлттық мәдениетін қалай сақтап қалу керектігін қарастырып көрсек.

Қазір әлем ғалымдары үшін күн тәртібіндегі басты мәселе – 1914 жылдан басталып, бүгінге дейін жалғасып келе жатқан «мәдени төңкерістің» зардаптарынан сақтану немесе алдын алу шаралары болып отыр. Өйткені, Батыс Еуропа мен АҚШ-та толығымен жеңіске жеткен бұл «төңкерістің» зардабы қазір бізді де шарпып жатыр. Енді бұл үрдістердің түп-төркініне терең үңілсек.

1923 жылы Карл Маркстың ізбасарларының бірі, Коминтерннің агенті, венгр Дьердь Лукач пен неміс компартиясының бірнеше мүшесі Франкфурт университетінде кейіннен «Франкфурт мектебі» деп аталып кеткен «Жаңа марксизм институтын» құрды. Бұл институттың айналасына Карл Маркс теориясын терістейтін Макс Хоркхаймер, Антонио Грамши, Эрих Фромм, Вильгельм Райх, Герберт Маркузе, Теодор Адорно сынды ғалымдар топтасты. Сөйтіп, Хоркхаймердің басшылығымен Франкфурт мектебі маркстік теорияны мәдени терминдерге аударуға кірісті. Таптық күрес туралы оқу құралдары лақтырылып, оның орнына жаңалары келді. Бұрынғы маркшылдардың жауы – *капитализм* болса, жаңа маркшылдардың, яғни бұлардың басты жауы – *батыстық христиандық* пен *еуропалық мәдениет* болды. Ертедегі марксистер 1789 жылғы Париждегідей, 1917 жылғы Петербордағыдай салтанат құрып тұрған құрылымды күшпен өзгерту арқылы билікке келуді ойласа, жаңа марксистер өз көздегендеріне зорлықсыз, ондаған жылдар төзімділікпен еңбек ету арқылы жетпек болды. Жеңіс – Батыс адамының бойында иненің жасуындай болса да, рухани құндылық қалмағанда ғана қолға келеді. Ал, ол – жаңа марксизм барлық бұқаралық ақпарат құралдарын, өнер көрсететін, тәрбие беретін қоғамдық институттарды жаулап алса ғана мүмкін болады. Мемлекеттік жүйе сол кезде барып соғыссыз, өзі-ақ құлайды...

Алайда, 1933 жылы мемлекет басына Адольф Гитлердің келуіне байланысты, негізгі құрамы еврейлер мен марксистерден тұратындықтан, бұларға өз идеяларын қаттап, АҚШ-қа қашуға тура келді. Профессорлармен бірге Еуропаны кейіннен осы мектептің жетекші өкілдерінің бірі болған бітіруші студент – Герберт Маркузе де тастап шықты. Колумбия университетінің көмегімен Нью-Йоркке орналасып алған қашқындар – өз күштері мен білімдерін осы елдің мәдениетін терістеп, бүлдіруге жұмсай бастады. Сол «франкфурттықтар» ойлап тапқан жаңа «қарудың» түрі – *сыни теория* деп аталды. Теорияның атауы салмақты көрінгенмен, оның түбінде батыс өркениетінің ұстанымдарымен еш сәйкеспейтін әрекет жатты. Аталмыш теорияның қағидалары – оны батыс мәдениетінің барлық элементін (христиандықты, капитализмді, отбасы беделін, патриархатты, иерархиялық құрылымды, салт-дәстүрді, сексуалдық шектеулерді, наным-сенімді, патриотизмді, ұлтшылдықты, этноцентризмді, конформизмді және консерватизмді) сынайтын теория ретінде белгілі қылды. Мысалы маркшылдар сол сыни теорияға сүйене отырып, Батысты тарихтағы барлық өркениеттер мен мәдениеттерге жүргізген геноциді үшін айыптаудан танбады. Сыни теория бойынша, батыс қоғамы – нәсілшілдіктің, ксенофобияның, гомофобияның ордасы екен. Сондықтан олар барлық батыс мәдениетін зорлықшыл, өшпенділік мәдениеті деп айыптады. Әрине мұндай мәдениеттің өмір сүруге хақысы болмайтындықтан, оған қарсы мүлдем басқа – қазіргі заман адамын азат ететін, жаппай теңдік концепциясы ұсынылды. Сырттай қарағанда, «жаңа мәдениеттің» құндылықтары адамзаттың бостандығы мен теңдігін көздейтіндіктен, әлдеқайда тартымды көрінгенімен, іс жүзінде мүлдем басқаша болатын. Бұл жердегі бостандық ұғымы – адамдарды күллі міндеттен (балаларды – ата-ана алдындағы, ата-ананы – бала алдындағы, әйелдер мен еркектерді – жанұя алдындағы, азаматты – өзге азаматтар мен мемлекет алдындағы) азат ету деп түсіндірілді. Ал, барлық дінді, идеологияны, өнерді, нәсілдер мен халықтарды тең деп жариялау – бірінші кезекте ұлттық (қара нәсілділер), сексуалдық (гомосексуалистер), әлеуметтік азшылықтан тұратын маргиналды топтарды заңдастыру деп тәпсірленді. Соның салдарынан, олар қоғамдық санаға ықпал ету мүмкіндігін алды. [1]

Эрих Фромның «Бостандықтан қашу» [2] және Вильгельм Райхтың «Бұқараның психологиясы және фашизм» [3], «Сексуалдық революция» [4] кітаптары жоғарыда аталған сыни теорияның негізгі жемістері еді. Десе де, франкфурттықтардың ең атақты кітабы – Теодор Адорноның «Авторитарлы тұлға» [5] еңбегі болды. Бұл өз кезегінде Карл Маркстың экономикалық детерменизмін жоққа шығарған, мәдени детерменизмге негізделген франкфурттықтардың қасиетті кітабы болды. Оның басты идеясы «Егер христиандық немесе әсіре капиталистік отбасында тек қана патриот, дәстүрлі дінді ұстанатын әке билік етсе, ол жанұяда тәрбиеленген балалар нәсілшіл, фашист болып өседі деп, нық сеніммен айтуға

болады.» - дегенге саяды. Бұлардың тағы бір жетістігі – мәдени гегемонияға апатартын жол – философиялық пікірталаста емес, психологиялық қайта тәрбиелеуде жатыр деген тезисі болды. Ол тезис – америкалық балаларға мектепте ата-анасын нәсілшіл, шовинист, гомофоб қылып көрсетіп, оларға жаңа өнеге керектігін түсіндірді. Франкфурт мектебінің осындай идеялары 1940-1950 жылдардағы педагогикалық колледждерде кеңінен таралды.

Жаңа марксисттер үшін өздері шовинизм мен әлеуметтік теңсіздіктің инкубаторы әрі диктатураның қарапайым мысалы ретінде санаған *отбасы институтын* құртудан өткен маңызды мақсат болған жоқ. Марксисттер үшін отбасы институты – түрен түспеген тың тақырып та емес еді. Сонау Карл Маркстың өзінен бастап, Фридрих Энгельс, Эрих Фромм, Вильгельм Райх, Теодор Адорноға дейінгі осы идеяның негізін салушылар – жанұяда әке билік ететін дәстүрлі патриархалды отбасына кәріні төгіп келген-ді. Сөйтіп, патриархалды отбасын жою, яғни әкені жанұядағы тағынан түсіру үшін франкфурттықтар – жанұя басшысы әйел болып табылатын мартриархалды отбасын, сондай-ақ, жанұядағы әйелдер мен еркектердің қызметі ауысып кететін «андрогиндік теорияны» ұсынды. Нәтижесінде, әйелдер қаһарман атанып, алдыңғы қатарға шығарылса, еркектердің беделі төмендетіліп, нәуетек, нәумезге айналдырылды...

Батыстың бүгінгі рухани, демографиялық дағдарысы туралы сөз еткенде, біз Франкфурт мектебін осы «қылмыстың» басты құныкері ретінде қарастыруымыз керек. Лукач, Грамши, Адорно, Маркузе және жалпы жаңа марксисттер Американың мәдени және интеллектуалдық тарихына зор нұқсан келтіргенін жоққа шығаруға болмайды. Большевиктер сияқты олар шабуылдап Қысқы сарайды алмаса да, өз идеяларын қоғамға террор арқылы күштеп таңбаса да, қарапайым жұртты ақылымен тәнті ететін Маркс секілді ой алыбы болмаса да, есімдерін америкалықтардың өте аз бөлігі білсе де, қоғамда олардың барлық идеялары қуатталып, салтанат құрды. Ал америкалық элита (біздің элита секілді) – франкфурттықтардың кім екенін білмесе де, олардың теориялары мен идеяларын қос қолдарын көтеріп қолдады. [6]

Осылайша, бұл нағыз мәдени төңкеріс болды. Қазір ол Батыста толық жеңіспен аяқталды. Қоғамда «жаңа мәдениет» үстемдік құрып, батыстықтар үшін қалыпты болған құндылықтар шетке ығыстырылып шығарылды. Енді бұқаралық ақпарат құралдары тұтастай «жаңа элитаның» бақылауында болып, дәстүрлі жанұялар келмеске кетті. Қоғамда салтанат құрушы негізгі идеология – феминизм болып, христиансыздандырылған мектептер мен колледждерді бітірген миллиондаған қыздар күйеуге тимеуге, ана болмауға бел байлайды.

Батыстың бұлайша азып-тозуына жаппай жүргізілген дінсіздендіру науқаны себеп болды. Мәдени төңкеріспен бірге айналымға енген «жаңа дін» – революциялық катехизиске негізделген. Бұл катехизис Чарльз Дарвиннің адам маймылдан жаралған деген ілімін негізге алды. Яғни оның өзінің «Ғаламда Құдай, абсолюттік құндылықтар жоқ, санадан тыс күштерге сену – ақымақтық,» - деген секілді негізгі қағидалары болды.

Мәдени революцияның катехизисі – «Көне христиан әдебі – некесіз жыныстық қатынас пен гомосексуалдық байланыстарды айыптайды. Өйткені бұл әдептің негізінде жоққа сенушілік, христиандық екіжүзділік, діни догма және жабайы дәстүрлер жатыр. Діни әдеп – адамға қысым жасайтын қатал болғандықтан, бақытқа бастайтын жолдағы кедергі болып отыр,» - деп түсіндірді. Соның салдарынан мектептерде пасха аптасы, Ғайса пайғамбардың шегеленген және арылған күні сияқты атаулы күндер, діни рәсімдер аталып өтілмейтін болды.

Шынына келгенде, мәдени төңкеріс – барлық наным-сенім мен барлық діндерге бірдей жағдай жасауға ұмтылмайды. Ол жаңа этикалық гегемонияға бастайды. Мектептерден Библияны, әулие әкейлердің кітаптарын, діни символдар мен картиналарды лақтырып тастағаннан кейін, ол жер – мәдени төңкерісшілердің ойлағанындай, жаңа сенімді, субмәдениетті оқытып, насихаттайтын орынға айналды. Нәтижесінде, Батыстың қазіргі қиын халіне себепкер болған дінсіз ұрпақ өсіп шықты.

Азуын айға білеген АҚШ пен әлемге өркениеттің ұрығын сепкіш Батыстың бұл мүшкіл халі бізге сабақ болуға тиіс. Себебі, енді сол бүлініп, денатурализацияланған батыстың

антиэлеуметтік субмәдениеттерінің тасқыны үшінші әлемнің дамушы елдеріне оның ішінде Қазақстанға ағыла бастады. Мұндай жағдайда постиндустриалды қоғамда, посткеңестік мемлекетте тұратын халықтар өз тарихы мен мәдениетіне қайта жүгінуге мәжбүр болады. Өйтпеген жағдайда «мәдени төңкеріс» жеңіске жетуі мүмкін. Сонымен қатар Батыстық мәдени төңкеріспен қатар шығыстық (арабтық) діни мәдениет те қоғамда кең белең алып, белгілі бір деңгейде мемлекетке қауіп төндіруде. Сондықтан, «Ауырып – ем іздегенше, ауырмайтын жол ізде» деген халық даналығын жадымызға тұтып, мұндай рухани кеселдердің алдын алып, етек-жеңімізді қымтап, жинақы болғанмыз дұрыс.

Ал енді Шығыстық дәстүрлі мәдениет деп отырғанымыз әрине Батыстағы сияқты емес, рухани, бірақ біздің менталитетімізге жат діни құндылықтар. Әртүрлі діни ағымдар кесірінен аталмыш жастардың ары-бері жағындай күн кешіп жүрген жастардың мәселесіне келейік. Дербес ел болғанда ата-баба дінін ұмытқан жастар түбі шикі, бағыт-бағдарлары мен мақсаттары мемлекеттік құрылымымызға қарсы қауіп төндіретін «Хизбут-Тахрир», «Таблиғи-жамағат» секілді, ата-баба дәстүрі мен тіліне төнген тажал араб шовинизмі уаххабшылар секілді діни ағымдардың миссиясына ұйып, тұнық ой-санасын ылайық бастады. Бұл турасында Елбасымыз өзінің «Сындарлы он жыл» кітабында: «Діни қауымның белгілі бір бөлігі қауымның діни төзімсіздік идеясын ту ететін шет елдегі ислам орталықтары миссионерлерінің ықпалына ілігеді. Мұндай ахуал біздің елдің оңтүстік өңірінен айрықша байқалып отыр. Мәселен, Оңтүстік Қазақстан мен Жамбыл облыстарының аймақтарында астыртын ұйым құрған «Таблиғи Жамағат» радикалды қозғалысының үгіт-насихат әрекеттері анықталған. Сондай-ақ, «Хизбут Тахрир» ұйымы да белсенділік танытып отыр» [7] деп жазды. Бұл исламның фундаментализм ағымдары халықтың діни сауатсыздығы, әсіресе этникалық идентификацияның негізінде жатқан дәстүрлі дінді білмеуі - Қазақстандағы негізгі ұлт қазақ халқын өз іштерінде діни ағымдарға бөліп, этнографиялық негіздерін ыдыратып жіберетін үлкен қауіп. Ал бұл мәселеде белсенділік көрсететін өрімдей күш-жігері, қуаты тасыған жастарды тартуда. Осыдан 4-5 жыл бұрын уақытта баспасөз беттерінде 500 мыңдай қазақ жастары исламдық емес діни ағымдар шырмауында кеткен деген мәліметтер болды. Ал «қой терісін жамылған қасқыр» болған бұл исламдық (радикалды, экстремистік) ағымдардың шылауына кеткен қазақ жастары қаншама!

Жоғарыда аталған Батыстық мәдени төңкеріс пен Шығыстық діни мәдениеттің Қазақстанның жастар мәдениетіне тигізер ықпалы мен зияны орасан болмақ. Елдің болашағының бар-жоғын жастарының тыныс-тіршілігінен білеміз демеп пе еді әл-Фараби бабымыз. Кез келген елдің болашағы жастар. Келешекте еліміздің рухани құндылықтары мен дүниетанымы бекіген, экономикасы дамыған, саяси тұрақты, әлемдегі басқа елдердің арасында маңдай алды мемлекеттің бірі болып тұруын жасайтын қазақ жастары.

Иә, тәуелсіздікке қол жеткіздік, бабаның қаны, ананың жасы сіңген қазақтың дарқан қасиетті даласының, ондағы бар байлықтың болашақ иесі, тірегі – жастар десек, сол байлыққа мұрагер қазақ жастары ұлттың консолидацияның, идентификацияның әлсіздігінен еліміздің шаңырағын өзгелердің позициясына ойыстырып қойған жайы бар. Оған мысал, нигилистер, космополиттер, әсіре батысшылар, түбі шикі діни ағымдар, мұның ешқайсысына жатпаса да ұраншыл, өз-өзінен дүрлігіп жүрген жастар.

Халқымыздың ұлы перзенті, академик М.О.Әуезов: «Ел боламын десең, бесігіңді түзе» деп бекерге айтпаған болар. Осындай салмақты ойдың құнын түсіріп, ұсақталып бара жатқанымызға не себеп? Себеп – қазақи тәрбие, ұлттық салт – дәстүрлеріміздің шеттетіліп, ұлттық характер, ұлттық психологияның өзгеруі дер едім. Ұлттық ерекшеліктердің басты белгілерінің қатарына психология мен тіл жатады десек, ұлттық тіліміздің өз Отанында өгей баланың күйін кешіп, шұбарланып жатса, тілмен тікелей қатынастағы сананың уланып, ұлттық психологияның өзгермейтін несі қалды? Сана мен психология бар жерде эстетикалық, этикалық сезімдер, қасиеттер қалыптасады. Ана тіл – ар өлшемі. Ендеше, ана тілді шұбарлау – көңіл

тұнығын лайлау, туған тарихын құрметтемеу, ата- баба рухының қарғысына ұшырау. Ана тілін, ата салты мен халықтық қасиеттерді ардақ тұтқандар ұтады.

Қорыта келгенде, өз ұрпағының өнегелі, өнерлі, еңбек сүйгіш, ұлтжанды патриот болып өсуін армандаған халқымыздың ұрпақ тәрбиесіне байланысты жарасымды салт – дәстүрлерін қайта жаңғыртсақ, қазақ елінің нағыз ұлтжанды, нағыз қазақ жастарын тәрбиелейміз.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Бьюкенен Дж.П. Батыстың ажалы. // Жас қазақ, №30. -2006. 3-бет.
2. Э.Фромм. Бегство от свободы (1941) / Перевод [Г. Ф. Швейника](#). -Москва: АСТ, 2011. - 288 с. - (Philosophy).
3. Вильгельм Райх. [Психология масс и фашизм](#). — СПб., 1997. - 380 с.
4. Вильгельм Райх. Сексуальная революция. — СПб., М., 1997. - 352 с.
5. Теодор Адорно. [Исследование авторитарной личности](#). - М.: Серебряные нити, 2001. - 416 с.
6. Бьюкенен Дж. Патрик. Смерть Запада. М., 2004, с. 44, 78, 280.
7. Н.Назарбаев. «Сындарлы он жыл». - Алматы., 2002 ж.

*Сейітнұр Ж.С.,
ал-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың
доценті, психол.ғ.к.
Турдалина А.Т.
магистрант*

ЕС ТУРАЛЫ ЗАМАНАУИ МОДЕЛЬДЕРДІ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ТАЛДАУ

Қазіргі таңда ес жөніндегі монистік және плюралистік (көптік) дәстүрлі теорияларды жалғастырушы жаңа теориялар пайда болды. Мысал келтіретін болсақ, монистік көзқарас коннекционизмде («нейрондық тор») жемісті дами түсуде. Қысқа мерзімді ес пен ұзақ мерзімді естің бірыңғай ортақ механизмдерді принципті түрде болуы мүмкін емес жайлы түсінік ақпараттық тұрғы-бағыт аясында дамуда және осы көзқарасты көптеген нейро- және патопсихологтар қолдап отыр.

XX ғасырдың 80 жылдарынан бастап коннекционистік көзқарас қарқынды дамуда. Осы көзқарасты қолдаушылар – естің элементі гомогенді бірлік болып табылады дейді, ал білімнің құрылымдық сипаты – логикалық тұрғыдан ажыратылмайтын әртүрлі компоненттерден тұратын торлы жүйе екендігін алға тартады. Мұндағы құрауыштар (компоненттер) басқа құрауыштардан тек байланыстардың саны және сипаты бойынша ғана ерекшеленуі мүмкін. Осылайша модельдеудің қажеттігінің дәлелі – біз құрауыштардың не болып табылатындығын білмейміз, бірақ есте сақтау және «білімдердің» иррадиациясы нәтижесінің негізінде тек байланыстар жайлы ғана мәліметтер ала аламыз. Осы байланыстар алдын ала белгіленген операциялармен пропозициялық (пайымдық) жүйе құруға мүмкіндік туғызады. Коннекционистік модельдердің көмегімен категорияларды анықтау кезінде жекеленген құрауыштардың үлесі – тұрақты емес екендігін көрсетуге болады, әрі олар зерттелінушінің қандай да бір міндетті атқару барысындағы қолданып жатқан құрауыштарға (компоненттеріне) да тәуелді болады екен.

Естің екі жақтылығы (дуализм) теориясын қолдаушылардың алға тартатын дәлелі мынадай: егер қысқа және ұзақ мерзімдегі естер біртұтас естен туындап отырған болса, онда олар ортақ заңдылыққа бағынар еді. Сәйкесінше, бірдей факторлар – аз ғана және ұзақ кешіктірілу кезіндегі тіркеулер жағдайындағы мнемикалық нәтижелерге өте ұқсас әсер етуі тиіс еді. Сонымен қатар, дәл осындай бірнеше «сыни» (критикалық) факторлар анықталды, оларға-екі стимул (яғни, таралған және шоғырланған үйренулер) арасындағы құрылымдар саны,

аралық интервалдардың ұзақтығы т.с.с жатқызылады. Негізінде, қайталау саны (бір немесе бірнеше) – 2 с кешіктіру кезінде қайта жаңғырту нәтижесіне әсер етпейтіндігі анықталды, ал 8 с кешіктіру кезіндегі қайта жаңғыртудың өнімділігі – қайталау санына тәуелді болады екен. Осыған ұқсас мәліметтер жіктеу- шоғырлау үйретуінде де орын алады. Азғана кешіктіру кезінде осы фактор іске асыру нәтижесіне әсер етпейді, ал 10 секундтан кейінгі кешіктіру кезінде ол айтарлықтай нәтижелерге ие болады.

Естің екі түрі болатындығына дәлел ретінде электротітірету бойынша эксперименттерді де келтіруге болады [1, 151 б.]. Зерттелінушілердің мұндай топтары бұрын болған оқиғаларды еске түсіре алмайды, бірақ тек тітіркеніс (өте күшті әсер) күйінен кейінгі кезде ғана сұрау жүргізілсе, салыстырмалы түрде оқиғаларды еске түсіруі мүмкін. Естің әр алуан түріндегі мүмкін болатын механизмдері мен темпоральды шекарасы жайлы түсініктерге біз кейінірек тоқталамыз.

Мнемикалық жүйе туралы біздің түсініктерімізді ұлғайтуға әсер еткен психологиядағы қуатты бағыттардың бірі когнитивті психология болып табылады. Жалпы тарихи тұрғыда қарасақ, кибернетиканың пайда болуынан кейін естің екі түрі болатындығы жайлы идея қайта жаңғыра түсті. 1948 жылы Н.Винер есті- ағымдағы және тұрақты деп ажыратты. Бұл идеяны XX ғ. 50-60 жылдары психологтар қолдана отырып, қысқа және ұзақ уақыттағы ес түсініктерін бекітті. Шамамен сол уақыттарда, жедел және жұмысшы ес, каталог жәшіктері, тіркеушілер мен бұферлер ұғымдары да пайда болды (Б.М.Величковский, 1982; Р.Л. Солсо, 2000;).

1958 жылы британдық психолог Д. Бродбент «Перцепция және коммуникация» атты әйгілі мақаласында ақпаратты когнитивті өңдеу моделін (*Бродбент моделі*) ұсынды, осы модель бойынша, сигналдардың әртүрлі модальдығына сәйкес келетін перцептивті ақпараттар параллелді түрде сенсорлық тіркеушілерге келіп түседі. Ол сонда өте қысқа мерзімде (бірнеше жүздеген миллисекунд) сақталады, кейіннен басқа блокқа беріледі де, әрі жүйелі түрде өңделіп, тартымды күйге қайта кодталады. Өңдеудің осы блогы шектеулерге ие, бірақ ондағы ақпараттар айтарлықтай дәрежеде ұзақ (бірнеше секундқа дейін) сақталуы мүмкін; ол қысқа мерзімдегі еске сәйкес келеді. Ақпараттың қысқа мерзімді естен ұзақ мерзімдегі еске өтуі оны өңдеудің тереңдігі мен сапасына байланысты болмақ.

Есті зерттеудегі заманауи алғашқы модельдердің бірі - *Во және Норман моделі*. У.Джеймстің естің дуалистігі жайлы идеясын толығымен қайта жаңғыртқан модельдердің бірін Н.Во және Д.Норман 1965 жылы ұсынды. Аталған авторлардың ойынша, біріншілік естегі ақпараттар бірте бірте өшудің есебінен емес, келіп түскен басқа ақпаратпен ығыстырылудың, яғни интерференцияның есебінен жойылады екен. Мұнда интерференциялық элементтердің санына байланысты біріншілік есте сақталатын ақпараттың көлемі қалай өзгеретіні эксперименталды түрде зерттелді.

Зерттелінуші 16цифрдан тұратын тізімді- секундына 1 немесе 4 цифр жылдамдықпен оқыды. Соңғы цифрлар тест түрінде болып, екі рет қайталанды: яғни бір тұрғы бойынша сериялардың барысында (1 -15) және серияның аяғынд іске асырылды. Зерттелінуші тесттік цифрлардың алдында бірінші серияда берілген цифрларды еске түсіру керек еді. Серияда тесттік цифрлар неғұрлым ертерек пайда болса, соғұрлым олар интерференция санына ұшырап отырды. Егер біріншілік естегі ақпараттар интерференция нәтижесінде жойылады деген идея дұрыс болса, онда іске асыру нәтижелері интерференция санының функциясы болып табылуы тиіс. Авторлар интерференция санына қатысты бірте бірте төмендейтін қисық алды.

Ес туралы бұл модельдерге толықтыруды американдық психологтар Р.С. Аткинсон мен Р.М. Шиффрин ұсынды (*Аткинсон- Шиффрин моделі*). 1968 жылы Аткинсон және Шиффрин естің тек құрылымдық емес, сонымен қатар динамикалық аспектісін қамтитын қосымша элементтер енгізе отырып, көптік модель жасады. Олардың модельдеріне сәйкес ақпараттар бір блоктан екінші блокқа жай ғана өтіп қоймай, басқа кодтарға ауысу арқылы көшіріледі екен. Ақпараттар алдымен көптеген сенсорлық тіркеушілерге келіп түседі, мұнда әрбір стимул біріншілік белгілердің жиынтығымен сипатталып, кейіннен қысқа мерзімді қорға өтеді, «мұнда

ол бірнеше уақыт аралығында сақталады, оның ұзақтығы индивидтің ерекшелігіне байланысты болмақ» [2, 29 б.]. Қысқа мерзімді қорда ақпаратты қамтамасыз ету үшін зерттелінуші – 30 секунд аралығында азғана мөлшердегі элементтерді (7-9 цифр) сақтап тұруға қабілетті «өздігінше қайталауға арналған сыйымдалық жасайды». Авторлар қысқа мерзімді қорда ақпараттың қайталануын қамтамасыз ететін айрықша «есту вербальды- тілдік жүйені ескеріп өтті. Буферге келіп түсетін элементтің әрбірі, буфердегі алдын орналасқан элементтерді ығыстырады» [2, 37 б.]. Буферге келіп түсетін элементтерді бақылауға мүмкіндік бар. Сол себепті қысқа мерзімді қорды «жедел ес деп қарастыруға болады» [сонда, 31 б.]. Қысқа мерзімді қор (ҚМК) ұзақ мерзімді қормен (ҰМК) тікелей байланыста болады, ол жақтан ағымдағы мәселені шешуге арналған ақпараттар және «вербальды ассоциациялар » келіп тұрады. ҰМК-дан ақпараттарды алу сәйкесінше стратегия таңдауды қажет етеді. Ақпараттар ағынын басқарудың негізгі операциясының бірі – оны ҚМК қайталау болып табылады. Қысқа мерзімді қордан - ұзақ мерзімді қорға ақпараттардың өтуі ерекше концептуалды кодқа қайта кодталудың нәтижесінде іске асырылады, ол ақпараттың ұзақ мерзімде сақталуын қамтамасыз ете отырып, оны құрылымға жіктейді.

Осы модельдерден кейін ғылымның даму логикасына сай есті зерттеулердегі функционалдық көзқарастардың маңызын түсіну орын алды. Мұнда негізгі критерий ретінде ақпаратты сақтаудың өнімділігі және ұзақтылығы сияқты параметрлер қолданылған естің модельдері қарастырылды. Компьютерлік метафоралар қолданылған ес модельдерінің табысты дамуына қарамастан, адамдар мен компьютердің ақпаратты өңдеудегі ұқсастықтары бірдей емес. Ең алдымен зерттеушілер мнемикалық жүйе жұмысының – мотивация, интенция, қызығушылық, көңіл аудару, материалды ойлану сияқты ауыспалы нәтижеліліктегі тұрақсыз фактілермен кездесуіне тура келді. Сол себепті есті модельдеу үшін тек нәтижелілік (сақтаудың көлемі, ұзақтылығы) өшемі ғана емес, сондай-ақ, функционалдық критерийлерді де қарастыру қажеттілігі туындады.

Жалпы компьютерлік идеологияның дамуын үш кезеңге бөліп қарастыруға болады. Ең алдымен ақпаратты өңдеудің екі түрі, яғни қысқа және ұзақ мерзімді түрі ажыратылды. Кейіннен сенсорлық тіркеуші мен қысқа мерзімді ес арасындағы айырмашылықтар анықталды. Әрі соңғысы қысқа мерзімді естің ішінде құрылымдық және функционалдық компоненттер (ҚМК және қайталау буфері) ажыратылды. Осылайша естің бастапқы құрылымдық модельдеріне бірте бірте функционалдық компоненттер енгізіле бастады. Функционалдық компоненттерді енгізу қажеттілігін психологтар мойындай бастады. Мұндай бағыттағы зерттеулермен шұғылданған ғалымдар дүниежүзіне есімі белгілі мамандар – ағылшындық Алан Бэддли мен Грэм Хитч (*Бэддлидің фонологиялық немесе артикуляциялық ілмек моделі*). 1974 жылы олар Аткинсонның «есте сақтау қорындағы ақпараттар белсенді күйде сақталатын» көзқарасын және Крейктің «ақпарат ізінің беріктілігі кодтау процесіне тікелей байланыстылығы» жайлы идеяларын біріктіре отырып, жедел естің моделін жасады (толығырақ: [3]). Жедел ес деп – арнайы модальды емес, мультимодальды болып табылатын ақпаратты сақтау және өңдеу жүйесін түсінеміз. Бұл жүйе үш құрауыштан, яғни орталық атқарушы процессордан және екі «бағынушы жүйеден» құралады, олардың бірі артикуляциялық ілмектен тұратын вербальды материалды өңдейді, ал екіншісі кеңістіктік матрицадан тұратын кеңістіктік қарау есіне қатысты қызмет атқарады [3, 50-51бб.].

Аталған модель бойынша, артикуляциялық ілмекте ақпараттың кейбір мөлшері автоматты түрде қамтамасыз етіледі. Бұл мөлшер (үш цифрлы) вербальды материалды өңдеуге арналған уақытқа тәуелді болады, әрі вербальды материалды өңдеуге арналған уақытқа тәуелді болады, әрі 1.5-2 секундты құрайды. Сондықтан «естің сыйымдылығын стимулдар мөлшері арқылы немесе жалпы қайталау ұзақтығы арқылы көрсетеді» [3, 52-53 бб]. Бэддли - сөздердің ұзақтығына байланысты оқу жылдамдығы мен есте сақтау мәндері арасында ұқсас сызықты функцияларды анықтады.

Келесі заңдылық анықталды:

$$S = c + kR$$

Мұндағы, S- естің сыйымдылығы; R- оқу жылдамдығы; c және k- коэффициенттер. Көптеген эксперименттер нәтижесінде артикуляцияны басу (немесе артикуляциялық ілмек қатысуын қажет ететін мәселелерді атқару) жедел ес сыйымылығының төмендеуіне әкеп соғатыны анықталды. Зерттелінушілер мәтінді оқып, цифрларды есте сақтау керек еді. Үш цифрлар мәтінді түсінуге кедергі жасамады, ал цифрлардың көп мөлшері – есге сақтауды нашарлата түсті. Авторлар бұл жайтты келесідей түсіндіреді: үш цифрлар автоматты түрде жатталады, ал ақпараттың көп мөлшерін өңдеу үшін орталық процессордың араласуы қажет етіледі. Орталық процессор сақтау сыйымдылығын, әрі қайталау операциясын да жоғарлатуы мүмкін. Жалпы фонологиялық ілмек тілді меңгеруде маңызды орын алады екен.

Ес туралы қазіргі заманғы модельдерді ұсынған Ресейлік ғалымдарға тоқталатын болсақ, Д.А.Ошанин және В.П.Зинченконың жедел (оперативті) ес моделін айта кеткеніміз жөн [5]. Д.А.Ошаниннің теориясында қарау модальдылығындағы жедел естің аналогы - жедел бейне идеясы дамытылды. Жедел бейнелер қандай да бір нақты саланы іске асыру кезінде жинақтала береді. Оның құрамы сенсорлы ақпаратқа изоморфты емес: мұнда нақты іс әрекет жағдайындағы объектінің сипаттамаларына айтарлықтай мән берілген.

В.П.Зинченко және оның әріптестерінің зерттеулерінде дәлелденгендей, перцептивті бейненің қалыптасу процесі уақыт бойынша айқындалып, белгілердің бөлінуінен бастап, бейнені құрастырудан аяқтайтын перцептивті іс әрекеттердің реттілігінен тұрады. Осы бейнелер – нақты атқару іс әрекетін басқаратын жедел қызметін атқарады.

Адам психикасындағы бірегей құбылыс ретінде ес зерттеу нысаны ретінде сонау антикалық дәуірден күні бүгінге дейін жеткен ең негізгі психологиялық ұғым десе де болады. Есте қалдыру, сақтау, қайта жаңғырту, тану, ұмыту, еске түсіру сияқты психикалық үдерістер адамзаттың үлкен қызығушылығын туғызуда. Күнделікті өмірден бастап арнайы оқыту барысында алған білімдерді сақтайтын жүйенің сырын ұғынуға ұмтылудың теориялық әрі практикалық маңызын айтып жатудың өзі артық. Егер мына әлемді, табиғатты Жаратушы белгілі бір тәртіппен жаратты деген постулатты мойындағанның өзінде де, дәл осы тәртіпті, терең реттелген құрылымды табу, сырын ашу – ғылымның міндеті болмақ. Оны түсінуге мүмкіндік беретін жорамалды модельдерді жасау ғалымдар үшін өте маңызды. Сезіммен ғана емес, ақыл-оймен де ұғынып жететін дүниелер бар. Демек, формальды болса да бақылаған эмирикалық деректерді ретке келтіретін схемалар керек. Есті зерттеудегі пайдалы моделдерді арнайы қарастырудың бір себебі осында жатыр.

Адамзаттың соңғы уақыттардағы жеткен технологиялық жетістіктері (компьютердің пайда болуы) ес теориясын жасауға мықты негіз болды. Психологиядағы когнитивтік революция психикалық процесстердің микродинамикасы мен микроқұрылымдарын эксперименттік зерттеуге үлкен мүмкіндік берді. Адам миында алған білімдердің қалай көрініс табуы мен қалай орналасуын, қалай сақталуының сырын білсек күллі оқыту жүйесін оңтайлы құруға жол ашылмақ. Алайда ес дегеніміз не деген қарапайым сұраққа бірден дұрыс жауап беру оңай шаруа емес. Бұл өте күрделі психикалық процесс болып шықты. Бүгінгі таңда зерттеушілердің басым бөлігі есті біртұтас, өзара байланысқан блоктардан тұратын мнемикалық жүйе екендігін мойындайды. Негізгінен төрт мнемикалық процесстерді бөліп көрсетеді: кодтау (еске кіргізу), сақтау, қайта жаңғырту және ұмыту. Бұларды біз ғылыми тұрғыда жеке бөліп алып қарастырғанымызбен, шынайы өмірде оларды ажыратуға болмайды. Есті когнитивтік өңдеу шеңберінде алсақ, дискретті және континуалды бағыттар бірін – бірі толықтырып отырады. Сондай-ақ, бұл түсініктерге біз танымдық жүйе ретіндегі тұлға ерекшеліктерін қосатын болсақ, онда субъектілік аспектілерді ғылыми айналымға енгізе аламыз. Осыны есте ұстай отыра, мнемикалық жүйені жан-жақты терең зерттеуге болады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Солсо Р.Л. «Когнитивная психология».- М.: Тривола, 2002.- 600 с.

2. Аткинсон Р.С. «Человеческая память и процесс обучения». Прогресс-1980.- 528 с.
3. Баддли А., Айзенк М., Андерсон М. Память.- СПб.: Питер, 2011.- 560 с.
4. Величковский Б.М. «Современная когнитивная психология», М. МГУ, 1982. – 336 с.
5. Зинченко В.П., Величковский Б.М., Вучетич Г.Г. «Функциональная структура зрительной памяти». М., 1980.- 271 с.

*Турсунбаева С.,
эл-Фараби атындағы ҚазҰУ,
«Философия» мамандығының
I курс магистранты*

ШЫҒЫС МЕДИЦИНАСЫНЫҢ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Медицина өте ежелгі мамандықтардың бірі, ол өте бай емдеу тәжірибесін жинақтайды. Философия да, медицина да адамзаттың рухани-практикалық табысы. Медицина – адам денсаулығын сақтауда қолданатын практикалық іс-әрекет және теориялық ілім, аурудың алдын алу әдістері мен емдеу шаралары.

Шығыс медицинасы Тибетте, Қытайда, Кореяда, Вьетнамда, Жапонияда мыңжылдықтар бойы қалыптасқан емдеу тәжірибелері, тәсілдер мен шеберлік негізінде жинақталған ескі дәстүрлерге бай. Олардың негізгі ерекшелігі, сырқатты емдеу процесінде өз организмінің ресурстарын жұмылдыруға белсенді түрде ұмтылдыру, медикаменттерді аз мөлшерде қолдану болып табылады. Ежелгі шығыс медицинасының қалыптасуына әсер еткен философиялық негіздер, емдеудің тәжірибелік әдістері – инемен емдеу, күйдіру, ине шаншу, массаж, аурикулотерапиямен және емдеу-сауықтыру шаралары – гигиеналық өзіндік массаж, ци-гун тыныс алу гимнастикасы, тай-цзи-чжуань шығыс гимнастикасымен бірлесе жазылған.

Жалпы алғанда шығыс медицинасы мен батыс медицинасын салыстыра кететін болсақ: батыс медицинасы – бұл жеке мүшелердің медицинасы. Гепатолог дәрігер тек қана бауырды ғана емдейді. Сонда біздің бауырымыздың болек басқа жакта болғаны ма? Әрине жоқ. Бауыр басқа жүйелермен, мүшелермен тығыз қарым-қатынаста. Олардың бәрі де бір-біріне әсер етеді. Батыс медицинасы қан қысымын қалпына келтіре алмайды. Жасанды жолмен түсіреді, не көтереді. Дәрінің әсері таусылған кезде, бәрі де баяғы «таз қалпына» түседі. Батыс медицинасы сусамырмен (сахарный диабет), сары аурумен (гепатит), асказандағы жараны, қан қысымын, дисбактериоз, қояншық, қатерлі ісік (рак) т.б. толып жатқан ауруларды жөндеп емдей алмайды. Химиялық онімдер – адамның мүшесіндегі аурудың салдарынан болған өзгерістерді ғана емдейді. Осы өзгерістердің себебін емдемейді.

Шығыс медицинасы – денсаулық туралы ілім. Шығыс медицинасы ауруды жеңу, онымен күресу керек деп есептемейді. Шығыс медицинасы бойынша – ауру деген белгі. Ағзаңыз сізге бірдененің дұрыс болмай жатқанын хабарлайды. Қытайдың қалыпты медицинасы жеке мүшеге ғана маманданған дәрігерлерді – дәрігер санатына қоспайды, олар адамды жүйе мен мүшелерге жіктемейді. Онда адамды толығымен бірден емдейді (рух, жан, тән). Шығыс медицинасының негізі – ағзаны бөлінбейтін біртұтас деп қарайды.

Егер сіздің танауыңыз дұрыс болмаса, онда ішегіңізде кінәрат бар. Егер де жанарыңыздың көру қабілеті азайса, онда көбінесе бұған бауырыңыз кінәлі. Біздің ағзамыз біртұтас, бірімен-бірі шырма-шату байланысып жатқан бөлінбейтін жүйелер мен жасушалар жиынтығы. Осы жүйеде өмірсүргіштіктің мол қоры бар, егер де табиғаттың заңдылықтарын сақтасақ – ағза өзін-өзі жазып алады.

Біздің бауырымыз 300 жыл өмір сүруге қабілетті. Өкпеміздің оннан бір бөлігі сау болса, онда оттегімен толықтай қамтамасыз ете алады. Өкінішке орай, біз осындай мүмкіншілікті химиялық дәрі-дәрмекпен құртудамыз.

Тарихи тұрғыдан қарастырғанда Қытай медицинасы батыс медицинасына қарағанда әлдеқайда ертерек дамыған. Осымен, «Көктемгі және күзгі кезеңдердегі» (б.з.б 770-476 жж) және «Қақтығысушы империялар» (б.з.б. 475-221 жж) династияларының билігі кезінен бастап 2000 жыл бойы Қытайда медицинаға байланысты «Нэй-цзин» атты еңбек сақталып келеді. Сондықтан «Нэй-цзинді» медицина саласындағы ең байырғы еңбек деп санауға әбден болады. Бұл жазбада ғасырлар бойы жиналған Қытай дәрігерлерінің тәжірибелері баяндалған, Қытай емдеуінің дәстүрлі теориялық жүйесі дәлелденген, дәрілік шипасының негіздері келтірілген, инемен емдеу тәсілдері және акупунктура жазылған.

Қытай медицинасы мен батыс медицинасын салыстыратын болсақ Қытай медицинасына негізделген емдеу тәсілдерінің бірқатар артықшылықтары анықталады. Мысалы, ішек-қарын қуысына оталау кезінде немесе хирургиялық араласулар кезінде толық наркоздық әсерге қол жеткізу үшін ұйықтататын заттарды Қытай хирургі және акупунктура маманы Хуа Туо 1700 жыл бұрын пайдаланған. Хуа Туо біздің заманымыздың 112-207 жылдар аралығында өмір сүрген, ол өзінің аса ауқымды оталаулары кезінде баршаға белгілі «Ма-фэй-сан» атты шай қоспасын қолданатын. Ал, Чжан Чжуанчин дәрігер (б.з. 150-219 ж.ж.) «Суықтың әсер етуі негізінде әр-түрлі ауруларды қарастыру» атты еңбегін жазды, онда қазіргі кезге дейін өз маңыздылығын жоғалтпаған Қытай медицинасының ерекше диалектикалық диагностикасының мәселелерін қарастырған. Превентивті медицина Қытай медицинасында маңызды орынға ие болып келеді. Аурулардың алдын алу Ежелгі Қытайдан бері келе жатқан емдеу тәсілдерінің негізгі түрі болып табылады. Мысалы, «Нэй-Цзин» кітабында жазылған сұхбаттардың бірінде адам өзінің денсаулығын қалай сақтауы керектігі баяндалған. Сондықтан Қытай тарихында гигиеналық шаралар мен паразиттермен күрес маңызды рөл ойнаған. Тан династиясы (б.з. 618-907 ж.ж.) кезінде дәрігерлер алапес (проказа – теріні, көзді, жүйке жүйені және кейбір ішкі органдарды зақымдайтын созылмалы жұқпалы ауру) ауруы жұқпалы екендігін біліп, осы дертке шалдыққан ауруларды сау адамдардан бөлек ұстап, оқшаулаған. Шешек ауруына қарсы сақтандыру егуін алғашқы рет батыстың пайымдауы бойынша ағылшын дәрігері Дженнер (1749-1823ж.ж.) жасаған жоқ. Шешекке қарсы егу алғашқы рет шамамен ХХІ ғасырда Қытайда қолданылған, мәселен шешек ауруына шалдыққан адамдардан алынған қан сарысуын сау адамдарға профилактика, яғни алдын алу шарасы ретінде енгізген. Қытайдың «Шешекке қарсы егулер туралы жаңа кітап» атты кітабы иммунология саласындағы жаңашыл еңбек ХVІ ғасырда Еуропа мен Азияның бірқатар елдерінде белгілі болған. Жалпы Қытай медицинасы басқа мемлекеттерің медицинасының дамып, қалыптасуына үлкен әсерін тигізген. Цин (б.з.б 221 - 26 ж.ж.) және Хань (б.з.б 206 ж. - б.з. 220 ж.) династиялары кезінде Қытай, Корей, Вьетнам және Жапония дәрігерлері арасында емдеу тәжірибелерімен және білімдерімен алмасу үрдісі өте тығыз жүріп жатты. Кейіннен бұл тәжірибелер араб елдеріне, Ресейге және Түркияға таралды. Дәстүрлік маңызы бар дәрілік терапия бойынша «Бэн-Цзяо Ган-Му» атты кітап көптеген тілдерге аударылды, соның ішінде латын, корей, жапон, орыс, ағылшын және француз тілдеріне аударылып, батыста кең таралды.

Алғашында Қытай медицинасы төрт негізгі саладан тұрған. Мәселен, Инь (б.з.б. 1324 - 1066 ж.ж.) династиясынан бастап Чжоу династиясына (б.з.б. 1066 -1221ж.ж.) дейін диетология (инь-ян-и), сыртқы медицина мен хирургия (вай-га) және ветеринария (шоу-и) арасындағы айырмашылықтар байқалып келген. Ал Тан династиясынан Сун династиясына дейінгі кезеңде Қытай медицинасы ары қарай дами бастады. Нәтижесінде 11 түрлі бағыттары қалыптасты [6,1276.].

Шығыс философиясы бойынша: Адам Ци энергиясы көмегімен Космоспен байланысты.. Бұл энергияны адам тыныс алу арқылы ауадан және тағам арқылы жерден алады. Ежелгі Қытайда емшілерде аурудың пайда болуы, оларды емдеу туралы ұғым қалыптасқан. Қытай философиясы, барлық шығыс медицинасы сияқты Ци энергиясының екі түрін қарастырады: ЯН және ИНЬ. Адамның денсаулығы ЯН және ИНЬ заттарының тепе –теңдігіне байланысты, ал аурудың басталуы осы заттардың бір-бірімен байланысының бұзылуынан делінген. Әлемде

барлығы ИНЬ және ЯН арқылы анықталады, олар бір бірінсіз өмір сүрмейді, сондықтан шығыс медицинасында патологиялық жағдайды емдеу барысында алдымен ИНЬ және ЯН арасындағы байланысты қалыптастыру керек, содан кейін ауру органға тікелей әсер етеді.

XIX ғасырдың ортасынан бастап батыс отаршыл державалардың ықпалы әсерінен Қытайда дәстүрлі медицинаның маңызы құлдырай бастады. Жоғарғы билік басындағы лауазымды тұлғалар өз қалауын батыс медицинасына қарай аударды, ал қытайдың дәстүрлі медицинасы талай сынауға және кемсітушіліктерге ұшырап, өз ықпалын жоғалта бастады. Тіпті Гоминьдан үкіметі кезінде қытай медицинасын ашық түрде басып жаныды. Тек билік басына Мао Цзедун келген соң ғана Қытай медицинасы қайта жаңғырып әлемге әйгілі болды. Бүгінгі кезде Қытай медицинасының болашағы дәстүрлі Қытай және қазіргі кездегі батыс медицина әдістерінің ұштасуында екендігін Қытай Халық Республикасы бүгінде мойындап отыр. [5,114б.]

Қазіргі кезде Қытай медицинасы мамандандырылған 9 салаға бөлінген: терапия, сыртқы медицина, гинекология, педиатрия, офтальмология, ларингология, ортопедия, массаж және акупунктура. Осы салалардың әр қайсысы өзіне тиесілі аса үлкен ауқымдағы білім мен тәжірибелерді қамтиды. Олардың ішіндегі батыста кең тараған саласы бұл инемен емдеу, акупунктура саласы болып табылады. Әр түрлі дәрілер мен акупунктураны қолдануды тағайындаумен қатар медицинаның әр түрлі салаларында пайдаланылатын Қытай медицинасында басқа бір қатар әсер етудің әдіс-тәсілдері бар [6,208б.].

Ежелгі Үнділік дәрігерлердің дәстүрлік медицинасының негізгі бағыттары аюрведальық екі көне жазбаларда көрсетілген. Олар: «Чарака-самхитта» (жана дәуірдің I-II ғ.ғ.) және «Сушрута-самхитта» (б.д.д. IV ғ.). Алғашқы кітап Чарака-Самхита негізінен ішкі ауырлар туралы, оларды емдеу тәсілдері мен қолданылатын 600-ге жуық өсімдіктен, жануарлар ағзаларынан, минералдан жасалған дәрі-дәрмек сипатталады. Аурулардың пайда болу себептері бұрынғы заманда қалыптасқан жоғары күштерден деген ұғымнан гөрі қоршаған ортамен тығыз байланысты делінген және адам денсаулығы үш заттың: ауаның, оттың, судың бір-біріне әсер етуі деген [1,75б.].

Сушрута-Самхита кітабында аурудың түрін анықтау үшін сырқат адамнан сұрау жүргізу. Денесінің қызуын, тері және тіл түсі, өкпе дыбысы және аурудың дауысының өзгеруіне көңіл бөлу керек екендігі жазылған. Сруштаның кітабында қабынудың үш түрі сипатталады, бірінші ауыртпалықты сезіну, екінші өте қатты шаншу, ісік пайда болу қызу көтерілу, функцияналдық бұзылыстар, үшінші ісік азайады да ірің пайда болады. Емдеу әдістері Үндіде тамақ ішуді реттеу, дәрі-дәрмек қолдану және оташылдық әдістер қолданады [1,76 б.].

Үнді жерінде дәрігерлік қызметтің негізінде діни-философиялық ілімдер болған, ал олардың ішінде ерекше орын алған йога ілімі. Бұл діни философиялық, моральдық-этикалық ілімдер және түрлі дене шынықтыру жүйелерді біріктірген.

Йоганың мақсаты – тән мен жанның үйлесіміне жету, дене шынықтыру арқылы жан саулығы мен сергектігін жетілдіру. Йога ілімі екі деңгейден тұрады. Хатха-йога және раджа-йога. Хатха-йога – практикалық йога. Онда денені және психикалық шынығу жолдарына ерекше мән береді. Раджа-йогасы – жаңарудың сегіздік амалы арқылы рухты тазарту, босату, бостандыққа жеткізу. Йогтар пікірінше, көптің әуесқойлығы үшін істелген қимылдар организмнің күш-қуатын текке таратады, адамды босқа шаршатады. Еңбастысы, түп мақсатқа – Абсолютпен араласуға кесірін тигізеді. Керісінше, адам сезімінің, ақылдың, дененің берекесіз белсенділігін тежей алса, онда «Мен» өзін жарқыраған, өлмейтін сана ретінде түсінуге көтеріледі [2,30-31 б.].

Ал Тибет медицинасының ерекшелігіне тоқтала кетсек: Тибет медицинасы ағзаның өзін-өзі реттеуіне, іштегі болып жатқан ағымға араласпайды, ол тек қана ағза өзінің ауырған жерін өзі емдеп алуына мүмкіншілік туғызады [4,18 б.].

Тибет медицинасының өнімдері мен шөптері, оның жақсылығы – адам ағзасының жұмыс қабілетін қалпына келтіруінде. Тибет медицинасының өнімдерін қолданғаннан кейін, олар біздің ағзамыздың – біртіндеп жастық шағын, өзінің қалыпты денсаулығын, қалыпты қалпын

еске алуына және осыған бет бұруына мәжбүр етеді. Осы өнімдердің өздері, осы бағытта жұмыс жасай бастайды [3,856.].

Осы уақытқа дейін тибеттік медицина, әсіресе практикалық және клиникалық аспектіде, Батыста жоғарғы табысқа жете қойған жоқ. Дегенмен қазіргі ауқытта қытай медицинасының жетістігіне сүйене отырып, тибет медицинасының батыстық тәжірибешілері өз қызметтері үшін заңдық және құқықтық базаларды күшейтуді көздеп отыр.

Қазіргі уақытта тибет медицинасының ілімі төңірегінде утилитарлы-прагматикалық және мәдени-гуманитарлық екі негізгі зерттеу бағыттары қалыптасты. Бұл екі бағыт ғылымның дамуының түбегейлі екі бағытына сәйкес келеді: утилитарлы-прагматикалық бағыт тибет медицинасының бейімделген түрінің дамуына сәйкес, ал мәдени-гуманитарлық бағыт оның классикалық нұсқасының дамуына сәйкес келеді [4,1096.].

Батыс медицинасы адамның рухани дүниесін діни салаға жатқыза отырып, оған көп көңіл бөлмейді, ал шығыс дәстүрінде рухани және материалдық дүние тығыз байланысты. Әлемге әйгілі бірнеше мыңжылдықтар бойы қалыптасқан аюрведальық, қытай және тибеттік дәстүрлік медициналық жүйелер дінмен тығыз байланысты: аюрведальық және тибеттік медициналық жүйелер буддизммен байланысты, ал қытай медицинасы даостық және конфуциандық көзқараспен байланысты.

Бірақ екі медициналық жүйедегі дәрігерлер ауру адамдарға көмектесуге тырысады және ұқсас этикалық принциптерге сүйенеді. Сондай-ақ екі жүйеде де емдеу барысында ұқсас міндеттерге сүйенеді: егер батыс медицинасында фармакологиялық дәрілерді беріп, физикалық терапия, емдік диета, психотерапия және т.б. қолданса, дәстүрлі медицинада дәрілерді табиғи өнімнен қолдану, рефлексотерапия, күйдіру және қан ағызу, массаж, физикалық жаттығулар диета және т.б. қолданылады.

Қытай дәрігерлерінің пайымдауынша – тіріге, тірі ғана көмектесе алады. Осыны мындаған жылдар бойы адам емдеудегі қорланған тәжірибелер нақтылы дәйектермен дәлелдеп отыр. Бұны Бүкіләлемдік денсаулық сақтау ұйымының марапаттаған медальдары да нақтылауда.

Шығыс медицинасында созылмалы ауруларға ұшырағандарға емдік дәрілер бірден тағайындалмайды. Алдымен барлық ағзаны – ішектен бастап әр жасушаны, түтіктерді, қан тамырларын т.б. тазалап алады. Тазаланбаған жағдайда, қабылдаған дәрі-дәрмектерді ішек жақсы сіңіре алмағандықтан түтіктерге, қан тамырларына және жасушаларға толықтай бармайды, бұл дегеніңіз – сіздің сатып алған қымбат дәрі-дәрмектеріңіздің жартысынан астамы бекер рәсуа болып, үлкен және кіші дәретіңіз арқылы далаға кетеді.

Шығыс медицинасында емдеу үш кезеңге бөлінеді: Бірінші кезең – ағзаны тазалау; Екінші кезең – ағзаны жетіспейтін микро-макро элементтермен толықтыру; Үшінші кезең – ағзаны қайта қалпына келтіру. Осының бәрі «Тяньши» өнімдерінің көмегімен іс жүзіне асады. Созылмалы ауруда осы шартты қатаң сақтау қажет. Бұл емдеудің айырмашылығы – аурудың алдын алады. Шығыста, дәрігер науқастың ауырып келуін күтпейді. Егер де дәрігер аурудың белгісін күтіп, сонда ғана емдей бастаса, ондай дәрігердің мамандық дәрежесі төмен деп есептейді. Олар аурудың алдын алады [6,2536.].

Қытайда онкологиялық клиника деген атымен жоқ. Себебі, Қытайда ауырдан бұрын үш жыл емделсе, бізде өлуге үш күн қалғанда ғана емделеді. Қытайда адамның орта жасы 93, бізде болса орта жас әйелдер 62, еркектер 58 жыл.

Шығыс медицинасы адамның құрылымында төрт деңгейді көрсетеді: физикалық дене, эмоционалды деңгей, психикалық, меридионалды жүйе. Шығыс дәрігерлерінің пікірінше, ауру біздің санамызда пайда болады, содан кейін материалдық деңгейде қалыптасады. Бірақ физикалық дененің сырқаттануы кезінде міндетті түрде психикалық және эмоциялық деңгейде бұзылулар болады, сондықтан емдеу барысында адам денесінің барлық деңгейінің байланысын ескеру керек.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Биғалиева Р.К. Бүкіләлемдік медицина тарихы: Оқулық. – Алматы, 20047 – 390 бет.
2. Молдабеков Ж., Қасабек А. Шығыс философиясы: Оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2001. -302 бет.
3. Баторова С.М., Яковлев Г.П., Николаев С. М., Самбуева З. Г. Растения тибетской медицины: опыт фармакогностического исследования. – Новосибирск: Наука, Сиб. Отд. – 1989. – 159 с.
4. Гармаева Ч. Ц. Историография тибетской медицины. Изд-во БНЦ СО РАН. – Улан-Удэ, – 2002. – 200 с
5. Хоушен Л., Пэйюй Л. Секреты китайской медицины. 300 вопросов о цигуне. Новосибирск, 1995, 410с.
6. Сельченков К.В. Тайны восточной медицины. Воронеж, 1994, 446с.
7. Минву Ч., Синъюань С. Китайская цигун-терапия. Киев, 1996, 278с

*Умбетова Г.Т.,
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ,
«философия» мамандығының
I курс магистранты*

XX ҒАСЫР БАСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ФИЛОСОФИЯСЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ САНА МӘСЕЛЕСІ

Адам табиғатына, өмір жолына философиялық талдау, жасау дегеніміз оның белгібір қоғамдағы әлеуметтік қайшылықтар тоғысындағы іс-әрекетіне, бағыт-бағдарына, қиял-ойларына баға беру. Әрбір жеке адам тағдыры мыңдаған байланыс жолдарымен ұлт тағдырына қабысып жатады. Осы себептен, жеке бастың болмысы өзіне де, қоғамға да тәуелді. Адамдар бір тарихи жағдайда бір-біріне ұқсамайтын, әртүрлі қимылдарға бой ұруы мүмкін, біреулері өздерінің жеке мүддесінің қамымен болып жатқан өзгерістер әлеуметтік статусына қауіп төндірмесе біржақты қолдау жолына түседі, екіншілері, дүние не болса ол болсын бас сауға деп сырт қалудың амалын іздейді, үшіншілері, күнделікті күйбең тіршілікті қанағат тұтып, болып жатқан оқиғаларға мән де бермейді, тағы біреулері болашақты шамалы да болса болжауға, оқиғалардың шын мәнін түсінуге, олардың өзі үшін де, халық үшін де пайда не зиян екендігін түсінуге тырысады. Бұлардың ішіндегі соңғылары әлеуметтің ең белсенді, саналы тобын құрып қоғамдағы қарым-қатынастарға елеулі әсер етеді. Сандарының аздығына қарамастан олар белгілі бір дәуірдің саяси әлеуметтік философиялық, идеологиялық басты ағымдарына бағыт беріп, сол кезеңнің мән-мазмұнын сипаттайды. Бұл топқа жататын тұлғаларды дәуір, қоғамдық қарым-қатынастар дүниеге келтіреді, бір жағынан, ал екінші жағынан олар қоғам дамуының болашағына зор ықпал жасайды.

XX ғасыр басында ғұмыр кешкен аттың төбеліндей ғана қазақ интеллектуалдары бүкіл қазақ халқының мүддесін өз мүддесіндей сезініп, елдің көпшілігі, өтіп жатқан оқиғалардың артын күтіп, демін ішіне тартып үнсіз, қимылсыз отырған жағдайында бүкіл жүкті арқалап айқасқа шығуға талап қоюға мәжбүр болды. Бауырластарына біреуі «Оян қазақ!» деп жар салғанмен; екіншісі маса болып ызындап, тыныштық бермей; үшіншісі ерлік, елдік көрсеткен заманын есіне салып, намысын оятуға, жігерлендіруге тырысса да болмаған соң, Міржақып Дулатов сөздерімен:

Мен біткен ойпаң жерге аласа ағаш,

Емеспін жемісі көп тамаша ағаш.

Қалғанша жарты жаңқам мен сенікі

Пайдалан шаруаңа жараса ағаш!, – деп өздерінің бар қажыр – қайраттарын азаттық пен басқа халықтармен терезесі теңдік үшін күреске салды. Күрес идеясы, болашақ қамы үшін айқасып-арпалысу, ел болу барлық тілектің ең маңыздысына айналды. [4, 29-30 бб.].

Жүсіпбек Аймауытов сөздеріне құлақ салсақ «Қазақтың өткендегі өмірі мінсіз, кірсіз көрінеді, оған бұрынғы өткен қарттар да, байлар да, батырлар да, ақындар да, бақсылар да бұл заманда болмайтын жат адамдар болып көрінеді. Нағыз өмір. Нағыз дәурен соларда болған, «адам» деп, «ер» деп ауыз толтырып айтуға солар жарайды. Бүгінгілер немене? Адамгершілік, ар-ұяты жоқ қыбырлаған қоңыздар, қорсылдаған доңыздар... «сықылды» көрінеді» [1, 279 б.].

Оның бұл Мағжан көзқарасы туралы айтқан сөздері қазақтардың елден ерекше кемістігін, немесе, ойшылдың басқадан ерекше ескіге жабысып, болашаққа аяқ басқысы келмейтіндігінің куәсі болмаса керек. «Отаршылардың қазақ табиғатын, тұрмыс ерекшеліктерін есепке алмай, өз жүйесін, өз түсінігін күшпен, жойқын озбырлықпен ендіруге тырысқан әрекеттері қаймағы бұзылмай отырған, өзінің ішкі заңдылықтары, ерекшеліктері бар өмірдің быт-шытын шығарды. Елдің емін-еркін мал жайып, экологиясын бұзбай, көздің қарашығындай сақтап келген жерін қалай болса солай тілгілеп, келімсектерге тартып әперді, тілін, дінін, ділін бұзды» [3, 279 б.].

Қазақтардың еншісіне тиген болыс, ауылнай сайлаулары әлеуметті қырқыстырып, партияларға жіктеп, ру-руға, ауыл-ауылға талас-тартыс, арыздасу, жауласу сияқты саясаттанудың ең сұрқия, сорақы әдеттерін қалыптастырды. «Ел арасында өтірік, өсек, ұрлық-зомбылық өрбіді, бір-бірінің үстінен шағым түсіріп, уезд, облыстағы орыс шенеуніктеріне пара беріп, соттатып, Сібірге, итжеккенге айдатып, елдікті, адамгершілікті аяққа таптап, ғасырлар бойы ұстанып келген, әлеумет өмірін реттейтін құндылықтарды, заң-жоралғыларды құрдымға жіберді. Мағжан сияқты ұлтжанды, сезімтал, намысқой ойшыл ешнәрсені көрмеген, сезбеген, қайғырмаған түр-әлпет көрсете алмады, әрине, күңіренді, күрсінді, намыстанды, ашынды. Қандастарының қытығына тию, намысын ояту мақсатымен ащы-ащы өлеңдер жазды. Бұлайша, көзінді бүркелеп, сағым қуып күнелткенше, біреуге құйрық, біреуге құл болып тәңірге табынғандай табынғанша жоқ болғаның артық дегенге дейін барады». [5, 11-109 бб.].

Адамның өзгеруі бірден болатын процесс емес, өйткені тарихта ешнәрсе де бірден болмайды. Өмірге аяқ басқан әрбір ұрпақ өзіне дейін тұрақталған мәдени және әлеуметтік ортаға тап болады. Осы орта оның басқа адамдарға, қоғамға көзқарасын, қатынасын тәрбиелейді. Ол өзінің іс-әрекетін, дүниетүсінігін оған дейін қалыптасқан салт-дәстүрге, жөн-жоба, қағидаларға сәйкестендіреді. Дәстүрлі қоғамдарда ұжымдық сана жеке адамдардың саналы түрде қабылдаған ережелерінен тұрады. Ф.Ницше негізін салған философиялық жекешілдік түсінігі ұжымның, мемлекеттің мүддесін өз мүддесінен бөлектеп қарамайтын шығыс адамы үшін абстракциялық дүние. Адам қазақ қоғамында бүкіл әлеуметке өзін-өзі қарсы қоятын өз бетінше өмір сүретін бастама бола алмайды. Бұл жағынан алғанда қазақ философиясында адам субъективтік көзқарастан алшақ, тұлғаның қоғамнан тәуелділігін жақтайтын объективтік ілімнің пәніне айналады. Яғни, қоғамда өмір сүріп, қоғам заңдылықтарынан дербес, тәуелсіз ғұмыр кешу мүмкін емес.

Ендеше ержүрек, сырт күшке мойынсұнып үйренбеген, қазақтардың майдаланып, ізгіліксіз қасиеттерге бой түзеуі дәстүрлі қоғамның ішкі әлемінің, құрылысының уақыт талаптарына төтеп бере алмай құлдырау жолына түскендігін көрсетеді. Ал бодандық зұлматы бұл құлдырау процесін жеделдете түсетіні әлем тарихында жиі кездескен жағдай. Ал қоғамның азып тозуы құлықтылыққа, психологияға, менталитетке өзінің кері әсерін тигізбей қоймайды. Екі ғасырлық бодандықтан титықтап, есеңгіреген, қансыраған елдігін ұмыта бастаған әлеумет ХІХ ғасырға қарай адамдықтың сапасын жоғалтуға жақындап қалды. «Даланың этносты тұтастандырған заңының, ұлтты біріктіргіш дәстүрінің шырқы осылай бұзылуы мұң екен, кешікпей-ақ өзінің жағымсыз нәтижесін көрсете бастады.

Қазақ «адам боламын» деп ұшып тұра келгенде, желкелеп орға лақтыратын патша шенеуніктері мен олардың қазақ арасынан жандайшаптары жоқ. Жаңа Ресей өкіметі арқылы жетілген Еуропа қатарына кіруге мүмкіншіліктер пайда болды.

Қазақ үшін Еуропа халықтары сияқты даму жолымен жүздеген жылдар жүрудің қажеті жоқ, тек солар салған жолдан ауытқымай, ондаған жылдарда олардың деңгейіне жетіп алуға негіз бар. Бірақ Сұлтанмахмұт Қазақстан шынайы егемендікке ие болған ХХ ғасырдың басы

емес, аяғындағы көптеген қоғам қайраткерлерінің, басқа ел тәжірибелерін ешбір өзгертпестен әкелеміз де қолдана саламыз, сөйтіп, мұратқа жетеміз деген жаңсақ пікірлерін қолдамас еді.

Абай, Шәкәрімдерден тәлім алған Торайғыров Еуропадағы, Ресейдегі тәжірибені, ғылымды екі жікке бөліп қарайды. Бірі – дене азығы да, екіншісі – жан азығы. Дене азығы, дейді ойшыл – адамның күн көрісін жеңілдететін әртүрлі заттар. Оларға пароход, отарба, телефон, телеграф, ұшақ, электр және пар қуатымен жүргізілетін машиналар жатады.

Адамның дұрыс, өркениетті өмір сүруі үшін бұлар қажет, қазақ өз тұрмыс салтының басқашалығына меңзеп, жаңаша түсініктегі дене азығынан қашқақтамауы қажет.

Ал ар азығы - әділдік дейтін болсақ, бұл жерде мәселе басқаша. Мұны Еуропадан іздеудің қажеті жоқ, бұл онда табылмайтын, жоғалған, құнын жойған дүние. Ар азығы жетіспеген жерде дене азығы қаншама көбейгенімен адам баласының бақытсыздығы азаймайды. Адамды бақытқа жеткізеді деген өнерлер, оларды бір-біріне жау етіп, бірінің-бірі қанын ішетін жойқын қақтығыстарға, соғыстарға итеріп қайғы-қасірет әкелуде. Ендеше, дене азығы мен ар азығы бірдей дамып, бір-біріне сай болмаса, ондай мәдениет пен өркениеттен де қайран жоқ. Тек дене азығын дамытып, мәдениетті материалдық дүние мәдениетімен шектейтін түсініктерге Сұлтанмахмұттың жаны қарсы. Бұл жерде оның көзқарасы ғұлама философтар саналатын Жан Жак Руссо, Толстойлармен біртекті. «Міне, Жан Жак Руссо, Толстой секілді данышпандардың көңілдері қарайған себебі осы. Неғұрлым дене азығы - өнер өскен сайын адам баласының бақытсыздығының өскендігінен» [2, 115 б.].

Тарих тек тарихтан үлгі алғысы келгендерді ғана үйретеді деген нақыл сөз бар. Қазақ елі егемендік алса да 100 жылдан соң жер тағы да саудаға түсіп жатыр. Ата-бабалардан жеткен бір ақыл бар: Дұшпан астындағы атыңды сұраса аяма, бере сал. Қыл құйрықты Қамбар ата аман болса, сен үшін тағы бір тұлпар туады. Дұшпан қойнындағы қатынынды сұраса да, таршылық етпе. Тек дұшпанға бір сүйем жер беруші болма. Өйткені халық көбейгенмен жер үлкеймейді.

Саудаға түспейтін тағы да бір киелі нәрсе бар. Ол – тәуелсіздік. Осы екі қасиетті ұғымның айналасында ХХ ғасыр басындағы қазақ ойшылдарының табиғат, ел, отан, адам жөніндегі ойлары шоғырланған.

Әрине, туған жер мен ел тәуелсіздігі деген мәселелердің басқа дүниелермен қабыстырмаса да өзіндік маңызы зор. Ал егер де туған жерге қожалықтан айырып, жат жұртқа тәуелді еткен жағдайдың адам санасына, ұлт рухына жасаған кері әсерлерін сөз етсек, оны жалғыз-ақ сөзбен ақырзаман деген ұғыммен жеткізуге болады. «Есіктен кіріп төр менікі» деген патша отаршылдары мен Кеңес жандайшаптары қазақ жеріне иелік етумен тынбай, үйреншікті тіршілік тынысынан, өмір салтынан, қоршаған ортаға сүйіспеншілік сезімінен айырып халықтың психологиясын, менталитетін, мінез-құлқын өзгертті.

Ата-баба жолынан, ана мейірімінен, ел бірлігінен айырылған ұлт тозғындыққа ұшырай бастады. Табиғат, адам, қоғам дейтін диалектикалық тізбектің дәстүрлі ұғым мен мәдениет құндылықтарының негізінде қалыптасып келген жүйесі шытынап, қирай бастады. «Өзінің табиғи-тарихи болмысын жоғалтқан халық бәрінен де айырылмақ» [6, 107 б.].

Тарихи даму процесінде сытылып алға шығып, өркениетті аталған елдер, ұлыстар өлшемдерімен бағалағанда, өз ұлтының жетістіктері, артықшылықтары өзге ұлттың жеткен биігімен салыстырғанда кешегі, ескірген күннің сарқыншақтарындай болып көрінуі әбден мүмкін. Бірақ әр ұлттың өз әлемі, өз орбитасы, өз космосы, өз тағдыры бар. Барлық ұлттарды бір қалыпқа салып, бір өлшемдермен қарастыруға болмайды.

Әсіресе, кешегі дәурен құрған, бар байлықтары құм астында қалған көшпенділер өркениетінің құндылықтары, отырықшы халықтардың мыңдаған жылдар бойындағы жетістіктерінің, жәдігерлері мен мұндалап, өзінің мәңгілігін көрсетіп бой түзеп тұрғанда, көшіне ілесе алмай қалғандығын айғақтайтын сияқты болуы мүмкін.

Және де ұлттың бірегейлігі оның басты қазынасы, өміршеңдігінің негізгі куәсі. Ал ұлттың бірегейлігі «ұлт әлемінің жекелігі» (Н.Бердяев) тек өмір тәжірибиесінің өзгешелігімен ғана емес, оның генетикалық кодының басқашылығымен де айшықталады. Табиғаттың сезім тербететін

әсемдігі, үйреншіктілігі, көктемтегі гулеп шыққан қызғалдақ иісі, жаңбырдан кейінгі жауқазын дәмі, қансонардағы аңшылық, саятшылықтың өшпес әсері, «қараңғы түнде қалғыған тау» жас кездегі ойнаған ақсүйек, жүзік салу ойындары алтыбақан тепкендегі айтылған ән, қыз-бозбала айтысы, яғни қалыптасқан тарихи болмыстың суреттері, дыбыстары, иістері одан туатын ассоциациялар шексіздігі әрбір ұлт адамының ішкі дүниесін, салт-санасын, өмірдегі астамшылықтар тізбесін құрайды.

Осы себептен өз халқының ішкі дүниесін жанылмай, жан-тәнімен түсінетін қазақтың Абай, Шәкәрім, Ахмет, Мағжан, Жүсіпбек, Міржақып, Сәкен, Ілияс, Мұхтар, Сұлтанмахмұт сияқты асыл азаматтары жаманын жасырмай, жақсысын асырмай, объективтік түрде бәріне ортақ бір мақсатпен елінің жарқын болашағына септігін тигізу ойымен өмірлерін сарп етті.

Ұлы мүддесі бар адамдар тарихта ұлы болып қалады, ұсақ мүдделі жандар тарихта тәлім-тәрбие алмайтын, істеріне жиіркене қарайтын пенделер санатына қалады. Мүдделердің сан түрлілігіне байланысты, әлеуметтік болмыста толассыз, ұдайы талас-тартыс жүріп жатады. Ендеше талас-тартыс, қайшылық табиғаттың да, қоғамның да негізгі заңдылықтарының бірі.

Бірақ ХХ ғасыр басында ғұмыр кешкен қазақ зиялыларының басым көпшілігі адам мен адам, адам мен қоғам диалектикасын таптық көзқарасты қолданбай-ақ этикалық, құлықтылық принциптердің, қағидалардың қарама-қайшылығы, айқасы ретінде зерделеді. Адам келбетін адамгершілік философиясының өлшемдері арқылы анықтайды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Байтұрсынов А. Ақ жол. – Алматы, 1991. – 316 б.
2. Байтұрсынов А. Қалам қайраткерлерінің жайынан // Ұлттың ұлы ұстазы. Құрастырған
3. Узенбаев В.Қ. – Алматы: ОТК, 2001. –316 б.
4. Дулатұлы М. «Оян қазақ!» - Алматы: Алтын орда, 1991. – 80 б.
5. Дулатұлы М. Біздің мақсатымыз / Бес томдық шығармалары. 2 т. – Алматы: Мектеп, 2003. – 29-30 бб.
6. Дулатұлы М. Қирағат кітабы / Бес томдық шығармалар жинағы. 4 т. – Алматы: Мектеп, 2003. – 11-109 бб.
7. Батыс философиясының антологиясы / Аудармашылар: Әбішев Қ., Сәбит М., Қодар Ә., Сағиқызы А. – Алматы: Фонд Сорос – Қазақстан, 2002. – 464 б.

*Шадаева Д.Ж.,
әл-Фараби атындағы ҚазҰУ,
«философия» мамандығының
I курс магистранты*

ЖАҒАНДАНУ ҮДЕРІСІНДЕГІ ҚАЗАҚСТАН ҚОҒАМЫНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

XXI ғ. жер шарын мекен еткен мемлекеттердің, ондағы халықтарға осы кезеңге дейін қауіп төндірген отаршылдық саясат, жер, қазба байлық үшін соғыс я, болмаса ұлт, нәсіл аралық қақтығыстар емес адамдардың өз танымдарымен, қажеттілігімен қол жеткізген жетістіктері өздеріне соққы болып тиуде. ХХ ғ. – тарих сахнасында дүние жүзілік соғыстармен, ГТР, адамзат баласының жер бетінен айға сапар шегуімен ерекшеленеді. Ғылымның қарқынды дамуын, қажеттіліктердің қанағаттандырылуын "өркениет, жаһандық дүмпү" деп бағалады. Расында, бұл құбылыстарды жетістік деп танысақ болады. Алайда біз атап өткен өркениет, жаһандану ұғымдары қоғамның сұраныстарына жауап беріп қана қоймай мемлекеттің ішкі саясатына, ұлттық құндылықтарына, тілі мен дініне етене араласып, түпкі мақсаттардан тайдыруға бағытталған. «Жақынырақ қарастырғанда, егерде бұл мәдениеттер көптеген ғасырлар бойы өзін мойындатпаған болса, дүниежүзілік мәдениеттің «құрамына» кірмеген мұндай ұлттық мәдениеттердің өзіндік мазмұнына немқұрайды қарайтынын көруге болады.

Өзін дүниежүзілік деңгейде енді ғана көрсетіп келе жатқан ұлттық мәдениетке деген көзқарас оны ең жақсы дегенде экзотикалық, із қалдырмастан ағып өте шыққан бірдене ретінде қарастыру» [1, 347 б].

Бұл алдыңғы қатарлы алып державалардың жаңа отарлау саясатыма әлде мемлекеттерді құртуға бағытталған жаңа саясатпа? Не десекте бүгінгі таңда өзге мемлекеттермен қатар Орталық Азияда 20 ғ. соңында тәуелсіздікке қол жеткізген Қазақ еліне де қауіп төнуде. Социалистік жүйеден демократиялық жүйеге өту, жоспарлы экономикадан нарықтық экономикаға көшу қоғам үшін түсініксіз дүние болып сипатталды. Экономикалық додаға, өрекинеттер бәйгесіне қосылу, дамыған, тіпті дамышу мемлекеттермен әлемдік аренада бір ізбен қатар жүру мүмкін болмады. Олай айтуға себеп, біріншіден, КСРО құрамында болған әр мемлекет жоспарлы шашыранды экономикамен күн кешті, екіншіден ата заңнан жұтанданып жалпы одақтық бір заңмен өрнектелді, үшіншіден дін, тіл, төл мәдениеттен алшақ кетіп, ортақ халықтық нормалармен ерекшеленеді, төртіншіден өндіруші емес тұтынушы елге айналды, өндіріседе техниканың бір бөлшегін ғана жасап, сұранысқа ие бола алмады, бесіншіден халықтың басым көпшілігі ауыл шаруашылықпен, шикізатпен шектелді. Тәуелсіздік халық арманы болғанымен алға қойған нық әрі нақты жоспар болмады. Тізімді ары қарай тізбектей берсек ұшы-қиыры жоқ тізім айтар едік. Бұл проблема әліде болса шешімін толық таппай келеме деген алаңдаушылық бар. Себебі, Әлихан Байменовтың «Дала мен Қала» газетіне берген сұхбатынан анық аңғарсақ болады. Газетте былай делінген: «Кеңес одағы ыдырап, әр ел өзіне қолайлы саяси экономикалық жол іздеп жатқанда, бізге елдің әрбір саласын меңгерген қызметкерлер ауадай қажет болды. Сол кезде қандай өзекті болса, әліде сондай» [2, 4 б]. Міне сол бір дүрбелең заманда шығысын алпауыт қаһарлы Қытай, батысын-солтүстігін аюдай ақырған Ресей, оңтүстігін өзімен тағдырлас елдер шектеген, сусыз тақыр жерден жарып шыққын гүл секілді тәуелсіз Қазақстанда мемлекет ретінде өзін әлемге жар салды! Ал, Түрік елі төрткүл әлемде бірінші болып тәуелсіздігін таныды, мұның өзі еркіндіктің бірден-бір дәлелі болатын.

Қазақстан мемлекеті үшін ең басты мәселе дүние жүзіне қай бағытпен танылу проблемасы тұрды. Себебі, өзінің төл мәдениетімен, тілімен сыр шерту тиімсіз болды. Осыған орай ХХ ғ соңында Қазақ елі тарих беттерінен таныс халық билігіне жол ашты. Тотолитарлық жүйеде өмір сүрген халық үшін сөз бостандығы, еркіндік, халық билігі, таңдау құқығы сынды, ұғымдар сенгісіз әрі билікке деген үреймен сипатталды. Неге дейсізбе, онда белгілі саясаттанушы Әзімбай Ғалидың мына бір сөзіне тоқталайық: «Бізде басқарушы буынның бірнеше тобы келгенін айтып өткен жөн. Алғашқылары Кеңестік режимнің өкілдері...Олардың көбі бұрынғы бюрократиямен жұмыс істеп үйренгендіктен де, біраз істерде өзіндік кедергілер де болды»- деп, атап көрсетті [3, 4 б]. Ашығында тотолитарлық жүйемен күн кешкен билік үшін демократиялық жүйеге тез төселіп кетті десек артық айтқандық болар. Дегенменде, бір партиялық жүйеден көп партиялық жүйеге, сайлауға, БАҚ-на сөз бостандығын, шет елдермен тығыз байланысқа, шағын және орта бизнеске жол ашты. Одақ кезінде тарихи оқиғаларға байланысты қазақ жеріне өзге ұлттар қоныс аударғандықтан дінге шектеу қойылмады.

Мұның өзі тәуелсіз жас мемлекет үшін өз уақытында тиімді саясат тұрғысынан бағаланды. Бүгінгі таңда дін саясатына сын айтушылар еліміздің 20 жылдық өміріне шегініс жасап, сол кезеңдегі саяси жағдаймен баға берсе өз сұрағына биліктен емес, өмірден жауап алар еді.

Мүмкін бұлай дабыл қағудың қажеті де жоқ шығар, бірақ, "өркенитті елміз" деп ұрандатқан Батыс елдерінің даму стилін өз мемлекетімізден көру ақылға сиымсыз. Британдық зерттеуші Ш. Акинердің пікірінше қазақ қоғамының бір тектілігі совет үкіметінен қалған үрдіс дейді [4, 67 б]. Онсызда тарих беттерінде өкінішпен айтар тұстарымыз көп-ақ. Шапқыншылық заманында өзге ұлттармен ассимиляцияға ұшырауымыз, екі ғасырға жуық Ресей патшалығының қол астында күн кешуіміз, 70 жыл бойы тотолитарлық жүйенің құрсауында ашаршылықпен ұлт зиялыларына төнген нәубетті өткеру өзің түгіл өз жауыңа тілемейтін оқиғалар. Талай тарланмен боздақтың қанын төгіп тәуелсіздіктің ақ таңына қол

жеткізіп, онсызда шұбарланған тілге, Наурыз айында ғана есімізге алатын төл мәдениетпен ұлттық санаға сызат түсіретін Батыстың жаһандану үрдісімен болашақты улау келер ұрпаққа өз қолымызбен қиянат жасаумен тең.

Бүгінгі таңда ғалымдардың Батыс туралы пікірлерінде екі ұдайылық түсінік қалыптасқан. Бірінші топ батыс елдерінің гүлденуін алға тартса, екінші топтағылар гүлденудің салдары қоғамдағы адами құндылықтардың жоғалып бара жатқанын көрсетуде. Бізді де алаңдатып отырған соңғы жағдай. Себебі, батыста кең етек алған индивидуализм, сан салалы мәдениеттің түрлері, шоу бағдарламалар, киім кию стилдері біздің қоғамға, әсіресе кейінгі буынға қатты әсер етуде. Соның себеп салдарынан қоғам рухани жұтаңдануға бет түзеп барады. Тіпті батыс өз қоғамына өзі алаңдаулы. Отбасы, ата-ана сүйіспеншілігі сынды маңызды түсініктер қызметін жойып, қоғам құлдыраудың аз-ақ алдында тұр. Бір жыныстылардың отбасы құруына рұқсат беріліп, оларды заңдастырғанда. Кәмілеттік жасқа толған әр бір азаматқа ата-анасы жеке бастың құқығына нұқсан келтірсе сот алдында жауапқа тартуға құқығы бар. Тастанды балалардың саны артуда. Егерде отбасын құрған саналы екі адам бір-бірін түсіне алмаса екі жаққа айырылысып кетеді, мейлі арада бала болсада. Ал, бала тағдырын сот шешеді. Батыстық шоу бизнеспен сусындалған теле арналар бір бөлек. Осы бағдарламаларды көрген жастардан не болашақ күтуге болады? Неге десек, БАҚ-нан көрсетіліп жатқан кино, сериалдардан өзімізге алар тәрбие, тәртіп, өнеге жоқ. Мазмұнын байқасақ махаббатты жеңіл жүріспен сипаттап, байлықтың, ақшаның соңында әулет қырылып, ата-анаға құрмет көрсетпей, мәдениетсіз қоғамды бейнелеп, одан қалса адамды қойша бауыздап, өмірін ойыншыққа айналдырған сценарилер. Олардың қатарына шекараны талап етпейтін адамзатты жаулаушы нашақорлық, жезөкшелік, алкогольизм, заңсыз қара сауда сынды тирандарды қосыңыз. Бұл дамыған «өркениетті қоғам» емес құрдымға кетіп бара жатқан қоғам. Әліде болса бал қаймағы бұзылмай отырған біздің мәдениетке осы ортадан не алмақпыз? Төл тарихымыздың қай тұсынан мұндай бассыздықты көріп едік. Жетім мен жесірін жылатпай Тәуке хан Жеті жарғыға өзгеріс енгізгенде болатын. Өлім заңын құн заңымен алмастырып Қазақ қоғамы 18ғ өркениетке бет бұрыс жасаған. "Балалы үй базар, баласыз үй мазар" деп дана халық тегін айпаса керек. Әр туылған балаға азан шақырып ырымдап ат қойып ел алдында еңсесін биік ұстады. Баланың көп болғанын Жаратқанның сиы деп бағалап ұрпағының кемелденуіне жол ашқан. Өзіңнен жасы үлкен адамға ізеттілік көрсетіп, қарсы келмеген. Ал, ата анаға деген сиы құрмет жоғары бағаланды. Ата анаға қарсы сөйлеу деген баланың санасына мың ойлансада кірмеген жағдай. Дәл осылай мақтан тұтар мәдениетімізді саралай берсек ұлылардың ұрпағы болып жүргенімізге еңсемізді биік ұстап қуанамыз. Осы арада «Үлгі тұтар мәдениетіміз, салт дәстүріміз тұрғанда неге сиқымсыз санамен тәрбиесіз батыс мәдениетіне тәнтіміз», болмаса «Біз осыншалықты еліктегіш халықпыз ба», «Ұлттық санаға жұтаң қоғамбыз ба» сынды заңды сұрақтар тұтатыны хақ. Шындығын айтсақ біздің қоғам сиқырға толы породокстермен бейнеленген болса керек. Сөз жүзінде мәдениетімізді мақтауда, мақтануда алдымызға жан салмаймыз. Ал, іс жүзінде бәрі керісінше. Тек санымызды соғып қайран қалың елім қазағым-ай деп өкінуден артыққа бара алмай отырмыз. Мұндай тұстарымызда жоқ емес, бар, з.ғ.д., ҚР ҰҒА академигі, ҚР еңбек сіңірген қайраткері Сұлтан Сартаевтың: «Қыздыр шашты жалбыратуды сәнге айналдырып алған. Қазақта шашты жаю деген болмаған. Тек ері қайтыс болған әйелдер бір жұма бойы шашын жинамаған. Бүгінгі қыздар темекі шегеді.... Олар келешек ана, біреудің жары ғой. Ана, жұбай, келін деген әдепті емес, әдептің өзі болуы тиіс. Өйткені табиғат солай етіп жаратқан» деген сөзінен анық аңғаруға болады [5, 6 б]. Бірте бірте қоғамға еніп келе жатқан індеттер саны өте көп. Адамзат болашақта өзгемен емес өзімен күрес жолында құрбан болмаса игі.

Бүгінгі таңда батыстық оқу стилін қабылдадық, 12 жылдық мектеп, кредиттік технология дегендей. Өркениеттің ыстық оты оқу жүйесінде шарпып барад. Қазіргі студенттер кітап оқу, ғылым жолында іздену секілді ұғымдарды интернеттің ләззатына айырбастады. Әдеби кітаптарды оқу, оның ойлы, тәрбиелі мазмұнымен сусындау тіпті ойдада болмаса керек. ҚазҰУ профессоры, филология ғылымдарының докторы Қ.Қ. Мәдібаева ханымның бір сұхбатында:

«Жедел, жүрдек, екпінді заман алдамшы, айныған, арзан қызықтарың мың құбылтады. Кеше ұялы телефон, бүгін өрмекші тармақ ғалам тор, резеңке адам, ертең...Ертең бірдеңге шығады. Сөйтіп, кітап біздің ат ізін салыспай кететін алыс ағайынымыз сияқты көңілден өшеді ме деген қауіп бар. Өкінішті. Кітаптың жанға құяр кәрі бөлек. Ол адамның жанын жамандықтан алыс алып жүретін шын досы еді...Жастарды кітапқа баулу отбасында бағыт түзуі керек еді. «Ер Төстікті» білмей өскен ұрпақ қазір ата ана болып отыр. Осы жағы қауіпті» - деген болатын [6, 7 б]. Расында бұл ұстаздың ұлтына деген жанашырлығы. Бүгінгі ұрпақ қиын қыстау заманда елдің арман тілегімен қоғам санасында пайда болған Ер Төстік, Ер Тарғын сынды образдарды емес бертін келе халық жанашырлары Абай, Ыбырай, Шоқанды ұлтын ұлықтаған үш бәйтерек пен бес арыстың кім екенін біле ме? Олардың азаттық үшін өз өмірлерімен қоштасқанын саналы түрде салмақтай алар ма? Жоқ, әлде интернет торы санамен қосып жүректіде жаулап алған ба? Соңғы уақыттары Дәл осылай жанға жара салар сұрақтарды жалғастыра берсек бір кітап жазуға болары хақ. Айтайын дегенім ертеңгі күні сол жас маман нарықтық экономиканың бір жемтігі болып кетеме деп қорқамын.

Не десекте бұл 21ғ қазақ елінің бастан кешіріп отырған өмірі. Дәл осы ізбен жүре берсек, жалаң мақтанышпен айтқан «бір Қазақ елінің жеріне бес Франция сияды» дегендей, ертең жерімізде бес өзге мемлекеттің пайда болмасына кім кепіл?! Қазақ халқы, тілін дінін, төл мәдениетін құрметтемеінінше ел ұлт болудан қалар, ал қадірін түсіне білсек жаһандық құбылыстар біз үшін жай әңгіме болары хақ. Сан ғасырлар бойы армандаған елдікті қолдан бермесек, елімізді қуыршақ елге айналдырып алмасак сол біз үшін жеңіс болмақ.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. А. Косиченко «Жаһандану жағдайындағы Қазақстан халықтарының дәстүрлі мәдениетінің өзектелінуі». Алматы, 2006 ж, - 347 б
2. Ә. Байменов. Сұқбат. «Дала мен Қала» газеті № 11, Алматы, 2012 ж, - 4 б.
3. Ә.Ғали. Сұқбат. «Дала мен Қала» газеті № 11, Алматы, 2012 ж, - 4 б.
4. Г. А. Бейсенова. «Культурная и национальная идентичность в контексте глобализации». Халықаралық конференция жинағы. Алматы, 2009 ж, - 67 б
5. С. Сартаев. Сұқбат. «Қазақ университеті». Алматы, 2012 ж, - 6 б.
6. Қ. Қайсақызы. Сұқбат. «Қазақ университеті». Алматы, 2012 ж, - 7 б.

*Швыдко К.А.
КазНУ им. аль-Фараби,
докторант 1 курса
специальность «философия»
Научный руководитель:
д.филос.н., профессор Карабаева А.Г.*

А. ВЕБЕРН И Э. ГУССЕРЛЬ: ТРАНСЦЕНДЕНТАЛЬНАЯ ФЕНОМЕНОЛОГИЯ И ОБРЕТЕНИЕ ДИССОНАНСОВ.

«Не знаю, насколько это вам всем известно, но я хотел бы поговорить вот о чем: как возникло то, что мы называем музыкой? Как люди использовали данный природой материал? Вы знаете, что звук не есть что-то простое, что он представляет собой нечто составное. Вы знаете, что каждому звуку сопутствуют обертоны, фактически простирающиеся в бесконечность. И вот интересно проследить, как человек использовал это явление, чтобы получить то, что ему было непосредственно необходимо для создания музыкального образа; проследить, как он поставил себе на службу эту тайну природы» [1, с. 17].

Из этого утверждения следует что в каком то смысле развитием музыки является в том числе и открытие всё новых и новых обертонов, не отдаляясь далеко от мысли Веберна, что уже

само по себе может считаться истинным, если мы вспомним всё ключевые пункты истории развития музыки.

«Как возникли эти звукоряды? Они – следствие освоения обертонов. Как известно, сперва идет октава, затем квинта, затем терция через октаву и далее септима. Что здесь выясняется? Что квинта является ближайшим тоном, отличным от основного, то есть что она состоит с ним в наиболее тесном родстве. Отсюда можно сделать вывод, что сам тон находится в таком же отношении к тону, лежащему на квинту ниже. Таким образом, мы имеем своего рода параллелограмм сил, «равновесие» восстановлено, силы, тянущие вверх, и силы, тянущие вниз, равны.–И вот любопытно, что тона европейской музыки происходят от первых тонов этого параллелограмма сил: с (g, e) –g (d, h) —f (c, a). В обертонах трех наиболее тесно соседствующих и родственных тонов, таким образом, содержатся все семь тонов гаммы. Как видите, этот материал находится в полном соответствии с природой. Наш семиступенный звукоряд следует объяснять именно так, и, надо полагать, именно так он и возник» [1, с. 18].

Хочу заметить, что кроме всего остального в данном утверждении мне видится отличный пример дефиниции «гармония», и когда речь идет уже о двенадцатиступенном звукоряде, описанном в первой главе, дело обстоит совершенно таким же образом. Итак, раскрыв своё понимание музыкальной материи, автор переходит к раскрытию понимания музыкальной мысли. Но сначала подытожим: сперва, был освоен семиступенный звукоряд, и на его основе возникли образования, которые вышли за рамки церковных ладов. Далее мы видим, как из числа этих звукорядов постепенно все более выделяются два и как они вытесняют остальные – те два звукоряда, которые имеют структуру нынешних мажора и минора. Примечательно то, что выделение этих двух церковных ладов было обусловлено в конечном счете потребностью в убедительном заключении, потребностью в вводном тоне, отсутствовавшем в других церковных ладах. Вводный тон был потом перенесен и в другие звукоряды, в результате чего они уподобились тем двум. Таким образом, альтерации нанесли миру церковных ладов последний удар, и ему на смену пришел двупольный мир нашего мажора и минора.

«Посмотрим теперь, как происходило дальнейшее освоение звуковых ресурсов. Мажорный и минорный лады оставались господствующими вплоть до нашего времени; но вот уже около четверти века существует новая музыка, которая отказалась от этой «двуполости», чтобы прийти к единственному звукоряду, хроматической гамме. Как же были преодолены мажор и минор? Разлагающие элементы здесь, как и при распаде церковных ладов, были порождены стремлением найти особую форму окончания. Случай совершенно аналогичный! Желание рельефно выявить тональность породило как раз в конце пьесы – в «кадансе» – ряд таких созвучий, которые нельзя было однозначно отнести к какой-то одной тональности. Появились блуждающие, многозначные аккорды, которые стали использовать не только в конце, но и в других частях сочинения. В результате ткань произведений становилась все более многозначной, пока не наступил момент, когда эти блуждающие аккорды возобладали количественно и стало возможным вообще отказаться от основного тона» [1, с. 39].

В основе всегда лежит одна и та же форма. Ничего нового не добавлялось, но формы трактовались все более свободно, другими словами, если прежде повторы были буквальными и шли без пропусков, как звенья единой цепи, то позже мысль композитора работала более свободно.

«Теперь композитор позволял себе опускать некоторые промежуточные звенья, рассуждая при этом примерно так: «Один раз это у меня уже было, значит, я могу перейти к чему-то другому, не занимаясь дальнейшим развитием». Теперь элементы группировались более тесно, что, конечно, затрудняло понимание при восприятии. Но что еще тут важно? –Что повторения становились все более свободными (продвижение через изменения), причем каждая ступень развития мотива служила основой для дальнейшего развития. Связи становились все более далекими, все более разветвленными» [1, с. 39].

Подведем итог еще раз, самая общая схема:

Диатонический ряд.

– Разрушение церковных ладов.

– С другой стороны, в области формы – высочайший расцвет полифонии благодаря созданию все более тесной взаимосвязи; в результате поздние представители нидерландской школы создавали целые произведения на материале одной последовательности – с обращением, противодвижением, меняющимся ритмом и т. п. Более тесная связь уже невозможна, поскольку все здесь служит выражению одного и того же.

Что пришло на смену? – Развитие мелодии, мажор и минор, освоение хроматики. А в освоение звуковых ресурсов, после классиков – разрушение тональности.

Итак, мы видим: все новые завоевания в области звука, по определению Гёте, – «закономерности природы, воспринимаемой слухом». Мы видим также, что стремление к наглядности побуждает к поискам все более тесной взаимосвязи именно потому, что взаимосвязь усиливает наглядность. Теперь посмотрим, как эти элементы развивались дальше и как они привели к тому, что сформировалось примерно сто лет назад: к композиции на основе двенадцати соотнесенных друг с другом тонов. Этот метод сочинения является результатом взаимодействия тех двух компонентов, которые мы с вами до сих пор наблюдали. Было бы неверно считать, что он представляет собой лишь «заменитель тональности». Прежде всего здесь важен момент наглядности: создавать все более тесную взаимосвязь! Вот что, по мнению Веберна, породило эту технику сочинения. Теперь можно подойти вплотную к ещё одной фундаментальной идее имеющей как своё определённое музыкальное выражение, представляющее собой новое обретение, так и, что более всего нас интересует, глубинную философскую идею, заключающуюся в стремлении к максимальному единству музыкально выразимого.

«Все выводится из одного. Все «тематично». Позже то же самое вкралось в более поздние формы, в раздел разработки. Вот где теперь можно было развернуться, как раньше в фуге! Постепенно стремление брать все из темы распространилось и на «сопровождение»; началось изменение, развитие первоначально примитивных форм. Таким образом, мы видим, что тот способ мышления, которого мы придерживаемся, был идеалом композиторов всех времен. Из одной главной мысли развивать всё последующее – вот самая прочная связь! Всем делать то же самое – как у нидерландцев, где тема воспроизводилась каждым отдельным голосом во всех возможных превращениях, с различными вступлениями и в разных регистрах. Но в какой форме? – Вот тут-то и начинается искусство! Но девиз всегда должен быть один: тематизм, тематизм, тематизм!» [1, с. 39].

И тут особую роль играет одна форма: вариации. Великие композиторы иногда выбирали в качестве темы для вариаций что-нибудь совсем банальное. Все время проявляется стремление писать такую музыку, в которой была бы гарантирована наиболее тесная взаимосвязь. Сопровождение, однако, тоже претерпело изменения: композиторы стремились сделать комплекс, развертывающийся параллельно с главной мыслью, носителем еще и некоего особого значения, придать ему большую самостоятельность, чем свойственно простому сопровождению. Опять все тоже стремление извлечь из главной мысли как можно больше. Разумеется, этот способ мышления не является также чисто полифоническим: это и то и другое вместе.

«Все это осталось – но что-то все же изменилось а именно: усилилось стремление делать связь все более тесной и таким путем вернуться к полифоническому мышлению» [1, с. 39].

Между тем и расширение звуковых ресурсов ...одновременно с обретением новых выразительных аспектов представало всё в более значительном качестве: «в систему мажора и минора уже было брошено семя разложения» [2, с. 131].

«Ведь как приятно было уноситься во все более далекие тональные области, чтобы потом опять шмыгнуть в теплое гнездо исходной тональности! Но однажды оно осталось пустым – ведь аккорд, будь он неладен, так многозначен! Хотя и хорошо было бы вновь оказаться на

насиженном месте, но в конце концов решили, что возвращаться к основному тону не так уж необходимо. До Бетховена и Брамса никто от него, в сущности, и не отрывался. Но тут явился человек, взорвавший все: Вагнер, - а потом пришли и Брукнер, и Гуго Вольф, за ними – Рихард Штраус, который тоже приложил руку - и весьма искусно! - потом еще многие другие, и в результате системе мажора и минора пришел конец» [1, с. 41]

Подводя итог, можно сказать: подобно тому как исчезли церковные лады, уступив место лишь двум ладам, так потом исчезли и эти два лада, уступив место одному-единственному звукоряду - хроматической гамме. Опора на основной тон - тональность - была утрачена. Но это отразилось и на другой стороне дела: выражении мыслей. - Опора на основной тон давала сочинениям основательный фундамент. Она была средством формообразования, в известном смысле - средством связи. Она составляла существо тональности. Но в результате всех названных мною сдвигов эта опора сперва стала менее необходимой, а потом и вовсе отпала. Многозначность некоторых аккордов сделала ее излишней. Так как звук есть закономерность, воспринимаемая слухом, а в музыке появились вещи, которых в предшествующие века не было, и, с другой стороны, так как некоторые связи отпали - без ущерба для слуха, - то, очевидно, должны были проявиться какие-то другие закономерности. Сегодня, мы уже можем кое-что о них сказать. Возникли гармонические комплексы такого рода, что опора на основной тон стала беспредметной.

Поскольку, по выражению самого Антона Веберна, каждая ступень стала амбивалентной, но определенное время ещё оставалась соотнесённой с основным тоном, тональностью.

В то же время, к этому прибавилось расширение гармонических ресурсов: вначале появились многозначные аккорды – например, уменьшенный септаккорд, который соотносится с четырьмя тональностями. Потом аккорды стали еще и альтерировать – повышать или понижать в них отдельные звуки. «Первоначальные консонансы трезвучий превратились, в результате "дистраивания" этих трезвучий до септаккордов, в диссонансы; появление таких аккордов было вызвано прежде всего потребностями голосоведения. Ухо постепенно привыкло к этим созвучиям, которые, сперва вводились очень осторожно, как проходящие или приготовленные, пока, наконец, все они не стали восприниматься как естественные и благозвучные. Появились многозначные аккорды – например, увеличенное трезвучие, которое играет большую роль у Вагнера и которое вовсе не такая уже страшная штука —ведь оно является естественной третьей ступенью гармонического минора. Сюда же относится увеличенный квинтсектаккорд. Через эти блуждающие аккорды можно было попасть в любые области. Так называемый «тристан-аккорд» тоже уже существовал до Вагнера, но лишь как проходящий и с иным значением и разрешением, чем у Вагнера. Затем появились еще квартовые аккорды и терцовые наложения.

Потом дело пошло еще быстрее, новые аккорды в свою очередь альтерировались, и в итоге наступил момент, когда эти новые аккорды стали абсолютно преобладающими. Но их пока еще соотносили с основным тоном, и поэтому сохранялась возможность вернуться в исходную тональность» [1, с. 43].

Однако использование подобных аккордов, по природе своей диссонантных, все более широкое освоение звуковых ресурсов и привлечение более удаленных обертонов привело в конце концов к тому, что на продолжительных отрезках звучания вообще уже не встречалось ничего консонирующего, и в итоге опора на основной тон перестала казаться абсолютно необходимой. «Ведь где обычно возвращаются к основному тону? В конце! И тогда можно сказать: «Эта пьеса написана в такой-то тональности». Но после этого был еще период, когда возвращение к основному тону оттягивалось до последнего момента и когда на протяжении значительных отрезков произведения было неясно, какая тональность имеется в виду. «Колеблющаяся тональность» (die schwebende Tonalität). Лишь в конце выяснялось: данное целое следует понимать так-то. Но такой музыки становилось все больше, и в один прекрасный день от опоры на основной тон вообще отказались, ибо не осталось ничего консонирующего.

Ухо довольствовалось и «колеблющимся» состоянием; слушатель не был в претензии: если «парение» сохранялось до самого конца, он все равно воспринимал предлагаемое музыкальное явление как законченное и убедительное» [1, с. 43].

Доводя экскурс Веберна в глубь естества музыки до логического заверения и дабы раскрыть глубочайший характер его философских идей, бес сомнений важных для конкретно нашего изучения, необходимо заметить, что в связи с господством хроматической гаммы, с хроматическим характером музыкального движения возникла одна очень сложная проблема.

«Что получится, если я захочу рельефнее выделить какую-то тональность? В таком случае основной тон должен будет получить определенное преобладание, чтобы слушатели это заметили, иначе нужный эффект не будет достигнут. Теперь же возникла потребность как раз в обратном: поскольку основного тона больше не стало –вернее, поскольку дело зашло так далеко, что основной тон перестал быть необходимым,—возникла потребность в том, чтобы не допустить преобладания какого-то тона, не допустить, чтобы благодаря повторению один из тонов мог "позволить себе слишком многое".

Разумеется, без повторения звуков композиция невозможна; иначе сочинение должно было бы кончиться, как только прозвучат все двенадцать тонов. Как же это тогда понимать? Каких повторов не должно быть? Какие повторы допустимы? Я сказал, сочинение должно было бы кончиться, как только прозвучат все двенадцать тонов. Следовательно, повторов не должно быть в последовательности двенадцати тонов! Но ведь одновременно может звучать сто таких последовательностей. Это возможно; но там, где один звук начал, должны следовать остальные звуки ряда, причем ни один из них не должен повторяться. Может появиться и двенадцатиголосный аккорд (такие аккорды уже были известны), после этого можно начать ряд с начала, причем одновременно может звучать и что-то другое, но оно должно подчиняться тому же закону» [1, с. 44].

В этом, собственно, и состоит закон: «последовательность двенадцати тонов». Тут выявились любопытные особенности, которые диктовались, однако, не теорией, а требованиями слуха. Оказалось, например, нежелательным повторение какого-либо звука в теме. Этот стиль, по мнению автора, возник не только как следствие утраты тональности, но и как ответ на объективную потребность более органичной взаимосвязи.

Бралась последовательность двенадцати тонов, но не произвольно, а как определенной; формы ряд, обязательный для всего сочинения на всем его протяжении. Двенадцать тонов располагались в особый ряд, который был обязательным для всего сочинения. Все двенадцать тонов в определенной последовательности—так они должны проходить все снова и снова. Постоянное возвращение определенной последовательности двенадцати тонов.

И как следствие, все выводится из этой тщательно подобранной последовательности двенадцати тонов, и на ее основе разворачивается, как прежде, тематический материал. «Но большое преимущество нынешнего метода в том, что я могу обращаться с тематическим материалом гораздо более свободно, так как связь мне полностью обеспечена взятым за основу сочинения рядом. Мы всегда имеем дело с одним и тем же, и лишь формы проявления все время разные» [1, с. 44].

Это близко перекликается со взглядами Гёте на закономерности и смысл, прослеживаемые во всех явлениях природы. В «Метаморфозе растения» совершенно ясно высказана мысль, что все должно быть похожим –как в природе, поскольку все является выражением природы, даже если она выступает в виде человека. Такова мысль Гёте.

«Что же реально воплощено в этих взглядах? Что все есть одно и то же: корень, стебель, цветок. Так же, по мнению Гёте, обстоит дело с позвонками человеческого тела. Хотя все они отличаются друг от друга, они вместе с тем похожи. Первичный позвонок –первичное растение (Urwirbel –Urpflanze). Гёте даже высказывает мысль, что можно изобретать растения, причем бесконечное множество их. В этом же состоит и смысл нашей композиционной техники. И не

нужно бояться, что нашей музыке будет не хватать разнообразия, поскольку, мол, последовательность тонов ряда всегда является заданной.

Какие же выводы вытекают из этой бесспорно гениальной по своему характеру изложения онтологии бытия музыки? Их смело можно разделить на несколько комплексов в свете чисто философского анализа ценности данного повествования. В первую очередь это касается общей проблематики работы, которая всё же придерживается более или менее феноменологического наклона, идея, озвученная ещё в начале этого раздела, которую можно переформулировать как полнейшую отвлечённость феномена музыки от всякого рода эстетического вектора в трактовке. В последних цитатах, доказательством может служить то «требование слуха», которое, без сомнения имеет всё же психофизиологическую, нежели эстетическую природу. Далее, абсолютно органический переход к более растворённым формам передачи мысли, в следствии освоения звуковых ресурсов и в тоже время обретение непосредственно самих этих способов выражения. И важнейшая на мой взгляд философская пропозиция того, что восприятие музыкального, а вернее сказать, звучания напрямую связано с внутренним музыки с тем невыразимым другим способом, даже если и правомерно транспонировать феноменологическую карту языка на феномен музыки. Получается что обретения в способах выражения музыкальных идей, непосредственно происходят и в той на первый взгляд, абсолютно не связанной с ней областью, которая выражает себя в восприятии музыки. Что по сути означает не точность и не действительную природу, описанной мною в первой части раздела, позицию и фундаментальную значимость идей Теодора Адорно. Следующим феноменологическим вкладом Антона Веберна в музыкальное философствование являются сами его немногочисленные произведения, анализ которых отсылает к феноменологии Гуссерля.

«Веберн фактически осуществляет «трансцендентальную редукцию» классической формы, с тем, чтобы обрести возможность чистого созерцания ее феноменов, ее сущности» [3]. По мнению Михаила Аркадьева, Веберн определённым образом реализует феноменологический концепт Гуссерля, тем самым подтверждая истинность, одновременно, и музыкального события и феноменологических оснований к гуссерлевскому пониманию трансцендентального мышления, т.е. многоуровневой феноменологической редукции: «Речь идет о ключевом для Веберна понятии вариационности. Эта базовая для композитора форма развития материала имеет аналогию с принципом феноменологической вариационности Гуссерля» [3]. Идея вариационности для Гуссерля связана с регионом сущностей, созерцание которых представляет самый глубокий уровень трансцендентального сознания. Гуссерль не останавливается на уровне трансцендентальной редукции и предлагает следующий шаг, который обращает сознание феноменолога в сторону исследования феномена сущности. Этот шаг – эйдетическая редукция. Фактически для Гуссерля, который в своей критике психологизма отказался от классического научного пути, феноменология предстает как наука об эйдосах, о сущностях, а не о фактах. Обретение сущности в умопознании неотделимо от специфической «техники» варьирования феноменов. «Гуссерлевский путь к определению сущности совершается как процесс эйдетической вариации». Благодаря этому процессу, процессу как бы «поворачивания» феномена в трансцендентальном пространстве, Гуссерль стремится выявить то «что сквозь различные вариации сохраняется неизменным, соответственно, в качестве всеобщей структуры» [3].

Для Веберна, который называл вариации «первоначальной формой, лежащей в основе всего» эта трансцендентальная форма Гуссерля, несомненно, могла бы показаться интересной параллелью к его собственным представлениям о сущности музыкального. «Несомненно, что вариационная техника для Веберна тоже была своего рода фундаментальным способом, основной техникой конституирования, усмотрения и переживания первичных «трансцендентальных» сущностей музыкального мышления» [3].

Антон Веберн, таким образом, можно справедливо назвать не просто философствующим композитором, а философом практиком, выражающимся по средством музыки как идеального бытийного конструкта, который особым образом соотнесён с бытием, т.е. участвует в становлении со-бытия и, одновременно, распознаваемо сознанием. Так, Аркадьев, описывает подобное: «двух выдающихся представителей европейской культуры XX века, с моей точки зрения, глубинно связывает то, что можно назвать их фундаментальной метафизической стратегией. Ее радикализм определяет сам дух их творчества: обретение Философии как строгой Науки у Э. Гуссерля и обретение Музыки как строгого Искусства у А. Веберна. Причем эта строгость для них носила характер внутреннего служения и подвига, почти мистической, рыцарской преданности тому, что они оба переживали как светлое и бесконечно притягательное «чудо из чудес» – чудо постижимости, открытости, непотаённости истины Бытия» [4].

Финальным заключением мне послужит сама фраза мастера практика философа Антона Веберна, в которой емко уместился всё музыкально философское его отношение: «Все более широкое освоение звуковых ресурсов и все более ясное выражение музыкальных мыслей!» [1, с. 58].

«И если, взглянув, на это еще раз в целом, мы усмотрим здесь нечто закономерное - звук как воспринимаемая слухом закономерность природы! – то, что же раскроется нам в этом поступательном созидании? Я отвечу словами одного из самых замечательных мыслителей нашего времени, Теодора Хеккера. Комментируя в своей книге о Вергилии выражение "labor improbus" (Вергилий употребляет его по отношению к земледелию, к труду во имя высшего), Хеккер говорит, что оно означает труд с целью "сделать нечто изначально благодатное еще более благодатным!» [1, с. 59].

Список использованных источников:

1. Веберн А. Лекции о музыке. Избранные письма / Пер. с нем. В.Г. Шнитке. М.: Музыка, 1975. С. 11- 59.
2. Асафьев Б.В. Музыкальная форма как процесс. - Л., 1971. - 379 с.
3. Аркадьев М.А. Фундаментальные проблемы теории ритма и динамика «незвучащих» структур в музыке Веберна. Веберн и Гуссерль. Музыкальная академия. - 2001. - № 1. – С. 151- 163.
4. Задерацкий В.В. Полифоническое мышление И.Стравинского. - М., 1980. – 247 с.

*Шорманбаева Д.Г.,
КазНУ им. аль-Фараби,
докторант 1-го курса
специальности «Философия»*

СТРАТЕГИИ СОЦИАЛЬНОЙ АДАПТАЦИИ ЛИЧНОСТИ

Представление социальной адаптации личности в качестве объекта философского анализа требует уяснения принципов (стратегии) социальной адаптации, установления границы исследования между «интерпретативным» и «нормативным» подходами в социологии. Прежде всего, уясним себе следующее. Адаптивно-интерпретативное направление социальной философии охватывает примерно следующий перечень ключевых понятии по рассматриваемой нами проблематике: адаптивная ситуация и установка, интерпретация и идентичность, индивидуальная система значений и информационно-символическое взаимодействие, которые в комплексе с понятием «стратегия социальной адаптации» могут составить понятийный каркас

данного исследовательского подхода. Для сведения - анализ «интерпретативной» и «нормативной» парадигм впервые был выполнен американским исследователем Т. Уилсоном [1, С. 560].

Доминирующая методологическая ориентация символического интеракционизма Мида наиболее зримо проявляется при её сопоставлении со структурно-функциональной теорией социального действия Парсонса и его последователей. Вслед за Т. Уилсоном мы начинаем убеждаться, что теоретическая конфронтация социальных концепций Мида и Парсонса явилась основой принципиального противостояния парадигмы - интерпретативной и нормативной. Нормативная парадигма, - отмечает Х. Абельс - постулирует, что «участники социального взаимодействия разделяют общую систему символов и значений, относящихся к социокультурной системе ценностей, которая обладает принудительной силой. Вследствие социализации в общей системе ценностей партнёры по взаимодействию интерпретируют социальные явления и события как соответствующие некоторым «образцам» уже известных из прошлого ситуаций и способов поведения» [2, С. 45-46].

Интерпретативная парадигма, напротив, «исходит из отсутствия заранее заданной общезначимой системы символов в строгом смысле этих терминов. В своей программной статье «Методологические основы символического интеракционизма» Г. Блумер целенаправленно акцентирует внимание на позиции символического интеракционизма - «человек способен приписывать вещам значения, т.е. интерпретировать окружающую среду и тем самым создавать свой символический мир. Если человек намерен действовать, то он должен продемонстрировать себе и другим значения этого символического мира». Мы с интересом обнаруживаем, что проблема социальной адаптации личности практически никогда не рассматривалась в качестве одного из этих важных феноменов, а интерпретативный подход столь длительное время фактически игнорировался при анализе философских аспектов адаптации личности в социуме. Мы отмечали, что приспособительный процесс - это череда постоянных изменений разнообразных социальных ситуаций, которые непрерывно интерпретируются субъектом социальной адаптации. А раз так, то процесс и результативность социального приспособления не объяснить с помощью анализа одних лишь объективных и субъективных причин этих изменений.

С позиции интерпретативного подхода интерпретация субъектом адаптации социальных ситуаций вполне может быть рассмотрена в качестве специфической доминантной стратегии социальной адаптации личности. Ибо от направленности и итогов индивидуального интерпретативного процесса зависит не только степень мобилизации личности в адаптивной ситуации, но и сам факт отнесения любой новой социальной ситуации к классу адаптивных, требующих активной или нарочито пассивной адаптивной стратегии. Следовательно, не всякая новая для индивида социальная ситуация становится адаптивной, а лишь та, которая будет интерпретирована личностью в качестве таковой.

Не меньшее значение для постижения истинной сущности и механизма социальной адаптации имеет устойчивая связь, существующая между полнотой идентичности человека и степенью эффективности социальной адаптации личности. Отсюда - наша следующая гипотеза. Мы полагаем, что обретение личностью в ходе социальной интеракции полноценной идентичности целесообразно рассматривать в качестве свидетельства успешной социальной адаптации.

Следовательно, становление такой идентичности, адекватной индивидуальным ориентациям, - это не только одна из вполне реальных целей социального приспособительного процесса, но и достаточно эффективный критерий, и признак его успешности. Обоснованность такого нашего утверждения подкрепляется и мнением Н.М. Лебедевой, когда она пишет: «Идентификация... даёт человеку ощущение контроля над собственной жизнью и тем самым способствует его адаптации в новой социальной реальности». Именно поэтому устойчивая

взаимосвязь между результатами социального приспособления и поисками индивидуальной идентичности может и должна быть прослежена и на функциональном уровне.

Наше следующее логическое соображение состоит в том, что самоидентификация личности в процессе символической интеракции в не меньшей мере связана с борьбой за адаптацию в значимом для неё социальном окружении. При таком подходе центральная идея Дж.Г. Мида о том, что идентичность человека определяется способностью последнего смотреть на себя глазами своего социального окружения, при всей её кажущейся нелогичности оказывается подходящей для решения проблем социальной адаптации личности.

Итак, можно резюмировать - если социальное окружение в явной или скрытой форме оценивает результаты социальной адаптации личности, то это мнение рано или поздно скажется как на частных результатах приспособления, так и на результативности всей последующей адаптации.

Для нормативного подхода вполне приемлема простая констатация - человек адаптировался к социальной ситуации. Для интерпретативного подхода важно установить, что же на самом деле субъективно означает в индивидуальной системе координат конкретного человека, иными словами - какой смысл адаптированный субъект или общество вкладывают в констатацию успешного приспособления кого-либо к чему-либо в той или иной социальной ситуации. В заключение вновь вернёмся к тому, с чего начинали - к стратегии социальной адаптации личности и окончательного ее формулирования с учетом того, к чему пришли в ходе систематизации вышеизложенных мнений.

Итак, стратегия социальной адаптации общества - это информационно-логический алгоритм, задающий способы реализации адаптивного потенциала общества путём оптимального использования всех доступных экономических, политических, интеллектуальных ресурсов адаптации с целью достижения оптимального приспособляющего эффекта - идеальной цели, которая объективно задаётся обществом личности в качестве социально приемлемой.

Понятие «стратегия адаптации» фиксирует наше понимание того обстоятельства, что в целостном приспособительном процессе личность всегда (в явной или скрытой форме) использует некий комплекс (сочетание) приспособительных алгоритмов, системный характер которых и призвано отразить данное понятие. Другими словами, вычленение из общего потока процесса социальной адаптации личности экономических, информационных, психологических и других приспособительных стратегий осуществляется лишь аналитическими средствами и для специальных целей научного анализа. Следовательно, в реальной адаптивной практике целесообразнее вести речь о целостных комплексах (сочетаниях) тех или иных адаптивных стратегий. В итоге отмечаем, что любая стратегия адаптации личности - это всегда некая идеальная модель искомых результатов приспособления, взятых в единстве с идеальным алгоритмом приёмов и способов их достижения, специфика которых задаётся самим процессом индивидуальной интерпретации значимых параметров социальной ситуации, выраженных в информационно-символических значениях.

Процесс поиска и выработки стратегии социальной адаптации личности - это неизменно идеальное информационное целеполагание, промежуточные приспособительные результаты которого сканируются и тестируются на оптимальность с помощью информационного механизма прямой и обратной связи. Это нужно не только для получения методологически объёмной картины приспособительных процессов в обществе, но и для того, чтобы преодолеть те реальные затруднения, которые появляются при обсуждении механизмов возникновения и функционирования не только индивидуально-групповых, но и социетальных стратегий адаптации личности. (Понятие «социетальной трансформации» ввела крупнейший российский ученый Т.И.Заславская у которой социетальное качество общества состоит из 3 элементов - совокупность базовых институтов, социальная структура и человеческий потенциал. Социетальный тип общества задается характером не только двух общепризнанных базовых

институтов, какими являются власть и собственность, но и развитостью двух других институтов - многообразие и зрелость структур гражданского общества, широта и надежность прав и свобод человека. [3. С. 5-12]).

По сути дела, «конечная цель гуманитарных наук, - заметил К. Леви-Стросс в работе «Неприрученная мысль», - не в том, чтобы создать человека, а в том, чтобы его растворить». Подчеркнём, что такое «растворение» человека в социальных структурах, с одной стороны, означает радикальный отказ от любого «гуманистического» анализа субъектной природы адаптирующейся личности вне каких-либо структурных рамок, с другой же - открывает вполне реальную перспективу изучения приспособительных процессов на уровне функционирования глобальных социальных структур.

Доказано, что основные затруднения при использовании интерпретативного подхода состоят в его принципиальной неспособности осуществить необходимый анализ приспособительных процессов на уровне макросоциальных структур. Поиск же методологических оснований для адекватного анализа логически приводит нас к признанию вполне очевидных преимуществ и перспектив именно за структурно-функциональным пониманием роли и значения социальных структур в формировании стратегий социальной адаптации не только индивидуального, но и социетального уровня.

Аналитически допустимы две такие позиции. Первая связана с решением дескриптивных и нормативных задач эпистемологии; в нашем случае это вопросы о том, какова истинная сущность социальной адаптации личности и каким требованиям должна отвечать методология изучения этого феномена? Вторая заключается в выборе исследователем эпистемологически корректных условий анализа избранного феномена.

Становится ясным, что методологически корректные разрешение и интерпретация установленных адаптивных затруднений вполне осуществимы при условии адекватного понимания объективного характера дуальности нормативно-интерпретативной онтологии социальной адаптации личности [4, С. 234].

В основу дальнейших рассуждений будут положены близкие нам представления К.Р. Поппера о характере методологии научного познания, изложенные им в работе «Логика и рост научного знания», где был осуществлён критический анализ инструменталистской и эссенциалистской научных методологий. Итак, как уже отмечалось, в основу применения Н. Бором принципа дополнительности была положена методология инструментализма, исходящая из того, что научная теория, будучи всего лишь формальным инструментом вычислений и предсказаний, не способна претендовать на истинное описание онтологии сущего.

Именно это инструменталистское основание вполне правдоподобно объясняет причины отказа Бора от любых интерпретаций атомной теории как описания чего-либо реального. Следовательно, для Бора было важнее именно то, что инструменталистский подход позволил математически преодолеть скандальный казус, хотя онтология изучаемого феномена при этом так и осталась не прояснённой.

Столь же неприемлема для Поппера и методология эссенциализма, которая, скорее, является учением о том, что «наука стремится к окончательному объяснению, то есть к такому объяснению, которое (в силу своей природы) не допускает дальнейшего объяснения и не нуждается в нём».

Следовательно, эссенциализм выступает в качестве учения о полном и окончательном объяснении всего сущего. Отсюда вытекает ключевая претензия к эссенциализму: квалифицируя научную теорию как полное и окончательное объяснение, эссенциализм превращается в тормоз на пути научного прогресса, который предполагает постоянное воспроизводство научных проблем, в которых эссенциализм практически не нуждается. Итак, основное возражение против эссенциализма, связано с тем, что последний считает наш мир лишь видимостью, за которой открывается истинный и реальный мир. Для нас такое понимание

неприемлемо в силу того, что «мир каждой из наших теорий, в свою очередь, может быть объяснён с помощью других, дальнейших миров, описываемых последующими теориями - теориями более высокого уровня абстракции, универсальности и проверяемости. Концепция о сущностной, или окончательной, реальности рушится вместе с учением об окончательном объяснении [5, С. 317].

Следовательно, формальные социальные структуры способны в неявной форме (фоново) конструировать, отбирать и модифицировать те или иные адаптивные стратегии, используемые для оптимизации жизнедеятельности тех или иных социумов. Оказавшись в контексте групповой либо социетальной адаптивной ситуации, личность сталкивается с тем, что, с одной стороны, она может использовать индивидуальные адаптивные стратегии, которые были бы наиболее адекватны групповой или социетальной адаптивной ситуации. С другой - достаточно велика вероятность того, что в этих распространённых адаптивных ситуациях личность как субъект адаптации окажется в большей мере объектом приспособительного воздействия со стороны групповых или социетальных структур, использующих для этих целей специально разработанные групповые и социетальные стратегии адаптации.

Список использованной литературы:

1. Аронсон Э., Уилстон Т., Эйкерт Р. Социальная психология. Психологические законы поведения человека в социуме (Пер. с англ.). СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2004. 560 с.
2. Абельс Х. Интеракция, идентичность, презентация. СПб., 1999.
3. Заславская Т.П. Социетальная трансформация российского общества: Деятельностно-структурная концепция. М.: Дело. 2002, 2003. 568 с.
4. Алексеев И.С., Бородкин Ф.М. Принцип дополнительности в социологии // Деятельностная концепция познания и реальности: Избр. тр. по методологии и истории физики. -М, 1995.
5. Поппер К.Р. Логика и рост научного знания: Избр. работы. - М.: Прогресс, 1983.-605 с.

МАЗМҰНЫ

1.	<i>Абдрахманова Б.Ж.</i> - ФИЛОСОФИЯ ТАРИХЫНДАҒЫ ҚҰНДЫЛЫҚТАР МӘСЕЛЕСІ.....	4
2.	<i>Абилденова Д.</i> - ТІЛ - БЕЛГІЛЕР ЖҮЙЕСІ РЕТІНДЕ	8
3.	<i>Ағдарбекова З.</i> - ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКАЯ СТРАТЕГИЯ ЯПОНИИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.....	12
4.	<i>Айматова Г.Т.</i> - «ӨЗІН-ӨЗІ ТАҢУ» КУРСЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ РУХАНИ-АДАМГЕРШЛІК ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ШАРТЫ РЕТІНДЕ.....	16
5.	<i>Ақберген А.</i> - ПОЛИТКОРРЕКТНОСТЬ КАК ПОЛИТИЧЕСКАЯ И ЦЕННОСТНАЯ ОРИЕНТАЦИЯ.....	20
6.	<i>Ақберген Е.</i> -СОВРЕМЕННОЕ КИНО КАК ФЕНОМЕН ПОПУЛЯРНОЙ КУЛЬТУРЫ.....	24
7.	<i>Аккулиева А.Е.</i> - ГЕНДЕРЛІК ЗЕРТТЕУЛЕРДІ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ ТҮРҒЫДАН ТАЛДАУ.....	27
8.	<i>Альжанова Л.С., Аймаганбетова О.Х., Ермекбаева М.К.</i> - ФОРМИРОВАНИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕИ ПОСРЕДСТВОМ ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ ЛИЧНОСТИ.....	31
9.	<i>Амренова А., Толегенова А.</i> - ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ЧУВСТВА ОДИНОЧЕСТВА И ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ УСТОЙЧИВОСТИ РАЗВЕДЕННЫХ ЖЕНЩИН.....	33
10.	<i>Арипжанова Ұ.</i> - СӘНДІК ҚОЛДАНБАЛЫ ӨНЕРДІҢ ҰЛТТЫҚ СИПАТЫ.....	38
11.	<i>Асылтаева Э.Б.</i> - ҚОҒАМДЫҚ ҒЫЛЫМДАРДАҒЫ «БІРЕГЕЙЛІК» ТҮСІНІГІ: ҰҚСАСТЫҚТАРЫ МЕН ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	42
12.	<i>Ахметова Д.Б.</i> - ПРОБЛЕМА ИННОВАЦИОННОГО ОБРАЗОВАНИЯ В СОВРЕМЕННОЙ ПСИХОЛОГИИ	47
13.	<i>Әлиев Ш.Ш.</i> -БІЛІК МӘСЕЛЕСІ ЖӘНЕ АҚПАРАТТЫҚ ҚОҒАМДАҒЫ БАСҚАРУ.....	50
14.	<i>Бағашаров Қ.</i> - МӘДЕНИ ЖӘНЕ БІЛІМ ДИАЛОГЫН ҚҰРУ ЖОЛЫНДА Ф. ГҮЛЕН ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ЗИЯЛЫЛАРЫ.....	54
15.	<i>Байдлаева А. Қ.</i> - БІЛІК ИНСТИТУТТАРЫ МЕН ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУ АРАҚАТЫНАСЫ.....	56
16.	<i>Байдаулетов С.Т.</i> - СҰХБАТ ЖӘНЕ ТОЛЕРАНТТЫЛЫҚ: ИСЛАМ ДҮНИЕТАНЫМЫ НЕГІЗІНДЕ.....	61
17.	<i>Баймульдина А.Ш.</i> - РОЛЬ ИНТЕРНЕТ – СООБЩЕСТВ В РЕАЛИЗАЦИИ ОСНОВНЫХ СОЦИАЛЬНЫХ ПОТРЕБНОСТЕЙ.....	65
18.	<i>Барақбаева Т.</i> - МҰСТАФА ШОҚАЙДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-САЯСИ КӨЗҚАРАСТАРЫ.....	68
19.	<i>Барменишинов С.Б.</i> - НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ МЕЖЭТНИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ В КЫРГЫЗСТАНЕ.....	70

20.	<i>Бекболатова А.- ФИЛОСОФТАРДЫҢ ЖӘНЕ ФИЛОСОФИЯНЫҢ ҚОҒАМДАҒЫ ОРНЫ.....</i>	75
21.	<i>Омарханов Ф. Е., Бертаев Ж С.- МУЗЕЙГЕ МӘДЕНИ - САЯСАТ ТҮРҒЫСЫНАН САЛЫСТЫРМАЛЫҚ ЗЕРТТЕУ.....</i>	78
22.	<i>Бидайбеков Е.Ы., Нышанбаева К.У.- ИНФОРМАТИКА МЕН ФИЗИКА ПӘНАРАЛЫҚ БАЙЛАНЫСТАРЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ НЕГІЗІНДЕ ИНФОРМАТИКАНЫ ОҚЫТУДЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІ.....</i>	82
23.	<i>Бидайбеков Е.Ы., Саттыбаева С.Ж.- ИНФОРМАТИКА ПӘНІ БОЙЫНША ЖЕКЕ ТҮЛҒАҒА БАҒЫТТАЛҒАН ОҚЫТУ ЖАЙЫНДА.....</i>	85
24.	<i>Бияздықова К.Ә., Нарымбаев Қ.- ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ИСЛАМ ЖӘНЕ ЖАСТАР МӘСЕЛЕСІ.....</i>	86
25.	<i>Воронкова Н. - ПРОЦЕДУРА УЧЕТА РЕПРЕЗЕНТАТИВНЫХ СИСТЕМ ЛИЧНОСТИ В ПРОФИЛАКТИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СОЦИАЛЬНОГО ПЕДАГОГА.....</i>	93
26.	<i>Дағжан Ж.- ҚАЛАЛЫҚ СОЦИУМДАҒЫ АДАМ БОЛМЫСЫ.....</i>	95
27.	<i>Дарханбаев Ж. А.- ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ БАТЫС ЕУРОПА МЕМЛЕКЕТТЕРІНДЕГІ ДІНТАНУЛЫҚ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНІҢ НЕГІЗГІ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ МЕН МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ ТУРАЛЫ.....</i>	102
28.	<i>Джурумбаев Ә.С.- ҚАЗАҚ ФИЛОСОФИЯСЫНДАҒЫ АДАМ БОЛМЫСЫ МӘСЕЛЕСІ.....</i>	106
29.	<i>Дүйсенбаева А.Қ.- ИСЛАМДАҒЫ КЕЙІННЕН ПАЙДА БОЛҒАН САЯСИ АҒЫМДАР МЕН БАҒЫТТАР.....</i>	110
30.	<i>Ералиева М.М., Қалымбетова Ә.К.- БАСШЫ ЖӘНЕ ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРДІҢ БІРІН БІРІ ҚАБЫЛДАУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....</i>	116
31.	<i>Ертарғынқызы Д.- ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТЫҢ ДЕВИАНТТЫ МІНЕЗ - ҚҰЛЫҚТЫ ЖАСӨСПІМ БАЛАЛАРМЕН ЖҰМЫСЫ.....</i>	110
32.	<i>Ешенғалиев А.- ЦИВИЛИЗАЦИОННЫЕ ВЫЗОВЫ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОГО КАЗАХСТАНА.....</i>	124
33.	<i>Жаңабаева Д. М.- БАТЫСТАНДЫРУ АЯСЫНДАҒЫ ДӘСТҮРЛІ ҚАЗАҚ МӘДЕНИЕТІ.....</i>	127
34.	<i>Жеңісқызы А.- НАРЫҚТЫҚ-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚАТЫНАС ЖАС ОТБАСЫЛАР АРАСЫНДАҒЫ ШИЕЛЕНІСКЕ АЛҒЫ ШАРТ РЕТІНДЕ.....</i>	133
35.	<i>Жетпісова А.Е.- ЖОҒАРЫ МЕКТЕП ОҚЫТУШЫСЫНЫҢ ИННОВАЦИЯЛЫҚ МӘДЕНИЕТІ: МӘНІ ЖӘНЕ ҚҰРЫЛЫМЫ.....</i>	139
36.	<i>Жұбаназарова Н.С., Жұманова Б.- ЖАСӨСПІМДІК КЕЗЕҢДЕГІ АГРЕССИВТІЛІК ПЕН ҮРЕЙЛЕНУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....</i>	144
37.	<i>Ібраева Г.М.- ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГ ДАЯРЛАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....</i>	148
38.	<i>Иванчук О.- ПРОБЛЕМА ИДЕНТИЧНОСТИ СКВОЗЬ ПРИЗМУ КОМПЬЮТЕРНЫХ ИГР.....</i>	152
39.	<i>Игиликова С.Е.- ЕРЛІ-ЗАЙЫПТЫЛАР ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫНА ӨЗІН-ӨЗІ БАҒАЛАУДЫҢ ӘСЕРІ.....</i>	155
40.	<i>Ихсанов А.А.- АҚПАРАТТЫҚ ҚОҒАМДАҒЫ БЕЙБІТШІЛІК МӘДЕНИЕТІ: МӘСЕЛЕНІҢ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ АСПЕКТІСІ.....</i>	160
41.	<i>Қалниязова А.Қ.- ДІНИ ЭКСТРЕМИЗМ МЕН ТЕРРОРИЗМНІҢ КӨРІНІСТЕРІ.....</i>	163
42.	<i>Қалыбаев Т. С.- ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ «ДІНТАНУ» ПӘНІН ОҚЫТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....</i>	166
43.	<i>Камалова Ф.Б.- ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫ ДӘУІРІНДЕГІ ИСЛАМ.....</i>	170

44.	<i>Кельбуганова Ш.А.- ОСОБЕННОСТИ СОВЛАДАЮЩЕГО ПОВЕДЕНИЯ ЕДИНСТВЕННЫХ ДЕТЕЙ В СЕМЬЕ.....</i>	174
45.	<i>Кенесов А.А., Жусупова А.С., Камалдинова А.А.- ИЗУЧЕНИЕ ВЛИЯНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ПОЛИТИКИ ГОСУДАРСТВА В ОБЛАСТИ МЕЖЭТНИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ.....</i>	179
46.	Курымбаева Г.	
47.	<i>Қоғабәева Г.- БАТЫС ЖӘНЕ ШЫҒЫС САБАҚТАСТЫҚ ИДЕЯСЫ.....</i>	183
48.	<i>Құлымбаева А.К.- АГРЕССИВТІ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТЫ ЖЕТКІНШЕКТЕРДІҢ ҚАРЫМ -ҚАТЫНАС ЖАСАУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....</i>	187
49.	<i>Мантаева Т.С.- ҰЛЫ ЖІБЕК ЖОЛЫ БОЙЫНДАҒЫ БАТЫС ПЕН ШЫҒЫС ДИАЛОГЫ.....</i>	191
50.	<i>Мантаева Т. С., Маханбетжанова А. А.- РУХАНИЯТТЫ ДАМЫТҚАН ҰЛЫ ЖІБЕК ЖОЛЫ</i>	193
51.	<i>Махамбетова А. С.- ИСЛАМ ТЕОЛОГИЯСЫНДАҒЫ МАТУРИДИ ЖӘНЕ ҚАШҒАРИ ПІКІРЛЕРІНІҢ ҰҚСАСТЫҚТАРЫ МЕН АЙЫРМАШЫЛЫҚТАРЫ.....</i>	195
52.	<i>Маханова Н., Жеңісқызы А.- ТҰЛҒА ДАМУЫНДАҒЫ ӨЗІНДІК БАҒАЛАУДЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....</i>	198
53.	<i>Молдағалиев Б.- КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ НАЦИОНАЛЬНОГО ПРАВО КАЗАХОВ.....</i>	202
54.	<i>Мырзабекова Д.- ШАНХАЙ ЫНТЫМАҚТАСТЫҚ ҰЙЫМЫ ШЕҢБЕРІНДЕГІ ҚАЗАҚСТАН-ҚЫТАЙ СТРАТЕГИЯЛЫҚ ӘРІПТЕСТІГІНІҢ ДАМУ БОЛАШАҒЫ.....</i>	206
55.	<i>Оразова Б. К.- ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТЫҢ ТҰЛҒА ДАМУЫНА БЫҚПАЛЫ.....</i>	209
56.	<i>Полывянная Н. В.- ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ КОМПОНЕНТЫ СЧАСТЬЯ.....</i>	213
57.	<i>Сарсембаев Р. М.- ПРОБЛЕМА РАЦИОНАЛИЗАЦИИ ЗНАКА В СЕМИОЛОГИЧЕСКОЙ И СЕМАНТИЧЕСКОЙ КОНЦЕПЦИИ БАРТА Р.....</i>	219
58.	<i>Сейсенбиева Р.- ҚАЗАҚ ДҰНИЕТАНЫМЫНДАҒЫ ӘЙЕЛ.....</i>	223
59.	<i>Смирнова А.-ГЕНДЕРНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ В ЭПОХУ ГЛОБАЛИЗАЦИИ.....</i>	226
60.	<i>Сундетбаев Д. М.- ВЛИЯНИЕ СМИ НА ФОРМИРОВАНИЕ ИМИДЖА СОВРЕМЕННОГО ПЕДАГОГА.....</i>	230
61.	<i>Ташенова К.- ПОЛОЖЕНИЕ ЖЕНЩИНЫ В МИРОВЫХ РЕЛИГИЯХ.....</i>	232
62.	<i>Токтаров Е.Б.- ПРЕЗИДЕНТ Н.А.НАЗАРБАЕВ КАК ИНИЦИАТОР И ПРОВОДНИК ИДЕЙНОЙ КОНСОЛИДАЦИИ КАЗАХСТАНА.....</i>	236
63.	<i>Тоқсанбаева Н.Қ., Есбергенова Г.Б., Шалхарбекова Н.А.- ДЕВИАНТТЫ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ СЕБЕПТЕРІ.....</i>	241
64.	<i>Туленова С.М.- ЖАСТАР МӘДЕНИЕТІНІҢ БАТЫСТЫҚ ЖӘНЕ ШЫҒЫСТЫҚ КӨРІНІСІ.....</i>	245
65.	<i>Сейітнұр Ж.С., Турдалина А.Т.- ЕС ТУРАЛЫ ЗАМАНАУИ МОДЕЛЬДЕРДІ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ТАЛДАУ.....</i>	249
66.	<i>Турсунбаева С.- ШЫҒЫС МЕДИЦИНАСЫНЫҢ ФИЛОСОФИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ.....</i>	252
67.	<i>Умбетова Г.Т.- XX ҒАСЫР БАСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ФИЛОСОФИЯСЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ САНА МӘСЕЛЕСІ.....</i>	256
68.		260
69.	<i>Шадаева Д.Ж.- ЖАҒАНДАНУ ҮДЕРІСІНДЕГІ ҚАЗАҚСТАН ҚОҒАМЫНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....</i>	264

70.	<i>Швыдко К.А.- А. ВЕБЕРН И Э. ГУССЕРЛЬ: ТРАНСЦЕНДЕНТАЛЬНАЯ ФЕНОМЕНОЛОГИЯ И ОБРЕТЕНИЕ ДИССОНАНСОВ.....</i>	266
71.	<i>Шорманбаева Д.Г.- СТРАТЕГИИ СОЦИАЛЬНОЙ АДАПТАЦИИ ЛИЧНОСТИ.....</i>	
72.		